4(03)
0-72

КЫРГЫЗ-ТҮРК «МАНАС»УНИВЕРСИТЕТИ

Жаркан Осмонова
Кадыралы Конкобаев
Шералы Жапаров

КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫК СӨЗДҮГҮ

БИШКЕК - 2001

Кыргыз-Түрк "Манас" университетинин
чыгармалары: 4
Илимий изилдөөлөр сериясы: 1

Жүзөкан Осмонова
Кадыралы Конкобаев
Шералы Жапаров

КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫК СӨЗДҮГҮ

Сөздүк 7980 фразеологизмди камтыйт

Басмага даярдаган:
филология илимдеринин кандидаты, доцент
Кадыралы Конкобаев

Бишкек, КТМУ, 2001

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Yayınları: 4
İlmî Araştırmalar Dizisi: 1

Cüzökan Osmonova
Kadıralı Konkobayev
Şeralı Caparov

Kırgız Dilinin Deyimler Sözlüğü

Sözlük 7980 deyimi kapsamaktadır

Yayıma Hazırlayan: Doç. Dr. Kadıralı Konkobayev

Bişkek, KTMÜ, 2001

Кыргыз Республикасынын
азаттыгынын 10 жылдыгана
Кыргыз-Түрк "Манас" университетинин
белеги

Kırgız Cumhuriyeti'nin
bağımsızlığının 10. yıl dönümüne
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nin
armağanı

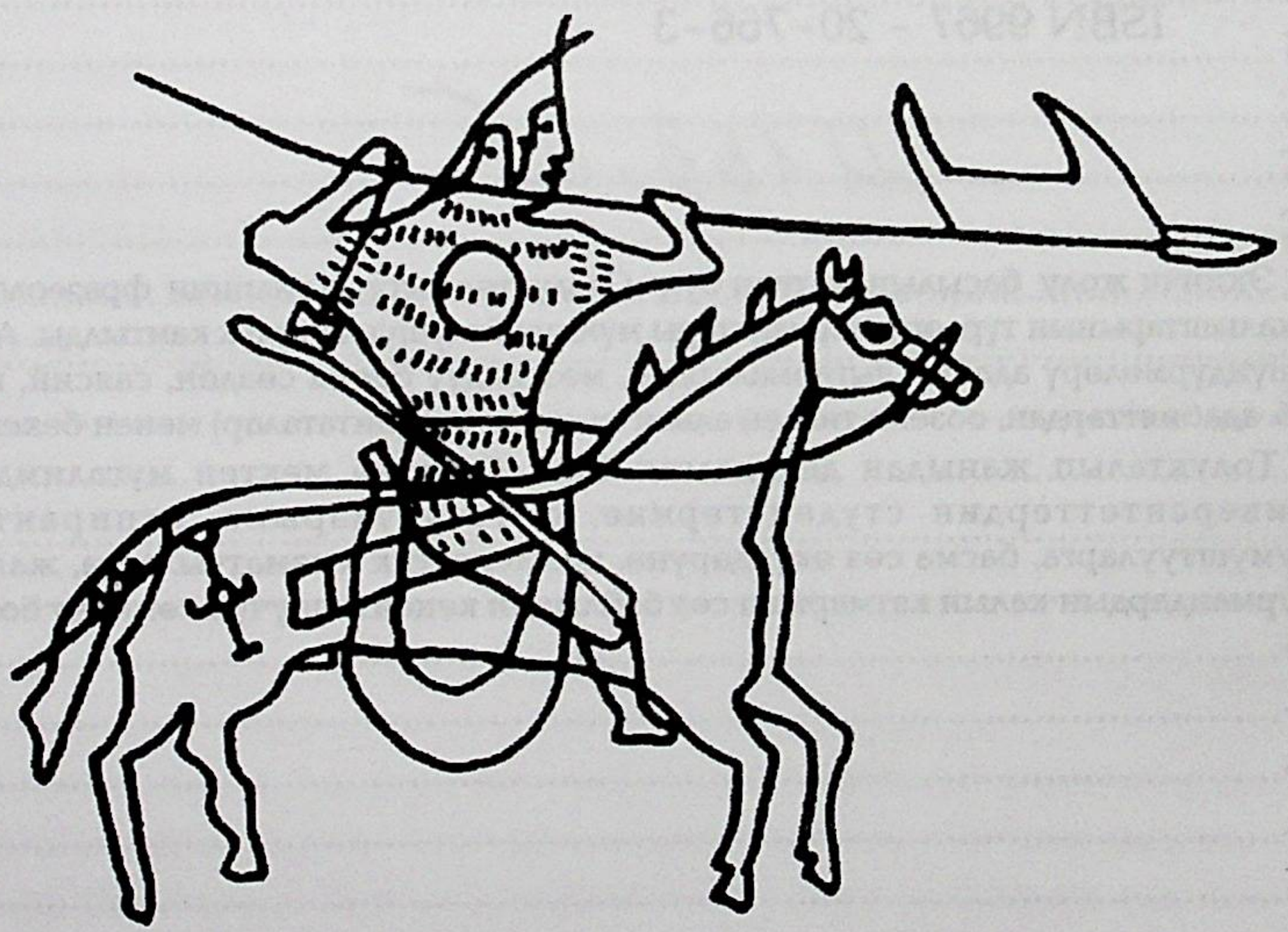

Кыргыз Республикасынын
азаттыгынын 10 жылдыгана
Кыргыз-Түрк "Манас" университетинин
белеги

Kırgız Cumhuriyeti'nin
bağımsızlığının 10. yıl dönümüne
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nin
armağanı

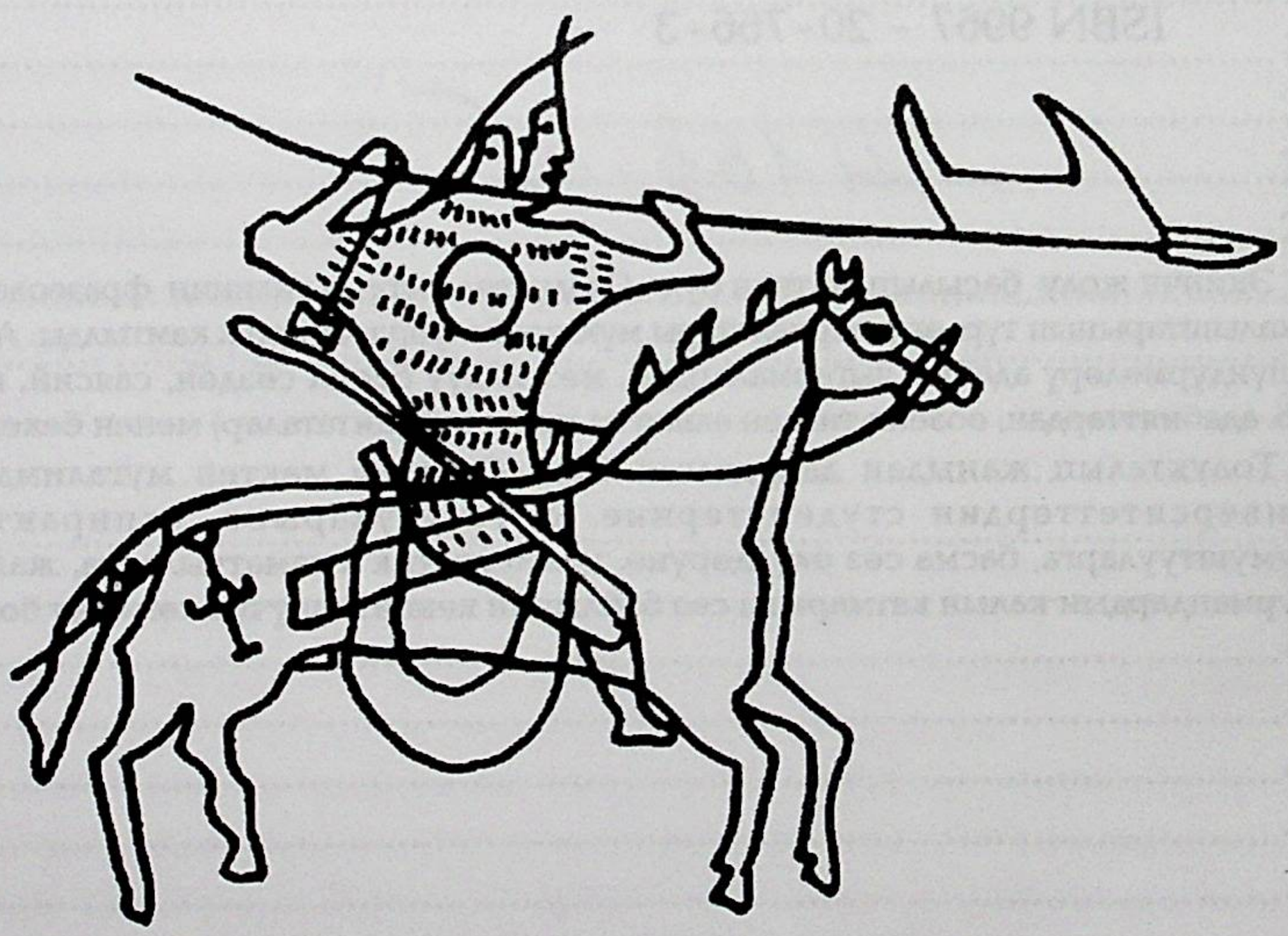

ББК 81
О - 72

«Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү» Кыргыз Республикасынын Илимдер улуттук академиясынын Тил илими институтунун Лексикология жана лексикография бөлүмүндө даярдалган.

«Сөздүктүн» жалпы редакциясын филология илимдеринин кандидаты, доцент **Жүзөкан Осмонова** жасаган.

О - 72 **Осмонова Ж.** ж.б.
Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү/ Ж. Осмонова, К. Конкобаев, Ш. Жапаров. – Б.: КТМУ, 2001. – 519 б.

ISBN 9967 - 20-766-3

НН 163.25

Экинчи жолу басылып жаткан бул «Сөздүктө» кыргыз тилинин фразеологиялык айкалыштарынын түрлөрү, варианттары мүмкүн болушунча толук камтылды. Алардын түшүндүрмөлөрү адабий чыгармалардан, мезгилдүү басма сөздөн, саясий, илимий ж.б. адабияттардан, оозеки тилден алынган мисалдар (цитаталар) менен бекемделди.

Толукталып жаңыдан даярдалган бул «Сөздүк» мектеп мугалимдерине, университеттердин студенттерине, окутуучуларына, аспиранттарга, окумуштууларга, басма сөз өкүлдөрүнө, мамлекеттик кызматчыларга, жалпы эле окурмандардын калың катмарына сөз байлыгын кеңейтиш үчүн көмөкчү боло алат.

О - 4602000000-01
ISBN 9967 - 20 766-3

ББК 81
© Ж.Осмонова, К.Конкобаев, Ш.Жапаров
© Кыргыз-Түрк «Манас» университети
© КР ИУАсынын Тил илими институту

МАЗМУНУ

Сөз башы 9
Сөздүктүн курулушу жөнүндө 19
А.....22
Б.....66
Д.....128
Ж.....134
З.....202
И.....205
К.....228
Л.....355
М.....356
Н.....371
О.....374
Ө.....398
П.....410
Р.....410
С.....411
Т.....427
У.....457
Ү.....466
Ч.....472
Ш.....490
Ы.....497
Э.....503

СӨЗ БАШЫ

«Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү» улуттук тил илиминин тарыхында 1980-жылы 18,5 басма табак көлөмүндө жана 2000 нускада басылып чыккан. Андан бери жыйырма жылдай убакыт өттү, ал «Сөздүк» библиографиялык сейрек басылмага айланды. Экинчиден, «Сөздүктүн» авторлору ошондон бери аны толуктоо, жакшыртуу багытында тынымсыз иштеп келишти. Натыйжада эмгектин жаңы варианты пайда болду. Албетте, кыргыз билимдүү журтчулугунда, ошондой эле түрколог илимпоздор арасында мындай «Сөздүктүн» басылып чыгышына муктаждык бар. «Сөздүктү» кайрадан иштеп чыгууда төмөнкү маселелер эске алынды.

1. Арийне, мурдагы «Сөздүктө» негизинен идиомалык мүнөздөгү фразеологизмдер гана камтылып, фразеологиялык ширешмелер менен фразеологиялык бирдиктер кирбей калган.

Ал эми бул «Сөздүктө» кыргыз тилинин фразеологизмдеринин бардык түрлөрүнүн толук камтылышына аракет жасалды. Жаңы «Сөздүк» камтыган туруктуу сөз айкаштарынын курамы боюнча да, көлөмү жагынан да эскисинен айырмаланды. Мындай өзгөчөлүк үч себептен улам келип чыкты: 1) фразеологиялык картотека түзүүчүлөр тарабынан толукталды; 2) макалалардын көпчүлүгү кайрадан иштелип чыкты, жаңы мисалдар менен бекемделди; 3) туруктуу сөз айкаштар көбүрөөк камтылды. «Сөздүктөгү» иллюстрациялык материалдар кыргыз адабий тилинин бардык колдонулуш чөйрөлөрүнөн алынды.

Жаңы «Сөздүктө» орус тилинен кыргыз тилине калькаланып алынган фразеологизмдерге да орун берилди.

2. Ар кандай сөздүктү түзүүдө сөздүккө киргизилүүчү сөздөрдүн тизиминин (словниктин) такталышы өтө маанилүү экендиги талашсыз. Бул «Сөздүктө» да ушул традиция сакталды. Сөз тизиминин түзүлүшү реестр катары алынуучу фразеологизмдер менен байланышкан көп маселелерди (ар бир компоненттин форма жактан болгон өзгөчөлүктөрүн, алардын бир бүтүндүккө айлангандагы табиятын ж.б.) алдын ала чечип, тактап алууга, варианттар менен инварианттардын карым-катышын туура белгилөөгө мүмкүндүк берет.

3. Фразеологизмдердин маанилерин ачууга жана варианттарын тактоого өзгөчө басым жасалды. Мурдагы «Сөздүк» кыргыз

тилиндеги фразеологизмдерди лексикографиялык аспектиде иштеп чыгуунун алгачкы тажрыйбасы болгон. Ошондуктан анда чагылдырылган бардык фразеологизмдердин маниси же маанилери толук, так аныкталган деп кесе айтуу өтө кыйын эле. Мындай абалдан кутулуу максатында, биринчиден, жаңыдан жыйналган материалдарга кылдаттык менен көңүл буруп, мурда көрсөтүлбөй же анча так аныкталбай калган маанилерди жеткире иштеп чыгуу аракети жасалды. Бул үчүн керек учурларда эл арасындагы сөзмөр адамдар, көркөм сөз устаттары, маданият ишмерлери, илимдин өкүлдөрү менен пикир алышуу жагы да эстен чыгарылган жок.

4. Фразеологизмдерди бул «Сөздүктө» чыгылдырууну бир изге, калыпка, нормага, системага салуу жагына да өзгөчө көңүл бурулду. Ар бир автор фразеологизмдерди ар башкача формада жайгаштырып, алардын маанисин ар түрдүү ыкмада түшүндүрө берсе, сөздүктүн сапаты төмөндөйт. Мындай көрүнүштөргө жол бербөө үчүн «Сөздүктү» түзүүгө карата иштелип чыккан жобонун талаптары толук сакталды.

Сөздүккө кирген фразеологизмдердин ар бирин жеңил, оңой-олтоң таап алуу үчүн алардын белгилүү бир принципке ылайык жайгаштырылышы зарыл. Ансыз материалдар баш-аламан, чаржайыт жайгаштырылып, каалаган туруктуу сөз айкашын тез таап алууга мүмкүн болбой, сөздүктү колдонуунун ыңгайлуулугу төмөндөйт.

Азыркы мезгилде фразеологизмдер сөздүктөрдө төмөнкүдөй принциптердин негизинде жайгаштырылып жүрөт.

1). Фразеологизмдерди ар бир компонентине ылайык жайгаштыруу принциби. Мындай учурда фразеологизмдер канча компоненттен турса, ошончо жерге жайгашат. Эгер ушундай принципти колдонсок, анда, маселен, «көздүн жоосун алуу» деген фразеологизм «көз», «жоо», «ал» деген үч сөздүн алфавиттик тартибине карата үч жерге жайгашууга тийиш.

Фразеологизмдерди мына ушул сыяктуу кылып ар бир компоненти боюнча жайгаштыруу принциби маселени бир кыйла татаалдаштырат; фразеологизмдердин түшүндүрмөсүн кайсы жерге берүү керек экендигин атайын иштеп чыгууну талап кылат. Мына ошондо гана фразеологизмдерди канча сөздөн турса, ошончо жерге жайгаштыруу-га, бирок түшүндүрмөнү бир гана жерге берип, калгандарын ошого *шилтөөгө* болот. Ансыз түшүндүрмөнү кайсы жерге берүү керек экен-*диги бир* тартипке салынбай калат.

2). Компоненттердин бирөөнү маани жактан негизги өзөк (доми-нант) катары эсептеп, фразеологизмдерди ошого ылайык жай-

гаштыруу принциби. Мындай принцип фразеологизмдердин сөздүгүн түзүү үчүн ылайыксыз, анткени, фразеологизмдин курамында кайсы сөз маани жактан көбүрөөк роль ойнорун бардык учурда эле так, таамай айтуу мүмкүн эмес. *Бити-битине батпоо, алчы-таасын жеген, бет тырмарлык кылуу, жесирин жерге салуу, котур ташы койнунда, кудайдан жөө качкан, мурду балта кеспөө, орой көз чарай, эки тизгин бир чылбыр* сыяктуу толуп жаткан фразеологизмдердин кайсы сөзү маани жактан негизги ролду ойнорун так айтууга болбойт. Анткени, булардын ар бир компоненти өз алдынча тургандагы тике, түз маанисин алда канча күнүрттөтүп, бүт бойдон ширелишип кеткен. Ошондуктан, мындай принцип фразеологизмдердин ширелишкен бир бүтүндүгүн жокко чыгарып, жасалма түрдө талдоо жасоого алып келет.

3). Фразеологизмдерди алфавит тартибине ылайык жайгаштыруу принциби. Мындай учурда фразеологизмдердин биринчи компоненттерине көбүрөөк көңүл бурулуп, ошол компоненттердин кайсынысы алфавит боюнча мурда келсе, ошонусу мурда жайгыштырылат. Мисалы: *колтугуна суу бүркүү, жер карама, алчы-таасын жеген, кежигеси кер тартуу, ичкен ашын жерге коюу* фразеологизмдери алгачкы компоненттеринин биринчи тамгалары боюнча айырмалангандыктан, булардын жайгашуу тартиби айырмаланган ошол тамгалардын алфавиттеги ордуна ылайык төмөнкүчө болот:

АЛЧЫ-ТААСЫН ЖЕГЕН
ЖЕР КАРАМА,
ИЧКЕН АШЫН ЖЕРГЕ КОЮУ,
КЕЖИГЕСИ КЕР ТАРТУУ,
КОЛТУГУНА СУУ БҮРКҮҮ

Фразеологизмдер биринчи компоненттеринин алгачкы тамгалары боюнча айырмаланбаса, анда экинчи тамгаларынын алфавиттеги ордуна ылайык жайгашат. Ошондуктан *ай баткандай кылуу, азат бою тик туруу, ажыдаардын куйругун басуу, аарынын уюгуна тийүү, алакандын отундай* фразеологизмдери төмөнкүдөй берилет:

ААРЫНЫН УЮГУНА ТИЙҮҮ,
АЖЫДААРДЫН КУЙРУГУН БАСУУ,
АЗАТ БОЮ ТИК ТУРУУ,
АЙ БАТКАНДАЙ КЫЛУУ,
АЛАКАНДЫН ОТУНДАЙ.

Фразеологизмдер биринчи сөзү боюнча айырмаланбаса, экинчи сөзүндөгү тамгаларга карата алфавит тартибине келтирилет. Маселен: *жел таман, жел өпкө, башы шишүү, башы ачык*

сыяктуу фразеологизмдер экинчи сөзүнүн өзгөчөлүгүнө ылайык төмөнкүдөй тартипте берилет:

БАШЫ АЧЫК,
БАШЫ ШИШҮҮ,
ЖЕЛ ӨПКӨ,
ЖЕЛ ТАМАН.

Бул принцип фразеологизмдердин өз ара айырмаланган тамгаларына чейин эске алынат (мейли андай айырмаланган тамгалар биринчи компоненттеби, же акыркы компоненттеби, андан маселенин маңызы өзгөрбөйт).

Фразеологизмдерди алфавит тартибине салып мындайча жайгаштыруунун оң жагы да, терс жагы да бар. Фразеологизмдерге арналган сөздүктөрдүн бир кыйласында бул принцип негизги принцип катары колдонулса (караңыз: А.М. Бабкин, Лексикографическая разработка русской фразеологии, Изд-во "Наука", М. –Л., 1964, Ш.Рахматуллаев. Ўзбек тилининг кискача фразеологик луғати, Т., 1964.), кээ бирлери экинчи даражадагы принцип катары пайдаланылып жүргөндүгү (Фразеологический словарь русского языка, Изд-во "Советская энциклопедия", М., 1967) да мына ушуну менен түшүндүрүлөт.

Алфавиттештирүү принцибинин оң жагы каалаган фразеологизмдерди тез таап алууга мүмкүнчүлүк бергендигинде. Ал эми терс жагы болсо фразеологизмдердин вариантарын, факультативдүү компоненттерин ар башка жерге жайгаштырууга, аларды ар башка фразеологизмдер катары эсептөөгө жол бергендигинде жана фразеологизмдерди өз ара топтоштырууга, алардын системалуу мүнөзүн аныктоого мүмкүнчүлүк бербегендигинде.

Бул сөздүктө негизги принцип катары алфавиттештирүү принциби колдонулду. Бирок, айрым учурда уялаштыруу принциби да пайдаланылды. Анткени, мына ушул принцип аркылуу фразеологизмдердин варианттары, алардын системалуулугун белгилөөгө мүмкүнчүлүк түзүлдү.

Фразеологиялык сөздүктөрдүн сапатын жакшыртуу үчүн баарыдан мурда фразеологизмдердин варианттары менен синонимдерин айырмалай билүү зарыл, анткени, фразеологиялык синонимдердин ар бири өз алдынча фразеологизм болсо, фразеологиялык варианттар бир эле фразеологизмдин ар түрдүүчө өзгөрүлүп айтылган түрлөрү болот. Ошол себептен фразеологиялык синонимдер алфавит тартибине ылайык реестрде берилет да, ар бири өз алдынча түшүндүрүлөт жана тиешелүү материалдар менен жабдылат. Маселен: *аарынын уюгуна тийүү — ажыдаардын куйругун басуу, терисин тескери союу — жонунан кайыш алуу, кырды бычак – ит арка, жети өмүрү жерге кирүү — бетинен оту чыгуу — өлбөгөн төрт шыйрагы калуу, иттин кара капталынан - чач этектен* ж.б. фразеологизмдери өз ич ара бири-бири менен синонимдик катышта турат. Булар «Сөздүктө» алфавит тартибине ылайык тийиштүү орундарда жайгаштырылды.

Фразеологизмдердин варианттары маанилери жана синтаксистик касиети боюнча айырмаланбастан, лексикалык составы жагынан жарым-жартылай айырмаланат, же составындагы сөздөрдүн формасы, алган орду боюнча өзгөчөлөнөт (булардын жайгаштырылышы "Сөздүктүн курулушу жөнүндө" деген бөлүмдө берилди).

Фразеологизмдердин варианттарынын төмөнкүдөй түрлөрү бар.

1. Лексикалык вариант, б.а. маанилери, тыбыштык түзүлүшү жана грамматикалык касиети боюнча айырмаланбастан, лексикалык составы жагынан, б.а. составындагы айрым сөздөрдүн ордуна башка бир сөздүн колдонулуп калышы аркылуу пайда болгон вариант: *жүнү тирүү — эти тирүү; жүрүп кетүү — үзүлүп кетүү; ичек-боору катуу — ичек-боору эзилүү; куйругун толгоо — куйругун буроо; кайырмакка саяр эти жок — шишке саяр эти жок ж.б.*

Фразеологизмдердин составындагы сөздөрдүн бирөө гана эмес, бир нечеси өзгөрүлмөлүү компонент болушу да мүмкүн. Мисалы, *көздүн кареги менен тең айлануу* фразеологизми төмөнкүдөй варианттарда колдонула берет: *көздүн агы менен тең айлануу — көздүн карасы менен кошо тегеренүү — көздүн кареги менен кошо айлануу ж.б.*

2. Фонетикалык вариант — маанилери, грамматикалык касиети жана лексикалык составы боюнча айырмаланбастан, кээ бир сөздөрүнүн тыбыштык түзүлүшү боюнча гана анча-мынча айырмаланган варианттар. Мындай варианттар лексикалык варианттарга салыштыра караганда сейрек учурайт. Мисалдар: *канды моюн — кандуу моюн, ыманы ысык — ыйманы ысык ж.б.*

3. Квантитативдик вариант - фразеологизмдердин бир катары сүйлөөдө өзүнүн тутумундагы бир же бир нече сөздүн башка сөздөр менен алмашылышына, болбосо ал сөздөрдүн тыбыштык түзүлүшүнө гана жол берүү менен чектелбейт. Алар кээде тутумундагы сөздөрдүн сан жагынан өзгөрүшүнө да жол берет. Мындай фразеологизмдердин компоненттери кээде толук колдонулса, кээде толук айтылбайт. Мисалы: *терисин сыйруу — терисин тескери сыйруу, колун мурдуна катуу — эки колун мурдуна катуу ж.б.*

Фразеологизмдердин тутумунда бирде колдонулса, бирде колдонулбай түшүп калуучу сөздөрдү факультативдүү компонент деп атайбыз. Ал эми фразеологизмдердин формасындагы мындай көрүнүштү факультативдүүлүк дейбиз.

Ошентип, квантитативдик вариант дегенибиз тутумундагы сыңарларынын толук же толук эмес колдонулушу боюнча гана айырмаланган варианттар болуп саналат.

Квантитативдик вариантты жогоркудай өзгөчөлүгүнө ылайык эки топко бөлүштүрүүгө болот: *а)* **толук вариант:** *терисин тескери сыйруу, чарк көпөлөк айлануу, эки колун мурдуна катуу, кактабай канын соруу; б)* **толук эмес вариант:** *терисин сыйруу, чарк айлануу, колун мурдуна катуу, канын соруу;*

4. Грамматикалык вариант - тутумундагы сөздөрдүн морфологиялык же синтаксистик түзүлүшү, орун тартиби боюнча айырмаланган варианттар грамматикалык вариант деп аталат. Мисалы, *мурду балта кеспейт* деген фразеологизмдин I-компоненти *мурду+н* болуп да колдонула берет.

Бир катар фразеологизмдер айрым компоненттеринин орун-тартибинин алмашып түшүшүнө да жол берет: *оозу бош — бош ооз, кара жүрөк — жүрөгү кара, бети кара — кара бет ж.б.*

Бул «Сөздүк» түшүндүрмө сөздүктөрдүн тибине жата турган филологиялык справочник болгондуктан, мунун негизги милдети «Сөздүккө» камтылган бардык фразеологизмдердин маанисин лексикографиялык планда талдап түшүндүрүү болуп саналат. Демек, ар бир фразеологизмге берилген түшүндүрмө жана келтирилген мисалдар ушул максатка ылайык келүүгө тийиш.

Фразеологизмдердин мааниси эркин сөз айкаштарын же айрым сөздөрдү колдонуп сыпаттоо, мүмкүн болгон учурларда ошол фразеологизмдин синонимдерин келтирүү аркылуу түшүндүрүлдү. «Сөздүктү» түзүүдө мындай ыкмалардын өз ара айкалыштырылып колдонулгандыгын төмөнкү мисалдардан ачык көрүүгө болот:

КАЙТЫШ БОЛУУ. Өлүү, көз жумуу.

КӨЗҮ ТҮЗ. Мамилеси жакшы, ниети таза, арам ою жок.

КӨЗ ИРМЕМГЕ КЕЛБЕЙ. Бир заматта, көз ачып жумганча, өтө тез.

ЖЕЛКЕСИ ТЫРЫШУУ. Тырчый түшүү.

КОЙ ООЗУНАН ЧӨП АЛБАГАН. Жоош, момун.

ЖАНЫ ЖОК. Абдан коркок, суу жүрөк.

Фразеологизмдердин варианттары ар бири өзүнчө түшүндүрүлүп отурулбастан бирөөнө гана түшүндүрмө берилип, калгандарын ошол түшүндүрмө берилген формасына карай шилтеп коюуга туура келди.

Фразеологизмдер бир маанилүү же көп маанилүү болушу мүмкүн. Эгерде фразеологизмдердин бир нече мааниси болсо, анын ар бири өзүнчө түшүндүрүлдү.

Фразеологизмдер зат атоочтук, сын атоочтук, этиштик ж.б. мааниде колдонулуп, ар кандай сөз түркүмдөрү менен маанилик катышта боло тургандыгы ар бир фразеологиялык айкалышты түшүндүргөн учурда эске алынууга тийиш. Тактап айтканда, заттык маанидеги фразеологизмдердин түшүндүрмөсү кандайдыр бир көрүнүштү, нерсени, абалды элестетип, анын заттык маанисин көрсөтүп туруш керек. Мындай типтеги фразеологизмдер заттык маанини билгизгендиктен, түшүндүрмөдөгү акыркы тирек сөз да заттык мааниде болуу керек:

ИТ АРКА. Бир пикирге келишпегендик, ыйкы-тыйкы, чырчатак. *Биз алар менен ит арка болуп кирип-чыгышпай калдык* ("Чалкан").

ИТ ООРУ. Көндүм болгон жаман адат, өнөкөт. — *Сен баягы ит оорунду карматканы турган экенсиң го, үйүмдөн даам сызып олтуруп* (Баялинов).

ОҢ КӨЗҮ. Ишенген кишиси. *Ал кечээ гана Турдалы болуштун оң көзү эмес беле* (Мияшов).

ЭКИ ТИЗГИН, БИР ЧЫЛБЫР. Толук бийлик. *Алар эки тизгин, бир чылбырды колдон түшүрөт бейм* (Сыдыкбеков).

Сын атоочтук фразеологизмдер заттардын, көрүнүштөрдүн кандайдыр бир белгисин билгизгет. Ошондуктан мындай фразеологизмдерге берилген түшүндүрмөлөр да кандайдыр бир белгини билгизе алгыдай болуу керек. Бул үчүн сыпаттап түшүндүрүүдөгү акыркы сөз катары сын атоочтор, же зарылдыгына жараша атоочтуктар менен "бар", "жок" деген сөздөр колдонулууга тийиш:

ЖЕЛ ТАМАН. 1. Бир жерге жай алып тура албаган, аягы сай таппаган, басаанак. *Жел таман желип-жортуп айылдап жүр, Жээлигип өзүн-өзү дайындап жүр* (Тоголок Молдо).

2. Женил мүнөз, туруксуз, шайкелен. *Анын эмнесине аза күтөсүң. Андай жел тамандар фронтовиктен айлансын!* (Абдукаимов). *Ал жел таман ойсоктогон мүнөздөрүнө жараша эң болбогондо көз жашы кылып тынуу керек* ("Чалкан").

ТЕРИСИ ТАР. Сөз көтөрүмү жок, бир нерсеге бат тырчыган, ачуусу чукул. *Териси тар болсо, бая эле кырс этип кабагын салып калат эле* (Сыдыкбеков).

КОЁН ЖҮРӨК. Өтө эле коркок, өтүмү жок, кайратсыз. *Сен тим эле коркуптурсуң, коён жүрөк турбайсыңбы* (Аалы).

АЛЧЫ-ТААСЫН ЖЕГЕН. Абдан куу, митаам, тапан. *Төлөнбай алчы-таасын жеген миң башылардын бири* (Абдукаримов).

Тактоочтук фразеологизмдер кыймыл-аракеттин ал-абалын, кандайдыр бир белгинин өзгөчөлүктөрүн (жалпыланган сан-өлчөмүн, мезгилин, ордун ж.б.) билгизет. Ошондуктан бул тип-теги фразеологизмдердин түшүндүрмөсүндөгү негизги сөз да ушул өзгөчөлүктү туура чагылдырышы керек. Бул үчүн негизги сөз катары баарыдан мурда тактоочтор, зарыл болсо чакчылдар, сын атоочтор да пайдаланылат:

ИТТИН КАРА КАПТАЛЫНАН. Абдан көп, арбын, мол. *Ак-часы итгин кара каптальнан.*

ЧАЧ ЭТЕКТЕН. Өтө көп, абдан көп. *Алардын дүнүйө-мүлкү чач этектен.*

ОРТОН КОЛДОЙ. Эң сонун, мыкты, жараган. *Уулу эң мурун мусулманча окуудан көзүн ачса, анан орустан окуп, ортон кол-дой киши болмок* (Каимов).

Фразеологизмдердин ичинен сан жагынан өтө көбү этиштик фразеологизмдер болуп эсептелет. Мындай фразеологизмдердин көбүнчө адамдарга мүнөздүү болгон карым-катышты, кыймыл-аракетти, психикалык абалды билгизе тургандыгы эске алынып, алардын түшүндүрмөсү да кыймыл-аракет формасында болууга тийиш:

ТИШИНИН КИРИН СОРУУ. Кезерип ачка жүрүү, наар ал-боо, оозуна алар тамак таппоо. *Бул заман болбосо тиштин ки-рин соруп, көрүнгөндүн тепкисинде жүрөт элек* ("Ала-Тоо").

ӨПКӨСҮН КАЛБЫР КЫЛУУ. Аябай жалынып-жалбара берүү, өпкө-жүрөгүн чабуу. *Өпкөсүн калбыр кылып жалынды.*

КАНЫ ИЧИНЕ ТАРТУУ. Ачуусу келүү, каардануу, кубарып-кумсаруу, кыжыры кайноо. *Каныбектин каны ичине тартып, тиштери качырап, жаак эттери түйүлө баштады* (Жантөшев).

Сүйлөөдө дээрлик өзгөрүүгө учурабаган, бир гана формада колдонулган фразеологизмдердин түшүндүрмөсү да, мүмкүн болушунча, алардын кайсы формада колдонулгандыгына ылайык түшүндүрүлдү. Мисалы:

КӨЗҮ КАТКАН. Бир нерсеге абдан муктаж болгон, зар бол-гон. *Жалгыз кыздан башка балдары токтобой, баладан көзү кат-кан ата-эне Берметтин таалайы жөнүндө көп ойлоно турган* (Абдукаимов).

ТИШ КАККАН. Токтолгон, бир нерсеге кадик болгон, дасы-ган. *Тиш какан немелер өзүлөрүн токтоо кармап, олуттуу масе-лелер жөнүндө гана сүйлөшөт* (Бейшеналиев).

Эскертүү. Акыркы компоненти алгачкы учурларда этишке тиешелүү болсо да, фразеологизмдерге айлануунун натыйжасында ал сапатынан ажырап, башка сөз түркүмүнүн маанисинде кол-

донулган айкалыштар ошол кийинки өзгөчөлүгүнө ылайык түшүндүрүлдү. Маселен:

КУДАЙДАН ЖӨӨ КАЧКАН. Өтө шум, ашкан митаам. *Ку-дайдан жөө качкан неме экен* ("Ала-Тоо"). *Ал бирди эки кылган, кудайдан жөө качкан неме* ("Чалкан").

Сырдык сөздөр катышкан фразеологизмдер тилек, каалоо, алкыш же каргыш, наалат айтуу маанисинде колдонулуп, көтөрүңкү интонация, күчтүү сезим менен коштолот. «Сөздүктө» бул сыяктуу туруктуу сөз айкалыштарынын тилдик формалары толук сакталып, кандай учурда кандай мааниде колдонула тур-гандыгы көрсөтүлүп, ар бирине кыскача түшүндүрмө берилди.

УЧУҢ УЗАРСЫН! Ишиң илгерилесин, укум-тукумуң өссүн деген мааниде айтылуучу алкыш. *Учуң узарсын, кагылайын!* (Жантөшев).

ҮНҮҢ ӨЧКҮР! Кулак-мээни жеп, кыйкырып-өкүрүп, катуу дабыш салып, тажатып жиберген адамга карата кыжырлануу маанисинде колдонулат. — *И-и үнүң өчкүр десе! — деп Тоозак эки кулагын алаканы менен баса койду* (Абдукаримов).

ТАРАЗА ТАППАГЫР! Жакшылык көрбөгүр, эзели жарыба-гыр, ишиң оңолбогур деген сыяктуу каргап-шилөө маанисинде колдонулат. *Тараза таппагырдын көз жазгырып кеткенин кара*! ("Ала-Тоо").

«Сөздүктө» фразеологизмдердин тийиштүү маанилерин ачуу не-гизинен түшүндүрмө аркылуу берилди, ошол маанилерди далил-деш, аны дагы толугураак элестетиш үчүн алар ылайыктуу иллюс-трациялык материалдар менен бекемделди. Булар ар түрдүү ада-бий, саясий, илимий ж.б. чыгармалардан, газета, журналдардан, лексикология жана лексикография бөлүмүндөгү «Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү», «Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү» үчүн жыйналган картотекалардан, «Кыргызча-орусча сөздүктөн» алынды. Айрым учурларда түзүүчүлөр тарабынан да жазылды.

«Сөздүккө» кирген фразеологизмдер кыргыз адабий тилинин нормасына ылайык жазылды. Айрым активдүү колдонула баштаган диалектилик фразеологизмдер да камтылган учурлар болду. Өтө одоно, орой маанидеги фразеологизмдер «Сөздүккө» киргизилген жок.

«Сөздүктүн» А, З, И, Й, К (Каабына калуу — кокуй күн), М, Н бөлүмдөрүн ф.и.д., профессор Ш.Жапаров; Д, К (күйбөгөн жери күл болуу — кээсин чыгаруу), Л, О, Ө, П, Р, С, Т бөлүмдөрүн ф.и.к., доцент К.Конкобаев; Б, Ж, К (кол алдында — күлөшканы тайкы), У, Ү, Ч, Ш, Ы, Э бөлүмдөрүн ф.и.к., доцент Ж.Осмонова жазган.

В.: Душман колдуу болуу. Мисал.

ДУШМАН КОЛДУУ БОЛУУ. к. Киши колдуу болуу.

СӨЗГӨ САРАҢ. Түшүнүк жана мисал.

В.: Кепке саран. Мисал.

КЕПКЕ САРАҢ. к. Сөзгө саран.

в) Толук эмес варианттар толук варианттын уясында жайгаштырылып, иллюстрациялык материалдар менен жабдылды. Мисалы:

САРЫ ИЗИНЕ ЧӨП САЛУУ. Түшүнүк жана мисал.

В.: Изине чөп салуу. Мисал.

ЫРГЫТКАН ТАШЫ ӨРГӨ КУЛОО. Түшүнүк жана мисал.

В.: Ташы өргө кулоо. Мисал.

Ташы өйдө кулоо. Мисал.

г) Эгерде фразеологиялык варианттар негизги маанисинен тышкары турган дагы башка мааниде колдонулса, «Сөздүктө» ал маани өзүнчө түшүндүрүлдү. Мисалы:

КОЛ КӨТӨРҮҮ. 1. к. Кол кайруу.

2. Багынуу, баш ийүү. *Душман кол көтөрүп астыга түштү.*

3. Көп маанилүү фразеологизмдердин биринчи маанисинин түшүндүрмөсү ошол фразеологизмге удаа берилип, калган маанилери абзацтан башталып, ар бири номерленип жайгаштырылды. Мисалы:

ЖАНЫ КӨЗҮНӨ КӨРҮНҮҮ. 1. Жаны кейүү, кыйналуу (оорудан).

2. Абдан коркуу, аябай коркуу.

ИТИРКЕЙИ КЕЛҮҮ. 1. Денеси дүркүрөгөн жагымсыз сезимде болуу.

2. Кыжыры келип туталануу, ачуусу келүү.

ИЧИ КҮЙҮҮ. 1. Өкүнүү, кейүү, кайгыруу.

2. Арданuу, ызалануу.

3. көрө албоо, ичи тардык кылуу.

4. «Сөздүктө» омоним фразеологизмдерин ар бири өзүнчө макала катары берилип, рим цифрасы аркылуу ажыратылды. Мисалы:

БЕТИ АЧЫЛУУ. I. Айыбы, кылмышы ашкереленүү, элге белгилүү болуу.

БЕТИ АЧЫЛУУ. II. 1. Ызаат кылып сыйлабай кер-мур айтышууга өтүү.

2. Тамаша айтып, тентуштарча мамиле жасоо, тең ата болуу.

5. Фразеологизмдер реестрде ар түрдүү формада — кайсы сөз түркүмүнөн экендигине ылайык жайгаштырылды.

а) Атооч сөз түркүмдөрүнө тиешелүү фразеологизмдер тилде кандай формада айтылса, «Сөздүктө» ошол формасы сакталды.

Мисалы:

БЕТИ АЧЫК.

БИР ИЧЕГИ.

ЖААСЫ КАТУУ.

ЖАН КУЛАКТЫН УЧУНДА.

ЖЫЛАН СЫЙПАГАНДАЙ.

б) Зат атоочтон болгон компоненти үч жактын бирине таандык болуп айтыла берүүчү фразеологизмдер үчүнчү жакка таандык формада жайгаштырылды. Иллюстративдик фактыларда үч жактын бардык түрү колдонула берет. Мисалы:

ИЧИ ЭЗИЛҮҮ (ичим, ичиң, ичи).

КЕЛМЕСИ ООЗУҢАН ТҮШҮҮ. *(Келмем оозуман түштү, келмең оозуңан түштү, келмеси оозуңан түштү).*

в) Фразеологизмдердин тутумундагы этиштен болгон акыркы компоненттер кыймыл атооч формасында жайгаштырылды. Мисалы:

КОЛ ИЙРИСИНЕ ТАРТУУ. (мисалында тартат, тартты, тарткан ж.б. формалар колдонула берет).

г) Акыркы компоненти этиштин -ган, -дай формалары менен келген фразеологизмдер «Сөздүктө» ошол калыбында жайгашылды. Мисалы:

БЕЗГЕ САЙГАНДАЙ.

КУЛАК-МУРУН КЕСКЕНДЕЙ.

ЧЫЧКАНГА КЕБЕК АЛДЫРБАГАН.

6. Стилистикалык жактан мүнөздөөгө тийиш болгон фразеологизмдер үчүн «Сөздүктө» атайын шарттуу белгилер колдонулду. Мисалы: *сүйл.* — сүйлөшүү же оозеки сүйлөөдө колдонулуучу фразеологизмдер үчүн алынган белги; *эск.* — эскирген фразеологизмдер үчүн алынган белги; *диал.* — диалектилик фразеологизмдер үчүн алынган белги; *тар.* — тарыхый мааниде колдонулуучу фразеологизмдер үчүн алынган белги ж.б.

Журналдар менен газеталардын наамдары толук бойдон берилди. Авторлору же адабияттардын аты аталбаган иллюстрациялык материалдар жана «Сөздүктө» фольклордон, жомоктордон деген белги менен берилген мисалдар "Кыргыз-орусча сөздүктөн" алынды.

А

ААЛАМДАН АШКАН. Абдан мыкты, чыгаан, дүйнөдө жок, өзүнө тең деши жок. *Ак кочкор бала шер, - деди, Ааламдан ашкан эр, - деди* (Тоголок Молдо). *Ааламдан ашкан ырчы экен.*

ААЛАМДЫ БУЗУУ. Чаң-тополоң чыгаруу, уйгу-туйгу, будун-чаң кылуу. *Атаңдын көрү, Сыргак ай, Ааламды бузган чунак ай* («Манас»).

ААРЫНЫН УЮГУНА КАТЫЛУУ. **к. Аарынын уюгуна тийүү.**

ААРЫНЫН УЮГУНА ТИЙҮҮ. Бирөөнүн каарына калуу, чатак ишке кабылуу. *Бабаевдин кылмыштуу кылыктарын газетага жазып коебуз деп кабарчылар аарынын уюгуна тийип алышкан экен* («Советтик Кыргызстан»). *- Кокуй! Өлтүрүп алба! Аарынын уюгуна тийбединби?* (Үмөталиев).

В.: Аарынын уюгуна катылуу. *Бул аарынын уюгуна көп катылбай жүр, балам* (Абдукаримов).

Жыландын уюгуна тийүү. *Мен силерге дайыма этият болгула, жыландын уюгуна тийбегиле! - деп келатам* (Абдукаримов).

ААРЫНЫН УЮГУНДАЙ. 1. Абдан уу-дуу болгондой, ызы-чуусу, кыжы-кужусу көп. *Залдын ичи аарынын уюгундай кыжылдайт* (Баялинов).

2. Баш-аламан, иретсиз, бөөт-чөөт. *Аарынын уюгундай болгон үйлөр.*

АБИГЕР ЧЕГҮҮ. к. Абыгер чегүү.

АБИЙИРИ ЖАБЫЛУУ. Жаман кылык-жоругу билинбей калуу, уяты чыкпоо. *Абаке, - деди Курман мени карап, - абаке, атыбыз чыгып, абийирибиз жабылды* (Баялинов).

АБИЙИРИ ТӨГҮЛҮҮ. Катуу уят болуу, беделі түшүү. *Ырыскулбектин балдары эл алдында ырчынын кебине уугуп, абийири төгүлүп, бирок күлтүйгөн пристав төрөнүн сүрүнөн өтүнө алышпай кайсактап турушат* (Касымбеков). *Абийириң минтип төгүлүп жүргөндөн көрө, каныңды ичсеңчи!* (Жусупов).

В.: Абийири айрандай төгүлүү. *Жаки кудук жеринен сураса, осолдугу мындай турсун, абийири айрандай төгүлмөк экен* (Бейшеналиев). *Сыйынар менен көзүмө көрүнбөй азыр жоголгула, а болмоюнча, чачыңар жулунуп, бетиңер тытылып, абийириңер айрандай төгүлөт!* (Борбиев).

Абийири аштай төгүлүү. *Элге-журтка абийирлери аштай төгүлүп, шерменделери чыкмак болду* (Бөлөкбаев).

Абийири күлдөй төгүлүү. *Ушунча журттан менин жалгыз келиниме асылгандыгы үчүн, анын абийири күлдөй төгүлөт, - деп Зулайка ызырынды* (Медетов).

АБИЙИРИН САТУУ. Атак-даңкты, ызаат, ынсап кылгандыкты эске албай ар кандай жаман жоруктарга баруу. *Антип абийирди сатып, акындыкты кордоп мокоткончо, төбөлөшүп өткөнүм өйдө* (Бейшеналиев).

А-БУ ДЕГЕНЧЕ. Бат эле, тез эле, ары-бери караганча. *А-бу дегенче жайкы каникул башталып, ар кимиси бет-бетинен таркашты* (Борбиев). *Ааламга жарык күйүп, элдин көзү ачылганда, экөөбүз а-бу дегенче, карылыктын кирип келгенин көр, өтүп бара жатабыз* (Егиналиев).

А-БУ ДЕ. 1. Көңүл үчүн, сый үчүн тийиштүү кеп айтканга жароо, жөн-жайды баян этип, бирдеме деп

айтуу. *Жанында тургандардын бирөө да а-бу дегенге жараган жок* (Бейшеналиев).

2. Кой-ай деп коюу, койдуруу, жөнгө келтирүү үчүн бирдеме деп айткан болуу. *Тигинин өпкөсүн көптүрбөй а-бу деп койсоңорчу* («Ала-Тоо»). *Асылкан аны эптеп алдап-соолоп алып кетүүгө аракеттенейин деди, а-бу деп айткандары анын кулагына кирбесине көзү жетип тим болду* (Өмүрбаев).

А-БУ ДЕШИП КАЛУУ. Жаман-жакшы айтышып калуу, өйдө-төмөн тартыша кетүү. *Жеңем экөөбүз а-бу дешип калдык. Болор-болбос жерден а-бу дешип, таарынышып жүрөбүз* ("Бишкек Шамы").

АБЫГЕР ЧЕГҮҮ. Азап тартуу, кыйналуу, капа болуу, түйшүк тартуу. *Адыл аганын өзү айткандай, бирөөнүн кабагы бүркөлө калса, бары абыгер чегип, ошонун үстүнө түшө калышат* (Убукеев).

В.: Абигер чегүү. *Ал ак кызматы үчүн алкыш алуунун ордуна запкы тартып, абигер чеге баштады* (Медетов).

АГА АЙТКАН КАЙРАН СӨЗ. Кур бекер айтылган кеп, ага айткан менен баары бир орундалбайт, укпайт, айткандан көрө айтпаган оң. *- Сага айткан кайран сөзүм, - деп кобурады да, сын таккан түрү менен кала берди* (Кыдырмышев).

АГА ЭМНЕ ЖОК. «Анын эмне тиешеси бар, өзүнө тиешеси жок ишке эмне кийлигишет» деген маанилерде колдонулат. *Ага эмне жок, кыпчылбай тынч отура бербейби* («Чалкан»).

АДА БОЛУУ. Түгөнүү, калбай калуу, аягына чыгуу. *Ада болбойт тарыхың Айткан менен Токтогул* (Барпы). *Малдын баарын түгөтүп, Ада кылды жан бакты* (Тоголок Молдо).

АДАЛДАН ТҮГҮ ЖОК. Колунда малы жок, жоксуз кедей, жарды. *Беш чилдей баланы асыроо түйшүгү адалдан түгү жок томаяк үчүн жеңил да эмес эле* (Сасыкбаев). *Уйүндө адалдан түгү жок жигитке орточу түшкөн киши чекеси ысыбасы белгилүү* (Каимов). *Адалдан түгү жок кембагал неме эле* (Жантөшев).

АДАЛДАН ТУК КОЙБОО. Мал аттуудан эч нерсе калтырбай бардыгын жок кылуу. *Опол башкарган элден адалдан тук койбой алып, итке мингизери жөнүндө макулдашат* (Осмоналиев).

АДАМ БОЛУУ. 1. Эр жетүү, эс тартып, киши катарына кошулуу. *Өлбөгөн адам алтын аяктан суу ичет деген ырас тура, баягы жаманы бой жетип, адам болуп, азыр баарын баккан ошол* («Кыргызстан маданияты»).

2. Оорудан айыгуу, жакшы болуу, баш көтөрүү. *Апамдын адам болор-болбосуна көзүм жетпейт. Оорусу күчөп баратат! - дедим* («Ала-Тоо»).

В.: Киши болуу. *Жаман чүрпөсү киши болуп калды.*

Мал болуу. *Ажал жетпегенге айла жок экен, алты ай төшөктө жатып, мына, эми мал болуп калды* («Чалкан»).

АДАМ АЛАСЫ ИЧИНДЕ. Кишинин сырын сыртынан билүү кыйын, жаман-жакшысы ичинде деген мааниде. *Адам аласы ичинде эмеспи, балким сиздин шегиңиз бардыр кимдир бирөөдөн?* (Борбиев).

АДАМ КАТАРЫНА КОШУЛУУ. 1. к. Адам болуу. 1.,2.

2. Жашоо-тиричилиги, турмушу жакшыруу, өйдөлөө, оңолуп элге аралаша баштоо. *Эмне гана күндү көрбөдүк! Өлгөндөн калган эл жерине кайтып, ушу керемет таңдын, ажайып күндүн деми менен адам катарына кошулдук* (Өмүрбаев).

АДАМ ООЗУНА АЛГЫС. 1. Өтө одоно-орой, уят, ыплас кеп, сөз ж.б. деген мааниде. *Адам оозуна алгыс сөздөр менен ашата сөгүп, сиздин үй жакка бара жатканын Үпөл көруптүр* (Бердикеев).

2. Жегенге жараксыз, өтө начар, бузулуп кеткен (тамакка карата).

АДЕБИН КОЛУНА БЕРҮҮ. Кандайдыр бир кылмышы, күнөөсү, жаңылыштыгы үчүн катуу жазалоо, көргүлүктү көрсөтүү, теске салуу, акесин таанытуу. *О, кайран жеңем, ишке жарайт! Биздин айылдын катындарынын адебин колуна берип, акесин таанытат* (Борбиев). *Аманат жаным соо болсо, Адебин колго беремин* («Эр Табылды»).

В.: Адебин берүү. *Бардык күнөө кыздын өзүндө адебин келтире бериш керек* (Осмоналиев).

Азабын колуна берүү. *Аттанабыз черүүгө, сандаалатып калмактын Азабын колго берүүгө* («Курманбек»).

Азабын берүү. *Элсиз-жерсиз көпкөн кул, Азабыңды беремин* (Бөкөнбаев).

Жазасын колуна берүү. *Мен бул иттин жазасын колуна берем* (Каимов).

Жазасын берүү. *Байлардын жазасын берүүгө элди үйрөтүп жүргөндөр да ошолор* (Баялинов).

Сазайын колуна берүү. *Тагай Алымкулдун сазайын колуна бермейинче мооку канбайт* (Абдукаримов).

Сазайын берүү. *Бас, сенин сазайыңды Мырзабай берет! - деп, Айдаралы Култайды жакадан алды* (Абдукаримов).

А ДЕГЕНДЕ. Биринчи иретте, баарынан мурда, эң оболу, башында, эң алгач. *А дегенде жылкы алдык, Аттансак кандай баатырлар Калмакка эми бармакка* («Эр Табылды»). *А дегенде ал ичкич Мекемеден куулат* (Шүкүрбеков). *Кайыр а дегенде түшүнгөн жок* (Аалы).

«А» ДЕДИРБЕЙ. Ооз ачырбай, илгиртпей, ооздон кеп чыга электе. *Илбериңкилигин айт! Келери менен чечинип ийип, а дедирбей казанаякка аралашып чимирилип жүрдү* (Өмүрбаев).

А ДЕП. Эң алды менен, биринчи иретте, ириде. *А деп көргөндөгүдөн алда канча өзгөрүп калыптыр* («Ала-Тоо»). *А деп эле Абазга нан, майлуу чөбөгө бир келтирди* (Таштемиров).

«А» ДЕСЕ, «Б» ДЕЙТ. Такыр эч нерсе түшүнбөйт, оң айтса, тескери айтат, колунан эч нерсе келбейт.

А ДҮЙНӨ. Диний ишеним боюнча: адам өлгөндөн кийин жашоочу экинчи дүйнө, өлгөн адамдын түбөлүк жайы. *А дүйнө кеткен атакең, Мекен кылган жай ошол* («Манас»). *Айрыкча бугу уруусунан кадырлуу кары а дүйнө кетсе, анын кара ашы, чоң ашынын кызматы Момундун мойнунда* (Айтматов).

В.: О дүйнө. *О дүйнө сөзуң козгойсуң* (фольк.).

Тиги дүйнө. *Тиги дүйнө жөнүндө сөз болсо, Корчунун жообу бирөө эле: «Бара көрөбүз»* (Аалы).

Чын дүйнө. *Кыяматты тозокту көрбөй калдым, жан кайним, Барган жан келгис чын дүйнө Барбай келдим, жан кайним* («Сейтек»).

«А» ДЭЭРГЕ АЛЫ КЕЛБӨӨ. 1. Абдан чарчап-чаалыгуу, шайы кетүү, дарманы калбоо. *Кече эле а дээрге алың келбей, Улуу-Каганга качып барган сен эмес белең?* (Көчкөнбаев).

2. Абдан сүйүнгөн, ыкшып катуу күлгөн же солуктап аябай ыйлаган абалда болуу. *Куйручуктун жоругун көрүп тургандар «а» дээрге алдары келишпей боорлорун тытып күлүшөт* (Бектенов). *«А» дээрге алы келбей солуктайт* («Чалкан»).

В.: «А» дээрге алы калбоо. *«А» дээрге алы калган жок, Азыр өлсө, арман көп* («Эр Төштүк»).

АЖ-АЖ ЭТҮҮ. Ээ-жаа бербей ачууланып сүйлөө, беттен алуу.

АЖАЛ АЙДОО. Өлө турган учурга өзү келип урунуу, өлүмгө өзү дуушар болуу. *Ажал айдап бул жерге, Келдик деген мындан көп* («Сейтек»).

АЖАЛДЫ ООЗУНА ТИШТӨӨ. Бир нерсеге абдан белсене киришүү, тобокелге салуу, өлүмгө башын байлоо. *Мекенди коргоодо далай эр-азаматтарыбыз ажалды оозуна тиштеп, тайманбастан жоого каршы аттаныштыы* («Ала-Тоо»).

АЖАЛДЫН ООЗУНА ТҮШҮҮ. Кыйынчылыкка кабылуу, катаал учурга туш келүү. *Ажалдын оозуна түшүп көрсүн, анан аман кайтканын көрөйүн* (Укаев).

В.: Ажалдын оозуна кирүү. *Адыбек канча жолу ажалдын оозуна кирип барып, канча жолу ажалдан аман калды* (Өмүрбаев).

АЖАЛДЫ УУЧТОО. Өлүм алдыда болуу, өтө кыйналуу. - *Сени күтүп, үч күндөн бери ажалды уучтап олтурам, - керээзимди өзүңө айтып калайын деп* (Осмоналиев).

АЖАЛ ЖЕТҮҮ. Өлүү, дүйнөдөн кайтуу, ичер суусу түгөнүү. *Ажал жетсе амалсыз, Биз да бир күн өтөбүз* (Токтогул).

В.: Ажал жетип, күн бүтүү. *Ажал жетип, күн бүтсө, Көр азабын көрөбүз* («Манас»).

АЖАЛЫ ЖОК. Өлбөй аман калгандык, тирүү жүргөндүк. *Айдалып жүрдүм Сибирде Азаптуу жаман турмушта. Ажалым жок өлбөстөн, аман келгем кыргызга* (Токтогул).

АЖАП БОЛДУ. Бирөөнү табалгандай «ырас болду, чала болду» деген маанилерде колдонулат. *Ажап болду сага! Ошондой болмок, ажап болуптур.*

АЖАП ЭМЕС. Таң каларлык эмес, боло бериши мүмкүн, таң калгандай эчтемеси жок. *Ажап эмес, ал ашта, көбү адашып жоголсо* («Манас»). *Ажап эмес, сен да мендей карырсың* (Аалы).

АЖАТ АЧУУ. 1. Бирөөнүн өтүнүчүн, тилегин орундатуу, муктаждыктан куткаруу, керегине жароо. *Ажат ач, мырза Букарбай, айлабыз кыйын жукарды ай* (Бейшеналиев). *Көптүн намысына жарап, ажат ачкыла* (Бейшеналиев). *Ажатын ачтың мундагы Ата-менен эненин* (Калык).

2. Эки ортодогу чатакты, чырлуу ишти чечүү, жөнгө салуу.

Сиз да ошентип жүрбөңүз, биздин ажатыбызды ачып, тыныштырып кетиңиз («Чалкан»). *Далай-далай талаш маселелердин ажатын ача билген бу киши ушул азыр саал кападар* (Эралиев).

В.: Ажаттан чыгаруу. - *Улукбек мырза, сага кадыр салып келип турам, мени бир ажаттан чыгар* (Жигитов).

АЖЫДААРДЫН КУЙРУГУН БАСУУ. Каарына калуу, кыйыгына калуу, кырсыктуу, чатак ишке туш болуу. *Сооронбай манаптын туушкандарынын кызына таанышканда ажыдаардын куйругун басып, азапка чырмалмак турбайбы* (Бейшеналиев). *Ажыдаардын куйругун басып алыпмын. Аргам түгөнүп, айлам кетип турат* (Сыдыкбеков). *Аны чакырбасак бир балекет чыгарат, кеңешке албаганыбыз ажыдаардын куйругун баскан менен тең эмеспи? - деди Чаки* (Ш.Үмөталиев).

В.: Жыландын куйругун басуу. *Байкабастан жыландын куйругун басып алып, аныс балээге калган экенмин* («Ала-Тоо»).

АЖЫРАШ АЯК. Көптөн бери жашаган, кээде иштеген жеринен башка жакка көчүп кетер алдыда коштошуу үчүн элге (тууган-туушкандарына, жолдошторуна) берилүүчү тамак.

Ошол күнү кечинде Айша апа айылдаштарына ажыраш аяк берди (Даникеев). *Тууган, жек-жаатын баншын кошуп, жашыруун ажыраш аяк өткөрүп, саардан жылып жөнөгүлө* (Бейшеналиев). *Ажыраш аякты баштасак кантет?* (Эшмамбетов).

АЖЫСЫ КАБЫЛ БОЛУУ. *дин.* **1.** Диний түшүнүк боюнча: пайгамбардын отурган-турган жерин (б.а. ислам динин борбору болгон Мекке шаарын) көрүп келүү. - *Кудайга шүгүр... ажым кабыл болот экен... - деди кыңылдап, ушул сөздөн ыраазы болуу да, өкүнүч, арман да чыкты* (Касымбеков).

2. Мекеге бара жатканда же Мекеден келе жатканда, болбосо Мекеге барганда каза болуу, өлүү.

АЗА БОЮ ДҮРКҮРӨӨ. к. Азат бою тик туруу.

АЗАБЫН БЕРҮҮ. к. Адебин колуна берүү.

АЗАБЫН КОЛГО БЕРҮҮ. к. Адебин колуна берүү.

АЗАБЫН ТАРТУУ. 1. Керектүү нерсенин же бирөөнүн жок болушунан катуу кыйналуу, жапа чегүү. *Азабын тарттым баланын, Көрбөдүм алтын жамалын* (Токтогул). *Бир мингичтин азабын тартты.*

2. Башка бирөөнүн кесепеттүү, кырсыктуу ишинен, жүрүш-турушунан оор абалга дуушар болуу, кыйналуу. *Эси жок бүлөнүн азабын тартып жүрүп, чачым агарды* («Ала-Тоо»).

В.: Азабы өтүү. *Чайдын азабы өтүү. Ай, ушулардын азабы өттү.*

АЗАР БОЛСО. Көп болсо, эң эле ашып кетсе, эң эле кыйратканда. *Азар болсо төрт түлүктүү малды аларсың, Төрдөгү сандыкты не кыларсың* (фольк).

АЗАРМАНДАН-БЕЗЕРМАН БОЛУУ. Кандайдыр бир кылмыштуу иштен өзүн ала качуу, актануу маанисинде безеленүү, жанын сабоо, өзүнө жакын жуутпай жаа бою качуу. *Ал жөнүндө уккум да келбейт деп, Бурма азармандан-безерман болду* (Каимов). - *Чехтерге барып, мылтыгымды оңдотуп, оюмду айтып келем, - деп аттанганда аялы азармандан-безерман болгон* (Ашымбаев).

В.: Азар-безер болуу. *Ак суу ичемин десем, чоң энем азар-безер болуп... эркиме койбоду* («Ала-Тоо»).

АЗАР ТҮМӨН. Сансыз көп, сан жеткис, абдан көп. *Азар түмөн көпчүлүк, Арбын балбан салбады* («Манас»). *Зарып кылдым азыкка Азар түмөн малымды* («Сейтек»).

АЗАТ БОЮ ДҮРКҮРӨӨ. к. Азат бою тик туруу.

АЗАТ БОЮ КАЛТААРУУ. к. Азат бою тик туруу.

АЗАТ БОЮ ТИК ТУРУУ. Капысынан, күтүлбөгөн жерден катуу коркунучка дуушар болуп, калтырак басуу, катуу дүүлүккөн абалга келүү. *Бул кыз Нина экендигинен эч кандай күмөн санабаган Осмондун азат бою тик туруп, аз жерден кыйкырып жибере жаздады* (Саатов). *Мына ошондо анын кебете-кешпири ачык көрүнүп, Макмалдын азат бою тик турду* («Советтик Кыргызстан»). *Кечээ эле Нуруйланын колтугунан чыкпай жүрүп, эми минтип аны табалап жатканына азат боюм тик турду* (Бердикеев).

В.: Азат бою дүркүрөө. *Тикбайдын азат бою дүркүрөп, мунун тузун эки эсе татыта албасам... атым өчсүн дейт* (Осмоналиев). *Канчоро көк камандай күркүрөп, көрүп турган пенденин Азат бою дүркүрөп* (Сейтек).

Азат бою калтаароо. *Көзү ымырчымыр болуп, заматта азат бою калтаарып чыкты* (Даникеев).

Азат бою калтылдоо. Айбатын көргөн адамдын, Азат бою калтылдап (фольк).

АЗБАРАЙ КУДА. «Кудай урсун, кудай бар» деген мааниде каргануу, же бирөөнү ынандыруу, ишендирүү иретинде айтылат.

АЗБАС АЗЫК, ТОЗБОС ТОН. Ар дайым, такай керегине жарай турган, пайдалана турган кенч деген сыяктуу мааниде. *Букаралар чыныңда эле зулумдардын, аның жан-жөкөрлөрүнүн гана эмес, ак падышанын да азбас азыгы, тозбос тону* (Бейшеналиев).

АЗЕК-МАЗЕК СӨЗ. Күлкүлүү, тамашалуу кеп, күлкү, тамаша үчүн айтылган кеп. *Азек-мазек сөз айтсак, Кайыр элек, кыз бала* (Тоголок Молдо).

АЗ ЖЕРДЕН. Анча-мынча, кичине эле, күтүүсүздөн, кокусунан, болор-болбостон. *Кирпиктерим нымдалышып, ыйлап жибере жаздап, аз жерден калдым* (Мырзаев).

АЗУУ САЮУ. Азуу тиши чыгып, беш жашка толуу (жылкыга карата). *Жылкы асыйында азуу саят.*

АЗУУСУУ КАНДУУ. Адамга жакшылык кылбаган, зулум, мыкаачы. *Өзүңдүн калпаңдай азуусу кандуу зулумдар четинен кармала, айдала баштады* (Бейшеналиев).

АЗУУСУН АЙГА БҮЛӨГӨН. к. Азуусун айга жаныган.

АЗУУСУН АЙГА ЖАНЫГАН. 1. Каарын төккөн, жаалданган, заарын чачкан. *Байымбет уулубуз азуусун айга жаныган чоң болушка жакты* (Бейшеналиев). *Кезинде азуусун айга жаныган Арстанаалы кылычынын курчтугун байкаш үчүн адамдын башын алдырган экен* (Сыдыкбеков).

2. Кайраттуу, эч нерседен кайра тартпаган, өткүр, өктөм. *Азуусун айга жаныган эр-азаматтарыбыз мелдеште жеңип чыгышты* (Осмоналиев).

В.: Азуусун асманга кайраган. Назгүл Сейнепти азуусун асманга кайраган таш боор, тажаал го деп ойлогон (Бейшеналиев).

Азуусун айга бүлөгөн. *Азуусун айга бүлөгөн канкордун тукуму астыртан эл ичин бүлдүрүүгө аракеттене баштады* (Каимов).

АЗУУСУНАН ЧАЛУУ. Карый баштоо, жашы өтө түшүү, карылыкка моюн сунуу. Оозунда бүтүн тиш калбай, Азуусунан чалыптыр (Токтогул).

АЗУУСУН КАЙРОО. Кекенүү, кек сактоо, каршыгып калуу. *Ичкитышкы душмандар жаш бийликке азуусун кайрап... жаткан кез* (Сасыкбаев).

АЗУУСУН ЧАГУУ. Көргүлүктү көрсөтүү, акесин таанытүү, адебин колуна берүү. *«Ээн жердин каман-дарын» Жалий мырза көкүтүп, парага туйтунуп жүрсө, Ысагың экөөң, кантип азуусун чагасыңар?* (Бейшеналиев). *Канча жыл кармашып, Келдибек уулунун азуусун чаккан Касымбек бир акындын айласын табаар* («Ала-Тоо»).

АЗЫР ЖООП. Айткан ишти ошол замат аткара койбогон, анча ишенчиликтүү эмес, кежирлик жагы бар. *Ошондон улам атасы Езефтин нары кара жумушка жармачтыгын, нары азыр жооп экендигин байкоочу* (Ашымбаев).

АЙ АЙЛАНЫП, ЖЫЛ ТЕГЕРЕНБЕЙ. Анча көп убакыт өтпөй, тез эле, аз эле убакыттын ичинде. *Ай айланып, жыл тегеренбей эле ушинтип отурса, бизди сыйлаганы кайсы?* («Ала-Тоо»).

АЙ АРАСЫ. Өтүп бараткан, же жаңыра турган айдын аралыгындагы күндөр. *Ай арасында сары кар түшүп, эки күндөй жатты* (Сыдыкбеков).

АЙ АСМАНГА ТҮЙҮЛҮҮ. к. Асман айга түйүлүү.

АЙ БАТКАНДАЙ БОЛУУ. 1. Катуу кайгыга, оор кырсыкка учуроо, мүнкүрөгөн абалга жетүү. *Чал-кемпир эңкейип калган кезде жалгыз баласынан ажырап, ай баткандай болуп мөгдөп калышты* (Каимов).

2. Жок болуу, өлүү. *Бечара ай баткандай болуп, жаштайынан соолду* («Чалкан»).

АЙ БАТКАНДАЙ КЫЛУУ. Өлтүрүү, жок кылуу. *Ашыктай болгон жалгыздын Алмадай башын алайын, Ай баткандай кылайын* (фольк). *Алмадай башын алайын, Ай баткандай кылайын* («Эр Табылды»).

АЙ БАШЫ. *дин.* Орозо айынын акыркы күнү, айттын алдыңкы күнү, эртең айт деген күн, арапа. *Келинкыздын көркүнө, Айт, ай башы күн кызык* (Токтогул).

АЙГА КОЛУ ЖЕТКЕНДЕЙ. Телегейи тегиз болгондой, болуп-толуп тургандай, бардыгына мүмкүнчүлүгү бардай. *Койкою- шуп жүрүшчү, Айга колу жеткендей* (Маликов). *Бул эмне эле айга колу жеткендей керилип калган?*

В.: Асманга колу жеткендей. *Кудайбергендин асманга колу жеткендей болуп турганда, букаралардын эсириши жаман белги эле* (Каимов).

АЙ ДАЛЫ. Далынын үстү жагы. *Атагы чыккан Аккелте Ай далыда жаркылдап* («Семетей»). *Ай далыңды кубантып Асылды кийсең ал кызык* (Токтогул).

АЙДАН АЧЫК. Түшүнүктүү, белгилүү, так, даана, анык. *Кимдин ким экени Жылдызканга айдан ачык болду* (Байтемиров). *Колго түшкөн олжо көп адамдарга таандык экени айдан ачык* (Осмоналиев). *Албетте, эрегиштен эр өлүп, эриш бузулары эки тарапка тең айдан ачык* (Сыдыкбеков).

В.: Айдан ак. *Алар тез мантыгып, акчага карк болору айдан ак* (Ашымбаев).

АЙДАРЫН ТИГҮҮ. Жамандык ойлоо, абдан каршыгуу, жамандык кылууга ниеттенүү, артынан түшүү. *Айтарын айтып, айдарын тикти* (Бейшеналиев). *Мага айдарын тигип турбайбы.*

В.: Кастарын тигүү. *Жутаке менен Түнкатар молдонун тукуругу боюнча мага кастарыңды тигип калганыңды билем* (Жантөшев).

АЙ ДЕСЕ-АРКЫ ЖОК, КҮН ДЕСЕ-КӨРКҮ ЖОК. Абдан сулуу, ашкан сулуу, теңдеши жок. *Ай десе-аркы жок, күн десе-көркү жок, бир перизатка жолуктум* («Кыргыз эл жомоктору»).

В.: Ай десе-ай, күн десе-күн. *Мына, ай десең-ай, күн десең-күн, баягы мен айткан апа!* (Тойбаев). *Мергенчи эртесинде ошол көлгө кызынын бетин жуудурса, жомоктогудай ай десе-ай, күн десе-күн боло чыга келет* (Жусупов).

АЙДЫН ОН БЕШИ КАРА, ОН БЕШИ АК. Дайыма бирдей болуп турбайт, оош-кыйыш боло берет, жакшысы да, жаманы да болот. *Ээ, балам, айдын он беши кара, он беши ак, ага капа болбо, сенин да ишиң оңолор, - деп, чоң энем мага көп акылдуу, нускалуу сөздөрүн айтар эле* (Өмүрбаев).

«АЙ» ДЭЭР АЖА, «КОЙ» ДЭЭР КОЖО ЖОК. Акыл айтып башкарар, «кой, ай» деп теске салар, жол көрсөтүп, тарбиялар кишиси жок. *«Ай» дээр ажа, «кой» дээр кожо жок болсо, балдардын кылары ошол да.*

В.: «Ай» дээр ана, «кой» дээр кожо жок. *Адам, ээй, бул кандай? «Ай» дечү ана, «кой» дечү кожо жок пу бу айылда? - дешип редакциядагылар таң калып жатышкан* (Еги-налиев).

«Ай» дээр адам, «кой» дээр коңшу жок. *Айла канча «ай» дээр адам, «кой» дээр коңшу жок* (Бөлөкбаев).

АЙ ЖАМАЛДУУ. Айдай сулуу, абдан сулуу, сулуулугу суктандырган, ажарлуу, келишимдүү. *Ай жамалдуу бото көз* (фольк.).

В.: Ай жүздүү. *Улбүрөгөн ай ай жүздүү эле* (фольк.)

Ай чырайлуу. *Ай чырайлуу кыз.*

АЙ-КҮНҮНӨ ЖЕТҮҮ. Төрөй турган мезгили келүү, төрөрүнө жакын калуу. *Ай-күнүнө жетип турган келинчеги Айганыш, тигине, кыз-келиндердин катарында тамылжып отурат* (Сыдыкбеков). *Ошол тапта Асылкандын ай-күнүнө жетип калган учуру эле* (Өмүрбаев).

АЙДАП ОТКО САЛУУ. Арыдан бери жок кылуу, жоготуу, түгөтүү. *Сага эмне түтөт, азыр алсаң, азыр жок. Заматта айдап отко саласың, - деп аялым жемелей баштады* («Кыргызстан Маданияты»).

АЙЛА БАРБЫ! Арга түгөнүп, такыр амалы кетип калган учурда, бир нерсеге каршы чара көрүүгө мүмкүн болбой калган абалды баяндоо үчүн колдонулат. *Айла барбы, башка түшкөнүн көрө жатармын* (Абдукаримов).

В.: Айла канча. *Айла канча, шарттын начардыгына карабастан, фронт үчүн иштеп жатабыз* (Сасыкбаев).

Амал барбы. *Амал барбы! Бардыгына чыдайбыз да.*

Амал канча. *Амал канча, кечки көлөкөдөй сүйрөлө башбаккан калыбында уйпаланган кроватыма боюмду шалак таштайм* (Өмүрбаев).

АЙЛАДА ЖОК. Эң эле, өтө эле, эч мүмкүн болбой турган. *Айлада жок жаман. Айлада жок начар.*

АЙЛАН КӨЧӨК БОЛУУ. Башы айланып, жер тегеренип, астынүстү болгонсуп көрүнүү. *Көзүм тунарып, жер айлан көчөк болуп кетти* («Ала-Тоо»). *Түгөлдүн көзү тунарып, башы айлан көчөк болуп кетти* (Бейшеналиев).

В.: Айлан көчөк атуу. *Башым айлан көчөк атып, жыгылып кеттим* («Жаш ленинчи»).

АЙЛАСЫ АЛТЫ КЕТҮҮ. к. Айласы кетүү.

АЙЛАСЫ КЕТҮҮ. Эч амалын таба албоо, аргасы түгөнүү, кыйын абалда калуу, эмне кыларын билбей абдан кыжалат болуу. *Жетип айдоого жол жок, айлалары кетиптир* (Убукеев). *Ырас, балам Искендер, журттан айла кетти* (Турусбеков). *Капа болуп турганда бирөө менен сырдашкым келди, айлам кетти* (Бердикеев).

В.: Айласы куруу. *Буга да бардыгы бир ооз, Шералинин айласы куруп кетти* (Касымбеков). *Эми ыраса айлам курудуу* (Касымбеков).

Айласы түгөнүү. *Эмне кылуу керек? Айлам түгөнө баштады* (Каимов). *Айла түгөнсө, ошолорду... көтөрүп баргыла* (Бейшеналиев).

АЙЛАСЫН КЕТИРҮҮ. Өтө кыйын, абдан ыңгайсыз абалга калтыруу. *Достун ыйык сезимин булгай берсе болобу? - дешип туш-тушта чыгышып, Жайдарбектин айласын алты жерден кетиришиптир* (Медетов).

АЙЛЫК ЖОЛ. Өтө узак, алыс жол. *Арымсыз айлык жолун күндүк кылып, Автобус буркуратты даңгыр жолду* (Элебаев).

АЙ МОЮНДОО. Жакындоо, чукулдоо. *Жайдак талаадагы ысыктын күчөгөнүнө чыдабай алды эки ай моюндап, аркасы кырк күн жата конуп, чет-четинен тарай баштаптыр* (Бейшеналиев).

АЙПАП-ЖАЙПАП КЕТҮҮ. Жайылып каптап кетүү, ашып-ташып кетүү (суу, дарыя жөнүндө).

Суу киргенде жээгинен ашып, айпап-жайпап кетет.

АЙРЫП АЛГЫС. Коендой окшош, абдан окшош, куюп койгондой окшоштугу бар. *Экөө тең эгиз болсун айрып алгыс* (Шимеев).

АЙРЫ ТӨШ. Адам, киши. *Мен ушул күнгө чейин айры төштүн алдында калганым жок* (Аалы).

АЙСАЛ-БАЙСАЛ КЫЛБАСТАН. Баш-аягын жыйдырбай, арыдан бери, заматта, бир паста, бат эле. *Айсал-байсал кылбастан, Алып кетти кегиңди* (Тоголок Молдо).

АЙТА-БУЙТА ДЕГИЧЕ. Бир заматта, көз ачып жумганча, дароо, өтө тез, арыдан- бери. *Айта-буйта дегиче, Эр Бакайдын жанына Чаап чыгып барышты* («Манас»). *Айта-буйта дегиче, Ачып көздү жумганча, Алып жетип барайын* («Эр Төштүк»). *Айта-буйта дегиче, Антаңдап шашып Карачач, Айчүрөккө барды эле* («Сейтек»).

В.: Ана-мына дегиче. *Ана-мына дегиче, Ачып көздү жумганча, Айлына жетип келгени* («Эр Төштүк»).

Андай-мындай дегиче. *Андай-мындай дегиче, Кумурска жайнап кетти эле* («Эр Төштүк»).

Андай-мындай дегиче, ачып көздү жумганча. *Андай-мындай дегиче, ачып-көздү жумганча мерчемдүү жерге барыптыр, айтылган Жаман-Аскада аркарлар туруп калыптыр* (Медетов).

АЙ ТАЛАА. Ээн жаткан, эл жашабаган жер, аймак, элсиз мейкиндик. *Ай талаада айыл жок, Азап тартып жүрбөгүн* (Токтогул). *Карыган томаяк ооз айыбын тартып, өз жеринен топурак буюрбай, каңгып ай талаада сөөгү сөпөт болсун* (Бейшеналиев).

«АЙТ» ДЕГЕНДЕ, «КЫЙТ» ДЕП. Өтө элпектик менен, илгиртпей. *«Айт» дегенде, «кыйт» деп кайненендин кызматын кылып турсаң, күйөө катары сен соопко калбайсыңбы?* (Үмөталиев). *«Айт» дегенде, «кыйт» деп турбаска чарам не?* (Ш.Үмөталиев).

АЙТ ДЕГЕНЧЕ. Дароо, көз ачып-жумганча, бир заматта. *Жубарымбек, айт дегенче көздөн кайым болуптур.*

В.: Айт дегиче. *Айт дегиче болбой көздөн кайым болду.*

АЙТКАНЫ АЙТКАН, ДЕГЕНИ ДЕГЕН. Бардыгы ал айткандай болот, эч өзгөрүлбөйт деген мааниде. *Ошондуктан буларга Жылдыздын айтканы айткан, дегени деген* («Кыргызстан маданияты»).

АЙТКАНЫНАН КАЙТПОО. Өз билгенин бербөө, айтканын айткандай аткаруу, көздөгөнүнөн баш тартпоо. *Ал эми манаптар Токтогулдун айтканынан кайтпас көктүгүнө көздөрү жетип чындап өчөгүштү* (Бейшеналиев). *Айтканынан кайтпаган Акыл жигит жакшы экен* (Барпы).

АЙТКАНЫНАН ЧЫКПОО. Сөзүн эки кылбоо, ою менен болуу. *Айтканынан чыкпаган, кийлигишпеген мындай жоош жумушчуну кайдан табат?* (Айтматов).

АЙТКАНЫ ЭКИ БОЛБОО. Айтканы айткандай болуу, убададан тайбоо, дегени аткарылбай калбоо.

АЙТКАНЫН ЭКИ ДЕБӨӨ. Айтканды айткандай аткаруу, эч каршылык көрсөтпөө, ою менен болуу. *Айтканыңды эки дебей, эпилдеп турган кичинекей кагелес жигит* (Укаев). *Аны сестра, санитаркалар сыйлашып, айтканын эки дешпейт* (Сыдыгалиев).

В.: Айтканын эки кылбоо. *Атасынын айтканын эки кылбаган он бирдеги кызы менен тогуздагы уулу* (Жигитов). *Эл кадырлайт, этегиңди өбөт, «ажы аке» деп айтканыңды эки кылбайт! - деп Карасакал өзү да кубанычын жашыра албай, уурту тартыла жымыйып, эки көзү жайнады* (Касымбеков). *Өз ишин жакшы билет, айтканын эки кылбайт* (Эралиев).

АЙТКАНЫҢ КЕЛСИН! Бирөөнүн жакшы каалоосуна, тилегине ыраазы болуу маанисинде жооп катары айтылган сөз. *Айтканыңар келсин, Кагылайындар! Акыры көрөр күн, ичээр суубуз бар экен* (Саатов).

АЙТПАГАНДЫ АЙТУУ. Оозго алгыс сөздөр менен сөгүү, жаман айтып тилдөө, көңүл калтырарлык кептерди айтуу. *Айтпаганды айтып урушту.*

АЙТСА-АЙТПАСА ТӨГҮНБҮ. Туптуура, чындык, дал ушундай. *Айтса-айтпаса төгүнбү? Алар бөйрөктөн шыйрак чыгарышты* (Абдукаимов). *- И, ушуну укмаксыңар, айтса-айтпаса төгүнбү, булар келгенде бир койдун мойну үзүлмөйүн болбойт, - деди Сулайман* (Абдукаимов). *Айтса-айтпаса төгүнбү? Кетип бара жаткандардын баары али быша элек* (Абдукаимов).

АЙТТЫ-АЙТПАДЫ ДЭЭРСИҢ. Сөзсүз, болору бышык, анык деген мааниде. *Айтты-айтпады дээрсиң, акыры уулду сенден тартып алат* (Бердикеев).

АЙ ТУЯК. 1. Жылкы. *Ай туякка бээ чалды, Ай мүйүзгө үй чалды* («Манас»).

2. Курмандыкка чалынуучу жылкы. *Ак сарбашыл алыңар, Ай туякка чалыңар* («Эр Табылды»). *Кош башына бир бээден, Ай туяк деп чалышты* (Тоголок Молдо).

АЙТЫП БОЛГУС. Өтө укмуш, көп, айта берсе түгөнгүс, сөз менен айтып жеткире алгыс. *Өнөрү бар айтып болгус.*

В.: Айтып түгөткүс. *Айтып түгөткүс жоругу бар* ("Ленинчил жаш").

АЙТЫП ООЗУН ЖЫЙГЫЧА. Сөзүн бүтө электе, дароо, ошол замат. *Амандашып тургуча, Андай-мындай дегиче, Айтып оозун жыйгыча* («Эр Төштүк»).

АЙЧА БЕЛ. к. Кыпча бел.

АЙ ЧАПЧУУ. Күчү ташып, болуп-толуп туруу. *Ай чапчып суудай толкунган Артымда калкым турганда* (Бөкөнбаев). *Азыр Кудайменде болуштун көккө сермеген укургу ай чапчып турган кези* (Укаев).

АЙЫ ОҢУНАН ТУУ. Иши онолуу, ойлогон ою онунан чыгуу, жолу болуу. *Булутту кууп жарк этип, Ай туугансып оңунан* (Жантөшев). *Быйыл алардын айы оңунан тууду.*

АЙЫП ЭТПЕҢИЗ. Сылыктык, кичи пейилдик иретинде бирөөдөн кечирим суроо, өтүнүү маанисинде колдонулат. *Айып этпеңиз, Омор аке, азыр сабак учуру* (Сыдыкбеков).

В.: Айып көрбөңүз. *Ак сакал ырдап жатат деп, Айып көрбө келиндер* (Токтогул).

АК АЛТЫН. Пахта. *Машина буркан-шаркан жатпай тыныш, Арбытат ак алтынды төө-төө кылып* (Абдыраманов).

АКАРАТ КЫЛУУ. Бирөөгө катуу сөз айтуу, тил тийгизүү. *Акарат кылып бирөөнү Сөкпөгүлө балдар ай* (Барпы).

АК БАТА, КЫЗЫЛ КАН. Биргелешип макулдашылган убада, айтышкан шерт. *Сизди ак бата, кызыл канга коебуз. Айтышкан ак бата, кызыл кан үчүн Асантай тараптын макул болбоско аргасы жок, баатыр* (Сыдыкбеков).

АК БАШ. Жылкынын бутуна чыгуучу жара. *Акмандын жээрде кашкасынын туягын жарып, баржайып ак баш чыкты* (Сыдыкбеков).

АК БОЛОТ МИЗИН ЖАЛАШУУ. Катуу убадалашуу, антташуу, шер-

ттешүү. *Ак болот мизин жалаштым, Намысын бирге талаштым* («Манас»).

АК ДА, КӨК ДА ДЕБӨӨ. Эч сөз айтпоо, эч нерсе дебөө, унчукпоо. *Баласы өлгөн Эдиге жак тынч: ак да дебейт,көк да дебейт* (Осмоналиев).

АКЕСИН ТААНЫТУУ. Эсине келгидей кылып катуу жазалоо, ийге келтирүү, көргүлүктү көрсөтүү, теске салуу. *О, кайран жеңем, ишке жарайт! Биздин айылдын катындарынын адебин колуна берип, акесин таанытат* (Борбиев). *Тапанчасын кара иттин! Ошонусу болбогондо, акесин таанытмак элем* (Байтемиров). *Ошо тапта не бир көпкөн манаптардын акесин таанытып, ...журт алдында шылдың кылды* (Өмүрбаев).

В.: Акесин көзүнө көрсөтүү. *Ачусу боюнан тарай элек Дөөт кол шилтеди: - Мен анын акесин көзүнө көрсөтөм!* (Осмоналиев).

Атасын таанытуу. *Токто, атаңды таанытам! Эргештин өңү кубулуп, тишине тишин коюп жете келди* (Мияшов). *- Чык быякка, салпаяк, эмесе атаңды таанытам* («Советтик Кыргызстан»). *- Атын байлап койгула. Айыбы үчүн союп алабыз. Мындан ары атасын тааный жүрсүн* (Каимов).

Атасын көзүнө көрсөтүү. *Алар болбогондо атасын көзүнө көрсөтпөйт белек* (Баялинов).

Жети атасын таанытуу. *Кандай болот экен! Жети атаңды таанытам! Мына сага. Көзүнөн чаары чыккан Оросул Эсирди басып калды* (Осмоналиев).

Жети атасын көзүнө көрсөтүү. *Уятсыз макоо! Кемпир жети атамды көзүмө көрсөттү дегиң келбейт экен да!* («Ала-Тоо»).

Чоң атасын таанытуу. *Айткан тилиңди албаса, чоң атасын таанытпай жаның жокпу?* («Чалкан»).

Бабасын таанытуу. *Сенин бабаңды таанытам мен азыр* («Чалкан»).

АК ЖААН. Майдалап акырындап отуруп узакка созулуп жааган жамгыр. *Түн бою дыбыратып турган ак жаан таң менен кошо басылды* (Эсенканов). *Шамал басылып күн ак жаанга айланды* (Жантөшев). *Ак жаан сөөгүнөн өтүп, кийими сыгып алма болду* (Байтемиров).

АК ЖАЛГАСЫН! *этн.* Кокусунан кийимге же жерге айран, сүт, кымыз төгүлүп кеткен учурда кесир болбосун, жакшылыкка болсун деген мааниде сыйынуу иретинде айтылат.

АК ЖЕМ. Таптоодогу алгыр куштарды семиртпей тап этинде кармоо үчүн суугa салып, канын кетирип, ак шапак кылып берилүүчү эт.

АК ЖЕРДЕН. Эч кандай күнөөсүз, кылмышы жок, жалган жерден. *Ал балким чын эле ак жерден күйгөндүр, ким билет* («Ала-Тоо»). *Мени ак жерден өлтүрсөң, өлтүр.*

АК ЖОЛ. Эч тоскоолу жок, ийгиликтүү сапар жөнүндөгү ой, тилек, каалоо. *Андан уруксат сурап, ак жол сурап турду: - А көрө батаңды бер. Ак батаңды бер, энекебай?!* (Өмүрбаев).

АК ЖОЛДОН АДАШТЫРУУ. Азгыруу, тескери жакка буруу. *Ак жолдон адаштырган андан да өкүнүчтүү* (Бердикеев).

АК ЖОЛТОЙ. Жолдуу, жолу жакшы, кандайдыр бир кубанычтуу кабар алып келүүчү, жакшы жышаналуу. *Өнөрлүү жигит, ак жолтой болгуң бардыр* (Бейшеналиев). *Сен ак жолтой жигит көрүнөсүң*

(«Ала-Тоо»). *Ак жолтой экен, жаныбарым, ак жолтой!* (Жигитов).

АК ЖОЛУ АЧЫЛУУ. 1. Сапары ийгиликтүү болуу, жолу шыдыр болуу. *Ак жолуң ачылып, аман-эсен жет* (Ашымбаев). *Ак жолуң ачылып, аман-эсен жетсең болду* («Ленинчил жаш»).

2. Көздөгөн максатына жетүү, иши онолуу. *Бул бечаранын ак жолу ачылып, иши оңоло баштаган экен* (Сасыкбаев). *Ак жолум ачылса, чоң шаарда окуп калам* (Сыдыкбеков).

АК ЖОЛУҢ АЧЫЛСЫН! Ишиң онолсун, сапарың ийгиликтүү болсун, көздөгөн максатыңа жеткин деген сыяктуу алкоо, ак тилегин билдирүү, бата берүү маанисинде айтылат. *Ак жолуң ачылсын! Сапарың байсалдуу болсун, Курман Карасартов* (Бейшеналиев). *Коммунисттик эмгектин колхозу деген ыйык атка жеткиле, ак жолуңар ачылсын! - деди Балгын чоң эне* (Жантөшев).

В.: Жолуң ачылсын! *Жолуң ачылсын, чырагым! - деп чал бата берди* («Чалкан»).

АК ЖООЛУК. Аял, зайып. *Биринчи байлык - ден соолук, экинчи байлык - ак жоолук* (макал). *...Ак жоолук аттуунун көбү ушул менин акеме моймолжуп кылгыра карагандын көп байкар элем* (Сыдыкбеков).

В.: Ак элечек. *Тирүү жанга оокат өткүдөй эмес, үйгө ак элечек кийирдим* (Бейшеналиев).

АК ЖООЛУГУҢ БАШЫҢДАН ТҮШПӨСҮН! «Абийирдуу, ырыскешиктүү бол», «алганың менен тең кары» деген мааниде келиндерге берилүүчү бата, алкоо. *- Кем болбо, балам! Ак жоолугуң башыңдан түшпөй, бактылуу бол! - дешип, катындар чуулдап алкашты* (Жантөшев).

В.: Ак элечегиң башыңдан түшпөсүн! *Ак элечегиң башыңдан түшпөсүн, балам, өмүрлүү бол!* («Ала-Тоо»).

АК ЖУУМАЛ. Куба, кубакай, ак куба, агыш тарткан, акчыл. *Керилген мурут, ак жуумал Келбети көркөм эр экен* (Бөкөнбаев). *Азим орто бойлуу келген, ак жуумал, жылдызы жарык аял экен* («Ала-Тоо»).

АК ЖҮРӨК. Чынчыл, бирөөгө кара санабаган, жамандык ою жок, адилет, ак ниет. *Ак иштеген, ак жүрөк, Ачык көңүл шат жүрөт* (Осмонов). *Сен ошондо ак жүрөк болумуш болуп кетип калдың* (Абдукаимов). *Ким жакшы, ким жаман, ким ак жүрөк, ким алдамчы экенин ал эми гана билди* (Баялинов).

АКИДЕЙ АСЫЛУУ. к. Ач кенедей асылуу.

АККА МОЙНУН СУНУУ. Өлүү, дүйнөдөн кайтуу, жарык дүйнө менен коштошуу, өлүмгө моюн сунуу. *Чоң энем ошол күнү эсим барда керээзимди айтып калайын деп, бардыгыбызды чакыртып коштошуп, кечке жуук акка мойнун сунду* («Ала-Тоо»).

АК КАПТАЛ. 1. Дасыккан, көптү көргөн, башы бышкан. *Ал мындайдын далайын көргөн ак каптал.*

2. Жеткен тапан, жалкоо, кыйык. *Кээ адам «ак каптал» деп атак алган, бир ишке жумшай салып жата калган* (Тоголок Молдо). *Жүйөөлөшө келсе, бир көрүшкөндө эле ак каптал Төлөгөн экөөнүн көңүлдөрү жараша калат* («Советтик Кыргызстан»).

АК-КАРАНЫ АЖЫРАТУУ. 1. Анча-мынча окуганды, жазганды билүү, бир аз кат таануу. *Эптеп ак-караны ажыратып, кат таанысак көзүбүз ачылат* («Ала-Тоо»).

2. Жаман-жакшыны ажырата билүү, бир нерсенин тууралыгына көзү жетүү, түшүнүү. *Жылдызкан ак-караны ажыратууга умтулат* (Байтемиров).

В.: Ак-караны айруу. *Ак-караны айырган көзү ачык киши туш тарабын кеңири баамдайт* («Кыргызстан маданияты»).

АК-КАРАНЫ ТААНЫГАН. Бир нерсенин тууралыгына көзү жеткен, калыстыгы бар, түшүнүктүү. *Социал-демократ партиясы доклад, лекциялар уюштура калганда, ага да барып жүр, көзүң ачылат, ак-караны тааныган адамдар бар* (Баялинов).

АК КОЙДОН АҢКОО, БОЗ КОЙДОН МОМУН. Эч нерсени көрбөгөн, билбеген, билүүгө кызыкпаган, билсе да билмексенге салган, куу, митаам. *Асан бизге ак койдон аңкоо, боз койдон момун болуп көрүнгөн эле* («Кыргызстан маданияты»). *Жылдырмасын жылдырып коет да, ак койдон аңкоо, боз койдон момун болуп жүрө берет* («Чалкан»).

АК КОЛ. Оор ишке кол тийгизбеген, кара жумуш кылып көнбөгөн, андай иштен кача турган жалкоо, жан бакты. *Алар ак кол болуп жаман үйрөнүп кетишти* (Сыдыкбеков). *Ак кол болуп үйрөнбөсүн деп акырындык менен өздөрүн-өздөру тейлөөгө өткөрдүк* («Ала-Тоо»). *Ак кол менен жумушчу кол учурашты, бирин-бири кыса кармашты* (Борбугулов).

АК КӨҢҮЛ. Көңүлүндө кири жок, арамдыгы жок, кишинин көңүлүн калтырбаган, оюна кек албаган, кекчил эмес. *Зайыбы үй-тиричилигине тың, эскини эптеген, жаңыга жалгаган, ак көңүл аял эле* (Борбиев). *Жердиги ак көңүл Өмүрзак бий инисинин эркелеткенине эрий жайкандады* (Бейшеналиев).

АК КӨРПӨ ЖАЙЫЛ. 1. Бардык жагынан жетик, билерман, абдан алымдуу. *Ак көрпө жайыл, Аты элге дайын* (фольк.).

2. Кең пейил, берешен, март. *Демейде коңшуга чык татырбас Букендин мынчалык ак көрпө жайыл болушун Зууракан: «Ак байбиче дагы туш көргөн го, кудай?» - деп, алдыртан таңданып койду* (Сыдыкбеков). *Ыйса ак көрпө жайыл боло аттан түштү* (Осмоналиев).

АК КҮП. Көбүнчө кызылча, чечек оорусу менен ооруган адамдын жарасы айыгып, карты түшүп, анын астынан теридеги ак какачтардын күбүлүп турган кези. *Улуу тумоо чыгып айыгып, ак күп болуп калыптыр.*

2. Териси чыңалып, ак шишик алган көрүнүш. *Мынча эмне ак күп болуп калгансың?*

3. Балапандын денесин үлпүлдөгөн майда сары жүн басып келе жаткан учуру. *Ак күп болгон балапан чыйпылдап, энесинин оозунан жем талашат* («Советтик Кыргызстан»).

АК КЫЛУУ. Балага тескери бата берүү, балалыктан кечүү. *Ак кылдым, жогол! Бетиң карайсын, ата безери, бетиңди карабаймын, жогол көзүмө көрүнбөй!* (Касымбеков). *Кечтим сенин балалыгыңдан! Ак кылдым! Ак кылдым! Жогол!* (Касымбеков).

АКМАК КЫЛУУ. Уятка калтыруу, шылдың кылуу, мазактоо. *Бир келесоонун тилине кирип бизди акмак кылба, иним* («Ала-Тоо»).

АКМА КУЛАК. Унутчаак, укканын, уккан сөзүн бат унутуп коймо. *Акма кулакка айтсаң - агып калат, куйма кулакка айтсаң - куюп салат* (макал).

АК МОКОО. Бир нерсени орундата албай, же бирөөлөрдү тил алдыра албай, айта берип абдан таажоо. *Мен бара берип, ак мокодум. Ак мокоп айласы түгөнгөн Найманбай ыйлачудай болуп кейип кетти* (Сыдыкбеков).

АК МОЛДО. *сүйл.* Арак, ичкилик. *«Ак молдо» деп айтпай жүрчү аракты, Арак качан «молдомун» деп сага айтты* (Сарногоев). *Ак молдодон ичели* («Ала-Тоо»).

АК ӨПКӨ БОЛУУ. Абдан катуу күйүгүү, зоругуу, күшүлдөө. *Чүлүк тагып мурдуна Ак өпкө болуп куруду* (Токтогул).

В.: Ак өпкө кылуу. *Арзандын шорпосу татыбайт болуп, көрүнгөнү жоргосуна кызыгып чапкылап, күйүктүрүп ак өпкө кылды бекен* (Касымбеков).

АКСАКАЛ. 1. Улгайган, картайган, жашы бир топко барган адамга карата кайрылуу иретинде колдонулат. *Аксакал болуп балдарга, Арамдык жолго кирбей жүр* («Мендирман»). *Аксакал? - Күмүш тайманбай катуу унчукту* (Осмоналиев). *- Жутуңуз, аксакал, Суусадыңыз го* (Осмоналиев).

2. Кызматы боюнча жолу улуу адамдарды урматтоо, сыйлоо иретинде колдонулат.

АКСАКАЛ, КӨКСАКАЛДАР. Улуу-кичүүлөр, бүт бардыгы, чогуусу менен. *Ак- сакал, көксакалдардын айткандарына караганда олуязаабалар батыштан чыгышка, чыгыштан батышка өткөндө конуптүнөшөт, өргүшөт* (Кыдырмышев). *Адил карыяны айылдагы аксакал, көксакалдар баштап урматтап ардакташат* (Абакиров).

АК САРЫ БАШЫЛ. *этн.* Кокустуктан, катуу кырсыктан аман-эсен калганда кудайга жалынып, мал атап өткөрүлүүчү түлөө, курмандык. *Эки жыл ооруп айыкты, Жалгыз эркек балабыз, Ак сары башыл айткамын, Азыр барып чалабыз* (фольк.). *Берекетти аракет менен таба турган дыйкан эле, кыбыланы карап, кудай жолуна ак сары башыл атап союшуп, кудайдан ырайым тилешип, шак кыркып басып киришти* (Касымбеков).

АК СӨЗ. Чындык, чындык кеп, жалган эмес, туура. *Аныңыз ак сөз, а бирок мал-мал деп жүрүп, көп нерсени билбеппиз* (Тойбаев). *Ак сөз, бүгүн биз да жылуу сөздү чачыладай чачсакпы дейбиз* («Кыргызстан маданияты»). *- Ак сөз, - деди Нусупбек жагалданып, чырпыктынын жигити табына келген шумкардай өткүр болуш керек* (Сыдыгалиев).

АК СӨӨК. 1. Ата-бабасы тектүү киши. *Ошолордун тукумдары, ошол ак сөөк, тектүүлөрдүн жээн-таякелери* (Осмоналиев). *Ал дамбылдага алакалаш ар улуттун ак сөөктөрүн көрбөду беле* (Бейшеналиев).

2. Өтө назик, абдан сыпайы, сөөгү таза. *Чынынын сыныгындай болгон ак сөөк кыз экен.*

АК СҮЙЛӨӨ. Чындыкты айтуу, калп айтпоо, болгонду болгондой баяндоо. *- Кагылайын, ачык айтып, ак сүйлөчү, абалы кандай, киши болчудайбы?* (Бердикеев).

АК СҮТҮН АКТОО. Энеси ыраазы болгондой кызмат өтөө. *Апаке, ак сүтүңдү бир кездерде актар мезгил да келер* (Бектенов).

АК СҮТҮН КЕЧҮҮ. Баласына энелик ыраазылыгын билдирүү. *Ак сүтүңдү кечкеймин, ботом, Тилегиңе жеткейсиң, ботом* (Тоголок Молдо). *Арманыңды чеч, эне, Ак сүтүңдү кеч, эне* (Токтогул). *Алтын апа, кор кызыңдан Ак сүтүңдү кече көр* (Аалы).

В.: Сүтүн кечүү. *Сүтүмдөн кечтим, балам, - деп эне уулунун маңдайынан сылады* («Ала-Тоо»).

Эне сүтүн кечүү. *Эне сүтүңдөн кеч, апа* («Ала-Тоо»).

АК СҮТҮНӨ КОЮУ. *этн.* Балалыктан кечем, балам деп эсептебейм деген мааниде баласына нараазы-

чылыгын билдирүү. *Жаркын байбиче уулуна каарын салып, ак сүтүнө коюп туруп айтты* (Сыдыкбеков).

АК ТАҢДАЙ. Ашкан акын, мыкты ырчы, чечен, сөзмөр. *Ак таңдай акын Токомдон Армандуу далай сыр өттү* (Нуркамал). *Ак таңдай калды сайраган Акындар калды каламдаш* (Маликов). *Арийне, кексе Айылчы ак таңдай ырчы, жез тырмак комузчу* (Бейшеналиев).

В.: Жез таңдай. *Алтын жаак, жез таңдай Ардагым Током аманбы?* (Эшмамбет). *Жез таңдай акыным, жол болсун!* («Чалкан»).

АК ТӨӨНҮН КАРДЫ ЖАРЫЛГАН. Токчулук болуп, берекеси ашып-ташып, жайнап турган, бышыкчылык, кененчилик болгон. *Ак төөнүн карды жарылган тоюңар күнү эгин сурап келип отурам* (Жантөшев). *Кой үстүнө торгой жумурткалап, ак төөнүн карды жарылган заман ушул* (Бөкөнбаев). *Ак төөнүн карды жарылып, күз болуп турган кезинде Жалал-Абаддагы Кара-Алма деген токойдун көркү бир шумдуктай болот* (Байтемиров).

АКТЫ КАРА КЫЛУУ. Чындыкты төгүнгө чыгаруу, бурмалоо, барды жокко айландыруу. *Акты кара кылган неме экен, чээнден чыккан!* (Ш.Үмөталиев).

АК УРУУ. 1. Дубаначылык, тилемчилик кылуу, кайыр-садага жыйноо. *Ысса кургур жан айласы үчүн кайырчылык кылып, ар айылды кыдырып, ак уруп дубанага айланат* (Бейшеналиев). *Ак уруп тыйын чогултkан дубанадан кем эмес* (Бердикеев).

2. Зикир чалып, көчө кыдырып жүрүү (бакшыларга карата). *Өзү ак уруп жүрүптүр.*

АК ЧӨП БАШТА. Оюндун эрежесинен, же сүйлөп жаткан сөзүнөн жаңылып кеткен учурда өзүнүн жаңылганын сезе коюп, «жаңылыштык кечиримдүү болсун» деп өтүнүү маанисинде колдонулат. - *Байке, ак чөп башымда, мен сырды сактай албай айтып коюптурмун* (Аалы). *Ак чөп башта! Молдо дос, сайрайт* (Бейшеналиев).

АК ЧҮЧ. 1. Чүчкүргөн кишиге (көбүнчө балдарга карата) соо бол, саламатта бол, жакшылыкка болсун деген каалоо маанисинде айтылат. *Ысак катуу чүчкүрүп жиберди эле, «ак чүч!» деген үн чыкты* (Абдукаримов). *«Ак чүч!» садагасы, дениң соо болсун* («Кыргызстан пионери»).

2. Ак кол, эч нерсеге колу тийбеген, иштебеген, оор иш кылбаган. *Бул ак чүчкө кайдан жолуктук?* («Чалкан»).

АКТЫ-КӨКТҮ АЙТУУ. Оозуна эмне келсе ылгабай сүйлөй берүү, тантыроо.

АКЫБЕТИ КАЙТУУ. Эмгегинин, кылган мээнетинин үзүрүн көрүү, иштеген ишинен баар табуу. *Ошол сарайга бир короо койду баксак, акыбетибиз небак кайтмак* (Бердикеев). *Бала үчүн далалатым текке кетпеди, акыбетим кайтты* (Бейшеналиев). *Сиздин ак эмгегиңиздин акыбетин кайтарып, чындыкты баалаган биздин теңчил замана* (Бейшеналиев).

АКЫЛГА ДЫЙКАН. Акылга бай, даанышман, акылдуу. *Толубай сынчы өзү - акылга дыйкан, билгич, кыраакы адам* (Бейшеналиев). *Тоголок Молдонун акылга дыйкан экендигине кулдук уруп багынуу ылайык* (Бейшеналиев).

АКЫЛГА СЫЯРЛЫК. Демейдегидей эле көрүнүш, ченден чыккан абал эмес, этикага туура келерлик. *Жок дегенде акылга сыярлык иш кылсаңарчы. «Карышкырды кой сүзүп качырсын» деген кеп - алмустактан бери акылга сыярлык иш эмес экендиги белгилүү «Ала-Тоо».*

АКЫЛГА ШЕРИК. Эстүү-баштуу, мыкты, туура кеңеш берүүчү.

Акылга шерик аксакалдарыбыз бар (Медетов).

АКЫЛДАН АДАШУУ. Шашылыштан жаңылыштык кетирүү, алдастап калуу, апкаарып калуу. *Акылдан адашып, Аптыкпагын бириңер* («Эр Табылды»). *Акылыңардан адашпагыла журт* (Турусбеков).

В.: Акылдан шашуу. *Жаш бала кечкен дайрадан кечпеймин деп качканың - Акылыңдан шашканың.* («Семетей»).

АКЫЛДАН ТАНУУ. Коркқондо, же кандайдыр бир кыйынчылыкка учураганда эмне кыларын билбей калуу. *Акылдан танган неме деп ойлошкон тура!* («Кыргызстан маданияты»).

АКЫЛГА САЛУУ. Ойлонуп көрүү, абдан ойлонуу, аркы-берки жактарын байкаштыруу. *Сабырлык менен акылга салып иш кылуу керек* (Жантөшев).

В.: Акылга келүү. *Шашпай бир акылга келели.*

Акыл кошуу. Кеп-кеңешин айтуу, ой бөлүшүү, жол көрсөтүү. *Кыйынчылыкка туруштук берет, акыл кошот, тилимди алат* (Бердикеев).

АКЫЛ САЛУУ. Бирөөдөн кеңеш суроо, акылдашуу. *Күмүш үндүү күн жүздүү Күркүрөгөн шер абам Барып акыл салайын* («Семетей»).

АКЫЛ ТОКТОТУУ. Эсин жыюу, сабырдуулук менен ойлонуп иш кылуу. *Акыл токтоткон жөн, бирөөнүн бүлөсү бирөөгө бүлө болбойт* (Абакиров). *Акыл токтотуп ойлоп көрсөңүз, буга да кыйын* (Мырзаев).

АКЫЛ АЙРАН ТАҢ БОЛУУ. к. Акылы айран болуу.

АКЫЛЫ АЙРАН БОЛУУ. Эмне кыларын биле албай, эмне экенине түшүнө албай, башы маң болгон абалда калуу. *Ушинтип башына нечен суроолор келип, акылы айран болуп, түйшөлүп жатып, таңга маал көзү илинди* (Саатов).

В.: Акылы айран таң болуу. *Айтор, көзү көргөн окуяга Сагындын акылы айран таң болду* (Осмоналиев). *Кечиресиз, эмне болуп жатканына акылым айран таң болуп турат* (Борбиев).

Акылы айран калуу. *Ойлонуп отуруп акылың айран калат, айылда чаар киши калбай баратат* (Сыдыкбеков). *Ушунчалык коромжулукка учуратканына акылың айран калат* («Чалкан»).

АКЫЛЫ ЖЕТПӨӨ. Эмне экенин, жөн-жайын түшүнө бербөө, биле албоо. *Ошол тырмактай балдар жасаган буюмдарга менин да акылым жетпейт* («Ала-Тоо»). *Кантип булар мени таштап кетмек эле? Мүмкүн эмес, буга менин акылым жетпейт* (Абдукаимов).

АКЫЛЫНА КЕЛҮҮ. Ойлонуу, терең ойлонуу, түшүнүү. *Акылыңа кел, Калыйпа, дагы терең ойлонуп көрчү* (Бердикеев).

АКЫЛЫ ТУНУК. Өтө эстүү, көптү түшүнгөн, түшүнүктүү. *Акылы тунук болбосо да арман кылышка болор эле* (Медетов). *Жамалдын акылы тунук* (Сыдыгалиев). *Акылың тунук жигит көрүнөсүң* (Кыдырмышев).

АКЫЛЫ ЧОЛОК. к. Чолок акыл.

АКЫЛ-ЭСИН ЖЫЮУ. Эсине келүү, мурдагы өзүнүн абалында болуу (көбүнчө эсинен танып, эсүчүн билбей калган учурларга карата). *Түнкү салкын абага сергий түшкөн Бүкөн акыл-эсин жыйып, боолголоп айлана-чөйрөсүнө көз жүгүртту* (Абакиров).

АКЫЛ-ЭСИНЕ КИРҮҮ. Чоноюп, торолуп, ар нерсе, бир нерселерге түшүнө баштоо. *Өзүң айткандай, акыл-эсиңе кире элексиң да* (Абдукаимов).

АКЫЛ-ЭСИН ТОКТОТУУ. к. Акыл токтотуу.

АКЫЛ-ЭСТЕН ТАНУУ. Эч нерсени сезбей, өзүн жоготуп коюу, эсүчүн жоготуу. *Бирок ал бул суроолорго жооп издеген жок, тек гана акыл-эстен танган немедей өзүнчө кобурай берди* (Исмаилов).

АКЫЛ-ЭСИ ОРДУНДА. Соо, таптаза. *Акыл-эси ордунда адам ушундай ишке кантип барсын* (Бердикеев). *Анын акыл-эси деле ордунда, көзү баарына эле жетет* (Борбиев).

АКЫРЕТКЕ КЕТҮҮ. Өлүү, каза табуу, о дүйнө кетүү. *Осокеңдин акыретке кеткенине быйыл төрт жыл болду* («Чалкан»).

В.: Акыретке жөнөө. *Кесел болуп нечен күн Акыретке жөнөдү* (Тоголок Молдо).

АКЫР ЗАМАН. 1. Диний түшүнүк боюнча: жер жүзүндө жашоонун токтолушу, жашоо-тиричилик кылууга мүмкүн болбой калган мезгил. *Ал акыр замандын болорун күн мурун укkан имиш* («Ала-Тоо»).

2. Катуу кыйынчылык, оорчулук, өтө оор, кыйын-кыстоо абал. *Акыр заман салдың го Айбан да болсо сырдашым* («Эр Төштүк»). *Акыр заман башына сала турган болдуң го* («Манас»).

В.: Заман акыр. *Заман акыр, жер такыр.*

АКЫСЫН ЖЕДИРБӨӨ. к. Жемин жедирбөө.

АК ЭЛЕЧЕГИҢ БАШЫҢДАН ТҮШПӨСҮН! к. Ак жоолугун башыңан түшпөсүн.

АК ЭЛЕЧЕК. к. Ак жоолук.

АК ЭТКЕНДЕН ТАК ЭТҮҮ. Бирөөгө, же бир нерсеге жетүүгө өтө ынтызар болуу, энсөө, аябай дегдөө, самоо. *Бир ылайыктуу жерге берип, тындырсам дегенде ак эткенден так этет* (Кушубеков). *Койсун элге аралашсам дегенде ак эткенден так эткен* (Медетов). *Так эле ушул күнү эчен жылдардан бери бала дегенде ак эткенден так этип жүрушкөн эрди-катын уулдуу болушат, атын Зарлык коюшат* (Борбиев).

АК ЭТТҮҮ. Тез арыктап кетпеген, этин бир калыпта сактаган, чыдамкай, бышык (жылкыга карата). *Ак эттүү мал.*

АЛ КАРА СУУГА ТҮШТҮ. Көлшал түшүп тердөө, абдан кыйналуу.

АЛА БАРМАН. Алды-артын карабаган, шашма. *Ала барман адамга Акыл айтсаң тыңшабайт* (Калык).

АЛА ДӨҢ. Илебин кайтаруу, жутуп жиберүү үчүн ылайыкталган, суу кошулган сорпо. *Эттен кийин бир чыныдан ала дөң ичтик* («Ала-Тоо»).

АЛА ЖАЗДАН. Эрте жаздан, жаз башынан. *Ала жаздан бери күнүтүнү боз кетпейт* (Жантөшев).

АЛА ЖИПТИ АТТАБАГАН. Бирөөгө кара санабаган, жамандык ишке барбаган, бирөөнүн бир нерсесин албаган, арамдык кылбаган. *Менин апам өмүрүндө ала жипти аттабаган саакы киши эле* (Каимов). *Ала жипти аттабаган, арам иштерди жасабаган кишилер экенин ырдады* (Осмоналиев). *Элкин келгенсиң, жолуң элкин. Актыгыңа, ала жипти аттабаганыңа бакибиз кепилбиз* (Абакиров).

В.: Ала кылды аттабаган. *Ала кылыңды аттабаган ак байбичең болоюн деп уул-кыз өстүргөн мен акмакмын, - деди Букен чамынып* (Сыдыкбеков).

АЛА КАНАТ. Туруксуз, женил мүнөз, мактанчаак, шайкелең. *Ала канат жигитке Кылтыңдаган кыз жакшы* (фольк.). *Өмүрзактын «токто, кой» дегенине Сатылган ала канат кычайып койбойт* (Бейшеналиев).

АЛАКАНГА КӨТӨРҮҮ. Ардактап, эч нерседен кем кылбай, алпештеп

асыроо, аябай көзүн карап өстүрүү. *Айтпадым беле мен сени алаканыма көтөрүп багам деп* (Байтемиров). *- Аны мен алаканыма көтөрөм, - деди Акунжан* (Байтемиров).

В.: Алаканга салуу. *Ал дагы бирөөнүн алаканга салып ардактаган жалгызы* («Ала-Тоо»). *Жашынан карысына чейин алаканына салып бөпөлөп отурушат* (Осмоналиев).

АЛАКАНГА САЛГАНДАЙ. Даңдаана, ачык-айкын, белгилүү. *Ошол үйүнүн эшигинде туруп алаканга салгандай көрүнгөн Ош шаарын суктана карачу* (Борбиев). *Бул жерден Ысык-Көл, өз колхозу, өз айылы алаканга салгандай бут көрүндү* (Абдукаимов). *Кыргыз филармониясынын элүү жылдык өмүрү көз алдымда алаканга салгандай чубуруп өтүүдө* («Кыргызстан маданияты»).

В.: Алаканда тургандай. *Алардын бардыгы мен үчүн алаканда тургандай. Чочулаба, иш жайында болот* («Чалкан»).

АЛАКАНДЫН ОТУНДАЙ. Кичинекей, кенедей. *Аңгыча бир алакандын отундай, күн желесиндей түркүн түстүү, көз жоосун алган калкан көпөлөк алардан нарыраак калды* (Абакиров). *Алакандын отундай сары баректар* (Жусупов).

АЛА КАЧКЫ. 1. Баш бербей, тизгин тарттырбай ээлигип кете берме (минилүүчү унаага карата). *Ала качкы ат. Ала качкы ат минип бастырар алың барбы?* («Ала-Тоо»).

2. Сөздү ооздон жулуп алып сүйлөмө, туура болсо-болбосо деле сөз бербей жулунуп сүйлөй берме, сөздү башка жакка буруп кетме. *Ала качкы адатыңа салбай айтканды жөндөп угуп тур* («Чалкан»).

В.: Ала качма. *Оозу катуу ала качма мал экен* («Ленинчил жаш»). *Ушундай ала качма жериң жаман. Баладан ким аянат? - деп алды алардын арасынан ала качмасы, - ошолор деп жүрөбүз* (Ашымбаев).

АЛА КАЧУУ. 1. Баш бербей, тизгин тарттырбай, ээлигип алып жүрүп кетүү. *Аты бута атым жерге ала качып барып араң токтоду* (Бейшеналиев).

2. Бойго жеткен кызды макулдугуна карап, же карабай деле, ата-энесинен, туугандарынан жашырып алып кетүү. *Ороктун милдетин өз мойнуна алып Чаргын кызын ала качты* (Сыдыкбеков).

АЛА КОЙДУ БӨЛӨ КЫРКУУ. Бардыгына бирдей, тең болбой, бөлүп-жарып мамиле жасоо, калыстык кылбоо, тең карабоо. *Ала койду бөлө кыркпай, элге тегиз кара. Бирок дале болсо ала койду бөлө кыркып жатабыз* (Сыдыкбеков).

АЛА КОЛ. Адилетсиз, бардыгына бирдей, тең карабаган, өң карама. *Ала колдордун арасында жашаган экен* («Чалкан»).

АЛА КОЛДОО. Адилетсиз мамиле кылуу, өң улап мамиле жасоо, тең санабоо, бирдей карабоо. *Ала колдоп кетти, - деп, Артымдан кубур калбасын* (фольк.).

АЛА КӨЛӨКӨ. Текши түшпөй, анда-мында жеринде күн тийип турган көлөкө. *Тоо кыркалары ала көлөкөгө жашынып кооз көрүнүп турат, күн кеч бешим, тоо ичин ала көлөкө баскан* (Жантөшев).

АЛА КӨӨДӨН. 1. Барбалактаган ак көңүл, оюнда арамдыгы жок. *Бүгүн бекер теңге, буюмга марыган менен эртең, он эселеп очорулаарын билбеген ала көөдөн элде азбы?* (Бейшеналиев). *Ала көөдөн курсулдоп Анжыяндык айры сакал Санжыбек* («Манас»).

2. Мактанчаак, курулай күүлөнгөн, женил мүнөз. *Ала көөдөн адамдар, куру дүрмөт мылтыктай* (Үсөнбаев). *Кээ бир ала көөдөндөргө окшоп курулай мак-*

АЛ

танып, көкүрөк кербеген жигит (Абдукаримов).

В.: Ала көөдөк. *Ала көөдөк эмес беле, шордуу?* (Жусупов). *Адам баласынын арасындагы нээти акты аябаган аныk ала көөдөк акмактар ушундай топко жатат* (Осмоналиев).

Ала өпкө. *Алырылтып калп айтып, Ала өпкө болот ары жок* (Токтогул). *Атаң Корум эр эле, Эр көкүрөк, ала өпкө* («Курманбек»).

АЛА-КУЛА КӨРҮҮ. Тең санабоо, бирдей мамиле кылбоо, баарына тегиз карабоо. *Өз балдарыңды өзүң ала-кула көргөнүң, тарбия ишин жакшы түшүнбөгөндүгүндүн белгиси* («Мугалимдер газетасы»).

АЛА-КУЛА КЫЛУУ. Ыркын бузуу, ынтымагын кетирүү. *Ала-кула кылганың, Алардын ыркын бузганың* («Чалкан»).

АЛА КҮЗДӨН. Күз башынан, күз башталгандан. *Ала күздөн берки эмгибиз кайтып калар деп жатам* (Жантөшев).

АЛА КҮҮ. Чала мас, кызымтал, анча-мынча кызуу, өтө мас эмес. *Ишине да демейдегисиндей ала күү болуп барды* (Саатов). *Сагын ала күү бойдон Бакир менен жолго чыкты* (Осмоналиев).

В.: Ала буурул. *Атам бир аз ала буурул өндөнөт* («Чалкан»).

АЛА КЫЛДЫ АТТАБАГАН. к. Ала жипти аттабаган.

АЛА ӨПКӨ. к. Ала көөдөн 2.

АЛАМ СААТТА. Дароо, тезинен, арыдан бери, көз ачып жумганча. *Түпкүлүгүндө ар бир адамга тигил, же бул түшүнүк калыптанары бышык, бирок, ал алам саатта эле боло койбойт* («Советтик Кыргызстан»).

В.: Алеки саатта. *Күлүк кыял Абазды тоонун үстүнө алеки саатта жеткирди* («Ала-Тоо»). *Асылкандын өңү алеки сааттын ортосунда бозоро түштү* (Бектенов).

АЛА ӨПКӨ. к. Ала көөдөн.

АЛАМАН БАЙГЕ. Каалаган адамдардын бардыгы өз атын кошо берүүгө боло турган ат чабыш, жарыш. *Тыйын эңмей, кыз куумай өндүү улуттук оюндардан кийин аламан байге башталды* («Кыргыз Туусу»).

АЛАПАЙЫН ТАППОО. Эмне кылларын билбей айласы кетүү, шаштысы кетүү, алдастоо, далбасалоо. *Алапайын таба албай, Элеман эми ыйлады, Өлүүгө жанын кыйбады* («Эр Төштүк»). *Бошкой Байымбеттен канткендө өч алуунун алапайын таппай ызырынганы чексиз* (Бейшеналиев).

АЛАП-ЖЕЛЕП БОЛУУ. Кандайдыр бир кубанычтан, сүйүнүчтөн көңүлү эргүү, жүрөгү алып учуу, толкунданып токтоно албоо. *Бала катты окуп алып, алап-желеп болуп сүйүндү* (Бөкөнбаев).

АЛА ТОПОЛОҢ. Баш аламан, кымгуут, дүрбөлөң. *Учур ушинтип ала тополоң болгондуктан, ар ким кулагын түрөт* (Жантөшев).

АЛА ТУЯК. Бөлөк, бөтөн, уурдалып келинген. *Ала туяк мал.*

АЛА ЧОКУЛ. Текши эмес, тегиз эмес, бирдей эмес. *Күздүктүн кээ бир жери жакшы эмес, ала чокул болуп калыптыр* («Ленинчил жаш»).

АЛБАРДАН ТАЙГАН. Жүдөгөн, кейпи кеткен, салбырап самсаалап турган. *Арып-ачып, сакалдары өсүп, албардан тайган Казактын көрүнүшү аянычтуу эле* (Сыдыкбеков).

АЛДА-ЖАЛДА МЕНЕН. Аралдан зорго, аран дегенде, эптеп-септеп, өтө кыйындык менен. *Ошондо экөө тең колхоз жетекчилерине ыйлап-сыктап барып жүрүшүп, алда-жалда менен жоопко тартылбай аман калышкан* (Исмаилов).

АЛДА КАЧАНКЫ. Мурунку, илгерки убактагы, өткөн учурдагы.

АЛ

Алда качанкы окуяны эске салып, апамды капа кылбайын деген ойго келдим («Кыргызстан маданияты»).

АЛДА НЕМЕДЕЙ. 1. Жакшынакай, татынакай. *Чай ууртап отурган ак куба аялдын көзүнө Зарылбүбү алда немедей көрүндү* (Өмүрбаев). *Бул өзүн алда немедей алып жүрдү* (Тойбаев).

2. Кандайдыр бир башкача, бөтөнчө, өзгөчө. *Алда немедей шумдуктарды көрдүм. Эсим ооп түштү* (Өмүрбаев).

В.: Алда эмнедей. *Алда эмнедей шумдукту көз алдыма элестетип, чочуп кеттим* (Сыдыкбеков). *Сен бүгүн алда эмнедей көрүнүп турасың* (Тойбаев). *Мыскал кемпирдин көзүнө алда эмнедей жылдыздуу көрүнүп кетти* (Сыдыкбеков).

АЛДАС УРУУ. 1. Шашуу, карбаластап, алек-чалек болуу, тынчы кетүү, өтө кыйналуу, шашкалактоо. *Ага жетип-жетпей алдас уруп, биртике көзү илинет да, эртең менен уйпаланып, жүдөп турат* (Өмүрбаев). *Душмандар кирерге көр, качарга жер таппай алдас уруп туш-тарапка качып, жан соогалап жатышты* (Бөлөкбаев).

2. Күрпүлдөө, атырылуу, оргуштоо, буркан-шаркан түшүү. *Агын сулар алдас уруп чамынды* (Бөкөнбаев).

АЛДАСЫ ООЗУНАН ТҮШҮҮ. Катуу коркуп, эмне кыларын билбей калтаарыган абалда болуу, шалдайып калуу. *Чоң энемдин алдасы оозунан түштү көрүнөт, муундары калчылдап, алда эмнелер оюн бөлдү* (Сыдыкбеков).

В.: Алдасы оозунан учуу. *Байымбеттин ыры түгүл алдасы оозунан учуп селейди* (Бейшеналиев).

Келмеси оозунан түштү. *Молдонун келмеси оозунан түшүп, өңү кумсара түштү* (Жантөшев).

АЛДООЧ БАШТЫК. Башка бирөөнү алдоо үчүн колдонулуучу нерсе (айла, амал). *Сен балдардын атасысыңбы же көзгө көрүнчү алдооч баштыксыңбы?* («Чалкан»).

В.: Алдооч тузак. *Алдооч тузакка илингенине канчалык өкүнсө да, шектентпөөгө кайпактады* (Бейшеналиев).

АЛДЫ-АЛДЫНАН КЕТҮҮ. Түштүшкө тароо, ар ким өз билген жагына жөнөө. *Бир аз кечигип калгандыктан, алды-алдынан кеткен элди көрүп гана тим болду* («Ленинчил жаш»).

АЛДЫ-АРТЫНА КАРАБАЙ. Түпкүлүгүн ойлобой, эч нерсени байкабай, абайлабай, анчалык назар салбай. *Көпкөнүм ошол да, өлөмүн деп санабай, алды-артымды карабай Кулубек байдын токолуна тикеден тике ошол ырымды ырдабадымбы* (Медетов). *Ал алды-артын карабаган аңгүдүк неме го* (Жигитов).

В.: Алды-артын ойлобой. *Көрсө, бир жылдары ошондой алды-артын ойлоп иш кылбаган алаңгазар немелер бир чарбага кокустан актип болуп тандалгандай чогула калган окшобойбу* (Медетов).

АЛДЫ КАТКАН. Шору арылбаган, бактысыз, байкуш, бейтаалай. *Алды каткан Канчоро, Көк бөрүнү минди дейт* («Семетей»). *Алды каткан байкуштар Алды-алдынан кетиптир* (фольк.).

АЛДЫ МЕНЕН. Башкалардан мурда, а дегенде, ириде, эң биринчи. *Оюн-зоок болордо Адылбектин өзүнө жетелетип алып алды менен ошол кемпир келет да балдардын ыр-күүсүнө ыракаттанат* (Өмүрбаев).

АЛДЫН АЛА. Күн мурун, мурунтадан, боло электе, алдын тосуп, утурлап. *Кожо келсе кой союп, Алдын ала*

нан коюп, Сыйлагандан эмесмин (Токтогул). *Алдын ала көрүлүүчү чаралар* («Кыргызстан аялдары»). *Жаңы үйбүлө айылдаштары үчүн адаттан тышкары окуя эмес экендигин, ушундай болорун алдын ала билишкен* (Камимов).

АЛДЫН АЛУУ. Кандайдыр бир кырсыкты, ооруну ж.б. болтурбай коюунун же күчөтүп жибербөөнүн аракетин кылуу, эртерээк кам көрүү, чара колдонуу. *Ырыс өткөн жолу балдардын жайкы ич өткөгүнүн алдын алуучу чараларды түшүндүргөн* («Кыргызстан аялдары»). *Оорунун алдын алуу аракеттери.*

АЛДЫНА АТ САЛДЫРБАГАН. Мыкты, тың, чыгаан, башкаларга салыштырмалуу бышык. *Алдына ат салдырбаган - Кара Молдо, Молдобасан Кыргыз мамлекеттик филармониясынын пайдубалын алгачкы туптөөчүлөрдөн болгон экен* («Советтик Кыргызстан»).

АЛДЫНА ЖЫГЫЛУУ. к. Бутуна жыгылуу.

АЛДЫНА МИҢ ЖЫЛКЫ САЛУУ. Мас болуу, кызып калуу. *Курман алдына миң жылкы салып, дүйнөнү тепсеп келе жаткан* (Сыдыкбеков).

В.: Астына миң жылкы салуу. *Күүлдөгөн Ыманбай астына миң жылкы салып... теминип отурду* (Сыдыкбеков).

Астына миң кой айдоо. *Орозбектин кенжеси болсо керек, астына миң кой айдап, өзүнчө эле жыргап көрүнгөндүн колтугунда жүрөт* («Кыргызстан маданияты»).

АЛДЫНАН КЫЯ ӨТПӨӨ. Абдан сыйлоо, урматтоо, өйдө карабоо. *Ал ушул күнгө чейин кайын агасына өйдө карамак түгүл, алдынан кыя өтпөгөн* (Бердикеев). *Келиндер алдынан кыя өтпөй сыйлап турушчу* (Бердикеев). *Мен эми силердин алдыңардан кыя өтпөй калайын* (Саатов).

АЛДЫНАН ӨТҮҮ. 1. Кечирим суроо маанисинде жөн-жайын айтып түшүндүрүү, күнөөсүн мойнуна алуу. *Бул иштин тээ акырындагы татаалдашып чаташчу нугун өлчөп көргөндө шаасы жетпей тургандыгына көзү жетип, анын алдынан өтүүнү туура тапкан* (Өгөбаев).

2. Кандайдыр бир ишти аткаруудан мурда ал жөнүндө тиешелүү адамдарга билдирип, алардын кеңешин, уруксатын суроо. *Адат боюнча жаңы туган болуш үчүн аягы менен сенделип келгендер, эң мурда бийлик-суулугу бар журт ээсинин алдынан өтүшү абзел* (Ш.Үмөталиев).

В.: Астынан өтүү. *Орозбай ардактуу кудасы Асылдын астынан өтүп, балдар балалык кылып жатышпасын, алардын келечегин, капкалуу калаасын сактап калалы деп барат* (Өгөбаев).

АЛДЫНА ТҮШҮҮ. Айыбын, күнөөсүн мойнуна алуу маанисинде бир нерсе берүү, тартуулоо жолу менен кечирим суроо, өтүнүү. *Айыбыбызды тарталы, айтканын кылалы, алдыңа түшөлү* (Абакиров). *Эсен барып калышса жалпы тууганга дарман кылып, тойчук берип, андан соң «акылман төрө ынагы» калың мал айдап, камчысын мойнуна салып, булардын алдына түшөр* (Касымбеков).

В.: Астына түшүү. *Сейитмураттын кудалары астына түшөлү деп макулдашып жатканын Шор-Булактагы Байзактар туюп калышат* («Кыргызстан маданияты»). *Астыбызга түшсүн. Түшүрө албасаң, сага эки дүйнөдө ыраазы эмеспиз* (Тойбаев).

АЛДЫНА ЧЫКПОО. Эч ким, эч бир жан тең келе албоо, тендеше албоо. *Бирок аял затын сыйлаганы*

келгенде Шамбеттин алдына эркек чыкпас (Бердикеев).

АЛДЫҢА КЕТЕЙИН! Жакшы көрүү, эркелетүү, жалынып-жалбаруу маанисинде (көбүнчө балдарга карата) колдонулат. - *Өх! Садагаң, Сардарым, алдыңа кетейин! Мен сенин алдыңа кетейин* (Тойбаев). *Алдыңа кетейин, чот карам* (Саатов).

АЛДЫРАРДА ЖАЗДЫРАР. Кандайдыр бир кырсыктын, кокустуктун болоруна ондой берди болуп, эбепке-себеп болгон кырсыкка кошумча шарт. *Алдырарда жаздырар болуп, эч нерсе ойдо жокто ушинтип отурабыз* («Ала-Тоо»). - *Көрбөйсүзбү, алдырарда жаздырар болуп, сүйлөр сөзүмдү унутуп калсам болобу* («Ленинчил жаш»). *Ошентип, алдырарда жаздырар дегендей, белгилүү бадалдарга жеткенибизде да кашайып байкабай калыптырмын* («Кыргызстан маданияты»).

В.: Алдырар күнү жаздырар. *Алдырар күнү жаздырар болуп Саалы шаарга кеткен* (Сыдыгалиев). *Алдырар күнү жазгырар... Мен кара жерге кирейин* (Тойбаев). *Алдырар күнү жаздырар болуп, иштин минтип жатканын кара* (Тойбаев).

АЛДЫРЫП ЖИБЕРҮҮ. Жендирип коюу, баш ийип калуу, туруштук бере албоо (оору, санаа ж.б. карата). *Жалакай, Асан кайгы адам дартка бат чалдыгат да, бат эле алдырып жиберет* (Бердикеев).

АЛДЫ-ҮСТҮ КЫЛУУ. Чач-тополоң түшүрүү, будуң-чаң кылуу. *Бирок алар жөн гана кетпей, айылдагылардын заманасын кууруп, алды-үстү кылды* (Жантөшев).

АЛДЫ-ҮСТҮНӨ ТҮШҮҮ. к. Асты-үстүнө түшүү.

АЛЕК-ЧАЛЕК КЫЛУУ. Айласын кетирүү, жан бүдөгө түшүрүү, чакчелекейин чыгаруу. *Ичип келген күнү үй-бүлөнү алек-чалек кылам. Коркком балдарым чыркырап энесине жармашат* (Өмүрбаев).

АЛЕТТЕН КЕТҮҮ. к. Өң-алеттен кетүү.

АЛЕКИ САТТА. к. Алам саатта.

АЛЕКИ САТТЫК. Анчалык алыс эмес, узакка созулбаган. *Автобуска отурса, алеки сааттык жол* (Кыдырмышев).

АЛКА-ШАЛКА ТҮШҮҮ. Көл-шал болуп тердөө, кара терге түшүү, кыйналып-кысталуу. *Журтбек ызага мууноп, алка-шалка түштү* (Бейшеналиев).

АЛКЫ АЧЫЛУУ. 1. Жеп-ичкен жагына баш коюу, алдым-жуттум боло баштоо, арааны ачылуу. *Акча десе алкы ачылган эргулдар үчүн адамдардын азап тартып баратканы түккө турбады* («Чалкан»).

2. Аппетити ачылуу, тамакка үзүлүп түшүү. *Кечке чейин тынбай иштегендиктен, отургандардын ар кимисинин алкы ачылып, тамакты жакшы жеп жатат* (Байтемиров).

В.: Алкы бузулуу. *Атка минген жакшылардын алкы бузулду, бей-бечаралардын дартын уккан эч ким жок* (Сыдыкбеков).

АЛКЫ БУЗУК. 1. Алдым-жуттум, ач көз, жегич-ичкич, нысабы жок. *Бай-манаптын алкы бузук, Мал ордуна киши же*

йт (Токтогул). *Бул алма чыккан жерди тепсетпейбиз, Акшыйган алкы бузук ач көз жоого* (Ш.Үмөталиев).

2. Соргок, тамакты көп ичкен, тамакка үзүлүп түшкөн. *Алкы бузук киши.*

В.: Алкы ачылган. *Нусуп биринчи жолу мындай алкы ачылгандарга жолугуп жаткан жери жок* («Советтик Кыргызстан»).

Алкы кеткен. *Алкы кеткен сен белең* (фольк.).

АЛКЫМЫНАН СЫГЫП АЛУУ. Бербеген оюна койбой зордоп өндүрүп алуу, күч менен алуу. *Чолпонбектин маңдай терин Алыбектер алкымынан сыгып алышып, аныcы аз келгенсип бөлөсүнүн уюн өлтүрүптүр* («Чалкан»).

В.: Кекиртегинен сыгып алуу: *Ичкен-жегенин кекиртегинен сыгып алды.*

Тамагынан сыгып алуу. *Эр болсо бербей көрсүн, тамагынан сыгып алам, - деп күпүлдөду* («Ленинчил жаш»).

АЛКЫМЫН МАЙЛОО. Пара берүү, паралап коюу. *Алкымын майлап туруп, макулдугун алып койгон да. Кызмат кылып бербейби, Майлап койсом алкымын* (Осмонкул).

В.: Тамагын майлоо. *Тамагын майлап колго түшүрсө керек* («Чалкан»).

Кекиртегин майлоо. *Таштемир Сатыбалдынын кекиртегин майлап, үйүнө бир чоң челек кымыз, баглан козунун этин жеткирип бериптир* («Советтик Кыргызстан»).

Кулкунун майлоо. *Унчукпай калганына караганда кулкунун майлаган окшойт* («Чалкан»).

АЛМА БАШ. Эпостордо кезигүүчү эски мылтыктын бир түрү. *Алма баш мылтык асынган, Аяктай ташка жашынган* (Тоголок Молдо).

АЛМА БЫШ, ООЗУМА ТҮШ. Кыйналып эмгек кылбаган, даяр оокатка көнгөн,жатып ичер (адамдарга карата). *Булардын деги башы иштеген немелерби, же алма быш, оозума туш дегендердин өзүбү?* (Медетов).

АЛ МОНЧОКТОЙ. Жакшынакай, татынакай, сүйгүнчүктүү. *Ал дагы бирөөнүн ал мончоктой баласы. Көп эле колдон келет кыла бербе* («Кыргызстан маданияты»).

АЛМУСТАКТАН БЕРИ. Байыртадан, атам замандан, илгертеден, мурунтан эле. *Алмустактан бери келе жаткан ата наркыбыз ага жол бербейт* (Абакиров). *Байымбет тээ алмустактан берки кыргыздардын түп жаралышынан эсептеген* (Бейшеналиев). *Бул жер, кайда, алмустактан бери оорукана* (Жусупов).

АЛ ПЕЙИЛ. Ак көңүл, мүнөзү жөнөкөй, кичи пейил. *Кандын үнү дагы эле жумшак, дагы эле ал пейил* (Осмоналиев). *Сиздин ал пейил болгондугуңузга кара башым тартуу* (Осмоналиев).

АЛП ООЗ. Оозуна келген сөздү тергебей, ылгабай сүйлөй берген, оозу менен оттоп коймо. *Алп ооз Чоюбек дагы кеп кыстарды* (Бейшеналиев). *Бирок большевиктер шаарга келди деген ушакты буржуазиянын алп ооздору небак таратып бүткөн* (Ашымбаев).

АЛП УРУШУУ. Бир нерсеге катуу аракет кылып, убаралана берүү. *Ал бадылдап сүйлөп, каткыра күлүп, мастер көрсөткөн жумуштар менен алп урушуп жатат* (Сасыкбаев). *Баатыр дыйкан билек түрүп, Алп урушат жер менен* (Аалы).

АЛТЫН ЖААК, ЖЕЗ ТАҢДАЙ. Сөзмөр, чечен, акындыгы жетик. *Алтын жаак, жез таңдай, Акындар чыгат пендеден* (Токтогул). *Бул баатырдын, чечендин жана алтын жаак, жез таңдай акындын конушу, - деп белгилүү адамдарды санап чыкты* (Каимов).

АЛТЫН ШИЛЕКЕЙИН ЧАЧЫРАТУУ. Уккулуктуу, жагымду сөз айтуу, жакшы кабар айтуу. *Кана, карыялар, алтын шилекейиңерди чачыратып, менин суроомо жооп бергиле* (Баялинов). *Алтын шилекейимди чачыратайынбы, алгырларым, же...* (Бейшеналиев).

АЛТЫ САН. 1. Адамдын бардык дене мүчөлөрү, бүт организм. *Алты саның, үшул күчүң, кубатың барында эмгек кылгандан эринбе* («Ала-Тоо»). *Алты саныңар аман болсо ат арытып, сапар карытып, алыска-алыска барасыңар* (Абакиров). *Мейли эми, кантсе да ошол жол менен алты саны аман, көзгө бир көрүнсөчү деп тилечүбүз* (Жусупов).

2. Жалпысы, бүт баары, бардыгы деген мааниде. *Алты сан жыйын чогулса, Артыкча булбул көркү элең* (Бөкөнбаев). *Ырды акынга бергин ырдасын, Алты сан журтум жыргасын* (Шүкүрбеков).

АЛТЫ САНЫ АМАН. Дени сак, оору-сыркоосу жок, күүлүү-күчтүү, алдуу-күчтүү. *Алты саны аман кишиге бекер жүрүү уят* (Убукеев). *Алты саны аман дыңылдап басып жүргөн убагы* (Абдукаимов). *Ошол азаптуу күндөрдө алты саны аман кишилерден кем калбай жөө басты* (Сыдыкбеков). *Алты саным аманында мен алардын колуна түшүп бергим келбейт* (Абдыраманов).

АЛЧЫ-ТААСЫНАН ЖАЗБАГАН. Абдан машыккан, эч жаңылбаган, өтө так, иштин, же айланын бардык ыкмасын билген. *Кенжебек Жуматаев райондогу иштерди оперативдүүлүк менен башкаруу жагынан алчы-таасынан жазбайт* (Жантөшев).

В.: Алчысынан жазбаган. *Алчысынан жазбаган адам.*

АЛЧЫ-ТААСЫН АҢТАРУУ. Ийне-жибине чейин териштирүү, майда-чүйдөсүнөн бери иликтөө, изилдөө. *Менин ырларымдын жана аңгемелеримдин алчы-таасын аңтарып, аягында мындай деди...* («Кыргызстан маданияты»).

АЛЧЫ-ТААСЫН ЖЕГЕН. Ар нерсеге өтө эпчилдик кылган, абдан тапан, өтө куу, ашкан митаам. - *Ээ, уке! Чылым менен ичкилик жана да алчы-таасын жеген куулук, мойну жар бербеген жалкоолук, арамзалык эр адамдын аталык касиетин качырат* («Ленинчил жаш»). *Мындай шылдыңдын далайына какталып, алчы-таасын жеген кыйды таз - Муратаалы* (Бейшеналиев).

В.: Алчы-таасын мүлжүгөн. *Ал баягы алчы-таасын мүлжүгөн айтылуу Карабай старчын экен* (Элебаев).

Алчы-таасын кемирген. *Алчы-таасын кемирген шумпай өңдөнөт* («Ала-Тоо»). *Алчы-таасын кемирген, Челектей болуп семирген* («Чалкан»).

АЛЫ-ЖАНЫ КАЛБОО. к. Жаналы калбоо.

АЛЫМ САБАК. Биринен кийин экинчиси улам кезектешип ырдаган айтыш. *Жер жаңырткан мукам үндөрү менен алым сабак айтышып ырдай кетишти* (Тоголок Молдо). *Мектеп балдары менен алым сабак айтышты* (Сыдыкбеков).

АЛЫП САТАР. Кызыл кулак, соодагер, чайкоочу. *Алып сатарлардын арманы* («Чалкан»).

АМАЛ БАРБЫ. к. Айла канча.

АМАЛ КАНЧА. к. Айла барбы.

АМАЛЫ ТҮГӨНҮҮ. Бир нерсе кылууга, же бир нерсеге каршылык көрсөтүүгө кудурети жетпөө, аргасыз абалда калуу. *Амалы түгөнгөн Тополоң төшүн дагдайтып, төрдү баштанып жатты* (Осмоналиев).

АНА БАШЫ. Кандайдыр бир иштин, аракеттин эң биринчи баштоочусу, демилгечиси. - *Аа, мына, мына, үгүтчүнүн ана башы, кана айтчы, бизди чачылтып-чабылтканда не пайда таптың?* (Ашымбаев). *Уурунун ана башы ошол. Бул ушакты ырбаткандын ана башы береги тегирменчинин какылдагы* (Сыдыкбеков).

АНА-МЫНА ДЕГИЧЕ. к. Айта-буйта дегиче.

АНАН КАЛСА. Айтылуучу ойду күчөтүү, бекемдөө маанисинде кол-

донулат. *Анан калса, кыргыздын жеринин керемети бир укмуш го!* (Байтемиров).

В.: Андан калса. *Андан калса, сенин да ойлугуң бир топ бар экен* («Ала-Тоо»).

АНДАЙ АТТУУ КҮН КАЙДА. Ойдогудай, ошондой болсо эмне, болуп калса кана, деген сыяктуу самоо, эңсөө маанисинде айтылат. *- Түңку он экидеги рейске салып жиберсем болобу? - Андай аттуу күн кайда? Кете беремин* (Бердикеев).

АНДАЙ БОЛСУН! Куттуктоого жооп иретинде ыраазылыгын билдирүүдө колдонулат. *- Иш илгери болсун! - Андай болсун, болуш эже* (Осмоналиев).

АНДАЙ-МЫНДАЙ ДЕГИЧЕ. к. Айта-буйта дегиче.

АНТ ИЧКЕНДЕЙ. Өңү ооруган адамдыкындай кер сары, кубарынкы, өңүнөн азган, арыктап купкуу болгон. *Үпөл ант ичкендей кубарып, сунган ачкычты кайра чөнтөгүнө салып, жыла басып чыгып кетти* (Бердикеев). *Ажарлуу, сурдуу иреңи, Ант ичкендей кубарды* (Бөкөнбаев).

АНТ УРГУР! Жаман көрүү, жекирүү, наалат айтуу, каргоо маанисинде колдонулат. *Ант ургурдун кылган ишин кара, каратып туруп билмексенге салат* (Жоошбаев). *Сомодой болгон жанагы ант ургурларды карачы, атты минип кайда жоголушту?!* (Тойбаев).

В.: Ант аткыр! *Ант аткыр кайда житип кетти?*

АНТ УРУУ. Сөзгө, убадага турбагандыгы үчүн жамандыкка, кырсыкка учуроо. *Ушулардын тузуна кара санасаң, сени ант урат* («Ала-Тоо»).

АНЧА БОЛБОГОНДО. Дагы бир аз болгондо, аз-аз жерден. *Анча болбогондо кетип калышмак экен* («Ала-Тоо»).

АНЫН БЕТИН АРЫ КЫЛСЫН. «Андайдан сактасын», «андайды көрбөйлү», «андайга кабылтпасын» деген сыяктуу сактануу, чочулоо маанисинде колдонулат. *Мунун кылыгын көргөндө,... а, анын бетин ары кылсын деген* (Жусупов). *О-о, анын бетин кудай ары кылсын, андай болгонун бир жолу кырдан дүрбү салып олтуруп, капыстан көрүп калгам* (Медетов).

В.: Анын жүзүн ары кылсын. *Аның окумуштуу болуп мурдун көтөрүп кетсе, о-о анын жүзүн ары кылсын* (Бердикеев). *О-о, анын жүзүн ары кылсын! Түшүнбөгөндөр көчкү десе, карлар жылып келип....* (Медетов).

АНЫН ЖАНЫНДА. Ага караганда, ага салыштырганда. *Анын жанында тиги киши тура, сөзгө түшүнөт.*

АҢГЕМЕ-ДҮКӨН КУРУУ. Маектешүү, сүйлөшүү, кепке алуу. *Аңгеме-дүкөн курады, Элемандын Сарыбай Ал-абалын сурады* («Эр Табылды»).

АҢГЕКТЕН КАЧСАҢ, ДӨҢГӨККӨ. Бир түйшүктөн экинчи түйшүккө дуушар болуу, кабылуу. *Аңгектен качсаң, дөңгөккө, Шору бар эрдин багы экен* (Турусбеков).

АҢДЫ-ДӨҢДУ КАРАБОО. Эч нерсени байкабоо, сактануу, абайлоо дегенди билбөө, ойлонуп иш кылбоо. *Же ушинтип аңды-дөңду карабай, үжөттүү иш кылбай жүрө бересиңби?* (Каралаев). *Мурун айткандын сөзүн ээрчип, шилтеп койсо аңды-дөңду карабай бир тиет* (Ашимбаев).

АҢКИЛДЕК АТУУ. Андан-мындан бир тийип куланууу, томолонуу. *Казандай болгон кара таш, Аңкилдек атып секирди* («Жазгыч акындар»). *Кайло урчукка тийип, көмүр шагылына урунуп, аңкилдек атты* (Сасыкбаев).

АПКӨЙ ТИЛ. Бал тилге салып, куулук көрсөтүүнүн, алдоонун амалы. *Байымбет бу саам апкөй тил, азем мамиленин түпкүру көк иримдүү экенине көзү жете камсыкты* (Бейшеналиев). *- Эх, митайым, тоголонгон молдом, апкөй тилиңдин мээри бар* (Бейшеналиев).

АПКӨЙ ТИЛГЕ САЛУУ. Бал тилге салып алдоо, азгыруу, муютуу. *Мамбет мырзанын жигиттеринин апкөй тилге салып шыбыштап сурангандарына ишенбеди* (Бейшеналиев). *Амалдуу ата апкөй тилге салып, көбүн көндүрүп, азын жеңилдетип, айланы түгөтөт* (Бейшеналиев).

АРААНЫ АЧЫЛУУ. Алкы бузулуу, алдым-жуттум жагына оой баштоо, ач көздүк кылуу, нысабы кетүү. *Бирок калпанын арааны, кулкуну опсуз ачылууда* (Бейшеналиев). *Ырыскы-насипке шүгүрчүлүк келтирүүнүн ордуна, күн санап арааны ачылып бараатат* (Укаев). *Арааны ачылып, байманасы ташыган жаш манаптын чолоосу тийбейт* (Бейшеналиев).

В.: Арааның агытуу. *Адам арааның агытканда ынсап дегенди таптакыр унутуп салат экен да* (Сыдыкбеков). *Күндө той болуп, арааның агыта баштады* («Советтик Кыргызстан»).

АРААНЫ ЖҮРҮҮ. Иши онолуу, жолу болуу, иши көңүлдөгүдөй, ойдогудай болуу, бийлиги жүрүп, талабы ишке ашып туруу. *Адамдын арааны жүрүп турганда гана ага көрүнгөн жолдош, дос, тууган чыгат* (Бектенов). *Мына ошентип сайранга таманы кызып, арааны жүрө баштаганда минтип, жаканын аптабына капталды* (Бейшеналиев).

АРААНЫН АГЫТУУ. к. Арааны ачылуу.

АРА БӨК. Ортодо, же ары, же бери эмес, арсар абалда, орто жерде. *Ара бөк калган кароолордо мындай абалды четтен кезиктирүүгө болот* («Советтик Кыргызстан»).

АРАГА ТҮШҮҮ. Араздашкан, таарынышкан, урушкан адамдарды жараштыруу, элдештирүү, кепке-сөзгө келтирип, жакындаштыруу милдетин аткаруу. *Асыл Бакай кабылан Арага түшүп калыптыр* («Манас»).

АРАДАЙ ЖЕРГЕ ЧАРАДАЙ ЖЫЙЫН КЫЛУУ. Кичинекей эле нерсени чоң көрсөтүп дуулдатып, күчөтүп жиберүү. *Бул эмне кылганыңар? Арадай жерге чарадай жыйын кылып?* («Чалкан»). *Арадай жерге чарадай жыйын кылып, ишти буза тургандардын жазасын берүү керек* («Чалкан»).

АРА ЖОЛДО. Же ары, же бери эмес белгисиздикте, олку-солку болгон абал, көздөгөн максатына жетпей калган көрүнүш. *Өлүү эмес, же тирүү эмес, ара жолдо турам* (Жантөшев). *Ара жолдо турган мага келишет* (Осмоналиев).

АРА ЖОЛДО КАЛУУ. Болжолдуу жерге, максатына, мүдөөсүнө жетпей калуу. *Ошентип, биз бүгүндөп баштап ара жолдо калдык* («Ала-Тоо»).

АРАЙ КӨЗ ЧАРАЙ. к. Орой көз чарай.

АРАМ КАН. Өз тукуму эмес, каны башка.

АРАМ КЫЯЛ. Терс кыялдуу, тескери ойлуу. *Акмалап, арам кыял издесең да, Кир тамчы ылай кылбайт тунук көлдү* (Аалы).

АРАМ ОЙЛУУ. Нээти бузук, кытмырлыгы, кыянатчылыгы бар. *Мен анын арам ойлуу экенин билбейм да, чай ичем деп агабыздын жоргосун уурдатып жибердим* (Эсенканов). *Алардын арам ойлуу*

экенин билсек, биз да карап жатпаспыз (Баялинов).

АРАМ ӨЛҮҮ. 1. Ишеничи, үмүтү ордунан чыкпай калуу. *Сага ишенген киши арам өлөт тура, - деп Дөөтү кекете кобурады* (Осмоналиев).

2. Көзү өтөрдө жанында эч ким болбой, киши көрбөй, ыйманы айтылбай өлүү (адамга карата), муюздалбай калуу (малга карата). *Алиги арам өлгурлөр кайда? Мамат аке, аларды мага көрсөтүңүз!!!* («Ала-Тоо»). *Арам өлүп, тарп болуп Ай талаада каламбы?* (фольк.).

АРАМ САНОО. Бир нерседен шектенгендей ишенбөөчүлүк ойдо болуу, терс пикирде жүрүү. *Арам саноо - сиздин негизги позицияңыз болгон* («Чалкан»).

АРАМ СИЙДИК. Никесиз төрөлгөн бала. *Акыр заман иш кылды Арам сийдик Бокмурун* («Манас»).

АРАМ ТАМАК. Жан бакты, жатып ичер, жалкоо, даяр оокатка көнгөн, эч иш кылбаган, чөп башын сындырбаган. *Мындай арам тамактардын жүзүн көргүм келбей, эч жерден кымыз ичпей калганыма көп болгон* («Советтик Кыргызстан»). *Кырчындай жаштык мезгилинде арам тамакка берилип, уурулук менен жан багып жүрдү* («Советтик Кыргызстан»).

АРАМ ТЕР. Куру убаракерчилик, текке кеткен аракет, бөөдө убара, бекер эмгек. *Акылды көп жыл таба албай, Арам тер болдук адашып* (Элебаев). *Айчүрөктү алам деп, Сени кыстап турат арам тер* («Семетей»).

АРАМ ЧӨП. Отоо, зыяндуу чөптөр. *Огородунда бир тал арам чөп жок* (Байтемиров).

АРАНДАН ЗОРГО. Эптеп-септеп, кыйналып-кысталып жатып. *Путевкамды аранден зорго алмаштырдым* («Ленинчил жаш»). *Баласын аранден зорго автобуска отургузду* («Кыргызстан маданияты»). *Аранден зорго соолукту* (Осмонкул).

В.: Аран дегенде. *Зарыл аран дегенде Гүлнар турган ташка жетти* (Сыдыкбеков).

АРАҢ ЖАН. Өтө начар, алсыз, жаны эле бар, чабал. *Сатылган аран жан үнү менен саал козголуп койду* (*Аалы*). *Мунун өтө эле аран жан экен го.*

АРАСЫНАН КЫЛ ӨТПӨӨ. Өтө жакын, абдан ысык, таттуу, ынтымактуу мамиледе болуу, бири-бирин жакшы көрүү. *Дамира менен Динара эгиз кыздай болуп, ээрчишип жүрөт. Булардын арасынан кыл өтпөйт* («Ала-Тоо»). *Азыр алардын арасынан кыл өтпөйт.*

В.: Арасынан суу өтпөө. *А өлтүргүңөр келбесе, туугандарым, баягы араңардан суу өтпөгөн кезибиздей болуп, кайра бириккиле* (Касымбеков).

АРАСЫНА ОТ ЖАГУУ. Араздаштыруу, бирин бирине жаман көргөзүү, кайраштыруу. *Баарыбызды кагыштырып, арабызга от жагып ийбесин, - деп чочуладым* (Жигитов).

В.: Ортосуна от жагуу. *Алардын ортосуна от жагууга далай аракет кылды, бирок эч нерсе чыккан жок* («Чалкан»).

Ортосуна чок салуу. *Энеси менен кызынын, атасы менен уулунун ортосуна чок салган ким?* («Чалкан»).

АРБАГЫ КӨТӨРҮЛҮҮ. Атак-даңкка ээ болуу, атак-даңкы чыгуу, даражасы көтөрүлүү. *Журттун арбагы көтөрүлсө эле болду. Сыртынан сыр бербей, кебелбей, ичинен балкып, жамыраган көп көзүнчө арбагы көтөрүлүп, терисине батпай баратты* (Касымбеков).

АРБАГЫН КӨТӨРҮҮ. Мактоо, атагын чыгаруу, көтөрмөлөп коюу. *Токтогул Тоголок Молдонун арбагын көтөрө ыр менен учурашкан соң, Байымбет балкып жеңил алга серпилди* (Бейшеналиев). *Арбагымды көтөрдүңөр, тагаларым* (Бейшеналиев).

АРБАК КОЛДОСУН! Кандайдыр бир кыйынчылыктан чыгууга ата-бабанын касиети, сыйкыр күчү жардам берсин деген сыяктуу каалоо, тилөө маанисинде колдонулат. *Ата-бабаңдын арбагы колдосун!*

АРБАК КОНГОН. Иши илгерилеген, иши онунда болгон. *Арбак конгон жигит тура, бат эле оңолуп кетти* («Чалкан»).

АРБАК УРГУР! Бирөөнү тилдегенде, наалат айтканда, жаман көргөндө айтылуучу каргыш сөз. *Атаңдын арбагы урсун! Арбак ургур! Менин тузума кара санагысы бар* (Осмоналиев). *Бизге кара санаң, сени арбак урсун!* («Ала-Тоо»).

АР ЖАГЫНА АЙЫЛ КОНУУ. Курсагына бир нерсе барып, бир аз алымсынып, ток пейил тартып калуу. *Ар жагына айыл конуп калган го, тамакты карабай калыптыр.*

АР КАЙСЫНЫН БАШЫН ЧАТУУ. Ирети жок бирдемелерди сүйлөө, түшүнүксүз нерселерди айта берүү. *Тыңгылыктуу деле эч нерсе айта алган жок. Ар кайсынын башын чатып тим болду* («Жаштык жарчысы»).

В.: Ар нерсенин башын айтуу. *Ар нерсенин башын айтып, ошону менен тым болушту* (Үмөталиев).

АРКАН БОЮ. Бир аз гана, саал, анча-мынча (көбүнчө өлчөмгө карата). *Күн тиги кырдан аркан бою көтөрүлө бергенде булар көпүрөнү бүтүштү* (Жантөшев). *Ай батарына аркан бою калганча, арча түбүнө отура бериште* (Жусупов).

АРКАҢДЫ МАЛ БАССЫН, АЛДЫҢДЫ БАЛА БАССЫН! Көбүнчө келиндерге карата «бактылуу бол», «бала-бакыралуу бол», «этек-жеңиң жайылсын» деген мааниде айтылган алкоо. *Кыз журту башка илгертен: эми өз журтуңа барасың, кудай аркаңды мал басып, алдыңды бала басып, өз алдыңча болосуң, кагылайын* (Касымбеков).

АРКАСЫ АЧЫЛБАГАН. к. Жону ачылбаган.

АРКАСЫН САЛУУ. Жактырбаган, көргүсү келбеген мүнөздө кош көңүл мамиле жасоо, кыртышы сүйбөө. *Анан кала берсе, балыктан чарчап кайткан күйөөсүн күтүп албай аркасын сала турган болду* (Укаев).

В.: Сыртын салуу. *Биздин ошондой эле сиздин кеңсе башчыңыз сыртын салып, басып кетиптир* («Чалкан»).

АРКАСЫ СУУ. Табасы кануу, жеңилдей түшүү. *Кан ичер Төрөгелди өлүп, далай кедейдин аркасы сууган* («Ала-Тоо»).

АРКАСЫ ТИЙҮҮ. Жардамдашуу, каралашуу, көмөк көрсөтүү, пайдасы тийүү. *Ага Карелдин бир туугандан артык аркасы тийди* (Ашымбаев). *Таякесинин «сенин аркаң элге тийгиси бардыр» деген кеби Ашырбекти түркүн ойго салды* (Ашымбаев). *Башында экөөбүзгө аркасы тийген ынак байбичеси Айымкандын да колунан эч нерсе келбеди* (Бейшеналиев).

АР КАЧАНДАН БИР КАЧАН. Ар дайым, дайыма, такай. *Ар качандан бир качан «менин врачтык стажым сенин жашың менен тең» деп элдин көзүнчө кагып-силкет* (Бердикеев).

АР КОШКОН. Түрдүү, бирдей эмес, курама, ар кайсыдан куралган, бириккен, ар кандай. *Ар кошкон коюу жыттардын кайсынысы*

эмненики экенин биле албай, арасаат абалда шумурөйүп турган (Жигитов).

АРКЫ-БЕРКИНИ ТҮШҮНГӨН. Ар нерсени билген, көптү көргөн, тажрыйбасы бар. *Эгерде биз чыныгы өндүрүшкө кызыккан, аркы-беркини түшүнгөн кишини издесек, анда мен жолдош Эралиевди ошондой киши деймин* («Ленинчил жаш»).

В.: Аркы-беркини билген. *Аркы-беркини билген адам.*

АРМАНДА КАЛУУ. Тилеги орундалбай, максатына, мүдөөсүнө жетпей өкүттө болуу. *Ага жетпей калып, арманда калды* («Ала-Тоо»).

В.: Арманда болуу. *Токтобай жоболондуу жорукту баштаганына арманда болсо да, иш марадан өткөн сөң аргасы канча* (Каимов).

АРПАҢДЫ КАМ ОРДУКПУ? Сага бир жамандык кылдыкпы? Бир нерсеңден жаздыкпы? Чекилик кетирдикпи? *Мынча неге коркутасың, арпаңды кам ордукпу?* («Чалкан»).

В.: Арпаңды чийки ордукпу? *Эмне коркутасың, арпаңды чийки ордукпу?* («Чалкан»).

Аштыгың кам ордукпу? *Ороңдойсуң эмне эле, мен аштыгыңды кам оргонсуп* («Советтик Кыргызстан»).

Аштыгың чийки ордукпу? *Эмне үчүн тигилдиң аштыгың чийки ордумбу?* (Бөкөнбаев).

Этиниң кам ордукпу? *Эңкейгенде зор Бакай, Этиниң кам ордукпу?* («Сейтек»).

Этиниң чийки ордукпу? *Кастарыңды тиккендей, Этиниң чийки ордукпу?* (фольк.).

АРПАСЫН КАМ ОРГОНСУУ. Бирөө күнөө кылгансып бир жеринен жазып, жамандык же бир чекилик келтиргенсип туталануу, түнөрүү. *Арпасын кам оргонсуп, араң дегенде ачуусун токтоткон Мыякан зорго кеп козгоду* («Ала-Тоо»).

В.: Аштыгын кам оргонсуу. *Күндөн күнгө анын да аштыгын кам оргонсуп, кабагы салына берди* (Касымбеков).

АРТЫ КАЙЫРЛУУ БОЛСУН. Көбүнчө каза болгон адамдын үй-бүлөсүнө, туугандарына мындан кийин жамандык болбосун, түпкүлүгү түз болсун деген мааниде көңүл айтүү, кайрат айтуу, көңүлүн жубатуу иретинде колдонулат. - *Кантем. Арты кайырлуу болсун, мындан өзгө көңүл төтөгү барбы? - деди* (Касымбеков).

АРТЫК БАШ. Ашыкча, тийиштүү өлчөмдөн ашык, артыкча. *Бири-бирин сырдуу карашат, артык баш сөз сүйлөшпөйт* (Мырзаев). *Артык баш толуп жаткан буюм жасап, Миңдеген мээлей, байпак алдык токуп* (Үмөталиев).

АРТЫНА КАЛБЫР БАЙЛОО. Бирөөнүн үстүнөн жалган ушак таратуу, жаманатты кылуу. *Ак ниет кызматчылардын артына калбыр байлашка уста* (Сыдыкбеков). *Аялдар күбүң-шыбың болуп, Мариянын артына калбыр байлап жүргөн учур - август айы эле* (Ашымбаев).

В.: Куйругуна калбыр байлоо. *Мустапанын куйругуна калбыр байлаган - Эрназаров* («Чалкан»).

АРТЫНАН САЯ ТҮШҮҮ. 1. Бирөөгө жамандык кылуу, анын ишин онунан чыгарбоо, тилегин катырып өч алуу максатында катуу аңдып калуу, кастарын тигүү. *Бирөө калыс сөздү айтып, туура сүйлөп койдубу, ал аны каяша деп түшүнүп, бечараны он жыл бою кектеп, артынан сая түшүп алар эле* («Советтик Кыргызстан»). *Басмачылардын артынан сая түшкөн атасы үй бетин чанда көрчү* (Өмүрбаев). *Биздин бул жерде экенибизди билген отрядчылар бүгүн болсо бүгүн, эртең болсо эртең артыбыздан сая түшөт* («Ала-Тоо»).

2. Бир нерсеге өтө кунт коюп катуу киришүү, көздөгөн ишинин акырына чыгууга чымырканып аракеттенүү. *Көр дүйнөнүн артынан сая түшүп көпкөн жаман* (Бердикеев). *Анткен менен Улукбек акенин жээни илимдин артынан сая түшкөн неме* (Жигитов).

В.: Артынан түшүү. *Эсир артынан түшкөндөргө мамиле менен жагып, кутулуп жүрдү* (Осмоналиев). *Билимдин жок зарпынан, Окуунун түшүп артынан* (Турусбеков).

Артынан сүрө түшүү. *Ушул кезде артынан сүрө түшкөн аскерлер да жакын калган* (Элебаев).

АРТЫНАН ТОПУРАК ЧАЧУУ. Экинчи кайрылбасын, экинчи көрбөйлү, экинчи жүздөшпөйлү деп тилөө. *Шамбеттердин артынан топурак чачкан* (Сыдыкбеков).

В.: Артынан суу чачуу. - *Жанагы шумшуктөрдүн артынан суу чачып койчу, - деди* (Өгөбаев).

Топурак чачуу. *Сага кошуп Алымдын топурагын дарбаза алдына чача чыкканмын* (Жантөшев).

АРТЫН БЕРСИН! Кандайдыр бир жамандык иш, өлүм болгон учурда мындан кийин жакшылык болсун, жамандык болбосун деп тилек кылып, кайрат айтуу, көңүл айтуу маанисинде колдонулат. *Артын берсин! Көп капа болбогула* («Чалкан»).

АРТЫН КАЧЫРУУ. Ийменүү, тартынуу, сактануу маанисинде жалтактап тике кеп айта албоо. *Эчен оозу күйүп, жалкотой болгон күргүр, калыс сөзүн айта албай, артын качырды* (Кыдырмышев).

АРЫ-БЕРИ КЫЛА САЛУУ. к. Жүр нарыга салуу.

АРЫ БАРЫП, БЕРИ КЕЛҮҮ. Катуу оорудан сакайып кетүү, аман калуу. *Андан кийин уулуң ары барып, бери келди* (Сасыкбаев). *Балам тим эле ары барып, бери келди* (Саатов).

АРЫДАН БЕРИ. Өтө тез, ылдам, бир заматта. *Арыдан бери бүтүрө салды.*

В.: Ары-бери караганча. *Таежеси жүйүртө басып отура калып, ал айрыкты ары-бери караганча тиге салды* (Эшмамбетов).

АРЫ ЖОК. 1. Уятсыз, намызсыз. *Ары жок күлкүчү, санаасы жок уйкучу* (макал).

2. Колунан келбесе да жулуна берген, көйрөң. *Айылды өзүң билесиң, Ары жок кандай немесиң* («Эр Табылды»).

АРЫ КАРАП ЫЙЛАП, БЕРИ КАРАП КҮЛҮҮ. Өтө кыйналып, өзүн мажбурлап, арандан зорго өзүн көндүрүп, бирок анысын эч билгизбей, шек алдырбай деген мааниде. *Алып келе бер! Агеркеч ары карап ыйлап, бери карап күлдү* (Үмөталиев). *Орто чарбалуулар ары карап ыйлап, бери карап күлүп... байлап берип кутулууда* (Бейшеналиев).

АРЫ КАЛЧАП, БЕРИ КАЛЧАП. Нечен алакеттен өткөрүп, абдан сынап, текшерип. *Ал баланы ары калчап, бери калчап үгүттөөдө* (Бейшеналиев). *Азыр да айлап ичине батырып, ары калчап, бери калчап эми араң ачылып отурбайбы* («Кыргызстан маданияты»).

АРЫ КЕТИП, БЕРИ КЕТИП. Макул болбой, өтө кыйынчылык менен, айнып жатып, өйдө-ылдый болуп жатып, арандан зорго. *Ары кетип, бери кетип жатып акыры түшүнүк жазып берген* (Егиналиев).

АРЫК ЧЫРАЙ. Анча арык эмес, сыйда, субагай тарткан. *Айша орто бойлуу, арык чырай, чачы узун, сулуу аял экен* («Кыргызстан аялдары»).

АРЫ ТОЛГОНУП, БЕРИ ТОЛГОНУУ. Көпкө ойлонуу, абдан ойлонуу. *Түндүн бир оокуму. Балдар кызык уйкуда. Бу маалда ары толго-*

нуп, бери толгонуп көзү умачтай ачык жаткан бир гана Адылбек (Өмүрбаев).

АРЫСЫ-БЕРИСИ КАЙСЫ. Эч айырмасы жок, баары бир. *Анын арысы-бериси кайсы, макулдашкан күндө эле баралы* («Ленинчил жаш»).

АРЫСЫ ҮЧ, БЕРИСИ ЭКИ. Көп болсо үч, болбосо эки. *Арысы үч, бериси эки күндө келип калабыз, жакшы тургула, - деп жөнөп кетти* («Жаштык жарчысы»).

АСАН КАЙГЫ. Болбогон бир майда-барат нерселерге кайгыра берме, кейий берме, абдан убайымчыл, сары санаачыл. *Жалакай, Асан кайгы адам дартка бат чалдыгат да, бат эле алдырып жиберет* (Бердикеев). *Атам абдан Асан кайгы адам эле* («Ала-Тоо»).

АСКА БЕЛ. Тирек, жөлөк, таяныч. *Кулаптыр аска белибиз, Сууган белем демибиз* («Сейтек»).

АСКАР ТОО. Таяныч, жөлөк, тирек. *Уулум менин аскар тоом.*

АСМАН-АЙГА ТҮЙҮЛҮҮ. Айтылган кепке, сунушка макул болбоо, четке кагуу, уккусу да келбөө, так секирүү. *Шыгайдын өзүн кампачы кылууну айтканда Сагынбек асман-айга түйүлүп койгонун айтты* (Жантөшев). *Сапар ого бетер асман-айга түйүлдү* (Бейшеналиев).

В.: Асман-айдан түйүлүү. *Силер асман-айдан түйүлүп жеригидей Болотбектин кайсы жери кем?* («Ала-Тоо»).

Асман бою түйүлүү. *Энем ооруп калыптыр, доктур чакырталы десем, асман бою түйүлүп, болбой койду* («Ленинчил жаш»). *Тообай кармоого аракет кылды, бирок азоо кара кер асман бою түйүлөт* (Абдумомунов).

АСМАНГА КОЛУ ЖЕТКЕНДЕЙ. **к. Айга колу жеткендей.**

АСМАНДАН ТҮШӨ КАЛГАНДАЙ. 1. Элден бөтөнчө болуп, өзгөчөлөнүп тургандай, өзгөчө болуп көрүнгөндөй. *Кыз болсо түн ичинде асмандан түшө калгандай кең дүйнөнүн ушул кооздугунун эркин падышасына окшоду* (Жусупов). *Ким болду экен бул экөө, Асмандан түшө калгандай?* (Жантөшев).

2. Жок жерден, күтүлбөгөн жерден пайда болгондой. - *Эй, Сабо, сен сыйкырчы болуп кеткенсиң го, асмандан түшө калгандай болуп кайдан чыга калдың?* (Ашымбаев).

АСМАНДЫН БАШЫ. Өтө кымбат, абдан кымбат.

АСМАНДЫН БАШЫНДА. Өтө бийик, кол жеткис бийиктикте.

АСМАН-ЖЕРДИ ЖАҢЫРТУУ. Өтө катуу үн чыгаруу. *Асман-жерди жаңыртып, ырдай турган чак ушул* (Абакиров).

АСМАН МЕЛЖИГЕН. Абдан бийик, көз жеткис. *Тээ ыраакта асман мелжиген тоолор* (Осмоналиев). *Малга жайлуу жашыл өрөөндөрдүн тутумдаган аралыктары окчун, асман мелжиген айтылуу дабандар* (Бейшеналиев).

АСМАНЫНДЫ ТАШТАП ЖИБЕР. Колуңдан келген жаманчылыгыңды, кастыгыңды жасай бер, такыр аянба деген мааниде колдонулат. *Сооронбай болушуңа салам айта бар: бизге деген асманын таштап жиберсин, - деди да, Каныбек ордунан туруп четке карап басты* (Жантөшев).

В.: Тиреген асманыңды таштап жибер. *Тиреген асманың болсо таштап жибер, мага баары бир* (Байтемиров).

АСТЫНА ЖЫГЫЛУУ. к. Бутуна жыгылуу.

АСТЫНА МИҢ КОЙ АЙДОО. к. Алдына миң жылкы салуу.

АСТЫНАН КЫЯ БАСПОО. Абдан сыйлоо, ызаат кылуу, урмат көрсөтүү. *Кыя баспай астыңдан, Кол куушуруп турайын* (Жантөшев).

В.: Астынан кыя өтпөө. *Эрке кыз астыңдан кыя өтпөйт ко, апа деп делбиреп турат ко* (Байтемиров).

АСТЫНА ОЛПОК, ҮСТҮНӨ ҮПЧҮ БОЛУУ. Эпилдеп өтө эле жылуу мамиле жасоо, көзүнүн агы менен тең айлануу. *Желмогуз кемпирдин Кундуздун, сенин астыңа олпок, үстүңө үпчү болгонунун себеби ушул* (Жантөшев).

АСТЫНАН ӨТҮҮ. к. Алдынан өтүү.

АСТЫНА ТҮШҮҮ. к. Алдынан өтүү.

АСТЫН-ҮСТҮН БОЛУУ. Чакчелекейи чыгуу, чаң-тополоң түшүү, будуң-чаң болуу. *Кечээ дүнүйө астын-үстүн болгондогу ала сапыранда бир аз аман калгандары бар* (Укаев). *Кара түтүн каптап, эчтеме көрүнбөй, жер титиреткен күркүрөк-шаркырактан эчтеме угулбай, жер астын-үстүн болуп турган* (Абдукаримов).

АСТЫН-ҮСТҮН КЫЛУУ. Ташталканын чыгаруу, кыйратуу, талкалоо, чакчелекейин чыгаруу, чаң-тополоң түшүрүү. *Астын-үстүн кыламын, Ой, тоо, түзүңдү* («Мендирман»).

АСТЫ-ҮСТҮНӨ ТҮШҮҮ. Эпилдеп-жепилдөө, абдан кичи пейил мамиле жасоо, жалынып-жалбарып суранган, же жасакерленип жагынууга аракет кылган мамиледе болуу. *Батма чоң апамдын астыүстүнө түшүп атып, анын түшкөн кебетесин жазып жиберди* (Бердикеев). *Үйдө иниси болсо, Акмат анын отурган жагына чыгып: «Кебенжан!» - деп асты-үстүнө түшөт* (Укаев). *Бул кабарды билген соң, мени ала бар деп жалынып, асты-үстүнө түшүп, асыла кеттим* (Элебаев). *Кайра-кайра кечирим сурап койсо болмок байкелеп, асты-үстүнө түшүп* (Бердикеев).

В.: Алды-үстүнө түшүү. *Мына эми, алды-үстүнө түшө калып, Не десе, Керим чалга биз даярбыз* (Шамшиев).

АСЫЛ ТУКУМ. Эти, сүтү, күчү ж.б. сапаттары боюнча жогору турган, асылдандырылган, тукуму жакшыртылган, карапайым эмес. *Асыл тукум малдын багылышы. Сурадым: тиги жаткан кимдин малы? - Биздики, баары бирдей асыл тукум* (Үмөталиев).

АТ ЖЫГАЧТАЙ. Өтө арык, катыңкы. *Ат жыгачтай болгон бечара.*

АТА АРБАГЫ ЖАР БОЛУУ. Жардам берүү, колдоо. *Кудаяр качанкы кеткен ооматы кайра келип, ата арбагы жар болуп, иши агынан кайра тактыга миниптир* (Касымбеков).

АТА-БАЛАДАЙ БОЛУУ. Бири-бири менен мамилеси жакын, өтө таттуу, ынтымактуу болуу, ынак болуу. *Ары тууган, ата-баладай болуп калдык эле* (Жантөшев). *Мындан кийин Токтогул менен кабарлашып, ата-баладай болуп жүрдүк* (Тоголок Молдо). *Ата-баладай болуп, колунан даам татып жакшылыгын көргөн адамдарга учурашуу дурус жышаан го* (Бейшеналиев).

АТА БЕЗЕР. Эч кимге баш ийбеген, өтө ээн баш. *Жалгыз бала деп көзүн карап жүрүп, ошондой ата безер болуп калбадыбы* («Ала-Тоо»).

АТАГЫ ЖЕР ЖАРУУ. Элге катуу таанылуу, атагы чыгуу, аябай белгилүү болуу (жакшы же жаман жактары менен). *Атагы жер жарган нечен мыкты чеберлерибиз, батырларыбыз бар* («Ленинчил жаш»). *Самогон «оорусуна» жипсиз байланышып, атагы жер жарып отурат* («Советтик Кыргызстан»).

В.: Атагы таш жаруу. *Менин элге таанылып, атагым таш жарар*

АТ

мезгил келген экен го (Каимов). *Ата-ганат ошо киши чоң билим алган болсо, анда атагы таш жарган жазуучу чыкпайт беле, чиркин дүйнө* (Жигитов).

Даңкы жер жаруу. *Сиздин даңкыңыз кезегинде жер жарган* (Сыдыкбеков).

Даңкы таш жаруу. *Райондо май талкандуу кызматта иштеп дүүлдап, доор сүрүп, даңкым таш жарып турган кезде ушул шаарга далай жолу келгенмин* («Ала-Тоо»).

АТА-ЖОТОСУНА ЖЕТҮҮ. Жер-жеберине жетүү, абдан катуу тилдөө. *Төрөбектин адамдардын ата-жотосуна жетип, сай сөөгүн сыздатканы дале басылар күну көрүнбөйт* («Чалкан»).

АТА-ЖУРТ. Ата-баба жердеген аймак. *Ата-журтум, силерди, Кантип чыдайм сагынбай* (Токтогул).

В.: Ата конуш. *Ал элдин бир замандан берки ата конушу* (Сыдыкбеков). *Бул болсо ата конушунан ажырап, баш-оту менен кирип бермек* (Ашымбаев).

АТА МЕКЕН. Туулуп өскөн жер, ата-журт, ата конуш. *Ата мекендин ардактуу уулдары* («Ленинчил жаш»). *Мен, ата мекеним деп жүрөм!* («Ленинчил жаш»).

АТАМ ЗАМАНДАН БЕРИ. Небак, мурда, илгертеден, башынан эле, көп мезгил мурун. *Кара ниеттик менен ак ниеттик атам замандан бери кармашып келе жатыптыр* (Бердикеев). *Сен атам замандан бери адам менен жан-жаныбарлардын шоруна чыйкан болуп чыктың го* (Жигитов). *Атам замандан бери кыргыз эли көлдү баарлап, көл боюнда жашап келе жатат* («Жаштык жырчысы»).

В.: Жер заманда. *Алар жер замандагы адамдар. Жер заманда болгон иш.*

Атам замандан. *Ошол Ак-Белге келип такалган мелтилдеген боз атам замандан соко тиши тие элек* (Өмүрбаев).

АТА НАРКЫ. Мурдатан, ата-бабадан калган үрп-адат, каада-салт. *Ата наркы кана?* (Турусбеков). *Ата наркын унутпоого тийишпиз.*

В.: Ата салты. *Кардуу айдыңда канындагы ата салтын кое бербеген Боронду Каранар тандап болуп алган иңгендерин тап жылдырбайт* (Айтматов).

АТАНЫ АРМАН. Өкүнгөндү, кейигенди билдирүү маанисинде айтылат. *Атаны арман карылык, Алтымыш жашап карыдык* (Токтогул). *Атаны арман ай, Азабы аз эмес ар иштин Ар кандай* (Осмонкул).

В.: Атаны кокуй. *Атаны кокуй жашчылык.*

АТАНЫН АРБАГЫНА КОЮУ. Диний түшүнүк боюнча: «ата-бабанын арбагы өзү талдап, калыстыгын айтсын, өзү күнөө койсун» деген мааниде. *Чоңуң эмес, балаң союл көтөрбөсө, атанын арбагына коем!* («Ала-Тоо»).

АТАНЫН БАЛАСЫ. Атаны сөзгө калтырбай турган, колунан иш келген, намыска жараган, өнөрлүү, өтүмдүү жигит. *Атанын баласы экенсиң, Баке, сага миң мертебе ыракмат* (Байтемиров).

В.: Атанын уулу. *О-о, бул атанын уулу тура!*

АТАҢДЫН БАШЫ! Тилдөө, кагуу, наалат айтуу маанисинде колдонулат. *- Атаңдын башы, - дейт Сабыр эми биротоло жанына күч келе чаңырып кирет* (Медетов). *-Атаңдын башы! дедим, - дейт күбүрөп. - Сен билгенди мен билбей турупмурмунбу?...* («Кыргызстан маданияты»).

АТАҢДЫН КӨРҮ! Абдан өкүнүү, нааразы болуу, жактырбоо маанисинде колдонулат. *- Атаңдын көрү! Эл деген тууган-уругу менен бириге калып тамды алеки-саатта бүтүп ала коюп жатышат* («Ала-Тоо»). *-Атаңдын көрү! - деп кош колдоп өз санын өзү аткып-аткып алып, шалдырап олтура кетти* (Медетов).

АТ

АТАҢДЫН КАНЫН ИЧ! Катуу тилдөө, жемелөө маанисинде колдонулат. *Аздык кылып баратса, Атаңдын канын кошо ичкин* («Манас»).

В.: Атаңдын этин жегир! *- Атаңдын этин жегир, карыганча кызганганын койбойт экен го бул* («Кыргызстан маданияты»).

АТ АРЫТУУ. Абдан алыс жол жүрүү, узак сапар тартуу. *Ат арытуу - арзан, журт арытмак - кымбат* (макал). *Алыска ат арытып кабар жиберишкенди тыйышсын* (Бердикеев). *Анын ага-туугандарын алыстыгына карабастан, ат арытып атайын сүйүнчүлөп чаптырган* (Бейшеналиев).

В.: Ат арытып, жол карытуу. *Атайын ат арытып, жол карытып келгенинде кеп бар экен* (Бейшеналиев).

АТА САКАЛ ЭЭГИНЕ БҮТҮҮ. Жаштык-мастык куректан өтүү, токтолгон куракка жетүү. *Алар ата сакал ээгине бүтүп калган адамдар болучу* («Ленинчил жаш»). *Эми ушул ата сакалы ээгиңерге бүткүчө жаңжалдашып жүргөнүңөр жакшы эмес* (Бердикеев). *Бала, баланын иши чала, мына, ата сакалы ээгине бүтүп, азамат болот деген уулдарыбыздын кылганы* (Абакиров).

АТА САЛТЫ. к. Ата наркы.

АТАСЫН КӨЗҮНӨ КӨРСӨТҮҮ. к. Акесин тааныту.

АТАСЫН ОКУТУУ. к. Акесин тааныту.

АТАСЫН ТААНЫТУУ. к. Акесин тааныту.

АТАСЫНЫН АКЫСЫ КАЛБОО. Армансыз болуу, доомат кылар, талап коер жагдайы болбоо. *Атаңдын акысы да калбады окшойт, өмүрүң өткүчө ушу тоолорду армансыз кыдырдың* (Борбиев).

АТАСЫНЫН КУНУН АЛУУ. Баасынан ашырып алуу, өтө кымбатка түшүрүү.

АТА ТАЯГЫН КАРМОО. Ата-бабанын салтын улантуу, ата жолун жолдоо. *Ата таягын бала кармады, ата кечкен сууну бала кечти* (Осмоналиев).

АТ БАЙГЕЛҮҮ БОЛСУН! Ат чабышта ат ээсине, же ошол тарапта болгон кишилерге «жеңиштүү болгула» деген мааниде айтылуучу тилек.

АТ БОРОЮН СЫДЫРУУ. Ат арытып узак жол жүрүү, эч нерсесин калтырбай жер кыдыруу. *Ат бороюн сыдырып, Дүйнө жүзүн чалчу элек* («Манас»). *Ат бороюн сыдырып, Жердин баарын кыдырып* («Эр Төштүк»). *Ат бороюн сыдырып, Ай-ааламдын баарысын, Айланып жүрүп кыдырып* («Манас»).

АТ ЖАБУУ БОЛУУ. Күн бүркөлүп, бирок анчалык суук болбой, жел да жок болуп мемиреп туруу. *Күн ат жабуу болуп турат.*

АТ ЖАЛЫНА КАЗАН АСУУ. Жол жүрүп бара жатканда ала жүргөн азыгынан ат үстүндө тамактанүү, өзөк жалгоо. *- Ат жалына казан ас, балам, - деди Жээренче чечен* («Кыргыз эл жомоктору»). *Тоолуктар ат жалына казан аскан эр жүрөк жоокер экенсиңер* (Бейшеналиев).

АТ ЖАЛЫНАН. к. Ат үстүнөн.

АТ ЖАЛЫНАН ТАБУУ. Өзү мээнет кылбай оңой-олтон, жеңил-желпи жан багуу, көбүнчө, бирөөлөрдүн эсебинен пайда көрүү, жан кыйнабоо. *Ат жалынан тапканга башынан көнүп калган Ыбыке Кытай жерине келгенде*

да жөн жатпай, Көк-Терек өрөөнүндөгү Эркесары тукумуна чыгым салыптыр (Элебаев).

В.: Ат үстүнөн табуу. *Ал дайыма ат үстүнөн табат.*

АТ ЖАЛЫН ТАРТУУ. Чоноюу, эр жетүү, бойго жетүү. *Жылматай ат жалын тарткандан кудайдын кудуретине сыйынууну калтыра элек* (Осмоналиев). *Эс тартып, ат жалын тарткандан бери кара жанын карч уруп, иштеп келе жатат* (Саатов). *Мен багам, кор кылбайм, - дейт ат жалын тартып элге аралашкан Үрбүлүм* (Бейшеналиев).

В.: Ат жалын тартып минүү. *Ат жалын тартып минип, эл арасындагы окуяларга аралашып, жигит күтөт* (Осмоналиев). *Айланып элге жеткирип, Ат жалын тартып мингизген* («Семетей»).0 *Сиз экөөбүз бири-бирибизди ат жалын тартып мингенден бери билишебиз* (Каимов).

АТКА ЖЕҢИЛ, ТАЙГА ЧАК. 1. Жеңил желпи, эптүү, элпек, тил алчаак. *Эргешбай элпек, атка жеңил, тайга чак* (Борбиев). *Атка жеңил, тайга чак Күлүктүү бар экен* («Эр Төштүк»).

2. Бат эле кепке алына коймо, баркы жок, жеңил баа. *Мени атка жеңил, тайга чак кыла бересиңерби?*

АТКА КОНУУ. Адамдын мүнөзүнө, сырткы көрүнүшүнө, жүрүш-турушуна жана башкаларына жараша тамашалап, шылдындап атап кою. *Келгенине жыл айланбай жатып Шамал деген атка конду* («Чалкан»). *Сыналып айдай жарык эмгегинен, Ардактап эл айтуучу атка консо* (Маликов).

АТ КАРА ТИЛ БОЛГОНДО. Жай келип, жылкы көккө тойгондо. *Ат кара тил болгондо, Бетеге өсүп толгондо, Күлчорону көрүп ал* («Сейтек»). *Эң акыркы зыяпатын да ошол угузган маалында, ат кара тил болгондо аш аты кылып ошол жерде өткөрүштү* (Касымбеков).

АТКА МИНГЕНДЕ ЭЛЕ КЫЙШЫК ЭЛЕ. А дегенде, баштаганда, башынан иши оң эмес эле, мурунтан кыйчалыш эле. *Атка мингенде эле кыйшык эле, көп узай алган жок* («Ала-Тоо»).

В.: Аттанганда эле көчүгү кыйшык эле. *Бул бечаранын аттанганда эле көчүгү кыйшык эле, иши оңолбой калган тура* («Чалкан»).

АТКА МИНЕР. 1. Актив, кызматчы сыяктанып көрүнгөнү менен, иш жүзүндө ага ылайык келбеген, тескери иштерди жасаган киши. *«Кошчу» уюму атка минер арамза куулар менен күрөшүп жатат* («Эркин Тоо»). *Анткени, мурунку ячейканы атка минер шылуундун баласы деп ячейкалыгынан түшүрүп койгонбуз* (Жантөшев). *Элет оторлоруна салынган оор салык атка минерлердин короктоп ак падышанын атынан опузалап демитүүсү, зордугу менен аткарылууда* (Бейшеналиев).

2. Эл ичинде бийликке аралашкандар. *Башка уруулардын атка минерлери чыгым салышып, букара менен лекторду ич ара кайраштыра беришти* (Ш.Үмөталиев). *Казанчы өз уруусунан чыккан атка минер -билермандарынын белен, бекер азыгы* (Аалы). *Мен эмне силерге окшоп атка минер, жатып ичер белем?* (Абдукаимов).

АТКАН ОКТОЙ. Тез, ылдам, бат. *Аткан октой машинаң, Зуулдап кетип баратат* («Ала-Тоо»).

АТ КЕСЕРДЕН. Аттын омурооосунан. *Түздун чөптөрү ат кесерден болуп калган мезгилде кайрылсын дептир* («Кыргызстан маданияты»).

АТ КОШЧУ. Жол жүргөн кишинин атын багып, өзү жөнүндө кам

көрүп, кошо жүргөн адам, жигит. *Бугимовго ат кошчу болуп Максут ууру жөнөдү* (Сыдыкбеков).

АТ КОЮУ. 1. Аттын оозун кое берүү, чаап жөнөө. *Айылга жакындаганда ат койдук* (Элебаев). *Ат коюп шаарга кирип бардык* (Каралаев).

2. Чабуул жасоо, качырып сала берүү. *Таң кулан өөк болгондо жоону карай ат коюшту* («Ала-Тоо»).

АТ МАЙЫ. Аттын күчүн убактылуу алуу, убактылуу пайдалануу деген мааниде. *Пейли жаман киши-ден, Аттын майын сурасаң, «Эртең кел» деп саалытат* (Осмонкул). *Ат майына бир жылкы сурап, бирөөнүн мыкты атын минип, арттан жөнөйт* (Осмоналиев).

АТ САЛЫШУУ. Мелдешүү, күч сынашуу, атаандашуу. *Ал мени менен ат салышкандай абалга келе элек, тынч жүрсүн* («Чалкан»).

АТ СООРУСУН САЛУУ. Артын карай качуу, чегинүү. *Ат соорусун салышып, Арыстандын кырк чоро, Кайра тартып жарышып* («Манас»).

АТ ӨЛТҮРӨ КЕЛҮҮ. Өлөр-тирилерине карабай тез жүрүү. *Тергөөчүлөр райондон жөнөгөндө Маатынын досу Ашыр деген ат өлтүрө келип, Маатыга кабар кылат* (Жантөшев).

АТТАНАР АЯК. *этн.* Жол тартарда, жолго чыгарда же кетип бараткында берилүүчү ичкилик, суусундук же башка тамак. *Аттанар аякты эртең силерге, жакын досторума беремин* («Ала-Тоо»).

АТТАН ООП ТҮШҮҮ. Абдан көңүлдөнүп, өтө берилип, ынтызарланып. *Ал кымыз дегенде аттан оолтүшөт* («Ала-Тоо»).

АТТАН-ТӨӨДӨН ТҮШКӨНДӨЙ. Орой, олдоксон, осол, эпсиз. *Улуукичүү алдында бирдемени аттан-төөдөн түшкөндөй дүңк эткизе айтып салчу жигит айбыгып отурабы* (Укаев).

АТТАНЫП ТҮШҮҮ. Иштин жөнүн жакшы билүү, колунан келүү, аткара алуу, мыкты адистигин көрсөтүү. *Мен сизге айтпадым беле, Тооке, андай ишке мен аттанып түшөмүн, профессионалмын деп* (Кыдырмышев). *Өңгөсүн билбейм, малдын оорусуна аттанып түшөт* (Байтемиров). *Бирок сынган тетикти дал өзүндөй жөндөшкө аттанып түштү* (Ашымбаев).

В.: Түшүп аттануу. *Ал мындайларга түшүп аттанат.*

АТ ТЕЗЕГИН КУРГАТПАЙ. Ардан анчалык убакыт өткөрбөй, тез-тез, тынымсыз, дайыма. *Ошонун шарапатынан Кашгары ат тезегин кургатпай апта сайын келмейи парз* (Бейшеналиев). *Ат тезегин кургатпай Кейитип сени ыйлатпай Келип турам бу жайга* («Олжобай менен Кишимжан»). *Борборго ат тезегин кургатпай чакырыласыз* (Бейшеналиев).

АТ ТЕРДЕТПЕЙ. Жан кейитпей, анчалык кыйналбай. - *Хах-ха-ха! Анда ат тердетпей үйдө жатып жан бага берет турбаймынбы!* (Касымбеков).

АТ ТЕРИ КАЙТПОО. Эмгеги текке кетүү, куру убара болуу. *Атайы келгенге жараша ат тери кайтпай жаман болду.*

АТ ТЕРИ КЫЛУУ. Бир аз гана, анча-мынча дыбыратып өтүү (жамгырга карата). - *Мына, - деди кубана, - биртке ат тери кылып өттү жайлоонун эрке булуту* (Касымбеков).

АТ ТОКУР. Эркек бала. *Эмне төрөдү? Ат токурбу же кырк жылкыбы?*

АТТЫН КАШКАСЫНДАЙ. Дап-даана, ачык, өтө таанымал, таасын. *Анын сыры аттын кашкасындай шаңкайып турат* (Борбиев). *Зор эмгек сиңирип, жумурай-журтка*

аттын кашкасындай таанылган («Советтик Кыргызстан»).

АТТЫН КУЛАГЫ МЕНЕН ТЕҢ ОЙНОО. Ат үстүндө абдан шамдагай, эркин жүрүү, атка мыкты жүрүү. *Кыргыз элинин жигиттери болсо, аттын кулагы менен тең ойноп, шамдагай, шайыр өскөн* («Советтик Кыргызстан»). *Аттын кулагы менен тең ойноор элек, азыркы балдар негедир бошоң* (Абдыраманов). *Жалий Турсундун кыз кезинен аттын кулагы менен тең ойноп чыйрак өскөнүн сезе аргасыз кытылдады* (Бейшеналиев).

АТ ҮСТҮНДӨ. Кара жумушка колу тийбеген, актив чалыш, кызматкер деген мааниде. *Ал дайыма ат үстүндө жүргөн неме* (Кыдырмышев). *Ал өлөр өлгүчө ат үстүндө жүрдү.*

В.: Ат үстүнөн түшпөө. *Ошол үчүн көрпөсү көгөрүп, жамбашы жерге тийгенче ат үстүнөн түшкөн жок* (Бердикеев).

АТ ҮСТҮНӨН. Анчалык көнүл бөлбөй, эптеп-септеп, иши кылып, үстүртөн, кайдыгер гана. *Деги түрүнө караганда ат үстүнөн иштеп жүргөн жигит көрүнөт* («Кыргызстан маданияты»). *Мындай учурда алар тек гана кабыл алууга түшкөн арызды ат үстүнөн карашат* («Советтик Кыргызстан»). *Бардыгына ат үстүнөн мамиле жасай баштадым* (Бердикеев).

АТ ҮСТҮНӨН ТАБУУ. к. Ат жалынан табуу.

АТ ҮСТҮНӨН ТҮШПӨӨ. к. Ат үстүндө.

АТ ЧАБЫМ. Ат чабылчу жердей аралык (алыстыкты билдирүүдө колдонулат). *Айылдан узап бай Жакып, Ат чабым жерге барыптыр* («Манас»). *Алар бизди ат чабым жерде-ги Бишкек эмес, алыскы Мекеге узатчу кишидей камданып жатыш-кан экен* (Эшмамбетов). *Ат чабым жерден дүңгүрөгөн жашыл токойду айлана суу жээктей сугатчыларды кезиктирүүгө болот* (Бейшеналиев).

АТЫН САТУУ. Кимдир бирөөнүн атагын, наамын, даражасын пайдаланып, ал аркылуу кандайдыр бир максатка жетүүнүн аракетин жасоо, бирөөнүн кадыр-баркына жамынып, өз кызыкчылыгынын камын көрүү. *Ай тийбес тоодо көлөкө, Атыңды сатпа бөлөккө* (Токтогул). *Ал менин атымды сатып жүрсө, өзү жооп берет деди* (Байтемиров). *Элиңдеги жакшыны «атам» деп атын сатпай айт* (фольк.).

АТЫН ЧЫГАРУУ. Кадыр-баркын, авторитетин жогорулатуу. *Сиздин атыңызды чыгарып, керекке жароочу тукумуңуз ушул* (Осмоналиев).

АТЫҢ ӨЧКҮР! Бирөөнүн атын эстеп чакырганда: «такыр унутуп калыптырмын, оюма түшпөй жатат» деген мааниде, же жек көрүү маанисинде айтылат. *Кара тоголок милиционер ким эле, атың өчкүр ай, унутуп калыптырмын* (Бердикеев).

АТЫ ӨЧҮҮ. Ал жөнүндө такыр сөз болбой калуу, унутулуп калуу. *Дале болсо бирөөдөн бирөөлөргө айтылып, оозго алынып, аты өчпөсүн дешкен* (Осмоналиев).

АТЫП ТУРУУ. Өтө тездик менен ордунан ыргып туруу, отурган жеринен секирип козголуу. *Ал оозгу үйгө башбагар замат Жамшит экөөбүз ордубуздан атып турдук* (Жигитов). *Калича атып туруп сыртка ашыкты* (Абакиров). *Аны көрө койгон Тоймат ордунан атып туруп, адатынча бир дар этип ага кучак жайды* (Өмүрбаев).

В.: Атып чыгуу. *Дарбаза тарапта, уясында жаткан ит мени көрүп атып чыкты* (Исмаилов). *Коңгуроо кагылар саам классдан атып чыга*

жабыла чуркачубуз (Жусупов). *Сыртка кантип атып чыкканымды билбейм* (Мырзаев). *Ал сыртты көздөй атып чыгып, ошол тейден топко кошулбаганын сезди* (Ашымбаев).

АТЫ ЫРГАЙДАЙ, ӨЗҮ ТОРГОЙДОЙ. Өтө жүдөгөн, абдан арыктаган, азып-тозгон абалда.

АЧ АЙКЫРЫК, КУУ СҮРӨӨН. Абдан катуу, сүрдүү, айбаттуу чыккан ачуучүн, кулак-мээни жарган ызы-чуу. *Ач айкырык, куу сүрөөн, Атса мылтык өтпөгөн* («Манас»). *Асмандан түшкөн эмедей, Ач кыйкырык, куу сүрөөн, Алмамбеттей Күлчоро, Айкырыкты салды дейт* («Манас»).

В.: Ач айкырык. *Мындан ары чыдоого мүмкүн эместигин түйгүзуп, ач айкырык салып, кырчылдаша талап койду* (Бейшеналиев). *Аалам чаап дуу болуп, Ач айкырык чуу болуп* («Олжобай менен Кишимжан»). *Жети асаба туу алып, Жеткен жердин баарына, Ач айкырык чуу салып* («Манас»).

Ач кыйкырык. *Адамдын чыңы, же калпы деген эки ача ою ач кыйкырыкты чыгарбай торгоп турду* (Жусупов). *Адамдар да темирге окшоп алга сойлошту: ач кыйкырык, чаң, түтүн уюду* (Жусупов).

АЧ АРБАКТАЙ. Үлдүрөгөн, абдан алсыз, өтө арык, сүлдөрү эле бардай, араң эле жаны бар. *Ач арбактай сүйрөлгөн адамдын үнү кыңылдап араң эле чыгат* (Элебаев).

АЧ БЕЛ, КУУ ЖОН. Эч айла табылбаган катаал шарт, жер шартынын катаалдыгы, кыйынчылык, азап-тозок. *Башың баш, багалчагың кара таш! Ач бел, куу жондо өл!* (Айтматов). *Ажың кабылдабай эрме чөлдө сөөгүң сөпөт, ач бел, куу жондо калсаң эмне?!* (Бейшеналиев). *Тукумуңду жерибе, ач бел, куу жонго таштаба, агыны катуу сууудан сакта, ниети бузук жоодон сакта* (Айтматов).

В.: Ач бел, куу жол. - *Ач бел, куу жолдо калат деген ушубу?* («Кыргызстан маданияты»). *Сендей пейли тарлар ач бел, куу жолдо калып, өлгөн эшектин кулагын бышырып жейт! - деди Куйручук* (Бектенов).

Ач бел. *Адам жүрбөс ач белде, кузгун учпас куу көлдө, Сен экөөбүз тең өлдүк* («Эр Төштүк»).

АЧ БИЛЕК. Билектин ичке жери. *Эки жигит аттарын туйлаштырып, ач билектен алып тартышканда аттар ордунан жыла алышпай калышты* (Каимов). *Абакеңиз Эр Кошой, Ач билектен алганы* («Манас»).

АЧ БОЛОТ. Жаландаган курч кылыч. *Ак буудай нанын чайнашты, өлүп кетер ант кылып, Ач болот мизин жалашты* («Манас»).

АЧ БОЛСО - АЗЫК, ТОК БОЛСО - КАЗЫК. Дайыма жанга күйөр, аркатирек болор. *«Ач болсо - азыгыңмын, ток болсо - казыгыңмын» деп толгонуп турдум!* (Ш.Үмөталиев).

АЧ КАРЫН. Эртең менен тамак ичпей туруп, наар албаган бойдон, ачка. *Алар наар албастан ач карын бойдон жөнөштү* (Абдукаримов).

АЧКАН КӨЗҮН ЖУМГАНЧА. к. Көз ачып-жумганча.

АЧ КЕНЕДЕЙ АСЫЛУУ. Ой-боюна койбоо, жабышып, суранып артынан калбоо, асыла берүү. *Келин ач кенедей асылып жатып Күлуканга катты алдырган болчу* («Ала-Тоо»).

В.: Ач кенедей жабышуу. *Качууга аракет кылсам дагы, ач кенедей жабышып тургандардан көз жазгыра албадым* (Жантөшев).

Акидей асылуу. *Жакшылап үйрөнөм деп акидей асылганынан огу жок мылтыгымды да бергем* (Тойбаев). *Дем алыш күнү келген Үпөл акидей асылып жатып Калыйпаны конокко чакырып кетет* (Бердикеев). *Көрөөр замат акидей асылдым: - Мырзаке, эптеп кызымдын тушоосун кесип бербесең болбойт* («Ала-Тоо»).

Ач кенедей жармашуу. *Ач кенедей жармашып, Жадаттыңар айылды* (Токтогул).

Ач күсөндөй асылуу. *Ошону алып бер деп, ач күсөндөй асылды* («Ленинчил жаш»).

Чап кенедей жармашуу. *Ага чап кенедей жармашты.*

АЧ КӨЗ. Сугалак, дүнүйөкор, ынсапсыз, көзү тойбогон, бир нерсеге көз артканын койбогон. *Ач көз атасын аябай дал келтире кордоп, өчүмдү алып бердиң* (Бейшеналиев). *Менин колумдан келсе, мына бу дүнүйөкор, ач көздөн бечара дунганды бошотуп алууга даяр элем* (Элебаев). *Эч нерсеге тойбогон ач көз мына, Чокко түшкөн чычкандай куйкаланган* (Т.Үмөталиев).

АЧ КӨЗДҮК. Нысабы жоктук, сарандык, дүнүйөкорлук, сугалактык. *Алар акчанын, ач көздүктүн кулу, жылдан жылга кымыздын баасын өйдөлөтүшкөну аз келгенсип, адамдын ден соолугуна зыяндуу көбүрмө-жабырма заттарды кошуп ийүүдөн да тартынышпайт* («Советтик Кыргызстан»). *Куттуу жерин тытып-тоноп Гитлердин ач көздүгү ашынды* (Өмүрбаев). *Ал жөн эле турган жок, айланасына ач көздүк менен көз жүгүртүп турат* (Жантөшев).

АЧ КУЛАКТАН ТЫНЧ КУЛАК. Кандайдыр бир иштин убаракерчилигин, түйшүгүн, азап-тозогун тарткандан көрө, ага аралашпай, кийлигишпей, жолобой коюу керек деген мааниде колдонулат. *Базардагы ишибиз ал болсо, аяк жерге тийбей, тил оозго батпай* турганда *ач кулактан тынч кулак* (Тойбаев). *Ач кулактан тынч кулак деп байлап берип кутулгандар..* (Бейшеналиев). *Ажыбек айткандай, ач кулактан тынч кулак, жоопкерчиликти алып кереги эмне* (Кушубеков). *- Ач кулактан тынч кулак, андан көрө аяз жамынып, ак кар, көк муз жазданып, ремонтту бүтүргөнүбүз эле оң,, - дешет* («Чалкан»).

АЧ КҮЗӨНДӨЙ. Бетинде кансөлү жок, кубарып-кумсарган, арык, начар. *Анын ач күзөндөй түрү көз алдыман кетпей койду* (Сыдыкбеков).

АЧ КҮЗӨНДӨЙ АСЫЛУУ. к. Ач кенедей асылуу.

АЧ ӨЗӨК. Сугалак, ачкорок, ач көз. *Толгон-токой айыл чарба жумуштарына катышканы менен алардын үзүрлүү эмгегине ырымдап тыйын-тыпыр төлөнөт да калганы ач өзөк жетекчилердин жемсөөсүнө кирет* («Кыргызстан туусу»).

АЧ ТЫРМАК. Мыкаачы, зулум, таш боор. *«Бир атанын» ач тырмак жырткычтарына, Токомдун үндөөсү менен жем болбой калдык* (Бейшеналиев).

АЧКАН ЭШИК, АТТАГАН БОСОГО. Биринчи келип түшкөн жери (көбүнчө келиндерге карата алкгачкы келин болуп келген үйүң деген мааниде). *Ачкан эшик, аттаган босогоң, ушул жерден агарып-көгөрөрүңө жакшы, тынч отуруп бер, балам, - дешип, сакалдуу байбичелер кызды жоошутуп жатышты* («Ленинчил жаш»).

АЧУУ БАСАР *этн.* Кыз качып кеткенде кызды алган жак анын ата-энесинен кечирим суроо, алдынан өтүү, таанышуу максатында тийиштүү жол-жобосу менен келүү салты. *Кыз барган айылдагы ичерман активисттерден беш-алтоо ачуу басарга жетип келишет экен* («Чалкан»). *Турсун куда ачуу басарына бир тай, бир кой, эки миң сом акча, эки ящик алып келет* («Советтик Кыргызстан»).

АЧУУГА АЛДЫРУУ. Өзүн-өзү кармай албай, токтоно албай жеңилип кетүү, сабырдуулук кыла албоо. *Өкүмсүнгөн неменин ачууга алдырып тарс жарылганына, чабалдыгын билдирип үстөлдү сындыра мушталганына табам канды* (Жигитов).

В.: Ачууга жеңдирүү. *Ачууга жеңдирип, ушундай жерди таштап кетип бараткандыгы үчүн, эс алуусун өксүткөндүгү үчүн ал өкүнүч сезимине кабылды* («Ала-Тоо»). *Антүүгө жарабайт, паңсат аке. Сиз ачууга жеңдирип жатасыз* (Касымбеков).

АЧУУ ЖАШ. Өтө жан кейиткен кайгы-муңдан, азаптан чыккан жаш. *Өткөн-кеткенди көз алдыга келтирген Батийнанын негедир ачуу жашы кылгырат* (Сыдыкбеков). *Эрксиздеп ачуу жашы чертиле түшкөн сайын Батийна ээн жолдо өзүнүн жападан жалгыз жол тартып келе жатканын бая эле унутуп салган* (Сыдыкбеков).

АЧУУСУ БЕТИНЕ ЧЫГУУ. Каарданып, түктөйүп өңү бузулуу. *Аны көрөр замат кабагы карыш салынып, ачуусу бетине чыкты* (Жигитов). *- Болду! - деп Даадый какпаса, ачуусу бетине чыгып, кан-сөлү кеткен Зуураке сүйлөнө бермек* (Егиналиев).

АЧУУСУ КАЙНОО. Аябай жинденүү, өтө катуу ачууланууу. *Кантсе да эттери ооруксунуп, ачуулары кайнап, чындап буулугушту* (Бейшеналиев).

В.: Ачуусу шакардай кайноо. *Шакардай кайнап чыккан эмелеки ачуусун жаңы келининен ыйбаа кылуусу токтотуп турду* (Абакиров).

АЧУУСУ МУРДУНУН УЧУНДА. Ачуусу чукул, бат ачууланма, болор-болбоско териге түшмө. *Болор-болбоско кыжырланып, ачуусу мурдунун учуна тез чыгып, чыргоолоно баштады* (Жигитов). *Анын ачуусу мурдунун учунда эле* («Ала-Тоо»).

АЧЫК АЙТЫП, АК СҮЙЛӨӨ.

1. Чынын, туурасын айтуу, болгонун болгондой баяндоо. *Азамат болсоң боз балдар, Ачык айтып, ак сүйлө* (Токтогул). *- Кана, молдоке, ачык айтып, ак сүйлөңүз* (Бейшеналиев).

2. Кандайдыр бир жакшылык кабар, сүйүнтө турган кеп угууну үмүт кылып, кимдир бирөөгө кайрылууда колдонулат. *Эми ачык айтып ак сүйлөңүз, селки мени жерисең өз эркиң, бирок ырчы деп жерий албайсың* (Айтматов). *Ачык айтып, ак сүйлө, жеңе, абысының ымалага келгидейби?* (Бердикеев).

АЧЫК КОЛ. к. Колу ачык.

АЧЫК ООЗ. Укканын ичине сактап тура албаган, билген-көргөнүн айта берген бош ооз. *Анан эмнегедир ушул ачык ооз, орой, жек көрүндү адамдар байкемди араларына кошуп алганына ичим күйөт* (Жусупов). *Ачык ооз жигит көрүнөт, бажылдап эле сүйлөй берет экен* (Бердикеев). *Акиш, сен ачык ооз элең, «бээ сойдук» деп эч кимге айтпа* («Кыргызстан маданияты»).

В.: Оозу ачык. *Оозу ачыктардын бири мен, сиз мени абайлаңыз* («Кыргызстан маданияты»). *- Оозу ачыктын бири мен эмесмин, - деди Надя* (Байтемиров).

Оозу бош. *Оозу бош немеге балдарды кантип «кой дешке» эркин жетет? Өзүңүз ойлоңузчу* («Ленинчил жаш»).

АЧЫК ООЗДУК. Ичине эч нерсе сактап тура албагандык, укканын билгенин айта бергендик. *Ай ушунун ачык ооздугу түпкө жеткен болду го! - деп чал кейий баштады* («Ала-Тоо»). *Андай ачык ооздук Акбилек айымдан болбосо, башкаларыбыз күлпулаган таш эмеспизби, - деди Жутаке миң башы* (Жантөшев).

АЧЫНА АЙЛАНЫП, ТОГУНА ТОЛГОНУУ. Жакшылык, жаманчылыгына бирдей мамиле кылуу, бир-

дей күйүү, бардыгын көтөрүү, бардыгына чыдоо. *Төрт баланын ачына айланып, тогуна толгонуп жүрө бердим* («Чалкан»).

АЧЫП КӨЗДҮ ЖУМГАНЧА. к. Көз ачып жумганча.

АШ БОЛУМДУУ. 1. Бойго сиңимдүү, жугумдуу. *Тамак витаминдерге бай, аш болумдуу болушу керек* («Ден соолук»).

2. Берекелүү, татымдуу. *Аш болумдуу талкан.*

АША КЕЧҮҮ. Бардыгына колшилтөө, мейлиге салуу. *Баарынан аша кечип, кайда барат деги?!* (Ашымбаев). *Эмнеликтен аша кечип жүрөсүң, Акбар иним?!* (Убукеев). *Акырын каалгышып жүгүнчү эле, Турмуштан туталанып аша кечип* (Турусбеков).

АША ЧАБУУ. Чектен чыгуу, өтө ашыкча кетүү. *Анча мактанбаңыздар, өтө аша чаап кетпеңиздер, - деди* (Бердикеев). *Кадыке, кантесиң, кээде эле ушинтип аша чаап кетмейиң бар* (Бердикеев). *Бул сөздөрүңдүн айрымдарына кошулсам болот эле, бирок аша чаап кеттиң?* (Медетов). *Аша чапкан жерим жок, Сукентай, өз керт башымдан өткөргөн үчүн айтып жатам* (Бердикеев).

АША ЧАПКАНДЫК. Ченден чыккандык, өтө ашыкча кеткендик. *Атасы кулак деле эмес экен, андай орто чарба кишилердин кээ бирин жаңылыштан, аша чапкандыктан айдаган каталык ачылып, кайра бошоткондо жолдо келатып, үйүнө жетпей каза болгон экен* (Айтматов).

АШ БЫШЫМ. Асылган тамак бышканчалык, бышып даяр болгончолук убакыт. *Анан Төлөмүш кенен аш бышым сүйлөшүп, Жумандын жанында отуруптур* (Бердикеев). *Ашыкпастан энеңе, Аш бышымда жетем деп* (Тоголок Молдо).

В.: Эт бышым. *Эси эңгирең Табылды, Эт бышымдай жатты эми* («Эр Табылды»).

АШКА АРАЛАШУУ. Бир нерсеге колу жетип, ичкен-жегенге жетишип калуу, аздыр-көптүр катарга кошулуп, алынышып, кадыр-баркка ээ боло баштоо. *Биз дагы элжерге аман-эсен келип, ашка аралашып калдык* («Ала-Тоо»). *Биз адам катары ашка аралашып калдык.*

АШКАБАК БАШ. Акылсыз, мээси жок, дөдөй. - *Барбайлы деп, канча айттым, аш кабак баштар! - деп сөгүнүп баратат* (Осмоналиев).

АШКА ЖҮК, БАШКА ЖҮК. Өзүнчө эмгектенбей, бирөөгө салмагын салып, анын эсебинен жан баккан, жатып ичер, аяк бошотор, жалкоо. - *Кайын журтуна алгач кадырлуу мейман болор, анан эч ишке жарабаган, ашка жүк, башка жүк күч күйөөлүккө чыдай алмакпы* (Айтматов). *Ашка жүк, башка жүк кылбай, мунуңду кетирсеңчи! Чын эмеспи, балдар чыгат осол, Ата-эненин ашына жүк, башына жүк* (Борбугулов).

АШ КАТЫК. «Азыраак, болор-болбос бирдеме», же «көптүн арасында жалгыз гана» деген мааниде айтылат. *Тобокелди сүйөлү, бешигине баш катып, Алты кыздын ичинде айланайын аш катык «Ала-Тоо».*

АШ ПАШ ДЕГИЧЕ, КЕМПИР НАНЫН ЖЕГИЧЕ. д. Бат, тез, дароо, заматтын ортосунда. *Аш-паш дегиче, кемпир нанын жегиче Салам палбан көтөрүп урду.* («Алга»).

АШТАН БЫШЫК. Ачык-айкын, даана. *Сен молдосуң, сени болсо кулак кылышары аштан бышык* (Касымбеков).

В.: Аштан айкын. *Күнөөлүүсү ошол экени аштан айкын* («Ленинчил жаш»).

АШТЫГЫҢ ЧИЙКИ ОРДУКПУ. к. Арпаңды кам ордукпу?

АШЫГЫ АЛЧЫ ТУРУУ. Иши онолуу, тилеги орундалуу, максатына жетүү. *Эгиндуулөрдүн ашыгы алчы туруп, өтө кылдаттык менен түйтуна башташтыы* (Абдукаримов).

В.: Ашыгы айкүр туруу. *Мелис менен Асанбектин ашыгы айкүр туруп, таң эртең менен алыскы сапарга жол тартып бара жаткан* («Кыргызстан маданияты»).

Ашыгы алчы конуу. *Азыр алардын ашыгы алчы конуп турган кези* («Ленинчил жаш»).

АШЫК АТТЫРУУ. Жыргатуу, кенемтесин берүү, көңүл куунатуу. *Атасынын күнүмдүк олжосу - ашык аттырчу* (Ашымбаев). *Топ-топко бөлүнүп иштеп жаткандарды тымызын ата-андаштырып койгону - ашык аттыруу* (Ашымбаев).

АЯГЫ АСМАНГА ЧЫГУУ. 1. Бети ачылуу, маскара болуу. *Тапкан бирөө милицияга тапшырат... ошентип, аягыбыз асманга чыгат* (Осмоналиев). *Анын Сабыржан экенин эл билсе, экөөнүн тең аягы асманга чыгып, талпактары ташка жайылмак* (Жантөшев). *Эртең болуш шайланганда аягың асманга чыкканы турат* (Укаев).

2. Талкалануу, кыйроо, ойрон болуу. *Жер дүңгүрөткөн кызылдар отряды жетип келди, басмачылардын аягы асманга чыкты* (Осмоналиев). *Алар кылт коюп башка бирөөгө кошулуп кетишсе, биздин аягыбыз асманга чыгат* (Жантөшев).

АЯГЫ ЖЕҢИЛ БОЛУУ. «Тез сакайып кет», «тезирээк баш көтөр» деген мааниде, көбүнчө, оорулуу адамды көргөнү баргандар тарабынан айтыла турган каалоо. *Болуптур, биз кетелик, аягыбыз жеңил болсун!*

АЯГЫ ЖЕРГЕ ТИЙБӨӨ. 1. Эпилдеп, абдан элпек кыймылда болуу. *Улан-кыздар аягы жерге тийбей кызмат кылып жүрүшөт* («Жаш ленинчи»).

2. Жаны жай алып, бир жерге тынчып тура албоо, ары-бери жүгүрө берүү. *Ачейке карыя Жолбуновдун аягы жерге тийбей калышынан шек алып, сыртынан көзөмөлдөп калган экен* (Убукеев). *Аяк жерге тийбей, тил оозго батпай турганда... ач кулактан тынч кулак* (Тойбаев).

АЯГЫ МЕНЕН ТИК ТУРУУ. Бирөөгө жан аянбай кызмат кылуу, жан дили менен берилип иштөө. *Эркекыз карыса да кубаттанып, аягы менен тик туруп кызмат кылды* (Байтемиров). *Андан кийин келимкетимди күтүп, аягы менен тик турду* (Абдукаимов).

В.: Тикесинен тик туруу. *Баса, атам мени менен сени дегенде тикесинен тик турат* («Ала-Тоо»). *Төл убактысында, жалаң койчулар эмес, сакманчылар да тикесинен тик турбаса болбойт* («Кыргызстан маданияты»).

АЯГЫНА ЖЫГЫЛУУ. к. Бутуна жыгылуу.

АЯГЫНАН ЧАҢ ЧЫККАН. Тың, бышык, өтө чыйрак. *Көрсө аягынан чаң чыккан бышык киши экен* (Осмоналиев).

АЯГЫНА ЧЫГУУ. Жок кылуу, түгөтүү, сарптоо. *Карабек тобокел деп акчасына кийим алат, ошентип, торпоктун акчасынын аягына чыгат* (Каимов).

АЯГЫ ООРДОО. Баса албай кыйналуу, кадам шилтөөсү кыйындоо, араң басуу. *Ай-күнүнө жакындаган сайын аягы оордой берет эмеспи* (Укаев). *Элеман аялынын аягы оордогондон бери күндө эрте ойгонуп, үйдүн бардык чарбасын тындырып кетет* (Укаев).

АЯГЫ САЙ ТАППОО. Бир жерге байыр алып тура албай, тен-

тиреп кыдырып жүрө берүү. *Алар бирде анда, бирде мында, деле аяктары сай таппайт* (Бектенов). *Кара башы каржалып, аягы сай таппай нечен жыл каңгыбадыбы* (Бейшеналиев). *Сөзүнө турбай, мени жаш балача алдап, аягы сай таппаган селсаяк, терс аяк ырчыны кызыңа күйөөлөтүп...* (Бейшеналиев).

АЯГЫ СУЮК. Жүрүш-турушу начар, жүрдөөк, туруксуз, жеңил мүнөз. *Биринчиден, бул аялдын аягы суюк, Кармыштын көзүнө чөп гана эмес, дөңгөчтү тобу менен салып жүрөт* (Эшимбеков). *Бирок хандын аялынын аягы суюк болуптур* («Ала-Тоо»). *Аягы суюк зайыпка, Кыйшаңдуу айткан сөз жакшы* («Мендирман»).

АЯГЫ СУЮЛУУ. Азаюу, сейректөө, бирин-серин боло баштоо. *Орозбай болсо бул иштин аягы суюлуп кетти деп ичинен жымыйып калган* (Өгөбаев). *Анан калса ушундай кишилердин аягы суюлбай чыга бергенин кантесиң* (Айтматов). *Сообдагер жасакерлердин* аягы суюла түшкөн күндүн биринде Байымбет Дүргө зыярат жасады (Бейшеналиев).

АЯГЫ ТЫЙЫЛУУ. Токтолуу, болбой калуу, жок болуу. *Колхоздо ээн-эркин көчө таптап жүргөндөрдүн аягы тыйылды* (Медетов).

В.: Аягы үзүлүү. *Апасы менен туушкан таякелери эне-атасынын көзү өтө электе каттап калышчу эле, эми алардын да аягы үзүлдү* (Өгөбаев). *Бирок аркайган аска-зоолор күндөп-түндөп карышкыр туup жаткансып аягы үзүлбөйт* («Ала-Тоо»).

АЯК АЛЫП ИЧЕР УЛУУ. Жаш жагынан анча-мынча, бир аз гана улуулугу бар. *Жапар менден аяк алып ичер улуу* («Ленинчил жаш»).

АЯК АСТЫ КЫЛУУ. Кордоо, басынтуу, басмарлоо. *Кантип эле мына ушунун баарын аяк асты кылат?* (Абдукаимов).

АЯК АСТЫНАН. Тымызын, астыртан, билгизбей, билмексен болуп. *Мээлей издеген болуп аяк астынан үйдүн ичине көз салды* (Укаев).

АЯК БАСУУ. Белгилүү бир жашты, мезгилди, мөөнөттү өтүү. *Алтымыш ашып, жетимишке Аяк баскан кезим бул* («Эр Табылды»).

АЯК-БАШЫН ЖЫЙНОО. Ойлонуу, аркы-беркини байкаштыруу. *Кабарчы келет, аяк башыңды жыйна, айтар сөзүңдү камда* (Егиналиев).

АЯК-БАШЫН ТАППОО. Эмне болуп кеткенин билбей чаташып калуу, жаңылышып калуу. *Өлчөм уйкаштарына келгенде ырдын аяк-башын таппай калды* (Абдукаимов).

АЯК БОШОТОР. 1. Жатып ичер, жан бакты, бекер оокатка көнгөн, жалкоо. - *Э, аш ичип, аяк бошотор болдукдечи* (Укаев). *Кыйратып ийдиң беле?.. уйку, тамак,... Ох аяк бошотор* (Осмоналиев).

2. Эмгек кылууга жарабаган (жашы жете электигине, же карыкартаңдыгына карата). *Сокурмун, элге пайдасызмын, аяк бошотормун* (Жусупов). *Өзүнөн башкасы али аяк бошотор* (Өмүрбаев).

АЯК ӨӨДӨ. Төмөндөн жогору карай, ылдыйтадан, аяк жагынан баштап. *Көчөттү аяк өөдө отургузуп келатышкан Сабырлар бул кезде аянттын башына чыгып калышкан* (Сыдыкбеков).

АЯК СЕРППӨӨ. Эч кыймылга келбөө, сулк жатуу. *Качан темирдин курч мизи маңдайына бата түшкөндө каңк этип, аяк серппей сулады* (Осмоналиев).

АЯК ЫЛОО. Жөө жүргөнчө эптеп минип жүргөнгө жарагыдай начарыраак унаа, мингич. *Ат тапканча аяк ылоо деп, айыл-апага бара калганда илкитип мине калат* (Баялинов). *Башка адамдан аяк ылоо алып, Ак-Талааны карай ооган* (Осмоналиев).

АЯЛ-БУЯЛГА КЕЛБЕЙ. Башаягын жыйдырбай, арыдан бери шаштырып. *Мунун аял-буялга келбей атанганына караганда каардуу окуя бардай* (Бейшеналиев).

АЯН БЕРҮҮ. Алдын-ала белги берүү, күн мурун сезилүү, боло тургандыгы жөнүндө шек-шыбаа болуу. *Түшүнө аян бергенби, же башка себеби барбы?* (Осмоналиев).

Б

БАА ЖЕТКИС. Эң мыкты, абдан мааниллүү, зор мааниси бар, баалуу. *Алдыңкы тажрыйбаны пропагандалоо баа жеткис роль ойноого тийиш* («Ала-Тоо»). *Аскар өмүрдүн эртеңинде баа жеткис сонун табылга таап, өзүн да, кишилерди да кубантчудай сезди* (Сыдыкбеков). *Улуу акындын бул эмгеги да баа жеткис эмгек* (Бөкөнбаев).

БААГА БАТЫРБОО. Абдан жогору саноо, эч жанга теңебөө, мактоо, урматтоо. *Гуланда Ашырбектин элге алынып, башкарма мүчөсүнө шайланып жүргөнүн баага батырбайт* (Ашымбаев). – *Секретарь келсе, ырыс кошо келет, - деп Франтишек аны даңазага чалып, баага батырбады* («Ала-Тоо»).

БААРЫ БИР. Эч кандай айырмасы жок, бирдей, окшош. *Мага баары бир. Бар деген жагына бара берем* (Сыдыкбеков).

БААСЫ КЕТҮҮ. Кадыр-баркы төмөндөө, кадыр-барктан кетүү, мурдагыдай болбой калуу. *Тоголок Молдодон акыры жалтайлап өзү чегинип, баасы кете түшкөн болушка Жалий наразылыгын түйгүза чакырайды* (Бейшеналиев).

БААТЫР СҮЙЛӨӨ. Тайманбай, тартынбай чон сүйлөө, өкүм сүйлөө, ооз көптүрүп, көтөрүлүп сүйлөө. *Жүрөгү курч жаш балдар, Ошентип баатыр сүйлөйт да* («Ленинчил жаш»).

БАБА ДЫЙКАН. 1. *миф.* Дыйканчылыктын колдоочуусу. *Баба дыйкан береке, Токо, Чачканын айтсак болбойбу?* (Токтогул).

2. Иштемчил, эмгектен талбаган. - *Байтымбетим жотолуу, кабагымкашым дебеген баба дыйкан болор* (Бейшеналиев).

БАБАСЫН ТААНЫТУУ. Эсине келтирүү, теске салуу максатында катуу жазалоо, бирди көрсөтүү. *Мен төө болсом, башымды ийемби сага. Бабаңды таанытам, Көзүңдү чоңураак ачып кара* (Борбугулов).

БАГАЛЧАГЫ КАТУУ. Бойго жетүү, чоңоюу, эр азамат курагына келүү. *Багалчагы катып балтыры өскөндө кегин кетирбес* (Жантөшев). *Боконосу болкоюп, Болуп калган көрүнөт. Багалчак катып балтайып, Толуп калган көрүнөт* (Сейтек).

БАГАЛЧАГЫ МАЙЫШУУ. Бир нерсеге туруштук бере албоочудай абалда калуу, абдан кыйналуу, кабыргасы кайышуу. *Же багалчагым майышып, Балбандын күчүн көрбөдүм* («Эр Табылды»). *Астындагы Чалкуйрук багалчагы майышты, Бели ийилип ошондо, сөөктөр бүтүн кайышты* («Эр Табылды»).

БАГАЛЧАГЫ СЫЙБОО. к. Башы батып, багалчагы сыйбоо.

БАГАЛЧАГЫ БАТУУ. к. Башы батуу.

БАГАЛЧАГЫН ЧАГУУ. Жазалоо, бирди көрсөтүү. *Багалчагын чаккыла Барлык сырын уккула* («Эр Табылды»).

БАГЫ БАЙЛАНУУ. Ойлогон оюна, максатына жете албоо, иши онунан чыкпоо. *Курсакта жаткан кезимден эле багымдын байланганын уктуң го* (Сыдыкбеков). *Байланган беле багыбыз, Сынган беле шагыбыз* («Сейтек»).

БАГЫН БАЙЛОО. Мүмкүнчүлүк бербөө, келечегине жолтоо болуу, бөгөт болуу, жолун тосуу. *Багымды датка байлады Мээнетим бекер сайлады* (Тоголок Молдо). *О, мен малга кызыгып, баламдын багын бай-*

лаган ата эмес элем (Сыдыкбеков). *Эгер менин ата-энем душманга алдатпаса, мүмкүн, бул иш болбойт эле. Кантейин, түшүнбөстүк эки жаштын багын байлап, өмүрүн кести* (Жантөшев).

БАГЫҢ БАЙЛАНГЫР. Жакшылык көрбөгүр, ишиң онунан чыкпагыр, тилегиңе жетпегир деген маанидеги каргыш. *Бүтүн ак жоолуктун наамын булгады э, багың байлангыр!* («Ала-Тоо»).

БАГЫП АЛУУ. Башка бирөөнүн баласын өз баласы кылып, асырап алуу. *Кайнатасы Кулжыгач Эркек тууса балам деп, Өзүм багып алам деп* («Олжобай менен Кишимжан»).

БАГЫП ЖҮРҮҮ. Көз салуу, көзөмөлгө алуу. *Багып жүргөн кыздар бар* (Байтемиров). *Ланичек Карел жөнүндө көбүрөөк ойлоп, мурдагы быкый-чыкыйынан бери тымызын иликтеп, багып жүргөн* (Ашымбаев).

БАЗАР КӨРГӨН. Башынан жаман-жакшыны өткөргөн, бир аз кагылган, турмушка түшүнүп калган. *Базар көргөн байкушсуң Маа жарабайт айтышың* («Манас»).

БАЗАР КӨТӨРБӨГӨН. Өтпөгөн, эчтекеге арзыбаган, эч ким сурабаган, өтүмү жок, начар (көбүнчө сатыла турган мал, же буюм-тайымга карата). *Базар көтөрбөгөн мал. Мунуң базар көтөрбөйт го, түйтөйүп эң жүдөө көрүнөт.*

БАЗАРЫ АЧЫЛУУ. к. Базары көтөрүлүү.

БАЗАРЫ БАЙЛАНУУ. к. Базары таруу.

БАЗАРЫ ЖҮРБӨЙ КАЛУУ. Мааниси кетүү, иши онунда болбоо, иши онолбоо, начарлай баштоо. *Үч фашист - эки солдат, бир лейтенант, Базары жүрбөй калган соодагердей* (Үметалиев).

БАЗАРЫ КӨТӨРҮЛҮҮ. Бак-таалайы ачылуу, иши оңоло баштоо, иши илгерилөө. *Санамбубунун базары көтөрүлүп, мына ушул Токбайга туш келди* (Жантөшев).

В.: Базары ачылуу. *Ачылар бекен базарым Мен ушуга капамын* (фольк.).

Базары жүрүү. *Базары жүрүп турганда кимдин көзү ала чакмактабайт* (Осмоналиев).

БАЗАРЫ ТАРОО. Убагы, учуру, мезгили өтүп кетүү. *Оттой ойноо, желдей тентек жаш кыздар жетпесе, биздей уул-кыздын энеси болуп калган, базары тараган катынга атаңар эми ыраазы беле, катыгун* (Сыдыкбеков).

В.: Базары өтүү. *Башынан базары өткөн кишинин эмдиги калган тиричиликтен эч кандай кызыкчылык күтпөй турганы белгилүү* (Укаев).

БАЗАРЫ ТАРУУ. Иши онунан чыкпоо, максатына жетпөө, иши кыйчалыштоо. *Кантем-м? Базарым тарыды ээ, көктөйүмдөн багым байланды э-э?* (Сыдыкбеков).

В.: Базары эңиштөө. *Эңиштеди базарым, эстегенде капамын* (Токтогул).

Базары байлануу. *Жаштайынан базары байланып, зордук менен көп аялдын үстүнө тийген токолдордун башын ачабыз* (Бейшеналиев).

БАЙ БОЛГУР. 1. Жетиштүү бол, мал-мүлктүү бол деген мааниде бирөөгө карата айтылган каалоо, тилек.

2. Бирөөгө нааразы болгондо, наразылыгын билдиргенде колдонулат. *Бай болгур, бир аз сабыр этип, сөз угузчу, жарылдабай.*

БАЙ САКАЛ. Чоң сакал. *Дмитрий аке да бай сакалын экчеп, күрдөөлдүү эмгекти кубаттайт* (Сыдыкбеков).

БАЙГАМБАР ЖАШЫНДА. Улгайып, токтолуп калган, кадыр-бар-

кка ээ болгон, жашап калган учур деген мааниде. *Байгамбар жашына келген киши. Байгамбар жашында ушинтип калжаңдап жүрөсүң, - деп кемпири жемелей баштады* («Ала-Тоо»).

БАЙГЕГЕ САЙЫЛГЫР. Барымтага кеткир, жок болгур, жоголуп кеткир деген сыяктуу тилдөө маанисинде колдонулат. *Байгеге сайылгыр ай!, - деп аял чебеленип, бегыр ай!, - деп аял чебеленип, безилдеп жатты* («Кыргызстан маданияты»).

БАЙЛООЧ БҮРКҮТТӨЙ. Колунан эч нерсе келбей отуруп калгандай, алдан-күчтөн тайыгандай, эч нерсеге жарабагандай деген мааниде. *Ээ.. балам! Карылык дегениң ушул экен! А дегенде белден алып, анан эки бутуңду тушап, байлооч бүркүттөй кылып отургузуп коет экен* («Ала-Тоо»).

БАЙМАНАСЫ ТАШУУ. Дүйнөсү, байлыгы өтө көп болуу, ашыкча болуу. *Жердин жети түбүнөн Баяке экөөбүз байманабыз ташыганынан келди дейсиздерби* (Бейшеналиев). *Арааны ачылып, байманасы ташыган жаш манаптын чолосу тийбейт* (Бейшеналиев).

БАЙПАГЫ МАКМАЛ БОЛУУ. Оокат-тиричилиги өтө жетиштүү болуу, ашып-ташкан кененчиликте, мыкты турмушта жашоо. *Анда сенин байпагың макмал болот деди* (Бектенов).

В.: Байпагы манат болуу. *Элдин байпагы манат болуп, ак нанды турасынан чайнаган мезгил* («Советтик Кыргызстан»).

БАК ДААРЫСЫН. Зор байлык, бакыт келсин, зоболоң көтөрүлсүн, даражаң артсын деген сыяктуу мааниде колдонулуучу алкыш. *Оозуңа май, догдурум! Мындан да зоболоң көтөрүлүп, бак даарысын! Мен макулмун кагылайын!* (Саатов).

БАК КОНУУ. Иши илгерилөө, даражасы, мартабасы көтөрүлүү, атак-даңкы чыгуу. *Бак конгон жигит. Акылсызга бак консо, Башын чулгуйт ойдолоп* (Осмонкул). *Ою эргип акылы толобу да, элине эмгеги сиңип бак конобу?* (Жантөшев).

В.: Башына бак конуу. *Дүр мырзанын башына бак конуп, ташы өөдө кулап турган чагы* (Бейшеналиев).

БАКА МАНДАБАЙ, ЖЫЛАН ЖЫТТАБАЙ КАЛУУ. Эч ким кирбей, эч бир жан каттабай, барбай калуу, жым-жырт болуп бош калуу, ээн калуу. *Биринчи күнү эки саат күтсөк да, дарбазаны бирөө ачмак тургай бака мандап, жылан жыттаган жок* (Саатов).

БАКАНДАЙ АЗАМАТ. Керилген, олбурлуу, жакшынакай, сүрдүү. - *О, айланайын! Мына бакандай азамат болгон турбайсыңбы! Бактылуу турбайсыңбы! Уруштан аман келип...* (Өмүрбаев).

БАКАН ООЗ. Тыңчы, ушакчы. *Бул бакан ооз. Төртунчулөргө кеп ташыгандыгы үчүн кармалып отурушат* (Тойбаев).

БАКИ ЖОГУ. Бүт, бардыгы, баары. *Баки жоктун баарына акчаң чак келеби?* (Бейшеналиев). *Баки жогу келди.*

БАКТЫГА ЖАРАША. Ондой берди болуп, иши онунан чыгып. *Бактыга жараша ушуларга туш келип калганыбызды кара. Бактыга жараша, телефондун ичке зымы бир дагы жолу үзүлбөй, бардыгыбызды бириктирген чыныгы көпүрөгө айланды* («Жаш ленинчи»). *Бактыга жараша табигат мээримин төгүп турду* («Ленинчил жаш»).

БАКТЫСЫН КАЧЫРУУ. к. Бактысын тебүү.

БАКТЫСЫ АЧЫЛУУ. к. Багы ачылуу.

БАКТЫСЫН ТЕБҮҮ. Өзүнө-өзү кедерги болуу, өзүнө келген бак-таалайды, жакшылыкты сезбей, баалай албай, жаңылыштык кетирүү. *Эмнесин айтасың. Акылы болсо ушуга барат беле? Жыргап турган жеринен бактысын тепти* («Ала-Тоо»).

В.: Таалайын тебүү. *Төрөп эле берсең болду. Башкасынын кереги жок. Таалайыңды теппе, Шарапат, жаным* («Ленинчил жаш»).

Бактысын качыруу. *Ал бактыны баштан качырды.*

БАКШЫ ОЙНОГОНДОЙ БОЛУУ. Бака-шака, опур-топур, ызы-чуу болгондой тынчы жок абалда болуу. *Буларың соо эмес, бакшы ойногондой болуп үйдүн ичин үч көтөрдү* («Кыргызстан маданияты»).

БАКЫТ ЖЫЛООЛОСУН. Дөөлөтүң артсын, жакшылыкка жет, ырыстуу-таалайлуу бол деген мааниде. *Ылайым бакыт жылоолосун, учуң узарсын* (Бейшеналиев).

БАЛ ТИЛ. Адамды өзүнө тарта, кызыктыра жылмалап айтылган, ынандырып көйүткөн өтө чебер, жылма, сылык сөз. *Ырас, бай-манаптардын бал тилине алданып, ошолордун союлун чабышып жүргөн кедейлер да жок эмес* (Жантөшев). *Чоңмурун аны колтукка басып, бал тилин салып, Фрунзеге алып кетүү жөнүндө сөз козгоду* (Баялинов). *Карабек кызылдардын чоңун бал тилге салып жанына аралжы тапчудай Каныбектин маңдайына барып тура калды* (Жантөшев).

БАЛА БАСТЫ БОЛУУ. Удаа-удаа, жүйүр-жүйүр төрөй берип, бала-бакырадан чыга албай калуу, ээн-эркин боло албай калуу. *Жеңем жашынан эле бала басты болуп, отуруп калды* («Кыргызстан аялдары»). *Чүкүй бала басты болуп чүнчүгөн да жок* (Өмүрбаев).

БАЛА БОЛУП, БАШЫНА ЖҮН ЧЫККАНЫ. Туулганы, төрөлгөнү, жарык дүйнөгө келгени, жаралганы, өмүрүндө. *Бала болуп башыма жүн чыкканы мындай кепти укkан эмесмин* (Токобаев).

В.: Башына жүн чыкканы. *Башына жүн чыкканы бакырганы ушул болуу керек, Орозкулга туталана ачууланды* (Айтматов).

БАЛА ЖАНДУУ. Балдарды абдан жакшы көргөн, балага үзүлүп түшкөн, өзгөчө боорукер. *Жаш туруп бала жандуусун кантесиң* («Кыргызстан аялдары»).

БАЛА САЛУУ. Туур маалына жетпей, төлү эртерээк өлүү түшүү. *Мал арык болсо, бала салып төлү чыгымдуу болушу мүмкүн* («Ленинчил жаш»).

В.: Бала таштоо. *Былтыр бала таштап койгон.*

БАЛАКЕТ БАСУУ. Кырсык чалуу, кырсыктоо. *И... унчукпай калды... бизди балакет басып, шерменде болгон экенбиз го деп ойлоду* (Жантөшев).

БАЛАКЕТ БАСКЫР! Кырсык чалгыр, жакшылык көрбөгүр, жаманчылыкка дуушар болгур деген сыяктуу наалат айтуу, каргоо маанисинде колдонулат. - *О, балакет баскыр десе! Алкы бузулган манаптар, атаң бербесе деле торпокту алат эле да! - деп Сурма терең үшкүрдү* (Жантөшев). *«Мындайга көз да тийбейт, балакет баскыр», - деп ойлоду Кылычбек* (Жакыпбеков).

БАЛАКЕТИМДИ АЛ. Мага асылба, тийишпе, мага келүүчү кырсык, кыйынчылык сага келсин, менден айлан деген маанидеги наалат айтуу, каргоо. *Менин балакетимди албай жөн жүр. Көрсө, менин балакетимди алып жүргөн ошол экен да* («Чалкан»).

БАЛАКЕТИҢДИ АЛАЙЫН! Бирөөгө (көбүнчө балага, өзүнөн кичүүлөргө) жалынып-жалбаруу,

БА

жакшы көрүү маанисинде колдонулат. - *Балакетиңди алайын, оорукчан элең, - деп уулуна айтып тиги кемпир көзүнө жаш алды* (Мидин). *Балакетиңди алайын, туура кылыпсың ошону* (Жусупов). *Балакетиңди алайын, ал сенин атаңды катуу кадырлайт* (Тойбаев).

В.: Мээнетиңди алайын. - *Мээнетиңди алайындар! Чоңойдуңарбы? Бөбөктөрүңөр чоңоюп жатабы? - дешип Сурма менен Кадыр небереберелерин өбүшүп, ...тозуп келген машинага түшүп, шаар ичине карай жүрүп калышты* (Жантөшев).

БАЛАКЕТКЕ КАЛУУ. Кандайдыр бир коогалуу, жаман ишке кабылуу, кырсыктуу ишке дуушар болуу. - *Сак бол, жолдош Белек. Бир балакетке калба. Ар бир иште өзүң байкап турбасаң, кай бир кишилер сыртынан сатып жибериши да ыктымал* (Жантөшев).

БАЛАКЕТТЕЙ БИЛҮҮ. Ал абдан укмуш, кыйын, анын билбегени жок. *Ал андайларды балакеттей билет, жөн эле ошентип жатса керек. Ал эсеп-кысапты балакеттей билет, алдыра койбос* («Чалкан»).

БАЛАЛЫГЫҢ БАШЫҢДАН ЧОҢ. Түшүнбөстүгүн, билбестигин көп, кагыла электигин көрүнүп турат деген сыяктуу анча-мынча жеме оодаруу маанисинде. *Бизге кеңешпей туруп ушундай иш кылаcыңбы? Балалыгың башыңдан чоң. Эми ойлонушалы, эптеп айласын табуу керек* («Ленинчил жаш»).

БАЛАЛЫК КЫЛУУ. Билбестик, түшүнбөстүк менен кемчилик кетирүү, туура эмес иш жасоо. - *Бекер кылыпсың, балам. Балалык кылыпсың. «Жолоочуну ээрчип ит өлөт», - дейт* (Бейшеналиев).

БАЛАНЫН СӨЗҮ. Болбогон, орундалбай турган, ордунан чыкпай турган, анча ишенимдуу болбогон. *Ой, кокуй ооЙ, баланын сөзүн сүйлөйсүң да* («Ала-Тоо»). - *А сен, үч жылдык түшүмүн да ала келесиңби?! Таза баланын сөзү, - деди Өтөгөн өз сөзүндө көшөрүп* (Абакиров). - *Э, баланын сөзүн сүйлөйсүң да* (Мырзаев).

БАЛА МҮНӨЗ. Бир нерсеге бат ишенгич, буруу-терүүгө көп түшүнбөгөн момундук жайы бар, жумшак. *Жеңем мен бир нерсе айтсам жок дебеген, менин оюмдан чыкпаган бала мүнөз жан эле* («Ала-Тоо»).

БАЛАНЫН ҮЙҮ, БАПАНЫН АЛАЧЫГЫ. Тартипсиздик, ээнбаштык кылуучу жай. *Бул баланын үйү бапанын алачыгы эмес, уяттуу кишинин үйү, тарагыла, - деп байкем бизди кууй баштады* («Ала-Тоо»).

БАЛАПАН ЖҮНҮ БАТА ЭЛЕК. Чоное элек, өсүп жетиле элек, турмуштун ачуу-таттуусун башынан өткөрө элек, өтө жаш. *Байымбет балапан жүнү бата электе, жаштайынан жетимдиктин устөкө-босток соккусунан жилкини түгөнүп.. маанайы пас жүргөн...* (Бейшеналиев).

В.: Балапан түгү түшө элек. *Сурма бетинен балапан түгү түшө элек, ак жуумал, уяң көз, бир мүнөздүү он беш жашар кыз* (Бейшеналиев).

Чырымтал жүнү түшө элек. *Чырымтал жүнү түшө элек, Оозунан сүтү кете элек* (фольк.).

БАЛДАК УРУУ. Чабак уруу. *Көз ачып жумганча балдак уруп аркы өйүзгө чыгышты* («Жаш ленинчи»).

БАЛДЫРКАН ЖҮНҮ КАТА ЭЛЕК. Өсүп жетиле элек, күчкө толо элек. *Балапан жүнү бата элек, Балдыркан жүнү ката элек* (фольк.).

БАЛЖА-БУЛЖА КЫЛУУ. Майда-майда бөлүктөргө бөлүү, ажыратуу, барча-барча кылып талкалап жиберүү. *Бат эле балжа-булжа кылып ийишти.*

БА

БАЛКАН ТООДОЙ. Аябай чоң болуп шишип-көөп калган, балжайып, көпкөр тарткан. *Так ошо кыска көк тал таянган кедейген баланын эки көзү балкан тоодой* (Абдукаимов). *Мен көзүмдү ачсам, сен мени азапка салбачы, - деп энем мандайымда отурат. Аябай ыйлаган эки көзү балкан тоодой* (Жантөшев).

БАЛТА-КЕРКИСИ КОЛУНДА. к. Керки-балтасы колунда.

БАЛТА ЧАБАР. Шилтеген жакка бара берген, колунан бир нерсе келип, ишке жарай турган. *Момундарды дүрбөткөн чыр башы, алардын балта чабары Мамбет. Мырза чындап анын көзүн тазалоого ызырынды* (Бейшеналиев).

БАЛТАМ ТАП. Улуттук оюндун бир түрү.

БАЛТАСЫН ЧАБУУ. к. Камчысын чабуу.

БАЛТЫР БЕШИК. 1. Баланын 6-7 айлык болуп талпынып, торолуп калган учуру. *Балтыр бешик неберемди жыттасам пейлим тоюп, топуктанам* (Бейшеналиев). *Жеңишбектин балтыр бешик кези* (Сыдыкбеков).

2. Жаш, өсүп жетиле элек, эч нерсени түшүнө элек, мадыра баш. *Пайгамбар жашына келип калсак да, балтыр бешик балдарга алдырып койгон кез, дос* (Бөлөкбаев).

БАЛТЫР ЭТИ ТОЛУУ. Эрезеге жетүү, бой тартып чоноюу, эр жетип, баралына келүү, күчкө толуу. *Эхе-е, балтыр этиң толуп, бакыйган жигит болуп келген турбайсыңбы!* (Тойбаев). *Балтыр эти толо электигине, каруу эти ката элегине карабай айылдагы жеңилди жерден, оорду колдон алды* (Абакиров). *Балтыр эти толо элек, Балбан чагы боло элек* («Манас»).

В.: Балтыры катуу. *Эзилген кедей эс алып, Балтыры катып торолгон* («Жазгыч акындар»).

БАЛТЫРЫН КӨТӨРҮҮ. к. Боорун көтөрүү.

БАЛТЫРЫ БАТУУ. Бир жерге байырлап туруп калуу, алынышып, үйүр алышып кетүү. *Байымбет балтыры бата электе күндөлүк көнүмүш милдетин аткарбай кечиккенине тыналанды* (Бейшеналиев).

В.: Балтыры сыюу. *Бөтөн эл, бөтөн жерге байырлап, балтырым сыяр бекен деп көп ойлоно турган* («Ала-Тоо»).

БАЛЫК ЖОН. Орто жери жумуру тартып жондонуп кеткен көтөрүнкү, эки жагы эништеген. *Кырмандын бир четинде балык жон кылып үйүлгөн чоң үймөк* (Баялинов). *Устү балык жон тамдар* («Ала-Тоо»).

БАЛЫК КӨЗ. Сорпонун үстүнкү бетинен кичинекей тегерек-тегерек болуп анда-санда көрүнгөн майга карата айтылат.

БАЛЫК ЭТ. Адамдардын, айбандардын кыр аркасынын эки жагына бойлото кеткен же булчундарындагы сулп эт. *Эки арканын балык эт, Туу коендун жонундай* («Мендирман»). *Танүүнун алдындагы балык эт көгүлтүр тартып, терилери түлөп.. жанды чыгара кычышат* (Осмоналиев).

БАЛЫККА ТИЛ, ДӨҢГӨЧКӨ ЖАН КИРГИЗҮҮ. Өтө эпчилдигин көргөзүү, ар кандай айла, амалдар менен аракеттенүү. *Анын кайсы амалын билебиз. Балыкка тил, дөңгөчкө жан киргизип жиберчүдөй болгон бир шуулдак өңдөнөт* («Кыргызстан маданияты»).

БАР БОЛ. *диал.* Салам айткан кишиге карата алик алуу иретинде колдонулат. - *Бар бол, садаган, - деди Баалкан* (Жантөшев).

БАР БОЛГОНУ. Бардыгы, турганы. *Тоого чейин жапжакын, бар болгону жарым чакырымдай болучу* (Өмүркулов).

БАРАЛЫҢА ЖЕТПЕГИР! Жашабагыр, узабагыр деген маанидеги каргыш. - *Оо, баралыңа жетпегир!*

Убалы уктатпасын ушу наристенин (Өмүрбаев).

БАРАР ЖЕР, БАСАР ТООСУ ЖОК. Үмүт кылар, бел байлар, ишенер эч нерсе жок. *Канчалык ойлонсом да жолум туюк... Барар жер, басар тоом жок, менин көзүмө эч нерсе көрүнбөйт* (Жантөшев). - *Кагылайын Батийна, өзүм алсыз экем, барар жер, басар тоо жок, айлам кетип турат, маа капа болбо, садага?* (Сыдыкбеков).

В.: Барар жер, батар ийин жок. - *Ненин акылы. Барар жер, батар ийин жок калды го, менде* (Бейшеналиев). *Барар жерим, батар ийиним жок* («Ала-Тоо»).

БАРБАГАН ЖЕР, БАСПАГАН ТООСУ ЖОК. Көп жерди кыдырган, көп жерге барган. *Анын барбаган жери, баспаган тоосу жок. Барбаган жерим, баспаган тоом калган жок. Эч дарек билинбейт* (Жантөшев).

БАРГАНЫНДАН КЕЛБЕГИР. «Узабагыр», «ошондон ары өлүп жоголгур» деген сыяктуу каргоо маанисинде колдонулат.

БАРМАГЫ МЕНЕН МАЛ ТАПКАН. Өнөрлүү, өтө чебер, колунан бардык иш келген, абдан устат. *Балкасы менен зар чапкан, Бармагы менен мал тапкан* (Тоголок Молдо).

В.: Бармагынан бал тамган. Өтөгөн деген өз өнөрү менен, өз мээнети менен бармагынан бал тамган, өрөөнгө белгилүү багбан (Абакиров).

БАРМАГЫН ТИШТӨӨ. Өткөн ишке өкүнүү, арман кылуу, өкүттө калуу (көбүнчө ойлогон ою орундалбай, иши онунан чыкпай калган учурда). *Көбүрөөк чыгат го деген үмүтү ойрондогондо Айылчы бармагын тиштей мыкыйды* (Бейшеналиев). *Тирүүсүндө сыйлап жүрө албагандыгына өкүнүп, ошондо бармагын тиштеди* (Абдукаимов). *Барпы жаштыгын, аял ала электигин эстеп бармагын тиштеди* (Байтемиров).

В.: Бармагын кесе тиштөө. *Бармагын кесе тиштеп, тим болбоско арга жок* (Осмоналиев).

БАРМАК БАСТЫ КӨЗ КЫСТЫ. Башкаларга билгизбей, астыртан, тымызын бүтүрө салмай амал, амалкөйлүк деген мааниде айтылат. *Ташкенден келген өкүл Кызылбаш менен «бармак басты көз кысты» кылганын эл да укту* (Каимов). *Көп учурда «бармак басты, көз кысты» кылышып акы төлөшпөй малайларын айдап жиберишкен куулар четтен чыгат* («Ала-Тоо»). *Бармак басты, көз кыстылар жоюлуп, Эмгектенген колхозчуга берилсин* (Осмонкул).

БАРМАК БАСЫМ. Кичинекей, кенедей, бармактын ордундай. *Оң далынын үстүнөн бармак басым жери ооруп турганын айтты* («Ала-Тоо»). *Бармак басым жери көгөрүп калыптыр.*

БАРМАККА БАСЫП, ТЫРМАККА КЫСЫП. Кысынып, эптештирип, абдан үнөмдөп (оокат кылуу, жашоо ж.б.). *Ал кездин эмнесин айтасың? Бармакка басып, тырмакка кысып эптеп күн өткөрүп келдик* («Ала-Тоо»). *Бармакка басып, тырмакка кысып биздин тырмалап жыйнаганыбыз ушул, балам, таарынба - деп энеси кичинекей бетаачыга түйүлгөн немени уулуна берди* («Ленинчил жаш»).

БАРСА КЕЛБЕС. Барыш-келиши өтө кыйын, татаал, жолу катаал. *Барса келбес жер.*

БАРЫНАН ЖОГУ. Мындай болгондон көрө болбой койгону түзүк, тирүү жүргөнүнөн жүрбөгөнү, болбогону оң. *Кара башын калкалаган жатып ичерлердин барынан жогу* («Чалкан»).

БАРЫП ТУРГАН. Жеткен, аябаган, абдан, чектен чыккан деген мааниде кандайдыр бир сапатты көрсөтүүдө колдонулат. *Барып турган куу. Барып турган жалкоо. Барып турган шалакы.*

БАСА ЖАТУУ. Бир жерде көбүрөөк болуп, конуп-түнөп калуу, узагыраак, көбүрөөк болуу. *Келген конок баса жатты.*

БАСА КАЛУУ. 1. Өтө муктаж болгон, абдан керектүү нерсени көргөндө эт-бетинен кетүү, үзүлүп түшүү, башы менен кирип кетүү. *Ал дегениң дүкөндө турабы, азыр. Кырылышып, баса калып талап албайбы, турса* (Абакиров). *Өңгөчө аялдар баса калат базардан, таза болсо, дандуу, ири болсо, тим эле жерге тийгизбей талап кетет* (Абакиров).

2. Колдон келет кылуу, басмырлай берүү, өкүмдүгүн, зордугун көрсөтүү. *Дөөт балбан баштаган, каардуу Калпа ажынын жасоолдору бейкут жаткан айылдарды аралап, бейкүнөө бечараларды баса калып, кыңк эткен бирөөң болбосун! Белиңер омкорулат, - деп күпүлдөштү* (Бейшеналиев).

БАСА КИЙҮҮ. Дайыма үстүнөн түшүрбөй, такай кийүү (көбүнчө кийимге карата). *Баса кийсең бат эле түшүп калат, кичине аясаң боло* («Ала-Тоо»).

БАСА КӨКТӨӨ. Эч нерсеге карабай, өз билгендей, уруксатсыз иштөө, зордоп, өкүм мамиле жасоо. *Жол бербегендерди сүрүп таштап, баса көктөп келе берди* («Ала-Тоо»). *Мал айдатып бара жаткан бир купец, баса көктөп, айыл үстүнө малын каптатып жиберет* (Баялинов). *Кален эки жолдошун баштап улук үстүнө баса көктөп кирип барды* («Кыргызстан маданияты»).

БАСА КУЮУ. Толтурарак, көбүрөөк, көп-көптөн берүү. *Чоңураак идишке баса куюп бер. Суусаган неменин көзү ачыла түшсүн* («Ала-Тоо»). *Чайды баса куй.*

БАС-БАС БОЛУУ. Токтолуу, тынчып, басылып калуу. *Ал иштин изи суул, бас-бас болгонсуп калды.*

БАС-БАС КЫЛУУ. Токтотуп, басып коюу, тынчытып, тыйып салуу. *Аны күчөтпөй бас-бас кылып койсо болчудай.*

БАС ЖААГЫҢДЫ. к. Жаагыңды бас.

БАСКАН ЖОЛУНА ТОПОН САЛУУ. Кедерги болуу, жолун тосуу, тоскоолдук кылуу. *Баскан жолума топон салган, аа, боорукду гана жеген Алымбай* (Жоошпаев).

БАСКАН ИЗИМ АРТЫМДА КАЛСЫН. Актыгын, күнөөлүү эмес экендигин ишендирүү, ынандыруу маанисинде каргануу иретинде колдонулат. *Эгер мен ушуну калп айткан болсом, баскан изим артымда калсын, аке, - деп бала безилдей баштады* («Ала-Тоо»).

БАСКАН ИЗИН БЫЧАКТОО. Кастарын тигүү, абдан өчүгүп калуу, каршыгып артынан сая түшүү. *Баскан изин бычактап, Тегиз букар чогулуп, Жеңекемди ушактап* («Манас»). *Карачечекей хан агасынан айрылган Касымбек, .. Келдибек тукумунун баскан изин бычактап, Турдубай канкорду кунга жыгып, катуу жазалоого бар күчүн жумшайт* (Бейшеналиев).

В.: Баскан изин кетмендөө. *Койчубектин баскан изин кетменде чаап таштаса болот* (Бейшеналиев). *Андай кер аяктардын баскан изин кетмендөө керек дейт* («Ала-Тоо»).

БАСКАН ИЗИН ЧЕНӨӨ. Катуу куугунтукка алып андып калуу, артынан түшүү.

БАСКАН ИЗИНЕ ЧӨП САЛУУ. к. Сары изине чөп салуу.

БАСКАН ИЗИНЕ ЧӨП ЧЫКПОО. Жөн жүрбөй, жүргөн жерин бүлүнтүп, былтыгып жиберүү, куулук-шумдугу ашынуу. - *Эк-кинчи көзүм көрбөсүн сага окшогон жыпжылма азыткы түлкүнү! Сенин баскан изиңе чөп чыкпайт! Жогол, ушунчаңда!* (Бейшеналиев).

БАСМАЙЫЛЫ ЧЕЧИЛҮҮ. Иши начарлоо, кедери кетүү, шайы кетүү. *Ишинин басмайылы чечилип калган.*

БАССА-ТУРСА ДА. Дайыма, ар дайым, такай. *О, садага болоюндун үнү ай! ...Бассам-турсам да кадимкидей кулагыма угулуп турат* (Жантөшев). *Бассак-турсак да эске алып, жүрөк өйдү.*

БАСЫГЫ БУЗУК. Жүрүш-турушу начар, туругу жок, жеңил мүнөз, түзүк эмес. *Басыгы бузук киши. Басыгы бузук жигит.*

БАСЫП АЙТУУ Өзгөчө көрсөтүү, далилдеп айтуу. *Жарыш сөзгө чыгып сүйлөгөндөр чарбанын артта калгандыгын басып айтты* («Советтик Кыргызстан»).

БАСЫП БЕРҮҮ. Бирөөнүн алдында кемсинтүү, корсунтуу, сындыруу. *Тилмечиңди чымын тийгизбес чилтендей коргойсуң. Аныңа бизди төбөлөп басып бердиң* (Бейшеналиев).

БАСЫП КОЮУ. Жашырып-жаап коюу, же тыйып коюу. *Кандуу айыгышты басып коюш, Шабданга бекер жуктөлбөптүр* (Бейшеналиев).

БАТА КЫЛУУ. 1. Өлгөн адамга багыштап куран окутуп, жакындарына көңүл айтуу. *Өпкөлөбөй карала бийди өзүлөрү коюшсун. Кийин кол бошогондо бата кыларбыз, - деп кара өзгөй жардыгын айттырды* (Бейшеналиев). *Айлына баралбадык. Агасына ушерден чогуу-чаран бата кылалык* (Бейшеналиев).

2. Баталашуу, убадалашуу. *Анты-шертти айтышып, бата кылдык* («Ала-Тоо»).

БАТАНЫ БУЗУУ. Айтылган анттан таюу, убаданы унутуу. *Айнектей баламды боздотпоюн, батаны бузбайын деп, убалынан корккону-ман силердин тилиңерден чыкпадым* (Бейшеналиев).

БАШ АДАШУУ. Өтө көп, же татаал нерсенин учу-кыйрын таба албай калуу. *Окшош үйлөрдүн көбүн айтпа, кайсы экенин билбей баш адашат* («Ленинчил жаш»). *Кең төрлөр, Эркинче жайылган калың мал, чынын айтсам, башым адашты* («Советтик Кыргызстан»). *Ал гүлдөрдүн улам бирине учуп-конгон эң сонун кооз көпөлөктөрдөн башың адашат* (Мидин).

БАШ АЙЛАНУУ. 1. Көңүлү каранғылоо, өзүн начар сезүү, башы тегеренүү, алсырап кетүү. *Башым айланып, бүткөн боюм жанчылгандай, тырп этерге каруум жоктой сезилет* (Жантөшев). *Ышкынаалы көчөгө жеткенде башы айланып, кетчүдөй сендиректей барып токтоду* (Бейшеналиев). - *Туруп олтуруп сүйлөшсөм болот эле башым айланып кетет* (Осмоналиев).

2. Кандайдыр бир ишти аткарууда, маселени чечүүдө ж.б. учурда көпкө чейин ойлонуп, эмне кыларын билбей ыргылжың болуу, өзүнчө бир чечимге келе албай башы маң болуу. *Капыстан бул маселе алдына коюлуп, капыстан бул маселе торго чалып алды да, Абылкасым буйдалып, башы айланып, бир топко бул тордон чыга албай турду* (Абдукаимов).

БАШ АЙЛАНМА. Чечилиши, орундалышы өтө кыйын, татаал, эмне кыларды билбей катуу ойлондуруп, тыюкка алып келе турган. *Баш айланма башталганын эми көр* (Каимов).

БАШ АЙЛАНТКЫЧ. Азезил, азгырма. *Ошондой баш айланткычтардан алыс боло көр.*

БАШ АЛАМАН. Иретсиз, тартипсиз, чакчелекей, чар-жайыт. *Бул жерде тартип да жок баш аламан, Куш көргөн каргалардан болдук жаман* (Аалы). *Үй ичи күү-күү болуп, баш аламан сөздөр айтылат* (Байтемиров). *Андан ары баш аламан боло түштү, Ушунум түш болсо экен деп тиледи* (Жусупов).

БАШ АЛУУ. Жаны бүлөлүү болуу, келиндүү болуу. *Баш алмак оңой иш эмес, абдан ойлон, балам, - деди апам* («Ала-Тоо»). *Баш алган жерден аянбай калалы. Алган бүлөбүз ийгиликтүү болсо эле болду* («Ленинчил жаш»).

БАШ-АЯГЫ ЖОК. Баш аламан, тартипсиз, иретсиз, иреттелбеген, чар-жайыт, чачкын. *Айтайын деген оюнун баш-аягы жок. Үй ээси тың болбосо, ошентип кармаган ookaтынын баш-аягы жок болот* («Ала-Тоо»). *Баш-аягы жок аңгеме.*

БАШ-АЯГЫН ЖЫЮУ. 1. Жыйынып-теринип иреттелип алуу, тартипке келүү, жыйынчактуу абалга келүү. *Туш келди бытырабай баш-аягын жыйнап, ичте да, сыртта да тартип бир кыйла бекемделип калган* («Ала-Тоо»).

2. Эсине келүү, өзүнө келүү, мурдагы калыбына келүү. *Баягыдай эмес, бир аз баш-аягын жыйып, кайраттанып калыптыр. Болуш жылкынын артынан куугунчу жөнөтө албай бөгөлүп жатканда кара тамандар баш-аягын жыйып алышты* («Ала-Тоо»).

БАШ-АЯГЫНА КАРАБАЙ. Эч ойлонбой, алды-кийинин ойлонбостон эле, мейлиге салып. *Баш-аягына карабай качты. Куугунчулардан кутулган экөө баш-аягына карабай жаналакетке түшүп, чаап барышканда «кур-р» эткен доош чыгат* (Осмоналиев).

БАШ БААНА. к. Баш маанек.

БАШ БАГУУ. 1. Эшиктен башын созуп көз жүгүртүү, башын кылтыйтуу, мойнун созуп кароо. *Иттер арсылдап, аттар дүбүрттөп, үйүлөрдөн зайыптар баш багышты* (Сыдыкбеков). *Боз үйдүн эшигине жамына баш баккан келиндер, өз беттерин өздөрү чымчылашып, үйлөрүнө култ бериште* (Сыдыкбеков). *Бир үйдөн бирөө баш бакты да, кайра эшигин катуу жаап аяды* (Бөкөнбаев).

2. Кирүү, кирип чыгуу. *Иштин жөн-жайын тактамак үчүн алардыкына баш бактым* («Ленинчил жаш»).

БАШ БАЙЛОО. Кызга куда түшүп, кудалашып коюу, же жесир аялды бирөөгө алып берүү, никелештирип коюу. *Кыйыр тууганы Төлөмүшкө чапма нике кыйып, баш байлаган соң, ал жесирдин үстүнө кирет* (Бейшеналиев). *Аталаш агабыз - Акинге баш байлап койсок кантет? Сага айтайын деп оозум батпай жүрбөйбү* (Осмоналиев). *Эгерде сен Сарыгул менен баш байласаң да менден жашырбооң керек эле* (Абдукаимов).

БАШ БАКПОО. Жолобоо, келбөө, жакындабоо, кирбөө. *Акбаланын үйүнөн башка бир да үйгө баш бакпады* (Укаев). *А Болот мойнун кессе да меймандар үстүнө баш бакпайт* (Бейшеналиев).

В.: Баш катпоо. *Ошондон кийин алардыкына баш катпай калды* («Ленинчил жаш»).

БАШ БЕРБӨӨ. Тил албоо, айтканга көнбөө, моюн сунбоо, өз билгенин иштөө. *Калпа ажынын миң жылкысын ...жылкычыларына баш бербей, он эки семизин тандап бөлүп союп жешет* (Бейшеналиев). *Касымбек таянганы бар үчүн баш бербей, коругун комсоолонтту* (Бейшеналиев). *Томаяктарды ашарга чогултуп тамын*

БА

БАСКАН ИЗИНЕ ЧӨП ЧЫКПОО. Жөн жүрбөй, жүргөн жерин бүлүнтүп, былтыгып жиберүү, куулук-шумдугу ашынуу. - *Эк-кинчи көзүм көрбөсүн сага окшогон жыпжылма азыткы түлкүнү! Сенин баскан изиңе чөп чыкпайт! Жогол, ушунчанда!* (Бейшеналиев).

БАСМАЙЫЛЫ ЧЕЧИЛҮҮ. Иши начарлоо, кедери кетүү, шайы кетүү. *Ишинин басмайылы чечилип калган.*

БАССА-ТУРСА ДА. Дайыма, ар дайым, такай. *О, садага болоюндун үнү ай! ...Бассам-турсам да кадимкидей кулагыма угулуп турат* (Жантөшев). *Бассак-турсак да эске алып, жүрөк өйүдү.*

БАСЫГЫ БУЗУК. Жүрүш-турушу начар, туругу жок, жеңил мүнөз, түзүк эмес. *Басыгы бузук киши. Басыгы бузук жигит.*

БАСЫП АЙТУУ Өзгөчө көрсөтүү, далилдеп айтуу. *Жарыш сөзгө чыгып сүйлөгөндөр чарбанын артта калгандыгын басып айтты* («Советтик Кыргызстан»).

БАСЫП БЕРҮҮ. Бирөөнүн алдында кемсинтүү, корсунтуу, сындыруу. *Тилмечиңди чымын тийгизбес чилтендей коргойсуң. Аныңа бизди төбөлөп басып бердиң* (Бейшеналиев).

БАСЫП КОЮУ. Жашырып-жаап коюу, же тыйып коюу. *Кандуу айыгышты басып коюш, Шабданга бекер жуктөлбөптүр* (Бейшеналиев).

БАТА КЫЛУУ. 1. Өлгөн адамга багыштап куран окутуп, жакындарына көңүл айтуу. *Өпкөлөбөй карала бийди өзүлөру коюшсун. Кийин кол бошогондо бата кыларбыз, - деп кара өзгөй жардыгын айттырды* (Бейшеналиев). *Айлына баралбадык. Агасына ушерден чогуу-чаран бата кылалык* (Бейшеналиев).

2. Баталашуу, убадалашуу. *Анттышертти айтышып, бата кылдык* («Ала-Тоо»).

БАТАНЫ БУЗУУ. Айтылган анттан таюу, убаданы унутуу. *Айнектей баламды боздотпоюн, батаны бузбайын деп, убалынан коркконуман силердин тилиңерден чыкпадым* (Бейшеналиев).

БАШ АДАШУУ. Өтө көп, же татаал нерсенин учу-кыйрын таба албай калуу. *Окшош үйлөрдүн көбүн айтпа, кайсы экенин билбей баш адашат* («Ленинчил жаш»). *Кең төрлөр, Эркинче жайылган калың мал, чынын айтсам, башым адашты* («Советтик Кыргызстан»). *Ал гүлдөрдүн улам бирине учуп-конгон эң сонун кооз көпөлөктөрдөн башың адашат* (Мидин).

БАШ АЙЛАНУУ. 1. Көңүлү каранғылоо, өзүн начар сезүү, башы тегеренүү, алсырап кетүү. *Башым айланып, бүткөн боюм жанчылгандай, тырп этерге каруум жоктой сезилет* (Жантөшев). *Ышкынаалы көчөгө жеткенде башы айланып, кетчүдөй сендиректей барып токтоду* (Бейшеналиев). - *Туруп олтуруп сүйлөшсөм болот эле башым айланып кетет* (Осмоналиев).

2. Кандайдыр бир ишти аткарууда, маселени чечүүдө ж.б. учурда көпкө чейин ойлонуп, эмне кыларын билбей ыргылжың болуу, өзүнчө бир чечимге келе албай башы маң болуу. *Капыстан бул маселе алдына коюлуп, капыстан бул маселе торго чалып алды да, Абылкасым буйдалып, башы айланып, бир топко бул тордон чыга албай турду* (Абдукаимов).

БАШ АЙЛАНМА. Чечилиши, орундалышы өтө кыйын, татаал, эмне кыларды билбей катуу ойлондуруп, тукка алып келе турган. *Баш айланма башталганын эми көр* (Каимов).

БА

БАШ АЙЛАНТКЫЧ. Азезил, азгырма. *Ошондой баш айланткычтардан алыс боло көр.*

БАШ АЛАМАН. Иретсиз, тартипсиз, чакчелекей, чар-жайыт. *Бул жерде тартип да жок баш аламан, Куш көргөн каргалардан болдук жаман* (Аалы). *Үй ичи күү-күү болуп, баш аламан сөздөр айтылат* (Байтемиров). *Андан ары баш аламан боло түштү, Ушунум түш болсо экен деп тиледи* (Жусупов).

БАШ АЛУУ. Жаңы бүлөлүү болуу, келиндүү болуу. *Баш алмак оңой иш эмес, абдан ойлон, балам, - деди апам* («Ала-Тоо»). *Баш алган жерден аянбай калалы. Алган бүлөбүз ийгиликтүү болсо эле болду* («Ленинчил жаш»).

БАШ-АЯГЫ ЖОК. Баш аламан, тартипсиз, иретсиз, иреттелбеген, чар-жайыт, чачкын. *Айтайын деген оюнун баш-аягы жок. Үй ээси тың болбосо, ошентип кармаган оокатынын баш-аягы жок болот* («Ала-Тоо»). *Баш-аягы жок аңгеме.*

БАШ-АЯГЫН ЖЫЮУ. 1. Жыйынып-теринип иреттелип алуу, тартипке келүү, жыйынчактуу абалга келүү. *Туш келди бытырабай баш-аягын жыйнап, ичте да, сыртта да тартип бир кыйла бекемделип калган* («Ала-Тоо»).

2. Эсине келүү, өзүнө келүү, мурдагы калыбына келүү. *Баягыдай эмес, бир аз баш-аягын жыйып, кайраттанып калыптыр. Болуш жылкынын артынан куугунчу жөнөтө албай бөгөлүп жатканда кара тамандар баш-аягын жыйып алышты* («Ала-Тоо»).

БАШ-АЯГЫНА КАРАБАЙ. Эч ойлонбой, алды-кийинин ойлонбостон эле, мейлиге салып. *Баш-аягына карабай качты. Куугунчулардан кутулган экөө баш-аягына карабай жаналакетке түшүп, чаап барышканда «кур-р» эткен доош чыгат* (Осмоналиев).

БАШ БААНА. к. Баш маанек.

БАШ БАГУУ. 1. Эшиктен башын созуп көз жүгүртүү, башын кылтыйтуу, мойнун созуп кароо. *Иттер арсылдап, аттар дүбүрттөп, үйүлөрдөн зайыптар баш багышты* (Сыдыкбеков). *Боз үйдун эшигине жамына баш баккан келиндер, өз беттерин өздөрү чымчылашып, үйлөрүнө култ бериште* (Сыдыкбеков). *Бир үйдөн бирөө баш бакты да, кайра эшигин катуу жаап аяды* (Бөкөнбаев).

2. Кирүү, кирип чыгуу. *Иштин жөн-жайын тактамак үчүн алардыкына баш бактым* («Ленинчил жаш»).

БАШ БАЙЛОО. Кызга куда түшүп, кудалашып коюу, же жесир аялды бирөөгө алып берүү, никелештирип коюу. *Кыйыр тууганы Төлөмушкө чапма нике кыйып, баш байлаган соң, ал жесирдин үстүнө кирет* (Бейшеналиев). *Аталаш агабыз - Акинге баш байлап койсок кантет? Сага айтайын деп оозум батпай жүрбөйбү* (Осмоналиев). *Эгерде сен Сарыгул менен баш байласаң да менден жашырбооң керек эле* (Абдукаимов).

БАШ БАКПОО. Жолобоо, келбөө, жакындабоо, кирбөө. *Акбаланын үйүнөн башка бир да үйгө баш бакпады* (Укаев). *А Болот мойнун кессе да меймандар үстүнө баш бакпайт* (Бейшеналиев).

В.: Баш катпоо. *Ошондон кийин алардыкына баш катпай калды* («Ленинчил жаш»).

БАШ БЕРБӨӨ. Тил албоо, айтканга көнбөө, моюн сунбоо, өз билгенин иштөө. *Калпа ажынын миң жылкысын ...жылкычыларына баш бербей, он эки семизин тандап бөлүп союп жешет* (Бейшеналиев). *Касымбек таянганы бар үчүн баш бербей, коругун комсоолонтту* (Бейшеналиев). *Томаяктарды ашарга чогултуп тамын*

салдырып.. өзүнчө эле дүңкүлдөп баш бербеген неме дейт (Бейшеналиев).

В.: Баш койбоо. *Ар элде бийлик жургузуп турган балдары бири-бирине баш койбой, ар кимиси ар жакка чоюп... бөлүнүп кетти* (Касымбеков).

Бой бербөө. *Бу жолу да энем кайнилерине бой бербейт* (Сыдыкбеков). *Төрт гана адам бууракандаган толкундарга бой бербей жакын сүзүп бара жатышат* («Советтик Кыргызстан»).

БАШ БИЛГИ. 1. Билерман, мыкты, баштоочу, башкаруучу. *Бирок, экөөң тең түпкүрдөгү тоо элинин таасирдүү баш билгиси катары таанылысыңар* (Бейшеналиев). *Бойлошту баш кылып Тынымсеит уруусунан дагы беш-алты баш билгисин жиберди* («Ала-Тоо»).

2. Үйрөтүлгөн, элпек (малга карата). *Баш билги мал. Баш билги торпок.*

БАШ БОЛУУ. Башкаруу, башчылык кылуу, баштоо. *Бөтөнчө ага умтулган Касымбек. Анын максаты Коңорчок, Тогуз-Торого чейинки элге баш болуп келген Келдибек тукумунун жолун торгоо* (Бейшеналиев). *Кара баркут кемселчен Саякбай акенин директор баш болгон бир топ мугалимдер ээрчитип келди* (Осмоналиев).

БАШ БУЛГАБОО. Айткан-дегенинен чыкпоо, макул болуу, тил алуу, моюн сунуу. *Баккоргон баш булгай албады* (Осмоналиев). *Оозунан чыгып кеткен сөзүнүн айыбын тартып баш булгай албай калат да, Кайрак тору бээсин берип кутулат* (Осмоналиев). *Бирөө бир орундуу сөз айта калса, башкалары баш булгабай көнө калышат* (Жантөшев).

БАШ ЖАЗУУ. Ичкиликке чактырып, кыйналган, бүткөн бою салмактанып, башы ооруган абалды жакшыртуу максатында эртесинде кайрадан ичкилик ичүү. *Ой, эң кур дегенде баш жазууга да эчтеке калбаптырбы, - деди начальник* (Бөлөкбаев).

БАШ ИЙҮҮ. Моюн сунуу, багынуу, айтканына, талабына макул болуу, көнүү. *Бул өмүрүмдө эч кимге баш ийбедим* (Жантөшев). *Чындап баш ийгенин байката, бутун солбуй чөгөлөй комдонду* (Бейшеналиев). - *Байым башынан мыйзамга баш ийген адам* (Сыдыкбеков).

БАШ КАЛКАЛОО. Бир жерге баш паана кылуу, байыр алып, эптеп күн көрүү, кимдир бирөөнүн кароосунда болуу, аны кара тутуп, жан сактоо. *Нусуке Аталуу башкарган элде баш калкалап туруп калат* (Осмоналиев). *Курткадан куугунтук жеп, баш калкалап качып кеткен мен деле ...жерсинип, сиңишип калдым* (Бейшеналиев). *Кайын атасы - кастарлуу карыянын калкасында үч баласын багып баш калкалаган Коңур жесир* (Бейшеналиев).

БАШ КАНЖЫГАДА, КАН КӨӨКӨРДӨ. Өлүм коркунучу башына келген өтө оор абалда, жоокерчилик шартта, кыйын кезең учурда. *Азыр жай жаткан эч ким жок, баш канжыгада, кан көөкөрдө* (Абдукаримов). *Жигиттер, баш канжыгада, кан көөкөрдө* (Турусбеков).

В.: Баш канжыгада. *Ушинтип биздин тагдыр таймашта. Баш канжыгада, Жан өчүгүштө* (Бейшеналиев).

БАШ КАТЫРМА. Оной-олтон биле койгудай эмес, өтө татаал, табышмактуу. *Жаңыдан гана кадам шилтеген өмүрүмдө ушунчалык баш катырмаларга кездешүүдөмүн* (Бейшеналиев).

БАШ КАТЫРУУ. Көп ойлонуу, абдан ойлонуу. *Атам барда мынчалык камыгып, турмуш жөнүндө баш катыруу кайда дейсиң* (Абдукаримов). *Бурулча баласы бой тартып калганына кубанып, көптөн бери бир ойго баш катырат* (Байтемиров).

БАШ КЕСЕР. Киши өлтүргүч, кан ичкич, мыкаачы. *Бай-манаптын тушунда Айдалып жүрүп куурадым, Баш кесерлер жоголуп Кубанып жүргөн убагым* (Токтогул). *Нурхан келери менен баш кесерлер өздөрүнүн карасанатай ойлорун ишке ашыруу үчүн чогулуп сүйлөштү* («Кыргызстан маданияты»).

БАШ КОЙ. 1. Баш ийүү, моюн сунуу. *Бара-бара карылыкка баш коюп, бойдон кубат тайды* (Каимов).

2. Киришүү, өтүү. *Түн ортосунда гана Эрмек экөөбүз уйкуга баш койдук* («Ден соолук»). *Аюу бекем жасалган үйүнө кирип, узак уйкуга баш койду* (Каимов).

БАШ КОШУУ. 1. Бирге болуу, чогулуу, биригүү, бир тилектеш, мамилелеш болуу. *Улуу-кичүү дебей баарыбыз баш кошуп, аракет кылсак, колдон келбей турган эч нерсе жок, жолдоштор!* («Ленинчил жаш»). *Батырлар баш кошуп, сап-сап болуп жөнөштү* («Семетей»). *Кээде аталары баш кошуп, минтип баарлашып отуруп чер жазчу* (Кыдырмышев).

2. Үйлөнүү, турмуш куруу. *Экөөнүн көңүлү жакын болуп, кат жазышса, баш кошкону жүргөндүр* (Абдукаимов). *Менин жүрөгүм таза эле. Жапаш менен баш кошуп, бирге өмүр сүрүп, эл үчүн эмгек сиңирсем дечу элем* (Жантөшев).

БАШ КОШТУРУУ. 1. Чогултуу, бириктирүү, жыйноо. *Карыларды баш коштуруп, акыл сурады* («Ала-Тоо»).

2. Үйлөндүрүп, турмуш курдуруп коюу. *Ата-энелери кеңешип туруп, экөөнү баш коштуруп койду.*

БАШ-КӨЗ БОЛУУ. Башчылык кылуу, башкаруу, көз кырын салуу, каралашуу, жардамдашуу. *Агалары жоокерчиликке аттанып, ...ал жакадагы жалчы-койчуга баш-көз болуп калат* (Абакиров) - *Кой, сен үйжайга, тегирмениңе баш-көз бол* (Бейшеналиев). *Мындай жигиттер кантип бизге баш-көз болбосун* (Саатов).

БАШ КӨТӨРБӨӨ. 1. Бир нерсеге өтө берилип иштөө, бүт мүмкүнчүлүгү, бардык күчү менен аракеттенүү, катуу киришүү. *Калеминди койкоңдотуп кечке бирдемени шилтегенсип, такыр баш көтөрбөйсүң* (Бейшеналиев). *Кедейлердин баш көтөрбөй термелеген мээнетчилдиги кайра өзүлөрүнүн шорун кайнатууда* (Бейшеналиев). *Биз күнү-түнү баш көтөрбөй иштедик* («Кыргызстан аялдары»).

2. Каршылык көрсөтө албоо, өзүнүн алсыз экендиги көрүнүү. *Ай, алдуунун таманы алдында баш көтөрө албай тебеленген алсыздык күн ай!* (Осмоналиев). *Жармач тууганларың жер чукушуп, баш көтөрө алышпай калышпадыбы? - деди Асанбайга туугандары* (Сыдыкбеков).

3. Катуу сынып калуу, уят болуп калуу. *Эл алдында баш көтөрө албай, журттан обочолоп калышты* (Каимов). *Уялганыман кечке баш көтөрө албадым (Мырзаев).*

БАШ КӨТӨРӨР. Колунан иш келер, бир нерсеге жарар, кол кабыш кылар. *Үйдө кайненем экөөбүздөн башка баш көтөрөр жан калган жок* (Элебаев). *Баш көтөрөр үй-бүлөнүн баары майданда жүрсө, силерге кайрылбаганда, силерден кол кабыш күтпөгөндө, анан эмне кылабыз?* (Абдукаимов).

БАШ КӨТӨРТПӨӨ. Эч мүмкүнчүлүк бербөө, буямасын, чактысын келтирбөө, көз ачырбай

үстөмдүк кылуу. *Баш көтөртпөй иштетти* («Ала-Тоо»). *Баш көтөртпөй жетимди, Молдо кылып аламын* (фолк.). *Байлар жарды-жалчыларды баш көтөртпөй, алардын ар кандай аракетин .. ырайымсыздык менен басып турду* (Абдукаримов). *Ушул кездегидей билимим анда болсо, бай-манаптарды баш көтөртөт белем? - деп ошол кездеги билимсиздигине арман кылды* (Жантөшев).

БАШ КӨТӨРҮҮ. 1. Катуу оорудан айыга баштоо, сакайып, онолуп, жакшы болуп кетүү. *Жаңы эле баш көтөрдүң, онтоону тилебечи* (Сыдыкбеков). *Ошол жылкы улуу тумоодон бирин-серин киши гана баш көтөрдү* (Элебаев). *Мен баш көтөрүп отуруп калдым* (Сыдыкбеков).

2. Жандануу, каршылык көрсөтө баштоо, такоол бергидей кудурети болуу. *...Кедейлерди баш көтөрүүгө, зулумдардан өч алууга үндөй жүр* (Бейшеналиев). *Жаңыдан баш көтөргөн кедей, кембагалдар бириге баштады* (Сасыкбаев).

БАШ КӨТӨРТҮҮ. Жөлөп-таео, дем берүү, жардамдашуу. *Мүңкүрөп чөккөнүндө ошол мүдөөсү жетелеп баш көтөртпөдүбү* (Бейшеналиев).

БАШ МААНЕК. 1. Баш калкалай турган жай. *- Э, Кашкарым, алдастабай жайыңды айтчы. Сопоюп жалгыз кайтканыңа, энтелегениңе караганда бизге баш маанек табылган эмес го* (Бейшеналиев).

2. Караан. *Үйгө баш маанек болсун үчүн гана бирөөну ала качып келүүгө болбойт* (Каимов). *...Баш-көз болбосо да, баш маанек болуп берсе кана* («Чалкан»).

В.: Баш баана. *Же баш баана кылар жериң жок, ушинтип жүргөндөн уялсаң боло - дешип туугандарым ортого алышты* («Ала-Тоо»). *Кыскасы, кыйлага чейин баш баана болду* (Убукеев).

Баш паана. *Кайда барарын, дагы кимден баш паана сурай турганын өзү да билбейт сыяктанат* («Ала-Тоо»).

БАШ ООРУТУУ. Ойлонуу, сары санаа болуу, тынчсыздануу. *- Ой,... андагыны ойлоп башыңды оорутпачы, - деп койду эжекем* (Сыдыкбеков). *Кудай алсын, кайсы чечилбей койчу баш ооруткан талаш иштер бар эле!* (Осмоналиев). *Бай антип башын оорутуп көргөн жан эмес* (Каимов).

БАШ-ОТУ МЕНЕН. Биротоло, такыр, бүт бойдон, бир жолу. *Атасы баш-оту менен бийликти берген соң... күчүнө чиренген манап эч нерседен күмөн санабады* (Бейшеналиев). *Кары кадырын сыйлабагандар, ичкиликке баш-оту менен кирип кеткендер ...деги кайдан чыгып жатат?* («Ленинчил жаш»). *- Алиги мендеги аласадан баш-оту менен кечиңиздер* (Бейшеналиев). *Ошондон тартып коомдук иштерге да баш-оту менен киришип кетти* («Советтик Кыргызстан»).

В.: Башы менен. *Бул китебиңиздин күчүн гана тургай, башы менен берээриңизге ишенем* (Бейшеналиев).

БАШ ТАРТУУ. Макул болбоо, айтканынан кайра кайтуу, айнуу, макулдугун бербей тайсалдап качып калуу. *Султаналы күчкө салып, Кудайберген менен кудалашып койду эле, Атай андан баш тартты* (Каимов). *Табылды деген эр жүрөк азаматтын башчылыгы менен ыгымчыгымдан баш тартып, кедейлер кол курашты* (Бейшеналиев). *Базарбек анын кекээрлүү сөзүн жактырбаса да, болгон ишти айтуудан баш тарткан жок* (Каимов). *Аткаруучулуктан, айтуучулуктан небак баш тарткам* (Бейшеналиев).

БАШ ТЕРИСИ БУЗУК. Кара ниет, жаман ойлуу, көңүлү түз эмес, начар. *Байымбет булардын баш териси бузук экенин, соо тегерек-тебегенин байкап, эптеп жумшартып кутулууга жан далбасалады* (Бейшеналиев).

БАШ ТЕРИСИНЕН КӨРҮНҮҮ. Анын кандай адам экендиги, ким экендиги түрүнөн, сырткы кебетесинен эле байкалып турат деген мааниде, көбүнчө, бирөөнү мүнөздөөгө карата колдонулат.

БАШ ТЕРИСИ ОҢ. Жүргөн-турганы, жасаган иштери, кишиге жасаган мамилеси, ж.б. түзүк, жакшы, начар эмес. *Келиндин отуруп-турганын, кыймылын астыртан байкап отурган кемпир: «баш териси оң көрүнөт, түзүк эле киши болор», - деп ойлоп ичинен күңгүрөнүп койду* («Кыргызстан маданияты»).

БАШ ТЕРИСИ ТЫРЫШУУ. Ачуусу келүү, кыжырлануу. *Баш териси тырышып, ... алагар көзү жыртыкчытыкындай тикирейген Касымбек Тоголок Молдодон суук айланчыктай кайпыды* (Бейшеналиев). *Бул сөздү укканда бектин баш териси тырышты* (Каимов).

БАШ ТЕРИСИН БАЙКОО. Жөнжайын байкаштырып, сынап көрүү. *Ушинтип туруп Тообай чет-жакасын чыгарып, мунун баш терисин байкап көрөйүн деген кыязданды* (Кыдырмышев).

БАШ ТОГОЛОТУУ. Үйрөтүү, жол көрсөтүү, баштоо. *Томаяктарга баш тоголотуп азгырып жүргөн ошол Элеман - деп болуш кыжына баштады* (Укаев). *Чолок ооз шайтан баш тоголотуп, аларды өзүнө союл кылып алды* (Сыдыкбеков).

БАШ УРУНУУ. Ызат кылуу, сыйлоо, же саламдашуу маанисинде эки колун бооруна алып башын ийүү. *Кайын жеңелерге каада боюнча кеденден баш урунду* (Сыдыкбеков).

БАШ УРУУ. Багынуу, моюн сунуу. *Кабарын укkан көп душман Жыгылып бизге баш урган* (Барпы). *Күрөшкөндө күч да, кан да чачылмак, Күрөшкөнгө кыйындыктар баш урмак* (Аалы). *Жалдырадың жан талаштың баш урдуң* (Маликов). *- Чоке, кулдугум бар! Биз жыгылдык! Айыбын тартып, алдыңарга баш уралык* (Үмөталиев).

БАШ-УЧУН ЖЫЮУ. Иреттелүү, тартипке келүү, баш аламандыктан кутулуу, даярдануу. *Өзгөрүштү жүргүзгөн жаңы өкмөт баш учун жыйып толук иреттеле электиги да чын* (Бейшеналиев). *Баш-учуңду жыйып шаарга кел* (Бейшеналиев).

БАШ ЧАЙКОО. Бир нерсеге абдан өкүнүп, кайгырып, же таң калып туруу деген мааниде колдонулат. *Карап турган эл журтуң Башын чайкашып зарлады* («Курманбек»). *Илгерилеп келе жаткан ишти кайра кетенчиктетет, бүлдүрөт, - деп кары башын чайкады* (Убукеев).

БАШ ЧАЛГЫЧ. Керегенин босого жак башынан чалып, тегерете курчай тартып, босогонун экинчи жак башына байланган сызма. *Баш чалгычы жибектен Баарын сонун чырматып* («Олжобай менен Кишимжан»).

БАШ ЫЛДЫЙ. Бүт баарын, баардыгын, тегиз. *Оезной өзү аскер кураштырып, бунт чыгарган элди баш ылдый кырып кириптир деген айың чагылгандай тез тарады* (Сыдыкбеков).

БАШ ЫРГЫТУУ. Жаңы үй салып устунун көтөргөндө, же боз үй жасап чамгарак көтөргөндө кой союп, эл чакырып, тамак берүү ырым-жырымы. *Баласына үй жасап, чамгарак көтөрүп, баш ыргытты* («Ала-Тоо»).

БАШКА БАШ КОШУЛУУ. Жаңы бүлөлүү болуу, жаңы бүлө кошулуу (көбүнчө келин алгандарга карата). *Албетте, жаңы келаткан келин кайдан, кимдин кызы болбосун ошол таптагы сүйүнчүлүү*

дүрбөлөң, кантсе да, башка баш кошулганы, үйгө баш киргени турат («Ленинчил жаш»).

БАШКА КЕЛҮҮ. Кокусунан кандайдыр бир нерсеге (көбүнчө кырсыкка, оор абалга, кыйынчылыкка ж.б.) дуушар болуу. *Башка келгенди көз көрөт* (макал). *Башка келсе көтөрбөскө чара жок.*

В.: Башка түшүү. *Карыпчылык абал башка түшүп, мүңкүрөп отурган кишилердин көңүлүн көтөргүсү келди окшойт* («Ала-Тоо»). *Айдан улам кыргыздар күн эсебин, аба ырайын, жылдын оор-жеңилин, башка түшөр жамандык-жакшылыкты болжогон* (Жусупов). *Жапаа жеке эле биздин башка түшүптүрбү* (Бейшеналиев).

БАШКА САДАГА. к. Баштан садага.

БАШКА ТУК ЧЫККАНДАН БЕРИ. Жаралгандан, жарык дүйнөгө келгенден, төрөлгөндөн. *Бала болуп башыма тук чыккандан бери так мына ушундай шартта жашап келатам* (Кыдырмышев).

БАШКА ТҮШҮҮ. к. Башка келүү.

БАШКА ЧАПКАНДАЙ. Заматта, тез, күтүлбөгөн жерден бир кокустук боло калгандай, бир нерсе катуу таасир эткендей деген мааниде. *Башка чапкандай кайра тартып, караандарды көздөй жүгүрдү* (Осмоналиев). *Сагыналы башка чапкандай шарт бурулуп далиске чыкты* («Кыргызстан маданияты»). *Чагыр башка чапкандай бир бозоруп, бир кызарды* (Осмоналиев).

БАШКА ЧАПСА БЫЛК ЭТКИС. Кебелбеген, эч нерсени тоотпогон, абдан калын, олбурлуу, көтөрүмдүү. *Жарыктык бабам олуя экен. Башка чапса былк эткис кара күчтү маа, ак колдукту саа жоручу. Айтканы келди жарыктыктын* (Бейшеналиев).

БАШКА ЧУКАК. Баласы жок, тукуму аз, кемчил, жетишсиз. *Башка чукак кадеми каткырлардын тукуму уланып, бала төрөлгөну жакшы жышаан* (Бейшеналиев). *Биз деле башка чукакбыз.*

БАШКА ЧЫГУУ. Үстөмдүк кылуу, бийлеп алуу, күч алып кетүү. *Башкарма, башкарма деп койсо, башка чыгып баратасың* (Абакиров). *Кутуруп башка чыгып баратышкан букараларды эсине келтирүү үчүн атайлап иштеген* (Каимов). *Келинди өзгөчө бөпөлөп кетиң, башыңа чыгарып алба, - деп бетине айтканы кайда* («Ала-Тоо»).

В.: Башына чыгуу. *Өмүрүндө кайша сүйлөбөгөн Султаналы башына чыкты (*Каимов).

БАШТАН АЯК. Бүт бардыгы, тегиз, түгөл, толугу менен. *Деле сүрүштүрүп тыяк-быяк, ата-жоторубузду баштан аяк бүт билишет экен* (Бейшеналиев).

БАШТАН КЕЧҮҮ. Бирөөнөн кутула жадоо, андан кутулуу аракетин жасоо, баш тартуу. *Баштан кечкен кесир болот, ойлон!* («Кыргызстан аялдары»).

БАШТАН ӨТКӨРҮҮ. Турмуштун көп нерселерине (чоң кырсыкка, оор кайгыга, же жыргалчылыкка ж.б.) дуушар болду деген мааниде. *Оор эмгек, кайгылуу турмушту баштан өткөрүп чоңойдум* (Жантөшев). *Көрдүк бейм баштан өткөрүп, Кесирлүү жаат урушун* (Тоголок Молдо).

В.: Баштан кечирүү. *Акындын жаштыгы катмар тоолордун ар жагындагы көрүнбөс дүнүйөдөй баштан кечирген кууралы, жыргалы менен алыстап далдоого сорулду* (Бейшеналиев).

БАШТАН САДАГА. Баш аман калса болду, башканын кереги жок, кечтим, калганы эч нерсе эмес деген сыяктуу бирөөлөрдүн көңүлүн улоо, же өзүн-өзү сооротуу мааниде. *Бир токол башыңдан садага, унчукпай тын дедиң. Тындым* (Бейшеналиев). - *Башыңыздан садага, бай, шумкардын канаты сыныптыр, араң эле жаны бар, - деди Кыяз* (Эшмамбетов).

В.: Баштан кулак садага. - *Суранбай ал атымдын жал-куйругун алтындап алып келсе да албаймын. Баштан кулак садага!* (Сыдыкбеков).

Башы-көздөн садага. *Жоголсо мейли, баштан-көздөн садага, - деп, анын көңүлүн улап койду* (Тойбаев).

Башка садага. *Мейли мал-башка садага* («Кыргызстан маданияты»).

БАШТЫ БАЙЛОО. Бир нерсеге белсенип киришүү, тобокел кылуу, өлүмгө даяр туруу, кайра тартпоо. *Ансыз да кыйынчылыкка башты байлап бара жаткан жигиттин алдында өзүн кармоого тырышып көрдү* («Ала-Тоо»). *Эл ичиндеги эр азаматтар башты байлап, батышты карай майданга аттанышты* (Бейшеналиев).

БАШТЫ ООРУТУУ. Болбогон бир нерселерди айта берип мазени алуу, тажатуу. *Көрүнгөн шылтоолорду айтып башты оорутту* («Ленинчил жаш»). *Эшик тындырбаган кардарлар кулактын кужурун алып, башты оорутушту* (Бейшеналиев).

В.: Башты чиритүү. *Мындайда минтиш керек дегендер башты чиритишет ко* (Кыдырмышев). *Башты чиритип, баламды азыткыдый имерип, акыры артына качса анысын билдирсин* (Бейшеналиев).

БАШЫ АЧЫК. 1. Эч кимге менчиктелбеген, эч ким ээ болбогон, эч кимдин тиешеси жок. *Башы ачык оокат. Башы ачык буюм.*

2. Кудалашкан, сүйлөшүп макулдашкан жери жок (кызга карата), башка күйөөгө чыгууга, кетип калууга мүмкүнчүлүгү бар, кылчактай турган, кармала турган эч нерсеси жок (күйөөдөн чыккан, же жесир калган аялдарга карата). *Арзыган теңине жете албай зарыгып башы ачык кыз тургай, күнү үстүнө барган токолдор, кайындаган күйөөсүн чанган кыздар да сүйгөнүнө баш кошо баштады* (Сыдыкбеков). - *Кантип?! Менин башым ачык эмес да?* (Бейшеналиев). *Өнөрлүү келиндин башы ачык экендигин айтсам, акын токтоосуз учасың* (Бейшеналиев).

В.: Башы бош. *Эмне үчүн «башым бош эмес» дедиң, башы бош да кыз болобу?* (Убукеев).

БАШЫ АЧЫЛУУ. Эркиндигин алуу, өз алдынча болуу мүмкүнчүлүгүнө жетүү. *Үрпүкан энеси менен жеңесине сыр бөлүшсө, алары башы ачылмайынча антташкан жигитин айыл четине жолотпоосун айтып безилдешти* (Бейшеналиев). *Жакында гана башы ачылып, эс-учун жыя баштаптыр* («Ала-Тоо»).

БАШЫ АШКАБАК. к. Ашкабак баш.

БАШЫ БАЙЛАНУУ. 1 Бирөөгө менчиктелип, ыйгарылып калуу, башы ачык эмес болуу, бирөөгө башы байлануу, турмушка чыгуу укугу жок болуу (көбүнчө бирөөгө кудалап койгон кызга карата). *Ал кезде кыз бечаралар жаңыдан көзү ачылып келатканда бирөөгө башы байланып, күтүлбөгөн окуяга кез болушчу* (Каимов). *Жазыксыз нариste бирөөгө бармактайынан башы байланып, колукту болгону менен иши эмне?!* (Каимов). *Бармандын эрке кызы Айнагул Асантайдын «торпогуна» башы байланганы жатат* (Сыдыкбеков).

БАШЫ БАЙЛАНУУ. 1. Өз башына өзү ээ боло албоо, кимдир бирөөгө көз каранды болуу, бирөөнүн эркине

БА

баш ийүү. - *Атаа, ушул баланы эптеп үйлөндүрүп койсок, башы түбөлүк байланып, бизден кете албай калат эле* (Баялинов). *Байга башы байланган жакыр.*

2. Кандайдыр бир ишке жоопкер, милдеткер болуу. *Анын башы байлануу да. Ишин таштап басып кете албайт, антүүгө да жарабайт* («Кыргызстан маданияты»).

БАШЫ БАПАН, АЯГЫ САПАН. Бытыранды, чачыранды, баш аламан, ар кайсы жакка андаалап, самсыган, азып-тозгон. *Катын бала, мал-мүлк менен эч кимдин жумушу жок, дүрдүккөн элдин башы бапан, аягы сапан* («Ала-Тоо»). *Эми андагы элдин көргөн күнүн айтпа, башы бапан, аягы сапан* (Элебаев).

БАШЫ БАР. Бир нерсенин жөн-жайын жакшы билген, ар нерсени түшүнгөн, түшүнүгү жакшы. *Башы бар чымчык сага карматпас* (Осмоналиев). *Аны көрүп-билип турган башы бар киши кайдан... көк бөрүгө түшсүн* (Кыдырмышев).

БАШЫ БАТУУ. Эптеп бир жерге орундашып, байыр алып, жайланышып калуу, акырындан аралашуу. *Минтип араң башы батып отурганда бир мертебе кадыр түн күткөнгө жарабай уйкуга көмөлөнгөнү уят* (Бейшеналиев). *Айылчы абасы «тентиреп Жумгалда жүргөндө көчүрө келип, оозуңа аш, үстүңө үй тигип, башың батып тыңыганда, менин эмгегимди кайтарбай таштап каччу сенсиңби», - деп кине койсо, төрт айласы түгөнөр* (Бейшеналиев).

В.: Багалчагы батуу. Чу дегенде багалчагы батып, чоочун элге бышыгып, кең-кесири аралаша торолсунчу (Бейшеналиев).

БАШЫ БАТЫП, БАГАЛЧАГЫ СЫЙБОО. Сыйышып кете ала тургандай, ылайыктуу, ынгайлуу жай таба албоо, бир жерге байыр алып, туруктуу жай таап аралашып кете албоо. *Же башым батып, багалчагым сыйбай кетип калабы?* («Ала-Тоо»). *Башы батып, багалчагы сыйбай көрүнгөн жерде жүргөндө хан күйөөнүн аркасы менен оозу ашка, буту төргө жетип отурат* (Көчкөнов).

В.: Башы батып, балтыры сыйбоо. *Башы батып, балтыры сыйбай жатып кылган ишин кара!* («Чалкан»).

Багалчагы сыйбоо. *Бул жерге да багалчагым сыйбай кетип каламбы деп коркот* («Ленинчил жаш»).

БАШЫ БАШ, БАГАЛЧАГЫ КАРА ТАШ. «Эмне болсоң ошо бол, өз убалың өзүңө, өз милдетиң өзүңдө» деген мааниде көбүнчө тил албай, кежирлик кылган кишиге карата колдонулат. *Жок, атасын тартпай калды бул уул. Мейли, башы баш, багалчагы кара таш* (Айтматов). *Бирок, баласы анысынан баш тартпаган соң «менден калган бир тукум экенсиң да, башың баш, багалчагың кара таш» дегендей ааразы* (Медетов). *Башың баш, багалчагың кара таш! Ач бел, куу жондо өл!* (Айтматов).

БАШЫ БОШ. к. Башы ачык.

БАШЫ БУЛУТКА ЖЕТСЕ ДА. Абдан жетишип, колунан бардыгы келип, болуп-толуп турса да деген мааниде. *Залимдердин башы бүгүн булутка жетсе да, келечеги сенин арбайың алыс учат* (Бейшеналиев).

БАШЫ БҮТҮН, БООРУ ЭСЕН. Убайымсыз, кайгысыз, эч кемтиги жок, телегейи тегиз. *Тирүүчүлүктө башы бүтүн, боору эсен киши аз, кулундарым, чынарым куласа, чырпыгым бар, - деп Музооке баба «Мундуу күүсүн» зыңылдата күңгүрөндү* (Бейшеналиев).

В.: Боору бүтүн, башы эсен. *Бул күндөрдө боору бүтүн, башы эсен ток пейил адамдардын башына да ой түшкөн* (Каимов).

Боору бүтүн. *Э, кызым, азыр кайда барсаң Мамайдын көрү. Боору бүтүн киши калбайт окшойт* (Абдукаимов).

БАШЫ БЫША ЭЛЕК. Бир нерсенин жөн-жайын абдан биле элек, түшүнө элек, абдан дасыгып кагыла элек, али жаш. *Башы быша элек Айымкан да үйдө эмне байлык бар, эмне жок жана өзү эмне бүтүрүп жүргөнүн күйөөсүнө айтчу эмес* (Каимов). *Чарбанын көп жагдайына түшүнө албай жаштык кылып жатат. Башы быша элек да* («Кыргыз Туусу»).

БАШЫ БЫШКАН. Бир нерсеге абдан такшалаган, дасыган, жакшы-жаманды башынан көп өткөрүп бышыккан, кадик болгон, кагылган. *Көптү көрүп, башы бышкан алардын жүрөгү кандайдыр мандем иштин болгонун туят* (Мырзаев). *Кандим болуп башы бышкан адамдай жигиттин жапылганын Айылчы жактыра ...мулуйду* (Бейшеналиев). *Бирок азыр башы бышкан Ал кездеги мен эмес. Мен жетим, Жетилдим, эч кимиңден Эми бала кем эмес* (Элебаев).

БАШЫ ЖАЗДЫКТА, БЕЛИ ОТТУКТА ЭМЕС. Дени-карды соо, алдан-күчтөн тая элек, карылыгы жете элек, тың, колунан иш келет. *Башым жаздыкта, белим оттукта эмес ко, кудая шүгүр* (Үмөталиев). *Мусанын азыр башы жаздыкта, бели оттукта эмес. Аялы экөө тең кулардан соо* («Чалкан»).

БАШЫ ЖАШ. Көп нерсеге түшүнө элек, такшала элек, башынан жакшы-жаманды өткөрө элек. - Эх, тиркич моюнум. Башың жаш. Муңайба. Мен мындайдын далайын көрбөдүмбү (Бейшеналиев).

БАШЫ ЖЕР САЮУ. Иши онунан чыкпай бүлгүнгө учуроо, ойрону чыгуу, бедели түшүү. *«Э, бүт уруунун шагын сындырган катынбаакы Серкебайдын башы жер сайса экен», - дешип, кычуусу каныл, Тазабекти жактай олтурушту* (Сыдыкбеков).

БАШЫ ЖЕРГЕ КИРҮҮ. 1. Өлүү, каза табуу, көз жумуу, дүйнөдөн кайтуу. - *Мен калган өмүрүмө ыракат тилеп отурганым жок, башым жерге кирсе о дүйнөдөн ыйман берсин деп, ошону тилеп отурам* (Укаев). *Сен менин элдешпес душманымсың. Мен аны башым жерге киргенде да унутпайм* (Осмоналиев).

2. Бирөөнүн алдында өзүн кылмыштуудай сезип тике карай албоо, баш көтөрө албоо, оңтойсуз абалда калуу, катуу уят болуу. - *И-и, бу киши жазуучу экен го? - деп палатадагылар күбүр-шыбыр болуп сүйлөшүп калышты, Качыкенин башы жерге кирип кетти* (Абдукаимов). *Баятан бери Жапардын көзүнө көп илинбеске аракет кылып, Жашырынып бурчта отурган Зейнептин башы жерге кире түштү* (Баялинов).

БАШЫ ЖЕРГЕ КИРГЕНЧЕ. к. Башы көргө киргенче.

БАШЫ ЖЕТПӨӨ. Акылы жетпөө, аягына чейин толук жеткире түшүнө албоо. *Төрөңөрдүн шаан-шөкөт менен узатылганына башым жетпеди* (Осмоналиев). - *Макоом. Ушуга да сенин башың жетпейт. Айла жок...* (Бейшеналиев).

В.: Мээси жетпөө. *Мындай кыйма-чийме тетиктерине биздин мээбиз жеткмек беле?* («Жаш ленинчи»).

БАШЫ ЖОК. Акыл-эси жок, начар, бир нерсенин жөнүн түшүнө албаган. *Сенин башы жок балдарың үчүн мектепке чакырылып жүрүп, чачым агарды. Карыттың! - деп урушчу элең* (Осмоналиев). *Эч жерде иштебесе, же үй-бүлөсү болбосо, ошентип*

жүргөнү жүргөн да андай башы жок ургандын («Ала-Тоо»).

БАШЫ ЖОК БАКА, КӨЗҮ ЖОК КӨГӨН. Жөн билгилик, акылэстүүлүк менен башкаргыдай, жетекчилик кылгыдай эч кимиси жок, ар кимиси өз билгенин иштей берүү деген мааниде. *Бизди чала улемаларга кор кылбай, бизди башы жок бака, көзү жок көгөн окшотпой, ата болуңуз* (Касымбеков).

В.: Башы жок балапан, көзү жок көгөн. *Башы жок балапан, көзү жок көгөн эмеспиз биз деле* (Абакиров).

КӨЗҮ ЖОК КӨГӨН, БАШЫ ЖОК БАКА. *Бизди көзү жок көгөн, башы жок бака деп кемсинтпеңиз* (*«Ала-Тоо»*).

БАШЫ ИШТӨӨ. Бир нерсени жакшы түшүнүү, колунан келүү, жаман-жакшыны ажырата алуу, түшүнө билүү. *Жапжаш жигит, аспирант, башы иштейт* (Борбиев). *Кеп анда эмес, - кеп мунун башы иштегенинде, жакшы окуугa жарайт* (Тойбаев). - *Макул, менин башым иштебесин, ал эми каландар да акылынан айнып калдыбы.* (Ашымбаев).

БАШЫ КАҢГУУ. Эмне кыларын билбей айласы кетүү, аргасы түгөнүү, дендароо болуу. - *Өзүм тентиреп, башым кангыган жанда не нуска калмак* (Бейшеналиев). *Кийинки запкыдан башым каңгып, көөдөнүм какшыды бейм* (Бейшеналиев).

БАШЫ КАРА, БУТУ АЙРЫ. Эптеп адам сөлөкөтү бар, адам аты бар. *Башы кара, буту айры чалга кетип баратам* (Тоголок Молдо).

БАШЫ КАТУУ. Кандайдыр бир нерсе менен болуп көпкө ойлонуу, бир чечимге, бир пикирге келе албоо, эч тыянак чыгара албай убараланууу, айласы кетүү. - *Ох-х... Башым катып калды, көрбөгөн жерибиз болсо, ... Жол алыс, кантип барып келер экенбиз* (Саякбаев). *Бул аялдын чын айтканына, же тим эле кекээрлеп жатканына түшүнбөй Балтабайдын башы катты* («Чалкан»). *Аны кандай кылып дарылоону билбей башы катты* (Кыдырмышев). *Мына ушинтип Алымкул нечен түрдүү ой-санаага батып, башы катып отурду* (Абдукаримов).

В.: Башы ооруу. *Башы ооруган ушундай мезгилде: кула жоргосунун жоголушу, колго түшкөн ууруну айлына батынып кирип, бошотуп кетиши жаман жөрөлгө* (Осмоналиев).

БАШЫ КЕҢГИРӨӨ. 1. Башы ооруган сыяктанып, өзүн начар сезүү, эч нерсеге көңүлү келбөө. *Анын кулагы чуулдап, башы кеңгирип, көзүнө эч нерсе көрүнбөй калды* («Ала-Тоо»).

2. Өзүнчө бир чечимге келе албай ыргылжың болуу. *Каякка басарын билбей, башы кеңгирип турду* (Укаев).

БАШЫ-КӨЗДӨН САДАГА. к. Баштан садага.

БАШЫ КӨККӨ ЖЕТҮҮ. Жогорулоо, даражасы көтөрүлүү. *Апсамат да башы көккө жетти дегендердин бириби деп ойлойм* (Абдукаимов).

БАШЫ КӨРГӨ КИРГЕНЧЕ. Өлөр-өлгөнчө, өмүрү бүткөнчө. *Башым көргө киргенче чыдамакмынбы?* (Бердикеев).

В.: Башы жерге киргенче. *Бул жакшылыгыңды башым жерге киргенче унутпасмын, Чаке!* (Бейшеналиев).

БАШЫ МАЛЫНУУ. Дуушар болуу, кез болуу. *Абаң менен алдыга Кете бергин деп айтып, Бактыга башы малынат* («Семетей»).

БАШЫ МАҢ БОЛУУ. Айласы кетүү, эмне кыларын биле албай башы катуу. *Бул байланышты эч кандай алдамчылык менен кыянатчылык буза алмак эмес, кандайча болуп кетти, билбейм, башым маң болот да калат* (Абдукаимов). *Байымбет кайсынысына ишенерин билбей башы маң болду* (Бейшеналиев). *Эмне үчүн мындай экенин биле албай башы маң болду* (Байтемиров).

БАШЫ МЕНЕН. 1. к. Баш оту менен.

2. Улуулугуна, же кандайдыр адамдык сапатына карабастан деген мааниде, көбүнчө, туура эмес иш кылган адамдарга карата нааразылыгын билдирүүдө, уяткарууда колдонулат. *Сакалдуу башың менен ушундай да иш кыласыңбы? Колго түшкөн карышкырды эркек башың менен куткарып жибергениң уят эмеспи? Ичет, катын башы менен* (Жусупов). *Экинчиден, Серкебай, Серкебай башы менен эшигине келаткан мартабасына сыймыктанды* (Осмоналиев). *Эркек башы менен жерге көмөлөнүп өзү маскараланды* (Бейшеналиев).

БАШЫ МЕНЕН БАЙ ТИКСЕ ДА. к. Башы менен жер казса да.

БАШЫ МЕНЕН ЖАТУУ. Көндүм, өнөкөт болгон адатын калтырбоо, аны өлмөйүнчө таштабоо. - *Болушуңду актабай эле кой. Анын мындай опурталуулугу башы менен жатат* (Бейшеналиев). *Сенин мындай катаал, кырс кыялың башың менен жатат го! Жалгыз балаңа ийикпесең, кимге жакшылык кыласың, - деп кемпир чалын жемелей баштады* («Ала-Тоо»).

БАШЫ МЕНЕН ЖЕР КАЗСА ДА. Бүт мүмкүнчүлүгүн жумшаса да, бардык күчү менен катуу аракеттенсе да, өлүп-тирилип иштесе да. *Кимдин кабыргасын кайыштырган кандай кайгысы бар экенин билсең, сүйлөшө алсаң, эл башы менен жер казса да бүтүрүп берет* (Абдукаимов). *Ансыз деле эчтемесин аябаган немелер дагы эле аябайт, башы менен жер казса да берет* («Кыргызстан маданияты»). *Башым менен жер казсам, Бай карабайт убалга* (Осмонкул).

В.: Төбөсү менен жер казса да. *Төбөм менен жер казсам да жакшылыкты билбедиң* («Чалкан»).

Башы менен бай тиксе да. *Башым менен бай тиксем да, бул иштин акырына чыгам* («Ала-Тоо»).

БАШЫ МЕНЕН КИРИП КЕТҮҮ. Эч тартынбай, аянбай, бүт мүмкүнчүлүгү, бардык далалаты, канжаны менен абдан берилип аракеттенүү. *Эрдигине бел байлап, ынтымагына башым менен кирип кеткем, Ыркың бузба, баатырым, ырыс алды - ынтымак* (Тойбаев).

БАШЫ МЕНЕН ЖООП БЕРҮҮ. Иштин ошондой (адатта жаман) абалда калышына тикеден-тике жооп берүү, кандай жаза болсо да жеке өзү көтөрүү. *Көзүң кашайгыр, азыр таппасаң башың менен жооп бересиң!* (Тойбаев).

БАШЫ ООГОН ЖАККА КЕТҮҮ. Беталды кете берүү, максатсыз туш келди баса берүү, оюна эмне түшө калса, ошону иштөө. *Көчкөндөр башы оогон жакка илкип кетип жатышты* (Сыдыкбеков). *Ага катуулаганда мурдатан көндүм селсаяк... башы оогон жакка бастырары бышык* (Бейшеналиев). *Башым оогон жакка бурулуп баса бердим, кете бердим* (Борбиев).

БАШЫ ОРДУНДА ЭМЕС. Акылынан айныган, бир нерсени жеткире ойлонбогон деген мааниде. - *Ой, деги башың ордунда эмес го, сенин?! - Катынды ээрчип кеткенди кайдан уктуң эле сен?! Бөтөн бирөө укпасын!* (Өмүрбаев).

БАШЫ ООР. 1. Кебелбеген, абдан салмактуу, токтоо, оор басырык. *Унчукпас, башы оор шофердун бурк эткени угулду* (Өмүрбаев).

2. Бир нерсени анча этибар албаган, оной менен жылбаган. *Жаш туруп мынча башы оор болорбу? Кайнене өз алдынча кобуранып жатты* («Кыргызстан маданияты»).

БАШЫ СЫНУУ. Башы абдан катуу ооруп, чыдоого мүмкүн болбогондой абалды билдирүүдө колдонулат. *Башым сынып турат.*

Башы челек болду. к. Башы шишүү. 1.

БАШЫ ЧЫКПОО. Бир нерсеге иришип алып, андан кутула албоо, бошобоо, мүмкүнчүлүгү боло албоо. *Дээрлик көбү ичкенден башы чыкпай шишип-көөп, көчөдө калганын далилдер менен баяндайт* (Осмоналиев). *Буюрса, самоор кайнатканда башың чыкпайт. Ага ашыкпа* (Абакиров). *Карыздан башы чыкпайт.*

БАШЫ ШИШҮҮ. 1. Бир нерсени көпкө олонуп абдан алек болуу, аябай чаташуу, кыйналуу, маң болуу. *Ойлой берип башым шишиди, эч нерсе чыга турган эмес* («Чалкан»).

2. Акыл-эстен ажыроо, мээси иштебей калуу (мындай учурда көбүнчө тануу же суроо маанисиндеги сөздөр, мүчөлөр менен айкашып колдонулат). *Мында башы иштеген киши барбы?* (Сыдыкбеков). *Башым шишиптирби?*

В.: Мээси шишүү. *Мээм шишип кетти.*

БАШЫ ШЫЛК ДЕЙ ТҮШҮҮ. Күнөөсү, айыбы ачылып, уяты чыгып, эч тана албай, тайсалдай албай мойнуна коюлуп аргасыз абалда калган учурларга карата колдонулат. *Куручбек эч сөз кайтара албай башы шылк дей түштү* (Осмоналиев).

БАШЫ ЭКӨӨ ЭМЕС. Жөнү жок ишти иштей албайт, жоопкерчилигин мойнуна ала албайт, жаман ишке бара албайт. *Башым экөө эмес... Бузукуларды мен да калкалай албайм, аяй да албайм* (Сыдыкбеков).

БАШЫМ ТАРТУУ. Айтканына көнүү, дегенине макул болуу (көбүнчө кандайдыр бир өтүнүчүн аткарган кишиге карата). *Бул жакшылыгыңыз үчүн башым тартуу* («Ленинчил жаш»). - *Анда бөрү жүрбөс катмарлар менен кайкыйбыз. Башым тартуу* (Бейшеналиев). *Малы, мүлкү курусун, башым тартуу кылайын* (Жантөшев).

БАШЫМА ЖҮН ЧЫККАНЫ. к. Бала болуп башыма жүн чыкканы.

БАШЫМДЫ КЕССЕ ДА. Эмне кылса да, өлтүрсө да, кандай жазаласа да (эч качан макул болбойм деген мааниде). *Абылкасым! Башымды кессең да Салкынайдын торпогуна күбө боло албайм* (Абдукаимов). *Жасоолдукка башымды кессе да көнбөйм* (Бейшеналиев).

БАШЫН АЙЛАНДЫРУУ. Ар нерсени айтып кызыктырып, алдап-соолап азгыра берүү, өзүнө тартуунун амалын жасоо, дегенине көндүрүү аракетинде болуу. *Бирок менин башымды айландырган Абдраим корбашы болду* (Мияшев). *Өлчөөсү кургурлар кийин кичүү кызым Галинанын башын айландырып өз чөйрөсүнө тартыптыр* («Советтик Кыргызстан»). *Ошентип Жамий мырза бир заматта Кашгарынын башын айландырып салды* (Бейшеналиев).

БАШЫН АЛА КАЧУУ. Кандайдыр бир коркунучтан, кырсыктан, кыйын абалдан кутулуу аракетинде болуу, жан далбасалоо. *Не бир түркүн жигиттер, өлүмдөн башын ала качам менен андан күчтүү кордукка жолугат* (Осмоналиев). *Жүзүңдү жашырып башыңды ала качып, шагыңдан алыс түшпөпсүң* (Бейшеналиев).

В.: Башын арачалоо. *Мал-мүлк менен эч кимдин жумушу болгон жок. Ар ким өз башын арачалады* («Ала-Тоо»).

БАШЫН АЛБОО. Бир нерсеге абдан кунт коюп, берилип катуу киришүү. *Зулумдун аялынын колкосу, өтүнүчү боюнча акын дептерден башын албай, шыктанып гана жазуу үстүндө* (Бейшеналиев).

БАШЫН АЛУУ. Өлтүрүү, жок кылуу, көзүн тазалоо. *Түндө Саматтын башын алып кетиптир* («Ала-Тоо»). *Анын башын алуу керек! - деди береги кумсарган жигит* (Касымбеков).

БАШЫН АРАЧАЛОО. к. Башын ала качуу.

БАШЫН АТТОО. 1. Күйөөсүн тенсибей чанып кетүү, жактырбай таштап кетүү, башка бирөөгө ооп кетүү. *Албоочудай болдуң башымды аттап, эр издедим* (Осмоналиев). *- Менин гана башымды аттайт э, томаяктын кызы* (Сыдыкбеков). *Эрке токолу башын аттап кетти деген сөзгө калбайын деп чочуду* (Көчкөнов).

2. Тийиштүү адамга айтпай, билдирбей, анын макулдугун укпай туруп өзүнчө, өз билгениндей иштей берүү. *Башымды аттап, сөзумду таштап Бекназардан калка күтүп кеткен экен деп каарына алса кантти?* (Касымбеков). *Эрез талашкан коңшу манап калпа ажынын ага кеңешип-таңашпай башын аттап.. ажыдаардай оп тартып тереңдеп баратканына Касымбек терикти* (Бейшеналиев). *Көзумдун тирүүсүндө дөө да, шаа да башымды аттай албайт* (Сыдыкбеков).

БАШЫН АЧУУ. 1. Бирөөгө кудалап койгон кыздын, күйөөсү менен ажырашкан же күйөөсү өлгөн жесир аялдын башка бирөөгө чыгуу мүмкүнчүлүгүн чечүү, өз алдынча болууга эркиндик берүү. *Кашгарыңызга Чоюбек болуштун токолун көндүрүп, башын ачкан менмин* (Бейшеналиев). *Эгер сен да менчилеп балдардын тилегин орундатууга даяр болсоң, кызымдын башын ачып ал* (Каимов). *Кээси ага-тууганларын, кээси байлардын чогуу жүргөн көнүлдөш жигиттерин ээрчитип келип, баштарын ачып,... күбөлүк наме алып кетип жатышат* (Бейшеналиев). *Салт ушундай, төркүндөрүн чакыртып, Айзаданын карасын алып, кааласа башын ачып, уруксат кылышы ыктымал* (Касымбеков).

2. Жалпы эле талаш-тартыш, түшүнүксүз маселенин жөнүн ажыратуу, эмне экендигин айкындап чечип алуу. *Ырас келдиң, баягы иштердин башын ачып кетпесең болчудай эмес* («Ала-Тоо»). *Ал эми ууру машинанын башын ачышар, ал жагына көп тереңдебейм* («Чалкан»).

БАШЫН БАЙЛОО. 1. Өз эркинче боло албоо, бирөөгө көз каранды болуу, бирөөлөрдүн бийлигинде, кол алдында болуу. *Башымды байлап коюп, мени да, аялымды да кул, күң ордуна жумшайт экен* (Баялинов). *Башын байлап коюп күң урунууну билбейсиңби, эси жок эселек* (Турусбеков).

2. Тобокелге салуу, эч нерседен кайра тартпай белсене киришүү, өлүмгө да даяр туруу. *Сен айткан жыргал заман үчүн мен башымды өлүмгө байлап койгомун* (Жантөшев). *Мен эл-жер үчүн, силер үчүн деп башымды байлап коюп, күн-түн дебей жер кезип жүрөм* («Ала-Тоо»). *Тобок «туулдум, өлдүм» тобокелге башын байлап, элдин намысы үчүн макулдайт* (Бейшеналиев).

БАШЫН БИРИКТИРҮҮ. Бир жерге жыйноо, чогултуу, топтоо (көбүнчө ынтымакка келтирүү, биргелешип кенеш куруу же сый көрсөтүү, коноктоо маанисинде). *Сен болсоң жигиттердин башын бириктирип жатасың* («Ала-Тоо»). *Элдин башын бириктирди* (Жусупов).

В.: Башын кошуу. Балыкчылардын айлынын башын кошуп, бирик-

тирип отурган уюткусундай эле (Укаев). *Райдын бошонуп келген шылтоосу менен Акбала ушул айылдын сыйлуу кишилеринин башын кошуп, коноктоп жибермек болду* («Ала-Тоо»).

БАШЫН БОШОТУУ. Эркиндик берүү, азаттыкка чыгаруу. *Бирок, башымды бошотуңуз, өмүр бою жакшылыгыңызды унутпаймын* (Абдукаимов).

БАШЫН ЖЕДИ. 1. Жок кылды, жоготту, көзүн тазалады, өлтүрдү, өмүрүн кыркты. *Кандуу согуш далайдын башын жеди* («Кыргызстан маданияты»). - *Кул-кутан, жарды-жалчыдан канчасынын башын жеди. - Өзгөнү коелу.. баатыр Шеримбектин эле куну канчага турат?* (Бейшеналиев).

2. Өзүнө өзү зыян келтирди, өзүн кырсыкка, өлүмгө дуушар кылды. *Ал ошентип тил албай жүрүп, башын жеди.*

В.: Башын жутуу. Кек кууган Эсир акыры Оросулдун башын жуттуу (Осмоналиев). *Тартипсиздикти баштагандар керт башын жутарына түшүнүштү* (Бектенов). *Айкаш абдан катуу болуп, эки тараптан тең миңдеген адамдардын башын жутту* (Үмөталиев).

БАШЫН ЖЕРГЕ САЛУУ. 1. Тике карай албоо (көбүнчө бир нерседен тартынып уялган, же өзүн күнөөлүүдөй сезип кысылган абалга карата). *Асан айбыгып башын жерге салды* («Ала-Тоо»). *Ошондо гана үйдөгүлөр жапырт башын жерге салып кызарып кеткен Асылбекти ... карап калышты* (Абакиров).

2. Капа болгон, көңүлү чөккөн, сабыры суз абалда шылкыйып төмөн карооо, баш көтөрбөө. *Кибирел ушул да капаны сезгенсип, башын жерге салыптыр* (Жусупов). *Анын үшкүрүгү отургандарга муздак шамалдай бир тийип, баары башын жерге салып калышты* (Абдукаимов). *Салый менен Эсир башын жерге салып, түнөрүп үйгө кириишти* (Осмоналиев).

В.: Башын саландатуу. *Башын саланддаткан бойдон менин жанымдан акырын өтүп кетти* («Советтик Кыргызстан»). *Энесинин өлгөндүгүнө бир жыл болгондугун эстеп, баятан бери Бүкөш башын саланддатып отурат* («Ала-Тоо»).

Башын салуу. *Бир кедей басып барды башын салып, Далайга оозу барбай заарканып* (Маликов).

БАШЫН ЖЕРДЕН АЛБОО. 1. Бир нерсеге абдан берилип, жан дили менен киришүү, баш көтөрбөй, тынным албай катуу аракеттенүү. *Зулумдун аялынын колкосу, өтүнүчү боюнча башын жерден албай иштөөдө* (Бейшеналиев).

2. к. Башын жерге салуу 1,2. *Мамбеткул атасынын каарына калып, айыптуу болгон баладай башын жерден албай, анын соңунан ээрчип отурду* (Каимов).

БАШЫН ЖУТУУ. к. Башын жеди.

БАШЫН ИЙНИНЕ КАТУУ. к. Башын катуу.

БАШЫН КАНЖЫГАГА БАЙЛОО. Жоокерчилик учурда душманга каршы чыгуу, эч тартынбай өлүмдү бет алуу, тобокелге салып белсене киришүү. *Эми алар маңдайга жазганды көрдүк дешип, баштарын канжыгага байлап салышты* (Садыбакасов). *Же анын башын канжыгага байлап чыккан суук түрүн байкадыбы, айтор, айылга кире алган жок* (Укаев).

БАШЫН КАТУУ. Жашырынуу, изин жашыруу, бир нерсеге аралашпоо, көрүнбөө, андан өзүн алыс кармоо аракетинде болуу. *Кедей тууганды атына өтүп, башымды катып жашырган түбүмдү чукуп, абтарыйкатымды ойрондотуп жүрбөсүн* (Бейшеналиев). *Бай-манаптар өзгөрүштү кабылдабай, малмүлкүн жашырып, башын катып, тооташ жамынып четтен күч издешүүдө* (Бейшеналиев).

В.: Башын калкалоо. *Көрсө, ал сот өзүнүн чыныгы жүзүн жашырып, башын калкалап жүргөн бир улутчул жана Бийаалы, Түркмөндөр менен байланышкан сот экен* (Жантөшев).

Башын ийнине катуу. *Апсамат эрксизден башын ийнине ката койду* (Жакыпбеков).

БАШЫН КАТЫРУУ. Болбогон бир нерселер жөнүндө айта берип катуу ойлонтуу, мазесин алуу, алек кылуу, башын маң кылуу. - *Сатканынын бизге кереги эмне! - Башымды катырбачы менин* (Осмоналиев).

В.: Башын кычытуу. *Экөө эки жагынан чыгып, анын башын кычытып баса берди* (Осмоналиев).

Башын оорутуу. *Орунсуз сөздү айтып, Түлөбердинин башын оорутчу эмес* (Жантөшев).

БАШЫН КОШУУ. к. Башын бириктирүү.

БАШЫН КӨТӨРӨ АЛБОО. Бир нерсеге катуу санааркап, көңүлү чөгүү, басынуу, абдан мүнкүрөгөн абалда болуу. *Байымбет кейиштен башын көтөрө албай турган учурда Букарбайдын кылчактап, кое турайын дегени ыраазы кылды* (Бейшеналиев). *Момун адам дагы да башын жерден көтөрө албай калды* (Укаев).

БАШЫН КУТТУКТОО. Кандайдыр бир жагымсыз начар иштен (катуу оорудан, чоң кырсыктан, узак жолдон ж.б.) аман калган адамга сый көрсөтүү иретинде кийим-кече кийгизүү, же бир нерсе тартуулоо. *Ой, айтмакчы, сен, Максут акенин башын куттуктоого камын* (Турусбеков). *Иниң өзү келгенде башын куттуктап ат мингизейин* (Жантөшев). *Куру кол кантип барасыз. Башын куттуктаганга не ылайык?!* (Бейшеналиев).

БАШЫН КЫЧЫТУУ. к. Башын катыруу.

БАШЫН МАҢ КЫЛУУ. Эмне кыларын билбей айласы кеткен абалга калтыруу, башын катыруу. *Агыштын уулу Кыязды Айла менен үркүтүп, Амал менен коркутуп Сөз салып башын маң кылды* («Сейтек»). *Ал эмең ошол туюк кемегени көрсөтүп, элдин башын маң кылып, азгырып, кандуу коогага дүүлүктүрүп жатат* (Касымбеков).

БАШЫН ООРУТУУ. к. Башын катыруу.

БАШЫН САЛАНДАТУУ. к. Башын жерге салуу.

БАШЫН САЛУУ. к. Башын жерге салуу.

БАШЫН САЮУ. Өлүмдөн кайра тартпоо, эч тартынбай, тайманбай белсене киришүү, тобокелге салуу. - *Жалгыз аттан ажырап, боорум менен жылгыча, азуулуулар үчүн сайдым башымды* (Бейшеналиев). *Башын сайып, мал-мүлкүн чачса да пенде чыдагыс өч алат* («Кыргызстан маданияты»). *Өзүңдүн таежең экөөбүздү калкалаары чын болсо, башымды сайдым* (Бейшеналиев).

В.: Башын тигүү. *Далай жылдар бою башын тигип күрөшкөндөгү көксөгөн максаты ушул күн эле го* (Бектенов). *Мына ушул силердин бактылуу турмушуңар үчүн башын тигип өмүрүн кыйган баатыр аталарыңарды эстен чыгара көрбөгүлө, айланайындар* (Өмүрбаев).

БАШЫН ТАШКА КОЙГУЛАСА ДА. Эмне кылса да, канчалык аракеттенсе да (көбүнчө, эч мүмкүн эмес, аткаруурга болбойт, иш жүзүнө ашпайт деген маанide). *Мен башымды ташка койгулассам да бир учурган кушум кайрылып келип колума конбойт* (Абдукаимов).

БА

Башымды ташка койгуласам да толу аяк толугу менен колго тийбей тургунына түшүндүм (Каимов).

В.: Башын ташка урса да. *Ушул азыр башымды ташка урсам да эчтеке чыкпасына көзүм жетип эле турат* (Абдукаримов).

БАШЫН ТЕГЕРЕТҮҮ. 1. Азгыруу, өзүнө тартуу, айла-амал менен бир нерсеге макулдатуу. *Эртең жанагы тоголонгон семиз энесинин башын тегеретип кел* («Кыргызстан маданияты»). *Үзүлүп-түшүп, айланып-катылып, өпкө-жүрөгүн чаап, башыңызды заматта тегеретип таштайт* (Борбиев). *Осмондун башын тегеретип көрдү* (Саатов).

2. *дин.* Сыйкырдап сүйдүрүү, тартуу деген мааниде. *Анын башын тегеретип алса керек. Мончоктой болгон балдарына да карабай ээрчип кете берди* («Чалкан»).

БАШЫН ТИГҮҮ. к. Башын саюу.

БАШЫНА БАК КОНУУ. Иши онолуу, мансабы, мартабасы, зоболосу көтөрүлүү. *Башыңа бак консун, ырыс этегинден жалгасын* (Сыдыкбеков). *Эми жаңы өкматтын аркасында башына бак конгон мына бул кайниндин аркасы да* (Сыдыкбеков). *Майданда жүргөн жеринде, Бак консун сенин башыңа* (фольк.).

В.: Башына куш конуу. *Бактыбектин башына куш конуп, болуп-толуп турган кези* («Ала-Тоо»). *Бак кушу конуп башына Жаш кошкондой жашына* (Үмөталиев).

Башына кут конуу. *Анын башына кут конду. Башына кут конгон киши.*

БАШЫНА БУЛУТ АЙЛАНУУ. Кыйын-кыстоо ишке дуушар болуу, мусапырлык башына келүү, айласы кетип, кыйналган абалда болуу. *Башыбызга булут айланып, жулунубуз үзүлүп, жүрөгүбүз жараланып турат* (Ш.Үмөталиев).

В.: Башына булут ойноо. *Нөкөндүн ыйманы учуп, башына булут ойноп кеткендей болду* (Ш.Үмөталиев).

Башына кара булут айлануу. *Кеткениң байкалып, башыңа кара булут айлана баштаган чакта аны таламандын тал түшүндө сыйпаласаң таппайсың...* (Касымбеков).

БАШЫНА ЖАҢГАК ЧАГУУ. к. Башына май кайнатуу.

БАШЫНА ЖЕТҮҮ. Өзү кылган иштин кесепетинен кырсыкка учуроо, кыйынчылыкка дуушар болуу. *Көргөнбилгендер өзүнүн кылганы өз башына жетти дегендей болсун* (Турусбеков). *Өз мойнуна кара чаар жылан болуп оролгону - өзүң кылган жаман жорук өз башыңа жеткени* (Касымбеков).

БАШЫНА ЖҮН ЧЫККАНЫ. к. Бала болуп башына жүн чыкканы.

БАШЫНА ИШ ТҮШҮҮ. Кирептер болуу, кыйын-кыстоо абалда калуу. *Жездем экөөндүн башыңа иш түштүбү?* (Тойбаев). *Башыңа иш түшкөндө акылдуу кишилер, пулдуу кишилер белдүү келет, билип кой* (Касымбеков).

В.: Башына мүшкүл иш түшүү. *Чыныгы адам гана башыңа мүшкүл иш түшкөндө колунан келген жардамын аябайт тура* («Ленинчил жаш»).

БАШЫНА КАМЧЫ ОЙНОТУУ. Камчыга алуу, камчы менен катуу сабоо, камчылап жазалоо. *Акындын башына камчы ойнотуп, колу жеткендери күрсүлдөтө муш шилтешип, былчылдата тепкилеп сүйрөштү* (Бейшеналиев).

БАШЫНА КАРАН КҮН ТҮШҮҮ. Оор кайгыга, чоң жоготууга учуроо, кырсыкка дуушар болуу. *Башына каран күн түшкөн Сансыздын алачыгы күндөгүсүнөн беш бетер шумүрөйгөнсүп турат* (Жантөшев).

В.: Башына каран түн түшүү. *Дөөлөттүүбү, жакырбы, деги адам баласынын башына каран түн*

БА

түшпөсүнчү (Бейшеналиев). *Мен Сагындык байда малай болуп азап тартып жүргөндө Карындашым Зуранын башына түн түшүптүр* («Кыргызстан аялдары»).

Башына күн түшүү. Алымдын башына күн түшүп турган убагы (Жантөшев). *Эл башына күн түшүп турган соң үйдө жата албадым* (Укаев). *Адам башына оор күн түшкөндө өмүрүндөгү жакшылык кылган, ынак адамдарды эстейт экенсиң* (Жусупов).

Башына түн түшүү. - *Ымыртта жолун жарык кылган эски каухарынын билигин өзү тепсеп өчүрсө, анын эмнесине күйүнөбүз, бу кагандын өз башына түн түшкөнү* (Касымбеков).

БАШЫНА КЕЛҮҮ. 1. Кандайдыр бир ой пайда болуу. *Аяк-быякты ойлоп көрсөм, акыры бир акыл башыма келди* (Жигитов). **2.** ойдо жок ишке дуушар болу. *Долой адамга сынтакчу элем, кантейин, өз башыма да келди* (*"Ала-Тоо"*).

БАШЫНА КИРБӨӨ. 1. Түшүнбөө, түшүнө албоо. *Ушинтип молдолор тарабынан өмүрдө укпаган сөздөр сүйлөнүп жатты. Алардын бири да менин башыма кирген жок* (Элебаев).

2. Эч ойлобоо, оюна да келбөө. *Арзыматты сүйүү деген ой башыма да кирген эмес* (Жантөшев).

БАШЫНА КӨТӨРҮҮ. 1. Абдан ардактоо, урматтоо, сыйлоо, кадырлоо. *Эли-журтуң сени башына көтөрөт. - Сен бүткүл элдикисиң* (Бейшеналиев).

2. Ызы-чуу, уу-чуу салуу, тынчтыкты бузуп дүрбөлөң түшүрүү. *Тамды башына көтөрүп кыйкырат дейсиң, тим эле үйдөн безип чыгып кеткиң келет* (Мырзаев). *Айылдагы кыз-келиндерге чаң салып, бүт айылды башыма көтөрчүмүн* (Абдукаимов).

БАШЫНА КУТ КОНУУ. к. Башына бак конуу.

БАШЫНА КУШ КОНУУ. к. Башына бак конуу.

БАШЫНА КҮН ТУУГАНДАЙ. Издегени табылып, иши онолуп, төбөсү көккө жете түшкөндөй. *Эл арасында Кумарбек да жүрөт. Акинайды көрдү. Башына күн туугандай сүйүндү* (Осмоналиев).

В.: Башына күн, аягына ай туугандай. *Башына күн, аягына ай тууганда, же эшек түшөгөндөй түштөрдүн өзү* (Кыдырмышев).

БАШЫНА КҮН ТҮШҮҮ. к. Башына каран күн түшүү.

БАШЫНА КҮЧ КЕЛҮҮ. Бир нерсенин оорчулугун тартуу, кыйналуу. *Карып башка күч келди.*

БАШЫНА КЫЛЫЧ КАРМАСА ДА. Зордосо да, кыйнаса да, аргасыз кылып коркутса да. *Башына кылыч кармаса да мындан эч нерсе чыгар эмес. Билбейм дегенден башканы айткан жок* («Ала-Тоо»).

БАШЫНА КЫЛЫЧ ОЙНОТУУ. Кыргын салуу, кылычташып чабышуу, катуу кармашуу. *Башына кылыч ойнотуп, Кааранып кирди эле* («Манас»). *Алысыраак балбанды, Айза менен сойлотту, Андан жакын келгенин Башына кылыч ойнотту* («Сейтек»). *Топ арасы улам суюлуп, каардуу душмандын башына кылыч ойнотуп жатты* (Абдукаримов).

БАШЫНА МАЙ КАЙНАТУУ. Бирди көрсөтүү, сазайын окутуу, кыйноо, катуу жазалоо. *Шашпа колума тийсең башыңа май кайнатармын, - деди Карачал* («Ала-Тоо»). *Башыңарга май кайнатып жиберейин.*

В.: Башына чай кайнатуу. - *Эми оңбой калдың. Сендей ууру иттей шимшиген селсаяктын башына чай кайнатуу керек* (Бейшеналиев).

Башына жаңгак чагуу. - *Эмне, Арапбай башыңарга жаңгак чагып жа-*

табы? («Ала-Тоо»). *Сендей иттин башына жаңгак чагамын* («Кыргызстан маданияты»).

Мээсине май кайнатуу. *Айдарбек датка баштаган чоң муштумдардын мээсине май кайнатайын* (Жантөшев).

Мээсине чай кайнатуу. *Кыскасы бай-манаптардын мээсине чай кайнатып, жүрөгүн ала баштадык* (Жантөшев).

Чокусуна чай кайнатуу. *Анын колуна тийсең чокуңа чай кайнайт* («Ала-Тоо»).

БАШЫНА СОЮЛ ТИЙГЕНДЕЙ. Заматта, күтүлбөгөн жерден бир нерсе катуу таасир эткендей. *Жаш өкүл башына союл тийгендей чукул бурулуп, башкарма Балтабайды карай ызырына жөнөптүр* («Кыргызстан маданияты»).

БАШЫНА СУУ КУЮУ. Жок кылуу, аягына чыгуу, бүтүрүү. *Эмне болсо ошо болсун, түндө туура жүз сомдун башына суу куюп аттаныпмын* (Сыдыкбеков).

БАШЫНА ТҮН ТҮШҮҮ. к. Башына каран түн түшүү.

БАШЫНА УРУУ. Кереги деле жок, эмне кылат эле, эмне кереги бар эле деген мааниде. *Башыңа урасыңбы? Аны мен башыма урмак белем.*

БАШЫНА ЧАЙ КАЙНАТУУ. к. Башына май кайнатуу.

БАШЫНА ЧӨП СЫНДЫРУУ. Күтүлбөгөн окуя боло калганына, жетан каларлык ишти белгилөөдө тамаша иретинде айтуу. *О, балдар, жаңылык, башкарма келди. Башына чөп сындыралы! - деп Өмүрбек күлө басып келди* (Жусупов). *Күмүштүн башына чөп сындырып койгула, биринчи биздин үйүбүзгө бут басып олтурушу, - деди Күлапия* («Ленинчил жаш»).

БАШЫНА ЧЫРАК ЖАГУУ. Жыргатуу, чеке жылытуу, жакшылык көрсөтүү. *Карабек жакшылык ойлоп, биздин башыбызга чырак жакканы келе жатат дейсиңби?* (Жантөшев). *Орозахун менен Азимакундун баштарына чырак жагып, төрт тараптарын кыбыла кылды* (Жантөшев).

БАШЫНАН АШТЫ. Кылган кылмышы, күнөөсү жетишерлик болду, ашынып кетти. *Канкор Калпанын кылдан кыйкым тапкан аксымдыгы, карамүртөздүгү башынан ашты* (Бейшеналиев).

БАШЫНАН БАКЫТ КАЧУУ. Иши кыйшандоо, кыйчалыштоо, дөөлөтү кетүү, даражасы төмөндөө, начарлоо. *Башыңдан бактың качкан соң, Адам эмес, жаш бала коркпойт заарыңдан* (Токтогул).

В.: Башынан бак таюу. *Жыл өткөн сайын Күрүчбектин курчу кетилип, мизи мокоп, башынан бак таюда* (Осмоналиев).

Башынан бак кушу учуу. *Башынан бак кушу уча баштаган бай, манаптардын каршылыгы күчөй баштады* (Жантөшев).

БАШЫНАН КУШ УЧУРБОО. Ардактап, бөпөлөп асыроо. *Байкуш атаэне жалгыз кыз деп, көзүн карап, башынан куш учурбай бакты* («Ала-Тоо»).

БАШЫНАН МАЙ АГУУ. Ашыпташкан кененчиликте, жыргалдын үстүндө жашоо. *Эзүүчүлөрдүн ооматында жүргөндө... жинкиндери түгөнүп шорлогон кургурлар, өзүнөөзү ээлик болгон, башынан май аккан жыргал турмушка жеткенине ыраазы* (Бейшеналиев).

БАШЫНАН ТАЯК КЕТПӨӨ. Катуу токмок жеп кордук көрүү. *Асылкандын башынан таяк кетпейт. Аны жашырат. Баарын ичине сактап уугуп баратат* (Өмүрбаев).

БАШЫНАН ЧЫКПОО. Бир нерсени унута албай кайра-кайра эстей берүү. *Бирок Мариясы Парижектин башынан чыкпайт, эч унута албай койду* (Ашымбаев). *Кайран бала чагымды кайра- кайра эстеп, башыман чыкпай, катуу кусадар болдум* (Жигитов).

БАШЫҢА КӨРҮНГҮР! Болгон кырсык бардык балээ сага болсун, өз башың менен кетсин деген сыяктуу жек көрүү маанисиндеги каргыш. *О, ыймансыз каапыр! Башыңа көрүнгүр! Уятың болсо чыныңды айт* (Тойбаев).

В.: Кара башыңа көрүнгүр! *Кара башыңа көрүнгүр! Эмне эле таң атпай шаңшып калган. Бул бала-бакыранын жанын койбойт ко* (Укаев).

БАШЫҢДЫ ЖУТКУР. Каргоо маанисинде колдонулат. *- Ии, башыңды жуткур, бала эмес эле желмогуз го? Жубарымбек!* (Осмоналиев).

БЕЗБЕЛДЕКТЕЙ БЕЗЕНҮҮ. Жагы тынбай безилдеп, какшап сүйлөй берүү, кайра-кайра айта берүү. *Кагылайын эл журт, жалгызымды жалдыратпагыла деп безбелдектей безенди* (Борбиев).

БЕЗГЕ САЙГАНДАЙ БОЛУУ. Күтүлбөгөн жерден, кокусунан болгон окуяга катуу чочуп, уккусу келбей так секирүү. *Бүкөндүн мындай ачуу үнүн угуп көрбөгөн Селтер безге сайгандай болуп ойт бере тиктей калды* (Абакиров). *Сөзүн ичинде туура деп отурган Өтөгөн безге сайгандай болуп кетти* (Абакиров). *Тергөөчү безге сайгандай болуп секирип кетти* («Чалкан»). *Берен безге сайгандай каардана сүйлөдү* (Касымбеков).

БЕЗИНЕ ТИЙҮҮ. Кычыгына тийүү, кыжырына тийүү, ачуусун келтирүү. *Жалий безине тийип, омуроосу талкаланганда аргасыз Абдыкалыкты кекээрлей жымыйды* (Бейшеналиев). *Безине тийип алдың окшойт, тигинин таноосу кыпчылып, өңү бузулуп барып көптө оңолду, - деп, жолдошум мага шыбырап калды* («Чалкан»). *Дүйнөгө устун болом деп журөсүңбү, йе, кокуй! - деп калчылдай баштаган кожонун безине ансайын тийди* (Касымбеков).

В.: Жарасына тийүү. *Кайдан да сүйлөй койдум эле. Жарасына тийип алган экем ээ, - деп өкүндү Мурат ичинен* (Жапаров).

БЕЙИШИ БОЛГУР! Өлгөн адамды эскерүүдө, ал жөнүндө кеп кылганда аны урматтоо, сыйлоо маанисинде колдонулат. *Атам бейиши болгур, тирүү кезинде ушул жайлоону жайлачу экен* («Ала-Тоо»). *Сырдакана, таттуу адамдар болчу экөөтең, бейиши болгурлар* (Эралиев). *Бейиши болгур, Казанкап атанын жатар жери ошол* (Айтматов).

БЕКЕР ООЗ. Чындыкка туура келбеген орунсуз сөздөрдү сүйлөй берме, оюна келгенди айта салма, оозуна келгенди оттой берме. *- Чырагым, бекер ооз сүйлөбөй жүр* (Осмоналиев). *Мыскалдын келинин бекер ооз аялдар ушундай эрмектешти* (Сыдыкбеков).

БЕКЕР СӨЗ. Болбой турган, чындыкка туура келбеген, ишке ашпай турган жалган сөз. *Эй, ыймансыз! Чыныңды айтсаң боло, бул бекер сөз* (Тойбаев).

БЕЛ АЛДЫ БОЛУУ. Бир нерседен кооптонгондой сары санаа, жүрөк заада боло берүү. *Эч нерсеге түшүнбөй, ... шалкысы бош, бел алды болуп, ...сенделип, илкип, кайра кайтты* (Бейшеналиев). *Бел алды болбой сүйлөш.*

БЕЛ АЛДЫРУУ. Моюн сунуу, баш ийүү. *Кийинки күндөрдө карылыкка бел алдырып койдумбу дейм, өз оюмда* (Убукеев). *Күн мурун эле бел алдырып мүңкүрөп каласыңбы?*

БЕ

(Убукеев). *Жашык болуш жаман адам белгиси, Күйпул жүдөп, күйүткө бел алдырган* (Алыбаев).

БЕЛ АЛДЫРБОО. Сыр алдырбоо, шек бербөө, багынбоо, басынбоо. *Душманга бел алдырба. Жактырганыңды алып оку деди. Минтип оңуна салбаспы. Шарафуддин молдого бел алдырбай жанараак оңтойлотқондоруна көзүн жалдыратты* (Бейшеналиев). *Акбала айтканынан кайтпай тигилерге бел алдырбоого тырышты* (Укаев).

БЕЛ БАЙЛОО. 1. Кайраттануу, өзүнө-өзү дем берүү, чымырканууу. *Башкасын койсом да мен атама ушуну айтууга акым бар экенин ойлоп бел байладым* («Кыргызстан маданияты»). *Тыныбек .. алардын кайгысына буркулдап жаш төгүп, кайра бел байлаганда томсоро сурданат* (Бейшеналиев). *Муратты кандай да болсо, бул азаптан куткаруруга, калаага алып барып, бир мектепке киргизүүгө бел байлады* (Баялинов).

2. Кимдир бирөөгө таянуу, ишенүү, аны эш тутуу, медер кылуу. *Ушуга бел байлап, жолго каражат жыйып, быйыл жериме кайтамбы деп журчу* (Элебаев). *Сизге бел байлап гана ушул катты жаздым* («Чалкан»). *Байкагыч саякатчы тээ батыштын түпкүрүнөн эңсеп, бел байлап чыккан крайдын мерчемдүү жерине жетти* (Осмоналиев). *Өлбөсө келер бекен деп, Курсактагы куу жолтой Жетимчеге бел байлайм* («Сейтек»).

В.: Бел кылуу. *Эми сенден башка бел кылар кишиси жок, - деп, кандайдыр капалуу өңү менен Алымкулга карады* (Абдукаримов). *Небересин бооруна кысып, ага таянып аны бел кылат* (Борбиев).

Бел тутуу. *Аймактагы эл Жанкечтини бел тутуп, жапырт көчүшүптүр* (Осмоналиев). *Кайран киши анын сенден башка бел тутары жок* (Бейшеналиев).

БЕЛ БАСКАК. Орто жери кайкы сымал, кайкыраак. *Бирөө тиги чоң турмуштан, айталы, Мукай, Токуш андан төмөнкү бел баскактан ... элик айдаш керек* («Ала-Тоо»).

БЕЛ БОЛУУ. Арка-тирек болуу, жөлөк болуу. *Бербесе бел, албаса арка болуп калган экенсиң* (Бейшеналиев). *Асыл досум тилимди ал, Бараан болгун, бел болгун* (фольк.). *Аман болсо Карадөө Жедигер саа бел болор* («Сейтек»).

БЕЛ БУУ. к. Белди бекем буу.

БЕЛ БҮКПӨӨ. Баш ийбөө, моюн сунбоо, женилбөө. *Төбөлдөрдүн башына ойноочу ур токмогум - сөзүм, ырым. Мен эч качан аларга бел бүкпөйм. Бүгүн тебелеткен намысымды эртең, бүрсүгүнү эки эселеп алам* (Бейшеналиев). *Андрей мындай менменсинип, теңсинбей туруучулукка бел бүгүп, ура алган жок* (Сасыкбаев).

БЕЛ КУДА БОЛУУ. Балдары төрөлө электе, боюнда барда, курсакта экенинде убадалашып, кудалашып коюу. *Сатылган менен Абдыраман кол алышып бел куда болуштук дешип бата айтышканы ырас* (Сыдыкбеков). *Акун-хан менен Манас бел куда болушкан* («Семетей»). *Бел куда болгон атаңыз, Берметтин пейли сүйгөн курбалы* («Саринжи-Бөкөй»).

БЕЛ КЫЛУУ. к. Бел байлоо 1.

БЕЛ САЛДЫ. Анча түзүк эмес, эч натыйжасыз. *Бел салды жумуш болду. Бел салды кылды.*

БЕЛ ТУТУУ. к. Бел байлоо.

БЕЛ ЧЕЧПӨӨ. Тыным албоо, тынбай аракеттенүү, күндүр-түндүр иш үстүндө, же жоо бетинде болуу. *Чырым ушул учурда күнү-түнү бел чечпей иштеди* (Каимов). *Чүй райондагы «Ак-Бешим» совхозунун чабаны Бейшебаев бел чечпей эмгектенүүдө* («Советтик Кыргызстан») - *Эл үчүн, өлкө үчүн төрт жылы бел чечпей кармашып келдик* (Касымбеков).

БЕЛГЕ ТАҢУУ. Таяныч, тирек, ишенимдүү жөлөк. *Артык балбан Карадөө Айласын таппай жүрүүчү Белге таңуу Чоронун Берендигин билүүчү* («Сейтек»). *Арбын кыргыз биригип Белге таңуу беренди Чокмор кылып алалы* («Сейтек»). *Бир уруудан хан шайлап, белге таңуу кылып, бир жакадан баш чыгарышыбыз керек* (Көчкөнов).

БЕЛДЕН БАСУУ. Баш көтөртпөө, мүнкүрөтүү, өйдөлөтпөө. *Сөөгүмөн сөзүн өткөрүп Арамдар басат белимден* («Семетей»). *Жокчулук белден басты* («Ала-Тоо»).

БЕЛДИ БЕКЕМ БУУ. Кайрат кылуу, өзүнө-өзү дем берүү, кайраттануу, чымырканууу, белсене киришүү. *Энди, Теңирберди аке күйүткө алдырбай белди бекем буганыңыз жакшы* (Касымбеков). *Андан көрө белди бекем бууп, шартылдап жүрө бер* (Абдукаимов). *Байымбет калган өмүрүн ашырбай да, кемитпей да ишкер пайдалануга белди бекем бууду* (Бейшеналиев).

В.: Бел буу. *Безеленип жамандыкка белди бууп эрте тотуккан курагым эле* (Бейшеналиев). *Үйдүн тун уулу катары белди бууп, эрте жаздан атасынын кетменин көтөргөн* (Бейшеналиев). *Азабы менен жыргалына белди бууп ташташтыы* (Осмоналиев).

БЕЛИ КАЙЫШУУ. к. Бели майышуу.

БЕЛИ КАТУУ. Эр жетүү, чоңоюу, баралына келүү. *Токомдун бели катканда үстүмдөн жүгүм түшөр, - деп ойлоп коюп жүрөр эле атасы* (Сыдыкбеков). *Бели ката электе эле чоңдор сыяктуу колхоздун оор жумуштарын аткарууга киришиптир* (Саатов).

БЕЛИ МАЙЫШУУ. Кыйынчылык, оорчулук келүү, өтө оор абалда калуу, кыйынчылык, оорчулукту көтөрө албай кыйналуу. *Аттиң ай, Алымкулдун атасы мезгилсиз кеткенге жигиттин бели майышып турбайбы* (Абдукаримов). *Бел майыша турган нерсе - бул өзүбүздө күчтүн жетишпегени болуп турат* («Советтик Кыргызстан»).

В.: Бели кайышуу. *Кызыл таздан таяк жеп, бели кайышып, кыйноо тарткан мен карыпты демдентип, жашартчу өзүңсүң жаркыным* (Бейшеналиев).

БЕЛИ МЕРТИНҮҮ. к. Бели сынуу.

БЕЛИ СЫНУУ. Оор кырсыкка учуроо, башына күн түшүү, бедели түшүү. *Бул жердеги бай, манаптын бели Бийаалы менен Түркмөн камалганда бир сынса, Абыкка келин алып бергенде экинчи сынды* (Жантөшев). *Тоголок Молдонун... Кеңеш өкмөтүнүн көрөр көз ишмерине айланганы бели сынып, кансыраган зулумдарды кекентип ...кыжынтууда* (Бейшеналиев).

В.: Бели мертинүү. *Көтөрүлгөн букара урууларынын бели мертинген менен, залимдерге кеги, өчүгүүсү чыңалгандай* (Бейшеналиев).

БЕЛИ ТИЙҮҮ. к. Аркасы тийүү.

БЕЛИН ОМУРУУ. Баш ийдирүү, багынтуу, беделин түшүрүү. *Бир айылдын белин омуруп, дегенин орундатып, кызын тартып келген Жылматай* (Осмоналиев).

БЕЛЧЕСИНЕН БАТУУ. Аябай терең малынуу, чыккыс, кутула алгыс болуу, абдан аралашып калуу. *Карызга белчесинен батты. Ушинтип, сары убайымга белчебизден батып, баш көтөрө албай отурабыз, - деп төрдөгү улгайган аял шуу үшкүрүп койду* («Ала-Тоо»).

БЕРБЕСТИН АШЫ БЫШПАС. Берем дегенин бербей создуктурган, күттүрө берип тажатып жиберген абалга карата айтылат. *Бербестин ашы бышпас кылып, сиз анча тайсалдабаңыз* («Чалкан»). *Мурат ичинен «Бербестин ашы бышпас» деди да оор үшкүрдү* (Элебаев).

БЕРЕКЕ ТАППАГЫР. Оңолбогур, жарыбагыр деген маанидеги каргыш. *- Атаа бечара ай-э! Алиги аракеч ит, береке таппагыр, жедеп эле жүрөгүн түшүрүп салган тура!* (Өмүрбаев).

БЕРИ БОЛГОНДО. Эң жок дегенде, болбой калды дегенде. *Бери болгондо өз кунунан эки эсе ашып түшмөк, бекер кылгансың* («Ала-Тоо»).

БЕРИ КАРАП КҮЛҮҮ, АРЫ КАРАП ЫЙЛОО. Кыйылып, арандан-зорго, амалсыздан, аргасыздан, аран дегенде. *Бери карап күлүп, ары карап ыйлап жатып берди, - деп ыйлап жиберди* («Ала-Тоо»).

БЕРИ КАРОО. Сакаюу, оорудан баш көтөрүү, айыгуу. *Оору алсыратып, дароо көз жанары өчүп кетти, кемпир эми бери карабасын билди* («Ала-Тоо»).

В.: Бери багуу. *Сестралар өз ара сүйлөшкөндө, ...оорусу уларып кетти, бери багар эмес, - дешет* (Жусупов). *Мырза- Чөлгө келгенде Кочкорбай ажынын оорусу күчөп, бери бакпай турган болду* (Аалы).

БЕТ АЛДЫ. Туш келди, баш-аламан, белгилүү бир багытта эмес, чачкын. *Ушундан кийин шыкалышкан калың көч, жөө-жалаң самсыган эл бет алды кетип жатты* (Сыдыкбеков). *Бала түш оогончо бет алды кыдыра берип, аябай чарчады* (Каимов). *Бет алдыда алды бастыра бериштн.*

В.: Бет келди. *Жонунда жабышкан балээ түшүп калар эмес, анда жорго атырылып бет келди чапты* (Айтматов).

БЕТ АЛГАНЫНАН КАЙТПАГАН. Туруктуу, айткан-дегенинен, көздөгөн максатынан кайра тартпаган. *Ал эми Зарыл Түндүк муз океанын, ...ач талааларды, күйүп жаткан чөлдөрдү багынткан, бет алганынан кайтпаган жаш адамдардын ...жүрөк титиреткен эрдигин баяндады* (Өмүрбаев). *Ушу силердин бактылуу күнүңөр үчүн башын сайган, бет алганынан кайтпаган .. баатыр аталарыңарды эстен чыгара көрбөгүлө, айланайындар!* («Ала-Тоо»).

БЕТ АЛДЫРБОО. к. Бет бактырбоо.

БЕТ АЧАР. Кандайдыр бир иштин башталышы, алгачкы башталмасы. *Окуучуларга биз сунуш кылган бул татынакай аңгемелер жаш талапкердин бет ачары* («Ала-Тоо»). *Менин айтып отурганым бул китепке бет ачар өңдүү гана* (Бөкөнбаев).

БЕТ БАГА АЛБОО. Даап карай албоо, батына албоо, түз барууга кудурети жетпөө, тике карай албоо. *Капилеттен кармалган күнөкөрдөй бет бага албай башын эңилтип, ...жазасын тартууну күттү* (Бейшеналиев). *Кары ата-энесине Бөбөк бет багып карай албай отурган* (Укаев). *Жоонун колу бет бага албай качышкан* (Турусбеков). *Ойго жеңдирип, ички сырын чечип айтышка бет бага албай сөзгө мокоду* («Ала-Тоо»).

БЕТ БАКТЫРБОО. 1. Айтканга көнбөө, моюн сунбоо, чендетпөө, жолотпоо. *- Койгула, аралашпагыла! - деп Кален бет бактырбай тыйып салды* (Укаев). *Алкынган албуут катын тажаалданып, Алмакемди бет бактырбайт* (Сыдыкбеков).

2. Бет алдыдан катуу тосколдук кылуу, баш көтөртпөө (көбүнчө бороон-чапкын, жамгыр, карга карата). *Түн эле, Кар чапкындап элеп турду, Борошо бет бактырбай демеп турду* (Аалы). *Бет бактырбай турган бороон.*

В.: Бет алдырбоо. *Көкөнү балдар үйүнө жиберели деп, бир мугалим келген. Бирок, Шекер аны бет алдырбай койду* (Касымбеков).

БЕТ КАТ БОЛУУ. Кандайдыр бир жагымсыз иши, начар мамилеси, кылык-жоругу үчүн өзүн күнөөлүү сезип, ачык мамиле кыла албай онтойсуз, ыйнгайсыз абалда калуу. *Кашкары бет кат болуп, устасын жооткотуунун ылайыгын таппай өз абалынан долдурады* (Бейшеналиев).

БЕТ МАҢДАЙ. Бетме-бет, тике, бет алды. *Коктунун бет маңдайындагы бадалдуу корумда бир жолдошум калды* (Жантөшев). *Алдыман бет маңдай чыга калды.*

БЕТ ТЫРМАРЛЫК КЫЛУУ. Өзүнүн кылмышын, айыбын, күнөөсүн мойнуна албай актануугa аракеттенүү, бирөөгө жалаа жабап акчылануу. *Жан талашып бет тырмарлык да кылып көрдү. Сен Култай бирөөнүн макесин тебелеп-тепсетип алып, анан мага арызданып, бет тырмарлык кыласыңбы? - деди Мырзабай* (Абдукаримов). *Бет тырмарлык кылып, сенден эптеп ажыраш-канда да чындыкты жашырып ...качкан болчумун* (Абдукаимов).

БЕТИ АЧЫК. Ийменгенди, тартынганды билбеген, уяты жок, кашка. *Азыркы балдардын бети ачык, Кээде алардын алдында сүйлөгөндөн өзүң ийменесиң* (Мырзаев). *Бети ачык келин.*

БЕТИ АЧЫЛУУ. 1. Айыбы, кылган кылмышы ашкереленип, элге дайын болуу, билинүү. *«Кыял» бирикмесиндеги текшерүүнүн жүрүшүндө бети ачылган орчундуу кемчиликтердин өзөгү эмнеде болгон?* («Советтик Кыргызстан») *Кийин бети ачылганда кайдан алдың эле? - деп сурашса, «Кудаларга деп Алма-Атадан алып келгем», - деп жооп берет* («Ленинчил жаш»). *Кийинки мезгилде ...бир катар наркомандардын кылмыш бети ачылды* («Советтик Кыргызстан»).

2. Эч нерседен тартынбай, уялбай, тике, таамай сүйлөй турган болуу, ошондой абалга жетүү. *Турсун ...топто сүйлөп бети ачылганы, кандайдыр көңүлүн сергилеңдетип, башкача, пайдалуу адамга айланып бараткансыды* (Бейшеналиев). *Мурунчараак Бермет уялган болуп жүрдү, кийин кызара түшмөйүн таштап, бети ачылып кетти* («Ала-Тоо»). *Бети ачылып, аздыр-көптүр чогулган топту самап, чакырык күткөнүчү* (Бейшеналиев).

БЕТИ БОЗДОБОО. Эч уялбоо, кебелбөө, тартынып да койбоо. *Бети боздобой туруп айтканын кара, уятсыз!* («Ала-Тоо»).

В.: Бети бозорбоо. *Чиркин, бети бозоруп койсо боло* («Чалкан»). *Ий-ий, бети бозорбой туруп кантип айтты* (Жантөшев).

БЕТИ ДУУЛДОО. Абдан уялып, өтө ынгайсыз абалда калуудан улам бети-башы кызарып, аябай ысып чыккандай сезилүү. *Уялганымдан бетим дуулдап, кулагым чуулдап, жаратылыш жөнүндө берилген суроолорго да оңдуу жооп бере албадым* («Кыргызстан маданияты»).

БЕТИ ЖАРЫК. к. Жүзү жарык.

БЕТИ ЖОК. Уятсыз, абийирсиз. *Бети жоктун айтканын кара! Күнүгө эле көрүшүп, учурашып жүрбөйсүзбү?* (Баялинов). *Бети жок, акмак, сугалак, Бастыра албай тооташка Калгандыр аты буралып* (Тоголок Молдо). *Мариянын сүрөтүн уурдап кетип, Прагадан чоңойтуруп, ал бети жок мага алпарган экен* (Ашымбаев).

БЕТИ КАЙТУУ. Бир нерседен жалкып, жалтайлап, тартына түшкөндөй болуу, мурдагыдай батына албай калуу, басырыла түшүү. *Бирок, алигидей эмес, бети кайтып калган* (Укаев).

БЕТИ КАЛБОО. Аябай уялуу, өтө ыңгайсыз абалда калуу. *Аннанын тынчы кетип, ...коммунадан чыгарып койсо, кайра кайсы бетибиз менен барабыз, элге эмне бетибиз калат деп санааркайт* (Ашымбаев). *Шашылыш колхоз иши үчүн келе жатып, балача адашып жүрсөк бет калабы* (Кыдырмышев).

БЕТИ КАЛЫҢ. Уялганды билбеген, уялбаган, эч нерсени тоготпогон, кенебеген. *Көзү тик, бети калың, кашка болбосо, жинди болгон кыз качабы?* (Жантөшев). *Күйгөнбышкан калың эл, Бети калың зулумдан* (Барпы).

БЕТИ КАРА. Уяты жок, адамкерчилиги, адамдык сапаты жок, уятсыйытты билбеген, маскара. *А Мырзакул бери карабайт, көзүн ала качат, демек, бети кара, ниети кара* (Касымбеков). *Бети каралар эми өздөрү качып кетишкен экен* (Токобаев). *Ой, бети кара о-ой, оозумурдуң кыйшайбай туруп кантип айттың ушуну* (Байтемиров).

В.: Жүзү кара. *Жүзү кара! Даана ит турбайсыңбы, нагыз тыңчы экен го...* (Ашымбаев).

Кара бет. *Кара жолтой, кара бет болдуң, ...эшиктен үйгө кире электе эриңди жалмадың* (Жантөшев). *Мени гана чанат ээ, томаяктын кызы. Кергиле кара бетти* (Сыдыкбеков).

БЕТИ КАРАРУУ. Катуу уят болуу, маскара болуу, шермендеси чыгуу. *Ланичек эл алдында бети карарып, бир бозоруп, бир кызарып олтурду* (Ашымбаев).

БЕТИ КУРУСУН. Өтө жагымсыз, начар ишти, абдан коркунучтуу, жеке жийиркеничтүү абалды, жамандыкты билдирүүдө бирөөгө наалат айтуу маанисинде колдонулат. - *Бети курусун ...биз го баш-учунда болгонубуз жок, уккандар айтат* (Касымбеков). *Эсим ооп түштү. Экөөнүн колун боорума басып турам. О-о, ал күндүн бети курусун. Өпкө-боорум куушурулуп, ичим куйкаланып баратат* (Өмүрбаев).

В.: Жүзү курусун. *Эне-атасы катар өлтүрүлгөн коркунучтуу түн. О-о, ал түндүн жүзү курусун* (Өмүрбаев).

БЕТИ КҮЙҮҮ. Бирөөнүн алдында өзүн айыптуудай, күнөөлүүдөй сезип, катуу уялуу, тике карай албоо, өтө ыңгайсыз абалда болуу. *Шарафуддин байбичеси, бала-бакырасы менен сапардан кайтканда бетим күйүп кымырылганымчы* (Бейшеналиев). *Байдын жесири да, Чырым да беттери күйүп, ага саламдашууга батына албай жүрүшкөн* (Каимов).

БЕТИ КЫЗАРУУ. Уялып калуу, уялганынан кызарып кетүү. *Ошондо анын бети кызарып, эч сөз айта албай жер караган* («Ленинчил жаш»).

В.: Бети чыңалуу. *Дочекалдын бети чыңалып турду. Ага партиялык жактан сөгүш берилген эле* (Ашымбаев).

БЕТИ ТҮГӨНҮҮ. Катуу уят болуу, маскара болуу, уяты чыгып, эмне кыларын билбей калуу. *Беттин түгөнгөнүн мен сезбей коюптурмунбу?* (Сыдыкбеков).

В.: Бети тултуюу. *Киерге жер таппай бетим тултуйду* («Чалкан»). *Езефтин бети тултуюп, башы жерге кирип кетти* (Ашымбаев).

Бети чымыроо. *Ал ошондо гана кыздын эмне максат менен келгендигине түшүнүп, киерге жер таппай бети чымырады* (Саатов). *Үйдөгү адамдар орундарынан турбай, беттери чымырап үңкүйүштү* (Осмоналиев).

БЕТИ ЧЫДАБОО. Даай албоо, жолой албоо. *Мен мурун сени менен жолугушканга бетим чыдабай жүрдү* (Абдукаимов).

БЕТИ ЧЫМЫРАБОО. Эч сезбөө, уялып да койбоо. *Мен кирсем, бутун учкаштырып орундукта чылым чегип отуруптур, деле улуу келдиби, кичүү келдиби деп бети чымырабайт, келтейип да койбойт* («Советтик Кыргызстан»).

БЕТИ ЧЫМЫРОО. к. Бети түгөнүү.

БЕТИМДИН БЕШ ТЕРИСИ. Абдан уят, жеткен маскарачылык деген сыяктуу жек көрүү маанисинде колдонулат. *И-и, бетимдин беш териси, кудай ошондой кылгылык кылбасын* (Байтемиров).

БЕТИН АЙМАНДАЙ КЫЛУУ. Күнөөсүн бетине коюу, катуу уялтуу, маскара кылуу, жер каратуу. *Өзүн сыйлабаган өзгөнүн бетин аймандай кылат* (макал).

БЕТИН АРЫ КЫЛСЫН. Кандайдыр кырсыктуу оор иш, же начар кылык-жорук жөнүндө сөз болгондо андайды көрбөйлү, мындайга кабылтпасын, андан алыс бололу деген мааниде колдонулат. *Ооба, андайдын бетин ары кылсын* (Жантөшев). *Сенден орун талашайын деген ниетим жок, анын бетин ары кылсын* (Абдукаимов). *Көпкөк чырпык кезиңерде, анын бетин ары кылсын кокуй!* (Өмүрбаев).

В.: Жүзүн ары кылсын. *А кулагандын жүзүн ары кылсын* (Өмүрбаев). *Асты биз тарткан азаптын четин ушуларга көргөзбөсүн! Анын жүзүн ары кылсын! Бу баш, көз жашка жуунуп, көкүрөк дартка мууңду го!* (Өмүрбаев).

Бетин көрсөтпөсүн. *Акбаевдин көзүнө ошо согуш күндөрүндөгү жаралуу жер көрүндү. Оо, эми анын бетин көрсөтпөсүн! Дароо ошол жерде курман болгон жолдоштору көз алдына элестеди* (Өмүрбаев).

БЕТИН АЧУУ. 1. Бирөөнүн кылмышын, жаман кылык-жоругун ашкерелөө, элге дайын кылуу. *Тоголок Молдо... мыкаачылыктын бетин ачып, кайраттуулукка чакырган ыр, казалдарды жаратууну зарыл милдети катары түшүндү* (Бейшеналиев). *Муну чыныгы... жаштар бетиңизди ачып жазып отурат* (Абакиров). - *Ээн баштык! Сен болсо досуңду калкалап калгың бар. Биз бетин ачып койдук* (Айтматов).

2. Бир нерсени айтууга, сүйлөөгө батына албай уялып, тартынып жүргөн кишини аралашып, тартынбай, уялбай сүйлөй тургандай кылып коюу. *Айылчы иничегин сөзгө аралаштырып, бетин ачууга ниеттенди* (Бейшеналиев). *Бир жагы эртеби-кечпи эл алдына чыгар деген ниет менен эрендерин эл аралатып, бетин ачып коюуну ойлоду* (Осмоналиев). - *Оо, Алаке, бу... мурду барбайган баланы мага бер, эл аралатып бетин ачайын, канатын жазайын* («Советтик Кыргызстан»).

БЕТИН КӨРСӨТПӨСҮН. к. Бетин ары кылсын.

БЕТИН ЧИЕДЕЙ КЫЛУУ. Катуу уят кылуу, айыбын ачып маскаралоо. *Өзүн аябаган, өзгөнүн бетин чиедей кылат* (макал).

БЕТИНДЕ КЫЗЫЛЫ БАР. Уяттуу, ыймандуу, абийири бар, ызаат сактаган. *Бетинде кызылы бар болсо, отуз эки мүдөөнү жер чийдирип эле келер* (Жантөшев). *Бечара, бетинде кызылы бар тура, мындан түңүлүүгө болбойт.*

БЕТИНДЕ КЫЗЫЛЫ ЖОК. Уяты жок, уялганды, ызаат кылганды билбеген. *Аягынан азып, томугунан созуп, тентип жүргөн бетинде кызылы жок бир шуркуянын айынан Нөкөн атыңды кирдеттиң го, жарыгым!* (Үмөталиев).

БЕТИНЕ БАСУУ. Кылмышын, күнөөсүн, начар кылык-жоруктарын эч буйтагыс, кыймылдагыс кылып мойнуна коюу, далилдеп берүү. - *Сарбагыш деген зордукчу зулум атаңдан Абайып аталганына таңмын, - деп Турсун бетине басты. Жалий турган жеринде катып, көзү чакчайды* (Бейшеналиев).

БЕТИНЕ КАН ЖҮГҮРҮҮ. к. Бетине кызыл жүгүрүү.

БЕТИНЕ КАРАБОО. Кылчактабай, жан тартпай, тартынбай тике айтуу. *Бир маалда Агыргай... эч кимдин бетине карабай бөйрөгүн таяна, уламдан улам алдыга жүткүнө берип: - Каргышың журтта калган как башыңа жетсин! ...Агыргайдан айланып кетсин! - деди да Нөкөн жакка түкүрүнүп-түкүрүнүп алды* (Ш.Үмөталиев).

БЕТИНЕ КАРМОО. Кандайдыр бир ишке себеп, негиз кылуу үчүн бир нерсени шылтоолоп, ага таянып бүтүрүү аракетинде болуу. *Акын бу кырчаңгы таздын Бошкойду бетине кармап тийишкенин да түшүндү* (Бейшеналиев). *Баланын хан атына далдаланып, аны бетине кармап, мени менен эрез талашкысы келип жүргөн кишилер бар эле* (Касымбеков). - Жантай баатыр, улуу башынды кичик кылып, ...жалпы саяктын тоодой кадырмандарын бетине кармап келсең мен чанмак белем (Бейшеналиев).

БЕТИНЕ КӨӨ ЖАБУУ. Бирөөнүн уяттуу ишин ашкерелөө, уятын чыгаруу, айыбын ачыш, эл алдына дайын кылуу, маскаралоо. *Эгер сен намыссыз болбосоң, райондук кызматчылардын алдында менин бетиме көө жаап, душманды калкалап каласыңбы?* (Жантөшев). *Жалган жеринен бетине көө жаап, ал камакка алынды* (Эшмамбетов). *Арыды-карыды, эми сөөлөт күтөр десе, муну карабайсыңбы, бүт Баракбай тукумунун бетине көө жапты* (Айтматов).

В.: Бетине көө жагуу. *Гүлбүбүнүн бетине көө жагышты* (Сыдыкбеков). *Жанагы элден чыккан шерменденин көзүн тазалап, катындарыбыздын абийирин сактап калбасак, эми жамы эркектин бетине көө жагар* (Сыдыкбеков).

Бетине көө сүртүү. *Кызыңды тыйып ал деп, бетиме көө сүрткөн кишини эмне дейм* (Каимов).

Бетине көө сыйпоо. *Жакшылык кылган адамынын алдында кимдир бирөө бетине көө сыйпап салгансыйт* (Осмоналиев).

ЖҮЗҮНӨ КӨӨ ЖАБУУ. *Анын бул иттигин койбосо, бүт элдин жүзүнө көө жабат ко* ("*Ала-Тоо*").

БЕТИНЕ КӨӨ ЖАБЫЛУУ. Эл алдында катуу уят болуу, маскара болуу, шермендеси чыгуу. *Баарыбыздын бетибизге жабылган көө болбодубу?* (Тойбаев). *Караланган адамдарыбыз акталды, бетибизге көө жабылбай куландан соо калдык деп түшүнсөк, анда жаңылышып калабыз* (Жантөшев).

В.: Бетине көө сыйпалуу. *Айыпсыз жерден бетине көө сыйпалып, кадыр-барктан ажырай жаздап отурган жакшынакай эле адамдарды көрүп отуруп чыдай албадым* («Ленинчил жаш»).

БЕТИНЕ КӨШӨГӨ ТАРТУУ. Кимдир бирөөнү калкалоо, күнөөсүн, айыбын жаап-жашыруу. *Эгер сен намыссыз болбосоң, душмандын бетине көшөгө тартып, калкалап каласыңбы?* (Жантөшев).

БЕТИНЕ КЫЗЫЛ ЖҮГҮРҮҮ. Нурдануу, тамылжып өңүнө кирүү, өндөнүп кызара баштоо (кандайдыр кубаныч менен толкундаган, же өтө начар абалдан өйдөлөп, оңоло баштаган учурларга карата). *Осмондун бетине кызыл жүгүрүп, жылмайып*

турду (Саатов). *Чала ачылган түндүктөн кызга күндүн шооласы тийип, кыздын купкуу бетине кызыл жүгүрдү* (Абдукаимов).

В.: Бетине кан жүгүрүү. Анын бетине кан жүгүрүп, жандана түштү (Кыдырмышев).

БЕТИНЕ САЛУУ. Кемчилигин, күнөөсүн, кылган кылмышын далилдеп, мойнуна коюу, тартынбай көзүнчө айтуу. *Ашырбек Ланичекке бурула берип мыскылдуу жылмайып алды да, далилге таянсам жолдош Ланичек, кепти сизден баштайм, - деп болгон окуяны бетине салды* (Ашымбаев).

БЕТИНЕ ТАМГА БОЛУУ. Качандыр бир мурда болуп өткөн кылмышы, күнөөсү ашкереленүү, далилденүү, аныкталуу. *Анын эмнесин сурайсың, баягылары бетине тамга болбодубу* («Ала-Тоо»). *Атасын жашырып жүргөнү бетине тамга болуп, Жалий турган жеринде ката көзү чакчайды* (Бейшеналиев). *Жалий Турсунду амал, алдоо жолу менен имерем деп, абийирин ачтырып, жашырган изи бетине тамга болуп акмагы чыкканда акыркы күчүн, тапанчасын колдонду* (Бейшеналиев).

БЕТКЕ ЧИРКӨӨ. Катташууга, мамилелешүүгө жолтоо болгон себеп. *Элеман бирдеме айтайын десе Теңирберген менен Акбаланын ортосу бетине чиркөө болуп, тили күрмөлүп турат* (Укаев). *Ошол кат бетибизге чиркөө болду деп жиберди* (Ашымбаев). *Андай кылсаң эл наалат айтат, бетиңе чиркөө болот* (Бердикеев).

БЕТИНЕ ЧЫГАРУУ. Тең тайлаштыруу, тең ата кылуу. *Кыязды бетиме чыгарып, төбөмө камчысын үйүртүп отурасың* (Бейшеналиев).

БЕТИНЕ ЧЫГУУ. Эч тартынбай, тайманбай тике айтуу, бети ачылып, тең тайлашуу, тең ата болуу. *Экинчиден, өз душманы Орозбайдын бетине чыгып, ага карата наалатын эл алдында айтмак* (Өгөбаев). *Андай экен күндө алкылдап, бетиңерге чыгып турса эмне кылмак элеңер?* (Өгөбаев). *Кечээги ата-бабабыздын кол астындагы букараңдын кайсынысы бетине чыга алчу эле* (Укаев).

БЕТИНЕН КАНЫ КАЧУУ. Кубарып-кумсарып өңү бузула түшүү, купкуу болуп өң-алеттен кетүү (ачуулануу, каарданып, же бир нерседен катуу коркконо абалга карата). *Акматтын бетинен каны качып, жоош чоң көзү чарасынан чыккан* (Осмоналиев). *Ошого карабай манаптын бетинен каны качып, кызуулана балтыр этин эзе кармап, олчойгон бутун солбуй, кеги кетпөөчүдөй көшөрдү* (Бейшеналиев).

В.: Бетинен кан-сөлү качуу. *Чакырылгандар жөөлөшүп, ызырынып, ...беттеринен кан-сөлү качып, чакчаңдаша көздөрү чанагынан чыгып, Касымбектин үстүнө жулунуп кириишип, опурулуп чурулдоодо* (Бейшеналиев).

БЕТИНЕН КАНЫ ТАМГАН. Кыпкызыл болуп нурданган, булкуюп толук көрүнгөн. *Ал бетинен каны тамган, чокчо сакал, чоң чулу киши* (Бердикеев). *Бетинен каны тамган кара тору жигит домбура чертти* (Укаев). *Айылчы ...карыса да бетинен каны тамган, көгала сакал, азуулуу айбандын сырттаны кейип-тенген үй ээси карыяга күрсүндү* (Бейшеналиев).

БЕТИНЕН КАРА ТҮК ЧЫГУУ. к. Бетинен түгү чыгуу.

БЕТИНЕН ОТУ ЧЫГУУ. Катуу уялуу, абдан уят болуп, абийири ачылуу. *Таякеңдин колу жер алдында эмес, туугандарга барса бир кой бөксөлөп келбейт беле, - деп бетинен оту чыга чебеленди* (Ашым-

баев). – *Сен эмне үчүн чоң атама барбайсың, ата? – Минтип,...* – деп атасы көз айнегин алып, бир аз кызарып, бетинен оту чыгып, оңтойсуздана түштү, – *кол бошобой эле...* (Жусупов).

БЕТИНЕН ТҮГҮ ТҮШӨ ЭЛЕК. Жаш, өсүп жетиле элек, баралына жете элек. *Бул жолу өңкөй он сегиз, он тогуздагы бетинен түгү түшө элек балдар жөнөп жатты* (Айтматов).

БЕТИНЕН ТҮГҮ ЧЫГУУ. 1. Ачуусу келүү, сурдануу, жаалы келүү, каардануу. *Дүйшөндү кармап тура албаганыма арданып, байкемдин түгү чыккан бетине дит багып карай албадым* (Жусупов). *Абил бий ...ар кимисин бир теше тиктеп, бетинен түгү чыгып отурду* (Касымбеков). *Кудаймендинин бетинен түгү чыгып туктуйуп отурду* (Укаев).

2. Корккон, чочулаган, бир нерседен сестенген абалда болуу. *Ээр үстүндө үрпөйүп, бетинен түгү чыккан балага күлүктү мингизди* («Ала-Тоо»).

В.: Бетинен түгү көрүнүү. – *Эмне, бирок,* – деди ал бетинен түгү көрүнүп (Бердикеев).

Бетинен кара тук чыгуу. Чынаркандын бетинен кара тук чыгып, балбылдаган чоң көздөрү эчтемени көрбөй тунарып, ичи күйүп, алапайын таппай баратты (Абдукаимов).

БЕТИНЕН ЧААРЫ ЧЫГУУ. Абдан ачуусу келүү, жаалдануу, кыжалат болуу. *Баятан бери бетинен чаары чыгып турган Айдаркандын бутун кучактай жыгылды* (Токобаев). *Көзүндөн от, бетинден чаарың чыгып турат* (Токобаев). *Күрүчбектин бетинен чаары чыгып түнөрүүдө* (Осмоналиев).

БЕТИНИН КЫЗЫЛЫ КАЧУУ. Кубарып-кумсарып, кушкуу болуп өңү өзгөрүлүү. *Ушул учурда ички үйдүн эшиги акырын ачылып, бетинин кызылы качкан Бермет көрүндү* (Абдукаимов).

БЕТИНИН ЧҮКӨСҮ ЧЫГУУ. Жагы шимилип, абдан арыктаган, шапайган көрүнүштө болуу. *Жаагы шимилип, бетинин чүкөсү чыгып, өңү шапайды* (Өмүрбаев). – *Төп-чар жеп жүрүп, бетиңдин чүкөсү чыгып, чегирткедей кылжыйып бүтүпсүң,* – деди ал *мени адатынча каруумду бекем кармап* (Жусупов).

В.: Бетинин сөөгү чыгуу. *Бает акем баягыдай эмес, жаагы шимилип, бетинин сөөгү чыгып турат* (Өмүрбаев).

БЕТИҢ БАРБЫ? Уялсаң боло, бул кылганың туура эмес, туура эмес иш кылгансың, уяласыңбы деген сыяктуу жемелөө маанисинде колдонулат. *Бетиң барбы? Кантип калп айттың.*

БЕТИҢ КҮЙГҮР! Күнөө кылган кишиге карата уятсыз, абийри жок деп жек көрүү, наалат айтуу, тилдөө маанисинде колдонулат. *Эми өлбөгөндө эмнең калды? Бетиң күйгүр!* деди *Мөлтөй Нөкөндү табалай берип* (Ш.Үмөталиев).

В.: Бетиң тилингир. *Нөкөн ...көйнөк, дамбалчан калыбында кара кунастай тарбаланган, Агыргайды качырды: – Тилиңе тибиртке, бетиң тилингир! Тилиңе тибиртке!* (Ш.Үмөталиев).

БЕТКЕ АЙТУУ. Эч тартынбай, жалтактабай болгон чындыкты өз көзүнө тике айтуу, тайсалдабай түз айтуу. *Кең көйнөктүн этек-жеңин делбиретип-далбыратып колду көтөрө салган Батийна баягы элеттиктин тартынбай бетке айтар өкүмдүгүнө салды* (Сыдыкбеков). *Кыздын ийкемдүү, ак жүрөк, бетке айтар жагын ойлоп гана кичине ынанат* (Бердикеев).

В.: Бетке басып айтуу. *Жалтанбай бетине басып айт.*

БЕТКЕ КАРМАГАН. Түзүгүрөөк, жакшыраак деп эсептеген, ишенген. *Бул айылдын бетке кармаган кыз-келиндеринен бөтөнчө кийингенин ушак кылышты* (Укаев). *Даадайдын бетке кармаган эки илеси бар эле* (Эралиев).

БЕТКЕ ЧАБАР. Бирөөнүн көңүлүнө, көзүнө карабай, болгонун болгондой тике айтып салма, эч тартынбай, оройлонуп, кемчилигин түз айтма. *Уяң келинге жээнинин кыялы кызыктай өңдөнүп, бетке чабар, жада калса кыймылынан өйдө осол көрүндү* (Ашымбаев). *Минтип орой да болсо чындыкты айткан, бетке чабар... Жаркынбай гана айта алат* (Бейшеналиев). – *Өмүрзак көзүнүн чаарын чыгара бетке чабар мүнөзүнө жеңдирип ...дүңгүл сакалын түйдөктөнтө бакылдады* (Бейшеналиев).

БЕТКЕ ЧАБУУ. Өтө катуу айтуу, тике айтуу. *А мен болсом, орой, бетке чаап тийишип сүйлөйт экем* (Байтемиров). *Өтө бетке чаппай кичине сүйлөй салдырдым* (Бейшеналиев). *Бетке чаап сүйлөп, бирок сөз жебеген – кер ооз, бакан ооз адамдарга эми кадимкидей эле күрөш ачпасак болбой калды көрүнөт* («Кыргызстан маданияты»).

БЕТТЕН АЛУУ. Бирөөнүн койгон айыбын мойнуна албай, кепке-сөзгө келбей, жулунуп-жулкунуп, кайра өзүнө асылуу, сүйлөтпөө, айтканын төгүнгө чыгарууга аракет кылуу. *Эмне деп отурасың деп, Шуудур Акмат капканга түшкөн ачкусөндөй шаңк этип, Мөңкөнү беттен алды* (Укаев). *Калыйча да жалтанбай беттен алат* (Осмоналиев). *Арийне, ар деп беттен албай, минткени жетекчинин тереңдигинен, өзүн да, сени да сыйлагандыгынан* (Бейшеналиев).

БЕШ БАРМАГЫНДАЙ БИЛҮҮ. к. **Беш колдой билүү.**

БЕШ БЕТЕР. Ансайын, андан да көбүрөөк, ого бетер, андан да кыйыныраак. *Сөзсүз, үйрөнгөнчө сага кыйын. А мага андан да беш бетер* (Осмоналиев). *Тыныбек ага мурдагыдан беш бетер жакын, ыйык учурады* (Бейшеналиев). *Азыноолак шаңдануудга өзүнөн беш бетер пейилденип кайын сиңдисинин тымызын ныкыганын сезип, күлмүңдөдү* (Бейшеналиев).

БЕШ КОЛ ТЕҢ ЭМЕС. Бардыгы бирдей боло бербейт, арасында өйдө-ылдыйы бар, түрдүүсү чыгат деген мааниде колдонулат. – *Беш кол тең эмес экенин жакшы билесиз го, булардын ичинде да мөртөй-шөртөйлөрү бар,* – деди чарбанын жетекчиси бизге карап («Советтик Кыргызстан»). *Беш кол тең эмес, сарым. Жаман болбосо, жакшыны кайдан билет элек,* – деди чоң ата (Жусупов).

В.: Беш кол бирдей эмес. *Беш кол бирдей эмес, арада ар нерселер боло берет,* – деди Супатай (Бөлөкбаев). *Беш кол бирдей эмес, кызым* (Медетов).

БЕШ КОЛУНДАЙ БИЛҮҮ. Абдан жакшы билүү, бардыгын толук билүү, жат билүү. *Областын чарбаларын беш колундай билген киши* (Эралиев). *Силердин сырыңарды беш колумдай билем го, койсоңор боло!* – деди Бейшебаев («Ала-Тоо»). *Буерде жашагандарды салаалап санаса болот, бири-бирибизди беш колдой билебиз* (Айтматов). *Ал колхоздогу киреше, чыгашанын бардыгын беш колундай билет* («Ала-Тоо»).

В.: Беш бармагындай билүү. *Мен аларды беш бармагымдай билем.*

Беш манжадай билүү. *Мен эми буларды беш манжамдай билип калдым* («Ала-Тоо»).

БЕШ КОЛУН САЛУУ. Коомдук мүлккө же башка бирөөгө тиешелүү нерсеге ж.б. ач көздүк, сугалактык кылып ичип-жешке аракет кылуу, башы менен кирип кетүү. *Коомдук*

мүлккө беш колун салып жиберген бүлдүргүчтүрдүн бети ачылды («Чалкан»). *Май талканга кирдим деп, бакарары менен беш колун салып ийип, ал жерден да жыдып калыптыр* («Советтик Кыргызстан»).

В.: Беш бармагын салуу. *Эл байлыгына беш бармагымды бирдей салдым. Натыйжада кызматтан айдалдым* («Ала-Тоо»).

БЕШ КӨКҮЛ. Эс тартып, бойго жетип калган, турмушка чыга элек кыз. *Мадыра баш балдар, беш көкүл кыздар чымын-куюн болуп жетип келишти* (Абакиров). *Анда менин беш көкүл кезим* («Ала-Тоо»).

БЕШ МАНЧА ТЕҢ ЭМЕС. к. Беш кол тең эмес.

БЕШ МАНЧАДАЙ БИЛҮҮ. к. Беш колдой билүү.

БЕШ ӨРДӨГҮН УЧУРУУ. Калп айтуу, жалган айтуу, капкайдагы калпты айтуу. - *Жок, апатай... Алар беш өрдөгүн учуруп жатышат* (Жусупов). *Беш өрдөгүн учуруп жатабы дегендей болуп, бардыгыбыз дымып калдык* («Кыргызстан маданияты»). *Анда ал беш өрдөгүн учуруп калп айтып, аброюн көрсөтөйүн деген тура* (Абакиров).

БЕШ ТЫЙЫНГА ТУРБАГАН. Эч нерсеге жарабаган, кепке арзыбаган, оозго алынбаган, анча мааниси жок, болор-болбос бир нерсе. *Жакында тоюм болоору, менин сүйлөшкөнүм алар үчүн беш тыйынга турбаган иш экен да* (Тойбаев).

В.: Тыйынга турбаган. *Мурдагы бардык талаш-тартыш, оош-кыйыш пикирлер тыйынга турбаган майда нерселерге айланат* («Кыргызстан маданияты»).

Бир тыйынга турбаган. *Үйдөгүлөр бир тыйынга турбаган кайдагы бир нерселерди айтып, башымды оорутту* («Ленинчил жаш»).

БЕШЕНЕСИ ЖАРЫК. Жылдыздуу, жаркылдаган, жайдары, ачык мүнөз. *Деги өзү бешенеси жарык, жолу ачык, иши шыдыр жигит өңдүү эле* (Кыдырмышев). *Бешенеси жарык, көгала сакал Карала жүйөөчүл окшойт* (Бейшеналиев).

БЕШЕНЕГЕ ЖАЗУУ. Тагдыр буйруу. - *Болушка салам айт: адал кесип мага насип эмес экен. Бешенеме жазбаптыр. Тору аттан күдөр үзсүн* (Укаев).

БЕШЕНЕСИНЕ КҮН КОНУУ. Мандайы жарылуу, кубануу, телегейи тегиз, болуп-толуп туруу. *Куу этек да шордуу, балдары болсо этегине ырыс толуп, бешенесине күн конуп турбайт беле дейт энеси* (Айтматов).

БЕШИ КЕТҮҮ. Үрөйү учуу, бир нерседен чочулагандай, корккондой сестейүү, айласы куруу. *Минте берсең Семетей, Беши кеткен бул элди, Бейпайга дагы саласың* («Семетей»). *Тополоңу тоз түшүп, беши кетип кыжаалаттыкка кысылган шордууларга көп жашаган карыялардын сөзү эм болчудай болду* (Бейшеналиев).

БЕШИГИН ТЕРМЕТҮҮ. Көбүнчө кичүү кишилердин өзүнөн улууларга туура эмес мамиле жасагандыгына карата (атынан чакырганда) жактырбоо маанисинде колдонулат. *Сен эмне, мени атымдан чакыргандай бешигимди терметтиң беле, кичине ийменсең боло?* («Кыргызстан маданияты»). *Бешигин терметкенсип «сен» деп сүйлөйт* (Эралиев).

БЕШИК БООҢ БЕК БОЛСУН! Жаңы төрөлгөн баланын ата-энесин куттуктоо, балага жакшы тилегин айтуу маанисинде колдонулат. *Бир Карел эмес, биз дагы балалуу болдук. Баарыңардын «бешик бооңор бек болсун»!* (Ашымбаев). *Калыйпа балам бешик бооңор бек болсун, уулуңардын убай, урматын көргүлө* (Бердикеев). *Уулдун бешик боосу бек болсун үчүн* (Кыдырмышев).

БЕШИК КУДА БОЛУУ. Балдары кичинекей, бешиктеги кезинде кудалашып, куда болууга убадалашып коюу. *Мурун үйлөндүрүүнүн кеңири таркатылган формасы «бешик куда» деген болгон.*

БЕШИКТЕН БЕЛИ ЧЫГА ЭЛЕК. Чоное элек, өсүп жетиле элек, эр-азамат боло элек, али жаш, кичинекей. *Бала дегенди бешиктен бели чыга элек кезинде үйрөтсө, союл тоотпос өрт өсөт* (Сыдыкбеков). *Апаң айткандай бешиктен белиң чыкпай туруп, шумдук сөздөрдү сүйлөп калыпсың* (Абдукаимов). *Бешиктен белиң чыга электе апаң көз жумду, сенин көрбөгөнүң калдыбы* (Осмоналиев).

БЕШИМДИН КӨЛӨКӨСҮНДӨЙ. Упузун болуп чубалган, сүйрөлгөн деген мааниде. *Алар тигил кер мурут, бешимдин көлөкөсүндөй болуп коркойгон жигиттин арам оюн кайдан түйсүн* (Медетов).

БЕШТЕН БЕЛГИЛҮҮ. Түшүнүктүү, ачык, так, дайын. *Өзү даярдатып, өзү жетектеген Тынай элинин акими Дүр мырза экени бештен белгилүү* (Бейшеналиев). *Көп жол жүргөн Ашырбай менен келинчеги кыргыз салтынын ушундай берекесине таң калган жок, эзелтен келе жаткан бештен белгилүү жумуш экенин билишчү* (Үметалиев).

БЕШИН АЛУУ. Коркутуу, опузалап жүрөгүнүн үшүн алуу. *Кирелекте бешин алып опурулган улук, кудай жалгап Тоголок Молдону угуп тынчтанганда оюндагы Чоюбек тапшырган ака-ааратты унутуп долдурады* (Бейшеналиев).

БИЛБЕГЕНИ БИТ. Билбегени жок, бардыгын билет, көп нерселерге түшүнөт деген мааниде колдонулат. *Ошентип, сыртынан жоош болуп турган менен, анын билбегени бит* («Ленинчил жаш»). *Кичине болбой калсын, сенин көзүңө ошондой көрүнгөну менен, билбегени бит* («Кыргызстан маданияты»).

БИЛЕГИ ЖООН. к. Жоон билек.

БИР АЙТАСЫҢБЫ, ЭКИ АЙТАСЫҢБЫ. Ошондой болсо гана, андай болсо жакшы болбойт беле деген сыяктуу бир нерсенин болушун өтө каалоо, же болбой калды дегендей өкүнүү маанисинде колдонулат. *Эми аны бир айтасыңбы, эки айтасыңбы...* (Абдукаимов).

БИР АЧУУҢДУ БЕР. Андай кылба, сабыр кыл, кечирип кой деген сыяктуу кечирим суроо, өтүнүп-сурануу маанисинде колдонулат. - *Эми айланайын, байбатча, бир ачууңду мага бер, айланайын, - деп, эки колу калтырап, үнү каргылданып, Мойдундун тизесин кучактай берди* (Касымбеков). *Балакетиңди алайын, Калыйпа, бир ачууңду мага берчи* (Бердикеев). *Антпе, Шаке, бир ачууңузду мага бериңиз* (Бердикеев).

БИР АЯГЫ КӨКТӨ, БИР АЯГЫ ЖЕРДЕ. Абдан коркунучтуу абалда, өлүм алдында. *Бир аягы көктө, бир аягы жерде болуп турганда, Айганыштын Шамбеттен күткөнү ушул беле* (Сыдыкбеков).

В.: Бир аягы төрдө, бир аягы көрдө. *Кадырлуу мейман баам коюп тиктеп, бир чети таң болуп, ушунчалык аты алыска кеткен адамдын мынчалык бир аягы төрдө, бир аягы көрдө болуп, мүңкүрөп карып калганына чын ыкластан боору ачыды* (Касымбеков).

Бир буту жерде, бир буту көрдө. *Бир бутум жерде, бир бутум көрдө турганда сенден угаарым ушул беле?* (Сыдыкбеков). *Бир буту жерде, бир буту көрдө турат, бечара аман-эсен көз жарып алса болду* («Ала-Тоо»).

Бир буту көрдө, бир буту жерде. *Бир буту көрдө, бир буту жер-*

де экенин Чойбек эми гана түшүндү (Бейшеналиев).

БИР БАЗАРДАН ӨТКӨН. 1. Турмушка түшүнүп калган, өмүрдөгү бир мерчемдүү куракты башынан өткөргөн. *Бир базардан өткөн аялдын кылар иши ушубу? - деп эл чуулдады* («Чалкан»).

2. Турмуш курган, үй-бүлө күтүп калган. *- Ха, ха! Тоголок Молдо айтпадым беле, топуктуу. Кыздан качат, Бир базардан өткөн жубанга шашат. Мынча болду, Айымкан, сунушуңду ортого сал* (Бейшеналиев).

БИР БАШТАН. Бардыгын катары менен, башынан аягына чейин, тегиз. *- Базарбек болгон окуяны бир баштан чубады* (Каимов). *Айтылат баары бир баштан, Адамдардын мүнөзү* (Тоголок Молдо).

БИР БАШЫ ЭКИ БОЛУУ. Үйлөнүү, турмуш куруу, аял алуу. *Көрүп гана тим эмес, бир башың эки болуп, үйлөнгөнүңөрдөн кийин* (Бейшеналиев).

В.: Жалгыз башы эки болуу. Качанкыга жалгыз башын эки болбой кокоет (Бейшеналиев).

БИР БЕТ. Бирдей, тегиз. *Экөөбуз бир бет турсак эч бир бузуку бизди бузуп-жара албайт* (Байтемиров).

БИР БОЗОРУП, БИР КЫЗАРУУ. Айыбы ачылып, катуу уят болуу, ыза болгон абалда калуу. *Ланичек бир бозоруп, бир кызарып отурду* (Ашымбаев). *Чагыр башка чаптыргандай бир бозоруп, бир кызарды. Колундагы кур түшүп кетти* (Осмоналиев).

В.: Бир кубарып, бир бозоруу. *Бир кубарып, бир бозоруп, эмне кыларын билбей туруп калды* («Ала-Тоо»). *«Кара бет» деген катуу сөздү угуп бир кубарып, бир бозоруп турган Агыргайга тигилердин сөзү эмболо түштү окшойт* (Ш.Үмөталиев).

Бир кызарып, бир бозоруу. *Кыябын таппай купуя термелген карала... Байымбеттин бир кызарып, бир бозоруп ызаланганын, бирок каяша айтпай сабырдуу улуулугун сыйлаганын баамдады* (Бейшеналиев).

БИР БООР. Жакын, туугандык жакындык жагы бар. Эч кимибиз жамандыкка ыраа көрбөй турган бир боор элек (Жигитов). *Алыска кетпеген ак көңүл, бир боор эл эмеспи* (Осмоналиев). *Канча кылган менен бир боор да.*

БИР БОРООНДУК АЛЫ ЖОК. Өтө алсыз, чабал, бир нерсеге туруштук бере албаган. *Биз каптаганда бир бороондук алы жок, тыпырап уйпаланган букараларга ийе тартып, бизди канкор, зулум атап казал жамыратат* (Бейшеналиев).

БИР БУРООСУ ЖЕТПӨӨ. Бир нерсени толук түшүнбөө, жеткире ойлой албоо, акыл-эси кем. *Мунун бир буроосу жетпейт, кылганын карачы, таптакыр тескери «Ала-Тоо».*

БИР БУТУ БЫЯКТА, БИР БУТУ ТЫЯКТА. Туругу жок, орунсуз, бир жерге байыр алып турбаган. *- Сен ошол үй-жайы жок, бир буту быякта, бир буту тыякта жүргөн бузукуларды ээрчип жүрөсүңбү?* (Ашымбаев).

БИР ЖАКАДАН БАШ, БИР ЖЕҢДЕН КОЛ ЧЫГАРУУ. Бири-биринин ыгынан чыкпай, бир ооздуу, ынтымактуу болуу, бөлүнүп-жарылбоо. *Анын үстүнө бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгара турган кесиптештеримди изедим* («Ленинчил жаш»). *Бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарбасак, биз жеribизден, бийлигибизден жакында кол жууп кала турган окшойбуз* (Касымбеков). *Бир жеңден кол, бир жакадан баш чыгарсак жакшы болбойбу* (Жантөшев).

В.: Бир жеңден кол чыгаруу. *- Кана, Калайык журт, бир ооздон сөз, бир жеңден кол чыгарып, Дур мырзага даттануугa даярсыңарбы?* (Бейшеналиев).

БИР ЖАҢСЫЛ БОЛУУ. Бүтүү, аяктоо. *Гүлай дүгдүлүңдап, беттеген ишин бир жаңсыл кылмайынча тынчу эмес* («Жаш ленинчи»).

БИР ЖЕРГЕ КҮЛ ТӨГҮҮ. Макулдашып, ынтымакташып сокат кылуу. *Бир жерге күл төккөнүбүз жакшы го.*

БИР ИЧЕГИ. Тамакты аз ичкен, анча батыра иче албаган, аз ичип-жеген. *Бир ичеги болуп калыптыр. Бир ичеги мал экен* («Курманбек»).

В.: Бир ичек. *Бир ичек болуп калган тура.*

БИР КАЗАНГА КАЙНОО. Биргелешүү, биригүү. *Ушул эки эл бир казанга кайнай алабы, Кыдырмачы аке?* (Осмоналиев).

БИР КАЙНООСУ ИЧИНДЕ. Чала бышкан, абдан толук быша элек. *Бул тамагыңдын бир кайноосу ичинде калган окшойт.*

БИР КАЛЫПТАН КУЙГАНДАЙ. Абдан окшош, эч айырмасы жок, бирдей. *Сырткы айырмасы эле болбосо, зили да бир, дили да бир, бу-ларды бир калыптан куйгандай* (Үмөталиев).

БИР КАШЫК КАНЫН КЕЧҮҮ. Өмүрүн, жашоосун сактап калуу, ажалдан алып калуу. *- О, хазрати! ... Бечара кулунуңуз акыйкатын сүйлөп койду, бир кашык канын кечип койгойсуз...* (Касымбеков).

БИР КИШИДЕЙ БАР ЭКЕН. Кадырлоо, сыйлоого татый тургандай, керекке жарагыдай, колунан бир нерсе келе тургандай экен деген мааниде. *Айткан сөздөрүңө, жүргөн-турганыңа караганда бир кишидей бар экенсиң, балам, - деди карыя мага ыраазы болгондой* («Ленинчил жаш»). *- Чоң атама барам деп атама өзүм айттым. - О, берекем! - Бир кишидей бар экенсиң. Чындап киши болгон турбайсыңбы! ...* (Жусупов).

В.: Бир кишиче бар эле. *Кериге бүткөн тал элек, Биз дагы бир кишиче бар элек* (фольк.).

БИР КОКУЙ. Начар жагынан өзгөчөлөнгөн, кыялы, жүрүм-туруму башкача, адамчылыктан тыш көрүнгөн. *Эй, туугандар, мен ушундай бир кокуймун, кыркка чыкканча аял албай картайып кетемби деп чочуймун* (Тойбаев).

БИР КӨЗҮ БИР КӨЗҮНӨ ЖОО. Өтө жакын деген адамдан да бир нерсе чыгышы мүмкүн, бирөөгө ишенүү кыйын деген сыяктуу ишенбөөчүлүк, шек саноочулук маанисинде колдонулат. *- Бекназар аке, - деди каңырыгы түтөгөндөй акырын, - кимге ишенебиз, бир көзүбүз бир көзүбүзгө жоо болуп, кандай күнгө туш келгенбиз* (Касымбеков). *Бир көзүң бир көзүңө жоо болуп турган чакта өзүбүздөн башка кимге ишенебиз* (Касымбеков).

В.: Бир көзү экинчи көзүнө жоо. *Бир көзүң экинчи көзүңө жоо болуп турган мезгилде ...бечара Крибкону кызматтан бошотот* (Осмоналиев).

БИР КӨЗҮНӨН КАН, БИР КӨЗҮНӨН ЖАШ АЛУУ. Катуу жазалоо, көргүлүктү көрсөтүү, аябай кыйноо, сазайын окутуу, кордуктоо. *- Кууланат экен бул бачагар. Бир көзүнөн кан, бир көзүнөн жаш алуу керек. Салгыла кыл чылбырды!* («Ала-Тоо»).

БИР КУБАРЫП, БИР БОЗОРУУ.
к. Бир бозоруп, бир кызаруу.

БИР КЫЗАРЫП, БИР БОЗОРУУ.
к. Бир бозоруп, бир кызаруу.

БИР КҮНЧӨ КӨРҮНБӨӨ. Кыйынчылык өтүп кеткенден кийин унутулуп, билинбей, бардыгы жайжайында болуп калат деген сыяктуу көңүл жубатуу, көңүл көтөрүү маанисинде колдонулат. *- Курулуштар бүтүп кетсе, кыйналганыбыз бир күнчө көрүнбөйт* (Ашымбаев).

Ооруп турдум, ойноп турдум деп аман-эсен баш көтөрсөң бир күнчө көрүнбөйт («Ала-Тоо»).

БИР КЫРДЫ АШКАН. Турмушту көргөн, жаман-жакшыны башынан өткөргөн, кагылып-согулган, токтолуп калган. *Бир кырды ашкан адам кантип түшүнбөсүн.*

БИР НОКОТУ ЖЕТПЕЙТ. к. Бир шариги жетпейт.

БИР ООЗ. Кичине, анча-мынча, аз гана. *Кыйды абышка аны-муну айтып былжырабай бир ооз суроо менен баарын билмек болгон* (Каимов). *Чунак балдар бир ооз айтып коюшсачы* (Бейшеналиев). *Бир ооз каллы жок, баары чын* (Укаев). *Мөңкөнүн алиги мыскылына карай өзүнүн бир ооз сөз кайтара албаганына иренжип отурду* (Укаев).

БИР ООЗ БОЛУУ. к. Бир ооздуу болуу.

БИР ООЗДОН. Бүт, бардыгы, тегиз бир кишидей болгон. *Мыктылар бир ооздон убада кылышты* (Осмоналиев). *Мугалимдер баштап, пионерлер бир ооздон Ашымдын сунушун кубатташты* (Сыдыкбеков). *Алар бир ооздон «жеке Байымбет аганын өзүнүн гана эмес, баарыбыздын, жаңы кыргыз маданиятынын кубанычы, саамалыгы», - дешти* (Бейшеналиев).

БИР ООЗДУУ. Бардыгынын ою, пикири бирдей болуу, бири-бирин колдоо. *Баарыбыз бир ооздуу болсок, бизге эч ким бата албайт* (Жантөшев). *- Бир ооздуу болсок, Эрмат аке, акыры көпчүлүк жеңет* (Бейшеналиев).

В.: Бир ооз болуу. *Баарың бир ооз болсоңор, жоо батынгыс көпсүңөр* («Мендирман»). *Баары бир ооз болуу.*

БИР ООКУМ. Бир мезгил, бир учур. *Үркөр төбөдөн кыйшайып, түн бир оокум болуп калган* («Чалкан»).

БИР ПАСТА. Тез эле, арыдан-бери. *Кыздын шамдагайлыгына таң каласың, Мынча иште бир паста бүтүрө салат* («Ленинчил жаш»).

БИР СӨЗДҮҮ. Калп айтпаган, сөзүндө турган, ишенимдүү. *Ашым өзү токтоо, бир сөздүү жигит* («Ленинчил жаш»).

БИР СЫРДУУ. Оной менен чечилбеген, өзүнчө бир мүнөзү бар. *Бир сырдуу жигит. Ороз көп сүйлөбөгөн бир сырдуу жигит* (Эшмамбетов). *Айтолкунга күйөөсүнүн бир сырдуу экендиги жагат* (Каимов).

БИР ТАМАН ЖОЛ. Өтө кууш, ичке жол. *Бир таман жол менен декилдеп шашып келатты* («Ала-Тоо»).

БИР ТЫЙЫНГА ТУРБАГАН. к. Беш тыйынга турбаган.

БИР ТЫЙЫНЧА КӨРҮНБӨӨ. Көңүл бөлүнбөө, илүүгө алынбоо, кайдыгер кароо, капарга алынбоо. *Сен баарыбызды укпай, бир тыйынча көрбөй коюп, ишсиз калган мугалимдер улам редакцияга арыздаанып келе берген* (Эралиев). *Балаң ыйлап атабы, мектебиң өрттөнүп атабы, мага бир тыйынча көрүнбөйт* (Айтматов).

БИР ҮЧ. Кичинекей, аз гана, үркөрдөй болгон. *Сен эмне, бир үч жакыр элдин жалпак эски болушусуң* (Бейшеналиев). *Бийаалы, Түркмөн баштаган бир үч жүзү каралар экөөңөргө тишин кайрап жүргөнүн өзүң мага айтпадың беле?* (Жантөшев). *Балдардан бир үч топурак буюрса болду, - деп төрдө жаткан байбиче үшкүрүп койду* («Ала-Тоо»).

БИР ҮНҮ КӨКТӨ, БИР ҮНҮ ЖЕРДЕ. Аябай муңканган, зыркырап-сыздаган, өксүгөн, боздогон абалда. *Жалгыз кызынан ажыраган бечара эненин бир үнү жерде, бир үнү көктө* (Сыдыкбеков). *Кыз чыңыргандай болсо жанына киши тура*

албайт. Бир үнү көктө, бир үнү жерде («Ала-Тоо»).

БИР ШАРИГИ ЖЕТПЕЙТ. Акыл-эси кем, бир нерсени толук, жеткире түшүнө албайт, дөдөй. *Бул киши көзүмө бир эсе коркунучтуу, бир эсе аянычтуу. Бир шариги жетпейби деп да ойлодум* (Өмүрбаев).

В.: Бир нокоту жетпейт. *Боюң теректей болгону менен бир нокотуң жетпейт экен* («Алга»).

БИР ШОЙКОНДУН ИЧИНЕН ЧЫГУУ. к. Бирдин ичинен чыгуу.

БИР ЭРДИ МЕНЕН КӨКТҮ, БИР ЭРДИ МЕНЕН ЖЕРДИ ШЫПЫРГАН. Жаактууга жай бербеген, ээ-жаа бербей албууттанып сүйлөгөн, сөзгө алдырбаган бей-жай, кара жаак. *Бир эрди менен көктү, бир эрди менен жерди шыпырган бу кайсы кара түйрүк? Көзүмө көрсөтпөй алып чыккыла! Буга окшогон бей-жай салпаяктар түбүбүзгө чыга баштаса, шыйкыбыздын кеткени го, кудай?!...* (Ш.Үмөталиев).

БИР ЭСЕПТЕН. Бул жагынан, мындайча алганда. *Бир эсептен булардыкы да туура өңдөнөт* («Ленинчил жаш»). *Бир эсептен айтканың туура* (Жантөшев).

БИРДИ БИРГЕ УРУУ. Куулук, амалкөйлүк кылуу, урду-бердиге салуу, өтө эпчилдик менен иш кылуу. *Ланичек сымал бирди-бирге уруп жүзүн жашырып келген жылмаңдардын сазайын колуна беришкей эле, - деп тиледи* (Ашымбаев). *Бирди бирге уруп көнгөн куулар далайды алдашып, пулдарын кымбатка баалашып эченди сыздатат* (Бектенов).

БИРДИ КӨРҮҮ. Кырсыкка учуроо, жаман ишке дуушар болуу. *Бул өзүн өзү билет, өтүгүн төргө илет, Улууну урматтабай бирди көргөнү жүрөт* (Тойбаев). *Же, сен бирди көргөнү жүрөсүңбү? - деди Балтабай Асанга* (Баялинов).

БИРДИ КӨРСӨТҮҮ. Катуу жазалоо, адебин берүү. *Мен аларга бирди көрсөтөм, эстеринен чыккыс кылам* (Тойбаев). *Шашпасын, мен ага бирди көрсөтөм* (Мырзаев). *Ичинен көрсөтөм деп саган бирди, Кызыл чок жүрүп кетти туталанып* (Турусбеков).

БИРДИ ЭКИ КЫЛУУ. 1. Апыртуу, апыртып жиберүү. *Бул айтылгандарды тигилер укпасын, бирди эки кылып жиберет* ("Ала-Тоо").

2. Өтө эпчилдик менен бир нерседен пайда көрүү, көбөйтүү. *Өзү бирди эки кылган шылуун, өзгөчө жогору жактагылардын ичи-койнуна кирип, ымалалашып кеткен эргул эле* («Советтик Кыргызстан»).

БИРДИН АЙЫНДАЙ ЧОЮЛУУ. Пейил күткөн, келберсиген маанайда болуу, ыңгырануу. *Кечээ бирөөнү чакырсаң, бирдин айындай чоюлуп, деле келмеги азап* («Ала-Тоо»). *Бирдин айындай чоюлбай батыраак эле иштешпейби* (Жантөшев).

БИРДИН ИЧИНЕН ЧЫГУУ. Кандайдыр бир кырсыкка, чыр-чатакка, коогалуу ишке дуушар болуу. *- Айтчы, кокуй, кишини беймаза кылбай. Бирдин ичинен чыккансың го?* (Жантөшев). *Оңой олжого оолуга берип, бирдин ичинен чыгар бекенсиң?* (Ашымбаев). *Жанагы солдойгон ит барбы, ал ошентип бирдин ичинен чыкмак* (Осмоналиев).

В.: Бирдин үстүнөн чыгуу. *Бул тентектигиңди койбосоң бирдин үстүнөн чыгасың* («Жаш ленинчи»).

Бир балээнин ичинен чыгуу. *Бир балээнин ичинен чыгып кала жаздадым ээ...* (Осмоналиев). *Мен бир балээнин ичинен чыксам, касапчылыктын пайдасын жалгыз өзү ээлеп калмак экен* (Абдукаримов).

Бир шойкондун ичинен чыгуу. *Же муну тыйган киши жок, Бир шойкондун ичинен чыкпагай эле* («Ленинчил жаш»).

БИ

ДАЛАЙДЫН ИЧИНЕН ЧЫГУУ. *Ой, бул шойкондуу бала көрүнөт, далайдын ичинен чыгар бекен.*

БИР-БИРИНЕ ТАШ ЫРГЫТУУ. Касташуу, жоолашуу, абдан каршылашып туруу. *Кыскасы, алар деле ошол кыйын кезеңдин ырын ырдап, чоорун тартып, ошол жаатташуунун кан жолунда бир-бирине таш ыргытып турган* (Көчкөнов).

БИРИ МЕНЕН БИРИН УРУУ. Өз ич ара кагылыштырып, каршылаштырып, кайраштырып, кас кылып коюу. *Шашпа! Булардын бири менен бирин уруу керек* («Ала-Тоо»).

БИРИ КҮН, БИРИ АЙ. Бири-бирине абдан төп келишкен, татынакай, сындуу, көрктүү. *Алардын эмнесин сурайсың, тим эле адам суктангыдай. Бири күн, бири ай* («Жомоктор»).

БИРИ ӨЛҮП, БИРИ КАЛСЫН. Мейли эмне болсо ошо болсун, өз ара кармаша берсин, мага баары бир, менин тиешем жок деген сыяктуу кайдигерлик кылуу маанисинде. *Бир атанын балдары бири өлүп, бири калсын, бизге эмне* (Эралиев).

БИРИ ҮЙДҮ, БИРИ ЧҮЙДҮ КАРОО. 1. Бири-бирине туура келбөө, коошпоо, окшошпоо. *Бул оюнун айчыктары туура келбей, бири үйдү, бири чүйдү карап калган тура, - деп, чоң апам күйкөлөктөп, кейий баштады* («Ала-Тоо»).

2. Араздашуу, каршылашуу, бири-бири менен беттешпөө, сүйлөшпөө. *Байкоодо бири үйдү караса, бири чүйдү карап, дегеле бирин-бири жактырышпайт* (Бердикеев). *Бириң үйдү карап, бириң чүйдү карап, күйөөң экөөң тең эле унчукпайсыңар* (Бердикеев).

БИРИНИН ТЕБЕТЕЙИН БИРИНЕ КИЙГИЗҮҮ. Биринин ордуна экинчисин коюу, алмаштыруу, ыңгайын таап эптештирүү, өтө эпчилдик, амалкөйлүк менен иш бүтүрүү, буда-майлоо. *Ооба, келе жаткан сары атчан Абайылданын өзү. Биринин тебетейин бирине кийгизген шум* (Осмоналиев). *Ал биринин тебетейин бирине кийгизип отуруп, өзүнө бүткөн эпчилдик менен соодадан пайда чыгарды* (Абдукаримов). *Оңбогон Атабек! Бир чүкөндү үчүлтүк кылып, биринин тебетейин бирине кийиштиресиң* (Жантөшев).

БИРӨӨНҮН ОТУНА ЖЫЛЫНУУ. Бирөөгө көшөкөрлөнүп, жагынып, анын аркасы менен жеңил жашоого аракеттенүү, эпчилдик кылып, бирөөнүн аркасы менен күн көрүү. *Ал бирөөнүн отуна жылынып, күн көргөндү жакшы көрөт* (Бейшеналиев).

В.: Бирөөнүн отуна алаканын кактоо. *Бир убакта те башка «күн тийген» жакта, башка бирөөнүн күйүп турган отуна алаканын кактап, аны баягы сени мактаган сөз менен мактап, сени ушактап, анын жылуу күнүнө суу канатын жайып курганып, жан багып отурганын көзүң чалат* (Касымбеков).

БИТ СЫГАРГА АЛЫ ЖОК. Абдан алсыз, өтө начар, үлдүрөп аран турган. *Кемпир үлдүрөп бит сыгарга алы жок, үнү кыңылдап сүлдөрү эле калган* (Ш.Үмөталиев).

В.: Бит сыгарга каруу жок. - *Байтак, сен кечээ жакында эле кекиликтей тың элең, бүгүн жүрүшүң андай эмес го. Бит сыгарга карууң жок шалдайып калыпсың* (Ш.Үмөталиев).

БИТ СЫККАНДАЙ КӨРБӨӨ. к. Кабыргасын бит чакканча көрбөө.

БИТ ЧАККАНЧА КӨРБӨӨ. к. Кабыргасын бит чакканча көрбөө.

БИТЕ КАРЫН. Колунан эч нерсе чыкпаган, жеткен саран, зыкым, битир. *Дүнүйөгө көзү тойбогон бите карын байлар, эми кантип жаны калып жатат экен* (Элебаев).

БИТИ-БИТИНЕ БАТПОО. Аябай сүйүнүү, кубануу, чоң кубанычта бо-

луу, кубанычы койнуна батпоо. *Накта Айдана экенине көзүм жеткенде бити-битине батпай, өзүмдү коерго жер таппай, жадырап турам* («Ала-Тоо»). *Сүйлөшкөн сөздөрүбүздүн баарын ичимден кайталап, бити-битиме батпай, көз алдыма келтирем* («Ала-Тоо»). *Уулунун окууга өткөнүн угуп, Сагын карыя бити-битине батпай сүйүндү* («Ленинчил жаш»).

БИТИН СЫГЫП, КАНЫН ЖАЛАГАН. Абдан зыкым, өтө сараң, колунан эч нерсе чыкпаган, битир, ач көз. - *Ушул жерден битин сыгып, канын жалаган байлардан көрө, пас жактан анча-мынча бир нерсе табууга мүмкүн экен* (Абдукаримов). *Ал жеткен көр жемечи жана айласыз битир. Мындайча айтканда, битин сыгып, канын жалаган сараң* (Алыбаев).

БИТТИН АЧУУСУН СИРКЕДЕН АЛУУ. Алы жетпегендин өчүн, алы жеткенден алуу. *Жутуп жиберчүдөй Тананы акырая карап «биттин ачуусун сиркеден алатка» жеңдирип: - Чап! - деп калды* (Үмөталиев).

БИТТИН ИЧЕГИСИНЕ КАН КУЙГАН. Өтө бышык, абдан тын, эң эле эпчил. *Ал биттин ичегисине кан куйган, шуулдаган жигит эле* (Сыдыкбеков).

БОГУНА КУУРАЙ САЯ АЛБОО. Кимдир бирөө менен тентайлаша албоо, катылууга даай албоо, сес көрсөтө албоо, тентайлашуу колунан келбөө. *Анын богуна курай сая албайт.*

БОЗ АЛА БОЛУУ. Уят болуу, онтойсуз абалда калуу, ыза болуу. *Атамды мактайт ко деген ойдо турган байдын уулу боз ала болуп туруп калат* (Баялинов). *Бая күнү Тоокем айткандай, боз ала болуп калып калдым* (Кыдырмышев). *Ошентип, Эргеш окуткан окуучуларынын алдында боз ала болуп кала берди* («Чалкан»).

БОЗ АЛА КЫЛУУ. Бирөөнүн шагын сындырып уят кылуу, ыза кылуу. *Айланасындагы бир кочуш кишинин азыноолак бакырларын кубантып, көбүрөөк жакынын боз ала кылып өкүнтүү* (Бейшеналиев).

БОЗ БАЛА. Ар нерсенин жөн жайын анча түшүнө элек, чоңоюп, бой тартып келаткан, жигиттик куракка анча жете элек жаш бала. *Кыз-келин менен өң боз бала көлдүн кылаасына чыгышты* (Сыдыкбеков). *Алардын көзүнө мен боз бала, капарларына илип тоотушпайт* (Бейшеналиев). *Боз бала, жигит аралаш, Кыз-келин менен жарышып* («Сейтек»).

БОЗ БАШ. Баралына жете элек, кагылбаган, бир нерсеге көп түшүнө элек, жаш. *Беш жолдошуң бар экен, Бешөө тең боз баш бала экен* («Сариньжи-Бөкөй»). *Жакында Кулжыгачтан келген бир боз баш бала элчи, дал ушул өзүң олтурган үйдө болуп, килемге чок чачты* (Осмоналиев). *Айтор, мурунтугу бош боз баштар мындай турсун, эр ортону көк ала сакалдарга чейин тигил мактоону кулак түрүп угушат* (Сыдыкбеков).

БОЗ КОЙДОН МОМУН. к. Ак койдон аңкоо, боз койдон момун.

БОЗ ТОРГОЙ КОЙ ҮСТҮНДӨ ЖУМУРТКАЛОО. к. Кой үстүндө торгой жумурткалоо.

БОЗ УЛАН. Аял ала элек жаш жигит. *Бокен анда боз улан. Мүмкүн ушу кызга биринчи жолу ашык болушудур* (Каимов). *Боз улан кезимде, шаарда окууну бүтөр жылы жатаканада таштап кетип калдым* (Жусупов).

БОЙ БЕРБӨӨ. Баш ийбөө, моюн сунбоо, ыркына көнбөө. *Бул жолу да энем кайнилерине бой бербеди* (Сыдыкбеков). *Бой бербей алда нече аз-*

гырганга, Бүтүргөн чоң шаардан окуу жайын (Маликов). *Ал акып-такып, жалынып-жалбарып, кекетип-мокото берди. Бирок мен да бой бербедим* («Ала-Тоо»).

БОЙ ЖЕТҮҮ. Чоңоюу, өспүрүм курагына келүү, жетилүү. *Паризек бой жеткенде нооту фабрикасына бир аз иштеди* (Ашымбаев). *Мугалим бой жеткен эркек жана кыз балдардын кээ бирөөлөрү менен аңгемелешти* («Мугалимдерге жардам»).

В.: Бой тартуу. *Эки бирдей уулу бой тартып, кол арага жарап, жарыша чоңоюуда* (Бейшеналиев). *Бой тартып өсүп калган кезинде өзү курдуу балдар менен Крымга, Артекке барганы эсинде* (Сыдыкбеков). *Музооке эр жетип, бой тарткан колуктусун көрүп жактырат* (Бейшеналиев).

БОЙ КӨТӨРҮҮ. Өзүн башкалардан жогору санап менменсинүү, мыктысынуу, кекирейүү. *Кыдырбекти көргөндө Бермет бой көтөрүп, тескери карады* (Абдукаимов). *Ашыра бой көтөрүп, ашыра сынтагып кеткен да болбойт* (Сыдыкбеков). *Баш манаптын көрөр көз тилмечи бой көтөрбөй эрине шериктик ыкласын бурганын Сейдеш да баамдоодо* (Бейшеналиев).

БОЙ САЛБОО. Көңүлү менен берилбөө, ыгын кошпоо, көңүлүн бербөө, ийикпөө, ымалага келбөө. *Анархан бой салбай койгондуктан, Керимахун эки жолу урган имиш* (Жантөшев). *Баятан тамашага бой салбай отурган ак саргыл кызды Акия чыканагы менен түртүп калды* (Сыдыкбеков).

БОЙ ТАРТУУ. к. Бой жетүү.

БОЙ ТИРЕШҮҮ. Бири-бирине атаандашуу, эрегишүү. *Уч бир туугандын балдары бирде сыйлашып, ...бирде жоо болуп, бой тиреши жашты* (Осмоналиев). *Сени менен бой тиреши, кабак бүркөп жүргүм келбейт* (Сыдыкбеков).

БОЙ ТҮЗӨӨ. Айыккандай көрүнүү, жакшы боло түшүү (ооруп өлүм алдындажаткан адамга карата айтылат). *Гүлсүн шашке ченде эсине келди, бирок, ал убактылуу гана бой түзөө экен* (Сыдыкбеков). *Оору бой түзөп калды* («Ала-Тоо»). *Сыягы бой түзөп жатат окшойт* (Медетов).

БОЙГО ЖЕТҮҮ. Чоңоюу, эсакылы кирип, токтолуп калуу. *Кыз бойго жетип калган экен деп ойлоду Айсалкын* (Каимов). *Байкуш апаң сенин ушинтип бойго жеткениңди көрбөдү го* (Саатов).

БОК ЖҮРӨК. к. Суу жүрөк.

БОКОНОСУ КАТА ЭЛЕК. Баралына келе элек, али жаш. *Боорум бекип, боконом катып, өз алдымча оокат кылуу мен үчүн эң бир кыйын болду* (Баялинов). *Бири өзүңдүн боордош жалгыз тууганың, боконосу ката элек жаш жигит* (Укаев). *Балким, боору бекип, боконосу ката электе оор күндү, оор турмушту башынан өткөрүп жайы-кышы дебей жылаңайлак жүргөнү себеп болду бекен?* (Баялинов).

БОКОНОСУ БОЛКУЛДОО. Муун-жүүнү бошоо, жашуу, (капа болгон, корккон, же өтө кубанган абалга, учурга карата). *Улгайган акындын боконосу болкулдай, баланы имере кучактап бети-башынан жыттагылады* (Бейшеналиев).

В.: Боконо сөөгү болкулдоо. *Атасынын айткандарына Сейдештин боконо сөөгү болкулдап, көзүнө ысык жаштын толкуну серпилди* (Бейшеналиев). *Боконо сөөгүм болкулдап, коркуп турам солкулдап* («Семетей»).

БОЛБОСОҢ КОЕ КАЛ. Абдан мыкты, укмуштуудай, адам таң каларлык деген сыяктуу мааниде. *Адис болбосоңор кое калгыла, алеки саатта кулунду торпокко айландырып жиберген сыйкырчы турбайсыңарбы* («Чалкан»).

БОЛДУ, БОЛБОДУ. Кантсе да, кандай болбосун, акыры деген сыяктуу божомолдоо маанисинде колдонулат. *Болду, болбоду, ушу Виктор, - деп жүрөгү алып учкан Мүсүрайым жакындап келди* (Саатов). *Болду, болбоду бул Бороштун колунан келди дешти* (Борбуев).

БОЛЖОЛДО ЖОК. Баа жеткис, эч нерсе тең келгис, абдан мыкты. *Анын адамгерчилиги болжолдо жок* («Ала-Тоо»).

БОЛОРУ БОЛУП, БОЕСУ КАНУУ. Иш бүтүп калды, болушунча болду, башкача өзгөртүүгө мүмкүн эмес, башка айла жок деген мааниде. *Болору болуп, боесу канган соң, Сүйгөн кур алаканын жаныды* (Бейшеналиев). *Тезекбайым, болору болуп боесу канды. Колдон келер чара жок* (Бейшеналиев).

В.: Болору болуу. *Ашырбай болору болду деп отурду* (Үмөталиев). *- Мына, болору болду. Эми атама ачык сүйлөшөлү* (Каимов).

БОЛОРУН БОЛТУРУП, БОЕСУН КАНДЫРУУ. Ишти тиешеси бар адамга билгизбей, анын оюндагыдай эмес башкача бүтүрүп коюу, өз билгендей жасоо. *Менин сыртымдан бычып, болорун болтуруп, боесун кандырыпсың* (Бейшеналиев).

БОО ТҮШҮҮ. Тобу менен кырылуу, үстү-үстүнө сулай берүү, катуу кыргынга учуроо, катуу кыйроо. *Бир боорум үчүн деп чапкын, Боо түшүп душман жыгылсын* (Маликов). *Жигиттер урушу жок эле четинен боо түшүп ич өткөктөн кырылып өлүп жатат го?* (Касымбеков). *Айлалап көптүк кылып чуркабасак, Алыстан мылтык тийип түшөбүз боо* (Аалы).

БООР АЧЫРЛЫК. Зээн кейите тургандай, абдан аянычтуу. *Ак куунун боор ачырлык абалын манжаларын тыпырата, кулачын салбырата маалымдады* (Бейшеналиев).

БООР БЕРБӨӨ. Жакындабоо, жолобоо. *Бирок Сүйүнбайдын балдары бөтөн адамдай боор бербей өсүштү* (Өгөбаев). *Сайра карап буртуйду: - Ошолор мага болобу, ошолор мага боор береби?!* (Касымбеков). *Үпөл кишиге жакындамак турсун, оңой менен жээк-жааттарга боор бербейт* («Ала-Тоо»).

БООР БУРАР. Жан тартар, кайрылышар, карашар. *Болгон карып экен деп, Болжосом боор бурар жок* (фольк.). *Ак болсо кантип булгайын Ага да боор бурайын* («Манас»).

БООР ООРУСА, БООРГО ТЕБҮҮ. Жакшылык жасайын десе түшүнбөйт, жакындатпайт, жолотпойт, кайра жаманчылык издейт деген мааниде колдонулат. *Мен сиңдимди таңмак белем, боор ооруса боорго тебет* (Тойбаев). *Мунун боору ооруса, боорго тепкенин көрдүңбү?* («Ала-Тоо»). *Боор ооругандыбоорго тепкени кандай? Ченден чыккандык эмеспи* (Ш.Үмөталиев).

В.: Боорго тебүү. *Кайра боорго тээп атпайбы* (Медетов). *Кечээки жырткыч ийри тумшуктун жеми, бүгүн өзүн куш сезип, мени боорго тепти ээ* (Бейшеналиев).

БООР ООРУУ. к. Боору ачуу.

БООР ТАРТУУ. Жакынсынуу, ие тартуу, өзүнө жакын саноо, жакындоо. *Ал жигит балыкчыларга боор тарткансып, жылуу жүз көрсөтүп турар эле* (Укаев). *Дүйнөдө жетимге да боор тарткан асыл адамдар бар экен да* (Бейшеналиев). *Ысак, сен өз кишибизсиң, букарадан чыккансың. Ошондуктан сага боор тартып келип отурбайбызбы...* (Абдукаримов).

БООР ТОЛГОО. Бир нерсеге боор тартып кыйылгандык, аны

кыйбастык. *Шволик аларды токтотуп калсак эмне деген боор толгосу чекилик экенине көзү жетпеди* (Ашымбаев). *Мен атамды аяп кеттим, бирок атам үчүн деген боор толгоом дагы да күчтүүлүк кылды* («Кыргызстан маданияты»).

БООР ЭТ МЕНЕН ТЕҢ. Өтө жакын, абдан ысык, сүйгүнчүктүү, өтө кымбат. *Чын эле Бала дегениң боор эт менен тең экен* (Сарногоев). *Дир эткен кылынан күү төккөн комуз кыргыз журтунун боор эти менен тең* («Советтик Кыргызстан»). *Мал тоолуктарга боор эт менен тең, ансыз күн көрүү кыйын* (Бейшеналиев).

БООР ЭТИ ЭЗИЛҮҮ. к. Боору эзилүү.

БООРГО ТАРТУУ. к. Бооруна тартуу.

БООРГО ИМЕРҮҮ. к. Бооруна имерүү.

БООРГО ТЕБҮҮ. к. Боор ооруса, боорго тебүү.

БООРУ АЧУУ. Жан тартуу, абдан аео, зээни кейүү. *Булар да менчилеп турмуштун каабын таркаткан тура, - деп ага боору ачыды* (Ашымбаев). *Байкемдин эки көзү жок экендигине боору ачып, кейийт го* (Жусупов). *Эмнектен экенин билбейм, ушундай учурда таятама боорум ачып, тим эле ыйлагым келет дейсиң* (Айтматов).

В.: Боору ачышуу. *Келиндин абалына боору ачышып, өзү да кемшиндеп ыйлап, бир кемпир бетине суу чачты* (Касымбеков). *Жаш уланга боорум ачышып, түпсүз терең ойго батып, жер тиктеп былк этпестен тура берген экенмин* (Баялинов).

Боору ачынуу. *Ага боору ачынган жумушчулар, курбу-курдаштары менен акылдашып көрдү* (Баялинов). *Алардын боору ачынды.*

БООРУ ООРУУ. Боорукерлик кылуу, жардам берүү, жакшылык жасоо. *Анын томолой жетим экенин укканда Ашырбек боору ооруп, аянычтуу карады* (Ашымбаев). *Андай шоордууларга Байымбеттин боору ооруп сабылганычы* (Бейшеналиев). *Ал тирүүлөй жетим, анан кантип бооруң оорубасын* (Айтматов).

БООРУ БҮТҮН. Аман-эсен, телегейи тегиз, эч убайымсыз, кайгысыз. *Э, кызым, азыр кайда барсаң мамайдын көрү болбодубу! Боору бүтүн киши калбайт окшойт* (Абдукаимов). *Бул күндөрдө күнүмдүк оокаттын зарын тарткан кембагалдар гана эмес, боору бүтүн, ток пейил адамдардын башына да ой түшкөн* (Каимов).

БООРУ ЖИБҮҮ. Ийигүү, бир нерсеге макул болгондой муюй түшүү, көнүлдөнүү. *Жалынсам боору жибир, жүрөгү ачышар, менин кайгымдын канчалык оор экендигин сезер, - деп ойлоду* (Сайдуллаев). *Ушул учурда Кыдырбектин боору жибип, ата-эненин көз жашынан коркту* (Абдукаимов). *Ылым санап, боорум жибип жооп бергенимди көр* («Кыргызстан маданияты»).

БООРУ КАЛБОО. к. Боору катуу. II. 1.

БООРУ КАТА ЭЛЕК. Өсүп жетиле элек, чоное элек, али жаш. *Азыр боорунар ката элек балапансыңар* (Бейшеналиев).

БООРУ КАТУУ I. Таш боор, ырайымсыз, бирөөгө жан тартпаган, эч ыракым кылбаган. *Тук карабайт жалчыга, Боору катуу канкорлор* (Осмонов). *Боору катуу киши болбосо да, кайраты менен жүргөндүр* (Абдукаимов).

БООРУ КАТУУ II. 1. Аябай күлүү, күлкүсүн тыя албоо, күлкүдөн ыкшып калуу. *Эмилбектин боору катып борсулдап, Сагындан качып ашканаңы карай жөнөйт* (Осмоналиев). *Карап тургандардын баары күлүп, боору катты* (Абдукаимов). *Күлүп атып боорум катып калды* («Ала-Тоо»).

2. Катуу ыйлоо (көбүнчө балага карата). *Аргасыздан ата кетти жүрөгү сыздап, бала калды боору катып, солуп ыйлап* (Касымбеков).

3. Чоноюу, бой жетүү, баралына келүү. *Өлбөсө булар дагы боору катып адам болор, - деп чал күрсүнүп койду* («Кыргызстан маданияты»).

В.: Боору калбоо. *Бака-шака түшүп, боору калбай күлүп, топко карай кыйкырды* (Эралиев). *Ал боору калбай күлдү* (Абдукаимов).

БООРУ МЕНЕН ЖЫЛЫП КАЛУУ. **1.** Өтө алсыз, начар абалда калуу, кыйынчылык тартуу, абдан кедейленүү, жакырлануу. *Боору менен жылып калган карыпка Султанаалынын боору ооруп, үйүнүн жанына көчүрүп алат* (Каимов). *Боору менен жылып, кедей болуп калды.*

2. Минер унаасы жок жөө калуу. *Жалгыз аттан ажырап боорум менен жылганча, ошол азуулуулар үчүн сайдым башымды!* (Бейшеналиев).

БООРУ ООРУУ. к. Боору ачуу.

БООРУ СУУК. Ырайымсыз таш боор. *Боору суук манаптын Жок экен го нысабы?* (Токтогул). *Сен боору суук кара жердин койнунда, түбөлүк уйкуда жатасың, апа! - деп боздоп, Ажар ыйлады* (Баялинов).

БООРУ ТАШ. к. Таш боор.

БООРУ ТИТИРӨӨ. к. Жүрөгү титирөө.

БООРУ ТҮТПӨӨ. Чыдай албай жан тартуу, кыйып кете албоо, аяп туруу, имерчиктөө. *Боорум түтпөй... жесир энең, жетим бөбөктөрүң менен көчүрүп баратам* (Бейшеналиев). *Боору түтпөй Төлөмуштөн бир туугандык жакшылык күтүп жүрүшөт* (Бердикеев).

В.: Боору толгонуу. *Кемпирдин боору толгонуп, ырайым этип, ырчыны бошоткон экен* (Бейшеналиев). *Устасынын боору толгонуп, жаш баладай кыялга жетеленгенин кыйбайт* (Бейшеналиев).

Боору чыдабоо. *Анан айласыздан боору чыдабай жалгыз эчкисин дагы кармата берет* (Алыбаев).

БООРУ ЭЗИЛҮҮ. 1. Абдан жакшы көрүү, элжиреп ичи ысуу (көбүнчө балага карата). *Бает балдарын биринен сала бирин эркелетип, алардын кыял-жоругуна боору эзилип, толкуп-ташып отурган экен* (Өмүрбаев). *Небересин көрүп боору эзилип кетти* (Сыдыкбеков).

2. Абдан капа болуу, ичи күйүү, катуу кайгыруу. *Сатарга чын эле күйүп, боору эзилип жаттыбы, айтор, жан дүйнөсү башкача өзгөрүп, деңге мас болуп турду* (Бердикеев). *Элди, жерди сагынганымды айтпа! Ойлосом боорум эзилет* (Аалы). *Ошолорду жоктойм. Сөөгүңөр кайда калды экен деп, боорум эзилип боздойм, балам* («Ала-Тоо»).

3. Күлкүсүн токтото албоо, ыкшып күлүү, кыткылыктай берүү. *Тополоң анын дал өзү болуп туурап жатса, көргөндөрдүн боору эзилип, ичеги-карды жерге түшчү* (Осмоналиев). *Кыз күлкүсүн тыя албай боору эзилип жатты* (Укаев). *Ал кыткылыктай берип боору эзилип, ичин мыкчый кызарып-татарат* (Жигитов).

4. Көбүнчө эрип-эпчип, көгөрүп-татарып көпкө, узак ыйлап калган кичинекей балага карата айтылат. *Шумүрөйгөн гана албарсты, мына бул баланын боору эзилип калса эмне болот ыя!* (Исмаилов).

БООРУН БЕРБӨӨ. Жакындабоо, баш ийбөө, моюн сунбоо, жолобоо. *Өзүмө канчалык тартайын десем да, эч боорун бербейт* (Осмоналиев).

БООРУН БЕРҮҮ. Жакын саноо, өздөй көрүү, имерчиктөө, жакындоо. *Өзү бизге боорун берип, бала-бо-*

толук антын актап жүргөн соң, сен үкөм, ага акаарат айтып жектебей ...курдаш болбойсуңбу (Бейшеналиев).

БООРУН ЖАРЫП ЧЫККАН. Өзү төрөгөн, өз денесинен, ичинен чыккан, кара чечекей. *- О, кудай! Сенден суранарым бирөө гана: боорумду жарып чыккан жалгыз баламдын жанын аман калтыра гөр!* (Каимов).

БООРУН ЖЕРДЕН АЛБОО. Абдан катуу кайгыруу, аябай капа болуу, кайгыдан бүк түшүп жатып калуу, өзөлөнүп, өксүп ыйлай берүү. *Күйөөсүнүн бучук экенин билген соң Чынар эжем боорун жерден албай ыйлай берди* (Сыдыкбеков).

В.: Боорун жерге төшөө. *Атасы Какачтын канын ичпесем моокумум канбайт деп, боорун жерге төшөп жатып алат* («Ала-Тоо»).

БООРУН ЖЕШҮҮ. Өлтүрүү, жок кылуу, көзүн тазалоо. *Алар Сакадай менен Эркиндин боорун жештен да кайра тартпайт* (Жантөшев).

БООРУН КАТЫРУУ. Аябай күлдүрүү, ыкшытуу. *Шаршендин жоругун туураган адам чыкты. Элдин боорун катырды* (Медетов).

БООРУН КӨТӨРҮҮ. 1. Чоңоюу, өсүп жетилүү, өз алдынча боло баштоо. *Ушулардын боорун көтөрүп, жүдөбөй, ачкачылыктан өлүп калбай торолуп кетүүсүн самайт* (Осмоналиев). *Биз турмушка боорубузду көтөрө электе кирип, эрте жетилип калдыкпы дейм* (Жусупов).

2. Турмуш-шарты онолуу, тирденүү. *Уулун колунан жетелеп жүрүп, боорун көтөрүп, эптеп орус мугалиминин жардамы аркасында окууга киргизет* (Бейшеналиев).

В.: Боорун жерден көтөрүү. *Балдар боорун жерден көтөрө албай жатып чыркырап ыйлап калабы?* (Абдукаимов). *Боорумду жерден көтөрбөй, Кыргыздын кыйрын аралап, Мээримдүү адам болсо деп, Жалдырап эшик сагалап* (Аалы).

Боорун жерден алуу. *Боорун жерден алгандан тартып, энесинин артынан ээрчип, алынын жетишинче кол кабыш кылууда* (Байтемиров).

БАЛТЫРЫН КӨТӨРҮҮ. *Иниси балтырын көтөрүп, кол арага жараганы анча киши көзүн карабай калды* («Кыргызстан маданияты»).

БОРБУЮН КӨТӨРҮҮ. *Урманбет борбуюн көтөрүп алган соң дайнын таптырбай кетти* (Элебаев). *Ал жетимчелер баягыдай эмес, борбуюн көтөрүп адам болуп калышкан* («Ала-Тоо»).

БООРУН СЫРТЫНА САЛУУ. Өлөр-тирилерине карабай аябай сабоо, абдан кыйноо, катуу тепкилөө. *Боорун сыртына салып тепкилесе, айтпаганын көрөйүн, иттин гана баласы, - деп жасоол камчысын бүктөй кармаган калыбында каны ичине тартып, аркы-терки басып турду* (Бейшеналиев). *Кара мүртөз эри зайыбын күндө боорун сыртына салып тепкилеп жатса да: «Ой колуңду тарт..» деген бири жок* (Сыдыкбеков).

БООРУН ТЫРМОО. Ыкшып, аябай күлүү, эрип калуу, күлкүсүн токтото албай ыкшып калуу. *Жаш мугалим кыз аябай күлкүчү эле, боорун тырмап эрип калды* (Борбуев). *Кээ бирөө боорун тырмап өбөктөйт* (Осмоналиев).

В.: Боорун тытуу. *Баланын шыбыраганы угулуп, отургандар боорлорун тытышып кыраан каткы* (Казакбаев) *Кээсине кадимкидей жашылданып, кээсине боорубузду тытып калчубуз* («Кыргызстан маданияты»). *Арунга жага бербей калды көрүнөт, ыкшып боорун тытып калды* (Бердикеев).

Боорун тырмап күлүү. *«Телибай тентек» казалына баары боорун тырмап күлбөспү* (Бейшеналиев). *Качыке боорун тырмап күлдү* (Абдукаимов).

Ичин тырмап күлүү. *Балдар ичин тырмап күлүп жатышкан эле* (Абдукаимов).

Боорун эзүү. *Кээде чукугандай сөз тапканын кантесиң түгөттүң. Бооруңду эзет* (Абакиров).

БООРУНА ТАРТУУ. Өзүнө жакындатуу, өзүмсүнтүү, жакынсынуу, ылым саноо. *Биз муну туугансып, боорубузга тартканыбыз менен ал болбойт окшойт* (Медетов). *Эненин сүйүнчү коюнкончко сыйбады, бечара элбиреп-делбиреп, өз кызындай ардактап, келинди боорына тартты* (Касымбеков). *Жаманкул баланын жүрөгүндөгүнү козгой, өзүмсүнтүп боорына тарта кайрылган* (Өгөбаев).

В.: Боюна тартуу. *Жатты жатыркатпай, чоочунду чоочуркатпай боюна тартат* (Бейшеналиев). *Сай сөөгү сыздай түшкөн Батыйна кичинекей сиңдисин боюна тарткансып Канымбүбүгө үйрүлө калып, жашын сүрттү* (Сыдыкбеков).

Боорго тартуу. *Келгиндеримди пайдалуу дейсиң, Макул. Боорго тартып көрөлү* (Бейшеналиев).

Боорына имерүү. *- Жакшы бүлөнү душман колго алдырбай, өз бооруңарга имерсеңер боло* (Байтемиров).

БООРУҢА КЕЛГИР! Жаш балдарга (көбүнчө эркек балдарга) карата тилдөө, каргап-шилөө маанисинде колдонулат. *Бооруңа келгир! Тайманбай айтышып турганын кара, аныкы тайбас болот окшойсуң!* («Ала-Тоо»).

В.: Бооруңа чечек чыккыр! *Тышка кулак түргөн Татыке алкына кетти: - Бооруңа чечек чыккан өлуканаңды көрөйүн ээ!* (Өмүрбаев).

Бооруңа чок түшкүр! *- Ушу сенин ошоякка боорың тартып жүрөт окшойт. О, бооруңа чок түшкүр!* (Медетов).

БООСУ БЕК БОЛСУН! Өмүрлүү, бактылуу болсун, өмүрү узун болсун, көп жашасын деген сыяктуу алкоо, тилек кылуу маанисинде колдонулат. *Ымыркайлары. Эми ушуларынын боосу бек болсун* (Бейшеналиев). *- О, кудай, Абыловдун боосун бек кыла көр, ошол мен үчүн күйгөн киши...* («Ала-Тоо»).

БОРБУЮ КАТУУ. Бойго жетүү, чоңоюп колунан бир нерсе келе баштоо, жетилген куракка келүү. *Борбую катып жетилсе, үй-бүлөнү жер казса да багуучудай* (Бейшеналиев). *Эмичи? Эми анын борбую катып торолгон* («Ала-Тоо»).

В.: Борбуй эти катуу. *Борбуй этим ката электе оор эмгек, кайгылуу турмушту баштан өткөрүп чоңойдум* (Жантөшев). *Борбуй эти ката элек туруп, чоң адамдын жумушун жасады* («Ленинчил жаш»).

Борбуй эти толуу. *Боконо сөөгүң боло элек, Балам, сенин борбуй этиң толо элек* («Сейтек»).

БОРБУЮН КӨТӨРҮҮ. к. Боорун көтөрүү.

БОСОГО АТТОО. 1. Башка үйгө келип жашап, туруп калуу, туруктуу бүлө болуп калуу. *Мына быйыл жазда Айсалкын Майлыбайдын босогосун аттаганына он жыл болду* (Каимов). *Мен ушул үйдүн босогосун аттаганы эч жаманчылык көргөн жокмун, - деди апам* («Кыргызстан аялдары»).

2. Кандайдыр бир жакка (ишке, кызматка, окууга ж.б.) кирүү. *Алым менен Сабыр мектептин босогосун аттаганда мурдагы кылык-жоруктары акырындап четтей баштады* («Жаш ленинчи»). *Кызыбыз быйыл жогорку окуу жайынын босогосун аттады* («Ленинчил жаш»).

БОСОГОСУН ЖЫРТУУ. к. Эшигин жыртуу.

БОТО КӨЗ. Бадырайган, жооду-раган, балбылдаган, көзү чоң. *Сурмалуу бото көзүң жаркылдаса, Бозойдун жүрөгүнө бербейт маза* (Аалы).

БОТО САЛУУ. к. Мойнуна ботo салынуу.

БОТОДОЙ БОЗДОО. Сай-сөөктү сыздатып, жан кейиткен мундуу үн менен ыйлоо, мунканган аянычтуу үн чыгарып өксөө, буркурап ыйлоо. *- Атамдын убалына калбай абактан бошоткун! - деди күйөөсүнүн кылмышын сезип калган Зейнеп ботодой боздоп* («Кыргызстан аялдары»). *«Бекташ деп жүрүп мен да ырыскымдан куру калбайын» деп ботодой боздоп, байкуш келин балам балдарын жетелеп, төркүнүнө басып кетти* (Талканбаев). *Айша атасынын тизесин кучактап, ботодой боздоп ийди* (Мырзаев).

БОТОСУ ӨЛГӨН ИҢГЕНДЕЙ. Абдан аянычтуу, кейштүү ыйлагандай, зыркырап-сыздап мунканган-дай. *Абдыракмандын энеси ботосу өлгөн иңгендей букулдап, баласын жоктойт* (Каимов).

БОШ КЕЛБӨӨ. Оной эмес, женилжелпи, жөнөкөй эмес, өтө тын, чыйрак. *- Оо, уу, Каруста бош келбейт. Чегелеп кооздогон экен* (Осмоналиев). *- Мейман бош келбей калды. Аны бозонун тамашакөйүбү деп болжогон Абдырыман ыраазылыгын билдирди* (Каимов).

БОШ ООЗ. к. Ачык ооз.

БОЮ ЖИБҮҮ. Кандайдыр бир нерсеге ыраазы болгондой эргип, дене бою жазыла түшүү, элжирөө, сүйүнүү. *Жылуу достукту билгизүү менен айтылган сөзгө Пашанын бою жибий түштү* («Ден соолук»). *«Макул» деген сөздү укканда Сатардын бою жибип кетти* («Ала-Тоо»). *Комуздан чыккан күү ажайып көрүнүштө көз алдыга тартканда, бою жибий түшкөн оорулуу жигит жылмайды* (Каимов).

БОЙ СЕРГҮҮ. Кандайдыр бир нерседен, оор жүктөн ж.б. кутулгандай көңүлү ачыла женилдей түшүү. *Уркуя сөзүнүн аягына чыкканда бир чоң жүгү түшкөндөй, бою сергий түштү* (Байтемиров).

БОЮ СУУ. Иренжүү, көңүлү калуу, муздай түшүү. *Ушунчалык тоң мамилеме боюң сууган жокпу, Курманбек?* (Бейшеналиев).

БОЮН ТАШТОО. Муун-жүүнү бошоп шалдая түшүү, шайы кетип алсырагандай сезүү, өзүн кармай албай мууну бошой түшүү. *- Акыл-эсинен адашкан мен байкушту кор кылбай үйдү таап келгениңе ырахмат! - деп, кер жоргонун көкүлүн сылап, үйгө жеттим го дегенсип Атай боюн таштап жиберди* (Каимов). *Айрымдары боюн таштап жиберип, шалдайыңкы турушту* (Ашымбаев).

БОЮНА БҮТҮҮ. Кош бойлуу болуу, боозуу. *Эгер жыл айланбай боюма бүтүп, төрөп койбосом, күйүттөн эле тындым болот элем... Бала үчүн гана жашап жүрөм* (Каимов).

БОЮНА ЖУУБОО. Чак келбөө, чон келүү. *Ой, байкуш ооий, муну эмне кыласың, шөлбүрөтүп, деле боюңа жуубайт* («Чалкан»).

БОЮНА ЖУУТПОО. Өзүнө жакындатпоо, жолотпоо. *Бирок, шыңга бойлуу ак сур кыз бир да жигитти боюна жуутпады* (Укаев).

БОЮНА ТАРТУУ. к. Бооруна тартуу.

БОЮНАН БОШОНУУ. Төрөө, төрөп алуу, көз жаруу. *Жеңем боюнан бошонуп, тыныйын деп калган* («Ала-Тоо»).

БОЮНАН ТҮШҮҮ. Бала төрөлөр убактысына, айына жетпей төрөлүү, ичтен өлүү түшүү. *Камканын боюнан түшүп калышы туугандарын өкүттө калтырды* (Сыдыкбеков). *Келиндин боюнан түшүп калды.*

БӨДӨНӨДӨН КУЙРУК ЧЫГАРУУ. Болбогон нерселерди ойлоп табуу, өтө эпчил, кыйын экендигин көрсөтүү. *Ал ошондой бөдөнөдөн куйрук чыгарат.*

БӨДӨНӨНҮН СҮТҮ. *сүйл.* Ичкилик, ичимдик, арак. *- Кожоюн, - деди Токтогул жай ээсине акырын үн сала, - бөдөнөнүн сүтүнөн жокпу?* (Касымбеков). *Эмесе сиздин келгениңизди угуп, сүйүнгөнүмдөн ошо бөдөнөнүн сүтүнөн кичине кылт этип койгом* (Тойбаев).

БӨЙДӨЙ КАРА. Өтө кара, капкара. *Бөйдөй кара балбаны* (фольк.).

БӨЙДӨЙ КУУРУУ. Катуу кааруу, кысым көрсөтүү, каарын төгүү, жемелей берүү. *Чоң болуштун корук курдуруудагы калайыкты бөйдөй куурган зомбулугу не...* (Бейшеналиев). *Шамырбек датка тирүүсүндө элди бөйдөй куурууду* (Жантөшев). *Кызын үйдөн карыш жылдырбай, катын-балдарын бөйдөй кууруп кайтарууга салды* (Бейшеналиев).

В.: Бөй түшүрүү. *Ошондон кийин болуштун залимдиги ого бетер күчөп, элди бөй түшүрөт* (Каимов).

Бөөдөй кууруу. *Балдарыныын баарын бөөдөй кууруп үйүнөн куун чыкты* («Чалкан»). *Кыйды манап ишенген Кожосу менен ырчысынын колдорунан эчтеке келбей сокку жеп, жиңкини түгөнгөнүн билип, амалын өзү таап, аларын бөөдөй кууруп каарданды* (Бейшеналиев). *Таң аткыча үй-бүлөсүн бөөдөй кууруп, күндүн мурду жерге чачырай электе арыз жазганга отурду* («Чалкан»).

Бөйдөй тийүү. *Ай, кагылайын Совет өкмөтүнүн ошондугу мага берген күчү ай! Бул жердеги бай, манаптарга бөйдөй тийдик* (Жантөшев).

БӨЙРӨГҮ ЧЫГУУ. Тоюнуу, курсагы тоюу. - А-а-а, ...балакетинди алайын, мурда эмненин жыргаганы? Бөйрөгүбүз чыга тамак иччү эмеспиз (Жантөшев).

БӨЙРӨГҮМДҮ ЧАБАЙЫН. Көбүнчө балдарга, өзүнөн кичүүлөргө карата жалынуу, жалынып-жалбаруу маанисинде колдонулат. *Сербейген көлөкөм, бөйрөгүмдү чабайын, турагой, - деп жалбарган эне кызынын маңдайында отурат* («Ленинчил жаш»). *Колкомду, кош бөйрөгүмдү кошо чабайын* (Тойбаев).

БӨЙРӨКТӨН ШЫЙРАК ЧЫГАРУУ. 1. Жок нерселерди ойлоп таап, эч негизсиз чыр чыгаруу, атайын кыйкым табуу, ыксыз күнөөлөө, айыптоо. *Эптеп бирөөнү айыптагысы келгендер бөйрөктөн шыйрак чыгарып, бүргөдөн май сызгырып алгылары келет эмеспи* (Жантөшев). *Кымыз иче берип, жүрөктөрү күйгөндө «бөйрөктөн шыйрак чыгарып», чоң кызыкты мына ушул жерден башташтыы* (Жантөшев).

2. Болбой турган нерсени тымызын болтуруу, өтө эпчилдик кылуу. *Сага окшоп бөйрөктөн шыйрак чыгарып, бирди экиге кошуп, чаңдап жүргөн чунак жок бул жерде* (Эралиев).

БӨКӨН ЖЕЛИШ. Ылдам, тез жүрүш. *Бөкөн желишке салуу.*

В.: Бөкөн жүрүш. *Бөкөн жүрүшкө салып, ылдамдай келет.*

БӨӨДӨ ӨЛҮМ БОЛУУ. Кандайдыр бир кырсыктан, кокусунан, күтүлбөгөн жерден каза табуу, жок болуу. *Жапаш күйүп турган жаш жалын эле, ал бөөдө өлүм болду. Бирок Жапаштын күйүту алигиче жүрөгүмдө* (Жантөшев).

БӨРК АЛ ДЕСЕ, БАШ АЛУУ. Өтө аша чабуу, ашыкча кетүү. *Жашырын буйруктарын аткарып, бөрк ал десе баш алып жүргөн өтө ишенимдүү аскер башыдан эле* (Касымбеков).

В.: Бөрк ал десе, баш кесүү. *Алар бөрк ал десе, баш кескен шылуун жигиттер бийдин оң колу да* (Касымбеков).

БӨРКҮ КАЗАНБАКТАЙ БОЛУУ. Көзгө жаман көрүнүү, жек көрүндү болуу. *Мурда эле бөркү казанбактай болуп жүргөн Осмонкул Сүйүнбайдын*

көзүнө калк бүзар бекер ооздун өзү болуп көрүндү (Өгөбаев).

БӨРКҮНДӨЙ КӨР. Ишенип кой, ишене бер, сөзсүз болот, кам санаба, аткарылат деген сыяктуу мааниде колдонулат. *Бөркүңүздөй көрүңүз, мен антпейм, - деди кыз* (Казакбаев). *Биз бейиттен эле кайтабыз, башка эч-темениң кызыгы жок, аны бөркүңдөй көр* (Айтматов).

БӨРҮ ЖЕЛИШ. Акырындап желдирип коюп, өтө таскактатпай, жайыраак, бир калыпта (көбүнчө аттын жүрүшүнө карата). *Силер бөрү желишиңерден жазбай келе бергиле, тууган-дар. Мен ала кетейин* (Осмоналиев).

БӨРҮ ТИЛ. Эки жагы миздүү, өтө курч темир буюм. *Бул киши бөрү тил темир бургуну өзү ойлоп жасаптыр* (Сасыкбаев). *Мен дагы бөрү тилден албас белем, Сабалап жоого каршы барбас белем* (Аалы). *Чарыкчы бычакты бөрү тил кылып курчутту* (Сасыкбаев). *Бөрү тил болот сыр найза Бөйрөгүнөн сундуруп* («Олжобай менен Кишимжан»).

БӨРҮ ТОЮТ БОЛУУ. Чала тоюу, анча тое бербей калуу. *Ар кимиси бөрү тоют болгон соң, ныксырап уктап калып, анан тигиндей шылдың болуу, чынында эле шылдыңдуу өлүм да ыя?...* (Медетов).

БӨРҮ ЭТЕКТЕН, ЖОО ЖАКАДАН АЛГАНДА. Бардык жагынан кысталыш болуп, айла кетип, арга түгөнүп турган учурда, кыйын-кыстоо мезгилде. *Бөрү этектен, жоо жакадан алып турган учурда, сен да бир жагынан кычап калдың го?* («Ала-Тоо»).

БӨРҮГӨ КОЙ КАЙТАРТУУ. к. Карышкырга кой кайтартуу.

БӨТӨЛКӨДӨН БАШЫ ЧЫКПОО. Өтө көп ичүү, ичкиликке берилип кетүү деген мааниде колдонулат. - *Мас да. Мас болбосо ушуну жасамак беле. Кийинки кездерде бөтөлкөдөн башы чыкпай калды* (Талканбаев).

БУ КУЛАГЫНАН КИРИП, ТИГИ КУЛАГЫНАН ЧЫГУУ. Көңүл коюп, назар салып укпоо, уккан сөзүн эсине тутпоо, эсинде сактап калбоо, ошол замат унутуу. *Сөз айтсаң, бул кулагынан кирип, тигил кулагынан чыгып кетет* (Осмоналиев). *Канча айтсаңыз да, менин бул кулагымдан кирип, тиги кулагымдан чыгып кетип жатпайбы* (Тойбаев).

БУГУНУН ООЗ ЧАЙКООСУ. *диал.* Кеч күздө түшкөн, эң биринчи жааган кар.

БУЙДАМГА КЕЛБӨӨ. Бир заматта ары-бери болуу, тез эле бүтүү, бүркүмгө келбөө, тезинен жок болуу. *Кокус кар оор түшүп, катуу бороон башталса, бул үймөктөр буйдамга келбейт* (Абдумомунов).

БУКА ТАРТЫШ. Төрт аягы менен туруп, арканды тартып ойноолуучу мелдеш оюнунун бир түрү.

БУКА ТООРУШ. Көзүнүн төбөсү, же көзүнүн кыйыгы менен карап, астыртан бирин-бири андып туруу. *Өзү да астыртадан бука тооруш менен карайт* (Байтемиров).

БУКСИРГЕ АЛУУ. *сүйл.* Бирөөгө жардам берүү, сүрөмөлөө иретинде аны сүрөөгө алуу, жетектөө, көтөрмөлөө.

БУКТА БАКАЙ. Сындуу, келишимдүү. *Букта бакай тор жорго* (фольк.).

БУЛУТ КАЗЫ. Анча семире албаган, майы текши эмес, ала телек болгон жука казы. *Булут казы чыкты.*

БУРА БАСТЫРБОО. Туткактап кое бербөө, тап жылдырбоо, эки жакка жибербөө. *Адылбекти ата ордуна тутуп калган Бакен да аны бура бастырбайт* (Өмүрбаев). *Үйгө келип калса, балдарым туш-туштан жабылып, бура бастырышпайт* («Ленинчил жаш»). *Ыйлаак көрүнгөн жерде сөзгө алып, Ракыяны бура бастырбай убара кылат* (Байтемиров).

БУРА СҮЙЛӨӨ. Сөздү күлкүгө, тамашага чалып сүйлөө, күлкүгө, тамашага айландыруу. *Бура сүйлөгөн күлгөнгө жакшы дейт, тамашаны билбейсиңби? - ой жолуң болгур десе* («Чалкан»). *Окус кыйыгына тийсе, улуктардын айнымайы бат экенин башынан билген Жаркынбай бура сүйлөп, жумшарган пейилин дагы жибитип көрүүнү көздөдү* (Бейшеналиев).

БУРАҢ БЕЛ. Ичке бел, кыпча бел (көбүнчө бойго жеткен кыздарга, жаш келиндерге карата колдонулат). *Тетигинде кир жайып, Карап турат бураң бел* (Турусбеков). *Жаркырап күлүп, ойноп чыга келер, Ийилип тал чыбыктай бураң белиң* (Баялинов).

БУРАП КОЮУ. Астыртан айнытып, азгырып салуу, бирөөгө каршы үгүттөө, көкүтүп коюу. *Сени бирөө бурап койсо керек, токточу* («Ала-Тоо»). *Бир түнү Бийаалы менен Түркмөн, Абдыны чакырып алып колтугуна суу бүркүп, бурап коюшат, аны биз билбейбиз* (Жантөшев).

БУРТА БАЙЛОО к. Курсак байлоо.

БУТ СЕРППӨӨ. 1. Мүрт кетүү, тез жаны чыгуу. *Бут серпкенге алы келбей жаны чыкты.*

2. Эч кыймылсыз, сулк жатып калуу. *Такай атка минип жүрбөгөн Сусар өлөрчө чарчаган экен, таң аткыча бут серппей уктады* (Бердикеев). *Кээде үйүнө келип бут серппей жыгылар эле* (Ашымбаев).

БУТ ТОСУУ. Бирөөгө кыянаттык кылуу, жолтоо болуу, жолун тороо, тоскоолдук кылуу. *Ичибизде душман бар, ал биздин ураанга жамынып, кыябы келген жерден бут тосуп жатат* (Ашымбаев). *Кандай максат менен аларга бут тосуп мүдүрүлткүсү келет?* (Жантөшев). *Мен сенин көңүлүңдү албай жүргөм, бут тоспоюн деп* (Абылкасымова).

БУТА АТЫМДАЙ. Бута коюлган жерге чейинкидей аралык, жаанын огу жеткидей аралык. *Бута атымдай жерге келгенде тааныдык* («Ала-Тоо»). *Үйдөн бута атымдай алыс жерде жээгине жашаң чыккан булактуу башат* («Ала-Тоо»).

БУТАГА ТИЙГЕНДЕЙ. Өтө так, таамай, жеткире. *Ал бутага тийгендей сүйлөйт.*

БУТУ-БУТУНА ТИЙБӨӨ. Тыным албоо, жаны жай албай өтө тез, ыкчам кыймылдоо, жеңил, элпек кыймыл-аракетте болуу. *Кристина буту-бутуна тийбей, улам кудуктан суу ташып келип жатты* (Ашымбаев). *Кечээ эле мырза жигит келгенде желдей сызып, буту-бутуна тийбей жүрбөдү беле?* (Укаев).

В.: Буту жерге тийбөө. *Сенин ал-жайыңды угуп, буту жерге тийбей, бир күлүп, бир ыйлап, эмне кыларын билбей калды* (Абдукаимов). *Үйдүн ээси буту жерге тийбей чуркап, инисинин жолдоштору менен келгенине аябай кубанды* (Абдукаримов).

Буту-колу жерге тийбөө. *Айбадактын буту-колун жерге тийгизбей чакыра турган адамдарына чуркатты* (Жантөшев). *Башка кишилер да дем алып, тынып чыкса, мунун буту-колу жерге тийбейт* (Укаев).

БУТУ-КОЛУ УЗАРУУ. к. Колу узаруу.

БУТУ КҮЙГӨН ТООКТОЙ. Бүжүрөп баса албай калган көрүнүшкө карата колдонулат.

БУТУ МЕНЕН БАСЫП, МУРДУ МЕНЕН ТЫҢГАНДАР. Адам аттуулардын баары, бири калбай, бүт бар-

БУ

дыгы. Кыштак элинин буту менен басып, мурду менен тыңгандары толук келишти («Чалкан»). *Буту менен басып, мурду менен тыңгандын баары мылтык атып, жаа тартып, ак маралдын артынан сая кубат* (Айтматов). *Жайдын толугунда буту менен басып, мурду менен тынган кыргыз дабанды ашып... төр жайлоого көчүшөт* (Бейшеналиев).

БУТУ УЗУЛГӨНЧӨ ЧУРКОО. Аябай катуу жүгүрүү, өтө ыкчам, тез жүгүрүү, өлөр-тирилерине карабай чымын-куюн болуу. *Эч жакты карабай буту узулгөнчө чуркап бара жатты* («Ала-Тоо»). *Солдат буту узулгөнчө чуркаган бойдон кетти* (Жантөшев).

БУТУН БУТ, КОЛУН КОЛ КЫЛУУ. 1. Бөлөк-бөлөк кылып майдалоо, майда бөлүктөргө бөлүү, ажыратуу. *Жамгыр козунун колун кол, бутун бут, санын сан кылып бутту* (Касымбеков).

2. Катуу жазалоо, тымтыракайын чыгаруу. *Эми түшсөңөр соо калбайсыңар! Бутуңарды бут, колуңарды кол кылам!* (Ш.Үмөталиев).

БУТУН ЖАЛОО. Бирөөгө көшөкөрлөнүү, жагынуу. *Менин атам окумуштуу, сеникине окшоп мансапкор эмес, бирөөлөрдүн бутун жалабайт* (Борбиев).

БУТУН ТАРТА АЛБОО. Аябай чарчоо, суй жыгылуу, шайманы кетүү. *Байкуш апам, кечке жаны төрт чарчы болуп жүрүп, кечинде бутун тарта албай калат* («Ленинчил жаш»).

БУТУНА ЖЕМ ТҮШҮҮ. 1. Көбүнчө таптоодо турган күлүктүн кандайдыр табынан бузулуп, аксап калышына карата айтылат. *Оң бутум бутуна жем түшкөн аттын бутундай дандырактаганын байкаган чыгарсың* (КОС).

2. *сүйл.* Анча-мынча кырсыктан калуу, аксап калуу деген мааниде колдонулат.

БУТУНА ЖЫГЫЛУУ. Жалынып-жалбарып кечирим суроо, кечирип кой деп өтүнүү. *Иштин акыйкатына көзү жеткен Муса Саадаттын бутуна жыгылып, кечирим сурады* (Бердикеев). *Эми тиги берендин бутуна жыгыл, кечке ыйлап* (Осмоналиев). *Ал кезде баары менин бутума жыгылып турушчу* (Бердикеев).

БУТУНА ТУРУУ. Өз алдынча оокат, тиричилик өткөрүү, өзүнчө жашоо мүмкүнчүлүгүнө жетишүү, турмуш-шарты оңолуу. *Менден улуу эжелерим, агаларым жогорку окуу жайларын бүтүшүп, бутуна туруп, өз орундарын таап кетишти* («Ленинчил жаш»). *Жаркынбайдын турмушу оңолду, бутуна турду* (Бейшеналиев).

БУТУНА ТУРГУЗУУ. Чоңойтуп, өстүрүп, өз алдынча жашай ала тургандай абалга жеткизүү, эл катарына кошуу. *Атаганат, уулумду бутуна тургузуп койсом, арманым болбос эле* (Саатов).

БУТУНА ТУРА ЛБОО. Өзүн кармай албай теңселип туруу, аябай мас, ылжыган абалда болуу. *Ылжыраган ит! Бутуна тура албай ыктытып турганын кара!* («Ала-Тоо»).

БУУДАЙ ЖҮЗДҮҮ. Ак жуумал, аксаргыл, жакшынакай, өңдүү-түстүү. *Көпчүлүккө Момун чал деп таанылган буудай жүздүү чал менен аш бышым убакыттан бери бир өмүрдүн башаягын иликтейбиз* («Ленинчил жаш»). *Жээрде мурут, ничке каш, буудай жүздүү ...датка тактысынан түштү* (Осмоналиев).

В.: Буудай өңдүү. *Буудай өңдүү, кер мурут* (фольк.).

БУУДАНДЫН ТЕЗЕГИН КУРГАТПОО. к. Ат тезегин кургатпоо.

БУУРА САН. Булчундуу, буруйган чоң, жоон сан. *Жолой жайын сурасаң, бука моюн буура сан* (фольк.).

БУЧКАГЫНА ТЕҢЕБӨӨ. Тең-синбөө, тенине албоо, тоготпоо, жеңил, оной-олтон катары эсептөө, кенебөө. *Зың-зың этип кенебей, Алышар баатыр Коңурду, Бучкагына теңебей* («Манас»). *Аларды апамдын бучкагына теңебеймин* («Советтик Кыргызстан»). *Менин айткан сөзүмө болбой койгон кенебей, Боздоп айткан кебимди Бучкагына теңебей* («Сейтек»).

БУЧКАГЫНА ТЕҢ КЕЛБӨӨ. к. Бүрчүгүнө тең келбөө.

БУЯМАСЫ КЕЛБӨӨ. Бир нерсеге жетише албоо, үлгүрө албоо, чаркы жетпөө, мүмкүнчүлүгү болбоо. *Мындай кырсыктуу мүнөттө анын бул кылыгын тескешке буямасы келмек кайда* (Ашымбаев). *Ашырбек үн чыккан жакка карап, алардын ким экенин билишке буямасы келбеди* («Ала-Тоо»).

БҮЙРҮ КЫЗУУ. Бир нерсеге абдан кызыгуу, өзүн токтото албай козголуу, кызууланууу, ышкысы келип аралаша кетүү. - *Пай-пай-пай! - деп тамшанып, зоңкойгон Көкөтай бүйрү кызып, чыдай албай көйнөгүнүн жакасын чечип жиберди* (Айтматов). *Тоголок Молдонун өзү сыяктуулардын чыгып жатканынан өйдө пикир алышып бүйүрлөрү кызышты* (Бейшеналиев).

В.: Бүйрөсү кызуу. - *Кийик!* - *деп эки көзү чакчайып, бакылоочулардын бири бүйрөсү кызый мылтыгын камданып, тизгин буруп калды* (Касымбеков). *Ал андан кийин бүйрөсү кызып, анын апасы жөнүндө айтып келип, анын баарын өздөрүнүн оор тагдырына байланыштырды* (Саатов).

БҮК ТҮШҮҮ. 1. Буттарын бүгүп, көмкөрөсүнөн, бет мандайынан бүрүшүп жатуу. *Акунжан кеткен күнү Жылдызкан оорудум деп шылтоолоп кечке чейин бүк түшүп, үйүнөн чыкпай жатты* (Байтемиров). *Уркуя жоолугунун учу менен бетин басып, полкага үстөмөнүнөн бүк түшүп жыгылды* (Байтемиров). *Ар жактан атасы өксүп, кулунум деп, Бүк түшүп жер кучактап жатат чөгүп* (Турусбеков).

2. Карылыгы жетип, же кайгыга жендирип, күйүткө алдырып, күчтөн тайып мүнкүрөп калуу, чөгүп калуу. *Илгерки заман болсо, мен эбак бүк түшүп калган болор элем. Эми мен карыгым да, өлгүм да келбейт* (Байтемиров). *Курсак кайнап, жан күйүп, Дене бошоп кан күйүп Заман тарып, бүк түшүп, Каңырыгы түтөшүп* («Семетей»).

БҮКӨМБАРА БОЛУУ. Ысырап болуу, майда-чуйдаланып жок болуу, коромжу болуу. - *Кайсыны айтасың? Анын баары бүкөмбара болуп, жок болбодубу* («Чалкан»). *Ал базарга эртең келе албайт. Ошондуктан сатылбай калганын баары бөөдө бүкөмбара болот* (Каимов).

БҮКӨМБАРАСЫ ЧЫГУУ. Чакчелекей, будун-чаң болуу, быт-чыты чыгып жок болуу. *Бүкөмбарасы чыкты.*

БҮКҮЛҮ СӨЗ. Өтө мааниилүү, чоң сөз. *Асанбай бүкүлү сөзгө дагы эле түшүнбөдү* (Жоошбаев).

БҮРГӨДӨЙ СЕКИРҮҮ. Өзүнө жакпаган, күтүлбөгөн кепти уккусу келбей чочуп кетүү, безге сайгандай болуу. *Мен андай жалгыз ат, жайдак тондуу немеге кызымды бербейм, - деп Субан бүргөдөй секирди, ары айттым, бери айттым, кулак какпады* (Жантөшев).

В.: Бүргөдөй түйүлүү. *Света кызарып-татарып бүргөдөй түйүлдү: жок-жок албайм... Тук да албайм* (Сактанов).

БҮРКҮМГӨ КЕЛБӨӨ. 1. Өтө аз, жетишсиз болуу, өп-чап болуу, адам арзыгыдай, жарыгыдай болбой калуу. *Чындаса мунун бир бүркүмгө да келбейт. Ушунча кишиге кантип жеткизебиз* («Чалкан»).

2. Туруштук бере албоо, тендеше албоо, буйдамга келбөө. Жок, болуш-

паса, ... ошондо жалпы ат коюп, көңүл букарасын тепсейбиз, алар бүркүмгө келбейт (Ш.Үмөталиев).

БҮРКҮТКӨ ЧЫРГА СҮЙРӨТКӨНДӨЙ КЫЛУУ. Создуктуруу, алаксытуу, алдоо маанисинде. *Ал кубаттуу душманы менен убактысынча болсо да, көңүлүн бүркүткө чырга сүйрөткөндөй кылып алаксыта туруш үчүн да анын башына жалгыз аяк кызыл башты садага чаап коюушу толук ыктымал болучу* (Касымбеков).

БҮРЧҮГҮНӨ ТЕҢ КЕЛБӨӨ. Теңдеше албоо, бирдей даражада боло албоо, тең тайлаша албоо, тең келбөө. *Зуураканга кудай берген, анын бактысы бар, өкмөт өзү көтөрүп жатат, ага теңелүүгө болбойт, эч ким анын бүрчүгүнө тең келбейт* (Жантөшев).

В.: Бучкагына тең келбөө. *Сыдык Айнагүлдүн бучкагына тең келбейт* (Жантөшев).

БҮТКӨН БОЮ ДҮР ДЕЙ ТҮШҮҮ. Капысынан, күтүлбөгөн жерден кандайдыр бир жагымсыз нерсени көргөндө, же жагымсыз начар кабарды укканда чочуп кетип денеси жыйрыла түшүү. *Байкабай отуруп анын жүзүн көргөндө бүткөн боюм дүр дей түштү* («Ала-Тоо»). *Ошенткен сайын бүткөн боюм дүр дей түшүп жатты* (Жоошбаев). *Кубарган эки нерсе кардын үстүндө сойлоп бара жаткансыганда, анын жүрөгү болк этип, бүткөн боюм дүр дей түштү* (Жантөшев).

В.: Бүткөн боюм дүр этүү. *Карышкырдын өлүгүн көргөндө бүткөн боюм дүр этип, тизелери калтырап кетти* (Жигитов). *Ракыя айтар замат бүткөн боюм дүр этип ысый түштү да, кайра, «койчу»! деп алды* (Мидин).

Бүткөн боюм дүркүрөө. *Ошол замат жүрөгү шуу дей түшүп, бүткөн боюм дүркүрөп, жаны оозуна тыгылды* (Жигитов). *Бала болсом да согуш деген түрү суук сөздү укканда бүткөн боюм дүркүрөп кетет* (Бердикеев).

Бүткөн боюм дүрүлдөө. *Ушундан кийин мышыкты көрсөм эле итатайым тутулуп, бүткөн боюм дүрүлдөй түшөт* (Борбуев).

Боюм дүр дей түшүү. *Аны укканда боюм дүр дей түштү* (Осмоналиев).

БҮТКӨН БОЮ ОТ МЕНЕН ЖАЛЫН. к. Эти от менен жалын.

БҮТКӨН БОЮ ЫМЫР-ЧЫМЫР БОЛУУ. Өтө корккондо, же сүйүнгөндө денени майда калтырак баскандай кандайдыр жагымсыз сезим пайда болуу, денеси ысып кеткен сыяктанып сезилүү. *Акийманын беттери албырып, көздөрү жайнап, бүткөн боюм ымыр-чымыр болуп, маңдайынан тер чыпылдай түштү* (Жантөшев). *Бүткөн боюм ымыр-чымыр болуп, көзүнө эчтеке көрүнбөй, атына камчы уруп, ылдам жүрүп кетти* (Абдукаимов).

В.: Бүткөн боюм чымыроо. *Каттын аягына чыккыча бүткөн боюм чымырап, от менен жалын болуп, кара терге түштү* (Абдукаимов). *Ыскактын бүткөн боюм чымырап, ...кулагы чуулдап, элейген калыбында таштай катты* («Ала-Тоо»).

БЫКБЫРДАЙ КАЙНОО. Өтө көп болуу, сан жеткис абалда жык-жыйма болуп көрүнүү, толуп, жайнап кетүү. *Быкбырдай кайнаган элден баш адашат* («Кыргызстан маданияты»). *Үйгө шыкалган көпчүлүк тышка жамыраганда ...короосуна батпай быкбырдай кайнайт* (Бейшеналиев).

БЫКЫЙЫ ЧЫГУУ. Жаман кылык-жоругу, кемчилиги билинүү, бети ачылуу. *Зили бузук Садыкжандын быкыйы чыкты* («Ала-Тоо»).

БЫКЫЙЫН ЧУКУУ. Жаман кылык-жоругун, кемчилигин айтып, эл алдында уят кылуу, маскаралоо, шылдыңдоо. *Алардын сасыгын айтып, эл көзүнчө быкыйын чукуугa тап коюшчу* (Ш.Үмөталиев).

БЫЛК ЭТПӨӨ. 1. Кебелбөө, тоотпоо, кенеп да койбоо. *Бирок сабырлуу Садык былк эткен жок* (Каимов).

2. Козголбоо, кыймылга келбөө. *Ошол жаткан боюнча таң аткыча былк этпеди* (Мырзаев). *Токойдогу лыжанын изинен башка чыйыр түшө элек, калың кар али былк этпейт* (Абдукаимов).

БЫЛК ЭТКИЗБӨӨ. Өтө катуу кармоо, баштуу кармоо, бардыгын өз орду менен башкаруу, жайында кылуу. *Эркек эмес тышта болсо, үйдү былк эткизбей кармаган, башкөз болгон аял* (Абдукаимов).

БЫТ-ЧЫТЫН ЧЫГАРУУ. Чак-челекей кылуу, ойронун чыгаруу, биротоло кыйратуу, талкалоо, бүлдүрүү. *Айла болсо, азыр көңүлдөгү болгон кусасынын быт-чытын чыгаргысы келди* (Байтемиров). *Жалаң ушул фрунзенин деми бизге көп күч берип, басмачылардын быт-чытын чыгардык* (Эсенкожоев).

БЫЧАГЫ ТАШ КЕСИП ТУРГАН. Болуп-толуп, күчүнө келип турган өткүр кези деген мааниде. *Баягы бычагы таш кесип турган күлгун убагы кайда дейсиң?* (Көчкөнов).

БЫЧАК СЫРТЫ. Аз эле, анчамынча, бир аз гана, кичине эле. *Былтыркыга караганда быйыл абалы эң кур дегенде бычак сырты өйдөбү?* (Кыдырмышев). *Мен сага караганда аларга бычак сырты жакындык кылам* («Ала-Тоо»).

В.: Бычак мизи. *Караны көтөрө чалып мактап, бычак мизи жакындыгын көргөзүп отурду* (Осмоналиев).

БЫЧАК УЧУ. Бычак акысы (бычактан пайдалангандыгы үчүн) берилүүчү нерсе.

БЫЧАК МИЗИН ЖАЛАТУУ. Ант берүү, касам ичүү маанисинде. *Бычак мизин жалатып, кызык кылган дүнүйө* (Көчкөнов).

БЫЧАККА ЖАРОО. Союуга, сое тургандай абалга жетип калуу. *Бир кыркар кара козу бычакка жарап калган* (Көчкөнов).

БЫЧАККА ИЛИНЕР. Союуга эптеп жарай тургандай, анча арык эмес, эти түзүгүрөөк. *Бычакка илинери ушул экен* («Ала-Тоо»). *Ошонун ичинен бир бычакка илинери табылбайбы? Күркүрөгөн күздө бычакка илинер малы жок* (Үмөталиев). *Эл тарагыча бычакка илинер малдарынан кол жууду* (Осмоналиев).

БЫЧАККА САП БОЛГУДАЙ. Бир нерсеге, мерчемдүү ишке жарай турган, колунан бир нерсе келе турган, ар нерсеге жөндөмдүү, тың, чыйрак. *Алардын ичинде бычакка сап болгудай эч кимиси жок экен* (Көчкөнов). *– Аке, элде кандай жигиттер бар? Бир бычакка сап болгудайы чыга турганбы? – деп сурады Мусулманкул* (Касымбеков).

В.: Бычакка саптык. *Бычакка саптык уулум жок, Кайгырып жашым төгүлдү* («Эр Табылды»). *Баатырдын тукумунан бычакка саптык бир бала чыкпайбы?* (Сыдыкбеков).

Камчыга саптык. *Ымтыраган иттер, камчыга саптык бири жок! – деп корбашы каарданып жатты* («Ала-Тоо»).

БЫЧАККА ТҮШҮҮ. Өлбөгөн жерде калуу, колуна өлүп берүү, жаны кашайып, өлүүгө да даяр болуу. *Башка бирөө анын ордуна болсо, арданып бычакка түшмөк, Момун капарына алып да койбойт* (Айтматов). *Бир нерсе десе, өзү айткандай бычакка түшүүдөн да кайра тартпачудай түрү бар* (Медетов).

В.: Бычакка урунуу. *Өң-алеттен кетип, бычакка уруна албай турган Сайра, баягы кыз кезиндегидей өткүр сүйлөдү* (Саатов).

БЫЧАКСЫЗ СОЮУ. Акырын жымсалдап, жылмалатып айткан сөз

аркылуу катуу уят кылуу, сөзгө жыгып, өчүн алуу. - *Ээ, бу куу Шер бычаксыз сойду го! ыя?!* (Касымбеков).

БЫЧАКТАЙ ТИЙҮҮ. 1. Өтө катуу таасир этүү, жанына батуу, намысына келтирүү. *Бул сөз жеке ал эмес, далайына бычактай тиет* (Ашымбаев). *Тамашага жооткоткону менен алардын айткандары мага бычактай тийди* («Ала-Тоо»).

2. Жакпай калуу, терс таасир этип козгоп коюу (көбүнчө тамак-аштын жагыштуу болбой калышына карата). *Сурсугөн эт экен, ашказанга бычактай тийди.*

БЫЧАКТЫН МИЗИНДЕ. Өтө оор абалда, кыйынчылыкта, кысталышта (көбүнчө катуу ооруган, башына чоң кырсык түшкөн мезгилге ж.б. карата). *Бирок аба, иш ооп калды... Мен бычактын мизинде турам* (Жантөшев).

В.: Бычактын учунда. *Өздөрү бычактын учунда турганын сезген жүзү каралар изин башка жакка салышты* (Жантөшев).

БЫЧЫНЫ ЖОК. Кебетеси жок, колунан эч нерсе келбеген, даремети жок, начар. - *Шилте! У! Бычыны жок десе!... Шилте-е!...* (Касымбеков).

БЫШ ЭТПӨӨ. Тоотпоо, сезип да койбоо, көңүл бурбоо. *Алымкул салмагы 150 килограммдай капта тирелип турган унду быш этпей ордунан жылдырып көтөргөндө, элдин баары таң калышты* («Ала-Тоо»).

В.: Быш деп койбоо. *Бул эле дейсиңби, андан да катуу шылдың, кордоолорго бышы кулак болгон Жаркынбай ызага тебеленмек турсун, быш деп да койгон жок* (Бейшеналиев).

БЫШКЫРЫК АТУУ. Жакын жолотпоо, бой салбоо, моюн сунбоо, тенине албоо. *А балким, тентиген немеден бышкырык атып качаар* (Бейшеналиев). *Демейде бышкырык атып кыйгачтаган Ира Шариптин жанына келди* («Ала-Тоо»).

БЫШЫ КУЛАК БОЛУУ. Көндүм болуу, көнүмүш адаттай болуп калуу, эч сезилбөө. *Дөгурсугөн манаптардан мындай сөздү мурда да эшитип бышы кулак болгон Тыныбек тырчыган жок* (Бейшеналиев). *Сүйгөн жарынын ач айкырыгына баштатан бышы кулак болуп бүтүп калганбы, деги өйдө карабады* (Касымбеков). *Күйөө баласынын мындай орунсуз сөздөрүнө ал бышы кулак болуп калган* (Айтматов).

БЫШЫРЫП КОЮПТУРБУ. Аякта эмнең бар, сага тиешеси жок, ал жакка барба, же келбе деген мааниде колдонулат. *Бул жерде бышырып коюптурбу? Бүтүр сугатыңды* (Осмоналиев). - *Силерге аякта бышырып коюптурбу? - деп ачууланды аял* (Жусупов).

БЫЯКТА КАЛУУ. Теңеле албоо, теңдеше албоо. *Турмушу укмуш, министриң быякта калат. О-о! Акишке караганда көзгө атар мергендериң быякта калат, мынабу сулап жаткандарды көрдүңбү?* (Жантөшев).

БЭЭ ДЕСЕҢ, ТӨӨ ДЕЙТ. Он айтсаң тескери айтат, айтканды айткандай түшүнө албайт, маңыроо чалыш. *Эч кимиси түшүнбөйт, бээ десең, төө дейт* («Ала-Тоо»). *Ага теңелбечи, бээ десең, төө дейт.*

БЭЭ КӨРДҮҢБҮ - ЖОК, ТӨӨ КӨРДҮҢБҮ - ЖОК. Эч нерсе билбейм, көрсөм да көргөн жокмун, билсем да билген жокмун деген мааниде колдонулат. *Карасаң, алманы жеп алып, бээ көрдүңбү - жок, төө көрдүңбү - жок деп тымпыйганын* (Мырзаев). *Айтпайм. Бээ көрдүңбү - жок, төө көрдүңбү - жок* (Тойбаев).

БЭЭ СААМ. Болжол менен бир жарым саатча убакыт дегенди билдирүү үчүн колдонулат. *Ошол суйдаң көчтөн бээ саам кармалып атанар замат, кымкап чепкенин жылтылдата чайпала жөнөгөн Айылчы* (Бейшеналиев). *Көп чарчабай утуру бээ саам башты сеп алдыруу абзел* (Бейшеналиев).

Д

ДААМЫН ТАТУУ. Кандайдыр бир нерсенин, иштин кынуусун алуу, анын жакшы, жагымдуу экенин билип, кызыгып калуу, кыныгуу. *Андай бекер оокаттын дааамын таткан неме ал жерден оңой менен кетпейт* ("Чалкан").

ДААРАТ СЫНДЫРУУ. Түзгө отуруу, табигый муктаждыктан кутулуу.

В.: Даарат ушатуу. *Молдо калп эле даарат ушатканы ары басты* (Сасыкбаев).

ДАЙЫНЫ ЖОК. Болбогон, адепсиз, орунсуз, начар. *Дайыны жок адам. Дайыны жок иш. Дайыны жок сөз.*

ДАЛАЙДЫН ИЧИНЕН ЧЫГУУ. **к. Бирдин ичинен чыгуу.**

ДАЛБАС УРУУ. 1. Катуу аракет кылуу, жан талаша аракеттенүү. *Билим алышсын, окутайын деп далбас урсам... Ушинтип булар* (Осмоналиев). *Мен да сөздү көркүнө чыгарууга далбас урдум* (Осмоналиев).

2. Эмне кыларын билбей калуу, карбаластоо, айласы кетүү, шаштысы кетүү. *Карышкырды биринчи көргөн Чымыр далбас уруп калды* (Жантөшев).

ДАЛ БОЛУУ. 1. Дендароо болуу, эмне кыларын билбей жалдырап калуу, өзүн жоготуп коюу. *Көсөл эмне деп айтарын билбей, дал болуп калды* (Каимов). *Шерали кирпигин ойсуз кыбыратып, баш көтөрбөй, бул сөздүн кимге айтылып жатканын ажырата албай, дал болуп отура берди* (Касымбеков).

2. Алсыроо, мууну-жүүнү бошоо, далдыроо, жүрбөй калуу. *Бүткөн боюм дал болгон, Кызмат берчү эки кол Былкылдабай шал болгон* ("Манас").

В.: Дел болуу. *Мубарек эмне кыларын билбей, ордунда каткан казыктай дел болуп көпкө турду* (Казакбаев). *Ордумда бир топко дейре каккан казыктай дел болуп, тура берипмин* ("Кыргызстан маданияты").

ДАЛДАЛЫ ЧЫГУУ. Эскилиги жетип айрылып калуу, тамтыгы кетүү, жыртылуу. *Далдалы чыккан көйнөктөн эти кызаңдап келе жатты* (Убукеев).

ДАЛБА-ДАЛБА БОЛУУ. Бөлөк-бөлөк болуп айрылуу, бөлүнүү, самсаалап тамтыгы кетүү, жыртылуу. *Чаргындын этек-жеңи далба-далба болуп кеткен* (Сыдыкбеков).

ДАЛЫ АЧУУ. Койдун далысын карап өткөндү жана келечекти айтып төлгө тартуу. *Ош шаарынын базарында далы ачкан балчылар да жүрөт* (Жантөшев). *Далы ачтырып, түшкө ишенген элдерге илим бердиң, Мифтик ойдон безгиздиң* (Аалы).

В.: Далы көрүү. *Агына далы көрүүчү, Ашкере айтып берүүчү* ("Манас").

ДАЛЫСЫН САЛУУ. Жактырбагандай, сүйбөгөндөй, таарынып калгандай кайдыгер мамиле жасоо. *Ичкери кирген соң да керебетте жаткан бала жакка карабай, кырстанып, далысын салып отурду* (Укаев). *Аздан кийин атасы Татыбек далысын салып ары карап алды* (Байтемиров). *Кычан далысын салган атасынан жоп күткөндөй суз үңүлөт* (Бейшеналиев).

В.: Сыртын салуу. *Ал эмнегедир сыртын салып калыптыр. Чоң үмүт менен бардык эле, эмнегедир бизге сыртын салып койду* ("Жаштык жарчысы").

ДАМБЫР ТАШ. *этн.* Жазында биринчи күн күркүрөгөн учурда "Жер айрылып, көк чык! Желин айрылып, сүт чык!" деп чөптүн, сүттүн көп болушун тилеп, чаканы, бош идишти калдыратып үйдү айлана жүгүрүү ырымы.

ДАҢКЫ ЖЕР ЖАРУУ. к. Атагы жер жаруу.

ДАҢКЫ ТАШ ЖАРУУ. к. Атагы жер жаруу.

ДАҢАЗАСЫ ТАШ ЖАРУУ. к. Атагы жер жаруу.

ДАҢ САЛУУ. 1. Каалаганындай шаңданып, эркинче куунак жүрүү. *Кокуй, аларга эмне, даң салып жыргап жатышат* (Элебаев). *Чатыраш ойноп даң салып, болуп жаткан кезинде* ("Манас"). *Кутулдук калың жоодон деп, Кунан чаап даң салып* ("Манас").

ДАТ ДЕП ОТУРУП КАЛУУ. Тилеги, ой-максаты ордунан чыкпай, ойлогонуна жете албай өкүнүчтө болуп калуу. *Ордун сыйпалап дат деп отуруп калды* (Жантөшев).

ДЕЛ БОЛУУ. к. Дал болуу.

ДЕМ БАЙЛОО. Бирөөнү эш тутуу, ага таянуу, аны бел кылуу, колдоосуна ээ болуу. *Катын да болсо бейбактын Бир карааны тиер деп, Жүрөмүн Айчүрөккө дем байлап* ("Сейтек"). *Мени министерство билет, көп болсо башка районго которулуп кетермин", - деп дем байлады да, түшүнүк жазылган баракты сунду* (Осмоналиев).

В.: Дем кылуу. *Сага дем кылып келдим* ("Ала-Тоо"). *Кабылан Манас чырагым, бир өзүңдү дем кылдык* ("Манас").

ДЕМ БЕРҮҮ. Чыйралтуу, күчтөндүрүү. *Абдыракмандын үнү кыжырын келтиргени менен, экинчиден, Эшматка дем берди* (Байтемиров).

ДЕМ САЛУУ. *дин.* Ооруган адамды айыктыруу максатында дуба окуу. *Эшен, кожо чогулуп, Дем салган менен айыкпайт* (Барпы). *Шабырап молдо, сопу дем салышты* (Аалы).

ДЕМИ КАЙТУУ. к. Деси кайтуу.

ДЕМИ СУУ. к. Демин суутуу.

ДЕМИН БАСУУ. Эс алуу, дем алуу, бир аз тыныгуу (көбүнчө күйүгүп, же чарчаган учурда). *Албетте, күйүккөн киши эң мурда демин басуу керек* ("Ала-Тоо").

ДЕМИН ИЧИНЕ АЛУУ. Унчукпоо, сөз чыгарбоо, үн катпоо, билмексенге салып, тымпыйып коюу, сыр сактоо. *Тургандар демдерин ичине алышып, жарданып калышты* (Жусупов). *Тегерегиндеги мыктылар демдерин ичине алып, тым турушту* (Касымбеков). *Базар ичиндегилер адегенде байкемдин ыры кайдан чыкты дегенсип, демдерин ичине алып... ошол жакты тыңшашты* (Жусупов).

В.: Демин ичине катуу. *Чогулган көпчүлүк кээде демин ичине катып, унчукпай, сөз сүйлөбөй да турду* (Айтматов).

Демин ичине тартуу. *Жана элдин дүрдүгүп атка чуркаганда козголбогон кыйды киши азыр тигинин ырайын байкап, чочулап, демин ичине тартты* (Касымбеков).

ДЕМИН СУУТУУ. Көңүлүн калтыруу, назарын сындыруу, мизин кайтаруу. *Таштын суугу демин суутсун деген жеңе мөгдөй ийилип жанында тим турду эми* (Сыдыкбеков). *Кайсы бирөөлөр курбусунун демин суутуп, башка жакка басып кетет* (Бейшеналиев).

В.: Деми суу. *Жамыйланын акырындык менен деми сууй баштайт* ("Ленинчил жаш"). *Илдетти айыктыруудагы бул дарыгердин "сырын" билсем деп дегдеткен демим сууп, туруп калдым* ("Ленинчил жаш"). *Дагы ушинтип берүүгө байланган улактай учу кыйырсыз кең талаада жата бере турган болсо, кошундун*

ДЕ

деми сууйт, таркап кетет (Касымбеков).

Демин кайтаруу. *...Бирок бу жолу ошол цифра менен да газетанын жана анын авторлорунун демин кайтаргым келет* ("Кыргызстан маданияты").

Деми кесилүү. *"Бул эмне, бирөтоло баарынан кол жуун, үмүтү үзүлүп, деми кесилип бүтүп келгенби?!" деп, ...жүрөгү дүкүлдөп кетти* (Касымбеков).

Демин кесүү. *Ким сурады элиңди, ким кести сенин демиңди* (фольк.).

Деми кайтуу. *Биз оозубуздан алдырган бөрүдөй демибиз кайтып жолго түштүк* (Элебаев).

ДЕНЕ БОЮ ДҮР ЭТҮҮ. Бир нерседен чочуп, же коркуп кеткендей жыйрыла түшүү. *Алдыңкы орунда керилип чоң отуруп баратса, дене боюң дүр этет, зыңкыя катып тура калгың келет* (Айтматов).

ДЕНЕ КУЛ. Эч нерсеге эрки жок, кыңк этпей баш ийген, каалаган буйрукту аткаруучу, өмүр бою бирөө үчүн иштеген адам. *Калың кара журтуңду, Дене кул кылып кетпесин* ("Манас"). *Алардан калган балдарды Дене кул кылып алганы* ("Манас").

ДЕНИ ӨЛҮҮ. Эмне кыларын билбей далдырап калуу, аябай коркуп кетүү, акыл-эсин жоготуу, эч нерсени сезбей жалдыроо. *Жол бою жеме угуп, камчы жей берип бирөтоло дени өлгөн шордууну таң атарда айылга алып келди* (Сыдыкбеков). *Надзирателдин дени өлүп калды* (Бектенов).

ДЕНИҢ СООБУ. Акыл-эсиң ордундабы, эмне болгонсун, соосуңбу деген сыяктуу мааниде колдонулат. *Өйдө төмөн кепке түшүнбөй оолжуйсуң, деги дениң сообу?* ("Чалкан").

ДЕҢГЕ МАС БОЛУУ. Акыл-эсин анча жоготпой, элдир-селдир эсине келип турган абалда болуу.

ДЕПКИРИ КАЧУУ. Үрөйү учуп, өзүн жоготуп коюу, дайнын таппай калуу.

В.: Депкирин таппоо. *Айгырдын көзү кармалганын Чекиров айтканда, Садыкжан алдастап, депкирин таппай калды* (Осмоналиев).

ДЕСИ КАЙТУУ. Көңүлү калуу, деми сууй түшүү, шагы сынуу, назары сынуу, баштагыдай болбой басандай түшүү. *Улуу кишилердин деси кайтпасын, шагы сынбасын* (Сыдыкбеков).

В.: Деси суу. *Батыйнанын... буту шалдырап, деси сууду* (Сыдыкбеков). *Сөз токтоп, эринен деси сууган келин эндирейт* (Сыдыкбеков).

ДЕСИН КАЙТАРУУ. Көңүлүн қалтыруу, демин суутуу, шагын сындыруу.

ДИЛИ АГАРУУ. Көңүлүнө кир албоо, ыраазы болуу, кек сактабоо. *Кулкишинин дили улам агарып баратты* (Касымбеков). *Дили агарып, аларга ыраазылыгын билдирип кетти* ("Ленинчил жаш").

ДИЛИ БУРУУ. Бөтөн, бөлөк, чоочун, башка. *"Тили буруу, дили буруу бөтөн менен деле биргелешип отурабыз го, ага калганда бу байкуш өзүбүздүн колдо туума кожобуз эмеспи?..." дешти* (Касымбеков).

ДИЛИ КАРАЮУ. Көңүлү бузулуу, оюна кек алуу, жамандыкка барууну ойлоо, кара ниеттик кылуу. *"Э, балким, чын болсо, эл билген чыгар, эмне сөзгө калдык экен а?..." деп, иреңи да карайып, дили да карайып, отуруп калды* (Касымбеков). *Муну иштеген төрө эмес, кудайдын тун баласы болсо да... катаал өч алыштан аянбай дили карайып отурган* (Касымбеков). *"Ыя, неге эске алышпайт?! Англиси деле! Түркү деле!" деп, кыжыры кайнап, дили карайды* (Касымбеков).

ДИ

В.: Дили карауу. *Ал оңой менен муюшар эмес, дили карарып алыптыр* (Осмоналиев).

Дини карауу. *Дини карарып алыптыр.*

Дини караюу. *Анын дини карайып, түгү сыртына айланып калыптыр* (Жоошбаев). *Кир, жаман ой, кек өзүңдү бузат, диниңди карайтат* (Касымбеков).

ДИЛИ КАТУУ. Катаал, каардуу, мээримсиз, ырайымсыз. - *Эмне кылалы, дили катуу жарым паша муну көрүп туруп, атайылап эле ымалага келбеди* (Касымбеков). *...Эр көкүрөк Акбалбан ушул азыр Камчыбектин туталана кейигенин таназарына алган жок, кайта жеткилең билбей сүйлөй берген боз бала сыяктуу аны кага токтотуп, дили катканабалында болучу* (Касымбеков).

ДИЛИН БИЛҮҮ. Сырын сезүү, оюндагысын туюу. - *Силер алардын дилин билесиңер* (Касымбеков).

ДИНГЕ БЕК. Айтканынан кайтпаган, оюндагысын бербеген, абдан көк, өжөр. *Ал ошондой динге бек неме, баары бир макул болбойт* ("Чалкан").

ДИНИ КАРА. Ниети бузук, арам ойлуу, кара ниет. *Мындай дини кара менен жолдош болбо деп нечен айткам.*

ДИНИ КАРАРУУ. к. Дили караюу.

ДИНИ КАРАЮУ. к. Дили караюу.

ДИҢКЕСИ СООЛУУ. Абдан чарчоо, жүрбөй калуу, чарчап-чалыгып ырп этерге алы келбей калуу, шайы кетүү. *Мунун аягына чыгам деп жатып диңкем соолду* ("Ленинчил жаш").

В.: Диңкеси куруу. *Кечке жанын жанга урган бечаранын диңкеси куруп, бут тартууга да шайманы келбей калат* ("Ала-Тоо").

ДИТ БАГУУ. Жалтанбай, тайманбай кароо, сүрдөбөй тике кароо. *Итике бул сапар Карачалга дит багып, тике карай албады* (Жоошбаев). *Атагын угуп титиреп, Караша албай дит багып Канчалар качкан бытырап* ("Манас"). *Ал барыдан Айымкандын атасынан уялып дит бага албай отурган* (Өгөбаев).

ДИТИ БАРБОО. Батына албоо, даай албоо. *Барууга өз үйүнө дити барбай, Үй-бүлөм эмне дейт деп, дагы кандай* (Осмонов). *Айтууга дити барбай турду эле, ырас болбодубу* (Медетов). *Чачылып жаткан отунду жыйноого да дити барбады* (Кушбаков). - *Ал дити барбай сүрдөп бир үзүп ооз тийди* (Касымбеков).

В.: Дити батпоо. *Бирок, чакырган үйгө барбоого дитим батпады* (Бейшеналиев).

Дити даабоо. *Таттуу уйкудагыларды ойготууга Түгөлдүн дити даабады* (Бейшеналиев). *Кыябын таап ал-жайды сурашууга дити даабайт* ("Ала-Тоо").

ДИТИН КОЮУ. Бир нерсеге абдан берилүү, чындап көңүлүн салуу. *Дитиңди койсоң кайсыл иште болбосун жөндөп кетесиң...* ("Ленинчил жаш"). *Батийнанын кебине эми дитин коюп уккан Рабийга... ичинен өкүндү да, бирок сыр бербей санын чапты* (Сыдыкбеков).

В.: Дитин берүү. *А Марконига болсо өзгөчө дитин берип койгон* (Акматов).

Зээнин коюу. *Кызыңыз окуута зээнин коюп жакшы окуду. Мектепти бүт "5" деген баалар менен, ошондой эле алтын медал менен бүттү* (Өмүрбаев).

ДОК УРУНУУ. Иштеген ишин, аракетин ж.б. бирөөгө милдет кылуу, доомат кылуу, болбогон талаптарды коюу. *Тууганыңмын деп док урунуп, жалгыз көзүмдү сойдурдуң* ("Ала-Тоо").

В.: Догун артуу. *Акия догун артканкишиче Элебеске кыналат* ("Ала-Тоо").

Док кылуу. *Мен сенин тууганың болбосом эмнеге док кыласың* (Каимов).

ДОҢУЗ АЙБАТ. Кыйратып жибергидей эчтемеси жок, куру кайрат, опуруп-жапыра берме куру опуза. *Эч нерсеге алың жетпегенден кийин доңуз айбаттын кереги не* ("Ала-Тоо").

ДОҢУЗ КОП. Өлүп кет, эмне болсоң ошо бол деген сыяктуу жекирүү, жек көрүү маанисинде колдонулат. *Өкүрмөк тургай өздөрү өлүп, доңуз копсун!* (Токбаев).

ДОҢУЗ СЫРТЫ. Бийик тоолуу жерлерге чыгуучу, тепсеп кетсе да жапырылбоочу чөп. *Доңуз сырты, кереч чөптөрү малга жагымдуулугу менен белгилүү* (Жантөшев).

ДООГО ЖЫГЫЛУУ. Болбогон жерден, бөйдөсүнөн жалаага кабылуу, айып тартуу. *Күндөрдүн биринде Каныбек жалаа менен доого жыгыйды, айып тартты* (Жантөшев). *Уурусу күчтүү болсо, эзси доого жыгылат* (макал).

ДОО КЕТҮҮ. Терс таасири тийип, зыяндап калуу, шек кетүү. *Муздак сууну көп ичип жиберсе, суук тийип, койдун өпкөсүнө доо кетиши мумкун* (Жантөшев). *Жан дүйнөлөрүндөгү бирин-экинчисине бириктирип турган ыйык сезимдерине доо кеткенсиди* (Айтматов).

ДООРОН СҮРҮҮ. 1. Өз эркинче сайрандоо, өмүрүн көнүлдүү өткөрүү, жыргоо. *Он чакты күнү жүрөлүк, ойноп доорон сүрөлүк* ("Семетей").

2. Бийлиги жүрүп дуулдап туруу, арааны жүрүү. *Арабага ат ордуна адам чегип, Жолбундар бийлик кылып, доорон сүргөн* (Маликов).

В.: Доор сүрүү. *Анда мыкачылар өз эркинче доор сүргөн* (Жоошбаев). *Күндө доор сүрүшүп, Күндө күлүк чабышып* (фолк.)

ДУБА БАЙЛОО. *этн.* Сыйкырдоо. *Дуба байлап сыйкырдап, балдарыма жетти деп* ("Эр Төштүк").

ДУБАНДА ЖОК. Тендеши жок, эң мыкты, бирден-бир. *Бул тойдо дубанда жок күлүктөр чабылды* ("Кыргызстан маданияты").

В.: Дубандан чыккан. *Дубандан чыккан күлүк.*

Дубанды бузган. *Дубанды бузган жорго элем. Топор болдум басыксыз* (Токтогул). *Багыштардын дубанды бузган жоргосу болот* (Көчкөнов).

ДУБА КЫЛУУ. *дин.* Куран окуу. *Дуба кылып коелучу, - деп байбиче ичинен бирдемелерди айтып... кол жайды* (Байтемиров).

ДУШМАН КОЛДУУ БОЛУУ. к. Киши колдуу болуу.

ДУШМАН КӨЗҮНӨ. к. Эл көзүнө.

ДҮЙНӨ АСТЫН-ҮСТҮН БОЛУУ. Бырын-чырын болуу, быт-чыты чыгуу, ызы-чуу түшүү. *Дүйшөнкулдун ... көз алдында дүйнө астын-үстүн болот* (Осмоналиев). *Дүйнө астын-үстүн болуп, жер көчүп бараткансып кулакбашы чуулдайт* (Айтматов).

В.: Дүйнө астын-үстүн түшүү. *Мындан башкача болууга да тийиш эмес эле, андай болгондо дүйнө астын-үстүн түшүп, аңтарылып кетмек* ("Советтик Кыргызстан").

ДҮЙНӨДӨН КАЙТУУ. Өлүү, каза болуу, көз жумуу. *Энең болсо былтыр ушул маалда дүйнөдөн кайткан* (Сасыкбаев). *Ал дүйнөдөн кайткандан бери бул көнүмүш Шаарканды турмушуна жаңыдан пайда болду* (Мавлянов).

В.: Дүйнөдөн жүз үйрүү. *Жазмыш ошол белем, кайран Домбу бул дүйнөдөн жүз үйрүп бизди таштап кетти* (Касымбеков).

Дүйнөдөн өтүү. *Бир элге "датка айым" атанган, токсон алты жыл өмүр сүргөн кадырлуу Курманжан дүйнөдөн өткөнүн айткан биринчи кабар уездин акими Авров төрөгө жөнөтүлдү* (Касымбеков).

ДҮЙНӨДӨН ТАК ӨТҮҮ. 1. Эч кандай жаман ишке барбай, күнөөлүү иш жасабай таза өтүү.

2. Үйлөнбөй, турмушка чыкпай өмүр сүрүү. *Жашы кыркка чыкса да эмгиче үйлөнбөдү, бул бала дүйнөдөн так өтөм деп жүрөбү* ("Ала-Тоо"). *Чын эле дүйнөдөн так өтөмбү* (Каимов).

В.: Так өтүү. *Өмүрүндө так өткөндөр жок дейсиңби* ("Чалкан").

ДҮЙНӨСҮ ТАРУУ. Заманасы кууруулуу, айласы кетүү, амалын таппоо. *Көзү караңгылап, дүйнөсү тарыды, заманасы кууруду* (Айтматов).

ДҮМ БОЛУУ. Макул болуу, эл тарабынан колдоого алынуу. *Аттанып айкөл кан болуп Айтканы элге дум болуп* ("Манас").

ДҮНҮЙӨ КАПАР. Эчтеме менен иши жок, кабагым-кашым дебей жүрө берме. *Сен да бир дүнүйө капар адам экенсиң* ("Ала-Тоо"). *Дүнүйө капар, эгил-тегил алпейим* (Кыдырмышев).

ДҮНҮЙӨ ӨРТТӨНҮП БАРАТСА ДА. Кандай кыйынчылык болсо да, эң оор кырдаалга кабылса да, кыйынчылык башына түшсө да.

ДҮНҮЙӨ ТҮШҮНДӨ ЖОК. Эч капарсыз, эч нерсе оюнда жок. *Анда дүнүйө түшүндө жок, көпөлөк кууп ойноп жүргөн кези эле* ("Кыргызстан маданияты").

ДҮНҮЙӨ ЧЕКЕСИНЕ БҮТҮҮ. Өтө жакын болуу, бооруна басуу, колдон чыгарбай тырмышуу. *Карган сайын дүнүйө чекеге бүтөт тура, алар катуу болуп баратат* ("Ала-Тоо").

ДҮҢК ДЕЙ ТҮШҮҮ. Бат эле жайылып кетүү, тез эле тарап кетүү (кабар, сөз ж.б.). *"Адыл менен Мааты Кашкарга качып кетиптир" деген сөз элдин башынан аягына дүңк дей түштү* (Жантөшев).

ДЫМЫН ЧЫГАРБОО. Эч кимге билгизбөө, дайынын чыгарбай жашырын, тымызын иштөө. *Баягылардын дымын чыгарган жок.*

ДЫМЫ ЧЫКПОО. 1. Ың-жыңы билинбей жок болуу, эч дайыны билинбөө. *Дымы чыкпай жоголуу. Алардын дымы чыкпайт. Мерген ...карагайдан түшүп келсе Жезтумшук дымы чыкпай калыптыр* (Сыдыкбеков).

ДЫҢ ДЕБӨӨ. Эч кандай каршылык көрсөтпөө, каяша кылбай айтканына көнүү, дегениндей болуу, эч сөз кайырбоо. *Айтканына көнөлү, ыгына дың дебестен кирели* ("Манас"). *Сакалдуулары макул болсо, калгандары дың дебейт. Сен жакшылап сүйлөш, - деп Какач тун катып аттанып кетти* ("Ала-Тоо"). *Дың дебе! Ушундай карап турасың* (Токбаев).

ДЫҢ СУУГАН УБАК. Кеч күз. *Дың сууган убакта мал кыштоого көчүрүлөт* ("Кыргызстан маданияты").

ДЫР БЕРҮҮ. Шарт качып жөнөө, шарт жүрүп кетүү. *Адырыңдан дыр берип, Аркар-кулжа бөлүнүп* (Каралаев). *Кулжалар дыр берип качышты* (Осмоналиев). *Аз өтпөй чебичтер "жүр кетеличи" деген мааниде туура карай дыр бериште* (Айтматов).

В.: Дыр коюу. *Бура тартып дыр койду, Сарала менен чү койду* ("Манас"). *Түлкү таштан секирип, дыр койду* ("Ала-Тоо"). *Атынын оозун кое берип, жолду жол дебей, камчы ура кыштакка дыр койду* (Жантөшев).

ДЭЭРИНДЕ ЖОК. Тегинде начар, ар жагында эч нерсеси жок. *Дээринде жок болгондон кийин айткан менен пайдасыз.*

Ж

ЖАА БЕРБӨӨ. к. Ээ-жаа бербөө.

ЖАА БОЮ КАЧУУ. Кандайдыр бир иш, сөз боюнча кепке-сөзгө келбөө, өзүнө жакын жуутпоо качуу, уккусу келбөө, андан алыс болууга аракет кылуу, баш тартуу. *Арзан азыктарды жасап сатуудан жаа бою качышат* ("Советтик Кыргызстан"). *Жалганчылыктан жаа бою качып, чындык, жумшак мүнөзгө чакырган акылман, келечекти кең ойлогон тегиз адам* (Бейшеналиев). *Жолдошторумдан карызга акча сурайын десем алар мени көргөндө жаа бою качышат* ("Ленинчил жаш").

В.: Жаа бою секирүү. *Чал жаа бою секирип, макулдугун бербей тоонун үстүнө тигилген жаш даректарды аралай басты* (Борбиев). *Кемчилигибизди айтса жаа бою секирмей адатыбыз бар* (Сыдыкбеков).

ЖААГЫ АЧЫЛУУ. 1. Токтолбой жаалданып, ээлигип сүйлөй берүү, жаагын жанып көп сүйлөө. *Батийнанын жаагы ачылып, бажылдап басымдуулук кылып баратканына Анархан ызаланса да жоошуп, тартына түштү* (Сыдыкбеков). *Каракатындын жаагы ачылып шаңшый баштады дегиче, иштин бүткөнү дешип, коңшулары акырын күңкүл кылып үйлөрүнө житип жок болушту* ("Ала-Тоо").

2. Бир нерсеге көнүгүп, эргип, улам кызып сүйлөй, же ырдай баштоо. *Сиздин шарапатыңыз менен жаагым ачылып, анча- мынча ырчы аталгансыдым* (Бейшеналиев). *Кебин Эркин баштап, ал оюндагысын айткан сайын жаагы ачылды* (Сыдыкбеков).

В.: Оозу ачылуу. 2. *Жеңемдин оозу ачылып, каадасынча албууттана баштаганда байкем үндөбөй эшикке чыгып кетти* (Сыдыкбеков).

ЖААГЫ ЖАП БОЛУУ. 1. Бир нерсеге такоол бере албай, кеп кайрып каяша айта албай, сүйлөй албай, унчукпай калуу (көбүнчө бирөөлөрдөн кагуу жеген, шагы сынган, же коркуп кооптонгон учурларда). *Түлкүбектин жогорку сөзүн угуп Ажар менен Каныбектин жаагы жап болгон* (Жантөшев). *Ар ким билгендерин айтып, башкарманын кылмыштарын чубай баштаганда, тиги кишинин жаагы жап болду* (Байтемиров). *Бир тууган бөлө деген сөз оозуңардан чыкпасын, - дегенде Шыгай гана эмес, үйбүлөлөрүнүн да жаактары жап болгон* (Жантөшев).

2. Үнү угулбай басылып калуу, тынчып калуу. *Түнү бою кыйналып күрсүлдөп онтоп чыккан күнөкөрдүн таңга жуук гана жаагы жап болду* (Сасыкбаев). *Бир азга чейин Мураттын жаагы жап болду* (Байтемиров).

ЖААГЫ КАРЫШУУ. Сүйлөй албай, оозун ача албай калуу. *Жаалдуу өкүмдар жаагы карышып курчу кайткандай, туктуу бетин саксаң-саксаң эттирип... өкүттө үнүн чыйылдатты* (Бейшеналиев).

ЖААГЫ КАТУУ. 1. к. **Жаасы катуу.**

2. Катаал, каардуу, ырайымсыз, таш боор. *Андан жаагы катуу бийиң да ийменет* (Сыдыкбеков).

3. к. **Оозу катуу.**

ЖААГЫ КАТУУЛОО. Коркутканы, кысым көрсөткөнү күчөй баштоо. *Пишпектеги уездин начальнигин бузган сенсиң, - деп жаагы катуулап баратканда, из жазгырып быякка жөнөгөнүн айтты Дооронкул* (Осмоналиев).

ЖААГЫН АЙРУУ. 1. Жерине жеткире, каалашынча жеп-ичүү, абдан тоюнуу, карк болуу, ченемден ашык болуу. *Көрсөтүлгөн үйлөргө бөлүнгөн меймандар кымыздын жаагын айрышты* (Осмоналиев). *Жайы-кышы бирдей жоро бозонун, не шерне, үлүштүн жаагын айрышып сыйлашуу, бири-бирин жомоктошуу күчтүү* ("Ала-Тоо").

2. Абдан мыкты билүү, өтө чебер аткаруу, колунан келүү. *Ал ырдын жаагын айрыйт. Жаштар бийдин жаагын айырды.*

3. Катуу жазалоо, бирди көрсөтүү, - *Калыйча Эмилбекке акырайды да, анан Кулуну демитти, - жаагын айрыйсыңбы... мунун, же жокпу?* (Осмоналиев).

ЖААГЫН БАСУУ. 1. Унчукпай, сүйлөбөй калуу, басылып калуу, дым болуу. *Мына, эми мен жаагымды бастым, бастым!* (Абдукаимов). *Неге жаагыңды баспайсың - деп чуу эттире алакан тартабы, же сыртка кууп чыгабы* (Бейшеналиев).

2. Унчуккус, сүйлөгүс кылып коюу, унчуктурбай салуу. *Жесирин каңкылдатпай жаагын баспайбы* (Сыдыкбеков). *Ал дагы колун акырын көтөрүп, Веранын жаагын басты* (Касымбеков).

В.: Жаагын жабуу. *Күнү-түнү үнүн баспай боздогон шордуу жедеп шайы кеткенде жаагын жапты* ("Ала-Тоо"). *Анысы куржунга колун салып, эки үч күмүш акча менен келиндердин жаагын жапты* (Эшмамбетов).

Оозун жабуу. *Акча берип оозун жапты* ("Чалкан").

ЖААГЫН ЖАНУУ. 1. Меселдетип, куюлуштуруп көп сүйлөө, чечен сүйлөө, безеленип тынбай ырдоо, сөзү, ыры түгөнбөө. *Өзү сыпаа айылчы жаагын жаныл сүйлөгөнүнө караганда чечен өңдөнөт* (Бейшеналиев). *Деле мыктыларга жаагын жаныл жакты дейт* (Бейшеналиев). *Зулай алды менен аябай кылыктанат, анан жаагын жаныл бир ырдайт, тим эле күнү-түнү менен ырдаса да түгөнбөйт* (Байтемиров). *Ырчылар жаагын жаныл Манапбайды, Асанбайды макташты* (Сыдыкбеков).

2. Басылбай, тыйылбай көпкө ыйлоо, тынбай ыйлай берүү (көбүнчө кичинекей ыйлаак балдарга карата). *Бешикке коер элек таңып, какылдап ыйлаар элең жаагыңды жаныл* (Шүкүрбеков)

ЖААГЫН ЖАП КЫЛУУ. Сүйлөтпөй, унчуктурбай коюу, тык токтотуу, сүйлөөгө мүмкүнчүлүк бербөө. *Кожон саал жанданайын деди эле, бирок чал бир ооз сөз менен, кылыч шилтегендей, анын жаагын жап кылды* (Абдыраманов). *Сыйыртмак салуудан айбыгып, жаагын жап кылуунун ыгын издешүүдө имиш* (Бейшеналиев). *Ошолордун жаагын жап кылабыз десеңер быяктан жумушчулардын делегатын чакырткыла* (Ашымбеков).

В.: Жаагын жап басуу. *Кээде мага да тийишип алар эле, мен чукугандай эки-үч ооз сөз менен анын жаагын жап басып, кынына киргизип койчумун* (Жигитов).

ЖААГЫН КАРЫШТЫРУУ. Экинчи унчуккус кылып жазалап коюу. *Мунун жаагын карыштырбасам элеби, - деп ичинен кекенди* ("Ленинчил жаш").

ЖААГЫН ЫСЫТУУ. Жаакка катуу чабуу, жаакка чаап жазалап коюу. *Өзү катылган неменин жаагын ысытып коеюн, - деп ачуусу келе түштү* ("Чалкан"). *Анын жаагын ысытып, кичине окутуп кой, ашынып кетти.*

ЖА

В.: Жаагын түлөтүү. *Андай ээн баш балдардын жаагын түлөтүп коюш керек деп, ачуусу келе түштү* ("Ала-Тоо").

ЖААГЫНАН ТҮГҮ ЧЫГУУ. 1. Абдан ачууланган, жаалданган, катуу каарданган абалда болуу. *Кар үстүндө отургандай сустайып, жаагынан түк чыгып, булчуң эттери кыймылга келди* (Медетов). *Ак сагыл жүзү да көгөрүп, жаактарынан түгү чыгып, миз бакпай отурат* (Борбиев). *Жаагынан түк чыгып, жалындап көздөн от чыгып* ("Эр Табылды").

2. Элтендеп чочулагандай, катуу корккондой болуп түктөйүп туруу. *Жаагынан түгү чыгып коркуп турган неме эми берки экөөн тиктеп жалдырады* (Медетов).

ЖААГЫҢ СЫНГЫР! Какшанып көп сүйлөгөн кишиге, жаагын жаныш ыксыз көп ыйлаган балага карата жактырбоо, тилдөө, тыйып коюу же суук кабар, суук сөз айткан кишини тилдөө, каргоо маанисинде колдонулат. *Тим болбой ага, жаагың сынгыр!* (Абдыраманов). – *Атаа! Сазайыңды беремин! Эркекке асылганын кара, жаагың сынгыр, эркекче сөгүнүп* ("Ала-Тоо"). *Канатым күн чалбаган каркырамды ушактап атасына кандай жаагың сынгыр айтты экен?* (Үмөталиев).

В.: Жаагың кыйрагыр! *Жаагың кыйрагыр ушунуку өттү.*

Жаагың карышкыр! – *Оо, жаагың карышкыр! Сага мен жакынмынбы, же ошолор жакынбы?* (Саатов).

ЖААГЫҢА ЖЫЛАН УЯЛАГЫР! Кандайдыр жагымсыз, өтө суук сөз айткан, тили заар кишиге карата каргоо, наалат айтуу, абдан нааразы болуп күйүнүү маанисинде колдонулат. *Жаагыңа жылан уялагыр! Өлө албай жатып мунун тилинин уусун кантесиң, Тарт тилиңди!* (Үмөталиев). – *Кой, кой, жаркыным, жаагына жылан уяласын ал шуудуракты, – деди чоң эне* (Укаев).

В.: Жаагыңа жылан жумуртка-лагыр! *Жаагыңа жылан жумуртка-лагыр ай! Кандай кара оозуңа кан толгур айтты экен. Жалгызым ак жеринен күйдү го! – деп эне чебеленип боздоп жатты* ("Ала-Тоо").

ЖААГЫҢА ТАШ! Кимдир бирөөнүн кандайдыр бир суук кабар, жагымсыз кеп чыгарып жиберишине карата "андай дебе", "антип айтпа" деген мааниде катуу кагуу, тилдөө иретинде колдонулат. *Ок, жаагыңа таш! Кара жолтой! – деп тилдеп жиберди* (Сасыкбаев).

ЖААГЫҢДЫ БАС. "Сүйлөбө", "унчукпа", "үнүңдү чыгарба" деген сыяктуу кекетүү, тилдөө маанисинде колдонулат. – *Жаагыңды бас! – колундагы ачкычты Чыңгыска сунду* (Осмоналиев).

В.: Жаагыңды жап. *Ал кабагын чытып, жини келип, жаагыңды жап! – деп жиберди* (Бөлөкбаев).

ЖААК БАСАР. 1. Анча-мынча ыраазы болгудай, шам-шум этип өзөк жалгагыдай бир аз тамак. *Эртеден кечке жанын жанга уруп, балдарга кичине жаак басар табуунун аракетинде* ("Ала-Тоо").

2. Жашырын сырды бирөөгө айтып, билгизип койбоо үчүн бериле турган ооз басырык болгудай бир нерсе. *Жаак басар бербесең айтам, берсең унчукпайм.*

ЖААК ӨЧТҮҮЛҮК. Тирешип, бири-биринен тилин тартпай айтыша берүүчүлүк. *Бул экөөнүн жаак өчтүүлүгүн кое кал, атырылып айтышкандай болушса, жанына киши чыдап тура албайт* (Айтматов).

ЖААК ТЕРИСИ ТЫРЫШУУ. Каарданууу, түнөрүп ачуусу келип туруу. *Аскер башы жаак териси тырышып, канталаган көздөрүн акырын ирмегилеп, камчылуу колун чекесине алып, ойго батып тиктеп калды* (Касымбеков).

В.: Жаак эти түйүлүү. *Шволиктин жаак эти түйүлүп, улам-улам улутуна дем алып турду* (Ашымбеков). *Дал ушинтип анын укkан сайын көптөрүнүн жаак эттери түйүлүп турду...* ("Кыргызстан маданияты").

ЖААК ЭТИ ШЫЛЫНУУ. Арыктоо, абдан арык болуу. *Кайгыга алдырып бир жылдын ичинде эле жаак эттери шылынып, жүзүнүн кызылы өчүп, жүдөй түштү* (Мырзаев).

ЖААК ЭТИН ЖЕП. Какшанып, жаагын жанып көп сүйлөө, тажата сүйлөө. *Ар күнү жыйын курулуп, чендер жаак этин жеп, ордонун намысын какшап жатышты* (Касымбеков). *Ал орттөнүп бир жерге тынчып тура албай, туталанып, ар жоокеринин алдына барып, жаак этин жеп, бут кошунду чабуулга көтөрдү* (Касымбеков).

ЖААККА ЧАПКАНДАЙ. к. Башка чапкандай.

ЖААКТА ЖОК. Тендешер кишиси жок, жеткен, барып турган, чыгаан (сөзгө, ырга мыкты, абдан чечен, кыйын кошокчу ж.б. карата). – *Балээ-э, мунуң жаакта жок ибилис тура* (Бейшеналиев). *Айнагүлүм жаакта жок чечен, жалтанбас жоокер тура өзү* (Сыдыкбеков).

В.: Жаактууда жок. *Энеси жаактууда жок ырчы, кепкор, саал тартынчаак эле* (Ашымбеков). – *Токо, жаактууда жок деген сөз толук өзүңө ылайык* (Бейшеналиев).

ЖААКТАН БАШТЫ АЙЫРГАНДАЙ КЫЛУУ. Жакын адамдардын ыркын бузуп, бири-биринен алыстатып, ажыратып коюу, бөлүп жиберүү. *Жаактан башты айырып, Жакын эле бүлдүрдү* (Үсөнбаев).

ЖААКТУУГА ЖАЙ БЕРБЕГЕН. Сөзгө алдырбаган, эч кимге сөз бербеген, сөздөн жыгылып көрбөгөн. *Жаактуугa жай бербеген, Жеңижок кырчыны кичинекейинде Аксыга кушкан* (Каимов). *Жаактуугa жай бербейт, Жайдак атка баш бербейт* (Осмонкул). *Энем ашкан албуут, жаактуугa жай бербеген карасур киши эле* (Жантөшев).

ЖААЛЫ БЕТИНЕ ЧЫГУУ. Аябай каардануу, аябай ачуусу келип, жиненүү. *Ачык турган санын көргөндө жаалы бетине чыгып, көзү чамгарактап, маасыны бутунан жулуп алып, Бурма байкушту башка-көзгө сабап кирген экен* (Кушбаков).

В.: Жаалы көзүнө чыгуу. *Жаалы көзүнө чыгып араң карманып: бириңерди бириңер сыйлабасаңар да атаңардын арбагын сыйлагыла... – деп жекирип-жекирип салды* (Айтматов). *Эл топурап келген себепти угуп, Хандын жаалы чыкты көзүнөн* (Айтматов).

ЖААЛЫ КАТУУ. Аябай ачуулуу, өтө каардуу, ырайымсыз. *Жаалы катуу жаш манаптардын атасы алдап өндүрчү эле* (Бейшеналиев). *Жаалы катуу Карагул Бура тартып алганы Бута бою барганы* ("Манас").

ЖААСЫ КАТУУ. Айтканынан, бет алганынан кайтпаган, өз билгенин бербеген, эпке көнчүдөй түрү жок, талабы катуу, катаал. *Бирок, ошонун баарынан булардын жаасы катуу экенин Теңирберген таасын билди* (Укаев). *Жеңемдин жаасы катуу, кой, жылалы* (Бейшеналиев). *Өңдөсүнөн да Нураимдин жаасы катуу го* (Бейшеналиев).

В.: Жаагы катуу. *Дөбө бийдин жаагы катуу. Тилиңди тарта жүрбөйсүңбү, кысталак! Тур, жогол! Кайда барсаң анда бар! Үңүрөйгөн, айбан деди* (Үмөталиев).

ЖАБА САЛУУ. Күнөөнү, айыпты бирөөгө оодара салуу, бирөөгө

шылтап чыга берүү. *Мунун амалдуусун кара, баарын мага жаба салгысы бар - деп ачуусу келип, тигини жакадан алды* ("Ала-Тоо"). *Күнөөнүн баардыгын мага жаба салды.*

ЖАБИЙИНИН ЖАГЫ. *Жабийинин жагы деп Жылас болгон Чагырай жыгылып кетип жан берди* ("Манас").

ЖАБУУЛУУ КАРА ИНГЕН. Көтөрүмдүү, жакшылык-жамандыкка чыдамдуу, токтоо, текебери жок, баарына бирдей мамиле кыла билген кадырман, элге-журтка алымдуу. *Айымкан ургаачынын жабуулуу кара ингени, болуштун зайыбы болсо да боорукер, алгылыктуу мүнөзү менен элге жаккан наабаттуу байбиче* (Бейшеналиев). *Ыраматылык эжебиз Данакан зайып заттын ырыска шерик жабуулуу кара ингени болгон* (Сыдыкбеков).

ЖАБЫК МҮНӨЗДҮҮ. Түнт, ачык-айрым эмес, оңой менен чечилбеген, мүнөзү оор. *Аның оңой менен сүйлөбөгөн жабык мүнөздүү неме көрүнөт. Жакшы деле сүйлөшө алган жокпуз* ("Ала-Тоо").

ЖАБЫЛУУ АЯК ЖАБУУСУ МЕНЕН КАЛСЫН. Башкаларга билинбеген нерсе, эч ким билбесин, эч ким туйбасын. *Кой, ачууга жеңдирбе, тил алсаң бул жабылуу аяк жабуусу менен калсын* ("Кыргызстан маданияты"). *Айлынан үч адамды сабап жибергендиги жөнүндө райондук газетага фельетон басылган. Бирок жабылуу аяк жабуусу менен калды* ("Чалкан").

В.: Жабылуу аяк жабылуу бойдон калуу. *Тынч туруп калганда текшерүүчүлөр да шекшибей жабылуу аяк жабылуу бойдон калат беле?!* ("Чалкан"). *Жабылуу аяк жабылуу бойдон калганы жакшы* (Медетов).

Жабылуу казан жабылуу бойдон калуу. *Бирок, жабылуу казан жабылуу бойдон кала берди* (Жантөшев).

Жабылуу казан жабуусу менен калуу. *Жабылуу казан жабуусу менен калсын, - деп жаап-жашыруу колдон келбей, өзүнүн кадырман байбичеси айгак чыкканга бай абдан ыза* (Сыдыкбеков).

ЖАГА БЕРБЕЙ КАЛУУ. Ойдогудай, каалаганындай болуу, самаганындай боло түшүү. *Кайнаганын минтип жумшаганы айылдан эркин чыга албай турган Батийнага жага бербей калды* (Сыдыкбеков). *Көңүлдүү отуруш Шамбетке жага бербей калат* (Сыдыкбеков). *Серкебайдын минтип эл алдында беделинин түшүшү чоң айылдын аттуу-баштууларына жага бербей калды* (Сыдыкбеков).

ЖАЗА БАСУУ. 1. Жаңылуу, жаңылыштык кылуу, ката кетирүү. *Урматтуу Алексеевич өзүнүн куйругу үзүлбөй келе жаткан кесептери жөнүндө терең ойлонуп, жаза баскандарынын ордун толтурат деген ишенимдебиз* ("Советтик Кыргызстан"). *Бечара жаза басып алып, ошондон бери оңоло албай жүрөт* ("Ала-Тоо").

2. Бир нерсенин кызуу үстүнөн чыкпай, кечигип калуу. *Кап, жаза басып калдым.*

ЖАЗА ТАЮУ. Кандайдыр бир кокустан, күтүлбөгөн жерден кырсыкка учуроо, өлүмгө дуушар болуу. *Ызалуу эл дал азыр үйүлүү жаткан дарыдай, жаза тайып учкун түшсө эле лап этип жанып кетет* (Укаев). *Акжолтоюм жаза тайып бирдеме болуп калса, бул эрбейген медеримдин айласы эмне болот* (Убукеев). *Эгер жаза тайып туйдуруп калса да, соңунан кууганга алдырчу эмес* ("Ала-Тоо").

ЖАЗАСЫН КОЛУНА БЕРҮҮ. Кылган кылмышы, айыбы, күнөөсү үчүн катуу жазалоо, запкы көрсөтүп, уруп-сабоо, сазайын берүү. *Мен бул иттин жазасын колуна берем* (Каимов). *Жазасын колуна бердим, өчүмдү алдым, - деди Айсулуу башын көтөрүп* (Баялинов). *- Ой, шордуу, азыр бекин! - жазаңды гана колуңа беришет* (Каимов).

В.: Жазасын берүү. *Байлардын жазасын берүүгө элди үйрөтүп жүргөндөр да ошолор* (Баялинов). *- Ант ургур. Териңди тескери сыйыртып, жазаңды берейинби* (Бейшеналиев).

Жазасын тарттыруу. *- Кызыталак Тоголок Молдонун бүт койдуулаты үчүн жазасын тарттырсакпы* (Бейшеналиев).

ЖАЗДАНА ЖАТУУ. Өчөшкөн, касташкан адамын да кырсыктатып, кегин, өчүн ала жатуу, өзү менен кошо катуу кырсыкка, же өлүмгө учурата кетүү. *Бирок, энемди жазгым кыла турган болсо, жалгыз Кедим кербезди эмес, манап агасын баштап, башкаларын да жаздана жатам* (Үмөталиев).

В.: Жаздыгын ала жатуу. *Болду, жетишет! Кадый бийди... тындым кылып, жаздыгымды ала жатам! Качанкыга чейин мунун алдында бөдөнөдөй бөйпөктөйм?* (Үмөталиев).

Өз жаздыгын өзү ала жатуу. *Тургунбек тынч кала бергиси келбей, өз жаздыгын өзү ала жатууну көздөп Асанкулга асыла баштады* ("Ленинчил жаш").

ЖАЗДЫГЫН БАСУУ. Арамдык кылуу, көз жазгыруу. *Ал Семетей абамдын жаздыгын бассам оңомбу* ("Семетей").

ЖАЙ АЛБОО. к. **Жаны жай албоо.**

ЖАЙ АЛУУ. к. **Жаны жай алуу.**

ЖАЙ АЙТУУ. Кандайдыр бир жаманчылыкка көнүл айтуу, же жакшылык ишке жардам көрсөтүү иретинде бир нерсе берүү, тартуулоо. *Биз дагы жай айтып коелу дедик эле* (Бердикеев). *Жай айтпай анан, мындайда айтпаганда жайды качан айтабыз* ("Ала-Тоо").

ЖАЙ ТАБАР. Абдан эпчил, эбин таап бир нерсеге аралаша кеткен. *Жай табар, эпчил, жашынма Бүткөн иштин кашында* (Бейшеналиев).

ЖАЙДАК КАЛУУ. Бүт болгонунан, бардыгынан ажыроо, куру кол болуу, кур жалак болуу. *Колдоочумдан айрылып бу жарыкта мен жайдак калгамынбы?* (Акиев).

ЖАЙДАК ТАЛАА. Эч нерсеси жок, эч нерсе чыкпаган, өспөгөн ээн талаа. *Жайдак талаага эки-үч жылдын аралыгында завод, фабрика куруп, социалистик индустриянын түбүн түптөдүңөр* (Ашымбаев).

ЖАЙДАК ТӨШ. 1. Ачык-айрым, даалдаган ак көнүл, ичинде эч нерсеси жок. *Ал ошондой жайдак төш.*

2. Эч нерсеси жок, абдан жупуну, жайсыз. *Бой тумары жок барса, шордуу жакыр кызын жайдак төш узатыптыр дешет* (Сыдыкбеков).

В.: Жалаң төш. *Бир жерге өңчөй жалаң төштөр чогулганы менен, элдин көрүнүшү барандуу* (Каимов).

Жалаң от, жайдак төш. *Жалаң от, жайдак төш койчулар Оргочордон орун ала баштады* ("Ала-Тоо").

ЖАЙЫЛ ДАСТОРКОН. Үйүнөн тамак-ашы үзүлбөгөн, бапырап жайнап турган, казан-аштуу, берешен, меймандос. *Берекеси жайнаган бир жайыл дасторкон өңдөнөт* (Бердикеев). *Силер мени сараң дейсиңер, байлыгым ашып-ташып турганда мен жайыл дасторконмун* (Жантөшев).

ЖАЙЫ ЖОК. Жакшы эмес, начар, жупуну, жайсыз. *Ууга чыкпай*

мен жатсам, эки күн багып ардактаар Эч кимиңдин жайың жок (фольк.).

ЖАЙЫН ТАБУУ. 1. Жок кылуу, көзүн тазалоо, өлтүрүп коюу. *Айтканыма көнбөсөң, Азыр табам жайыңды* (фольк.).

2. Кандайдыр бир иштин аткарылышынын мүмкүнчүлүгүн, ыгын келтирүү. *Анын жайын өзүбүз табабыз* ("Ала-Тоо"). *Ошонун жайын таба албасак, өлгөн эженбиз, - деп Адыл каткыра Мадыны далыга кагып койду* (Жантөшев).

ЖАЙЫНАН ЧЫКПАЙ КАЛУУ. Иш оюндагысындай, ойлогонундай болбоо, начар болуу, орундалбай калуу. *Жаалдуу өкүмдар жаагы карышып курчу кайткандай, иши жайынан чыкпай калганын сезип, өкүттө үнүн чыйылдатты* (Бейшеналиев).

ЖАЙЫНДА БОЛУУ. Иши оңунан чыгуу, ойлогонундай орундалуу. *Мына ошентип Жапаштын өчүн алалы деген ишибиз жайында болуп, бай, манаптардын тамырына биринчи ирет балта чаптык* (Жантөшев).

ЖАЙЫТЫ КЕҢҮҮ. Айланачөйрөсү, канат-бутагы өсүү, этекжени жайылуу, бейпил, жыргал турмушка жетип кенеле баштоо. *Жатканың жумшак керебет, Жайытың кеңип жыргадың* (Үсөнбаев).

ЖАКА КОЛДО, ЖАН УЯДА к. Жан уяда, жака колдо.

ЖАКАДАН АЛУУ. 1. Доосун, жепичкенин күч менен доолап алуу, катуу талап кылып өндүрүп алуу.

2. Сөзгө келбей беттен алуу, катуу тийүү. *Жакадан алганыңды койбойсуңбу?*

ЖАКАСЫН КАРМАНУУ. 1. Бир нерсеге аябай таң калуу, айран-таң болуу, акылы айран болуу. *Эне сүтү оозунда деген береги баланын... кылган иштерине жака карманышты* (Акматов). *"Ой тобо", дешти аны көргөндөр жакасын карманып, "ушул кызыл кыргын, кара сүргүндөн аман калган бул кишинин колдоочусу бар экен..."* ("Кыргызстан аялдары"). *Мунум сыртка чыкпай, ичимден айтылганын кийин билип, жакамы карманып, өзүмө бир ыраазы болдум* (Казакбаев).

2. Бир нерседен кооптонуп үрөйү учуу, коркуу. *Ачарчылык аз келгенсип, кызылча, келте каптады, - деп жакасын карманып, мөгдүрөп турушту* (Бердикеев). *Кудай өзүң колдой көр, алааматтан сактай көр, - деп кемпир калтаарып, жакасын карманды* (Жантөшев).

ЖАКАСЫНА ЖАРМАШУУ. Бучкактап кое бербөө, асылып алуу. *Жакасына жармашып жүрүп, эптеп аны колго тийгизди* ("Кыргызстан маданияты"). *Жакасына жармашып, этегине эрмешип жүрүп, эптеп макулдаттым* ("Кыргызстан маданияты").

ЖАКАСЫНАН КОЛУ КЕТПӨӨ. к. Колу жакасынан кетпөө.

ЖАКШЫ АТТУУ БОЛУУ. Бирөөгө жагынуунун, жакшы көрүнүнүн аракетин жасап, ичикойнуна кирүү, кошомат кылуу. *Бошкой жакшы аттуу болуу максатында мыктыларын мактай келип, Тоголок Молдону мыскылдай ырдаганда, анын жойпулугу, жасакерлиги мыктыларына жакты* (Бейшеналиев).

ЖАКШЫ ЖАТЫП, ЖАЙ ТУРУҢУЗ! Уйкуңуз тынч болсун, тынч ук-таңыз деген сыйктуу каалоо маанисинде колдонулат. *Бирок, өзүң жаткан бөлмөнүн терезесин ичинен илбей ачык кой. Түшүндүңбү? Коркпо! Жакшы жатып жай тур, - деп чыгып кетти* (Саатов).

ЖАКШЫ ЧЫКМА. Мыкты, акылдуу, ишенимдүү. *Ысымы төрө, таяке, - деди Токтогул, - "төрө"*

десе төрөдөй, бир суу элдин жакшы чыкмасы, ниети ак, кара кылды как жарган калыс баласы (Касымбеков).

ЖАЛАА ЖАБУУ. Бирөөгө жалган жеринен күнөө коюп каралоо, ак жеринен жамандоо, жаман атты кылуу. *Албетте, жок жерден жалаа жаап жатса, кимдин жүрөгү күйбөсүн!* (Байтемиров). *Жаназа, доорон деп баарын, Сен аласың, Жалаасын мага жабасың* (Шүкүрбеков).

ЖАЛААГА ЖЫГЫЛУУ. Доого жыгылуу, сөзгө жыгылуу, доого, айыпка кирептер болуу. *Ак жеринен жалаага жыгылган бечара Саман кулактын таламын ким талашат* (Баялинов).

ЖАЛ-КУЙРУГУ ТӨГҮЛГӨН. Сын-сыпаты келишкен, мыкты, сындуу (жылкыга карата). *Тигил жал-куйругу төгүлгөн кашка жоргону өзүң мин, - дейт* ("Ала-Тоо").

ЖАЛАЯК ООЗ. Өтө жалжайган, эпсиз чоң ооз. *Жалаяк ооз, жар кабак, жаагы жазы, ээги узун* ("Манас").

ЖАЛАҢ ЖҮЗ. Сөзүндө тура албаган, туруксуз, уяты жок. *Шыпылдаган жалаң жүз жигит көрүнөт, - деп апам аны бир көргөндө эле жактырган жок* ("Ала-Тоо").

ЖАЛАҢ ТОНДУУ, ЖАЙДАК АТТУУ. Эч нерсеси, эч кимиси жок, жалгыз өзү, кара башы, колунда жок, жоксуз. *Жапар сыяктуу жалаң тоңдуу, жайдак аттууга Алтынайды бербейм, - деди Субан* (Жантөшев).

В.: Жалаң тондуу, жалгыз аттуу. *Күнүгө жаңыланып сүйлөгөн аңырт сөздөр - жалаң тондуу, жалгыз аттуу кембагалдардын үрөйүн учурат* (Осмоналиев).

Жалгыз ат, жалаң тондуу. *Буга окшогон жалгыз ат, жалаң тондуулар төбөгө чыга турган болду, - деп бай купуя кекенип отурду* ("Кыргызстан маданияты"). *Башың ооган жакка бастыра бергидей, жалгыз ат, жалаң тондуу дейди эмессиң* (Бейшеналиев).

ЖАЛАҢ ТӨШ к. Жайдак төш.

ЖАЛГАН ТҮШ. Түшкө жакындап калган убакыт. *Күн обого толгондо, жалган түш жаңы болгондо* ("Манас").

ЖАЛГЫЗ АТ, ЖАЛАҢ ТОНДУУ. к. Жалаң тондуу, жалгыз аттуу.

ЖАЛГЫЗ АЯК ЖОЛ. Бир киши гана жүрө турган өтө кууш жол, чубап өтө турган тар жол. *Кеч кирип күүгүмдөп калган, ...жалгыз аяк жол менен элтеңдеп, эки жагымды каранып басып келатам* ("Ала-Тоо").

ЖАЛГЫЗ БАШЫ ЭКИ БОЛУУ. к. Бир башы эки болуу.

ЖАЛГЫЗ БОЙ. 1. Үй-бүлөсү жок, жалгыз өзү, кара башы, бойдок, өзү эле. *Анын үй-бүлөлүү, же жалгыз бой экенин жана бул жакка эмне үчүн келгенин биле алышпайт* (Каимов). *Жалгыз бойлукка жабыркаган таалимчисин алаксытып, көөнүн жубатуу* (Бейшеналиев).

2. Үй-бүлөсүнө, бала-чакасына, үй-тиричилигине өзүнөн башка каралашар, жардамдашар, кол кабыш кылар кишиси жок, эч кимиси жок. *Анын үстүнө, жалгыз бой кишинин колу да тийбейт экен* (Бердикеев). *Эми жалгыз бой неменин жөлөгү да ураган турбайбы* (Абдукаимов). *Ал киши жалгыз бой болчу* ("Жаш ленинчи").

ЖАЛДЫРАМА ТИЙГЕНСҮҮ. Бир нерсеге катуу ойлонуп дел болгондой, мелтиреп унчукпай туруп калган абалга карата колдонулат. *Мээркан жалдырап туруп калды. Эмне кылаары оюна келбеди. Жөн эле жалдырама тийгенсиди* (Жусупов). *Ал жалдырама тийгенсип, мени көпкө чейин карап туруп, макул дегендей баш ийкеди* (Бердикеев).

ЖАЛПАК ТИЛ. Адамды өзүнө тартуу максатында жылмалап, жай-

кап айткан өтө чебер сөз. *Алданды жалпак тилге сенин башың, Максатка жеткен тура бузук Касым* (Абдыраманов).

ЖАЛПАК ТИЛГЕ САЛУУ. Бирөөнү өзүнө тартуу, алдоо, азгыруу максатында көшүтүп, кепти келтире сүйлөп, эритүү аракетин кылуу, өз кызыкчылыгына көндүрүүгө тырышуу. *Арзыкул жалпак тилге салып, жай баракат түшүндүрмөк болду* (Байтемиров). *Ажы жалпак тилге салып, жайкап сүйлөду* (Байтемиров).

ЖАЛПЫ ТИЛ ТАБЫШУУ. Бири-бирин түшүнүшүп, бир пикирге келүү. *Ары кетип, бери кетип жатып, акырында жалпы тил табышты өңдөнөт* ("Жаштык жарчысы").

ЖАМ КЫЛУУ. Тынчытуу, тындыруу, бүтүрүү, жайлоо. *Имерилип сүйлөшүп, ич пикирди жам кылды* ("Ырлар"). *Мени шайлап хан кылсаң, Көңүлүмдү жам кылсаң* (Токтогул).

ЖАМАН АЙТПАЙ, ЖАКШЫ ЖОК. Не бар, не жок, кандай болот "жаман жакшыны аралыштыра айтуу керек, кандайдыр бир кыйынчылык, кырсык, кокустук болуп калабы" деген мааниде алдын ала эскертүү иретинде колдонулат. *Жаман айтпай жакшы жок. Жалккан башка эмнелер гана түшпөйт* (Бейшеналиев). *Жаман айтпай жакшы жок, кийин сызга олтуруп жүрбөйлу* (Ашымбаев). *Жаман айтпай жакшы жок, ээн талаа, караңгы түндө бирдеме болсо, мен бүт Сары-Өзөккө кара бет болуп жүрө албайм* (Айтматов). *- Жок, ата, деп Кожон колдур сүйлөду, - жаман айтпай жакшы жок, этият болгон жакшы* (Абдыраманов).

ЖАМАН АПАЗ БАШТАБА. Бир нерсени күн мурун, алдын ала жаман жакка жоруба, жаманчылыкты оозуна алба, жаманчылыкка ой жоруба. *Жаман апаз баштабай көзүңдүн жашын тый, туруп ооматыңды жаса, - деп кайненем сустайып чыгып кетти* ("Ленинчил жаш"). *Жаман апаз баштабай жөн отурчу, - деп аялын тыйган болду* ("Чалкан").

В.: Жаман жоро баштаба. *- Кокуйлаба, арам, жаман жорону баштап, кайсы кырсыкты айтат, бас жаагыңды!* (Бердикеев). *Алда кандай заман болот, - деп жаман жорону баштабай койсоңчу* (Баялинов).

ЖАМАН АРАМ. Көбүнчө кичинекей балдарды эркелетүү иретинде колдонулат. *- Ой, жаман арам десе, жакшы атадан туулган экенсиң* (Медетов).

ЖАМАН КАТЫН, ЖАШ БАЛА. Үйүндө баш көтөргөн эр бүлөсү жок, жалаң бала-чака, баш-көз болор кишиси жок. *Согушта баарынын укугу бирдей, баарында жаман катын жаш бала, баарынын ата-энеси, ага-тууганы, ата-журту бар* (Садыбакасов). *Мындан ары өз ооматыңды өзүң кылып, эл оозуна жаман катын, жаш бала дедиртпе* (Абдукаимов).

ЖАМАН КӨЗ. Ичи жаман, кара санатай, көрө албаган, арамдык ойлогон деген мааниде. *...Мүйүздүү Бугу-Эне... Тукумуңду жерибе, ... жаман көздөн, кесир сөздөн сакта* (Айтматов).

ЖАМАН КӨЗҮ МЕНЕН КАРОО. Жактырбаган, жек көргөндөй мүнөздө, ачууланган кебетеде көзүн акырайта кароо. *Экөө үйгө киргенде көйнөгүн жамап отурган кемпир жаман көзү менен акшыя бир карап койду да, кайра ишин уланта берди* (Айтматов). *Султанмурат бек оозунан сөзү түшүп, алдыртан жаман көзү менен карап тим болду* (Касымбеков).

В.: Жаман көзү менен тиктөө. *Тигини карасаң, мени жаман көзү менен тиктейт, кепшири суук* (Абдыраманов).

ЖАМАН КӨРГӨНДҮН БӨРКҮ КАЗАНБАКТАЙ. Жакпаган кишинин көрүнүшү суук, кебетеси жагымсыз. *Ээ ... кайсыны айтасың, жаман көргөндүн бөркү казанбактай да, мени көргүсү келбейт, айла канча барар жер жок, басар тоо жок, - деп үшкүрүп койду* ("Кыргызстан маданияты").

ЖАМАН ООЗ. Ушакчы, бир нерсени ташып, жеткирип баруучу, чыккынчы. *Андай жаман ооздордон сак болуу керек.*

ЖАМАНДЫКТЫ КӨЗҮҢ КӨРБӨСҮН. к. Көзүң жамандыкты көрбөсүн.

ЖАМБАШЫ ЖЕРГЕ ТИЙБӨӨ. Эч жеңилген эмес, бирөөдөн жыгылып көргөн эмес (көбүнчө күрөшкөн адамдарга карата). *Ал өмүрү жамбашы жерге тийип көргөн жан эмес.*

ЖАМБАШЫ ЖЕРГЕ ТИЙГЕНЧЕ. Өлөр-өлгөнчө, өмүрүнүн акырына чейин. *Байкуш апам жамбашы жерге тийгенче, балдарым деп жүрүп өттү. Биз анда жаш болуп апамдын эмгегин актай албай калдык, - деп Жамал көзүнүн жашын кылгыртты* ("Ала-Тоо").

ЖАН АЛАКЕТКЕ ТҮШҮҮ. Бир нерсеге катуу киришүү, жан талашып аракет кылуу. *Эл кым-куут болуп, сыртынан суу, кум, топурак чачып жан алакетке түшүп, кайгырып жүрүшөт* (Ашымбаев) *Жан алакетке түшүп кулак байлап жүрүшөт* (Өмүрбаев). *Кыз бирде кучагын жазып, кайра кучактай калып жан алакетке түшүп, энесинин көңүлүн сооротуу аракетинде* (Байтемиров).

В.: Жан алакетке келүү. *Жан алакетке келген эне тез эле жетип келди* (Бердикеев). *Куугунчулардан кутулган экөө жан алакетке келип чаап баратышат* (Осмоналиев).

Жан бүдөгө түшүү. *Аларга жол көрсөткөн мастерлер жан бүдөгө түшүп, иштин көзүн таанытат* (Ашымбаев). *Кийин келгендердин айласы емне болот, - дешип, жан бүдөгө түшүп калган эле* (Ашымбаев).

ЖАН АЛГЫЧ. 1. Диний түшүнүк боюнча: адамдын жанын алуучу, өлтүрүп коюучу периште, жалаңкыч, азирейил. *Арзып сүйүп, алыстан коштоп келген жароокер жары Сейдеши жан алгычтын колуна кетип, Байымбетти түнгө аралаш таштап түнөрттүбү* (Бейшеналиев).

2. Ыймансыз, мыкаачы, таш боор, баш кесер, желдет. *Кыргызды жан алгычтар далай эзген, Заардуу тил ажал огу көкөй кескен* ("Ырлар"). *Биз мындай жан алгычтарга кол салуу мындай турсун, тике карай албайбыз, - деди мандикерлердин бири* (Абдукаримов).

ЖАН-АЛЫ КАЛБОО. 1. Аябай шашкалактоо, калдастап, жан талашып өтө тез кыймылдоо. *Ээн көчө менен күн балбылдап батып бараткан тарапка жан-алы калбай жүгүрүп келе жатыптыр* (Борбиев). *Жан-алы калбай тыбырап, мылтыгын кое бербей далбастап, арбаң-тарбаң этип тура качты* (Жигитов). *Жан-алы калбай шашып, өңү кубарып Ирина кирип келди* (Жантөшев).

2. Эпилдеп өтө кичи пейил, жайдары мамиле жасоо, асты-үстүнө түшүп эпилдөө, эгилип-жыгылуу, аябай сүйүнүү. *- Отур, отур кызым, отуруп эс ал, - деп кемпир жан-алы калбай, бөйпөңдөп калды* (Абдукаимов). *Ыракмат таажеңе, - деп Ашырбек жан-алы калбай кубанды* (Ашымба-

ев). *Ал күлүп-жайнап, жан-алы кал-бай бирдеңкелерди жобурайт* (Ашымбаев).

ЖАН АРГА. Амал, айла. *Жан арга кылып тоого өрдөдү. Мындан айла болгон жок* ("Кыргызстан маданияты").

ЖАН АЧЫР. Боор ооруй турган, күйүшөр, каралашар. *Дүйнөдөгү жалгыз жан ачыр жакының да, тууган-туушканың да ушулар* (Укаев). *Промсолдогу жан ачырыбыз ушу сары бала эле* ("Ала-Тоо").

ЖАН АЧЫТУУ. Жанга тийүү, жан кейитип тынчсыздандыруу. *Аркы-берки сөздөн кийин жан ачыткан чындыкты айтты.* (Жусупов). *Бул жагдайда биздин жыйырма жылдан көбүрөөк мезгилди камтыган жан ачытар тажрыйбабыз бар* ("Кыргызстан маданияты").

ЖАН АЯБАЙ. Өлөр-тирилерине карабай, бардык күчү, бүт мүмкүнчүлүгү менен, жан талашып. *Кыскасы, манаптар менен жан аябай күрөшө баштадык* (Жантөшев).

ЖАН АЯК. 1. Жол жүргөндө алып жүрүүчү аяк, идиш.

2. Насыбай ийлөө үчүн атайын жыгачтан оюп жасалган идиш.

ЖАН АЯШПАС к. Жан кыйышпас.

ЖАН БАГАР к. Жан бакты.

ЖАН БАГУУ. Керт башынын гана камын ойлоо, эптеп күн көрүү. *Булар кийик көтөрүп келет экен, убактылуу болсо да ошолордон жеп жан багамын* (Мидин). *Бечара кишилериң жан багууга орус ичи жакшы болот экен, - деди кемпир* (Элебаев).

ЖАН БАКТЫ. Өз алдынча эмгек кылбай жанынын тынчын ойлогон, бирөөнүн эсебинен жашаганды, кыйналбай жан бакканды жакшы көргөн. *- Сен, - деди хан, - үргүлөгөн жан бакты окшойсуң! Бүгүн никени бүтүргүн! - дейт да чыгып кетет* (Осмоналиев). *Акыйкаттан тайган, ...жан бакты акын бүгүн сыйлуу болушу мүмкүн, бирок эртең көр* (Бейшеналиев). *Үргүлөйт да жатат көлөкөдө. Жан бакты* (Казакбаев).

В.: Жан багар. *Жан багар жалкоо эшек бар, Жашынып жүргөн кесеп бар* (Бейшеналиев). *Эринчээк, жалкоо жан багарларды жаныпай ак жайлапсың* (Бейшеналиев).

ЖАН БЕРҮҮ. 1. Өлүү, каза табуу, көз жумуу. *Калмурза жылдыз толо жан берди* (Бейшеналиев). *Минтип тууган жерден куш учуп кете алгыс алыста жан бергени турасың. Сөөгүңдү кайда жашырабыз* (Көчкөнов). *Башы менен асфальтка катуу жыгылган бала ошол жердин өзүндө жан бериптир* (Медетов).

2. Актыгы үчүн касам ичип, ант берип далилдөө шарты. *- Түмөнбай ат уурдады. Ууру эмес десең, баландын жанын бер?! - дешти энеме алар* (Сыдыкбеков). *- Эми буга тике кара, өкүнбө, балам! Жүргөн бирөө болсоң "жан алмай", "жан бермей" болуп чырылдаша бермексиң* (Касымбеков).

ЖАН БИРГЕ. Бири-бири менен өтө ысык, абдан жакын, ынак, кыйышпас, өтө татуу. *Жан бирге үчүн, мен үчүн Жолборсуна барып бер, Күрөштү ыктап салып бер!* ("Эр Төштүк"). *Кызга жан бирге жеңеси кошо кейип, кошо сыздайт* (Сыдыкбеков). *Жан биргең жалтанабы күйгөн оттон, Баш тартпайт бет маңдайдан учкан октон* (Маликов).

ЖАН БУРАДАР. Жакын жолдош, курдаш, тентуш. *Жан бурадар, жандай дос, Жанга күйбөс кандай дос* (фольк.).

ЖАН БҮДӨГӨ ТҮШҮҮ. к. Жан алакетке түшүү.

ЖАН БҮТКӨН. Бүт жан-жаныбар, кыймылдаган тирүү жандын бардыгы. *Деги суу жарыктык жан бүткөндүн баарына жашоо берген жаратылыштын ыйык заты турбайбы* (Бердикеев).

ЖАН БЫЧАКТЫН МИЗИНДЕ. Өтө коркунучтуу, кооптуу оор абалда, кыйынчылыкта, өлүм алдында. *Жан бычактын мизинде туруп, кимге ким боор тартмак эле* (Жоошбаев).

В.: Жан кылычтын мизинде. *Минтип жан кылычтын мизинде турганда, сенин кылган жоругуң ушубу* ("Ала-Тоо").

ЖАН ДАЛБАСА КЫЛУУ. Кандайдыр бир коркунучтуу, кысталыш абалдан кутулуунун, аман калуунун аракетин издөө. *Жан далбаса кылган Сабырбек да, аны үстүнөн аңтарып кекиртектен алууга аракеттенди* (Абдыраманов). *Катын-бала жабылып сыртка жамырашат, жан далбаса кылып кайра үйгө киришет* (Осмоналиев).

В.: Жан далбасалоо. *Силерди ач калбасын деп жан далбасалап жүрдүм* (Сыдыкбеков). *Каатчылыкта күнүмдүк көр оокат үчүн жан далбасалап көрөт* (Бейшеналиев). *Анын өмүрүн узартууга жан далбасалагынына тагдырдын анчалык деле жибип кетпеси ачык* (Осмоналиев).

ЖАН ДЕП. Кубанып, сүйүнүп, кым дей түшүп. *Жиберсек барат ээ? - Жан деп барбайбы?* (Байтемиров).

ЖАН-ДИЛИ МЕНЕН. Чын ыкласы менен, абдан берилип, ынтасын коюп, бүт мүмкүнчүлүгү менен. *Балага жан-дили менен берилип туруп, эми бала төрөгөнсүп эмчеги зыркырап, бүткөн бою ийип кетти* (Абдукаимов). *Коомдук иште жан дили менен аткарат* (Ашымбаев). *Данияр кандайдыр бир нерселерди тыңшап, ошого жан-дили менен кулак салып отурган өңдүү туюлат* (Айтматов).

ЖАН ДҮЙНӨ. Ички сезим, ой, кулк- мүнөз, табияты. *Адамдын жандүйнөсүн билүүдөн артык эң кыйын нерсе жок тура бул турмушта* (Мырзаев). *Мындай суук сөз жандүйнөңдү өрттөп кетет экен* (Борбиев).

ЖАН ЖАНДАНУУ. Үй-бүлө күтүү, тиричилик кылуу. *Тентиреп жүргөнчө мал малданайын, жан жанданайын.*

ЖАН-ЖИГЕРИН ТӨШӨӨ. Бүт мүмкүнчүлүгүн, болгон күч-кубатын жумшоо. *Мактаныч болбосун, иш жагынан эч кимге камчы салдырбай, жан-жигеримди төшөп, ак ниетим менен эмгектенип, чарбанын экономикалык өсүшүнө бир топ салымды кошуп келдим* ("Советтик Кыргызстан").

ЖАН ЖОК. 1. Абдан коркок, жүрөгү жок, кайратсыз. *Анда жан жок. Сенде жан жок тура, күн мурун эле титирейсиң* (Байтемиров).

2. Бир нерседен корккон, кооптонгон, чочулап жүрөк заада болгон коркунучтуу абалга карата колдонулат. *Ошолорду уккан Майкулак бечарада кээде не болом деп жан жок* (Үмөталиев). *Далай баласын жерге берип, жүрөгү калган энеде жан жок* (Укаев). *Табылды бул районго башкы врач болуп келгенден бери Төлөмүштө жан жок* (Бердикеев).

3. Эч нерсени тоотпогон, сезбеген, өтө чыдамкай. *- Ай ушунда жан жок, эртеден кечке муз ойгондо бул залкар бир тердебейт* (Укаев).

ЖАН КЕЧТИ. Ар кандай кыйынчылыктан, жамандыктан баш тартпаган өлөрман, өжөр, эмне болсо ошо болсун деп жанын кыйган шум адам. *Куралдуу күзөт турба-*

гандыктан андай жан кечтилер кимден айбыгышмак (Саатов). *Кыял менен умутко алданган бир апенди чалышпы, болбосо бут өмурун көксөгөн ишке сайып ийген жан кечти адамбы?* (Күшпеков). - *Ушул кагаздын айынан кимдер гана жан кечти болбоду* (Ашымбаев).

ЖАН КИРҮҮ. 1. Тирилүү, өмүр сүрүү, жашоо мүмкүнчүлүгүнө ээ болуу. *Тил-оозу жок сулк жаткан балага жан киреби деген умут менен жарданып карап турушту* ("Ала-Тоо"). *Болду-болбоду Серекке кайра жан кирди* ("Кыргыз маданияты"). *Догдурларың жаңылып калган го чамада... Урбу ошол арада тигиге жан киргенин көрүп, не кайгырарын, не кубанарын билбей алдастай түштү* ("Кыргызстан маданияты").

2. Жандана баштоо, кызуу абалга өтүү (ишке же кандайдыр бир кыймыл-аракетке карата). *Бири келсе, бири кетип теримчилер, Жан кирет кең кырманга таң атпастан* (Абдыраманов). *Эл көбөйүп, базарга жан кирип калган экен* ("Ала-Тоо").

3. Тынуу, чыйралуу, бирөөгө каршылык көрсөтө алгыдай абалга калуу деген мааниде. *Эмне кыларын билбей айласы кетип турду эле, алды жактан топ караан көрүнө калганда жан кире түштү* ("Ленинчил жаш").

ЖАН КУЛАКТЫН УЧУНДА. Кандайдыр бир катуу коркунуч алдында, чочулап үрөйү учкан, коркуп санааркаган абалда. *Замана олку-солку болуп, жан кулактын учунда турганда өздөн чыккан жат жаман* (Тойбаев). *Мен жан кулактын учунда болуп, араң жатып жүрдүм бул үйдө* (Медетов). *Ага эч ким серп албады, жан кулактын учунда бараткан ызы-чууда эч ким байкабады* (Касымбеков).

ЖАН КҮЙГҮЗҮҮ. Аябай ачуусуна тийүү, намысына келтирүү, ызасын жеткирүү. *Туугандарынын жан күйгүзө айтканын Сарала тим олтуруп укту* (Сыдыкбеков). *Ысык-Көлдүн тагдырына көбүрөөк жан күйгүзүп жаткандыгы өзүнөн өзү түшүнүктүү* ("Кыргызстан маданияты").

ЖАН КҮЙӨР. Каралашар, кайрылышар, боор тартар, акыл-насаатын айтар. *Мага көп акылман адамдай, жан күйөр устаттай сезилип кетет* ("Кыргызстан маданияты"). *Эгер көзүм өтүп кетсе, Чынарды карай турган жан күйөр эч ким жок* (Бердикеев).

ЖАН КЫЙЫШПАС. Бири-бири менен абдан ысык, өтө таттуу, эч ажырагыс, ынак. *Чоро менен Даакынын жан кыйышпас дос экендигин айылдагылардын баары билишет* ("Ала-Тоо"). *Казынын Нарын шаарында кыйышпас жакын достору бар* (Баялинов). - *Чагыржан! мен мурда кан жолдо кошулган жан кыйышпас түгөйүң элем, эми күйөө балаң болоюн* (Осмоналиев).

В.: Жан кыйбас. *Таарынса да ал эмне кылган менен бирге окуган жан кыйбас жакын, жакшы курбусу эмеспи* (Баялинов).

Жан аяшпас. *Бир кезде экөөбүз жан аяшпас дос элек* ("Ала-Тоо").

ЖАН САКТОО. Оокат-тиричилик кылуу, жашоо. *Андан көрө экөө баш кошуп жан сактабайбы* (Каимов). *Тургун революциядан мурда мергенчилик менен жан сактаган киши эле* (Баялинов).

ЖАН САЛУУ. Актыгы үчүн жооп берүү, ант берүү, касам ичип ишендирүү маанисинде. *Жан салсаңар, Актыгым үчүн ушул турган балдарымдын биринин эмес, баарынын жанын беремин* (Сыдыкбеков).

ЖАН СООГА. Өлүмдөн аман алып калууну суранган өтүнүч, абдан өтүнүү менен суранган сөз. - *Уа-а!* - *деп келип, Карасакал Амандын бутун кучактап жыгылды. Айланайын, палбан, жан соога* (Касымбеков). *Антпе, Шаке, бир ачуунузду мага бериңиз? Жан соога, баатыр, жан соога* (Бердикеев). *Өгүзгө таңып, чыргайды аралатканда дагы жан соога сураган эмесмин* (Осмоналиев).

ЖАН СООГАЛОО. Кандайдыр бир коркунучтан, өлүмдөн ж.б. кутулууга жан талашуу, катуу аракеттенүү, жан далбасалоо, абдан сурануу. *Айланайындар, жан соогалап койгула, - деп эшикти алая карап, Чыныбек төргө өтө качты* (Жантөшев). *Көз огу менен чыкыйды теше тиктеп, тайманбай тике баскан аял чый-пыйы чыгып, жан соогалап колу-бутка жыгылды* (Исмаилов).

ЖАН СУРОО. Өмүрүн сактап калууну, аман калууну сурануу, өтүнүү. *Жалбарып, жаның сурадың, Жайыңды көрүп турамын* (фольк.).

ЖАН ТАЛАШУУ. 1. Жан аябай катуу иштөө, жанын үрөп иштөө. *Дүйнөну кайра жарата тургансып жан талашып, ойго-тоого урунуп иштеп жүрүп, ден соолуктан ажырап калдык* (Бердикеев). *Жан талашып жакшы иштедим (*Жантөшев). *Жалаң этке жаргак боркок керилип, Жан талашат эки-үч уста берилип* (Аалы).

2. Кандайдыр бир коркунучка, өлүмгө ж.б. каршылык көрсөтүү, андан кутулуу үчүн жан далбаса кылып катуу аракеттенүү, жан аргасын издөө. *Жан талашып үңкүрдүн оозун тырмалашса керек* (Бөкөнбаев). *Чал дирт-дирт этип буту-колун тыбыратып, жан талашып көпкө дейре жерди тырмалай берди* ("Ала-Тоо"). *Балдарым суга кетпесин деп жан талашкан эненин эки колу карышып калган* (Сыдыкбеков). *Шайык да ээр менен кошо сүйрөлсө керек, жан талашып тырмалаганбы, айтор, беш колунун тагы карга түшүп калыптыр* (Эсенканов).

3. Бир нерсеге ишендирүү, ынандыруу, аны далилдөө максатында катуу аракеттенүү, мойнуна албай жанын сабоо. *Ашырбек Карел досун чакырып, калыска тартып, жанагы сөзүн жан талашып кайра айтса да, Шволик тиштенип уга бербеди* (Ашымбаев). *Ал ошондой "суу жукпас" да, жан талашып танып кетти* ("Чалкан"). *Ушундай жан талашкан аракети менен Эдиге төрөнү дагы ынандырды* (Осмоналиев).

ЖАН ТАРТУУ. Бирөөгө боору ачуу, жакынсып анын таламын талашуу, жардам көрсөтүү, колдоо, жактоо. - *Эй, биз сага жан тартып, жакшылык каалап жатсак, бул эмне дегениң?* (Медетов). *Жетимдин идиректүүлүгүн, ыймандуулугун байкагандыктанбы, жан тартып Байымбетти имерүүдө* (Бейшеналиев). *Байдын аялы... кандайдыр жан тарткансып, эч кимге кордотпостон колдоп турчу* (Эсенкожоев).

ЖАН ТАСЛИМ БОЛУУ. Өлүү, жаны чыгуу, дүйнөдөн кайтуу, көз жумуу. - *Ага жетпей жолдон жан таслим болсомчу? - деп жооп берди оорулуу* ("Кыргызстан маданияты"). *Оорубай-сыктабай, бир күн төшөктөн турбай жан таслим болду* (Медетов).

В.: Жан таслим кылуу. *Чогуу олтуруп ыраазылык айтыша албай жан таслим кылганы жатат* (Каимов).

ЖАН ТЕРИ КЕЛҮҮ. Өтө катуу кыйналуу, алдастап жаны кейүү, шайы кетип чабалактоо. *Тирүүлүктү да ойлоого чолосу жетпей жан тери келип, бардык аракети душманды өлтүрүш болуп жатты* (Абдукаимов). *Башымдын какшап ооруганы күчөй берди, жан терим келди* (Бердикеев). *Төлөмуштун жан тери келип, жети өмүрү жерге кирип, телмирип көпкө турду* (Бердикеев).

В.: Жан терге түшүү. *Тикбай алдастайт. Дөөрүйт. Жан терге түшөт* (Осмоналиев).

ЖАН УЯДА, ЖАКА КОЛДО. Кандайдыр бир нерседен чочулаган, кооптонгон, коркунуч баскан абалда. *Жан уяда, жака колдо турганда, сенин кыларың ушул беле?* ("Ала-Тоо").

ЖАН ЭРИТҮҮ. Адамдын көңүлүн өзүнө тарта тургандай жакшынакай, назик, жагымдуу таасир берүү (көбүнчө жакшы сөз, жагымдуу музыка ж.б.). *Жакшы сөз жан эритет, жаман сөз жан кейитет* (макал). *Жан эритчүү канаттуу куштардын тили каткан* (Жоошбаев).

ЖАН ЭТИН ЖЕДИ. Катуу кыйноо тартуу, азап чегүү, аябай кыйналуу. *- Чын, таңыркаба, улугум. Жанымдын этин жедим. Жададым... - деди* (Касымбеков). *Жайлата жан этиңди жеп өндүрүп алган кызылыңан чекең жылыйбы?* (Өмүрбаев). *Ордонун бирде төрүнө өтүп, бирде улагасында улактай мууздалып калып, жан этин жеп күн көрөрсуңөр* (Касымбеков).

ЖАН ЭТИН ЖЕДИРҮҮ. Катуу кысым көрсөтүү, аябай кыйноо, азап чектирүү, күн көрсөтпөө. *Таштанбек сыяктуу нечен-нечен чаарыкерлерди жалдап алып, жан этин жедире иштетип, акысын бербей жонунан кайыш тилчү Егор эч убакта мындай болот деп ойлогон эмес* (Саатов). *Бу бейбайга, бу жан этин жедирген тар дүйнө менен коштошуугa..., арман күүнү чалың* (Касымбеков).

ЖАНГА БАСУУ. Бирөөнүн малмүлкүн, байлыгын ж.б. өзүнө тиешелүү кылып ээлеп алуу, менчиктеп алуу. *Ысмайыл карылыгы жеткен сайын Күрүчбектин салыктарын эмне кыларын билбейт. Аны жанга басууга даабайт* (Осмоналиев).

ЖАНГА БАТУУ. Бир нерсенин запкысын тартып аябай кыйналуу, жан кейиткендей, намысына тийгендей өтө катуу таасир этүү (кандайдыр бир шарт, бирөөнүн кордогону, же суук тил ж.б. карата). *Эми үйдөн тарткан ызасы жанга батып, даттанар кишисин тапкандай ээн тарапка ашыкты* (Исмаилов). *Мен талаадан келген сайын Ашымкандын ыйлап отургану жанга далай баткан* (Элебаев). *Чыгарманын мындай трагедия менен аяктаганының өзүндө да жанга баткан ачуу чындык жатат* (Баялинов). *Эртели-кеч гана тигил мөңгүдөн илеп урганы болбосо, жанга баткан суук жок* (Элебаев).

В.: Жанына батуу. *Анна аяктан кам санабаганы менен береги ондон ашык баланын онтогону жанына батты* (Ашымбаев). *Акыры оор жумуш жанына батып, ...курсагы тойбой баратканда, экинчи бир айылга жөнөдү* (Осмоналиев). *Калыймандын кейиштүү сөздөрү жанына батып кетти өңдөнөт* (Жакыпов).

Жанга тийүү. *Ал жерде таятанын жанга тийген ач көздүгүн... башка нерсенин бардыгын унутасың* ("Ала-Тоо").

Жанына таш батуу. *Атка минерлердин кысымынан жандарына таш батты* (Бейшеналиев). *Ышкынаалынын жанына таш батып кетти* (Байтемиров). *Мээркандын жанына таш батты* (Жусупов).

Жандан өтүү. *Жазгы суук жандан өтөт* (макал). *Анын сөзү жандан жебенин огундай өтөт* (Осмоналиев).

ЖАНГА КҮЧ КЕЛҮҮ. к. Жанына күч келүү.

ЖАНГА ТЕҢЕБӨӨ. Бирөөлөрдөн өйдө саноо, жогору саноо, башкалардан артык деп эсептөө. *Гулмира да, Нурлан да өздөрүн жанга теңешчү эмес* (Борбиев). *Байкуш Калийпа кантсин, Зарылбубусун жанга теңебейт* (Өмүрбаев).

ЖАНГА ТИЙҮҮ. к. Жанга батуу.

ЖАНДА ЖОК. Абдан мыкты, чыгаан. *Келиним, бечара, жанда жок жакшы адам* (Медетов). *Колуктусуна жанда жок белек берүүнү самаган* ("Советтик Кыргызстан").

ЖАНДАН АША КЕЧҮҮ. Өзүн-өзү өлүмгө кыюу, өлүмдөн баш тартпоо, коркконду, сактанганды билбөө (көбүнчө бир нерсеге өтө нааразы болгон, же катуу кыйналган абалга карата). *Азыр эле жандан аша кечип, заманасы куурулуп отурган Ыскак Аскардын бул жардамына түшүнбөдү* (Исмаилов). *- Сен жаныңдан аша кечкен эмесиңби?* (Убукеев).

В.: Жандан кечүү. *Эл үчүн жандан кечип, эл бактысын душмандын чеңгелинен алат тартып* (Аалы). *Өлүмгө өлүм менен жооп кайтарып, Эрк үчүн жандан кечти далай эрлер* (Үмөталиев). *Жандан кечип кармашып жатышты* (Касымбеков).

Жандан тоюу. *Байкап көрсөм баарысы, Жандан тойгон жан окшойт* ("Манас").

Жанынан тоюу. *- "Суроо бербе" деп эскертпедимби. Же жанынан тоюп турасыңбы?* (Медетов).

ЖАНДАН ӨТҮҮ. к. Жанга батуу.

ЖАНДАН ТҮҢҮЛҮҮ. Өлөт экенмин деп ойлоо, жашоодон үмүт үзүү, абдан коркуу. *Баятан бери жандан түңүлүп, дел болуп турган Таабалды жаны ачып кетти* ("Ала-Тоо"). *Көчтөгүлөр жандан түңүлүп, эмне кылаарын билбей жатышканда Ысмайыл ошо замбирек жарылган жерге жакын барды* (Сыдыкбеков). *Башкасын билбейм, мен өзүм жанымдан түңүлүп калгамын* (Убукеев).

ЖАНДУУ ДАРТ. Эски диний түшүнүк боюнча кандайдыр сыйкырдуу күч тарабынан пайда болгон, акыл-эси, ойлоо жөндөмдүүлүгү бузулган психикалык мүнөздөгү оору, жин оорусу. *Алтынай эч ким менен сүйлөшпөйт. Тескери карап жаткаңы жаткан. Айланадагылар мунуку жандуу дарт өңдөнөт деп, айың кыла баштады* (Жантөшев).

В.: Жандуу илдет. *Бул бечаранын жандуу илдетке учураганы көп болгон экен, оору эскирип кеткен тура, - деди кыздын тамырын кармап көргөн чал* ("Ала-Тоо").

ЖАНДЫ ЖАНГА УРУУ. Бардык күчүн, бүт мүмкүнчүлүгүн жумшап катуу аракеттенүү, тыным албай, баш көтөрбөй иштөө, жанын таштап, жан талашып иштөө. *Таң заардан кызыл күүгүмгө дейре жанды жанга уруп жүрсөк, мындан өткөн тозок барбы* (Ашымбаев). *- Ойлонолу! мөөнөттү кыскартыш үчүн жанга жанды уруу керек* ("Ала-Тоо"). *- Бизди багам деп жаныңды жанга уруп жүрөсүң* (Укаев).

В.: Жанын жанга уруу. *Балдарды багам деп жанын жанга уруп жүрүп, апам оорукчан болуп калды* ("Ленинчил жаш"). *Бирди эки кылам деп жанын жанга уруп жүрүп өмүрү өтүп келатканын эстеп, ары-корунa келди* (Мырзаев).

ЖАНДЫ КАРЧ УРУУ. к. Кара жанды карч уруу.

ЖАНДЫ ООЗГО ТИШТӨӨ. 1. Баарына тобокел кылуу, өлөр-тирилерине карабай тобокел деп кирише берүү. *Мындан ары алар жандарын ооздо тиштеп, өмүр менен өлүмдүн таразасында турарын билишти* (Абакиров). *Жеңилиш үчүн эмес, жеңүү үчүн жанын ооздуна тиштеп тайманбайт* ("Кыргызстан маданияты"). *Жандарын ооздоруна тиштеп суу кечкен жигит-*

терди карап туруп кызды калтырак басты (Абакиров).

2. Абдан коркуу, титиреп жүрөк заада болуу. *Качанка дейре жаныңды оозго тиштеп, эл көзүнө жашырынып сойлоп келесиң?* (Осмоналиев). *Бу жырткычтар кандай иштесе тырп эте албайбыз, азуусун да гана турабыз жаныбызды оозубузга тиштеп* (Касымбеков). *Биз байкуш ал күнү жаныбызды оозубузга тиштеп, тышка түнөп чыктык* ("Чалкан").

В.: Жанды кылга байлоо. *Бала-алуу жаңжал башташты Байкуш жанды экөө тең, Кылга байлап ташташты* ("Сейтек"). *Эл үчүн жанын кылга байлаган, жүрөгүндө оту бар эр-заматтар сөз менен даңазаланат* ("Ленинчил жаш").

Жанды колго алуу. *Кылыч менен чабышып, Жанды колго алышып* ("Манас").

Жанды колго кармоо. *Корккон байкуштар жанын колго кармап жүрүшкөнсүйт* (Жантөшев). *Өзү өлөрүн түк билбей Жанын колго кармаган* ("Сейтек").

ЖАНДЫ СЕП АЛДЫРУУ. Эс алуу, дем алуу, тыныгуу. *Мастерскойдо иштеп жаткандар ошол беш мүнөттүк жанды сеп алдыргандын ортосунда Черновдун сөзүнө кулак түрүштү* (Ашымбаев). *Курган жанды сеп алдырар чак жетти* (Бейшеналиев).

ЖАНТЫГЫНАН ЖАТА КАЛУУ. Өзү кызыккан, абдан каалаган нерсеге аябай берилип, кызыгып аракет кылуу, же өзүнө пайдалуу болуп көрүнгөн нерсенин болушуна кым дей түшүү. *Жазуучулук, кабарчылык дегенде жантыгымдан жата калып, кепке тойбой жүргөн чагым* ("Советтик Кыргызстан"). *Ошондон улам атасы Езефтин нары кара жумушка жармачтыгын, оюн-шоок десе жантыгынан жата каларын байкоочу* (Ашымбаев). *Сырдыбай мындайга жантыгынан жата калат эмеспи* (Осмоналиев).

В.: Жантыгынан жатуу. *Улуулардын улама кебин жантыгынан жатып угат* (Айтматов). *Оо, оюн дегенде булар жантыгынан жатат эмеспи* (Таштемиров).

ЖАНЫ АЛЕК-ЧАЛЕК БОЛУУ. Жаны кейип абдан кыйналуу, жанын коерго жер таппай алдастоо, чабалактоо, жан алакетке түшүү. *Эмне кыларын билбей Шабдандын жаны алек-чалек болду* (Баялинов).

ЖАНЫ АЛКЫМЫНА КЕЛҮҮ. Аябай коркуу, жүрөгү оозуна тыгылып, бир нерседен кооптоно берүү. *Ошондон бери жаным алкымыма келип, жаман болуп жүрөм* (Медетов).

ЖАНЫ АЧУУ. 1. Бирөөнү аяган, ага жан тартып, боорукерлик кылып кейиген абалда болуу. *Башка түшүп турган каргашага баарынын зээни кейип, баарынын жаны ачыды* (Абдукаимов). *Эми коммунадан алыстаса, аялы таштап кеткен кургур кайда барат деп Ашырбектин ага жаны ачыды* (Ашымбаев). *Аячу элең жаның ачып энеке, Мен кой айдап, Түшкөн кезде адырдан* (Турусбеков).

2. Ызага, кордукка, тенсиздикке жаны кашаюу, абдан ачуусу келип ардануу, катуу намыстануу. *Ал айылга чыгып аркы-берки кычыткы сөздөрдү укканга жаны ачып калган белем* (Байтемиров). *Актыгына жаны ачыган дыйкан жаңжал чыгарса сабатып өлтүрүшкөн* (Бейшеналиев). *Жаны ачыган айбан баланы кежигеден алып тиштеп ыргытса кантет* (Бейшеналиев).

ЖАНЫ АЧЫНУУ. Катуу ызалануу, ичи күйүү, жаны кашаюу, жаны караюу. *Жаны ачынган элге көп*

сүйкөнө бербе! (Турусбеков). *Баеттен көз кыйыгын албай анын жаны ачына айтканын жүйөө көрүп, ...зээни кейиди Адылбектин* (Өмүрбаев). *Жарадар болуп жаны ачынган аюу аска таштын сол жагы менен баланы көздөй тарталаңдап жүгүрөт* (Баялинов).

ЖАНЫ БИРГЕ. Бири-бирине өтө жакын, абдан ынак. *Улуулугу деле жоктой тең өскөнбүз. Бир жатып, бир туруп жаныбыз бирге эле* (Өмүрбаев). *Искендер биздин үйгө көп келчү, агам менен жаны бирге эле* (Абдукаимов).

ЖАНЫ ЖАЙ АЛБОО. 1. Дайыма бир нерселер менен алек болуп тынымсыз аракеттене берүү, тынч алып отура албоо, тыным албоо. *Батыйна жаны жай албай жүгүрүп жүрсө да бардык ою, бардык дили тиги телмирип отурган Абышында* (Сыдыкбеков). *Жаны жай албай чарчаган неме ошентип жатып көзү илинип кетиптир* (Саатов). *Шволик улам сыртка чыгып, улам үйгө кирип жаны жай албады* (Ашымбаев).

2. Жаны кейип абдан катуу кыйналуу, тынчы кетип алдастоо. *Бели уюп, эки жоон саны сыздап жаны жай албай араң турган Ракыйма эмнелерди көргөнүн анча эсине тута алган жок* (Сыдыкбеков). *Аларды ойлоп жаны жай албай сыздап жатты* (Бердикеев).

В.: Жаны жай таппоо. 1. *Эртең мененден кеч киргенге чейин жаны жай таппайт, бирде талаага, бирде үйгө жүгүрүп* (Мырзаев). *Кандай жаның жай таппаган кишисиң, - деп айтабы деп ойлоду* (Каимов).

2. *Жаны жай таба албай кыйналып, онтоп жатты* (Байлинов).

ЖАНЫ ЖАЙ АЛУУ к. Жаны сеп алуу.

ЖАНЫ ЖЕР ТАРТУУ. Катуу чарчап, алы кетүү, шайы ооп, талмоорсуган абалда болуу, ымтырап жаткысы келүү. *Денеси талыкшып, жаны жер тартты* (Касымбеков). *Жаны жер тартып, карайлап, астындагы тердигин оңдоно, ээрин жаздана кыйшайгансыды* (Бейшеналиев).

ЖАНЫ КАЛБОО. 1. Жакшы көрүү, эпилдеп жайдары, жакшы мамиле жасоо, сүйүнүү. *Таштанбек жаны калбай чебелектеп кеткенин да унутуп, жарпы жазыла берди* (Саатов). *Өйдө-ылдый өткөндө көрүп калса, жаны калбай ал-жайымды сурай кетчү* ("Ала-Тоо"). *Чотур кызынан жакшы кабар алып келгенине жаны калбай аябай сүйүндү* (Абдукаимов).

2. Бир нерседен чочулап, сары санаа болуп абдан коркуп кетүү. - *Өпкөмдү чабайын ай, өпкөмдү чабайын!...Эмне болду экен деп жаным калсачы* (Саякбаев). - *Силер эмне, өртту оюнчук көрөсүңөрбү? - Жаныбыз калсачы, деги амансыңарбы?* (Ашымбаев). - *Анан кантем! Жаным калган жок* (Каимов). *Ой, жаным калсачы! Сен белең?*

ЖАНЫ КАРАРУУ. Абдан ачуусу келүү, түнөрүү, туталанып эмне кылар айласын таппай катуу ызасы келүү. *Паризектин жаны карарып, каны ичине тартып ойлуу отурат* (Ашымбаев). *Ардуу, намыстуу Зууракан жаны карарбаса, мынчалыкка кайдан барат эле* (Сыдыкбеков). *Алар укумунан тукумуна өтчү чексиз бийликтеринен ажырап калабызбы? - деп, жандары карарды* (Осмоналиев).

В.: Жаны караюу. *Эти ачынып, эми жаны карайды* ("Ала-Тоо"). *Таабалдынын жаны карайып, каалганы күрсүлдөтө муштагылады* ("Ала-Тоо").

Жаны кашаюу. *Отордун жаны кашайып, чый-пыйы чыгып, экөөнү тең жеп жибере жаздады* (Эсенко-

жоев). *Бу кылыгы элпек Момундун жаны кашайып тургандагы каяшасы экенин алар билбеди* (Айтматов). *Бул киши элдин дилин агартмак түгүл, көңүлүн чөгөрүп, көз көрүнөө бузукулук кылып жатканына жаны кашайды* (Ашымбаев).

Жаны күйүү. *Мени келебай кылбагыла, - деп Баяздын жаны күйүп айтты* (Жусупов). *- Сатар күбө! - деп Медер тигилердин ишенбегенине жаны күйүп, айтканын далилдөөгө аракеттенди* (Жантөшев).

Жаны түтөө. *- Билбейм-этпейм. Аны силер билип корккула! - деп, Баяз жаны түтөйт* (Жусупов).

ЖАНЫ КЕЙҮҮ. 1. Оорудан жапа чегүүдөн ж.б. абдан катуу кыйналуу. *Баланын көзү китирейип, өңү кумсарып жаны кейип тургану байкалып турду* ("Кыргызстан маданияты"). *Чөгүп калган курган эне кандан, тенден сызылып чыккан баласы үчүн жаны кейип, жүрөгү мыкчылып жүрчү* (Сыдыкбеков).

2. Боору ооруу, жаны ачуу, аео. *Василий алдындагы кары адамдын аянычтуу кебетесине жаны кейиди* (Саатов). *Ага кээ бирөөлөрүнүн жаны кейип турду* (Абдукаимов).

ЖАНЫ.КИРҮҮ. к. Жаны өз ордуна келүү.

ЖАНЫ КОЛУНУН УЧУНДА. к. Жан кулактын учунда.

ЖАНЫ КӨЗҮНӨ КӨРҮНҮҮ. 1. Бир жери катуу ооруп абдан кыйналуу, чыдай албай алдастоо, жаны кейүү. *Чучугунан бери зыркырап жаны көзүнө көрүнө калганда Эмилбек: - Апакебай, барайын! - деди* (Осмоналиев). *Аттын кыймылы сайын сөөгү кырчылдап, катуу ооруп, жаны көзүнө көрүндү* (Касымбеков).

2. Аябай коркуу, жүрөгү оозуна тыгылып кооптонуу. *Анда-санда катуурак чыккан Каныбектин үнүн угуп, Эркайымдын бүткөн бою дүрүлдөп, жаны көзүнө көрүнөт* (Жантөшев). *Эми арттан тигилердин дабышын даана уга баштады. Жаны көзүнө көрүндү* ("Ала-Тоо").

В.: Көзүнө жаны көрүнүү. *Семетей сууга чөмүлүп, көзүнө жаны көрүнүп* ("Семетей").

ЖАНЫ КУЛАГЫНЫН УЧУНДА. к. Жан кулактын учунда.

ЖАНЫ КҮЙҮҮ. к. Жаны карауу.

ЖАНЫ КЫЛ УЧУНДА. Өтө коркунучтуу абалда, өлүм алдында. *Култай... азыр өз ажалы менен алышып, жаны кыл учунда турат имиш* (Кыдырмышев).

В.: Жаны кыл көпүрөнүн үстүндө. *Тоскондун жаны кыл көпүрөнүн үстүндө турганда жайын угуп, үстүнө алдырып кирген* (Осмоналиев).

ЖАНЫ-МАНЫ КАЛБОО. Алынын бардыгынча, күчүнүн жетишинче, аянбай. *Эрке кыз дагы жаныманы калбай терсе да арбыта албайт* (Байтемиров).

ЖАНЫ ООЗУНА КАПТАЛУУ. Катуу коркуу, коркконунан апкаарып калуу, үрөйү учуу. *Мындай кишилерди көргөндө ыманың учат, жаның оозуңа капталат* (Абдукаримов). *- Оо, акмак десе, бая эле ошентпейсиңби, жаным оозума капталып калбадыбы* (Медетов).

В.: Жаны оозун кептелүү. *Ошол замат жүрөгүм шуу дей түшүп, бүткөн боюм дүркүрөп, жаным оозума кептелди* (Жигитов)

Жаны оозуна келүү. *Төрөлөрдүн жаны оозуна келип, келмеден башканы айтпай калышты* (Абдукаримов).

Жаны оозуна тыгылуу. *Ала-Арчанын шаркырап аккан суусу кулагыма араң угулуп, ... жаным оозума тыгылып, эмне кылар айламды таппай калдым* (Эсенкожоев). *Эмне дейин? Жаным оозума тыгыла түштү* (Баялинов).

Жаны төбөсүнө чыгуу. *Тигилердин түрүн көрүп, жолоочунун жаны төбөсүнө чыкты* ("Ала-Тоо").

Жаны чокусуна чыгуу. *Кайдан-жайдан экени белгисиз шымаланган үч-төрт жигит тегеректеп калганда жаны чокусуна чыгып, эмне кылар айласын таппай калды* ("Кыргызстан маданияты"). *Эми өлөт экенмин деп, жаным так чокума чыга түшүп жаткандай болду* (Абдукаримов).

ЖАНЫ ӨЗ ОРДУНА КЕЛҮҮ. Катуу кыйналганы, ооруганы басылып эс ала түшүү, тынчып, сергип калуу. *Баланын жаны өз ордуна келгендей болуп, көшүлүп уктап кетти* (Бейшеналиев).

2. Катуу коркуудан кийин жүрөгү ылдыйлап, эс алып, көңүлү жайлана түшүү, жеңилдеп калуу. *Өх, жаным өз ордуна келе түшөдүбү. Караңгыда силерди тааныбай, үнүм да буула түштү* (Кыдырмышев).

В.: Жаны ордуна келүү. *Заманасы куурулуп турган Качикенин жаны ордуна келе түшүп, чынын айтып берди* (Абдукаимов).

Жаны өзүнүкү болуу. *Жараатым кыйнаган күндөр өтүп, эми жаным өзүмдүкү болду* (Өмүрбаев). *Мынакей эми жаным кичине өзүмдүкү болуп жыргап калдым* (Кыдырмышев).

Жаны кирүү. *Ооруган жерим басылып, жаным кире түштү* ("Кыргызстан маданияты"). *Сөздү Езеф алганда Аннанын өзөгү өрттөнүп, "тантырабай бат кеткей эле" - деп ойлогон! Езеф тез эле ордуна отурганда Аннанын жаны кире түштү* (Ашымбаев).

ЖАНЫ СЕП АЛУУ. 1. Жаны өз ордуна келүү.

2. Тыным алуу, тыныгуу, эс алуу, жайбаракаттанып жайлана түшүү. *Жаны сеп алып, коридордогу эски диванга шалдая кыңкайды* (Жусупов).

В.: Жаны жай алуу. *Касымбек азыноолак тыныгуу, жаны жай алуу керектигин ойлоду* (Бейшеналиев). *Өмүр бою эмгек менен эриш-аркак жашап, күндөлүк машакатты кесип кылып, бекерчиликти билбеген кемпирдин жаны жай алып, колу бошобойт* (Борбуев)

ЖАНЫ ТӨБӨСҮНӨ ЧЫГУУ. к. Жаны оозуна капталуу.

ЖАНЫ ТӨРТ ЧАРЧЫ БОЛУУ. Бир нерсени аткаруурга жетише албай катуу кыйналуу, жаны тынбай, тыным албай чарк айлануу. *Еванын жаны төрт чарчы болуп бирде тиги кызды сооротсо, бирде тиги бир жарым жашар балага чуркайт* (Ашымбаев). *Тыным дегенди унутуп, жан төрт чарчы болуп турган убак* (Кыдырмышев). *Суй жыгылып чарчап, жаның төрт чарчы болгуча издесең да буларды дүкөндөрдөн таппайсың* ("Чалкан").

ЖАНЫ ТҮТӨӨ. к. Жаны карауу.

ЖАНЫ ЧОКУСУНА ЧЫГУУ. к. Жаны оозуна капталуу.

ЖАНЫ ЧЫГУУ. 1. Өлүү, көз жумуу, дүйнөдөн кайтуу. *Жаны чыгып баратканда кишинин көрүнүшү көз алдыма келип, үнү кулагыма угулду* (Өмүрбаев). *Кечке эс-учун билбей жатып, күн бата жаны чыкты* ("Ала-Тоо"). *Кебетеси жаны чыгарына аз эле калса керек* (Баялинов).

2. Катуу коркуу, бир нерседен кооптонуп үрөйү учуу. *Өх, жаным чыгып кетпедиби баса калат экен деп, - деди Бүкөн ит жакты карап* (Абылкасымова). *Тезек мына ушинтип бир ооз сөз боло электе чочуп, кыпылдап жаны чыгып турду* (Кыдырмышев). *Жинди турбайсыңбы, кызылдай, жаным чыкты, агып өлөт экен деп* (Абылкасымова).

ЖАНЫМ КУРМАН! Көбүнчө балдарга карата жалынып-жалбаруу, мээримдүү мамиле жасоо маанисинде колдонулат. - *Оозуңан секет болоюн, ушул кепти жеткирген оозуңан! Жаным курман!* (Медетов).

ЖАНЫМДЫ ЧАБАЙЫН! Жакшы көрүү, жалынып-жалбаруу маанисинде колдонулат. *Жанымды чабайын! Оозуңдан, колуңдан...,* - *Абышка өөп жыттагылап небересин бети-башынан чоло жер калтырбады* (Бейшеналиев).

ЖАНЫН АЛА КАЧУУ. Башкаларга карабай өзүн, өз керт башын куткаруунун аракетин кылуу. *Кыйынчылык башка түшкөндө жанын ала качып, ...душманга сатылганын карабайсыңбы?* (Ашымбаев). *Сен ушундай белең, өз жаныңды ала качканың кандай?* - *дегенсип Езеп аны тиктеп турду* (Ашымбаев).

ЖАНЫН АЛУУ. Өлтүрүү, жок кылуу. - *Жаныңды алам, ыймансыз! Далайды алдабадыңбы?* (Жусупов).

ЖАНЫН ЖАЙ АЛДЫРБОО. Тыным алдырбоо, тынчтык бербей, эс алдырбай иштете берүү, тынчын алуу (өзүнө же башка бирөөгө карата). - *Сабырбек,* - *деди Карасакал орсок тиштерин көрсөтө, жасалма жылмайып,* - *эмне үчүн мынчалык жан үрөп, жаныңды жай алдырбай күйүгөсүң?* (Абдыраманов). *Өгөй кайнене эртеден кечке Батийнанын жанын жай алдырбайт* (Сыдыкбеков).

В.: Жанын сеп алдырбоо. - *Ыбыке, курган жанды көп эле курута бербей, сеп алдыралычы* (Бейшеналиев). *Жанын сеп алдырбай кечке иштеди* ("Ала-Тоо").

ЖАНЫН ЖЕЙТ. 1. Катуу кыйналат, кыйноо тартат, жаны жай албайт. *Демин кыскан кургак жөтөл күндөн-күнгө жанын жеп, уйкусун алып, алын кетирет* (Бердикеев). *Жанын жеген санаа, жолуккан тагдырлар, ооруп калууга чейин барган өз ахывалы эми алыстады* (Осмоналиев).

2.: Калп айтуу, каратып туруп танып кетүү, эч нерсени мойнуна албоо, кара өзгөйлүк кылуу деген мааниде колдонулат. *Калп, калп! Жанын жейт атаке, Билинбей жүрүп кетеринде үйүнө ала кетиптир* (Тойбаев). *Каран бала жанын жеп атыры, бирок, мейли, айта берсин, бекер отургуча кызык калп экен* (Айтматов).

ЖАНЫН КАРЧ УРУУ. к. Кара жанын карч уруу.

ЖАНЫН КАРЫШТОО. Тобокелге салуу, чымыркануу, белсенүү. *Кара жанын жаш Манас Карыштап кетип баратыр* ("Манас"). *"Мен жанымы карыштадым, кебим, кадырым өтпөй калса менин күнөөмбү, эл өзү теңшесин",* - *деп көшөрдү* (Касымбеков).

ЖАНЫН КАШАЙТУУ. Катуу кыйноо, кордук көрсөтүү, жанын кейитип капа кылуу. *Зыңгыраган оор күйүт үстүнөн ныгыра басып, жанын жаман кашайтып жиберди* (Жигитов). *Касымбек кордоп, урдуруп жанын кашайтса,... сен күлкүң, сыйың менен жибит* (Бейшеналиев).

ЖАНЫН КЕБЕК КЫЛУУ. к. Жанын сабоо.

ЖАНЫН КОЙБОО. 1. Тынчтык бербөө, тынчын кетирүү, мазесин алуу. *Кат сеники, сага келиптир, жанымды коер эмес* (Абдукаимов). *Ошентип, Эшбаевди жакалап, жанын койбой күнүгө он киши союл көтөрүп келишет* ("Чалкан").

2. Ой-боюна койбой асыла берүү (макулдугун алуу, суранып-тиленүү, же бир нерсеге азгыруу максатында). - *Айтып кой, элдин бардыгы*

күтүп калды, - *дешип жанымдагы кыз-келиндер, айрыкча Кундуз деген кемпир баш болуп, жанымды коюшпады* (Жантөшев). *Ошол ревизор жанды койбой сурай берчү, сурай берчү, анын арам оюн мен кайдан билейин* (Айтматов).

ЖАНЫН КОЛГО АЛУУ. к. Жанды оозго тиштөө.

ЖАНЫН КОЕРГО ЖЕР ТАППОО. 1. Оорудан катуу кыйналуу, аябай жаны кейип алдастоо, жаны алек-чалек болуу. *Денеси ысып-күйүп чабалактап жанын коерго жер таппайт* (Бердикеев). *Виктор жанын коерго жер таппай, төшөгүнөн ала салып онтологон сайын, самандай өңү саргайган Мусурайым төшөгүн кымтып карбаластайт* (Саатов).

2. Бир нерседен тынчсыздануу, жүрөк заада болуу, чебелектөө, айласы кетүү, же катуу коркуп алдастай түшүү, аргасы түгөнүү. *Кошой таңды таң атканча жанын коерго жер таппай, караңгы аш үйдө тыбырчылап келинди саргара күттү* (Акаев). *Ал жанын коерго жер таппай, жүрөктү селт эттирген коркунучтан чоочуп, сыртта олтурду («Ала-Тоо»).*

В.: Жанын коер жер таппай. *Ою онго, санаасы санга бөлүнүп, ичи бышып кетет да, жанын коер жер таппай кыйналат* (Айтматов).

Жанын катар жер таппоо. *Алардын кой-айларын укпай, сезбей койгондо, "Чалкан" журналынан киши барды эле, алдастап жанын катар жай таппай калды* (Эралиев). *Алты бөлмөлүү үйдөн жанымды катарга жай таппай кыйналдым* (Бердикеев).

ЖАНЫН КӨЗҮНӨ КӨРГӨЗҮҮ. Абдан катуу кыйноо, тыным алдырбоо, катуу коркутуу, бирди көрсөтүү. *Өнөр аземин тааныгыча жанын көздөрүнө көргөз* (Бейшеналиев). *Байымбет аттын жанын көзүнө көргөзө, алка-шалка демиккенине карабай шакылдата жүрдү* (Бейшеналиев).

В.: Жанын көзүнө көрсөтүү. *Аларды жакшы эле жандарын көзүнө көрсөтө машыктырды* (Абакиров).

Жанын мөөндөн чыгаруу. *Ким экениңди билбей жүрөсүңбү? Азыр жаныңды мөөнүңдөн чыгарайынбы?* (Каимов).

ЖАНЫН КУРМАН КЫЛУУ. Өлүмгө башын байлоо, өлүмгө баруу, өлүмдөн баш тартпоо. *Алардын арасында эл үчүн жанын курман кылууга даяр эрлер бар* (Каимов).

В.: Жанын кыюу. *Көпчүлүк үчүн жан кыйган, Көргүлө мындай баатырды* (Осмонкул). *Кутпага мойнун бурууга, Курган жанды кыюуга Эки көзү төрт болуп* ("Сейтек").

ЖАНЫН КҮЙГҮЗҮҮ. Катуу ызасын келтирүү, жанын кашайтуу, ачуусун келтирүү. *Анатолийди жанына жуутпай, долуланып, жанын күйгүзүп, сөөгүнө бата турган ачуу сөздөрдү айтат* ("Ала-Тоо"). *Балким, экөөбүздүн турмушубузга кийин тигилердин көзү түшөр, сен ага терикпе, ыза да болбо, менин да жанымды күйгүзбө* (Абдукаимов).

ЖАНЫН КЫЛГА БАЙЛОО. к. Жанды оозго тиштөө.

ЖАНЫН ООЗУНА ТИШТӨӨ. к. Жанды оозго тиштөө.

ЖАНЫН САБОО. 1. Кандайдыр бир максат үчүн тырышып, тыным албай, жан талаша иштөө, катуу киришүү, кара жанын карч уруу. *Алдыга койгон максатыңдын туу чокусуна жетмейинче жаныңды сабап иштегин* (Бердикеев). *Канчалык жанымды сабасам да, бир чоң илимий эмгегимди чүргөп бүтүргөнгө чактым жеткен жок* ("Кыргызстан маданияты"). *Ушундай кыйын мезгилде аларды багуу үчүн жанды сабап иштеш гана керек* (Абдукаримов).

2. Бир нерсени далилдөө, же эч нерсени мойнуна албоо максатында жанталаша катуу аракеттенүү, аябай киришүү. *Кудай-теңир урсун, ошондогу мен көргөн кичинекей кагаз дал ушул болчу, - деп Ашырбек жанын сабайт* (Акаев). *Пудовкин мен эмесмин, - деп жанын сабап актанганына мен абдан өкүнөм* (Бектенов). *- Адам жакшысы деле үч түргө бөлүнөт, - деди Сырбай, Осмонду утуп чыгууга жанын сабап* (Осмоналиев).

В.: Жанын үрөө. *Мындай турмушка жетсем деп ак эткенден так этип, жанын үрөп жүргөндөр канча* ("Советтик Кыргызстан") *Тоголок Молдо балдардын сабатын ылдам ачууга жанын үрөп камынган далалатынын үзүрүнө толук чыкпай, ара жолдон өксүдү* (Бейшеналиев).

ЖАНЫН СУУРУП АЛУУ. 1. Аябай коркутуу, айласын кетирүү, жан талаштыруу. *Кечигип баратса жандарын сууруп албай жаның жоклу* (Тойбаев). *Акчаңарды төлөгүлө! - деп монтерлорубуз жаныбызды сууруп алат* ("Чалкан").

2. Кайра-кайра асыла берүү, катуу шаштыруу, ой-боюна койбой жабышып алуу. *Өзүм гана деп турат: мен, мага, мен үчүн деп жаныңды сууруп алат* (Айтматов).

В.: Жанын чыгаруу. *Кокус анын айтканындай болбой калса, бүттү дей бер. Жаныңды чыгарат* ("Ала-Тоо").

ЖАНЫН ТАШТОО. Өлөр-тирилерине карабай абдан берилип, тобокелге салып киришүү, бардык күчү, бүт мүмкүнчүлүгү менен аракет кылуу. *Мурунку согуштарда камоодо калганда Качике жанын таштап согушуп, ротаны камоодон алып чыккан* (Абдукаимов). *Ушундан кийин жаңжал десе жанын таштап жиберчү демейки тубаса эрдигине салды* (Укаев). *Агерим, кокус болсо таенем жанын таштап, сууга бой урарын кудай билет* (Айтматов)

ЖАНЫНА БАТУУ. к. Жанга батуу.

ЖАНЫНА КҮЧ КЕЛҮҮ. Өтө кыйналуу, кыйынчылыкка туш болуп, аргасыз абалда калуу. *Жаныңа күч келгенде алтының агып кетип жатса да карабайт окшойсуң* (Бердикеев). *Бирок, жаныма күч келгенде мен да аянбайм, кээде анын талуу жерине тийип, анча-мынча аптыктырып коем* (Жигитов).

ЖАНЫНА ТАШ БАТУУ. к. Жанга батуу.

ЖАНЫНАН ТОЮУ. к. Жандан тоюу.

ЖАНЫНАН ТҮҢҮЛҮҮ. к. Жандан түңүлүү.

ЖАНЫНДАЙ КӨРҮҮ. Абдан жакшы көрүү, өтө ысык көрүү. *Деги ушул уулуңузду жаныңыздай көрөсүз ээ, энеке* (Бердикеев). *Анткени, мен дыйканчылыкты жанымдай көргөн адаммын* (Эралиев).

ЖАНЫНЫН БАРДЫГЫНЧА. Алынын келишинче, мүмкүнчүлүгүнүн болушунча, чаркы жетишинче. *Ал жанынын бардыгынча кыйкырды* ("Ала-Тоо"). *Ал бирди экиге кошуп, Викторду жанын бардыгынча жамандап жатты* (Жигитов).

ЖАНЫНЫН КУРЧУН КАНДЫРУУ. к. Кулактын курчун кандыруу.

ЖАНЫҢ ЧЫГЫП БАРАТАБЫ? Эмне болуп баратасың, чыдай турбайсыңбы, эмне шашасың деген сыяктуу мааниде колдонулат. *- Жаныҥ чыгып баратабы, кыйратып ийдиҥ беле? - деди ал* (Осмоналиев).

ЖАНЫҢДЫ ЖЕБЕ. Калп айтпа, кара өзгөйлүк кылба, жан талашпа деген мааниде колдонулат. *Сени бирөө аңдып туруптурбу? Жаныңды жебе, жашабагыр, өзүң эле жоготтуң* (Жигитов).

ЖАҢЫ КӨЗ. Элге тааныш эмес, мурдатан аралашып жүрбөгөн, кийин келген, же балага карата жаңы төрөлгөн деген мааниде колдонулат. *Аларды туурап жаңы көз булар да тез бооруна тарткан билерман аялды апай, энелешти* (Бейшеналиев). *Календер жаңы көздүн бетин ачып, жылмайып, көңүл менен тиктеп: - Бакбүбү! Э, Бакбүбү! Бакбүбү! ... деп үч жолу чакырып койду* (Касымбеков). *Жакшы, жакшы, дагы бир жаңы көз келген тура, - деп чоң эне ымыркайдын мурдунан чымчып өөп койду* ("Ала-Тоо").

ЖАҢЫ ТИРДИК. Жаңыдан турмуш курган, жаңы эле өз алдынча оокат кыла баштаган, абдан куралып, тирденип кете элек. *Ар жактан жанагы жаңы тирдик жигит жаныма басып келди да ойлонуп туруп калды* (Мырзаев). *Силер жаңы тирдик болуп жатканда, ата-энеңер жардам берсин, - деди Гулсара* ("Кыргызстан аялдары").

ЖАПА ТЫРМАК. Бүт баары, бардыгы, бири калбай жапырт, жалпы. *Буга жаштар эмес, жашы улгайып калгандар да жапа тырмак турушуп, макул болушат* ("Ленинчил жаш"). *Бышкан арпа, буудай, тарууларын оруугa эркек, аял дебей жапа тырмак киришкен* (Бейшеналиев). *Алар чатырды бир жарым айда жаап бүтөбүз дешип жапа тырмак шерт байлашкан* (Ашымбаев).

ЖАПМА ЧЕЛЕК. Өз үйбүлөсүнө, же чакан чөйрөдөгү азыраак сандагы жакын кишилерине гана чактап, башкаларга билгизбей, жашыруун жасалган суусундук тамак-аш. *Какылдак жапма челегин ачып жиберип бозо сүздү* (Сыдыкбеков). *Сен кийинки кездерде жапма челек боло баштадың го? - деп жолдошун тамашалады* ("Чалкан"). *Кышы менен жапма челек кылып "кирчиман" жасатып ичип, карт кекирип жүрө турган* (Саатов).

ЖАР БОЛУУ. Арка-тирек болуп, жардамы тийсин, колдой жүрсүн деген сыяктуу тилек кылуу маанисинде колдонулат. *Жараткан-ай! Жар боло көр, сактай көр. Шордуу жалгыз эле* (Укаев). *Жараткан жар болсун, адилет ажатыңызга* (Бейшеналиев).

ЖАР КАБАК. *Кабагы бийик. Жалаяк ооз, жар кабак, Жалдуу Төштүк уулум бар* ("Эр Төштүк").

ЖАР КӨРҮШҮҮ. Кыз оюнунда (кызга жигит күйөөлөп келгенде) кыз менен күйөөнүн, же башка кыз, жигиттин бири-бирине аркаларын тийиштирип, моюндарын буруп, айкалышып өбүшүү аркылуу жүз көрүшүү жана ушундай оюндун наамы. *Элди чакырып койгомун, кыз оюн куруп, жар көрүшөбүз* ("Ала-Тоо"). *Андан кийин башчы келин менен күйөө жолдош жар көрүштү* (Жантөшев).

ЖАРАГА БЕК. Алганын экинчи кайтарып бербеген, убадада турбаган, колунан эч нерсе чыкпаган, зыкым. *Мындай жарага бек адамды көргөн эмесмин* ("Ала-Тоо").

ЖАРАКА ТҮШҮҮ. Ынтымагы, ыркы кетүү, арасы ачыла баштоо, араздашуу. *Сүйүнбай менен Асылдын арасына жарака түштү, эми Бөлөбала менен Алапайдын артын көрөбүз деп аңдып калышкан* (Өгөбаев).

ЖАРАЛУУ ЖЕРИНЕ ТИЙҮҮ. Оор, кыйын абалын кайра эсине салуу, кыжырын келтирүү. *Абышка шылк этип ылдый карады, байдын сөзү анын жаралуу жерине таамай тийди* (Каимов). *Өзү айткандай, түркөй досу жаралуу жерине тийип, аны апчыгандай акын эрдин тиштене үшкүрүк аттырды* (Бердикеев).

В.: Жарасына тийүү. *Анын жарасына тийген сөз эле* (Жусупов).

Жаратына тийүү. *Байкоостон жаратына тийгенге кейип,*

ЖА

өкүттөсүн зирилдеп укту (Бейшеналиев).

ЖАРАЛУУ КАМАН. Башына мүшкүл түшкөн, абдан оор кайгысы бар, капалуу, санаалуу деген мааниде колдонулат. *Балдары токтобайт, жылдагысын жылда көмөт. Ал бир жаралуу каман да, аны да аео керек, түшүнүү керек, - деп Аккемпир күрсүнүп койду* (Укаев).

ЖАРАНЫ КОЗГОО. к. Эски жараны козгоо.

ЖАРАНЫН ООЗУ АЧЫЛУУ. Көптөн бери айтылбай, чыгара албай жүргөн бугун, нааразылыгын, ачуусун же бирөөгө карата болгон кегин чыгаруу, эски дартын эске салуу маанисинде айтылат. *Эгерде Муса тилин тарта сүйлөгөндө, Шарапаттан бул сөздөр таптакыр чыкпайт эле. Өзү айткандай билгизбей жүрүп өлөт болучу. Эми өлүм менен ичине кошо кете турган Шарапаттын жарасынын оозу ачылды...* (Абдукаимов).

В.: Жарасы ачылуу. *Шарапат күүгүм талаш тартып, энтигип, бирок капыстан жарасы ачылып, эми эч кимден тайманбай типтик сүйлөп, ...Мусанын бетине туз, таш менен ургандай айтып жатты* (Абдукаимов).

ЖАРАСЫ ЖЕҢИЛ. Аткарылышы абдан оңой, колдон келе тургандай, табылышы анча кыйын эмес, орундоого же аткарууга болотургандай. *Ошол элеби? Анын жарасы жеңил, - деди күлүп* ("Кыргызстан маданияты"). *- Май дединизби? - Анын жарасы жеңил* ("Советтик Кыргызстан").

В.: Жарасы оңой. *Анын жарасы оңой, андан кам санаба.*

ЖАРАСЫН ЫРБАТУУ. Кичинекей чыр-чатакты күчөтүп, улантып, шардана кылып жиберүү. *"Ач кулактан тынч кулак": ушундайда жарасын ырбатпай тим болуу керек* (Абдумомунов). *Жараны кайра ырбата бербейли* (Бейшеналиев). *Алардын чыры, жарасы улам ырбап, улам чоюлуп, оорулууну боздоткон өткөндөгү абалга окшоду* (Осмоналиев).

В.: Жаратын ырбатуу. *Эми алардын жаратын ырбатуунун кажети жок дедик да тим болдук* ("Ала-Тоо").

ЖАРАСЫН ТЫРМОО. Унутулуп калган, өтүп кеткен кайгылуу ишти, оор абалды эске салуу, козгоо, кайра жаңыртуу. *Ичте калган арманы ансыз деле арбын окшойт, жарасын тырмап не кылалы деп жайына жөн коюшту* (Айтматов). *Ошол өңдүү чырдын ичинен быйылкы жаздагы жараны тырмап коем деп, иш өтө оордоп кеткендей* (Осмоналиев).

В.: Жаратын тырмоо. *Жээни бугун өткөндөгү кайгынын жаратын тырмады* (Мырзаев).

Жаралуу жерин тырмоо. *Жаралуу жеримди тырмап кетесиңер. Көкүрөккө жаңы, жарытылуу сөз түшпөсө эмне жазам* (Бейшеналиев).

ЖАРАСЫНА ТИЙҮҮ. к. Жаралуу жерине тийүү.

ЖАРАТЫНА ТИЙҮҮ. к. Жаралуу жерине тийүү.

ЖАРМА ДОС. Атайын дос болушпаган, досторчо алыш-бериш катышы болбогон, бирок, тааныштыгы бар, жакшы мамилелеш, жолдош. *Ошол күндөн тартып, анын жарма достору көбөйө баштады* ("Чалкан"). *Мукан жаш баладай ыйламсырап келаткан жарма досун көргөндө көңүлү таптакыр башкага кетти* (Саатов).

В.: Жарма тааныш. *Бул кайсы жарма таанышың? - деп аялымдын кабагы бүркөлө түштү* ("Ленинчил жаш").

ЖАРМА ТААРЫНЫЧ. Анча-мынча, майда-чүйдө нааразылык, араздашкандык. *Эки туугандын ортосунда анча-мынча жарма таарыныч болсо керек, катташпай калышыптыр* ("Ала-Тоо").

ЖАРПЫ ЖАЗЫЛУУ. Көңүлү көтөрүлүү, кабагы ачылуу, маңдайы жарылып, өтө жайдары абалда болуу. *Бекиш карыя ушинтип, өзүнчө жыргап, жарпы жазыла каткырды* (Медетов). *Токтогул санаттан, термеден айтып туугандарынын жарпын жазууга киришти* (Бейшеналиев). *Балдар менен ойноп алсаң, жарпың жазыла түшөт, жашара түшөсүң* (Жусупов).

ЖАРТЫНЫ ЖАМАШТЫРЫП, КЫСКАНЫ УЛАШТЫРЫП. Эптештирүү, абдан үнөмдөө, кысынуу. *Жартыны жамаштырып, кысканы улаштырып күн көрүүдөбүз.*

ЖАРТЫ ООЗ. Кичине, анча-мынча, болор-болбос (кеп, сөз ж.б.). *Биз келип кеткенче, жамандын оозунан жарты ооз кеп чыккан жок* (Сыдыкбеков).

ЖАРЫГЫ ТИЙҮҮ. Жан тартуу, пайдасы тийүү, бир жакшылык кылуу, аркасы тийүү. *Жок дегенде ошолорго жарыгымды тийгизсем деп тилеп, аргам кетти* (Бердикеев).

ЖАРЫК ДҮЙНӨ. Диний ишеним боюнча адам баласы өлгөнгө чейин жашап турган дүйнө, жашоо-тиричилик. *Көп өтпөй иниси жарык дүйнө менен кош айтышты* ("Кыргызстан маданияты"). *Деги адам баласы жарык дүйнө менен кош айтышканда гана умуттөн кол үзөт го...* (Исмаилов).

ЖАРЫККА КЕЛҮҮ. Төрөлүү. *Мурункулары төрөбөй кайра-кайра төшөк жаңырта берип, акыры ушул Кален жарыкка келип бактылуу кылды окшойт атасын* (Акматов).

ЖАРЫККА ЧЫГУУ. Китеп, журнал, газета ж.б. бетинде басылып, жарыяланып туруу. *Ал эми аларды мактап жазгандар... халтура чыгармалары болсо да бастырышып, тандалмаларын, томдуктарды биринин артынан экинчисин жарыкка чыгарышкан* ("Кыргызстан маданияты").

В.: Жарык көрүү. *Биринчи китебине жогоркудай мамиле болгон соң, токтолуп калган, экинчи китеби да жарык көрө элек* ("Кыргызстан маданияты").

ЖАРЫМ ЖАН. Алты саны аман эмес, бир мүчөсү кем, майыбы бар, оорукчан. *Жолмо-жол кар кечкен сулуу катуу ооруга чалдыгып, жарым жан болуп калган* (Көчкөнов). *Биз болсок жарым жан кишилерге баш-көз болуп ушул жерде калалы* (Укаев).

ЖАРЫМЫ ЖОК. Начар, жарытарлык эмес, берекеси жок. *Үйдүн ичиндеги жарымы жок оттун жарыгы жалп этип өчтү* (Жантөшев).

ЖАРЫШ СӨЗ. Жыйналышта, конференцияда ж.б. коюлган маселени талкуулоо, пикир алышуу иретинде атайын чыгып сүйлөнгөн сөз. *Директордун докладынан кийин жарыш сөздөр башталды* ("Ала-Тоо").

ЖАТА КАЛУУ. к. Жантыгынан жата калуу.

ЖАТА КАРЫН. Карды саландаган, курсактуу, ичи чон. *Жалама тоодон теке аткан, Жата карын эчки аткан* (Тоголок Молдо).

ЖАТА КОНОК. Конуп калуучу, түнөп кетүүчү, тез эле кетип калбай турган конок, мейман. *Жата конок болуу.*

ЖАТАГЫНА ЧЕЙИН БИЛЕТ. к. Коен жатагына чейин билет.

ЖАТАГЫНАН ӨЙДӨ БИЛЕТ. к. Коен жатагына чейин билет.

ЖАТАКЧЫНЫН ИТИНДЕЙ ЧУУДОО. Баш аламан, иретсиз, туш келди сүйлөй берүү, ызы-чуу болуу. *Жатакчынын итиндей чуулдабай тынчтангыла, - деди төр жактан бирөө* ("Ала-Тоо").

ЖАТКАН ЖЕРИ ЖАЙЛУУ БОЛСУН. Өлгөн адамды эскерип, ага ка-

рата жакшы ниетин билдирүү маанисинде колдонулат. - *Музооке... Жаткан жери жайлуу болсун! Өңгөлөр унутулар. Музоокенин даңазасы унутулбас* (Бейшеналиев). *Ичи кенен, адамда жок айкөл эмес беле, жаткан жери жайлуу, топурагы торко болсун* ("Советтик Кыргызстан").

ЖАТКЫРА ЧАБУУ. Анча-мынча жазалап коюу, окутуп коюу деген мааниде көбүнчө балдарга карата колдонулат. *Жаткыра чапчы, өтүп кетти ушунуку, - деди балага ачуусу келип.*

ЖАТЫНЫ БАШКА. Бир энеден төрөлбөгөн, уялаш эмес. *Ал экөөнүн жатыны башка.*

В.: Жатыны бөлөк. *Жатыны бөлөктү жамаса болбойт* (макал).

ЖАТЫП ИЧЕР. Өз алдынча эмгек кылбай бирөөнүн эсебинен жашаган, бекер оокатка көнгөн, жалкоо, арам тамак. - *Бирок, ошол калың кедей жатып ичер байларга каршы жапырт козголушу керек* (Эсенкожоев). *Ал окуута өтпөй ойрондоп келген, жатып ичер, жан бакты* (Тойбаев). *Арам гана жатып ичер, Кеңирсип мунун жатканын көр* (Борбугулов).

ЖАШ АЯЛМЕТ. Бала-чакалуу, жаш балдары көп. *Айтпадымбы. Түбүбүз биргеликтен түтпөдүм. Жан аялмет сага убал болчудай* (Бейшеналиев).

ЖАШАБАЙ ЖАТЫП. Өсүп жетиле элек туруп, жаш туруп. *Жашабай жатып башкы врачтын колтугуна кирип алганын карасаң* (Бердикеев). *Бактылуу кул экенсиң, жашабай жатып, баарын көруп келдиң* (Абдукаимов). *Жашабай жатып мунун жандимилигин кара* (Жигитов).

ЖАШАП КАЛГАН. Улгая баштаган, бир топ жашка барган. *Жашап калган жоокер, кыздын чыйрак сөзүнөн улам жымайып калды* (Нааматов).

В.: Жашы келип калган. *Жашыңыз келип калган менен, көкүрөгүңүз тунук, оозуңузда осуятыңыз бар* (Егиналиев).

ЖАШАРЫН ЖАШАП, ИЧЕРИН ИЧКЕН. к. Жээрин жеп, ичерин ичкен.

ЖАШ МУУН. к. Илгери муун.

ЖАШЫН САНОО. Аябай кыйналуу, азап чегүү. *Жүгүм оор эле, көтөрө албай жашымды санап үйгө араң жеттим* ("Ала-Тоо").

ЖАШЫН СУРОО. Абдан кыйноо, азабын колуна берүү, запкы көрсөтүү. *Отунчу, суучу кылайын, Мүшкүл салып кыйнайын, Тирүүлөй жашын сурайын* ("Сейтек").

ЖЕ АК ДЕБЕЙ, ЖЕ КӨК ДЕБЕЙ. Эч нерсе айтпай, унчукпай, жооп кайтарбай. *Паризек же ак дебей, же көк дебей дымып баратты* (Ашымбаев).

ЖЕ АРЫ, ЖЕ БЕРИ ЭМЕС. Аягына чейин абдан так бүтпөй, бир жаңсыл болбой, орто жерде, илең-салаң, ара бөк болуп турган ишке ж.б. карата колдонулат. *Акыры үй ээсинин чыдамы жетпей буркан-шаркандады! - Же ары эмес, же бери эмес, кайда силердин көкөлөткөн күйөө балаңар! Аның Айылчы агасы не ыңгыранат* (Бейшеналиев).

ЖЕ ӨЛҮҮ ЭМЕС, ЖЕ ТИРҮҮ ЭМЕС. Же ары жакка кошулбай, же бери жакка кошулбай, шүмүрөйүп жалгыз калгандык, өтө оор абалда болгондук. *Паризек бут элдин ишеничинен кетип, өзүн же өлүү эмес, же тирүү эместей сезди* (Ашымбаев).

ЖЕ ҮЙДӨ ЖОК, ЖЕ ЧҮЙДӨ ЖОК. Ара жолдо калгандык, иленсалаң болгондук. *Мен байкуш же үйдө жок, же чүйдө жок каламбы* (Тойбаев).

ЖЕ ЫЙЛАЙ АЛБАЙ, ЖЕ КҮЛӨ АЛБАЙ. Эмне кыларын билбей, өтө оор абалга туш келгендей, дендароо болуп аргасы түгөнгөндөй. *Сапардын арамзалыгына эми түшүнгөн*

Назгүл же ыйлай албай, же күлө албай, боз ала болуп бир пас турду да, "сиз да кечириңиз" деп менин кучагыма жыгылды (Саатов). *Батма апа же ыйлай албай, же күлө албай далдырайт* ("Ала-Тоо").

ЖЕБЕРИНЕ ЖЕТҮҮ. к. Жер-жеберине жетүү.

ЖЕГЕНИ ЖЕЛИМ, ИЧКЕНИ ИРИМ БОЛУУ. Кандайдыр бир нерседен кооптонгондой, сары санаа болуп тынчы кетүү, санаасы тынбай бушайман боло берүү, санааркап айласы кетүү. *Байкуш Сабира күнү бүгүнгө чейин жегени желим, ичкени ирим болуп канкакшап жүргөн имиш* (Абдукаримов). *Ыр тараса, Эрмекбай как баштын жегени желим, ичкени ирим болор* (Бейшеналиев).

ЖЕЗ КАНАТ. Чыгаан күлүк, ашкан күлүк, шыйрагы узун, сындуу күлүк. *Кара байыр казан ат, Калбыр өпкө жез канат, Ат күлүгүн алалы* ("Манас").

В.: Жез билек. *Калбыр өпкө жез билек* ("Манас").

ЖЕЗ КЕМПИР. 1. Жомоктордо айтылуучу тырмактарынын, тумшугунун учу жез, сыйкырдуу, мыкаачы кемпир деген мааниде. *Кээде жез кемпирлер укмуштуу суроттөлгөндө, абдан коркор элек* (Шүкүрбеков).

2. *өт.* Колунан жакшылык келбеген, абдан катаал, ырайымсыз, митайым, шум (көбүнчө кемпирлерге, аялдарга карата). *Ал жез кемпирден сен эмне жакшылык күтүп жүрөсүң? - деп, эжем мени жекирип, колдон алып жетелеп кетти* ("Ала-Тоо").

ЖЕЗ КЕМПИРДИН ЖЕЛЕСИ. Көбүнчө жаандан кийин күндүн нурунун чагылуусунун натыйжасында асманда пайда болгон жаа сыяктуу ар түрдүү түстөгү көк-жашыл тилке, асан-үсөн, көк желе. *Кечинде, күндүн көзү бүркөлгөндө, Көрүндү жез кемпирдин кош желеси* (Шимеев).

ЖЕЗ ОЙМОК. Кийим тигүү, сайма сабоу ж.б. иштерди аткарууну мыкты билген уз, абдан устат, иштүү. *Ыбырай тек-жайын айтып отурса, өзүнчө узун сабак, энеси жез оймок, сөзмөр эле* (Ашымбаев). *Жез оймок аял өзү эле Сарамжал менен үй кармап Салтанат менен жыргашы* (Тоголок Молдо). *Жез оймоктун ыктуусу, Ургаачынын мыктысы* ("Эр Төштүк").

ЖЕЗ ТАНДАЙ. Сөзгө чебер, чечен, акындыгы жетик. *Алтын жаак, жез таңдай Ырчы болгон экенсиң* (Токтогул). - *Кана, жез таңдай! Баккоргонду мактоочу кезиң келди го, эми?* (Осмоналиев). *Музооке аке, "кылды тырмап мал тапкан, сөзү менен жан баккан" өнөрлүү жез таңдай эле* (Бейшеналиев).

ЖЕЗ ТУМШУК. 1. Жомоктордо тумшугу, тырмактары жез, көбүнчө сулуу аял кебетесинде кубулуп көрүнгөн, кулак тундурган ачуу чанырыгы бар деп айтылуучу укмуштуу жан. *Мергенчи мылтыгын алып, карагайдын башында аңдып отурса, жез тумшук келип, чаңырып дөңгөчтү басып калат* (Сыдыкбеков).

2. *от.* Ырайымсыз, канкор, мыкаачы. *Фашист деген - кан тырмактуу жез тумшук, Кара жүрөк, Эч кылмыштан кайтпаган* (Маликов).

ЖЕЗ ТЫЙЫНГА АРЗЫБОО. к. Тыйынга арзыбоо.

ЖЕЗ ТЫРМАК. 1. Колунан эч нерсе чыкпаган, өтө зыкым, абдан сараң. *Бир жез тырмак келини бар, менин күнүм ушунун колунда* (Элебаев). *Мамирмазиндин бул кызы кессең кан чыкпай турган бир жез тырмак эле* (Элебаев).

2. к. Жез тумшук 1.

ЖЕК КӨРҮМЧҮ. Көзгө суук учураган, өтө алгылыксыз, начар,

шумшук. *Жек көрумчу жактары козголбой калабы?* (Осмоналиев). *Кан чеңгел канкорлорго ал экөө тең жек көрумчү* (Бейшеналиев).

ЖЕКСЕН БОЛУУ. к. Жер менен жексен болуу.

ЖЕКСЕН КЫЛУУ. к. Жер менен жексен кылуу.

ЖЕЛ КАЙЫП. Көзгө көрүнбөй, тымызын жүрүүчү жан. *Кылмышкер жел кайып болсо да, мен аны табам* (Сыдыкбеков).

ЖЕЛ КОЛТУК. Жеңил мүнөз, туруксуз. *Жел колтук, ала көөдөн, ала канат Үчөө тең бир мүнөздөн орун алат* (Тоголок Молдо). *Далай жел колтуктар... өзүңүз эшиткен жаныттма казалдарды какшап жатпагандары мындай турсун, ...не бир шумдуктарды таркатууда* (Бейшеналиев).

ЖЕЛ ОО. Эч наар албай, тамакаш ичпей кезээрип, ачка жүрө берүү. *- Эмне, жел оогону жүрөсүңбү?* (Ашырбаев). *- Жел оосом да көлдү көрмөйүнчө өлбөймун* (Сыдыкбеков).

ЖЕЛ ООЗ. Укканын учурткан, ачык ооз, ушакчы. *Бул жел ооз неме журтка бүтүндөй таркатып дууду-дууну күчөтөт* (Бейшеналиев).

ЖЕЛ ӨПКӨ. Ала көөдөн, көйрөң, куру мактанчаак, женил мүнөз. *Айдараалы жел өпкө мушташпаган киши калбагандыр* (Абдукаримов). *Жел өпкө көйрөң теңебейт Өзүн катардагы кишиге* (Бейшеналиев). *Бир жагынан жел өпкө жаштарды ээрчип кеткенине иренжиди* (Укаев).

ЖЕЛ СӨЗ. Ишке ашпай турган, аткарылбай, орундалбай турган куру сөз, жалган сөз. *Кайра куруу, жаңылануу, маалымдуулук, ачык айтып ак сүйлөө - мурдагыдай жел сөздөр эмес* ("Ленинчил жаш"). *Бирок, жел сөз жанга дары болмок беле* (Сыдыкбеков).

ЖЕЛ ТАМАН. 1. Бир жерге жай алып тура албаган, аягы сай таппаган, басанаак. *Жел таман желип-жортуп айылдап жүр. Жээлигип өзүн-өзү дайындап жүр* (Тоголок Молдо). *Арбак урган жел таман балдарды ээрчитип кайда кетип калды* ("Ала-Тоо").

2. Женил мүнөз, туруксуз, шайкелең. *- Анын эмнесине аза күтөсүң? Андай жел тамандар фронтовиктен айлансын!* (Абдукаимов). *Ал жел таман ойсоктогон мүнөздөрүнө жараша эң болбогондо көз жашы кылып тынуу керек* ("Чалкан").

ЖЕЛ ТАМАНДЫК. Женил мүнөздүүлүк, туруксуздук, шайкелеңдик. *Шарипова бул жылдары женил турмушка жендирип, жел тамандык кылып жүрдү* ("Советтик Кыргызстан").

ЖЕЛ ТУРУУ. Суук тийүүдөн, көбүнчө, бел же муундар ооруп калуу. *Белинин так ушул жерине жел туруп калган экен, кыймылдай албай калыптыр* (Жусупов).

ЖЕЛГЕ КЕТҮҮ. Куру убара болуу, эмгеги текке кетүү. *Кыйнап жүрүп таптырып алабыз деген басмачылардын аракети желге кетип, умуту чорт кесилди* (Жантөшев).

ЖЕЛГЕНИН ЖЕЛ, КОНГОНУН КОКТУ БИЛБӨӨ. Бир жерге жай алып, орун алып тура албоо, белгилүү бир жерде боло албоо, андамында жүрө берүү. *Ошондон кийин желгенин жел, конгонун кокту билбей жолобой калды* ("Советтик Кыргызстан").

ЖЕЛГЕНИНЕ ЖЕЛ ЖЕТПӨӨ. Катуу, тез, ылдам жүрүү. *Кылкуйрукту шалактатып, желгенине жел жетпей келе жатат* (Абдукаимов). *Андан мындан бир тийип, жаш баладай сергек дейт, желгенине жел жетпейт* (Медетов).

ЖЕЛДЕЙ УЧУУ. Көзгө илээшпей өтө тез жүрүү, чымын-куюн

болуу. *Оросул буйрук боюнча желдей учуп, кара кашка атка камчы үстүнө камчы басып, Чекирге баратат* (Осмоналиев).

ЖЕЛЕ УЗАРТУУ. Байлана турган кулундардын санын көбөйтүү. *Туугандары жергелеш конушат, желесин узартышат* ("Ала-Тоо").

ЖЕЛИ ЧЫГУУ. Көпкөлөң тартып, бой көтөрүп, эч кимди көзүнө илбей жүрүп, бир катуу жазадан, кырсыктан улам эсине келүү, жини кагылып, көзү ачылуу, мурдагысындай болбой калуу. *Дардаңпостун жели чыксын дегенби, Тоймат кескин жоп кайтарды* (Каимов). *Желиң чыгып, деминдин бөксөргөнү ушул* (Сасыкбаев). *Ошентип, өзүнчө ээлигем деп жели чыккан Тазабек, журт башына оор күн түшкөндө да айлына анча арка-тирек боло алган эмес* (Сыдыкбеков).

ЖЕЛИН ЧЫГАРУУ. Эсине келтирип, окутуп коюу. *Акесин таанытып, желин чыгарып коеюн* (Тойбаев).

ЖЕЛИН САЛУУ. Туур маалына жакындап, желини чоңоюп калуу. *Арык кой желин сала албайт* (Осмонкул).

ЖЕЛКЕГЕ МИНҮҮ. Өзүнчө эмгектенбей, бирөөгө салмагын салып, анын эсебинен күн көрүү. *Өзүңчө эмгектенсең боло, качанкыга чейин биздин желкебизге минесиң, биз да карыдык, - деп атам жемелей баштады* ("Ленинчил жаш").

ЖЕЛКЕМДИН ЧУҢКУРУ КӨРСҮН. Такыр көрбөйүн, ага кайрылбайын, экинчи көргүлүк кылбасын деген мааниде колдонулат. *Паризек ал жерди желкемдин чуңкуру көрсүн деп, баягы эле көнгөн ишинде калган* (Ашымбаев). *Аларды желкемдин чуңкуру көрсүн, жүздөрү курусун* (Тойбаев).

ЖЕЛКЕСИ ЖОК. Абдан кежир, кыйык, тил албаган. *Бала туруп мындай желкеси жокту ким көргөн.*

В.: Желкесинин чуңкуру жок. *- Балаңызды ушинтип да үйрөтөсүзбү, - деди Ташбек апамды уяткарып, - желкесинин чуңкуру жок турбайбы* (Саатов).

ЖЕЛКЕСИ ТЫРЫШУУ. Ачуусу келүү, тырчый түшүү. *Желкеңиз тырышпасын тууган. Сиздин оюңузча, ал киши оокат да жебесинби?* ("Чалкан"). *Менин тилимен чыкпаган Субандын бул ишине таң калып, желкем тырыша түштү. Көрсө, сууну ылайлаган киши бар экен* (Жантөшев).

ЖЕМ БОЛУУ. Бирөөгө акысын же башка бир нерсесин алдырып жиберүү, алдатуу, башкаларга олжо болуу, талоонго калуу. *Илгерки сиздин агаңыз, булардын бабасы Музооке комузчу жок, аларга жем болгудай* (Бейшеналиев). *Балким, мен, өмүр бою ойлогон оюма, тилеген максатыма жетпей, көрүнгөнгө жем болуп жүрүп өтөрмүн* (Абдукаимов).

ЖЕМ ЖЕГЕН АКЫР. Туулуп-өскөн, кенедейинен чоңойгон жери. *Жаныңа эш болор деп таптаган тулпарың, жашында жем жеген акырын эңсеп, чылбырын үзсө кантип токтотосуң* (Бейшеналиев).

ЖЕМ ТАШТОО. Кичинеден бирдемелерге кынык алдыруу, кызыктыруу. *Аны амал менен жем таштап гана чукул коштоого мүмкүн* (Бейшеналиев). *Эскертүүбүз керек мындан ары душманга жем ташпабасын* (Ашымбаев).

ЖЕМ САЛДЫ КЫЛУУ. Азыраак, болор-болбос гана таткантып коюу (тамак, оокат, жем ж.б.). *Жем салды кылып эле жөн болосуңбу?*

ЖЕМИН ЖЕДИРБӨӨ. Бирөөгө алдатып ийбөө, женилип калбай өз укугун, өз намысын талашып тен-

тайлашкандай кудурети болуу. *Осмонго жемиңди жедирчү болсоң, тилиңди бууйбуз* (Осмоналиев). *Жамийла да бирөөгө жемин жегизбеген өжөр, айтышканы менен айтыша турган* (Айтматов). *Неткен менен бири-бирине жемин жедире койчу да эмес* (Өмүрбаев).

ЖЕҢ ИЧИНЕН. Башкаларга билгизбей, астыртан, тымызын, жашыруун. *Ошол күнү эле Абил бий элеттин билермандарын шашылыш чогултуп, Бекназардын жең ичинен жүргүзүп жаткан аракетин чийиндеп чыккандык деп айыптады* (Касымбеков). *Ал эми сатуучулар болсо, жең ичинен жылдырып коюп, биз көрүп турсак да, өзүнө эч нерсени жүүткүсү келбейт* ("Советтик Кыргызстан").

В.: Жең учунан. *Жакшылардын жең учунан мүлтүлдөтүп жегени үчүн, учөө тең кечээ мандикерге жөнөп кетти* (Жантөшев).

Жең учу менен. *Иште акырын, биротоло өчүрүү максатында жең учу менен кам көрүп жатышат* ("Советтик Кыргызстан"). *Жең учу менен сүйлөш.*

ЖЕҢИ УЗАРУУ. Кийим-кечеси оңолуп, тыңып калуу, жетишип калуу. *Этеги бүтөлүп, жеңи узарды.*

ЖЕҢИЛ БАА. Орунсуз сүйлөп, болор-болбос, өйдө-төмөн иштерге орду жок киришип, туура эмес иш кылып кадыр-баркын кетирип, баасын төмөндөтүп алган. *Езеф бул саам чолок акылга жеңдирип, көпчүлүккө жеңил баа боло түшкөнүнө кейиди* (Ашымбаев). *Койчу, мени ошончолук эле жеңил баа деп ойлойсуңбу?* (Бейшеналиев).

ЖЕҢИЛ БАРЫП, ООР КЕЛ. Жолуң болсун, үзүрлүү, олжолуу кайт деген сыяктуу жакшы тилек, каалоо маанисинде колдонулат. *Жеңил барып оор кел, Тиркич моюн болугум. Бактысын тилейм жолуңдун* (Тоголок Молдо).

ЖЕҢИЛДИН АСТЫ, ООРДУН ҮСТҮ МЕНЕН. Жанын кейитпей, кыйналбай, оноюна качырып, жеңил жашоону издеген, жеңил турмушту көздөгөн. *Жеңилдин асты, оордун үстү менен жүрүп күн өткөргөндөр да жок эмес* ("Чалкан").

ЖЕҢИЛИН ЖЕРДЕН, ООРУН КОЛДОН АЛУУ. Каралашуу, жардамдашуу, ишин жеңилдетүү, керегине жароо. *Ушул үчөө чөңойсо, жеңилимди жерден, оорумду колдон алар деген үмүттү алдыма койдум* ("Ленинчил жаш"). *Белек абам үйбүлөсү менен келип, жеңилин жерден, оорун колдон алып, өзүнө тээк болсо деген тилегинин четин чыгарат, энем, мага* ("Кыргызстан маданияты"). *Чарбанын жеңилин жерден, оорун колдон алган жаштар* ("Советтик Кыргызстан").

ЖЕП ЖИБЕРЧҮДӨЙ. Аябай каарданган, жекире карагандай, жаалын төккөндөй, жек көргөндөй кебетеде. *Езеф чукулдап келип Шволикти жеп жиберчүдөй карады* (Ашымбаев). *Шарапат көзүнүн кыйыгы менен Чечейбайды жеп жиберчүдөй тиктеп, эмне кыларын билбей турду* (Абдукаимов).

В.: Жеп ийчүдөй. *Сурданып, жеп ийчүдөй болуп турган Айдакени таныды* (Осмоналиев).

Жеп жибере жаздоо. *Түшкө чейин жатканың эмнең? - деп аялын жеп жибере жаздады* (Укаев).

Жеп кое жаздоо. *Аялдар Анналы тытмалап жеп кое жаздашты.* (Ашымбаев).

ЖЕР АСТЫН-ҮСТҮН БОЛУУ. Өтө кыйын, абдан оор абалга дуушар болуп, эмне кыларын билбей, көзү каранғылап, сендиректей түшүү. *Айдакенин эси ооп түшүп, жер астын-үстүн болуп кеткенсиди* (Осмоналиев). *Жакшылыктан үмүт үзүп, жер астын-үстүн болуп чайпалат* (Бердикеев).

В.: Дүйнө астын-үстүн болуу. *Дүйнө астын-үстүн болуп, жер көчүп бараткансып, кулак-башы чуулдайт* (Исмаилов).

ЖЕР БАСПАЙ КАЛУУ. Эч нерсени көзүнө илбей, текеберленип, дөөгүрсүнүп, көтөрүлүп турган абалда болуу, менменсинип, мурдун көтөрүп, көөп кетүү. *Жаңыдан бийликке келишкендердин акылсыздары тез эле дердейип, жер баспай калышат* (Осмоналиев). *Чочуганым менменсинип жер баспай калган чунак, окус шартым жок деп коебу дейм* (Бейшеналиев). *Бул атагыма жер баспай, таноом дердейип калса керек* (Осмоналиев).

В.: Жер бетине сыйбоо. - *Пах, пах! Мына бул жамандын жер бетине сыйбай турганын карасаң!* (Укаев).

ЖЕР БЕЗӨӨ. к. Жер чечегин безөө.

ЖЕР ЖАЗДАНУУ. Өлүү, дүйнөдөн кайтуу, көз жумуу. *Айлыбыздан эле кеткен азаматтарыбыздын далайы жер жазданып, алыста калды* (Абдыраманов). - *А мен жер жазданып калган чыгар деп ойлогом* (Касымбеков).

ЖЕР ЖАМАНДАП БАРБАСЫН. Көбүнчө өлгөн адамдын терс көрүнүшүн, кыял-жоругун айтуудан мурда "өлгөн адамды жамандоочу эмес эле" дегендей мааниде эскертүү иретинде колдонулат. *Жер жамандап барбасын, Мадылдын тору кашка атын аган Дорбу үстүнө ысык аркан чырматып жиберип, кулан чаар ат кылып, кара өзгөйлүк менен тартып алды эле, ошону мойнуна ал* (Касымбеков).

ЖЕР ЖАРЫЛУУ. Таң шооласы көрүнүү, таң ата баштоо. *Алар Пишпек станциясына барганда жер жарылып, чыгыш тарап үлбүрөңкү ак шоолага чулганды* (Ашымбаев). *Жер жарылып, таңдын шооласы ак жээктенип көз ачылды* ("Ала-Тоо").

ЖЕР-ЖЕБИРИНЕ ЖЕТҮҮ. 1. Ата-жотосунан бери козгоп, капкайдагы кемчилигин чукуп, аябай тилдөө, катуу жекирүү, жемелөө. *Бирөөнүн жер-жебирине жетип, эшикти көздөй бараткандын көрүп, көзүм умачтай ачылды* (Жусупов). *Кемпир жер-жебирине жетип тилдеп кирди* ("Ала-Тоо"). *Бир жутум жарма берсе да, боору таш Масылкан капкайдагыны айтып, жер-жебирине жетип туруп анан берет* (Баялинов).

2. Майда-чүйдөсүнө чейин, эчтемесин калтырбай айтып чыгуу, сөз кылуу. *Анын жер-жебирине жетип, баарын терип-тепчип отуруунун кереги эмне?* ("Чалкан").

ЖЕР ЖУТКАНДАЙ. Ын-жынсыз, дайынсыз жоголгондой, жер алдына батып кеткендей. *Осмон бригадирди издеп жүрдү. Жер жуткандай жок ал* (Өмүрбаев). *Ошолор менен кошо жер жутуп кеткендей айлана жоошуй түштү* (Медетов).

ЖЕР ЖУТКУР! "Өлгүр", "өлүп кеткир" деген мааниде тилдөө, наалат айтуу, жемелөө иретинде колдонулат. *"Каскактай болуп, кайдан жетип келди эле бул жер жуткур" дешери айдан ачык* (Касымбеков).

В.: Жер соргур! *"Үлүрөйгөн жер соргур!" - деп байбиче жаалдана баштады* ("Ала-Тоо").

ЖЕР ЗАМАНДАН БЕРИ. к. Жер каймактагандан бери.

ЖЕР КАЗСА ДА. к. Төбөсү менен жер казса да.

ЖЕР КАЙМАКТАГАНДАН БЕРИ. Капкачан, алда качан эле, көптөн бери, илгертеден. *Мындай расми жер каймактагандан бери жок эле дегеним да* (Үмөталиев). *Жер каймактагандан бери кошокторду бөктөрүп жургөнсүп сүйлөйсүз да, жарыктык!* ("Ала-Тоо"). *Биз ошол*

жер каймактагандан бери адамдын кулагы укпаган нерселерди иш жүзүнө ашыра турган адамдардан-быз (Байтемиров).

В.: Жер замандан бери. *Алардын шилтээр шумкары баягы эле жер замандан бери кой багып атагы чыгып жүрчү эле, көрчү муну* (Кыдырмышев).

ЖЕР КАРАМА. Өтүмү жок, мылжың, жалтак, тартынчаак. *Кыз сымал назик жана жер карама болуп калышына куу турмуштун зардабы тийди* (Ашымбаев). *Энеси мунун баарын сезип, кызы түгүл өзү да жер карама болуп калды* (Абдукаимов).

ЖЕР КАРАТПОО. Шагын сындырбоо, уят кылбоо, уятка калтырбоо. *Жокчулук бир жагынан, белдүү туугандын жогу бир жагынан жер каратып, элден кем кылган* (Ашымбаев). *Каңгыган агасын кошоктогон мырзаларынын көзүнчө жер каратпай... тосконуна Байымбет маашырлана баржактады* (Бейшеналиев). *Колукту үлпүнчөк ичинен нестейип тиктеп, ордунан тура кала тургандай болуп барып, не уяты, не чарасыздыгы, не атаны жер каратпоо көйү этегинен басты белем, ошол бойдон селейе түштү* (Касымбеков).

ЖЕР КАРОО. Бир нерсеге кыжалат болгондой шылкыюу, онтойсуз абалда болуу, баш көтөрбөө, уялып бирөөгө тике карай албоо. *Мүмкүн Ысак өзү болгондо планды мынчалык көкөлөтпөй эле алына чактап кабылдамак, эми минтип эл алдында жер карап отурабыз* (Исмаилов). *Ачуугa алдырганың ал. Эртең эле жер карайсың* (Айтматов). *Футбол талаасын өз күчүбүз менен куруп алабыз деген аракетибиз оңунан чыкпай, жер карап калдык* ("Советтик Кыргызстан").

ЖЕР КӨТӨРГҮС. Абдан көп, өтө оор. *Жер көтөрө алгыс дүңгүрөгөн кол менен туш-тараптан Чыңгыс хандын кошуундары каптап кирип келди* (Үмөталиев). *Жер көтөргүс бул жорукту көрбөйүн деген Чөмүч молдо Жумгалга үй-бүлөсүн алып көчүп кетет* (Осмоналиев).

ЖЕР КӨЧҮҮ. Абдан оор абалга дуушар болуп өзүн начар сезип, эсин жоготуп бараткандай абалда айласы кетип туруу. *Бир бутунан ажыраганын билгенде, Төлөмүштүн көнүлү караңгылап, жер көчүп кетти* (Бердикеев). *Шволиктин ыманы- заман болуп, алдынан жер көчтү* (Ашымбаев). *Бермет эстен танып, көзүнө эчтеме көрүнбөй, жер көчүп, нары-бери басып жүрдү* (Абдукаимов).

ЖЕР КУЧАКТАТУУ. Өлтүрүү, көзүн тазалоо, жок кылуу. *Ушул колум менен далай жанды жер кучактаткамын. Бирок, Тоголок Молдонун куну кымбат Чоюбек болуш! - деп, паңсат башын чайкады* (Бейшеналиев).

ЖЕР МАЙ. *эск.* Нефть маанисинде колдонулат. *Таш көмүр, жер май кендери бар* ("Эркин Тоо").

ЖЕР МАЙЫШКАН. Аябай көп, сан жеткис, жер жайнаган. *Жети-Өзөндө Жедигер, Жер майышкан көп элди, Жетик Чоро жыйды эми* ("Сейтек"). *Душман жер майышкан кол менен, дүңгүрөгөн сансыз артиллерия менен таңга жуук чабуул жасады* (Абдукаимов).

ЖЕР БАСТЫРБОО. Абдан аяп, бөпөлөп, бапестеп багуу, эркелетип, кадырлап өстүрүү. *Кундуз колунан келсе эч кимибизди жер бастырбай, төбөсүнө көтөргүсү бар* (Медетов).

ЖЕР МЕНЕН ЖЕКСЕН БОЛУУ. **1.** Эч нерсеси калбай тыптыйпыл болуу, жоголуу, жок болуу. *Бир кездерде сен да урап, жер менен жексен болорсуң!* (Бектенов). *Көзүң жамандыкты көрбөсүн, жөн эле тепсеп кетсе, жер менен жексен болчудай* (Медетов). *Ал тепсендиде бычырап, чирип, жер менен жексен болбодубу* (Борбиев).

2. Өйдө карай албай, баш көтөрө албай катуу уят болуу, абдан кичирүү. *Эмне кыларымды билбей, кирерге жер таппай, жер менен жексен болдум* ("Ленинчил жаш").

В.: Жексен болуу. *Энеке! Ал дүйнө жексен болду, чырмалган эмгекчилер үздү торду* (Турусбеков). *Таштар кумдай быркырап, жексен болду далайлар* (Үмөталиев).

Жер менен жер болуу. *Баш көтөрө албай жер менен жер болдук* ("Ала-Тоо").

ЖЕР МЕНЕН ЖЕКСЕН КЫЛУУ. **1.** Жок кылуу,тыптыйпыл кылып жоготуу, кыйратуу, талкалоо. *Фашисттик жырткычты жер менен жексен кылмайынча, артынан түшкөнүм түшкөн* (Баялинов). *Байманаптар бейкам элди тарпка конгон жорудай канын соруп, жер менен жексен кылып, бейкут журтту кансыраткан* (Бейшеналиев).

2. Баш көтөртпөй катуу запкы көрсөтүү, тебелеп-тепсеп колдон келет кылуу, кордук көрсөтүү. *Алсыз кедейдин кызы болгону үчүн каардуу кайнене анда аны жер менен жексен кылып кордогон* (Сыдыкбеков).

В.: Жексен кылуу. *Фашисттиң жексен кылууну Баатыр аскер билүүчү* (Бейшеналиев). *Душманды жексен кылууга Балбандар турат тирелип* (Бөкөнбаев).

ЖЕР МОЮНДОО. Жол арбытуу, баса турган жолун тендеп калуу. *Жолго чыгып алганбыз, Жер моюндап калганбыз* ("Ырлар").

ЖЕР ОО. Башка бир жерден экинчи бир жерге орун которуу, жер которуп жайгашуу. *Жетимдиктин залдарынан жер ооп, жыты таяке бирөөлөрдүн көзүн карап, күйпүйгөн учурунда Айылчы жолугуп калды* (Бейшеналиев). *Жер ооп орустар там куруп жатса, дубалына таң калышкан* (Осмоналиев).

В.: Жер оодаруу. *Айылдаштарынын көпчүлүгү бир жактан жер оодарып келгендей, бейтааныш жаштар* (Каимов).

ЖЕР САБОО. Буркан-шаркан түшүп, абдан ачууланууу, каарын төгүү. *Аялыңды күтө албай башыңды аттатып жибердиң, тыякта ажы агаң андан жер сабап олтурат* (Өгөбаев). *Канайдын журтка таштап кеткен бул кылыгына Бишкек жер сабап өкүрдү* (Үмөталиев).

ЖЕР СОЛКУЛДАТКАН. Өтө көп, жер жайнаган, жер дүңгүрөткөн. *Батманын артынан жер солкулдаткан кайырчыдай колун созгон өрөөн ичиндеги көп эл кууп бара жаткансыды* (Жусупов).

ЖЕР СООРУСУ. Жердин эң мыктысы, дыйканчылыкка, малга же башка тиричиликке ыңгайлуусу, кооз, көрктүү, өтө көркөм болуп көрүнгөн шарттары. *Жылгындуу Кең-Кол, чоң Талас Жер соорусу турбайбы Муну жердеген адам тунбайбы* ("Семетей"). *Созулуп жаткан Ысык-Көл Соорусу жердин турбайбы* (Сарногоев).

ЖЕР СОРГУР. к. Жер жуткур.

ЖЕР СОЮЛТКАН. Быкылдаган, жер жайнаган, абдан көп болуп көрүнгөн. *Чак күндүз эле кедейлердин бапестеп өстүргөн эгинин жер союлткан, жутаган малга тебелетип, айматып кирди* (Бейшеналиев). *Манас жоосун багынтууга жер союлткан түмөндөгөн кол менен аттанат* (Тоголок Молдо).

ЖЕР-СУУГА БАТПОО. Абдан сүйүнүү, көнүлү көтөрүлүп, абдан толкунданууу, көнүлү ачык, жайдары абалда болуу. - *Өзүм адам кейпине келип, кызматым гана тургай, бүт турмушум сонун боло баштаган үчүн жер-суугa батпай жүрөм* (Эсенкожоев).

В.: Жерге батпоо. *Калпа ажынын билермандарынын көзүнчө көтөрө чалганына Бошкой жерге батпай калды* (Бейшеналиев). *Сабыр чоң атасынын мактаганына жерге батпай кетти* (Жусупов).

Жер-сууга батпоо. *Балалуу болгонумда жер-сууга батпай, көңүлүм кушбак болуп жүрдүм* (Абдукаримов).

ЖЕР-СУУНУ БУЗУУ. Абдан катуу бакыруу, бакырып-өкүрүп катуу үн чыгаруу, кыйкыруу. *Бир жылдан берки мээнетим канакей?! - деп Мария жер-сууну бузуп, Шволикти улам демите берди* (Ашымбаев).

В.: Жер-сууну жаруу. *Аңгыча аялдын жер-сууну жарып чаңырганы жан бүткөндү жай-жайынан козгоду* (Ашымбаев).

ЖЕР СҮЗҮҮ. 1. Баш көтөрө албоо, кыйроо, талкалануу. *Ошонун жылма мамилесине алданып, жер сүзүп кала жаздадым э... э...* (Бейшеналиев). *Кызыл каармандардын соккусуна туруштук бере алышпай душмандын көп колу тумшугу менен жер сүздү* (Бектенов).

2. Өзүн-өзү кармай албай шылкшулк эткен же туруруга шайы келбей, бутуна тура албай жатып калган абалда болуу (уйку менен алек болгон же мас болгон абалга карата) *Куру ичегисин аракка каарытып жер сүзүп жатар эле кээде* (Сасыкбаев).

ЖЕР СЫЙПАЛАТУУ. Эч нерсесин калтырбай, тыптыйпыл кылуу, карайлатуу, куру алакан калтыруу. *Деңкейген акын чалыш Молдону жер сыйпалатпасаң, ыраазы эмесмин* (Бейшеналиев). *Касымбек... Тогуз-Тородогу тезек, тагай элдеринин мол эгиндерин шыпырып жер сыйпалата тоноду* (Бейшеналиев).

ЖЕР СЫЙПАЛОО. Колунда эч нерсеси жок, бүт баарынан ажырап, сызга отуруп калуу, эч нерсе таппай калуу. *Эми минтип эки үйүргө жакын жылкысынан көз көрүнөө ажырап, жер сыйпалап отурат* (Үмөталиев).

В.: Жер сыйпоо. *Жер сыйпап карайлаган мен кургур тоо булбулу Токтогулду алпештеп торолткон жеринен издеп өксөйүп* (Тоголок Молдо). *Эми кур жер сыйпап кайтканда, ого бетер куруйсуңго* (Бейшеналиев).

ЖЕР ТАЛАШУУ. Катуу кыйналгандыктан же аябай уйкусу катуу келгендиктен жаткысы келүү. *Доктордун айтуусу боюнча күндүз уктабоо керек, ал эми Карасарт болсо, жер талашып турат* (Кыдырмышев).

ЖЕР ТАМАНДАП КАЛ. Бирөөгө карата: "өлүп кал, жашабай кал, көмүлүп кал, жакшылык көрбөй кал" деген маанидеги каргоо. *Бизге жаманчылык ойлогон адам жер таманда п калсын!* (Бектенов).

ЖЕР ҮШӨӨ. Жаңы жердин шартына көнө албай, чочуркоо, жатыркоо. *Иниси жер үшөбөй, кара оокатка камбыл омоктуу эргулуна тартты* (Бейшеналиев). *Жер үшөбөй байырлагыла, Байымбет колумду узартып, чарбакты ээлесин, - деди Айылчы абасы* (Бейшеналиев).

ЖЕР чЕчЕГИН БЕЗӨӨ. 1. Өтө уккулуктуу, мукам үн чыгарып сайроо, ырдоо, чечен сүйлөө. *Чоор тиги кишинин оозуна тийгенде жер чечегин безейт, дүнүйө сырын чечип, айтып жаткандай болот* (Жантөшев). *Жигит жер чечегин безеп ырдады* ("Ала-Тоо").

2. Капкайдагыны айтып безелеп сүйлөй берүү же безилдеп көп сүйлөө, тили буудай куруу. *"Салаалап тарап сакалды, карылар айтсын макалды" деп сөзүн куюлуштуруп, анан булбулдай муңканып жер*

чечегин безейт эле (Осмоналиев). *Тоголок Молдо жер чечегин безеп, хандан, бектен кайра тартпай, элди акыйкатка үндөп, жакырларга жан тарткан эр* (Бейшеналиев). *Калбубү буркурап ыйлап, жер чечегин безеп жалынат* (Жантөшев).

В.: Жер безөө. *Жер безеп сүйлөп жатты.*

ЖЕР ЧИЙДИРИП КЕЛҮҮ. Абдан мыктылап, ойдогудай аткаруу, андан да жогорураак жасоо. *Кыз кальңсыз болсо да каадасыз болбойт, бетинде кызылы болсо 32 мүдөөнү жер чийдирип эле келер* (Жантөшев).

ЖЕР ЧУКУП ОЛТУРУП КАЛУУ. Эмне кыларын билбей айласы кетүү, кыйын абалда калуу, аргасы түгөнүү. *Жармач туугандарың баш көтөрө алышпай жер чукуп олтуруп калышты* (Сыдыкбеков).

ЖЕРГЕ БАТПОО. к. Жер-сууга батпоо.

ЖЕРГЕ БАТЫРБОО. Абдан катуу мактоо. *Жалгыз арчага сыйынып келип-кеткендер, Дүңкананын кабарын жерге батырышпай, деле көкөлөтүп жиберишти* (Жусупов).

ЖЕРГЕ АЛЫП КОЮУ. Өлгөн адамдын кийим-кечесин чечиндирип көмгөнгө чейин кое турган орду на жайгаштыруу (боз үйгө же башка жайга). *Өлүктү жерге алып койгондон кийин, өлүк каадасы кылып жакындары жоктой баштады* ("Ала-Тоо").

В.: Чийге алып коюу. *Өлүктү чийге алып коюптур.*

ЖЕРГЕ БЕРҮҮ. Өлүү, ажырап калуу. *Далай баласын жерге берип, жүрөгү калган энеде жан жок* (Укаев).

ЖЕРГЕ ЖАШЫРУУ. Өлүктү мүрзөгө алпарып коюу, көмүү. *Жолонду жерге жашыргандан бери төрт күн өттү* (Жоошбаев).

ЖЕРГЕ КАЛТЫРБОО. Кыйып кетпөө, эстен чыгарбоо, унутуп койбоо. *Ошол эл-жер жөрөлгөсүн жерге калтырбай эмки жаштар силер, айыл даңкын чыгарып жатасыңар* (Жусупов). *Досуң сени эч качан жерге калтырбайт* ("Ленинчил жаш").

В.: Жерге таштабоо. *Ал силерди эч качан жерге таштабайт, - деп Алымкул да толкундана сүйлөдү* (Абдукаримов).

ЖЕРГЕ КИР. Тилдөө, жемелөө же жактырбоо маанисинде колдонулат. *Бала болбой жерге кир, карган ата-энеңе боор оорусаң боло! - деп, эжем мени уруша баштады* ("Ленинчил жаш"). *Малың менен жерге кир. Малың башыңда калсын, - деп апасынын каргап-шилеген сөздөрү кулагына даана угулду* (Мырзаев).

ЖЕРГЕ КИРИП КЕТЕ ЖАЗДОО. Бир нерсеге катуу уят болуу, аябай уялып баш көтөрбөө, эмне кыларын билбей өтө кыжалат болуу. *Акбала жерге кирип кете жаздады* (Укаев). *Ал досунун бул сөзүн укканда укса да укпамышка салып, жерге кирип кете жаздады* (Абдукаимов).

ЖЕРГЕ-СУУГА БАТПОО. к. Жер-сууга батпоо.

ЖЕРГЕ-СУУГА ТИЙГИЗБӨӨ. Абдан күчөтүп, көтөрө чалып мактоо, ашыра мактоо, аябай жеткире мактоо. *Эл эмчилигинди жерге-сууга тийгизбей макташат экен* (Бейшеналиев). *Чоң энеси Алмазды жерге-сууга тийгизбей мактап, ошондо кандай гана сүйүнбөдү дейсиң* (Саякбаев).

В.: Жерге тийгизбөө. *Сөздү чекир көз Шаршен алды, Баланы жерге тийгизбей мактап салды* ("Чалкан").

ЖЕРГЕ ТИЙГИЗБӨӨ. 1. к. Жерге-сууга тийгизбөө.

2. Эч нерсе калтырбоо, тез эле алып кетүү. *Алар алма какты тим эле жерге тийгизбей талап кетет* (Абакиров). *Жерге тийгизбей алат.*

ЖЕРГЕ ТИЙБӨӨ. Абдан сүйүнүү, көнүлү көтөрүнкү, жайдары абалда болуу, толкундануу. *Атам тааныбаган бирөөну эш кылып, жерге тийбей сүйүнүп жүрөт* (Элебаев).

ЖЕРГЕ ТҮКҮРҮҮ. Көбүнчө бир нерсени жактырбагандай, жек көргөндөй мааниде таныркоо, тан калуу. *Анын бул кылыгын кайнатасы угаары менен жерге түкүрдү* (Ашымбаев). *Орозбайдын бул жоругуна таңыркаган эл жерге түкүрүп, толкуп токтогон* (Өгөбаев).

ЖЕРДЕ КАЛБОО. Кароосуз калбоо, көнүл бурулбай калбоо, унутта калбоо маанисинде. *Бирок, мен андан деле жерде калбайм, жерде калган да жан эмесмин* (Абдыраманов). *"Мындай аял жерде калбайт", - деп ойлойм* (Казакбаев).

ЖЕРДЕН АЛЫП, КӨРГӨ УРУУ. Абдан катуу тилдөө, абийрин кетирүү, жер-жеберине жетип аябай жемелөө. *Акунжанды жерден алып көргө уруп, күн сайын Эрке кыздын көзүнө суук көргөзө берди* (Байтемиров). *Күйөө баласын эми жерден алып, көргө уруп, жамандап жүрдү* (Садыбакасов).

В.: Жерден алып, жерге уруу. *Мукан ачуусу келип, Сайраны жерден алып, жерге уруп жатты* (Саатов). *Анын жер-жеберине жетип, жерден алып, жерге уруунун бизге кереги эмне?* ("Чалкан").

Көрдөн алып, жерге уруу. - *Тигини карасаң! - Ороңбай көзүн чанагынан чыгара карап, Чоңбашевди көрдөн алып жерге урду* ("Чалкан").

Жерден алып, көргө салуу. *Атам "менин бир эле балам болобу" деп бечара апамды жерден алып көргө салат* ("Советтик Кыргызстан"). *Бечара Бүбүнү жерден алып, көргө салат* (Сыдыкбеков).

Көрдөн алып, көргө салуу. *Тилдептир көрдөн алып, көргө салып* (Турусбеков).

ЖЕРДЕН БАШЫН АЛБОО. Бирөөгө тике, түз карай албай, башын салып төмөн караган абалда болуу (көбүнчө абдан уят болгон же күнөөлүү, кылмыштуу болгон учурларга карата). *Ошондо да жерден башын албай, жакындарынын карааның көрөр бекемин деп кыңк этпейт* (Абдукаимов). *Ал биз кетер кеткиче башын жерден алган жок* ("Ала-Тоо").

ЖЕРДЕН БООРУН АЛБОО. Абдан катуу ыйлоо, өзөлөнүп, аябай мунканып көпкө басылбай ыйлоо. *Жалгыз баласынан ажыраган бечара эне, жерден боорун албай өксөп жатты* ("Ала-Тоо").

ЖЕРДЕН БООРУН КӨТӨРҮҮ. Чоноюу, өсүп жетилүү, эрезеге жетүү. *Балдары да жерден боорун көтөрүп, мал-салды өз бет алдынча багууга жарап калышты.* (Үмөталиев). *Эңкейген карт баба жерден боорун көтөргөн неберелерине акылдашты* (Бейшеналиев). *Тагдыр аны жерден боорун көтөргөндө эле комуздан өмүрүндө ажырабай турган бир окуяга туш кылды* (Каимов).

В.: Жерден боорун алуу. *Жерден боорун ала элек балдарына ким эмне жазат* (Айтматов).

ЖЕРДЕН ЧУКУСА ДА. Эмне кылса да, кандай болсо да (сөзсүз табуу же орундатуу маанисинде). *Ошол эле күнү булардын старчыны Кыдык деген келип: " Жерден чукусаң да табасың", - деп, эки кой, бир серке чыгым салышты да кетишти* (Жантөшев). *Бирок, бизден калып кутулуп кетем деп ойлобо, жерден чукусак да таап алабыз* (Саатов).

ЖЕРДЕН ЧЫГА КАЛГАНДАЙ. Капыстан, күтүлбөгөн жерден пайда боло калгандай. *Буга чейин үнсөзсүз келип, эми жерден чыга калгандай эмнеге туйлаганына айраңтаң эле* (Укаев). *Жерден чыга калгандай болуп, булар жанатан кайда эле?* (Сыдыкбеков).

ЖЕРДИН ЖЕТИ ТҮБҮ. Абдан алыс, өтө алыс. *Жердин жети түбүнөн Баяке экөөбүз байманабыз ташыганынан келди дейсиздерби* (Бейшеналиев). *Жердин жети түбүнөн эсен соо кайтса, учурашканыңыз жөн* ("Кыргызстан маданияты"). *Куу турмуштун айынан жердин жети түбүнөн оп келген* ("Ленинчил жаш").

В.: Жердин түбү. *Берсең бул жердин түбүнөн кайрылып бизди көрбөйт! - деп Кыргый эжем сыздады* (Сыдыкбеков). *Жолдон көргөн кордугун, ошол жердин түбүнөн жөө-жалаңдап келгенин айтты* (Жусупов).

Жердин жети катар түбү. *Тоголок Молдонун бакисинин ардагына айланганы, жердин жети катар түбүндөгү окуялардан, түшкө киргис түркүн элдин акын, дастанчыларынан, санжыралардан айтканды-гы* (Бейшеналиев).

Жердин жети катары. *Шылкыйба, байкең аман болсо, асмандын ары жагынан, жердин жети катарынан таап берем* (Абакиров). *Жердин жети катарына чейин тешип өтчү жебе сыяктанып тик ылдый бүркүт келатты* (Осмоналиев).

Жердин жети катмары. *Андай акмакты жердин жети катмарына житип кетсе да табам* (Тойбаев).

Жердин жети кабаты. *Жердин жети кабатынан атып чыккандай... машина үнү теребелди солкулдатып ийди* (Эралиев).

ЖЕРДИН ТӨРТ БУРЧУ. к. Төгөрөктүн төрт бурчу.

ЖЕРИ ЖОК. Эч негизсиз, себепсиз, эч кандай жөнү жок. *Анын бизге таарына турган жери жок. Барам деп коюп, эми анын арсарсый турган жери жок. Тез келсин. Айта бар.*

ЖЕРИНЕ ЖЕТКИРҮҮ. Бирди көрсөтүү, акесин таанытуу, катуу жазалоо. *Ошентип эле көрсүнчү, тим эле жерине жеткирейин, - деп күпүлдөдү* ("Чалкан").

ЖЕСИР ДОО. эск. Кетип калган аялдын төркүнүнөн калындын белгилүү бир үлүшүн кайтарып берүү жөнүндө коюлган талап. *Кызымдын көз жашынан да жесир доонун зили күчтүү* (Сыдыкбеков). *Батыйнаны узатып Адыкенин жесир доосунан кутулсам, - деди Казак* (Сыдыкбеков).

ЖЕСИРИН ЖЕРГЕ САЛУУ. Кабагы ачылбай туталануу, өтө ачуусу келген кебетеде кабагын ачпай, аябай түнөрүү. *Какач баягыдай эле жесирин жерге салып, эч кимге жоп бербей дулдуюп отурат* (Жоошбаев).

В.: Жесири жерге түшүү. *Жесири жерге түшүп, атын карай басты* ("Ала-Тоо").

ЖЕТЕНДЕН УРГУР! Тилдөө, жемелөө маанисинде колдонулат. *Жетеңден ургурдун кылган ишин кара! - деп кожоюн мага ызырына баштады* ("Ала-Тоо").

ЖЕТИ АТА. Түпкү теги, ата-бабасы. *Жети атабыз башынан көргөн эмес мындайды* (Токтогул).

ЖЕТИ АТАҢДЫН БООРУН ЖЕ! Бирөөгө жамандык тилөө, жакшылык көрбө деп каргап-шилөө маанисинде колдонулат. *Медериңдин калын же, жети атаңдын боорун же* ("Манас").

ЖЕТИ АТАСЫН КАЛТЫРБОО. Абийрин кетирүү, эч нерсесине карабай аябай сөгүү, катуу тилдөө. *Жети атасын калтырбай эсинен кеткис кылдым* (Жигитов).

ЖЕТИ АТАСЫН ТААНЫТУУ. к. Акесин таанытуу.

ЖЕТИ АТАСЫН КӨЗҮНӨ КӨРГӨЗҮҮ. Эсине келгидей кылып

жазалоо, сазайын колуна берүү. *Мен азыр барып Сасыкбайдын жети атасын көзүнө көргөзөйүн, - деди Кебек карыя* (Байтемиров). *Арзыкулда эмнеси болсо да бул кемпирдин жети атасын көзүнө көргөзөйүн деген ой туулду* (Байтемиров). *Уятсыз макоо! Кемпир жети атамды көзүмө көрсөтту дегиң келбейт экен да!* ("Ала-Тоо").

ЖЕТИ КАҢТАРЫ БАР. Сыйдан же жакшы тамак-аштан куру калмасы бар, көп нерседен куру калат деген мааниде колдонулат. *Анын ошондой жети каңтары бар. Ушундай жети каңтары бар байкушсуң! Тигилер тарай электе келсең, жаймааниңди толук айтып калат элең да, эми айлаң эмне болот? - деп, эжем кейий баштады* ("Ала-Тоо").

ЖЕТИ ОМУРТКАСЫ ЖЕРГЕ КИРҮҮ к. Жети өмүрү жерге кирүү.

ЖЕТИ ӨЛҮП ЖЕРДЕ КАЛСАМ ДА. Амалым түгөнүп, мүгдүрөп, эң айласыз абалда калсам да, айлам куруп турса да. *Жети өлүп жерде калсам да, мындай итке бел бүкпөсмүн! - деп, Дөөт күүлөндү* (Осмоналиев). *Жети өлүп жерде калсам да, экинчи кайрылбасмын* ("Ала-Тоо"). *- Мен сени жети өлүп жерде калсам да кор кылбайм. Андан көрө өзүң макул болчу?* (Саатов).

ЖЕТИ ӨМҮРҮ ЖЕРГЕ КИРҮҮ. Абдан катуу уят болуу, аябай уялуу, сынып калуу. *Төлөмүштүн жан тери келип, жети өмүрү жерге кирип, телмирип көпкө турду* (Бердикеев). *Жети өмүрү жерге кирип, ыза муундурса да Бурма көзүнө жаш албаптыр, өгөй эненин миң токмогунун бири деген го кыязы* (Кушубеков). *Жардап карап турган кыздар дуу күлүп жибергенде, Абдыкалыктын ого бетер паразаты тепселип, жети өмүрү жерге кирди* (Байтемиров).

В.: Жети омуру жерге кирүү. *Тамак аңдып келгенсип жети омурубуз жерге кирип, сыртка чыкканча шаштык* ("Чалкан"). *Ал ызаланып шагы сынганынан жети омуру жерге кирди* (Бектенов).

Жети омурткасы жерге кирүү. *Аны уккан сайын жети омурткам жерге кирип, ушу күндү көргүчө өлгөнүм жакшы деп кетчүмүн* (Абдукаимов).

Жети өмүрү жерге житүү. *Чоң кишилер айтканда жети өмүрүбүз жерге житип, салбырап калчубуз* (Медетов).

ЖЕТИ ӨМҮРҮ ЖЕР ТАРТУУ к. Жаны жер тартуу.

ЖЕТИ САН. Бүт баары, бардыгы. *Жергелүү калмак жети сан Элиңди чаап аламын* ("Курманбек"). *Жетиктен белин курчанган Жети сан кара жоо чыкса, Жеке кирип кол салган* ("Сейтек").

ЖЕТИ ТҮНДӨ. Абдан кеч, караңгыда, түндүн бир убагында. *Жети түндө кайда барам, андан көрө эртең үрөң-бараңда кетейин* (Укаев). *Жети түндө дүрбөлөң түшүп келген Шертайлар экен* (Бердикеев). *Мына кызык, жети түндө кыз бала ээн талаада жүрүппү?* (Саатов).

ЖЕТИ ШУМДУКТУУ. Укмуштуу, бир башкача, адам таң кала тургандай (өтө кызыктуу же коркунучтуу деген мааниде). *Өлүңө чайын! Бул эмнең, жети шумдуктуу!* (Осмоналиев).

ЖЕТИМ АКЫ. 1. Балдардын ата-энесинен калган мал-мүлккө болгон укугу, жетимдерге тиешелүү үлүш. *Эл соту ал балдардын жетим акысын өндүрүп берер* ("Чалкан").

2. *тар.* Аялы башка бирөөгө кетип калганда, ага короткон мүлкү, каражаты үчүн төлөнүүчү акы. *Эң болбой калганда жетим акысын эки эсе өндүртүп мурунку куданы мүңкүрөтүп туруп, анан молдого талак катын чийдирет* (Сыдыкбеков). *Серкебайда кеткен катыны үчүн жетим акы доолаш оюнда жок* (Сыдыкбеков).

ЖЕТИМ АРКА. Арканын аяк жагындагы кичинекей кыска аркалар. *Бир жетим арка колума тийди.*

ЖЕТИМ КАБЫРГА. Жетим арка менен төш сөөгүнүн баш жагына бириккен кичине кабырга. *Сол жаккы жетим кабыргам сынып, төбөм айрылгандыгы докторлор тарабынан маалым болду* (Жантөшев).

ЖЕТИМ КӨПӨЛӨК. Жарыкты же шамды айланып учуучу кичинекей боз көпөлөк. *Бир жетим көпөлөк лампаны чарк айланып, дырылдап учуп жатты* (Баялинов).

В.: Шайтан көпөлөк. *Жайында болот шайтан көпөлөк, Ал күндүз кашаят да, түнкүсүн көрөт* (Шүкүрбеков).

ЖЕТИНЕ АЛБОО. Кубануу, сүйүнүү, абдан ыраазы болуу. *Өтө кадырман мейман уулуна назар салганына жетине албай маңдайы жарылды* (Касымбеков). *Бала жетине албай кубанды, бирок кандай алкыш айтаарын билбеди* (Айтматов). *Таякесинин тилегине жетине албай, Ашырбек күлүмсүрөп ичи элжирей карап турду* (Ашымбаев).

ЖИБИН АТТАБОО. к. Ала жибин аттабоо.

ЖИБИН ТАРТЫП КӨРҮҮ. Астыртан, тымызын байкоо салуу, ойпикирин, сырын тартуу, чекмелөө. *Чекмелеп бир катар тузак салып, жибин тартып көрдү* (Үмөталиев Ш.). *Бирок Барскан Качыкени атууга эмес, анын жибин тартып көрүүгө, аны өз бооруна тартууга келген* (Сыдыкбеков).

В.: Жүнүн тартып көрүү. *Бир жагы "и, бек тукуму деп саал чоочуркашып, саал ишене алышпай, жүнүн тартып көрүп үгүттөн турушканы эмеспи" деген өкүнүчү да болучу* (Касымбеков).

ЖИГИ АЖЫРОО. Чыр-чатак, нааразылык чыгып бөлүнө баштоо, ыркы кетүү, ыдырай баштоо. *- Мына, букара бир дөбө, байлар бир дөбө болдук! Букаралар менен байлардын жиги ажырады. Оо, журт, булардын кылыгын көрдүңөр го, о! - деди Баракбай кыйкырып* (Ш.Үмөталиев).

В.: Жик түшүү. *Ошентип, кийинки болуштукту шайлоодо алардын арасына жик түштү* (Ш.Үмөталиев).

ЖИГИН БИЛГИЗБӨӨ. Кандайдыр бир иш же бир нерсе жөнүндө жашырып-жабуу аракетинде болуу, шек бербөө, сыр алдырбоо. *Өз жемсөөлөрүнө чыгарылгандардын көзүн гана тургай, жытынын да жигин билгизишпейт* (Бейшеналиев). *Эгер мунун жиги эле билинсе, падышанын төрөлөрү бизден көрүүгө мүмкүн, көчкүнүн жүрүп кетишин* (Ш.Үмөталиев).

ЖИГИТТИН ГҮЛҮ. Мыктысы, өтө чыгааны. *- Чоо жайыңды билдик. Табып десе табып, ырчы десең ырчы, Жигиттин гүлү белемсиң* (Бейшеналиев). *Кайран Мокем жигиттин гүлү эмес беле, кайран киши* (Байтемиров).

ЖИЛИГИ МАЙЛУУ. Колунда бар, бардар. *Сиздин ууртуңуздан май тамат, ошондуктан жилигиңиз майлуу дедим* (Абдукаимов). *Аскерге алганда жилиги майлуу же жилиги майсыз деп тандаган эч бир элдин тарыхында болгон эмес* (Абдукаимов).

ЖИЛИГИ ҮЗҮЛГӨНЧӨ. Мүмкүнчүлүгү болушунча, күчү жетишинче, буту-бутуна тийбей катуу чуркоо, жүгүрүү деген мааниде. *Жилиги үзүлгүчө жүгүрдү. Жилиги үзүлгүчө чуркады.*

ЖИЛИГИ ҮЗҮЛҮҮ. Абдан арыктоо, арыгынан тура албай көтөрүм болуу, шайы кетүү (көбүнчө малга карата). *Кыштын каатчылыгына, жылдын кургакчылыгына шылтап, кышта тоют аз болуп малдын жилиги үзүлүп, койлор арык чыкты, уйлар көтөрүм болду деп айтарсыңар* ("Чалкан"). *Семиз арыктап, арыктын жилиги үзүлүп турган ушундай ойго келбес үзүмчүлүк учурунда да... салаасынан май шорголотмондор бар экен* (Ш.Үмөталиев).

ЖИЛИГИН ЧАГУУ. Сазайын берүү, бирди көрсөтүү, катуу жазалоо. - *Эсиргэн букараның демин басып, жилигин чагуу керек* (Ш.Үмөталиев). *Азыр барам жаныңа как баш! Жилигинди чагамын как баш!* ("Эр Төштүк"). *Камынтпай жилигин чагыш керек* (Турусбеков).

ЖИН ТИЙҮҮ. 1. Акылынан айнуу, жарым эс болуп калуу. *Анан молдо келип бу келинге жин тийиптир, карабайсыңарбы, ар неменин башын бир айтып жөөлүп жатат, - деди* (Ш.Үмөталиев).

2. Жаалдануу, ачуусу келүү, буркан-шаркан түшүү, албууттануу. *Агеркеч орундуу сөз таба албай, жин тийгенсип жаалданып, Агыргайды каргап кала берди* (Ш.Үмөталиев).

В.: Жин дааруу. *Муну жин даарып кеткен.*

ЖИН ТИЙГЕНДЕЙ. Жулунуп-жулкунган, албууттангандай, кутургандай. *Анан кайра чын эле жин тийгендей жер чапкылап, кыйкырып жатты* (Ш.Үмөталиев). *Бир күнү келип тилдеди Жин тийгендей жулунуп* (Токтогул).

В.: Жин ургандай. *Тигиниси да, мунусу да жин ургандай жулунуп, жүн сабагандай тепкилеп жатышты* (Саатов).

ЖИНДИ СУУ. *сүйл.* Арак, ичкилик. *Жүргөн жери ызы-чуу, эч кимге жакпас жинди суу* (Шүкүрбеков). - *Чоң ата, дейм, чоң ата, жинди суу каякта агат* ("Ленинчил жаш").

ЖИНИ КАГЫЛУУ. Мурдагыдай болбой басырылып калуу, эсине келүү, мурдуна суу жетүү. *Жинди жүз башы шөмтүрөп турду. Жини кагылып калган* (Касымбеков). *Эми жини да кагылып, жели да чыккан немедей шалдырап, Шарапат жер өбөктөп жатып калды* (Абдукаимов). *Жиндери кагылган экөө, беркилер тизгиндегиче оздору ыргып түшүштү* (Осмоналиев).

ЖИНИ КАЙНОО. Аябай ачууланууу, туталануу, жини келүү. *Биз келгенде жанатан бери жини кайнап жаткан эжем, байкеме даап унчуга албады* (Жусупов). *Бирөөнүн жаны кыйналганына маашыркай күлмүңдөгөн эси жокко кимдин жини кайнабайт* (Эсенканов).

ЖИНИ КАРМОО. Жаалданып, каарын төгүп, ачуусу келип калуу. *Бирок, менин жиним кармаганда киргерге жер таппай калат* (Бердикеев).

В.: Жини келүү. *Эчтеке билишпей, бирдемелерди былжырашканына кишинин жини келет* (Бейшеналиев). *Атам жини келгенде дайыма мени "арам" деп сүйлөчү* (Бердикеев).

ЖИНИН КАГУУ. Эсине келтирүү, бирди көрсөтүү, акесин таанытуу. *Тиги кутурган айбандын жинин кагып салбаса, узун кулак казактын учу-кыйрына ушак-айың сөз болобуз* (Айтматов). *Толукшуп жаткан Канчоро, Өз жомогун айтырып, Качаңкы жинин кагайын* ("Сейтек").

В.: Жин-шайтанын кагуу. *Андан көрө жанагы жубарымбекти аңылдатып үй кыдыртпай жин-шайтанын каксаң боло* (Өгөбаев).

ЖИНИН КАКТЫРГАН БАКШЫДАЙ. Басырылгандай, жоошуй

түшкөндөй, эсине келгендей, жели чыгып калгандай. *Бекназарга эмне болгон? Эмне эле жинин кактырган бакшыдай болуп калган?* (Касымбеков).

ЖИНИНДЕЙ КӨРҮҮ. Абдан жаман көрүү, жек көрүү, итетайы тутулуп туруу. *Буга себепкер болуп жылмайып отурган Кыдырбекти жининдей көрүп, нааразы болуп, кыймылдагысы келбей турду.* (Абдукаимов). *Төп жүрбөгөн кишини жининдей көрөрүн билесиз, колуңа өлүп берет* ("Ала-Тоо").

ЖИҢКИНИ СООЛУУ. Жедеп айласы кетүү, мүңкүрөп калуу, дарманы кетүү. *Кыр көрсөткөндөрдүн ушинтип жиңкини соолот деп ойлогон имиш* (Ашымбаев). *Кечке сенделип кой артында жүрөм, кечинде байдын көрөр көз токолу көчүгүмдү жер жытатпайт, жиңкиним соолуп, мүргүп жыгылам* (Жантөшев).

В.: Жиңкини куруу. *Андан калса дыйканың түшкүр - жиңкини куруп, арыктап бүтөт экен* (Осмоналиев). *Кийин жиңкиним куруганда кайра барып, ошол жаманга жетпедим* (Жакыпбеков).

Жиңкини түгөнүү. *Дагы келе берип жиңкиним түгөнөт го* (Сыдыкбеков). *Анын жиңкини түгөндү.*

ЖИПСИЗ БАЙЛАНУУ. Өз эркинче эч нерсе жасай албоо, чарасыз баш ийүү, көз каранды болуп калуу. *Бу ашынган амалкөй зулум Дүр мырзага жипсиз байланды* (Бейшеналиев). *Төрт кыбыласы түгөл аска, төрт жагынан тең жипсиз байлануу экенин Ашырбай кишиге айттырбай жакшы түшүнөт* (Ш.Үмөталиев).

ЖОГОЛГОН МАЛДЫН КӨЗҮНДӨЙ. к. Эски малдын көзүндөй.

ЖОЙ БОЛОТТОЙ. Абдан курчуп, такшалып, эч тартынбай, тайманбай киришкидей же айткыдай. *Досунун кийинки көрүшпөгөн жылдары ого бетер жой болоттой курчуганына айран таңданды* (Бейшеналиев).

ЖОК ДЕГЕНДЕ. Эң болбогондо, эч болбогондо, жок эле дегенде. *Жок дегенде бир чычкак улактын акысын ыроолоп койсоңор болбойбу? - дегенин эстеди Алдаш* (Ш. Үмөталиев).

В.: Куру дегенде. *Куру дегенде ошол кенедей ишти бүтүрүп койсоңор болбойбу* ("Кыргызстан маданияты").

ЖОК ЖЕРДЕН. 1. Эч негизсиз, чындыкка жатпаган, жалган жеринен, бөөдө. *Бир аздан соң жок жерден жалаа жаап, ого бетер чырды ырбаттым* (Мырзаев). *Албетте, жок жерден жалаа жаап жатса, кимдин жүрөгү күйбөсүн* (Байтемиров).

2. Кокусунан, күтүлбөгөн жерден. *Барпы жок жерден алтын тапкандай сүйүнүп кетти* (Байтемиров).

ЖОК КЫЛУУ. Кыйратуу, талкалоо, таш-талканын чыгаруу, көзүн тазалоо. *Аларды дароо жок кылышты* (Алыбаев). *Оңбосун сасыган Чоюбек. Мунун көзүн тазалап жок кылбай, чала чарпыганын көр итти* (Бейшеналиев).

ЖОКТОН ЖОГОРУ. Эптеп эле бирдеме, анча арзырлык эмес. *Жоктон жогору. Ага да тобо. Тирүү турсак, дагынкысын да көрөрбүз* (Бейшеналиев). *Жоктон көрө жогору көрүп сүйрөп кетейин деди* (Жигитов).

ЖОКТОН ТААП АЛГАНСУУ. Жогору саноо, баага батырбоо, абдан кымбат, ыйык деп эсептөө. *Жоктон таап алгансып, деле кишиге көрсөтпөйт.*

ЖОЛ АЙТУУ. Кандайдыр бир иштин колкосу үчүн же бир жакка жол тартып бараткандыгы үчүн бир нерсе тартуулоо, берүү. *Беш тыйын жол айтканга жараган жок. Ата наркы, эл-*

дин салты боюнча кудаларга жол айттык.

ЖОЛ БОЛСУН. 1. "Кайдан?", "кандай жумуш менен?" деген мааниде суроо, кайрылуу иретинде колдонулат. *Акунжансыңбы? - Жол болсун, укөм?* (Байтемиров).

2. "Бул кылганың кандай?", "Эмне үчүн?", "бул эмне дегениң?" ж.б. мааниде бирөөнүн кебине, кылык-жоругуна, жасаган иштерине карата суроо салуу, таң калуу иретинде колдонулат. *Күйөө баланыз менен кызыңызга ынтымак-ырыс каалап, өзүңүз ичпей койгонуңузга жол болсун, - деп Көкөтөй кысынган чалдын айласын түгөттү* (Айтматов). *Мына ушундай сөзү өтүмдүү болуп турганда Койсун кайра артка кетип отурганына жол болсун?!* (Медетов). *Мунуңа жол болсун?*

ЖОЛ КАРОО. Келсе экен деп энсөө, келеби деп үмүттөнүп зарыга күтүү. *Нурак менен Калыйпа адатынча кызды күтүп, жол карай бериишти. Кыз эртеси да үйгө келбеди, анын эртеси да...* (Өмүрбаев).

ЖОЛ ТАЛАШУУ. Мансап же башка максат үчүн бирөө менен ат салышуу. *Дүр окууну нечен жылда мыкты бүттү. Орус төрөлөрүнө алыныш, астыртан жол талашып, өзү бийлеп баратканын көргөн кыраан атасы... билгизмемиш этти* (Бейшеналиев).

ЖОЛ ТАРТУУ. Сапар чегүү, жолго чыгуу, жөнөө. *Тек, ошондо сен калдайган ырчы, күүчү, обончу таңшып, топ менен калдайып жол тартасың* (Бейшеналиев). *- Молдоке-е аттаналы-ы! Жол тарталы-ы. - Бизди көп кечикпегиле деген. Кармалып калдык!* (Бейшеналиев).

ЖОЛБОРС ЖҮРӨК. Эч нерседен коркпогон, тайманбас, баатыр, эр жүрөк. *Бул ушундай жолборс жүрөк, муну менен эрегишип болбойт* (Каимов). *Мамбеттей жолборс жүрөк азаматтын атырылганы, айбаты жаш мырзаны козголтоор, ырайым, эттирээр...* (Бейшеналиев).

ЖОЛБУН СУУ. Кар эригенде, катуу жамгырдан кийин агып сай-сайга куюучу убактылуу аккан суулар. *Сайга батпай сел жүрүп, Жолбун суулар чамынган* (Токобаев).

ЖОЛГО КОЮУ. Ишти же дагы бир нерсени жөнгө салуу, жөнүн таап жакшыртуу, тартипке келтирүү, ондоо, иреттөө. *Бизде эмгекти уюштуруу ишин жолго коюу керек* ("Кыргызстан маданияты"). *Ага арымдуу масилетерди жолго коюу маанилүү* (Бейшеналиев).

ЖОЛГО САЛУУ. 1. Амалын таап жөнөтүп жиберүү, эптеп кутулуу. *Сөйкөмдү бердим колуна, Зөөкүрдү салдым жолуна* (Тоголок Молдо). *Аны эптеп жолго салдым.*

2. к. Жолго коюу. *Билбегенин билгизип минтип жолго салалы* ("Манас"). *Адашканын баяндап туура жолго салып жүр* ("Мендирман").

ЖОЛДО КАЛУУ. Ага жетпөө, ага салыштырганда өтө төмөн туруу, начар болуу. *Ой, ал мыкты да, ага жетмек кайда? Башкалар жолдо калат.*

ЖОЛДОН ЧЫГАРУУ. Жаман ишке дуушар кылуу, азгыруу. *Күнүгө үч жол жандады, чыгарып жолдон алдады* ("Сейтек"). *Аны көз көрүнөө жолдон чыгарды* (Абдукаимов).

ЖОЛДУ КЫСКАРТУУ. к. Узун жолду кыскартуу.

ЖОЛОЮНА ТҮШҮҮ. Бирөөнүн айткан-дегени менен болуу, азгырылуу. *Касымбектин жолоюна түшүп, бөлүнүп-жарылгысы бар* (Бейшеналиев).

ЖОЛУ АЧЫК. Эч бөгөтү жок, тоскоолдуксуз, шыр, шыдыр. *Жолуң ачык, мынакей баскын ылдам, Мезгил эмес, бир минут күтө турган!* (Осмонов).

ЖОЛУ АЧЫЛУУ. 1. к. Ак жолу ачылуу.

2. Катташууга, барып-келип жүрүүгө шарты туура келүү, мүмкүнчүлүк алуу. *Келинди отко кийирип койсок жолу ачылып калат эле* ("Чалкан"). *Мейли, бирди-жарым катуу чатак чыгып кетсе, кийинкисине жакшы. Жолубуз ачылды* (Ш.Үмөталиев).

ЖОЛУ БАЙЛАНУУ. Өз алдынча кетүүгө мүмкүнчүлүгү, укугу жок, өз башына өзү ээ эмес, бирөөгө көз каранды. *Элди, жерди сагынганымды айтпа, кетейин дегенде эки көзүм төрт. Бирок, жолум байланууда* ("Ала-Тоо").

ЖОЛУ БОЛБОО. Кандайдыр бир иши, көздөгөн максаты орундалбай, ордунан чыкпай калуу, иши оңолбоо. *Асылжандан кийин акемдин аялдан жолу болбой калды* (Сыдыкбеков). *Жолу болбой Жолдубайдан Жыгылды анын баары* (Көчкөнов).

ЖОЛУ БОЛУУ. Иши оңунан чыгуу, ийгиликке жетүү, олжолуу болуу. *Мына эми жолуң боло берди, Каранар сага буюруп туулуптур, баркына жетип асырап ал* (Айтматов). *Барган жериңерде жолуңар болсун, кошкула, - деди жолоочу* (Абдукаримов). *Андан жолу болуп бир тоодак атып алышты* (Жантөшев).

ЖОЛУ КАТКАН. Иши илгери болбогон, иши онунан чыкпаган, таалайсыз деген сыяктуу жемелөө маанисинде колдонулат. *Төштуктүн тогуз агасы, Жолу каткан иттердин Акмактыгын карачы* ("Эр Төштүк"). *Жоголгондор табылып, Жолу каткан чоронун Абийири минтип жабылып* ("Сейтек").

ЖОЛУ КАТУУ. Баштаган иши ийгиликтүү аяктабаган, кара жолтой, жолу болбогон. *Жолу катуу түгөт чал, Жолбун иттей улуп кал* (Тоголок Молдо). *Молдобасаным, мынча болду, жолу катуу агандын тилин ал* (Бейшеналиев).

ЖОЛУ УЛУУ. Улуулугу бар, кадырлай турган, урматтай турган адам, кадырлуу, сыйлуу адам. *Кичүү болгонуң менен сенин жолуң улуу, өйдө өт, өйдө өт, - деп калышты мага* ("Ленинчил жаш"). *Жолу улуу киши.*

ЖОЛУН ЖОЛДОО. Бирөөнүн ишин улантуу, кылганын кылуу. *- А Байымбетим, кара түйшүккө караганда кызыл тилден баар табаар, эрини жука, көзү тирүү, өмүр берсе, менин жолумду жолдоор* (Бейшеналиев). *Наркын тартып атанын, Жолун жолдоп бара албай* ("Сейтек").

ЖОЛУН КЫЛУУ. Кимдир бирөөнүн көрсөткөн жардамына, жакшылыгына карата сый көрсөтүү. *Эми, эмне болсо ошо болсун, ушул туягын бир балээ кылып бер, жолуңду кылайын* (Ш.Үмөталиев). *Колдон келсе, жолуңузду кылсак болот эле, эч нерсебиздин жоктугун көрүп турасыз* (Жантөшев).

ЖОЛУНА БӨГӨТ БОЛУУ. к. ЖОЛУНА ЧЫЛБЫР ТАШТОО.

ЖОЛУНА ЧЫЛБЫР ТАШТОО. Бирөөгө кыянаттык кылуу, жолтоо болуу, жолун тосуу, тоскоолдук кылуу. *- Уккула! Ак жолума кимде ким чылбыр таштап, куранды аттай турган болсо, ар кимиңди мына ушундай жазалайм* (Жоошбаев).

В.: Жолуна бөгөт болуу. *Же Тоголок Молдо акунума теңелбей кол куушуруп жолуна бөгөт болбоюн дегенби?* (Бейшеналиев).

ЖОЛУҢ АЧЫЛСЫН! к. Ак жолуң ачылсын!

ЖОЛУҢ БОЛГУР! Кимдир бирөөнүн орунсуз иш жасаганына, чекилик кылып коюшуна, кылык-жоругуна карата кейип, өкүнгөндүгүн билдирип жемелөө иретинде колдонулат. *- Ой, жолуң болгур, сүйүн дебейсиңби!* (Бейшеналиев). *- О, жолуң болгур десе,*

жүрөгүбүздү түшүрүп койбодуңбу (Байтемиров). *Оо, жолуң болгур десе, сенин өзүңдүн маңдай териң менен тапкан акчаң бар эмеспи* (Саатов).

В.: Жолуң каткыр! *Ой, жолуң каткыр! Ушундай да иш кыласыңбы?* ("Ленинчил жаш"). *Э, жолу каткыр!*

ЖОЛУ ШЫДЫР, ЖОЛДОШУҢ КЫДЫР БОЛСУН! Жолго чыккан, жол тартып бараткан адамга карата жолуң жакшы болсун, жолдо эч кырсыкка учурабай барып кел деген мааниде жакшы тилек кылуу, бата берүү иретинде колдонулат. *Жолуң шыдыр, жолдошуң кыдыр болсун, балам! - деп карыя адам бата берди* ("Ала-Тоо").

В.: Жолуң шыдыр болсун! - *Саадамбек, эми жакшылап айда, алдыңа кетейин... - Жолуң шыдыр болсун!* (Жусупов).

ЖОН АЛУУ. 1. Семирүү, эттенүү. *Кой семирип жон алды, Жон алганда мол алды.* (Тоголок Молдо). *Жайлоо чөбү жакшы чыкса да, мал кечигип жон алды* (Каимов).

2. Онолуу, тирденүү, байый баштоо. *Кудайга шүгүр, азыр оңолуп, жон алып калган кезиби, - деп күлүп койду* ("Кыргызстан маданияты").

ЖОН КӨРГӨЗҮҮ. Айбат кылуу, күч көрсөтүү. *Жон көргөзүп жатууга жаңгыз атар дары жок* (фольк.).

В.: Жон көрсөтүү. *Ал бечара алы жетпесе да жон көрсөтүп турат* ("Чалкан").

ЖОН ТЕРИНДИ КИЙ! Кийимди жактырбаганда кийбесең кийбе, кийүүнү каалабасаң өлүп кет деген мааниде колдонулат. *Жон териңди кий, сага мындан артык кандай неме жагат, - деп, атам күпүлдөй баштады* ("Ала-Тоо").

ЖОН ТЕРИСИН СЫЙРУУ. Абдан катуу жазалоо, уруп-сабоо, сайын окутуу, жазасын колуна берүү, кыйноо. *Эмне карап турасың! Соккула! Жон терисин сыйыргыла! - деп ортодогусу булдурсун менен тартып, тартып ийди* (Бейшеналиев). *А, бүгүн кылмыш кылсаң демек, Ал үчүн жон териңди сыйруу керек* (Борбугулов).

ЖОНУ АЧЫЛБОО. Абдан мыкты семирүү, жогорку семиздикте болуу, семиз бойдон жүрүү, этинен түшпөө. *Койлордун жону ачылбайт* ("Советтик Кыргызстан").

ЖОНУ БАР. Семиз, эттүү. *Жаздын узак, катаал болгондугуна карабастан, айрым тың чабандарда койлордун жону бар* ("Ленинчил жаш").

ЖОНУ БҮТӨЛҮҮ. Оңолуу, кийим-кечелүү болуп, турмуш-тиричилиги жакшыра баштоо. *Чоочун элде Айылчынын калкасы тийип, курсак ток тартып, жон бүтөлө баштады* (Бейшеналиев).

ЖОНУ ЖУКА. Колунда жок, жоксуз, жарды, кедей. *Жону жука болгон менен акылга, адамкерчиликке калбаат тегирменчи ынагын уяткарбоо үчүн баралы деди* (Бейшеналиев). *Жонуңар жука экенин билип турганда, жок намыстын кереги эмне? - деди Зуура* (Убукеев).

ЖОНУ ЖУКАРУУ. 1. Арыктоо, этинен түшүү, азып-тозо баштоо, начарлай баштоо. *Жаз катаал болуп, койлордун жону жукарып калды* ("Советтик Кыргызстан").

2. Колунда жок, жоксуз абалга келүү, кедейленүү, жардыланууу. *Элдин жону жукарып, арыз айтуулар, нары карап күңкүл- дөп сөгүнүүлөр күндөн-күнгө көбөйүп баратат* (Касымбеков). *Колдо эч нерсе жок жонубуз жукарып турган кез* ("Ала-Тоо").

ЖОНУ КАЛЫҢ. Колунда бар, бардар, бай. *Алардын жону калың биз аларга (байларга) теңеле албайбыз да деп кембагалдар чуулдашты* ("Ала-Тоо").

ЖОНУН САЛУУ. Тоготпоо, сестенбөө, тенине албаган, жактырбаган, көнүлдөнбөгөн түр көрсөтүү. *Аларды ашкебилер деп эсептейт, салкын карап, жонун салат* ("Советтик Кыргызстан"). *Кудайберген чынжырлуу жолборс да Тыныбек менен Султанаалыга кыр көрсөтүп, жонун салат* (Каипов).

ЖОНУНА КАМЧЫ ОЙНОО. Катуу таяк жеп калуу. *Эгерде энемдин айтканы атамдын оюндагыдай болбой калса, ошол жерде энемдин жонуна камчы ойноп кетүү да алыс эмес эле* (Жантөшев).

ЖОНУНАН КАЙЫШ АЛУУ. Уруп-сабап көргүлүктү көрсөтүү, абдан кыйноо, сазайын колуна берүү, катуу жазалоо. *Тигил катынын ээн бастырбай жонунан кайыш алып турсун* (Сыдыкбеков). *Мейли, жонумдан кайыш алса да макул болбойм* ("Кыргызстан аялдары").

В.: Жонунан кайыш тилүү. *Жоо бекинсе сырт жакка, Жонунан кайыш тилейин* ("Эр Табылды"). *Жонунан кайыш тилип, бутуна кишен салдырып, Сары-Кашканы бактырып коем* (Көчкөнов).

ЖОНУНА КОНУУ. Бийлеп алуу, үстөмдүк кылуу. - *Ате, коймарек неме болсо түзүк болот эле. Кулунун жонуна конуп алар бекен? - дешет* (Осмоналиев).

ЖОНУНДА ЖАЛЫ БАР. Баатыр, жалтанбас, эр жүрөк. *Канымет жонунда жалы бар эркек тура* (Абдукаримов).

ЖОО ЖАКАДАН, БӨРҮ ЭТЕКТЕН АЛГАНДА. Бардык жагынан кысталып, абдан коркунучтуу, кыйын абалда турганда. *Жоо жакадан, бөрү этектен алып турат* (Саякбаев). *Минтип журт бүлүнүп, жоо жакадан, бөрү этектен алып турганда катын-баламды чыркыратып кайда, кимге таштайм* (Баялинов).

ЖОО КУУГАНДАЙ. Карбаластап, калдастап катуу шашкандай, алдастап айласы кеткендей, аргасыз болгондой. *Көрбөдүм андан башканы, Жоо куугандай шашманы* (Шүкүрбеков). *Артынан жоо куугандай качканын кара!* (Жусупов).

В.: Жоо куup келе жаткандай. *Эх, жубарымбек десе, жети түндө жоо куup келе жаткандай, кайдан?* (Жусупов). *Эмнеге, ботом! Жоо куup келе жаткандай, ушунчалык да качат экен ээ* (Саатов).

Жоо чапкандай. *Жоо чапкандай жүгүрүп кирди. Үй ичи жоо чапкандай бүлүндү* (Өмүрбаев).

Жоо кубалагандай. - *Ыя, ботом, каякка барасыңар жети түндө, жоо кубалагандай* (Бердикеев).

Жоо тийгендей. *Тынч отурган айылды жоо тийгендей кылды да кетти* (Укаев).

ЖООЛУГУ ЫЛДЫЙ ТҮШҮҮ. Күйөөсү каза таап, аза күтүү абалында болуу, аза күтүп калуу. *Бул алааматта канча жаштын жоолугу ылдый түшпөдү дейсиң* ("Ала-Тоо").

ЖООН БИЛЕК. Кара күчүнө сыйынган балбан, алдуу-күчтүү, карылуу. *Жолборс моюн жоон билек, Жоругу калың таш жүрөк* ("Манас"). *Эси жок бала дардаңдап жоон билек болот* (Сыдыкбеков).

В.: Билеги жоон. *Билеги жоон бирди жыгат, билими күчтүү миңди жыгат* (макал).

ЖООН КАМЧЫ. к. Кызыл камчы.

ЖООН КӨКҮРӨК. Эрдемсинген, баатырсынган, мактанчаак, бой көтөрмө. *Чаке, мындай жоон көкүрөктөрдү теске саларсыз деген үмүттөбүз* ("Чалкан").

ЖООН МОЮН. Анча-мынчаны тоготпогон, менменсип кербезденген, кенебеген, тил албаган. *Жаш туруп эмитен жоон моюн болсоң, сени ким жакшы көрөт* ("Ала-Тоо").

В.: Мойну жоон. *Мойну жоон жигит көрүнөт* ("Ала-Тоо").

ЖООН МУШТУМ. Өзүнөн төмөнүрөөктөргө үстөмдүк кылып, чоңсунуп, күч көрсөткөн. *Паселканын жоон муштумдары бирдеме дей электе ооз ачырбай баса калат* (Элебаев).

ЖООН ОРТО. Жакшы менен жамандын ортосу, өтө мыкты да эмес, өтө жаман да эмес. *Кашгарысы менен Жукөйү жоролук шайырлардын арасындагы жоон орто жайдарылары* (Бейшеналиев). *Мектептердин алды болбосо да жоон ортосу делип эсептелген* ("Мугалимдер газетасы").

ЖООН ӨПКӨ. Опурулуп-жапырылып, мыктысынып, чоңсунуп сүйлөгөндү жакшы көргөн, ала көөдөн, мактанчаак. *Өзүндө жетер акылы деле бар. Бирок, жоон өпкө неме, акылын көөдөктүгү жеңип кетет* (Медетов). *Эшен мактоону жакшы көргөн жоон өпкө киши экен* (Токтогул).

ЖООН СҮЙЛӨӨ. Мактануу, көкүрөгүн көтөрүү, эрдемсүү. *Мунун жоон сүйлөгөнүндө кеп бар тура деп, чал ичинен күңгүрөнүп койду* ("Кыргызстан маданияты").

ЖООН ТОП. Бир кыйла, бир далай, көп. *Эртеси жоон топ жигитти ээрчитип, түш ченде Тозор келди* (Эшманбетов). *Жоон топ киши чоң үйгө кирип кетип, биз көчөдө күтүп турдук* ("Ала-Тоо").

ЖООН СОЗУЛУП, ИЧКЕ ҮЗҮЛҮП ТУРГАН УБАК. Калган-каткан, жук-жубур түгөнүп, тамак-аш ж.б. өп-чап, тартыш болуп турган каатчылык маал. *Жоон созулуп, ичке үзүлүп турган коогалуу убакта чекистер да бекер карап турушкан жок* (Саатов).

ЖООНДУ ЖОНУП ЖЕГЕН. Ыгын таап, эптештирип, ортодон пайда таба билген. *Ал жоонду жонуп жеген эргүдардын бири* ("Ала-Тоо").

ЖООРУН ЧУКУУ. Жетишпеген жактарын, жаман кылык-жоругун айта баштоо. *Ырчыга "Жоорун таап чуку! Унутулган айыбын аңтар" дегени эмнеси* (Осмоналиев).

ЖОРГО БОЛУУ. Башка түшкөн ишке, кыйынчылыкка көнүү, аны кабагым-кашым дебей көтөрүү, шартка жараша болуп бөйпөктөө. *Башка түшсө байтал жорго болот* (макал).

ЖОРГОСУ ЧЫГУУ. 1. к. Жорго болуу.

2. Такшалуу, дасыгуу, мыкты үйрөнүү. *Мурда чалды-куйду азоо тайдай туйлаган эмелериң кадимкидей төшөлүп, жоргосу чыгып, даңгыр жолго чыгат* (Бейшеналиев).

ЖОРГО СӨЗ. Кара сөз менен ырдын ортосунда, муун рифмасы сакталбаган уйкаш, ыр сыяктуу касиети бар куюлушуп айтылган сөз. *Жорго сөздү ырга ыргактап уккулуктуулугун уласа, алгылыктуулугу ашпайбы* (Бейшеналиев).

ЖОРУГУ ЖОЛДО КАЛСЫН! "Ушундай да иш кылабы, мунусу жарабайт, болбойт, куруп кетсин" деген сыяктуу жактырбоо, жемелөө маанисинде колдонулат. *Асанкул эшигин сагалап, бир туугандык касиети качкан иттин бири турбайсыңбы сен, жоругуң жолдо калсын!* (Бердикеев). *Жоругу жолдо калсын. Уккум келбейт* (Тойбаев). *Жоругуң жолдо калгыр-р. Бул эмнеси?* (Бейшеналиев).

В.: Жосуну жолдо калсын. - *Жосунуңар жолдо калсын. Мүйүздүү Бугу-Эненин тукумуна кантип кол көтөрдүңөр? - деп нааразы болушат* (Айтматов).

ЖӨН БИЛГИ. Түшүнүгү бар, өйдө-төмөндү ажырата билген, ар нерсени өз учурунда туура түшүнгөн. *Айрым жөн билги аксакалдар аксымдыкка жеңдирген чапчаң кызуу кандууларга жай, жүйөөлүү сөздөрдү масилеттөөдө* (Бейшеналиев). - *Э.., ал ошондой жөн билги азамат көрүнөт* (Сыдыкбеков).

ЖӨӨ ЖОМОК. Адамдардын коомдо бири-бирине болгон мамилесин, көз карашын, ой-пикирин кара сөз же жорго сөз аркылуу баяндаган жомок. *Жөө жомок айтты.*

ЖӨӨ КҮЛҮК. Жөө жарыштарга катышкан, кыйын чуркаган адам. *Ат эмес, жөө күлүктөр жарышат* (Маликов).

ЖӨӨ ТУМАН. Акырын жылып жүрүп, иштин баарын бүлдүргөн, былгыткан бүзүкү, арамза. *Ал бир жаткан жөө туман. Бул чагым бүтүндөй аймакты баскан жөө туман болуп көптүн башын айланты* (Ашымбаев).

ЖӨӨ ТУМАНДАЙ. Акырын, билинбей, жай, жылып жүрүп жайылгандай, тарагандай, каптагандай.

ЖӨӨ ЧЕЧЕН. Бирөөгө сөз бербеген, өзүн сөзмөр катары эсептеген, кургак чечен. *Качыке ичип алганда жөө чечен болуп жобурап, баарын кыйратып иштеп, баары колунан келчүдөй болуп кетчү* (Абдукаимов). *Жок дегенде согуш майданында жүрүп бир ыр жазбапсың, сен жөн эле жөө чеченсиң го?* ("Ала-Тоо").

ЖӨРГӨМҮШТҮН ЖӨТӨЛГӨНҮН БИЛҮҮ. Абдан кыраакылык, өтө кыйындык же амалкөйлүк, митаамдык чеберчилиги менен астыртан баарын билүү, туюу. *Алар керек болсо, жөргөмүштүн жөтөлгөнүн сыратпай билишет* (Эралиев).

ЖӨРГӨМҮШТҮН ТОРУНА ЧАЛЫНУУ. Өтө кыйын, кутулуп чыга албас кырсыкка дуушар болуу, кирептер болуу. *Жөргөмүштүн торуна чалынган Анархан айласыз көндү* (Жантөшев).

В.: Жөргөмүштүн торуна түшүү. *Жөргөмүштүн торуна түшкөндөй тыбырчылайт.*

Жөргөмүштүн желесине илинүү. *Жөргөмүштүн желесине илинген экен.*

Жөргөмүштүн желесине түшүү. *Ал байкуш жөргөмүштүн желесине түшкөн тура.*

ЖУГУМУ ЖОК. к. Кишиге жугуму жок.

ЖУК БОЛБОО. Берекеси, үнөмү болбоо, тез эле, бат эле түгөнүп калуу, өтө аз болуу. *Уурдап алган, кымтып алган жук болбойт. Андайлардын карды тойбойт, иши оңолбойт* (Осмонов). *Жалгыз бээнин сүтү сабага жук болмок беле* (Абдукаримов).

ЖУЛМА САКАЛ. Бирин-серин анда-санда чыккан же топтошуп сейрек чыккан сакал. *Жакып сейрек кара мурут, Жулма сакал, кызылдуу киши* (Аалы). *Ак кементайчан жулма сакал дүмүрөйгөн кара киши тер басып, ынтыккан атынын башын кейкейте чыдамсыз жүткүндү* (Бейшеналиев).

ЖУЛУГУНА ЧАҢ ЖУГУЗБОО. к. Кирпигине кир жугузбоо.

ЖУЛУК АҢДУУ. Кишинин баскан-турганын, иштеген ишин аңдуу, андан шек саноо, жамандык издөө, шектене берүү. *Айылда жулук аңдуу көбөйдү* ("Ала-Тоо").

ЖУЛУК УУРУ. Майда-барат, кичирээк нерселерди кымтып кете берме, колу туткак, майда ууру, жылма ууру. *Он беш жашынан баштап жулук ууру боло баштайт* ("Чалкан").

ЖУМГАН КӨЗҮН АЧПОО, СУНГАН БУТУН ТАРТПОО. 1. Эч капарсыз, беймарал жыргап жата берүү, жыргалдын үстүндө болуу, бардыгы шайма-шай болуу. *Азыр да жумган көзүн ачпай, сунган бутун тартпай жай жатчу кез эмес* (Сыдыкбеков).

2. Ынгыранып, менменсинип бой көтөрүү, эч нерсеге көнүл бургусу келбей пейил күтүү, тоотпой коюу.

ЖУМУРАЙ ЖУРТ. Бүт эл, элдин бардыгы, калайык калк. - *Нетсеңер да Токтогулга жумурай журт ыраа-*

зы, таңыркаарлык эстелик курулса дейм да (Бейшеналиев). - *Конуптунөп сыйынып жүрөт жумурай журт, баралычы, уулум* (Жусупов).

ЖУМУРАН КАЛ. Көбүнчө тилдегенде, урушканда "куруп кал", "куруп кет" деген мааниде колдонулат.

ЖУМУРДАГЫ СЫР. Аябай жакын, өтө ишенимдүү кишиге гана айтыла турган жашыруун кеп, сөз. *Экөөбүз шашпай отуруп, жумурдагы сырды айтыштык* ("Кыргызстан аялдары").

В.: Жумурдун башындагы сыр. *Мен сага жумурдун башындагы сырды айтып жатам* ("Ала-Тоо").

ЖУМУРТКАДАН КЫР ЧЫГАРУУ. Жөнү жок жерден, болбогон жерден кемчилик таап, өөн таап, куру бекер кыйкымдай берүү. *Жумурткадан кыр чыгарып, бир сөздөн миң деген сөздү ырбатуучулар четтен чыгат го* (Байтемиров). *Жумурткадан кыр чыгарып, акты кара деген амалкөйлөрдүн бети ачылууда* ("Ленинчил жаш").

В.: Жумурткадан кыр табуу. *Алар жумурткадан кыр табууга аракет кылышат* ("Ала-Тоо"). *Алар кылдан кыйкым, жумурткадан кыр табат* (Жантөшев).

ЖУМУРУНА ЖУК БОЛБОО. Ичкен-жегени, тамагы өтө аз болуп алымсынбай калуу, жарыбоо. *Артыкча, албеттүү кишилерге беш кашык атала кардына как, жумурунa жук болобу?* (Бектенов). *Ал эми эртели кеч үйдөн жеген загыра нан анын жумуруна жук болбойт* (Жигитов). *Бирок, бул аз неме анын жумуруна жук да болгон жок* (Абдыраманов).

ЖУМУРУНДА УУЗУ ЖОК. Төрөлгөндө эне сүтүнө жакшы тойбой калган, опкок, ачкорок. *Жумурунда уузу жок, Тоймоюнча кел дебейт* (фольк.).

ЖУРТ АТАСЫ. 1. Эл бийлеген аксакал, билерман адам. *Кеңешели, биздин да журт атасы болгон сакалдуу-көкүлдүүлөрү- бүз бар* ("Ала-Тоо").

2. Жетекчи кызматтагы адам. *Балам, жаш да болсоң журт атасы болуп отурасың. Биздин колдон келгенди аянбайбыз, мындан ары кеңешип-жаңашып туралы дешти карыялар* ("Ленинчил жаш").

В.: Калк атасы. *"Калк атасы ушу", - деп, Кутубий уулу Карадөө Кан көтөрүп салды эми* ("Семетей").

ЖУРТ КӨЗҮНӨ. к. Эл көзүнө.

ЖУРТКА ТАШТОО. Карабай, бакпай коюу, жалгыз калтыруу. *Карыган апаңды таштабайсыңбы, айылга келип иште дешип, туугандар мени ортого алып жемелешти* ("Ленинчил жаш").

ЖУРТТА КАЛГАН ИТТЕЙ УЛУУ. Какшап, боздоп жалгыз калуу деген мааниде. *Эч кимиси ала кетпей, журтта калган иттей улуп, жолдун боюнда отурсам, зарым кимге жетет* (Кыдырмышев).

ЖУРТУН КЕТМЕНДӨӨ. Эч нерсесин калтырбай жок кылуу, талкалоо, тыптыйпыл кылуу. *Найзакердин кунунан кутулгуча экөөнү качырасыңбы?... Айтып коеюн, журтуңду кетмендеп салам! Уктуңбу?!* (Осмоналиев). - *Айтканыңардай Олойкандардын журтун кетмендейли. Аларды коргогон Верныйдагы күчтөн бизди коргоочу кимиңсиң?* (Осмоналиев).

ЖУРТУНДА ИТ УЛУП КАЛУУ. Эч нерсеси, эч кимиси калбоо, аңгырап бош калуу, ээн калуу. *Кыштоосун кым-куут кылып, бир күндө буздуруп, быякка ташытып, журтунда ит улуп калды* (Өмүрбаев).

ЖУТУП ЖИБЕРЧҮДӨЙ. 1. Жаман көзү менен каардана кароо, заарын чачкандай кароо. *Токсон саламга жооп кайтарбастан, жутуп жиберчүдөй тиктеп калды* (Осмоналиев). - *Шерменде! - деди Оңолду жутуп жиберчүдөй арбап, үнүн пас чыгарып* (Осмоналиев).

В.: Жутуп ийчүдөй. *Туткундун жутуп ийчүдөй болгон заардуу көзү өзүнүн көзү менен арбаша түштү* ("Ала-Тоо"). *Болуш бизди жутуп ийчүдөй болуп, көзүнөн чаары чыгып, кыжынып отурат* (Бейшеналиев).

ЖУУРКАНГА ЧЕНЕП БУТ СУНУУ. Алына, чаркына жараша иш кылуу. *Эми буларга пулду мен таап беришим керекпи. Жуурканына ченеп бут сунушсачы* (Саатов).

ЖҮГӨН САЛУУ. Баш ийген, моюн сунган абалга келтирүү, чектелген абалда, өз бийлигинде кармоо. *Каршы чыгып Токоңо, Кузгундар салган жүгөнүн* (Токтогул).

В.: ЖҮГӨН КАТУУ. *Зулумдар каткан жүгөнүн, Жарды менен жалчыга* ("Ала-Тоо").

ЖҮГҮН ЖЕҢИЛДЕТҮҮ. Кол кабыш кылуу, каралашуу, жардамдашуу. *Дүр уулуңуз азыр сиздин таалим боюнча жүгүңүздү жеңилдетип, биздин ишенимди актап, өзүнчө эл башкарууга жетилди* (Бейшеналиев).

ЖҮЗ БАКПОО. Тике карай албоо, жүздөшө албоо. *Бирок Бөбөк атасына жүз бакпай төмөн караган бойдон төшөгүнө өтүп кетти* (Укаев).

ЖҮЗ ЖАНБАГАН. Тайманбаган, тартынбаган, беттегенинен кайра тартпаган. *Боз балдарда жарак көп, жүз жанбаган баатыр көп* (фольк.).

ЖҮЗ КАРАМА. к. Өң карама.

ЖҮЗ КАРАШПОО. Катуу таарынышып же чатакташып бири-бирине такыр жолугушпай, бет алышып көрүшпөй, биринбири көргүсү келбей, катуу араздашып калуу. *Бул үйдөгүлөр кечинде жүз карашпай алды-алдынан тарап кетишти* (Медетов).

В.: Жүз көрүшпөө. *Ошол чоң чатактан кийин алар жүз көрүшпөй калган* ("Ленинчил жаш").

ЖҮЗ КӨРҮШҮҮ. к. Жар көрүшүү.

ЖҮЗ ТОКТОТУП КАРОО. Абдан байкоо, өтө чеберчилик менен, кунт коюп кароо. *Чынтемирди жүз токтотуп карап турду.*

ЖҮЗ ТОЛГОНУУ. Катуу ойлонуу, кайра-кайра ойлоно берүү, бир чечимге келе албай убаралана берүү. *"Ие, кокуй, көрсөтпөй койсом мени кудай алабы?!" деп ичинен кайра жүз толгонуп, ой-санаасы: "Бу бектерди көгөнгө тизгендей... байлап бермейинче, бизге бак тийбейт!" деп, көгүнө таянат* (Касымбеков).

ЖҮЗ ЧАЮУ. Жуунуу, бетин жуу. *Айнектей тунук сууга кол малып, жүз чайыды* (Осмоналиев).

ЖҮЗӨГӨ АШУУ. Аткарылуу, орундалуу. *Кишилер демилгесин улап турбаса, жакшы иштер да начарлап кетет же ал жүзөгө ашпай калат* (Сыдыкбеков).

ЖҮЗҮ АК. к. Жүзү жарык 2.

ЖҮЗҮ АЧЫЛУУ. к. Бети ачылуу.

ЖҮЗҮ ЖАРЫК. 1. Ажарлуу, жайдары. *Эч кайгырбаган жүзү жарык, жылдыздуу адам* ("Чалкан"). *Карындашым Кундузжан, жүзүң жарык жылдыздан* (Аалы).

2. Элге уят болбогудай, эл алдына кызарбагандай, кепке-сөзгө калбагандай абалда. *Эми райондук биринчиликке да жүзүбүз жарык катыша беребиз* ("Советтик Кыргызстан"). *Менин башымды ачып, такыялуу кыздай каада менен алып кетсең, эл алдында менин да жүзүм жарык болор эле, - деди* (Өгөбаев). *Бардыгынын жүзү жарык, көңүлдүү* ("Ала-Тоо").

В.: Жүзү ак. *Эл алдында эки жүзү ак болот.*

ЖҮЗҮ ЖЫЛУУ УЧУРОО. к. Өңү жылуу учуроо.

ЖҮЗҮ ИЙГИ. к. Түсү ийги.

ЖҮЗҮ КАРА. Уяты жок, адамгерчилик сапаты жок, шерменде. - *Жүзү кара! Бизге башынан бери жармашкан кырсык ушулар турбайбы* (Каимов). - *Ой, жүзү кара десеңе, минтпегениңде атаңы таанытмакмын* (Бейшеналиев). *Ал жүзү кара, энеңерден калган оокатты бүтүндөй үйүнө ташып кетти* (Акматов).

ЖҮЗҮ КАРАЛЫК. Уятсыздык, адамгерчилиги жоктук, шерменде-чилик, маскарачылык. *Бирок, сакалдуу башың менен жүзү каралык иште иштегениңди кечире албайбыз* (Өгөбаев). *Биз үчүн жакшылык ойлобой бардык жүзү каралыкты ойлоп жүргөндөр ушулар экен да* (Жантөшев).

ЖҮЗҮ КАРАРУУ. Эл алдында уят болуу, абийири кетүү, адамгерчиликтен ажырап, маскара болуу. *Журт алдында минтип жүзү карарып отурат* ("Ала-Тоо").

ЖҮЗҮ КУРСУН. Уятсыз, уялганды билбеген, бетинде кызылы жок деген мааниде жек көрүү, тилдөө иретинде колдонулат. *Алардын жүзү курсун, курулуш материалдарын машиналап тартып кетип бара жатып жолдон кармалыптыр* (Бердикеев). *Болбосо жүзү курусун алардын, куттуу журтта кеп кылчу сөз эмес!* (Медетов).

ЖҮЗҮ ЧЫДАБОО. к. Бети чыдабоо.

ЖҮЗҮН АЛА КАЧУУ. Уялганынан, айбыкканынан адамга тике карай албай жалтактоо. *Ланичектин каны ичине тартып, жүзүн элден ала качып, айласын таппай жер тиктеди* (Ашымбаев). *Булгаары заводунда иштегендер баштарын саландатып, жүзүн ала качты* (Ашымбаев).

ЖҮЗҮН АРЫ КЫЛСЫН. к. Бетин ары кылсын.

ЖҮЗҮН АЧУУ. к. Бетин ачуу.

ЖҮЗҮН КАРАБОО. Экинчи жүздөшпөйм, көрүшпөйм деген сыяктуу катуу көңүлү калуу маанисинде колдонулат. *Кызы апасына бир карап, ..."эми жүзүңдү карабайм" дегендей, жүзүн терс айлантып кетти* (Касымбеков).

ЖҮЗҮН КӨРГӨЗҮҮ. Өзүнүн ким экенин таанытуу, элге дайын кылуу. *Көзумдүн тирүүсүндө барандуурак эле, элге жүзумдү толук көргөзгүдөй бастырышса боло, - деди Тоголок Молдо* (Бейшеналиев).

ЖҮЗҮН ҮЙРҮҮ. Ачууланып, кабак-кашын чытып, кыжырланып көргүсү келбегендей, жактырбагандай түр көрсөтүү. *Ал бир жан менен сүйлөшкөн жок. Көңүлдөш жолдоштору келсе да, аларга жүзүн үйрүп, тетири карап жатып алды* (Укаев). *Эмитен сесин алып коеюн дедиби, Көкө жүзүн үйрүп, кыр көрсөтө минтип матады* (Касымбеков). *Эрли-зайып экөө тең сустайып, а түгүл жүзүн үйрүп коюшту* (Өмүрбаев).

В.: Түсүн үйрүү. *Түсүн үйрүп бүркөлөт, Байназарды көргөндө* (фольк.).

ЖҮЗҮНӨ КАН ТЕБҮҮ. к. Бетине кан тебүү.

ЖҮЗҮНӨ КАРАБОО. к. Бетине карабоо.

ЖҮЗҮНӨ КӨЛӨКӨ ТҮШҮРҮҮ. Уят кылуу, ыңгайсыз абалга калтыруу. *Биз сенин элдин жүзүнө көлөкө түшүрүп, "Интергельпонун беделин кетиргениңе кейип жатабыз* (Ашымбеков).

ЖҮЗҮНӨ КӨӨ ЖАБУУ. к. Бетине көө жабуу.

ЖҮЗҮНӨ КЫЗЫЛ ЖҮГҮРҮҮ. к. Бетине кызыл жүгүрүү.

ЖҮЗҮНӨН КАНЫ КАЧУУ. к. Бетинен каны качуу.

ЖҮЗҮҢ КУР! "Капырай", "Шумдук" деген сыяктуу таң калуу маанисинде колдонулат. *Оо, түндүн бир оокуму кезде үйдөн арбактай, аппак чыккан имиш! Жүзүң кур! Эл дырылдап туш-тушка качып жөнөптүр* (Кушубеков).

ЖҮК КӨРСӨТӨР. Кызды алып кетер алдында же кыздын себин алып келгенде анын оокатын, буюмтайымын көрсөткөн адамга кыз алган тараптан берилүүчү көрүндүк акча. *Өргөө жабар, жүк көрсөтөрүбүздү өзүнчө берсин* (Жантөшев).

ЖҮКЧҮЛ КАРА ИНГЕН. Эч талбаган, түйшүктүн баарын көтөргөн. *Анын оюнда аял деген кың дебей баарын көтөргөн жүкчүл кара инген деп да түйчу* (Ашымбаев).

ЖҮЛҮНГӨ ЖЕТҮҮ. Абдан катуу тийүү, жанына батуу, ачуусун, ызасын келтирүү. *Асылдын ушул сөзү жүлүнгө жетти* ("Ала-Тоо").

В.: Жүлүнгө тийүү. *Бул ойноп айтылган сөз болгону менен, жүлүнгө тиет* ("Чалкан").

ЖҮЛҮНГӨ САЙГАНДАЙ. Кыжырын келтиргендей, ачуусуна тийгендей, кокусунан катуу чочуп кеткендей. *Аны укканда жүлүнгө сайгандай болду.*

В.: Жүлүндү куйкалагандай. *Тапкан сөздөрүн кара, жүлүндү куйкалагандай* (Бейшеналиев).

Жүлүндү орттөгөндөй. *Анын жүлүнүн орттөгөндөй сөздөр айтылды* (Бейшеналиев).

ЖҮНДӨЙ САБОО. Абдан катуу тепкилөө, кордук көрсөтүү, көптөп былчылдата сабап кетүү. *Саякатчынын төртүнчү атасы кол алдындагыларды балчыктай тебелеп, жүндөй сабайт* (Осмоналиев). *Маа десе жүндөй сабап, теридей тепкилеп Кызыл-Суугa салышсын* (Абакиров).

В.: Жүндөй тытуу. *Болбосо сени жүндөй тытышат бул мыкачылар* (Осмоналиев). *Аз убакыттын ичинде эле Шураны жүндөй тытып жиберишти* (Укаев).

Талпактай сабоо. *Колдорун артына байлап, талпактай сабаганда, келтекке уккан жаштар миз бакпай карап турушту* (Осмоналиев).

ЖҮНҮ ЖАТА КАЛУУ. Жага бербей калуу, көңүлгө жага түшүү, оюндагысындай, ойлогонундай болуп кым дей түшүү. *Оңой жерден табылган олжого анын жүнү жата калды* (Жантөшев). *"Булар түшүнүктүүсүн жакшы көрөт окшойт" деген ой көңүлүнө кылт эте түшкөндө, Каныбектин жүнү жата калды* (Жантөшев). *Кесибир-кескилер, тыңчылар жөнүндө жазылган адабияттарды көргөндө жүнү жата калчу* ("Советтик Кыргызстан").

ЖҮНҮ ТЕСКЕРИ АЙЛАНУУ. Аябай каарын төгүү, жаалдануу, түнөрүү. *Алымбай Накенге тигилди. Абышка таштай катkан. - Жүнүң тескери айланыптыр... кеттим, - деди Алымбай* (Жоошбаев).

В.: Түгү тескери айлануу. *Бүкендин түгү тескери айланып, зиркилдеп калыптыр* (Сыдыкбеков).

ЖҮНҮ ТИРҮҮ. Тын, бышык, чыйрак, тетик. *Ким билет, келиндин жүнү тирүү эле көрүнөт, билбесе үйрөтүп алар беле* (Абдукаимов). *Жүнү тирүү, такылдаган кара жалпакка Токтогулдун да назары түшө сүймөнчүгү артты* (Бейшеналиев). *Жүнү тирүү кыздын ачык, мукам үнү чыкты* (Осмоналиев).

В.: Эти тирүү. *Адам болуп кете алар, эти тирүү бала көрүнөт* (Жантөшев).

ЖҮНҮН ЖЕЙТ. Абдан көп, сан жеткис, быкылдайт, жайнайт. *Улар, кекилик, чил өндүү куштар жүнүн жейт* (Сасыкбаев). *Курулушта машиналар тим эле жүнүн жейт* (Сарногоев). *Анан*

калса, бүгүн тегирменге буудайларын жүктөнүп түшкөндөр жүнүн жейт (Бейшеналиев).

ЖУР-НАРЫГА САЛУУ. Кайдыгерлик, көңүл коштук менен эптеп-септеп бүтүрө коюу, көздөн далда кылуу. *Жур нарыга салбастан, сапаттуу иштеп көнүлө* (Осмонкул). *Ошондо биздин колхоздо уятсыз жур нарыга салчулар эски журтта улуп калган күчүктөй болушар* (Жантөшев). *Ал кендин жумушуна кайдыгерлик менен карап, жур- нарыга салууга өттү* (Сасыкбаев).

ЖҮРГӨН ЖЕРИНЕ ЧӨП ЧЫКПОО. Жөн жүрө албай дайыма бузукулук, терс иштерди жасоо, бүлүнтүп жиберүү. *Андай митаамдардын жүргөн жерине чөп чыкпайт* ("Ала-Тоо").

ЖҮРӨГҮ АГАРБОО. Көңүлү калуу, жек көрүү сезими пайда болуу, эч кечире албоо. *Курумбай кудасына берген сөзүн жокко чыгарган Осмонкулга эми жүрөгү агарбай калган* (Өгөбаев).

ЖҮРӨГҮ АЙЛАНУУ. Кускусу келүү, окшуй тургандай болуп, өзүн начар сезүү, жиркирүү. *Жүрөгүм айланып, башымды көтөрө албай жатам* ("Ленинчил жаш"). *Жүрөгү айланып, окшуганы араң турат.*

В.: Жүрөгү айнуу. *Эмнегедир жүрөгүм айнып турат, - деп, чекесин басты* ("Ала-Тоо").

Жүрөгү аңтарылуу. *Ай, үйдө ким бар? чылапчын алып чык, жүрөгүм аңтарылып кетти!* (Байтемиров).

Жүрөгү көтөрүлүү. *Көңүлүм караңгылап, жүрөгүм көтөрүлүп турат* ("Ала-Тоо").

Көңүлү айнуу. *Көңүлүм айнып, жиркире баштадым.*

ЖҮРӨГҮ АЙРЫЛУУ. Аябай сүйүнгөндө же катуу корккондо апкарыган, элеп-желеп болуп өтө толкундаган абалда болуу. *Силерди аман көргөндө, Жүрөгүм кетти айрылып, балдар!* ("Эр Төштүк"). *Жүрөгүм чочуп айрылып, жүдөдүм жаман кайгырып* (Калык).

ЖҮРӨГҮ АК. Жүрөгүндө кири жок, арамдыгы, эч арам ою жок, көңүлү таза. *Жүргөн-турганынан оройлук сезилген менен жүрөгү ак бечаралар акыйкатты, адамгерчиликти ыйык тутушкан* (Ашымбеков).

ЖҮРӨГҮ АЛКЫМЫНА КЕПТЕЛҮҮ. к. Жүрөгү оозуна тыгылуу.

ЖҮРӨГҮ АЛКЫМЫНА КАПТАЛУУ. к. Жүрөгү оозуна тыгылуу.

ЖҮРӨГҮ АЛЫП УЧУУ. Кандайдыр бир кооптуу же кубанычтуу нерсени күткөндөй тынчсыздана берүү, көңүлү эргип, токтоно албай, алеп-желеп болуу. *Жүрөгү алып учуп, өзүнөн-өзү ээликкен Батийна айылда ыйлапсыктаган катын-калачтын арасында калалбай баягы ойсоктогон кер бээни жетелеп келип токунду* (Сыдыкбеков). *Турсун кубанып, жүрөгү алып учуп, апкаарый түштү* (Сасыкбаев). *Көзүм тартып болкулдайт, Көңүлүм көптү саматат Алып учуп жүрөгүм* ("Семетей").

Жүрөгү түйлоо. *Жүрөгүм түйлап, эки-үч ирет эңкейип карасам да эч нерсе көрүнбөдү* (Жантөшев). - *Куттуктайм! ... - Кыздын алаканы ысык эле. Ошол жылуу илепке Ашырбектин жүрөгү түйлап кетти* (Ашымбаев).

ЖҮРӨГҮ АТЫП КЕТҮҮ. Күтүлбөгөн жерден, капысынан боло калган кубанычтуу же коркунучтуу нерсеге карата катуу таасирленүү, апкаарып алдастай түшүү. *Кубанган жүрөгүм атып кетти өндөнөт. Аны укканда бечара эненин жүрөгү атып кетти го?* ("Ала-Тоо").

В.: Жүрөгү болк дей түшүү. *Чокунун жүрөгү болк дей түштү* (Жантөшев). *Байымбеттин жүрөгү болк дей түшүп, өзүнүн Сейдешин эскере мууну бошой имерилди* (Бейшеналиев).

Жүрөгү болкулдоо. *Мен дагы догдур же маалим экен деп, жүрөгүм болкулдап, жаным калсачы* ("Чалкан").

Жүрөгү кабынан чыгуу. *Алымкулдун бүрсүгүнкү жөнөй турганын угуп, Гүлайымдын жүрөгү кабынан чыгып кете жаздады* (Абдукаримов). *Менин жүрөгүм кабынан чыгып кетчүдөй катуу сого баштады* ("Ала-Тоо").

Жүрөгү болк этүү. *Алардын караанын көргөндө жүрөгүм болк этип кетти* ("Ленинчил жаш"). *Ок чуу этип кулагымдын жанынан өтүп кеткенде "кудай сактаа, бөйдө өлүм боло жаздадым ээ", - деп, жүрөгүм болк эте түштү* (Бейшеналиев).

Жүрөгү солк дей түшүү. *Ал жигит жакындап келгенде Сатардын болбой чыгышына Сабираның жүрөгү солк дей түшүп, денеси дүркүрөдү* (Алыбаев).

Жүрөгү селт дей түшүү. *Макмалдын жүрөгү селт дей түшүп, кызына жайындагы Кетмен-Төбөлүк жаш ырчының көңүлү түшүп кеткенин, баягы Жеңижок акундун кепке тартканын эстеди* (Касымбеков).

Жүрөгү солк этүү. *Көзү көзүнө бир урунуп, Беделбайдын жүрөгү солк этти* (Касымбеков).

ЖҮРӨГҮ АЧЫШУУ. Бир нерсеге аябай кайгыруу, капа болуп туталанууу, жүрөгү сыздоо. *Бакенин эстегенде мына ушул сүйүнүчкө аралаш жүрөгү ачышып кетет* (Өмүрбаев). *Бул саам ызалана айлык акы доолаганына жакшы эле токтоо Шволиктин жүрөгү ачышты* (Ашымбаев).

ЖҮРӨГҮ БАЙЛАНУУ. Жакшы көрүү, берилүү, жактырып имерчиктеп калуу. *Ак эркем ошондо он беште экен, даланын кызыл гүлкайырындай ачылып калган кези экен, көрүп жүрөгүм байланып калды* (Касымбеков).

ЖҮРӨГҮ БӨКСӨРӨ ТҮШҮҮ. Санаасы тынып, эс ала түшүү. *Чынарды карасам денесин мотурайтып сопсонун болуп уктап жатыптыр, ошондо жүрөгүм кичине бөксөрө түштү* (Бердикеев).

В.: Жүрөгү ылдыйлоо. *Чоң атасы бакка киргенде Сабырдын жүрөгү ылдыйлап, а тургай коркконун билгизбейин деди* (Жусупов).

ЖҮРӨГҮ БҮТҮН. Санасы тынч, эч кайгы-капасы жок. *Башы жумуру пенденин күңүрөнбөй өткөнү, жүрөгү бүтүнү бар дейсизби?* (Укаев).

ЖҮРӨГҮ ДААБОО. Бир нерсеге чечкиндүүлүк кыла албоо, белсенип кирише албоо, батына албоо, тартынчыктанган абалда болуу. *Кундуз демин ичине жыйып, жакшы эле бир нерсе айтмакчы болот, бирок, кайра эле ошого жүрөгү даап бара албай оозун жыйып алат* (Акматов).

ЖҮРӨГҮ ДҮК-ДҮК. Катуу коркондуктан же шашкандыктан жүрөгү тез-тез согуу. *Кыйкырайын десе, үнү чыкпайт, коркондонбу, айтор жүрөгү дүк-дүк* (Ашымбаев).

ЖҮРӨГҮ ЖАРАЛУУ. Кайгылуу, капалуу, санаалуу, абдан оор кайгысы бар. *Ал бечаранын жүрөгү жаралуу болуп калды* ("Ленинчил жаш"). *Качан жаралуу жүрөгүбүздү айыктырасың?*

ЖҮРӨГҮ ЖАРЫЛА ЖАЗДОО. Өтө сүйүнүп же катуу коркуудан аябай толкундоо, абдан алдастоо, апкааруу абалына карата. *Бек армиядан келгенде Жыпардын жүрөгү жарыла жаздаган* (Каимов). *Көзү чакчайып ачкычынын жүрөгү жарыла жаздады* (Жантөшев).

В.: Жүрөгү жарылып кете жаздоо. Кожокенин үнүн укканда Кудайбергендин жүрөгү жарылып кете жаздады (Сыдыгалиев).

Жүрөгү ыргып кете жаздоо. *Акнаардын жүрөгү ыргып кете жаздайт* (Осмоналиев).

ЖҮРӨГҮ ЖИБҮҮ. Ийигүү, жакшы көрүү, ыраазы болуп калуу. *Ага жүрөгүм жибип калды. Аны көргөндө эле жүрөгүм жибиди. Ушунун себе-*

бин Жаманкулдан көрүп, жүрөгү жибип, ичи-тышы бирдей даалдаган жигитти анык боорундай көрүп жүрөт (Өгөбаев).

В.: Жүрөгү жылуу. *Кыз босогодон көрүнгөндө Осмонкулдун жүрөгү жылый түшүп, өзүнө көптөн тааныш кымбат адамын көргөндөй болду* (Өгөбаев). *Алардын эмгеги бөтөнчө ачык пейилдүүлүгүн белгилеп... келген адамдардын жүрөгү жылыды* (Байтемиров).

Жүрөгү ысуу. *Ошентип, Тазабектин тиги экөө үчүн муздап жүргөн жүрөгүнүн бир чети жанагыдай мамиледен улам ысып калат* (Медетов). *Иш оңунда! Нүзүптүн жүрөгү ысып кетти* (Касымбеков).

ЖҮРӨГҮ ЖОК. 1. Коркок, өтүмү жок, кайратсыз. *Болуптур эмесе, жүрөгү жок коркоктор* (Каимов). *Жүрөгү жок ургандар, Качып берип сайдырар* (фольк.). *- Айрөк, айрөк, кыз менче жүрөгү жок, балбан туруп* (Бейшеналиев).

2. Ырайымсыз, таш боор. *- О, -о журт, ансыз да бөлүнүп-чабылып бүттүк. Бу жүрөгү жок канкорлор элдин убалынан коркобу? Абайлап, аялдагыла. Анан көрө жатаарбыз* (Бейшеналиев).

ЖҮРӨГҮ ЖЫЛУУ. к. Жүрөгү жибүү.

ЖҮРӨГҮ ЖЫЛЫБОО. Жакшы көрбөө, ийикпөө, такыр берилбөө. *Жоошуй түшкөн менен Айнагүлдүн жүрөгү жылыбады* (Сыдыкбеков).

ЖҮРӨГҮ ЗЫР ДЕЙ ТҮШҮҮ. Кандайдыр бир көркунучтуу же кайгылуу нерсени эстегендей, оюна түшүргөндөй өзүн начар сезип, тынчы кете түшүү, сары санаа болуу. *Токой менен чоң суу коркунучтуу. "Жалгыз кантип өтөмүн?" - деген суроо көңүлүнө келе калганда жүрөгү зыр дей түштү* (Каимов).

В.: Жүрөгү зырп эте түшүү. *Кемпирдин бир сөзүнөн улам эмнегедир Мыскалдын жүрөгү зырп эте түштү да, өңү өзгөрүп кетти* (Элебаев).

Жүрөгү зыр этүү. *Булутту тиктеп телмирген Адылбектин жүрөгү зыр этип, ачышып калат далайга* (Өмүрбаев).

Жүрөгү зил болуу. *Өзү мурунтан күдүк болгон абал туулуп, жумушчулардын каарданган толкуну күчөгөндө Бугимовдун жүрөгү зил болду* (Сасыкбаев).

ЖҮРӨГҮ КАБЫНАН ЧЫГУУ. к. Жүрөгү атып кетүү.

ЖҮРӨГҮ КАЛТЫРОО. Катуу коркуу, жүрөксүү. *Айзааданын жүрөгү калтырап, бирок, колун силкип ала албады* (Касымбеков).

ЖҮРӨГҮ КАЛУУ. Бир нерседен катуу коркуп же тажап көргүсү келбөө, жалкуу, жалкоотой болуу, экинчи кайрылгыс, кайталагыс болуу. *Өөдө жерде майышкан, жүрөгү калган сайыштан* ("Манас").

В.: Жүрөгү кайт болуу. *Мындай бир окуядан жүрөгү кайт болгону бар* (Ашымбаев).

Жүрөгү кайтуу. *Экөө тең жаш. Экөөнүн тең жүрөктөрү кайта элек* (Осмоналиев).

ЖҮРӨГҮ КАНОО. Жаны кейүү, кыйналуу. *Булар үчүн жүрөгү канап отурган ушул кемпир - Мандаштын кемпири Күлкан* (Өмүрбаев). *Ысыды-сууктан жарылып кантаган кызынын жумуру балтырын кыяк чөп кесип кеткенине эненин жүрөгү кошо канап жалбарат* (Акматов).

Жүрөгү мыкчылуу. *Жоголуу жышаанасын кабардаган жаман белги болуп кишилердин жүрөгү мыкчылды* (Сыдыкбеков).

Жүрөгү куушурулуу. *Ишенсең сенин тааныш карааның менден алыстаган сайын жүрөгүм куушурулуп баратты* (Сайдуллаев).

ЖҮРӨГҮ КАРА. к. Кара жүрөк.

ЖҮРӨГҮ КАРАЮУ. к. Өзөгү караюу.

ЖҮРӨГҮ КӨТӨРҮЛҮҮ. к. Жүрөгү айлануу.

ЖҮРӨГҮ КУРЧ. Өтүмдүү, эч нерседен тайманбаган, тартынбаган, эч кайра тартпаган. *Анда анын жүрөгү курч кези. - Э, анын жүрөгү курч да* (Сыдыкбеков). *Буга жанагылардай жүрөгү курч, жалынга толгон жаштар керек* (Эралиев).

ЖҮРӨГҮ КҮЙҮҮ. Катуу кайгыруу, капалануу, ичи уйгу-туйгу болуу. *Айланчыктар кишим жок, Жүргөн балам сен кетип, Жүрөгүм күйүп болду чок* ("Олжобай менен Кишимжан"). *Жүрөгү күйүп өрттонүп, Жаны ачып, жаман болду дейт* (Үсөнбаев).

ЖҮРӨГҮ МАЙЛУУ. к. Жүрөгүндө кара жок.

ЖҮРӨГҮ МОКОО. Баштагыдай өткүр, өтүмдүү боло албай, жалтак, коркок болуп калуу, тарткынчыктап, жалтайлап качып калуу. *Жүрөгүм мокоп калыптыр.*

ЖҮРӨГҮ МУЗ. Мээримсиз, боору жок, кайрымы жок, таш боор. *Эгерде ал дити супсак, жүрөгү муз адам болсо, Данияр азыр минтип ырдай албайт эле* (Айтматов).

В.: Муз жүрөк. *Согум союшчудай шымаланышкан төрт-беш жигитине буйрук берген тигил муз жүрөк Адыке* (Сыдыкбеков).

ЖҮРӨГҮ МУЗДОО. Көңүлү калуу, жаман көрүү, жек көрө баштоо, ичи жылыбоо. *Жеңелери канча алаксытып, канча жооткотушса да, Батийнанын жүрөгү муздагандан муздады* (Сыдыкбеков).

В.: Жүрөгү муз болуу. *Жанатан ажаандай жаландап качырган каракчылардан мынча чочубаган Зууракан эми алсыз, аргасыз, каруусуз эзилип ыйлаган өз эринин тигил кебетесин көргөндө жүрөгү муз болду* (Сыдыкбеков).

Ичи муздоо. *Энемдин ошол тамаша сөзү эсиме түшө калганда, көпкө чейин ичим муздай түшүп жүрдү* (Убукеев).

ЖҮРӨГҮ ОЙНОО. к. Жүрөгү түйлоо.

ЖҮРӨГҮ ООЗУНА КАПТАЛУУ. к. Жүрөгү оозуна тыгылуу.

ЖҮРӨГҮ ООЗУНА КЕЛҮҮ. к. Жүрөгү оозуна тыгылуу.

ЖҮРӨГҮ ООЗУНА ТЫГЫЛУУ. Капысынан, байкоосуздан боло калган кооптуу нерседен, угулган кабардан улам катуу коркуп кетүү, эмне кыларын билбей апкаарый түшүү. *Алымдын кумсарган өңүн көрүп, Анархан менен Дарыяхандын жүрөктөрү оозуна тыгылды* (Жантөшев). *Уулжандын жүрөгү оозуна тыгылып, уйпаланган чачын жыя албай будаланды* (Каимов). *Какач бейтааныш адамды көрүп жүрөгү оозуна тыгылды* (Жоошбаев).

В.: Жүрөгү оозуна капталуу. *Адегенде мышыкпы деп шек санап, жакындан байкаганда гана жүрөгү оозуна капталып, дароо телефон чалган тура* ("Советтик Кыргызстан"). *Эргештин жүрөгү оозуна каптала түштү* (Миялиев).

Жүрөгү оозуна кептелүү. *Бирок, талаанын четине жеткенде, жүрөгү оозуна кептелип кайсалап калды* ("Ала-Тоо"). *Жылдызкандын жүрөгү оозуна кептелет* (Байтемиров).

Жүрөгү оозуна келүү. *Жүрөгүм оозума келип, башым айланып кетти* (Абдукаримов).

Жүрөгү алкымына капталуу. *Бүткөн боюм дүр дей түшүп, жүрөгүм алкымына капталды* ("Ала-Тоо").

Жүрөгү алкымына кептелүү. *Ышкынаалынын жүрөгү алкымына кептелди* (Байтемиров).

Жүрөгү алкымына тыгылуу. *Акбаланын жүрөгү алкымына тыгылды* (Укаев). *Өх, жүрөгүм алкымыма тыгыла түшпөдүбү...* (Медетов).

ЖҮРӨГҮ ОПКОЛЖҮУ. Кандайдыр бир жаманчылыкты, жаман кабарды

сезгендей, өзүнөн-өзү кооптонгондой, сестенгендей абалда болуп, тынчы кетүү, токтоно албай корко берүү, санаркоо. *Асалхандын көз карашынан улам бир шумдуктун белгисин сезгендей, Анархандын жүрөгү опколжуй баштады* (Жантөшев). *Айнанын жүрөгү жанагыдан бешбетер опколжуду* (Жошбаев).

В.: Жүрөгү октурулуу. *Жүрөгүм бир түркүн октурулуп кетти да? - деди Акинайга* (Осмоналиев).

ЖҮРӨГҮ ОРДУНА КЕЛҮҮ. к. Жүрөгү бөксөрө түшүү.

ЖҮРӨГҮ ОТ. к. Жүрөгүндө оту бар.

ЖҮРӨГҮ ӨЛҮҮ. Абдан катуу коркуп, жалкып, жалкоотой болуп калуу, баш көтөргүс, бир нерсени экинчи кайталагыс болуу. *Запкыдан, кырсыктан жедеп жүрөгү өлүп бүткөн келин башындагы бактысына ишенип-ишенбей кыйды болуп турган чакта капыстан кырсык басты да, кайрадан үйүнө каран түн түштү* (Акматов). *Колго түшкөн жаралуу баатырдын жүрөгү өлгөн экен деп, ...атчан эки жигитке айдатып айлына жөнөтөт* (Каимов).

ЖҮРӨГҮ САБЫЛУУ. к. Жүрөгү сыздоо.

ЖҮРӨГҮ СОЛК ЭТПӨӨ. Тоотпоо, эч сезбөө, коркуп да койбоо, камырабоо. *Жүрөгүм солк этип да койгон жок* ("Ала-Тоо").

ЖҮРӨГҮ СЫЗДОО. Абдан катуу кайгыруу, капа болуу, кайгыга батуу, кейүү. *Мезгил да ырын ырдап, ыйын ыйлап, жакшысына кубанып, жаманына жүрөгү сыздап өтөт* (Өгөбаев). *Үч жашар балага ок жаңылганын угуп жумушчулардын жүрөгү сыздады* (Ашымбаев).

В.: Жүрөгү сабылуу. *Акын Калпа ажынын канкордугун өкмөт өкүлүнүн оозунан угуп, ...кыжыры кайнай, жүрөгү сабыла кабылдоодо* (Бейшеналиев).

Жүрөгү сыйрылуу. *"Топчубайым болсо кана?! Сүйүнүп ала барып бербейт белем...", - деп жүрөгү сыйрылды Токтогулдун* (Касымбеков).

Жүрөгү тилинүү. *"..Э, кыйды түлкүнү серпем деп келип, журттагы куу казыкка тийип жарылган бүркүт болдум...", - деп жүрөгү тилинди* (Касымбеков).

Жүрөгү тызылдоо. *Аргасыздан ата кетти жүрөгү тызылдап, бала калды боору катып солуп ыйлап* (Касымбеков). *Мындай абалга кандайынча кабылганын эскерсе, жүрөгү тузга чылангандай тызылдайт* (Бейшеналиев).

ЖҮРӨГҮ ТАЗА. Көңүлүндө кири жок, ак пейил, эч арамчылык ойлобогон. *Менин жүрөгүм таза эле. Жапаш менен бирге өмүр сүрүп, эл үчүн эмгек сиңирсем дечү элем* (Жантөшев).

ЖҮРӨГҮ ТАШ. Катаал, ырайымсыз, кара мүртөз, боору таш, таш боор. *Эзели жибибеген жүрөгү таш адам* ("Чалкан"). *Жаңы кайрат кирип, ошол замат кимдир бирөөгө жүрөгү таш болуп, кекке толуп, башын көтөрүп, кайра жээкке чыкты* (Касымбеков).

В.: Таш жүрөк. *Таш жүрөк, жанкечти Заарбектин жаалына чыдабай Таластан Анжиянга кире качкан* (Осмоналиев). *Күүгө эрибеген адам болбойт дечү эмес беле. Таш жүрөк немелериби* (Бейшеналиев).

ЖҮРӨГҮ ТИТИРӨӨ. Кандайдыр бир кооптуу, айбаттуу нерсеге даай албай жүрөксүү, коркуу, сары санаа болуу. *"Бакпай балаандан сакта" дешип, жалчылары алыстан эле жүрөктөрү титиреп, өз алдынча күбүрөшөт* (Каимов). *Укмуштарды угуп жүрөгүң титирейт* (Элебаев).

ЖҮРӨГҮ ТОО. Кебелбеген, кенебеген, эч коркконду билбеген, солк этпеген, баатыр. *Барамын мен, Кызылдардын сабына, Жүрөгү тоо, Каармандар жаныма* (Турусбеков).

ЖҮРӨГҮ ТУЗ КУЙГАНДАЙ АЧЫШУУ. Катуу кайгыруу, ичи күйүү, туталануу. *Алардын абалын көрүп, жүрөгү туз куйгандай ачышты* ("Ленинчил жаш"). *Эки буту жылбай калды, жүрөгү туз куйгандай ачышты* (Бөлөбалаев).

ЖҮРӨГҮ ТҮЙЛОО. к. Жүрөгү алып учуу.

ЖҮРӨГҮ ТҮПӨЙҮЛ БОЛУУ. Кандайдыр бир нерсеге сары саная болуу, убайым жеп жүрөк заада боло берүү. *Бирок эне кургурдун жүрөгү түпөйүл болду* (Ашымбаев). *Бүгүн да Жылдызкандын жүрөгү түпөйүл болду* (Байтемиров).

ЖҮРӨГҮ ТҮШҮҮ. 1. Абдан катуу коркуу, аябай эси чыгып калуу. *Чоң эненин санаасы алда нечеге болүндү: балакетинди алайын куурчагымдын жүрөгү түшүп калды го?* (Сыдыкбеков). *Аны билген түрмөнүн чоңдорунун жүрөгү түшүп, араң жүрүшөт* (Бектенов).

2. Катуу коркконо, аябай эси чыгып калган баланын бейтап абалына карата айтылат (мындай учурда балдарда кусуу, өндөн азуу, элирүү сыяктуу көрүнүштөр пайда болот). *Жүрөгү түшүп, абышкаларга апаттатып, кемпирлерге жүрөгүн көтөрттүк* ("Ала-Тоо").

В.: Жүрөгү чыгуу. *Жүрөгүм чыкты үнүнөн.*

ЖҮРӨГҮ ҮШҮҮ. Коркуу, жалкоотой болуу, жалкып калуу, жүрөк заада болуу. *Эзелден жүрөк үшүп, жалкоотой болгон кургурлар... булук түшүп калар эле* (Элебаев). *Батийна тигил сейпейген сары чийкил баланы көргөндө Жүрөгү үшүй түшүп, шуу үшкүрүндү* (Сыдыкбеков). *Ошол алсыздыгымдан жүрөгүм үшүп, коркуп турам* (Акматов).

ЖҮРӨГҮ ШУУ ДЕЙ ТҮШҮҮ. Капилеттен, күтүлбөгөн жерден кандайдыр бир коркунучка дуушар болгондой, коркунучту сезгендей катуу чочуп кетүү. *Ошондо анын жүрөгү шуу дей түшүп, бир жамандыкты сезгендей болду* (Акматов). *Таабалды жүрөгү шуу дей түшүп, тык токтоду* ("Ала-Тоо"). *Даачаны көздөй бурулган ак "Волганы" көргөндө эле Машраптын жүрөгү шуу дей түшүп, шалдайып туруп калды* (Казакбаев).

ЖҮРӨГҮ ЫЛДЫЙЛОО. к. Жүрөгү бөксөрө түшүү.

ЖҮРӨГҮ ЫСУУ. к. Жүрөгү жибүү.

ЖҮРӨГҮ ЭЗИЛҮҮ. к. Жүрөгү элжирөө.

ЖҮРӨГҮ ЭЛЖИРӨӨ. Кандайдыр бир ичти жылыткан кубаныч-туу, жакшы сезим пайда болуу. *Бурч-бурчтан жаңырык чыгарган коңгуроолордун тунук үнүнө чоң эненин жүрөгү элжиреди* (Сыдыкбеков). *Жүрөгү элжирел, үйгө кирген баланы ата-энеси салкын тосуп алышты* (Каимов).

В.: Жүрөгү эзилүү. *Сендей сулуу, сендей мөөр жок чыгар, Боюм балкып, жүрөгүм да эзилет* (Аалы). *Ал сүйүү ырын ырдаганда, кыз-келиндердин жүрөгү мындай турсун, улгайган аялдардын да жүрөгү эзилер эле* (Жантөшев).

Эт жүрөгү элжирөө. *Ал башынан өткөн тарыхын айтып отурганда жигиттин эт жүрөгү элжиреди* (Каимов).

ЖҮРӨГҮ ЭКӨӨ. Ашкан баатыр, баатырдын баатыры. *Жүрөгүң экөө эмес.*

В.: Жүрөгү эки. *"Жүрөгү эки" деп айтып, кыздын баары жалынып* (фольк.).

Кош жүрөк. *Коркок бала мен белем, Кош жүрөгүм алгандай* (фольк.).

ЖҮРӨГҮ ЭЛЕП-ЖЕЛЕП БОЛУУ. Токтоно албай тынчы кетүү (көбүнчө кубанып толкундаган же кандайдыр

бир коркунучту сезгендей кооптонгон учурларга карата). *Энем экөөбүздүн жүрөгүбүз элеп-желеп болду* ("Кыргызстан маданияты"). *Ашырбектин жүрөгү элеп-желеп, коммунистке алышабы же кийинкиге калтырышабы, - деп* (Ашымбеков).

В.: Жүрөгү алеп-желеп. *Уулунун кебетесин көрүп, апасынын жүрөгү алеп-желеп* (Сыдыгалиев).

Жүрөгү уйгу-туйгу. *Анын жүрөгү уйгу-туйгу* (Борбиев).

ЖҮРӨГҮН АЛУУ. к. Жүрөгүнүн сары суусун алуу.

ЖҮРӨГҮН АЧУУ. Абдан берилип, чын ыкласы менен жадырап-жайноо, өтө мээримдүү кабылдоо. *Ага кошумча астейдил жадырап кубанып, жүрөгүн ачып, өлчөмсүз ыклас менен тосту* (Касымбеков). *Келиңиз, Теңир берди, аке, келиңиз! - деп жүрөгүн ачып, мейман-дарын төшөккө чыгарып калдастады* (Касымбеков).

ЖҮРӨГҮН АЧЫШТЫРУУ. Абдан капа кылуу, кайгыртуу, жанына батуу. *Чалдын ушул какшыгы Паризектин канталаган жүрөгүн ачыштырды* (Ашымбаев).

ЖҮРӨГҮН ЖАРАЛОО. Катуу кейитүү, өтө оор кайгыга салуу, тынчын алып кабыргасын кайыштыруу, жанына батуу. *Байкуштардын канчоосунун өлүмү кунсуз унутулуп көпчулуктүн жүрөгүн жаралады* (Бейшеналиев).

В.: Жүрөгүн зилдетүү. *Анын ушул сөзү көптөн бери жүрөгүн зилдетип келген кеселдин өзүнө окшоду* (Ашымбаев).

Жүрөгүн сыздатуу. *Калыйчанын каргышы Арукени селт чочутуп, жүрөгүн сыздатты* (Осмоналиев).

Жүрөгүн канатуу. *Эми аялдын таш боор аяры жүрөгүн канатканда ...ал үйүнө түнөбөй безип жүрөт* (Абдукаимов).

ЖҮРӨГҮН ЖИБИТҮҮ. Ийиктирүү, жумшартып өзүнө имере баштоо, жакындатуу, макулдатуу. *Байбичинин пейли, мамилеси Талчанын жүрөгүн жибитип, көңүлүндөгү кара оюн айдап чыга баштады* (Байтемиров). *Өгөй кайненинин сустайган мамилеси Батийнанын жүрөгүн жибите алган жок* (Сыдыкбеков).

В.: Жүрөгүн жылытуу. *Жүрөгүмдү жылыткан Жалынды алып келейин* (Аалы). *Кебим жүрөгүңдү жылытса, ойлонорсуң* (Сыдыкбеков).

ЖҮРӨГҮН МАЙТАРУУ. к. Жүрөгүн өлтүрүү.

ЖҮРӨГҮН ӨЙҮҮ. Кандайдыр бир нерседен тынчсызданып, сары санаа болуу, санаркап ойлоно берүү, жүрөк заада болуу. *Анын сөзү жүрөгүн өйүп туруп алды* (Ашымбаев). *Өзү менен бирге болуп, бирге жүргөн адам жөнүндө анын санаасы тынса да, жүрөгүн өйүгөн дагы эки нерсе - атасы менен сүйгөн кызы - Вера* (Баялинов). *Мына бул көрүнүш Күмүштүн жүрөгүн өйүй баштады* (Жантөшев).

В.: Жүрөгүн өйкөө. *Бул маселе жаш доктордун жүрөгүн өйкөгөн каргыш* (Кыдырмышев). *Мен жүрөгүмдү өйкөгөн нерсеге жооп издеп баратам* ("Ала-Тоо").

ЖҮРӨГҮН ӨЛТҮРҮҮ. Экинчи кайрылгыс, баш көтөргүс кылып катуу коркутуу, сазайын берүү, запкы көрсөтүү. *Күйөө чанган бышык келиндин ушинтип сазайын окутуу, жүрөгүн өлтүрүү кайнене, кайнатанын максаты болучу* (Сыдыкбеков). *Кедей болушту Төрөгелдиге окшотуп жүрөгүн өлтүрсө, башкалар кынына кирбейби?* (Каимов).

В.: Жүрөгүн майтаруу. *Мындай неменин жаштайынан жүрөгүн майтаруу керек.*

Жүрөгүн калтыруу. *"Бирок жаш неменин жүрөгүн калтырып, кендирин кесип койгондон көрө менин жыгылганым деле оң го" дейм ичимен* (Медетов).

Жүрөгүн мокотуу. *Кааласа, терс аяктанган букараларды экинчи менин бийлигиме кыңк эткис кылып жүрөгүн мокотуп, Мамбеттей бирди-жарымын байлап кетсин* (Бейшеналиев).

ЖҮРӨГҮН СУУРУП АЛУУ. Жанын чыгаруу, коркутуу, бирди көрсөтүү (күч көрсөтүү маанисинде) *Эр болсоң ага бирдеме деп көрчү, жүрөгүңдү сууруп алар* ("Ала-Тоо").

ЖҮРӨГҮН СУУРУП БЕРҮҮ. Абдан жакшы көрүү, үстүнө үйрүлүп туруу, жанын да аябоо. *Эгерде керек болсо, бул бала үчүн Аябайм жүрөгүмдү сууруп берем* (Турусбеков). *Сен эле аман болсоң - биздин байлыгыбыз, тирилигибиз ошо! - деп курган ата-эне Зарылтайы үчүн жүрөгүн сууруп берет (Өмүрбаев).*

ЖҮРӨГҮН ТОКТОТУУ. Кайрат-тануу, сабырдуулук кылуу, өзүнө өзү дем берүү. *Жүрөктөрүн токтотуп, ишенимге белин бекитти* (Бейшеналиев).

ЖҮРӨГҮН ТУЙЛАТУУ. Катуу ойго салып тынчын кетирүү, жүрөгүн сыздатуу. *Бактысыз өмүрдү эскерткенсип батып бараткан күн Зууранын жүрөгүн туйлатты* (Каимов).

ЖҮРӨГҮН ТҮШҮРҮҮ. Катуу коркутуу. *Айнагүлдүн жүрөгүн түшүрүп алып, башыма балээни үйүп жүрбөйүн, - деди Жаңыбай* (Бөлөкбаев). *- О, жолуң болгур десе! Жүрөгүбүздү түшүрүп койбодуңбу?* (Байтемиров). *- Таштасаңчы, адатыңды. Бирөөнүн баласынын жүрөгүн түшүрөсүң, - дешти* (Сыдыкбеков).

В.: Жүрөгүн чыгаруу. *Жүрөгүңдү чыгарып, Бир пас сени сындадым* ("Ала-Тоо").

ЖҮРӨГҮН ҮШҮТҮҮ. к. Жүрөгүнүн сары суусун алуу.

ЖҮРӨГҮН ЭЛЖИРЕТҮҮ. Абдан ыраазы кылуу, ийиктирүү, көңүлүн жай кылып жумшартуу. *Отуз төө жүрөгүн элжиреттиби... же Тикбайга чын ыкласы түштүбү?... Аталуу ыраазы болуп, ... Оомийин! - деп тура калат* (Осмоналиев).

ЖҮРӨГҮНДӨ КАРА ЖОК. 1. Тайманбас баатыр, эр жүрөк, өткүр курч. *Жүрөгүндө кара жок, Өкүмдүгү бар экен* ("Семетей"). *Эр эле жүрөгүндө карасы жок, көгөрсө душманынан кун төлөткөн* (фольк.).

2. Ичинде арамдыгы жок, ак ниет, пейли таза, көңүлүндө кири жок. *Менин жүрөгүмдө кара жок. Сен ага туура түшүн* ("Ала-Тоо"). *Жүрөгүндө кара жок, бажактаган Тезекбай эми чындоочудай тебетейин тизесине кийгизе, багжайды досуна* (Бейшеналиев).

В.: Жүрөгү майлуу. *- Бала да... Жүрөгү майлуу да азыр булардын* (Өмүрбаев).

Майлуу жүрөк. *Бир мүнөз баатырлар бар майлуу жүрөк. Башында далай жанга салган дүбөк* (Тоголок Молдо).

ЖҮРӨГҮНДӨ ОТУ БАР. Өткүр, курч, эч тартынбаган, өтүмдүү. *Жүрөгүндө оту бар, билегинде күчү бар Балтабай катуу бекинип, катуу сактанды* ("Кыргызстан маданияты"). *Жүрөгүндө оту бар эр-азаматтар сөз менен даңазаланат* ("Ленинчил жаш").

В.: Жүрөгүндө жалыны бар. *- Айланайын агай, ушул баланы мага чакырып бер, бир сүйлөшөйүн. Жүрөгүндө жалыны бар бала окшойт, - деп жанымдагы полдомочен суранды* (Жантөшев).

ЖҮРӨГҮНДӨ ЖАЛЫ БАР. Тайманбас, баатыр. *Жапашым жүрөгүндө жалы бар, күйүп турган от эле, - деп, каңырыгын түтөттү карыя* ("Ала-Тоо").

ЖҮРӨГҮНДӨ КИРИ ЖОК. к. Көңүлүндө кири жок.

ЖҮРӨГҮНДӨ ОТУ ЖОК. Өтүмү жок, тартынчаак, жашык, жалтан. *Жүрөгүндө оту жок, алды-кийнине көбүрөөк кылчактаган жаштарды карт акын анча жактыра бербейт* (Каимов).

ЖҮРӨГҮНӨ ЖИК КЕТҮҮ. Көңүл калуу, нааразылык, ишенбестик пайда болуу. *Ошондон бери кыздын жүрөгүнө жик кетип, атасы менен сүйлөшпөй жүрөт* (Сыдыгалиев).

В.: Жүрөгүнө зил калтыруу. *Куралына чиренип достошуу жүрөгүнө зил калтырат* (Осмоналиев).

ЖҮРӨГҮНӨ МАЙДАЙ ТИЙҮҮ. Көп кайталанган, кайра-кайра боло берип тажатып жиберген нерсени көргүсү келбей калуу, абдан тажоо, зааркануу, катуу коркуп, көңүлү калуу. *Жалгыздык жанына батып, жүрөгүнө майдай тийди* ("Ала-Тоо").

В.: Жүрөгүнө чийки майдай тийүү. *Дүйнөдө жалгыздыгыңан тозок жок экен. Жалгыздык жүрөгүмө чийки майдай тийип, мени түгөтүп баратат* (Өмүрбаев).

Жүрөгүнө сары майдай тийүү. *Уйдун азабы жүрөгүнө сары майдай тийди* (Бөкөнбаев).

Жүрөгүнө тийүү. *Корккон балдарым чыркырап энесине жармашат, ...кээде мени көрсө чыңырып бетин баса калышат. Айтор, ушинтип балдарымдын жүрөгүнө да тийдим* (Өмүрбаев).

ЖҮРӨГҮНӨ МУЗ БҮРКҮҮ. Ичин муздатып, көңүлүн калтыруу. *Асылкүлдүн алоолонгон жүрөгүнө муз бүркөн* (Бейшеналиев).

В.: Жүрөгүнө муз болуу. *Ошентип, мен Люсанын, балдарымдын жүрөгүнө муз болдум* (Өмүрбаев).

ЖҮРӨГҮНӨ ЧОК САЛУУ. Бир нерсеге жүрөгү түпөйүл болуп, ичтен сызып кейигендей, тынчы кетип сары-санаа болгондой же жүрөгү элеп-желеп болуп токтоно албагандай сезим пайда болуу. *Үпөлдүн мындуу сөзү, жаштуу көзү Суусардын жүрөгүнө чок салып жиберген сыяктанды* (Бердикеев). *Ошондо Бала-Тынар жылаажындай үн менен солкулдап ырдап, көп кыздардын жүрөгүнө чок салып келип, ушул Салкынай сулууну өпкөн* (Осмоналиев).

В.: Жүрөгүнө чок түшүү. *Биринчи күндөн эле көңүлү сынган Куласалдын жүрөгүнө чок түшөт* (Осмоналиев).

ЖҮРӨГҮНӨН КАЙНАП ЧЫККАН. Бүт мүмкүнчүлүгү, чын ыкласы менен, абдан берилген, дегдеген. *Мындагы балаңар жүрөгүнөн кайнап чыккан ысык саламды жиберет* (Жусупов).

ЖҮРӨГҮНӨН КАН ТАМЧЫЛОО. Аябай боору ооруп, зээни кейүү, кабыргасы кайышуу, жаны кейүү. *"...Өлтүр, мыкаачы, өлтүр, мына ур!" - деп боздогон кызынын абалына жүрөгүнөн кан тамчылаган тура таятасынын* (Айтматов).

ЖҮРӨГҮНӨН ТҮТҮН ЧЫГУУ. Ичинен сызып, катуу күйүп туруу. *Кемсинген букаралардын жүрөгүнүн башынан түтүн чыгып тургандай түрлөрү бар* (Ш.Үмөталиев).

ЖҮРӨГҮНҮН САРЫ СУУСУН АЛУУ. Биротоло коркутуп көз каранды кылып алуу, кайратын качыруу, мизин майтаруу, дайыма коркуп, чочулап тургандай абалга келтирүү. *Жүрөгүбүздүн сары суусун алып, коркутуп, мындан ары бизди биротоло баш көтөргүс кылайын десе керек* (Баялинов). *Бектен өзүнө каршы мансап талашкан бай-манаптардын да жүрөгүнүн сары суусун алат* (Баялинов).

В.: Жүрөгүнүн үшүн алуу. *Өздөрүнө табышмак болгон маанилүү нерселерди ушу комузчу жигиттин билиши булардын жүрөгүнүн үшүн алды* (Каимов). *Далай энеатанын жүрөгүнүн үшүн алган бул кабар Нуракты да коопсунта жүргөн* (Өмүрбаев).

Жүрөгүнүн үшүн кетирүү. *Көп өтпөй эле томсоруп, ээнсирей түшкөн төрт бөлмөлүү жай тигил экөөнүн жүрөгүнүн үшүн кетирди* (Медетов).

Жүрөгүн алуу. *Жүрөгүн алып душмандын, Бир кызыкка батышсын* (фольк.). *Байлар кедейлерге ыза көрсөтүүнү, алардын жүрөгүн алууну максат кылып коюшкан* (Элебаев).

Жүрөгүнүн шүүсүн алуу. *Үчөө кошундагылардын жүрөгүнүн шүүсүн алышты* (Жоошбаев).

Жүрөгүн үшүтүү. *Каракчылар кербенчилердин жүрөгүн үшүтүп бүткөн экен* (Абдукаимов). *Кантканде баланын жүрөгүн үшүтпөй, жаштайынан турмуштан көңүлүн калтырбай, сырымды айтып бере алар бекемин* (Айтматов). *Арт жагынан анда-санда дүңгүрөп замбирек атылып, жүрөк үшүткөн сүр менен Кокон кошунунун сол канатын түрө чыкты* (Касымбеков).

ЖҮРӨК АЛДЫ КЫЛУУ. Катуу коркутуп, сары санаа кылуу, жүрөк заада кылуу. *Аракеч күйөө Асылканды жүрөк алды кылды. Ал күн сайын күйпүйүп баратты* (Өмүрбаев).

ЖҮРӨК ЖЫЛЫТАР. Адамды өзүнө тартып ийиктирер, көңүлүн жай кылып жибитер. *Мен келгени ошол жамандын оозунан жүрөк жылытар кеп чыкканын ута элекмин* (Сыдыкбеков).

ЖҮРӨК ЗААДА БОЛУУ. Санаасы тынбоо, коркуп сары санаа болуу, убайым тартып, тынчсыздана берүү. *Таабалды кайра келе жатканда кароолчулар көрүп коюшабы деп жүрөк заада болду* (Бектенов). *Өлөрүнө көзү жеткен Батийна жүрөк заада болуп ичинен калтыраса да сыр алдырган жок* (Сыдыкбеков).

ЖҮРӨК КӨТӨРҮҮ. Бир нерседен коркуп, эси чыгып, жүрөгү түшүп калган баланы ырым-жырым жасатып, эмдетип-домдотуу (көбүнчө кемпирлер ооруган баланы апаптап же башка ырым-жырымдары менен эмдеп-домдойт). *Бир таштын караанын көрүп жүрөгү түшүптүр, кемпирлерге жүрөгүн көтөрттүк* ("Ала-Тоо").

ЖҮРӨК КУУШУРГАН. Ичинен сыздырып кайгырткан, катуу ойлонтуп жан кейиткен. *Дагы ушуга окшогон жүрөк куушурган сүрөттөр аялынын азыркы суркунуна үндөштү* (Ашымбаев).

В.: Жүрөк мыкчыган. *Обон шаңдуу да эмес ... кандайдыр муңкана чыгып, буулугуп басылып, Жүрөк мыкчыган бир кусалык угулат* (Өмүрбаев).

Жүрөк сыздаткан. *Батийнанын азыркы көргөнү өңүндө эмес, түшүндө көрүнсө да жан кейитип, жүрөк сыздаткан окуя* (Сыдыкбеков).

ЖҮРӨК ТОКТОТУУ. Коркконун же чочулаганын басып, өзүн-өзү кармоо, акыл-эсин жыюу. *Ышкынаалы жүрөк токтотуп сүйлөй берди* (Байтемиров).

ЖҮРӨК ЭТИ ТОЛУУ. Чоңоюу, өсүп жетилүү, эрезеге жетүү. *Жүрөк этиң толо элек, жүткүнөр чагың боло элек* ("Манас").

ЖҮРӨК ТИТИРЕТҮҮ. Элжиретип же калтаарытып муун-жүүндү бошотуу (көбүнчө кубанып толкундаган же капа болуп жашыган учурларга карата). *Ээ, берекем! Кайдан жүрүп комузчу болуп кеткенсиң? Жүрөктү титиретесиң да?* (Каимов). *Кыздар бир табак талканга сатылып, көз жашты көлдөткөн ата-энелердин муңу жүрөктү титиретет* (Каимов).

ЖҮРӨКТҮ ШУУЛДАТУУ. Катуу коркутуу, үрөйүн алуу, үрөйдү учуруу.

Энкөө дальлуу кара неме кара аттын үстүндө ого бетер жаланкыч кебетеленип жүрөктү шуулдатат (Осмоналиев).

В.: Жүрөктү шуу эттирүү. *Түрү суук караңгылык жүрөктү шуу эттирди* (Жусупов).

ЖҮРҮП КЕТҮҮ. Өлүү, жан берүү, көз жумуу. *Казыке, ысык чай ичесизби десем, көрсө, алдагачан эле жүрүп кетиптир* (Айтматов). *Ошол сөздү эле күтүп жаткансыган Берен кеч бешимдеги ала көлөкөдөй суналып барып жүрүп кетти* (Осмоналиев).

ЖҮҮНҮ БОШ. Болбураган, жоош, чыйрак эмес, тың эмес, өлжүрөп колунан анча эч нерсе келе бербеген. *Жамийла Адамбекти уялчаак, жүүнү бош бала го деп ойлогон* (Баялинов). *Жүүнү бош дөдөй инисинин зайыбы мындай билерман, бышык чыкканына Кыдырбай кубанычтуу* (Сыдыкбеков). *Өңгө аялдарга караганда Мариянын жүүнү бош, кайраты кемдей туюлчу* (Ашымбаев).

ЖҮҮНҮ БОШОО. к. Муун-жүүнү бошоо.

ЖҮҮН-МУУНУ БОШОО. к. Муун-жүүнү бошоо.

ЖЫГАЧ ТҮШҮРҮҮ. Кудалаган кызды алып кетердин алдында узак мөөнөткө шаан-шөкөт менен берилүүчү тойдун керектүү чыгымдарын күйөө бала тараптан кыздын атасынын айлына ташып келүү. *Арадан ай өтпөй кудалар жыгач түшүрүштү* (Сыдыкбеков). *Аа мен кудалап, жыгач түшүрүп, эсиртпейм, - дейт Адыке* (Сыдыкбеков).

В.: Жыгач жүктөө. *Менин кайним багыш Байназар Жыгач жүктөп, мал айдап Үй-жай келген тоюнда* (Үсөнбаев).

ЖЫЙЫШТЫРЫП КОЮУ. Такыр таштап коюу, экинчи колго албоо, иштебей коюу. *Мен өз күчүм, өз эмгегим менен жетем. Эгер боло албасам, жыйыштырып коем* (Тойбаев).

ЖЫДЫКЕЙИ ЖОК. Корко турган, чочулай турган эч нерсе жок, ишке ашпай калса да анчалык күйүп кете турган, күнөөлүү боло турган илинчеги жок. *Иштей берели, күткөндө эмне, жыдыкейи жок, баары бир иштерибиз иш да* (Жантөшев).

ЖЫЛ АЙЛАНБАЙ. Анча көп убакыт өтпөй, бат эле, тез эле, аз убакыттын ичинде. *Биринчи күндөн эköөбүздүн мамилебиз келише алган жок. Жыл айланбай ажырашып кеттик* ("Ленинчил жаш").

ЖЫЛ СҮРҮҮ. Мүчөлдүн жылдары боюнча канча жашта экендигин, кайсы жылы туулгандыгын аныктоо, эсептеп берүү. *Жылымды сүрсөм жылкы экен* (Маликов).

ЖЫЛАН ӨЛТҮРӨЙҮН ДЕСЕ, ТАШ АЛЫП БЕРБЕГЕН. Эч кимге жакшылык кылбаган, колунан эч жакшылык келбеген, кара санатай, кара өзгөй. *Жакшы күнүңдө жакшы ишиңе орток болуп, жаман күнүңдө жылан өлтүрөйүн десең, таш алып бербей тескери караган сөлөкөттүн кереги жок* (Касымбеков).

ЖЫЛАН СЫЙПАГАНДАЙ. Такыр эчтемеси калбай, тыптыйпыл, жып-жылма болгондой. *Үй күтпөдүм же атакелетип бала өппөдүм! Өрт өчкөндөй, жылан сыйпагандай болуп гана кеттим ээ!* (Сыдыкбеков). *Айыл үстүндөгү бодо мал жылан сыйпагандай сүрүлдү* (Осмоналиев). *Эки күндөн кийин эле жылан сыйпагандай болуп калат* (Бердикеев).

ЖЫЛАН ЧАКПАЙ, ЖЫЛКЫ ТЕППЕЙ. Эч нерсе болбой, жөндөн жөн, эч себепсиз, өзүнөн-өзү эле. *Чарбанын иши чатак экен деп, бригадири Асанкожоев аксакал "жылан чакпай, жылкы теппей" иште*

ташап баса берди ("Чалкан"). *Жылан чакпай, жылкы теппей эле учетчик эмгегин сураган Кожобектин жер-жеберине жетти* ("Чалкан"). *Жылан чакпай, жылкы теппей сага эмне болду?* ("Ленинчил жаш").

В.: Жылкы теппей, жылан чакпай. *Жылкы теппей, жылан чакпай эчтемеден эчтеме жок, Айдайдын үйгө кетип калышына жол болсун* (Жантөшев). *Жылкы теппей, жылан чакпай эмне болуп кетти сага?* (Бердикеев).

ЖЫЛАНДАЙ ЫШКЫРУУ. Каарын төгүп зиркилдеп, катуу ачууланып туруу, каары бетине айланып, заарын чачып туруу. *Чал ызасын кимден аларын билбей жыландай ышкырынып отурган эле* (Укаев). *Өз үйүндө да жыландай ышкырып отургандыктан катын-балдары анын кай жагынан чыгып калаарын билбей кыпылдап турушa турган* ("Ала-Тоо").

ЖЫЛАНДЫН БАШЫН КӨРСӨТҮҮ. Коркута турган, чочута турган, сестене турган сөздүн четин чыгарып коюу. *"Берсин кызын, эгер көнүшпөй кайкалай турган болсо..." , - деп жыландын башын көрсөтөт* (Осмоналиев).

В.: Жыландын башын кылтыйтуу. *Кылгылыкты кылып, кыл жип менен бууп коюп, эми жыландын башын кылтыйтпаңыз, Мырза!* (Тойбаев). *Арадан эки жыл өткөндө карапайым күйөө жыландын башын кылтыйтат: "Арман күн, артымда туяк калбай турган болду"* (Каимов).

Жыландын башын чыгаруу. *Көрсөң, жыландын башын чыгарып турганын!* (Айтматов). *Ал мултүлдөтүп, жыландын башын чыгара табышмактатканды жакшы көрбөйт* ("Кыргызстан маданияты"). *- Бүлүнтүү оңой, мусулмандар, - деп көзүн кылыйтып, жыландын башын чыгарды кеңешчи* (Касымбеков).

ЖЫЛАНДЫН КУЙРУГУН БАСУУ. Байкоосуз айткан сөзү же олдоксон иштелген иши менен бирөөнүн жинине тийүү, каарына, кыйыгына калуу, бир балакетке же кырсыкка кабылуу. *- Айланайын коегөр! Балээсине биз калабыз! Жыландын куйругун баспадыкпы?* (Ш.Үмөталиев). *Элеманды куткара албады. Издеп барып жыландын куйругун басты* (Укаев). *Жыландын куйругун басып, кайран журтту курутуп алмак болгон экен...*(Касымбеков).

ЖЫЛАНДЫН ТИЛИН БИЛҮҮ. Абдан кыйын, өтө айлакер, чебер, колунан баары келет деген маанide. *Курманкулов бала эмес, мажбурласа жыландын тилин билген киши* (Егиналиев).

ЖЫЛАНДЫН УЮГУНА ТИЙҮҮ. к. Аарынын уюгуна тийүү.

ЖЫЛАҢАЧ БААТЫР. Өзүндө эч нерсе калбаса да колунда барын аябаган, эч нерседен тартынбаган, бир нерсеге кыйылып, кылчактап отурбастан шар кеткен, март, берешен. *Тезекбай ырчы тамырынын жылаңач баатыр, жоомарттыгына бу саам дагы топуктанды* (Бейшеналиев). *Сапарбек башына кандай кара күн тууса да бир кайышпай турган жылаңач баатыр* (Элебаев). *Качыке деген жылаңач баатыр ушул* (Абдукаримов).

ЖЫЛАҢАЧ ТӨӨНҮ БУЧКАККА ЧАПКАНДАЙ. Эч токтоосуз, буйдалбастан, шыдыр, шар. *Жылаңач төөнү бучкакка чапкандай жоон берди.*

В.: Жылаңач төөнү бутка чапкандай. *Жоодар жылаңач төөнү бутка чапкандай сүйлөдү.*

Жылаңач төөнү шыйракка чапкандай. *Жылаңач төөнү шыйракка чапкандай шар кетти.*

Күлүк атты бучкакка чапкандай. *Күлүк атты бучкакка чапкан-*

дай. Күлүк атты бучкакка чапкандай айдатып сүйлөгөн эле (Өмүрбаев).

ЖЫЛАС БОЛУУ. Орду-түбү менен жок болуу, жоюлуу, жоголуу. *Эшенди колго түшүрүштү. Акмат мерген жылас болду* (Мияшев). *Жылас болду тамдар урап жыгылып* (Үмөталиев). *Жылкың менен жылас бол, менде аянар ал калган жок, колуңарга өлөм! - деп, союл шилтейт* (Өгөбаев).

ЖЫЛАС КЫЛУУ. Жок кылуу, жер менен жексен кылуу, таш-талканын чыгаруу, тыптыйпыл кылуу. *- Жылкычыңды сенин! Жылас кылып барыңды!* (Өгөбаев). *Атамдын кунун аламын, Өз атамды баш кылып, Жылас кылып таштады* ("Семетей").

В.: Жыласын чыгаруу. *Чыгарса ошол чыгарат Курманбектин жыласын* ("Курманбек"). *Бирок, турмуш жыргайм дегендин жыласын чыгарып келген* (Ашымбаев).

ЖЫЛДЫЗ ТОЛУУ. Кеч кирүү, айлана-чөйрөнү текши карангылык басуу. *Алар жылдыз толгондо Шердайдыкына жетип келишти* (Бердикеев).

ЖЫЛДЫЗЫ АЧЫЛУУ. Иши оңолуу, зоболосу көтөрүлүү. *Дубандык ашта атпай журттун өкүлдөрүнүн көзүнчө досунун жылдызы ачылганга өзүнчө жээлигип сүйүнгөн Букарбай* (Бейшеналиев).

ЖЫЛДЫЗЫ ЖАРЫК. Жаркылдаган, жайдары, сүйкүмдүү. *Күжүрмөн, карапайым, жылдызы жарык ургаачы* (Бердикеев).

В.: Жылдызы артык. *Ойдогуну айттырбай билген, Жылдызы артык жакшынакай кыз экен* (Егиналиев).

Жылдызы жанган. *Ал - буудай жүздүү, жоодур көз, жылдызы жанган кер мурут жигит экен* (Медетов).

ЖЫЛДЫЗЫ ЖЕРГЕ ТҮШҮҮ. Көңүлү чөгүү, капа болуу, кабагы ачылбай түнөргөн, маанайы пас абалда болуу. *Жылдызы жерге түшүп, кепичин бутуна араң салып, жука чапанын желбегей жамынган бойдон теңселе басып, сөөдүрөп түшүп кетти* (Касымбеков). *Бекей таежесинин көңүлү чак болгону сейрек, көбүнесе жылдызы жерге түшүп, томсоруп жүргөнүн көрөсүң* (Айтматов). *Азыр эле баласына сыймыктанган Асанбайдын жылдызы жерге түштү* (Жантөшев).

В.: Жылдызы түшүү. *Хан өзү жоп таппай отурган сурооо Султанмурат кайдан жоп бермек, Жылдызы түшүп шалдырады* (Касымбеков). *Шарипанын жылдызы түшүп ойлуу, кабагы салыңкы, маанайы пас, күйөөсүнүн кол булгап чакырганына кайдыгер кейпи бар* (Кушубеков).

Жылдызы урап түшүү. *Бай-манаптар жылдызы урап түшкөнүн сезди* (Убукеев).

Жылдызы өчүү. *- Мамбет жылдызы өчкөн элди түрүлтө кыжырлуу бакырды* (Бейшеналиев). *Үй толтура кишинин кимиси болсун жашып, каңырыгы түтөп, жылдызы өчүп, аза күткөндөй үңкүйүшөт* (Саатов).

ЖЫЛДЫЗЫ ЖОК. Сүйгүнчүгү жок, жагымдуу эмес. *Жылдызың жок экен, - деди Мээркан аны көрөр замат* (Жусупов). *Өзү да бир адамга жылдызы жок* (Эмбаев).

ЖЫЛДЫЗЫ ЖЫЛУУ. к. Жылдызы ысык.

ЖЫЛДЫЗЫ КАРШЫ. Бири-бирине абдан өч, бири-бири менен келише албаган, ынтымагы жок. *Чотондун ашкере бой көтөрө эрес талашкансыган кейпи, Алымбек даткага жакчу эмес, жылдызы каршы сыяктуу киши болучу* (Касымбеков). *Турмушта кээде бир эле көрүшкөн*

кишилердин жылдыздары каршы болуп, алар сүйлөшпөй, сырдашпай туруп эле эмнегедир бирин-бири жактырбай калышат (Акматов). *Экөөнүн жылдызы те небактан эле каршы* (Исмаилов).

ЖЫЛДЫЗЫ ӨЧҮҮ. к. Жылдызы жерге түшүү.

ЖЫЛДЫЗЫ ТОГОШУУ. Мамилеси туура келүү. *Ажеп болуп жылдызыбыз тогошсо, Бакыт жанар сезим кушун кайтарган* (Медетов).

В.: Жылдызы келишүү. *Жолду катар болсун, Анжиянда болсун дайыма бирге жүрүп, жылдызы келишип жакшылап таанышкан* (Ш.Үмөталиев).

ЖЫЛДЫЗЫ ТҮШҮҮ. к. Жылдызы жерге түшүү.

ЖЫЛДЫЗЫ ЫСЫК. 1. Сүйгүнчүктүү, сүйкүмдүү, жагымдуу, мээримдүү. *Жылдызы ысык, илбериңки, татынакай кыз үйдү айланып чуркап кетти* ("Ленинчил жаш"). *Өзүмө кошо төрөлгөн, Жылдызы ысык көрүнгөн Өткөрө тулпар Торучаар* ("Манас").

2. Өтө ынак, ынтымактуу, татуу. *Ал экөөнүн жылдызы ысык*

В.: Жылдызы жылуу. *Жылдызың жылуу учурагандыктан жардам кылып отурам* (Жантөшев). *Эпилдеген илбериңки, жылдызы жылуу бала экен* ("Ала-Тоо").

ЖЫЛДЫЗЫН БАСУУ. Катуу уят кылуу, сындыруу. *Жылдызыңды бассамбы, жоон курсактар! - деп алды өзүнчө* (Ш.Үмөталиев).

В.: Жылдызын күбүү. *Жылдызын күбүдү го эл көзүнчө?! Шерменде кылды го?!* (Касымбеков).

ЖЫЛДЫРМАСЫН ЖЫЛДЫРУУ. к. Жылмакейин жылдыруу.

ЖЫЛКЫ КЫЯЛ. Чунандап мүнөзү тез өзгөрүлүп турган, чырт дей түшмө. *Ал өзү жылкы кыял, кишинин баары менен урушуп жүрөт* (Абдукаимов).

В.: Жылкы мүнөз. *Кээ адам жылкы мүнөз болот, ушул жигитке жумшак мамиле жакпайт* (Укаев).

ЖЫЛКЫ ТЕППЕЙ, ЖЫЛАН ЧАКПАЙ. к. Жылан чакпай, жылкы теппей.

ЖЫЛКЫҢА ЧЕНЕП ЫШКЫР! Абалыңды, чамаңды байка, алыңа, мүмкүнчүлүгүңө жараша иш кыл. *Жылкыңа ченеп ышкыр, "Советти" кайсы союл менен жыга чапканы жүрөсүң!* (Саатов). *Эмне дешсе, ошо дешсин. Мен өзүмдүн жылкыма ченеп ышкырамын* (Тойбаев).

В.: Жылкыңа карап ышкыр. *Жылкыңа карап ышкыргын дебедим беле?!* (Жоошпаев).

ЖЫЛМАКЕЙИН ЖЫЛДЫРУУ. Бир ишти астыртан бүлдүрүп, былгытып коюп, билмексен болуп калуу. *- Жылмакейин жылдырып коюп, анан "мен эмне кылып ийипмин" деп коет* (Даникеев).

В.: Жылдырмасын жылдыруу. *Көрдүңөрбү? Жылдырмасын жылдырып бардык ишти бүлдүрүп коюп, төртүнчүлөрдү билбейт имиш!* (Тойбаев).

ЖЫЛТ БЕРҮҮ. Заматта көзгө көрүнбөй калуу, арыдан бери жок болуу, көрүнбөй кетип калуу. *Ал киши жылт берип кеткен* (Бектенов). *Окууга тоң моюндары ошол эле күнү жылт берди* (Өмүрбаев).

В.: Жылт коюу. *Түбү жеген күнгө какшыган жүгөрүнү отогондон укмуштай тажап, канткенде жылт койсом деп кыйпычыктап турганда* ("Кыргызстан маданияты") - *Э-э, өзүбүз ак жолборстун токоюнда жүрүп, жылт койгондо кайда барабыз?!* (Касымбеков).

ЖЫЛТ ЭТМЕ. Карматпаган, колго тийбеген, куу, шум. *Оо! Ал баягы жылт этме турбайбы?* ("Чалкан").

ЖЫЛУУ ЖҮЗ. Ырайымдуу, мээримдүү мамиле, ылым санагандык.

Ал инисин жылуу жүз менен каршы алды (Бердикеев). *Ал жигит балыкчыларга боор тарткансып жылуу жүз көрсөтүп турар эле* (Укаев).

ЖЫЛУУ КОЛТУК. Жайлуу, ыңгайлуу жер. *Алар Аятхандын жылуу колтугунан түнөк табышкан* (Саатов).

ЖЫЛУУ ОРДУН СУУТУУ. Үйүр алышып, үйрөнүшүп көнүп калган жеринен кетип калуу, орун алган, жакшы турган жеринен ажырап калуу. *Сен деп жүрүп, жылуу ордумду сууткамын* ("Ала-Тоо"). *Анын ошол бир гана ооз сөзүндө жылуу ордун суутуп, ушул күнгө түшуктурган кишилерге арткан дооматы бардай сезилди* (Ашымбаев).

В.: Жылуу ордунан козгоо. *Эч нерсе билбеген үчүн жыргап жаткан жылуу ордубуздан козгоп, оолап отурабыз, - деген Мария* (Ашымбеков). *Менин көзүм жумулуп кетсе ошондо алып кетесиңер. Аңгыча жылуу ордунан козгобогула буларды* (Өмүрбаев).

ЖЫЛУУ ОРДУН ТАБУУ. Өзүнө ылайыктуу, ыңгайлуу, жайлуу жай таап алуу. *Ал эми өзүнүн жылуу ордун тапты.*

ЖЫЛУУ УЧУРОО. Тааныштай, мурда бир жерден көргөндөй, көрүп-билип жүргөндөй сезилүү, бүшүркөө. *Жерде жаткан кылычтын сабындагы белги Оросулга жылуу учурады* (Осмоналиев).

ЖЫЛЫ ТӨӨ БОЛСО ДА. Бир нерсеге же бир ишке куру бекер дем байлаган, көтөрүлүп, мактанган адамга карата "ошондой кыйын болсо, олуя болсо, укмуш болсо да, көрөрбүз" деген сыяктуу мааниде колдонулат. *Жылы төө болсо, аткарбай көрүшсүн, эмне кылар экенмин! - деп борс-борс күлдү* (Ала-Тоо).

ЖЫЛЫН ТӨӨ КЫЛУУ. Барктануу, бааланууу, маалкатуу, кербезденүү. *Мынча эмне жылынды төө кыласың,*

ЖЫМ БОЛУУ. Билмексен болуп унчукпай калуу, тим болуу же айтайын дегенин айта албай дымып калуу. *Кален суук астынан тик сайылып карады эле, Жамал жым болду* (Укаев). *Орозбайдын кебинен кийин үй ичи тынымдай жым болду* (Сыдыкбеков). *Жым боло калып, үй толгон кишилердин арасынан жылышып өтүп бара жатты* ("Ала-Тоо").

ЖЫМ ДЕЙ ТҮШҮҮ. Иштин оңтою келгенине, ойлогонундай боло калганына астыртан кымылдап сүйүнүү, кубанып кетүү. *Арзыкулдун сөзүн укканда кемпир жым дей түштү* (Байтемиров). *Ташболот жым дей түшүп, эт-бетинен кетти* (Бектенов).

В.: Кым дей түшүү. *Менин сөзүмдү укканда кым дей түштү* ("Ала-Тоо").

ЖЫМ-ЖЫМ БОЛУУ. Бир нерсени башкаларга билгизбей, айтпай жашыруу, астыртан тим болуу. *Мындай кабарды укканда айылдагылар жым-жым эле болушту. Акбала жөнүндөгү кабарды Каленге билгизбей айылдагылар жым-жым болушту* (Укаев).

ЖЫРА ТАЛАШУУ. Бир нерсени айтууга же сүйлөөгө мүмкүнчүлүк бербей жашыра сүйлөө. *Тартиби жок балдар ооздон сөздү жыра талашат.*

ЖЫРТЫК ЭТЕК. к. Этеги жыртык.

ЖЫРЫК ИЙНЕСИН АЛБОО. Эч нерсесине тийбөө, эчтекесин албоо. *Ал анын жырык ийнесин да албайт, даалдаган ак көңүл, ак ниет адам* ("Чалкан"). *Албаңар жырык ийнесин Не кылабыз калмактын Эзелден жыйган дүйнөсүн* ("Манас").

ЖЫРЫК ТЕҢГЕГЕ АРЗЫБОО. Татыбоо, көрүнбөө, илүүгө алынбоо. *Менин каган башым менен буларга көрсөткөн жакшы көңүлүм, берген мансабым жырык теңгеге арзыбаган экен го?!* (Касымбеков).

ЖЫТЫ СИҢИШҮҮ. Бири-бирине берилип, абдан алынышып, өтө жакын болуп калуу, аралашып бир

кишидей болуп кетүү. *Күндөр өттү. Үй-бүлөнүн бири-бирине жыты сиңишти* (Осмоналиев). *Жашынан кол кармашып, бири-бирине жыты сиңишип калганда ажырашабыз деп ойлобосун* (Ашымбаев). *Аның чын дечи. Бала кезден бери жытыбыз сиңишип бүткөн* (Кушубеков).

ЖЫТЫ ТУУГАН. Анча жакын эмес, мындайраак, алысыраак тууган. *Шертай экөө ага-ининин баласы, Төлөмүш менен жыты тууган* (Бердикеев).

ЖЭЭГИ ЖОК. Сүйлөөк, оозуна алы келбеген, ылайыгы келсе, келбесе деле тартынбай сүйлөй берген, туура эмес болсо да эч уялып, кысылбаган. *Оозуна алы жетпеген жээги жок катындардын Гүлайым жөнүндө сөзү көбөйө берди* (Абдукаримов). *Байкап сүйлөгүлө! Баятан берки сасык сөздүн теңи Айнагүл эмес, - деп оозуна келгенди отоп отурган жээги жок катындарды,*

Тоту жеңем куюн ургандай кылып өттү (Жантөшев).

ЖЭЭН АЯК. Тойдо жээнге атайы жасалып берилүүчү тамакка толгон табак. *Кубанычбек Өмүрбектин тоюнда жээн аяк алды* ("Ала-Тоо").

ЖЭЭН АЯК КАРМОО. Жээни таякелери тараптан өзүнө жаккан, каалаган нерсесин (жакшы буюм, жакшы ат ж.б.) алуу (көбүнчө той болуп жаткан учурларда). *Жаман жээниңер жээн аяк кармаптыр, кечирип койгула, - дешти баланын ата-энеси тараптагылар* ("Ленинчил жаш").

ЖЭЭРИН ЖЕП, ИЧЕРИН ИЧҮҮ. Көп жашоо, көптү көрүү, карылыгы жетүү. *Булар жээрин жеп, ичерин ичкен кишилер да* ("Чалкан").

В.: Жээрин жеп, көрөрүн көрүү. *Мен жээримди жедим, көрөрүмдү көрдүм. Эми силерден топурак буюрсун* (Жусупов).

З

ЗААРАСЫ БУЛУТ АЙЛАНУУ. Айласы кетүү, эмне кыларын билбей кыйын абалда калуу, шаштысы кетүү. *Баки жогу үйлүшүп, зар какшап урпөйгөнүн көрүп, заарам булут айланды* (Бейшеналиев).

ЗААРЫ БЕТИНЕ ЧЫГУУ. Ачуусу келүү, жинденүү, каардануу, ачуудан өңү бузулуп кетүү. *Анын түркүн кылыктары көңүлгө жакпай, каны кайнап турган Атабайдын заары бетине чыгып, күрс этти* (Саатов). *Боору ачымак тургай, бул сөзгө Егордун заары бетине чыгып, ырайын буздү* (Саатов). *Мусулман-кулдун таноолору кыпчылып, заары бетине чыга түштү, өзүн-өзү токтото албай кетти* (Касымбеков).

ЗААРЫН ТӨГҮҮ. Каардануу, ачуулануу, бөйдөй кууруу, жаалы келүү. *Муратаалы ичинен ичиркенген заарын төгүп жиберүүгө кыжынып, мойнун созо ыкыстады* (Бейшеналиев).

В.: Заарын чачуу. *Корбашы заарын чачып, жигиттерин ийрип, качкындарды табууга катуу буйрук берди* ("Ала-Тоо").

ЗААРАСЫ УЧУУ. Өтө катуу коркуп кетүү. *Алардын түрүн көргөндө заарасы учуп кетти.*

В.: Заарасы житүү. *Көрүп турган адамдын заарасы житкидей окуя болду* ("Ала-Тоо").

ЗАБЫНЫНА КАЛУУ. Убалына калуу, бөөдө кыянатчылык кылуу, жок жерден жапа чектирүү. *Айыбым болсо башымды кес, болбосо забыныма калба* (Абдукаимов).

ЗАК КЕТИРҮҮ. Шек келтирүү, ачарат кылуу. *Бирок коммунадан куулду деген ат укум-тукумга зак кетирбейби деп, убайым жейт* (Ашымбаев). *Анын бакиси Манас боло берсе, анда Манастын баркына зак кетирип, каргышка каларбыз* (Бейшеналиев). *Колумду узарткан тилмечимди кагып-согуп кодуласам түбүбүзгө зак кетер* (Бейшеналиев).

ЗАМАНАСЫ КУУРУЛУУ. Аргасы түгөнүү, айласы кетүү, эмне кыларын билбей абдан кыйын абалда калуу. *Төлөмүштүн заманасы куурулуп, сендиректеп ордунан тура жөнөдү* (Бердикеев). *Заманасы куурулуп турган Качикенин жаны ордуна келе түшүп, чынын айтып берди* (Абдукаимов). *Угуп отургандардын заманасы куурулуп, теребел кайгы-капага толуп кеткендей сус тарта түштү* (Ш.Үмөталиев).

В.: Заманасы таруу. *Уламдан-улам заманасы тарып, санаалары санга бөлүнө баштады* (Жантөшев).

ЗАМЗАМДЫН СУУСУ. *сүйл.* Ичкилик, арак-шарап. - *Байбиче, замзамдын суусунан экини, - деди эри* ("Ала-Тоо").

ЗАМЫРДАЙ КАКШОО. Абдан, аябай тактап, дааналап жеткире түшүндүрүү, жеткиликтүү баяндоо. *Аскер башчысынын колдоосусуз илимий изилдөө ишинен натыйжа чыкпасынан саякатчы замырдай какшап түшүнсө да, полковник "эч айла таба албайм" деп койду* (Осмоналиев).

ЗАҢГЕЛДИН БАШЫНАН. Өтө алыстан, узактан, ырактан, бир топ узак жолдон. *Ээр-токумдан айрылып, же кымыздан жок, анын үстүнө заңгилдин башынан жөө келип, Бекен эси-көөнүнөн калгыс болгон* (Саатов).

ЗАРЕСИ УЧУУ. Үрөйлөнүү, үрөйү учуу, аябай коркуп кетүү. *Куугунчулар жакындаганда Батийнанын зареси учту* (Сыдыкбеков).

ЗАР КАКШОО. 1. Зыркырап-сыздап, кейип-кепчүү, боздоо, зарлоо. *Эжемдин эртели-кеч буркурап, зар какшаганы бассам-турсам эсимде* (Жусупов). *Туup жаткан эчкини атып алып, зар какшап калган Салы мерген көз алдыма тартылды* (Сайдуллаев). *Булардын зыяны калк арасына улуу тумоодой каптабаса экен дешип, зар какшашты* (Медетов).

2. Абдан зарылдыгын, муктаждыгын айтып какшануу. - *Уулумду ылымтаңарга сактай көргүлө, кагылайындар! - деп зар какшайт* (Медетов). - *Кайсы убакта айлык алабыз, - деп зар какшаганы да ушундан эле* (Ашымбаев).

В.: Зар ыйлоо. *Зар ыйлап малча сатылган, Селкилер күлгөн кез ушул* (Бөкөмбаев).

ЗАҢГИ БАБА. Мүйүздүү ири малдын (айрыкча уйдун) колдоочусу, тотеми.

ЗИКИРИН КАГУУ. Эсине келтирүү, мизин кайтаруу, акесин таанытуу. *Ошентип, жаңы букараларыңыздын биртике зикирин кагып келебиз, баякеси* (Бейшеналиев).

ЗИЛ ТАШТОО. Каардануу, ачуулануу. *Эл ичинен Кален: "Эртең болуш шайланганда аягың асманга чыгат", - деп зил таштап кетти* (Укаев).

ЗОБОЛОСУ КӨТӨРҮЛҮҮ. Даражасы артуу, аброю жогорулоо, чоң кадыр-баркка ээ болуу. *Өмүрлүү бол, зоболоң көтөрүлсүн, - деген батасына тоюнду* (Ашымбаев).

Өмүрлүк жарыңдын зоболосу көтөрүлсө, сенин төбөң көккө жетпейби (Бердикеев). *Окууну, кийин аспирантураны аяктап, илимдин кандидаты болуп, зоболоң көтөрүлө баштады* (Медетов).

В.: Зоболосу көкөлөө. *Сооронбай төрт дубан эл жыйылган зор топтон зоболосу көкөлөй кадыр-барк таап кайтты* (Бейшеналиев). *Кыш чилдеде кылган бир азаматтыгынан кийин анын зоболосу тим эле асмандап көкөлөдү* (Жигитов).

ЗОБОЛОСУН КӨТӨРҮҮ. Даражасын арттыруу, аброюн жогорулатуу, авторитетин өйдөлөтүү. *Жергиликтүү мыктылардын көзүнчө да, жалгыздатып да Чыны манаптын зоболосун көтөрүүдө* (Бейшеналиев). *Ылайым Дүрдүн зоболосун көтөрүүгө жараткандын шыбага-шопкуту го* (Бейшеналиев). *Маркум мергендин зоболосун көтөрүүчү тилге жатык, обонго элпек сөздөрдү куюлуштура чүргөөрүн чүргөдү* (Бейшеналиев).

В.: Зоболосун арттыруу. *Мергендин зоболосун арттырган кошок так өзү эңсегендей салмактуу таштадуу* (Бейшеналиев).

Зоболосун көкөлөтүү. *Жомокчу Манасты даңктаган сайын Сооронбай кербезденип өз зоболосун көкөлөтүп аткансыйт* (Бейшеналиев).

ЗООТ-КЫЯГЫ ЖОК. Эч кыйынчылыгы жок, женил, оной, анча татаал эмес. *Эмнеге коркосуң, анын зоот-кыягы жок.*

ЗУУ КОЮУ. Бат эле жок болуу, тез эле көрүнбөй калуу. *Заматта эле эки көздүн зуу койгонуна айраң-таң* (Ашымбаев).

ЗУУ ЭТҮҮ. Зыпылдоо, тез жүрүү, бат кыймылдоо. *Бирок ошол замат зуу этип удаа жеткен Орузбек Аскардын эки ийнинен тең таянып, башынан алыс секирди* (Сыдыкбеков).

ЗЫГЫРЫ КАЙНОО. Абдан ачуулануу, кыжырдануу, каардануу, жини келүү. *Качантан бери мунун зыгыры кайнап жүрөт?* (Укаев)

ЗЫГЫРЫН КАЙНАТУУ. Жинине тийүү, ачуусун келтирүү, каарына калуу. *Кедей айылынын жигиттерине ушундайча зордук көрсөтүп, зыгырын кайнатып отурду* (Укаев).

ЗЫГЫР ЧЫЧЫРУУ. Абдан коркутуу, үрөйүн учуруу, кысымга алып, айласын кетирүү. *Каарданган бай биз эмес, бут айылын зыгыр чычырат* ("Ала-Тоо").

ЗЫГЫРЫНДЫ КАМ ОРДУБУ. к. Арпаңды кам ордубу?

ЗЫЙНАТ АТ. 1. Куран түшүргөн молдого өлгөн адамдын минип жүргөн атын ээр-токуму, бут жасалгасы менен берилиши. *Зыйнат атын токутуп, Жаназасын окуттум* ("Манас").

2. Өлгөн адамдын ашына союлуучу мал (жылкы).

ЗЫЛДЫН КАРА ТАШЫ. Абдан оор, киши көтөрө алгыс. *Муну ким көтөрөт, зылдын кара ташы тура* ("Чалкан").

В.: Зындын кара ташы. *Бука менин алым келер эмес, зындын эле кара ташы* ("Ленинчил жаш").

ЗЫМАН КЫЛУУ. Талкалоо, кыйратуу. *Бет алышкан душманды Зыман кылган Эр Кошой* ("Манас").

ЗЫРП ЭТҮҮ. Тыз эте түшүү, зыр эткендей, тыз эткендей сезим пайда кылуу. *Зырп этип жүрөк учу тыз-тыз этти* (Осмонов). *Колумдун учу зырп этип, андан кийин сыздай баштады* ("Ала-Тоо").

ЗЭЭНИ КЕЙҮҮ. Боору ооруу, жаны ачуу, капа болуу, кайгыруу. *Өзүмдүн кайгы-капам кызыма өтүп кетпесе экен деп ойлоп, зээним кейип, жүрөгүм ачышып чыкты* (Бердикеев). *Апам үчүн ушунчалык зээним кейип, ыйлачумун* (Борбиев). *Башка тү- түшүп турган катуу каргашага баарынын зээни кейиди* (Абдукаимов).

ЗЭЭНИН КЕЙИТҮҮ. Жанын ачытуу, капа кылуу, азап чектирүү. *Ары карап ыйлап, бери карап күлүп, эптеп кутулган акындын абалы анын зээнин кейитти* (Бейшеналиев).

ЗЭЭНИН КОЮУ. к. Дитин коюу.

ЗЭЭРИ ПАС. Авторитети, аброю төмөн. *Айтор, зээри пас жигит эле дешет* (Медетов).

ЗЭЭРИН УЧУРУУ. Таасири тийүү, себеп болуу. *Чөнтөгү толгон акчанын зээри учурдубу, же көңүл айткандар берген ичкилик көтөрүп кеттиби?* (Бердикеев).

ЗЭЭР САЛУУ. Көңүл бөлүү, назар таштоо. *Байымбетке бөтөнчө зээр салып, жубанган Коргон атанын "Муңдуу күүсү"* (Бейшеналиев).

И

ИЗДЕН ТАЙБОО. Белгиленген жолдон, багыттан чыкпоо, ошол багытты, жолду бекем кармоо, кыйшаюусуз алып баруу. *Биздин жаштарыбыз зор кайрат жана туруктуулук менен изден тайбай иштей тургандыктарына ишендиришкен* ("Советтик Кыргызстан").

ИЗДЕШПЕЙ ТАБЫШУУ. Кылган иштери, кулк-мүнөзү, кыял-жоругу ж.б. боюнча бири-бирине дал келүү, төп келүү, окшоп калуу. *Алар издешпей табышкан жырткычтар экен да баары* (Бердикеев). *Кол кармашып аллеядан чогуу басышса, "издешпей табышкан экен, карачы" дешип суктанышат адамдар* (Мырзаев). *Букарбай экөөңөр издешпей табышкансыңар* (Бейшеналиев).

ИЗИ ЖОК. Дайынсыз, белгисиз, дарексиз. *Расход кылган акчасынын изи жок* ("Чалкан"). *375 баш козунун изи жок* ("Чалкан").

ИЗИН БАСПОО. Жолуна түшпөө, жолобоо, алыс жүрүү, жаа бою качуу. *Изиңди мындан кийин баспайбыз деп, Жоголду бирден-бирден боздоп ыйлап* (Осмонкул). *Биз изиңизди мындан кийин баспайбыз* (Сыдыкбеков).

ИЗИН БАСТЫРУУ. Ордуна башканы коюу, башка менен алмаштырып, толуктап коюу. *Чабырлар менен изин бастырып коюп, ириктерди сатып жибердим* ("Чалкан").

ИЗИНЕ ТҮШҮҮ. 1. Андып калуу, куугунтукка алуу. *Изине түшүп барбасак, Калмактан кабар албасак* ("Эр Табылды").

2. Жоголгон же издеген нерсенин шегин, дайынын билип калуу. *Билинбей, туюлбай анын изине түшөт* (Осмоналиев).

ИЗИНЕ ЧӨП САЛУУ к. Сары изине чөп салуу.

ИЗИН ЖАШЫРУУ. Кылган иштеринин дайынын билгизбөөгө аракет кылуу, өзүнүн ким экендигин жаап-жашыруу, астыртан, тымызын аракет кылуу. *Атасы камалып кеткенде изин жашырып, биздин айылга качып келет* (Жантөшев). *Садыров балдарына жардам берүүнүн ордуна ар кайсы жерлерде изин жашырып жүрөт* ("Ленинчил жаш"). *Кочкор тарапка барабыз дешип издерин жашырышты* (Осмоналиев). *Канчоро изин жашырып, Душмандыгын ашырып* ("Манас").

ИЗИН КЕЧЕ АЛБОО. Жанына бара албоо, тең келе бербөө, тең тайлашууга күчү жетпөө. *Менин атамдын изин кече албайт, сенин атаң* (Ш.Үмөталиев).

В.: Изин кечпөө. *Эсенаман, Көчөрбай ырчы Токтогул менен айтышмак турсун, изин кечпей калышыптыр* (Бейшеналиев).

ИЗИН СУУТПОО. Батыраак, тезирээк аракеттенүү, унуткарбоо, эскиртип жибербөө. *Аны арылатпай, изин суутпай чапчаң жасайлы* (Абакиров). *Анда келини из суутпай келип жүрүп, акыры малдын баарын саттырды да, абышканы шаарга алып кетишти* (Айтматов).

ИЗИН СУУТУУ. Көп убакыт өткөрүү, унуткаруу, унутулуп калгыдай будамайлоо, болгон иштин ойдон чыгып, эскирип калышына шарт түзүү. *Эптеп изин суутуу үчүн катташууну азайтат* ("Чалкан"). *Эсенкадыр небак изин сууткан болуучу* (Жоошбаев). *Алар кайра эсине келгенче изиңди суутуп кетпей сенде жан жокпу* (Касымбеков).

ИЗИН ТАППОО. Дайын-даре-гин, эмне болгонун, кандай чыгым-далганын билбей калуу. *Ошентип жүрө берип, акырында он миңдеген сомдун изин таппай калды* ("Совет-тик Кыргызстан").

ИЗИН ТАПТЫРБОО. Дайын-да-регин, эмне болгонун, кандай чы-гымдалганын билгизбей салуу, дай-ынсыз болуп кетүү, эмне экендиги билинбей калуу. *Ошол эле курулуш уюмунда мастер болуп иштеген Алыбаев 1521 сом 26 тыйындын изин таптырбай жеген* ("Чалкан").

Андан тышкары келдим-кет-тим кишилер 1500 сомду моюнда-рына илген боюнча изин таптыр-бай кетишкен ("Чалкан").

ИЗИ СУУ. Дайынсыз болуу, унутулуп калуу, дареги билинбей кетүү. *Айдар көкүл жуңжаңдар болсо тап-такыр изи сууп жоголот* (Айтма-тов). *Качан изи сууп, арадан көп күн өтүп, тым-тым болуп калганда гана түн катып келип, болгон жыл-кыны айдап кетиптир* (Осмонали-ев). *Казангап гана түшүнмөк, ал бол-босо Эдигей алдакачан Бороонду ра-зъездинен изи сууп жоголмок* (Айт-матов).

ИЙГЕ КЕЛТИРҮҮ. Ыкка көндүрүү, багындыруу, макул кы-луу. *Дүр томорлорду ийге кел-тирүүнүн ар түркүн ыгын сунуш этүүдө* (Бейшеналиев).

ИЙГЕ КЕЛҮҮ. Сөзгө келүү, ма-милелешүү, айткан-дегенге макул болуу, ыкка көнүп, жоошуп калуу. *Ийге келип калды. Колго тийгенден кийин ийге келет да* ("Чалкан").

ИЙИ ЖАНУУ. к. Ийри жануу.

ИЙИКТЕЙ ИМЕРИЛҮҮ. Абдан элпек кыймыл-аракетте болуу, эпилдеп кичи пейил мамиле кылуу. *Таманым жерге тийбей ийиктей имерилип жүгүрүп жүрдүм* ("Ала-Тоо"). *Келиндер ийиктей имерилип Каныбектин айтканын орундату-уда* (Жантөшев).

В.: Ийиктей чимирилүү. *Келин колу-колуна жукпай, буту-бутуна тийбей тим эле ийиктей чимири-лип жүрөт* (Бектенов).

ИЙИ МАЙДА. Өтө тыгыз, жум-шак (көбүнчө токулган кездемеге карата). *Зымылдаган ийи майда кез-деме.*

ИЙИНГЕ КИРГИЗҮҮ. Абдан коркутуу, кысым көрсөтүү.

В.: Ийнине киргизүү. *"Манас", "Семетей" дастандарында чачыл-ган кыргызды бириктирип, баскын-чы душмандарды ийнине киргизип... элдин улуттук өзүнчөлүгүн корго-гон окуялар кеңири сүрөттөлөт* (Бейшеналиев).

ИЙИНЕ ЖЕТКИРҮҮ. Иштин көзүн таанып, маңызын чыгара жа-соо, тынгылыктуу бүтүрүү, кынтык-сыз иштөө, таасын аткаруу. *Бир иштин соңуна түшкөндө ийин чы-гара иштейбиз деп балам экөөбүз убада берген элек* ("Кыргызстан ма-даниятy"). *Ал куйкум сөздү ийине жеткире сүйлөгөн куудул адам бол-гон* ("Кыргызстан маданияты").

ИЙИН ЖАНДЫРБОО. Көңүлүн калтырбоо, айтканына макул болуп, шагын сындырбай, өтүнүчүн орун-датып коюу. *Ийимди жандырбаңыз, шагым сынбасын* (Убукеев). *Апай эне маңкайып, өзүлөрүнүн санжыргалуу жаштыгын, ошо шарапат ушуга дей-ре ийин жандырбай дөөлөттүү жа-шашканын кыйытты* (Бейшенали-ев). *Балдардын ийин жандырбай аягына чыгайын деген ниетте улан-та берди* (Бейшеналиев).

В.: Ийин суутпоо. *Ийин суут-пай жанына турдум* (Бейшенали-ев). *Көчүрүп алууга ниеттенгендер-дин ийин суутпай колмо кол бер-мей болду* (Бейшеналиев).

Ийрин жандырбоо. *Балдардын ийрин жандырбай билгендериңизди толук айтып бериңиз, аксакал* ("Кыргызстан маданияты").

Ийин кайтарбоо. *Ийиңди кай-тарбасына көзүм жетти* (Бейше-налиев). *Кайрылгандардын ийин кайтарбай, билгендериңизди тар-тынбай, суроолоруна толук жооп бересиз* (Бейшеналиев).

ИЙКЕМГЕ КЕЛҮҮ. Илберинки тартуу, айтканга макулдануу, көрсөткөн жакка көнүү, ыкка түшүү. *Ийилбес темирдей өз намысында бекем турган Асантай жакшылар-дын кебинен кийин ийкемге келди* (Сыдыкбеков).

ИЙЛЕП-ИЙЛЕП ИТКЕ САЛУУ. Даярболгондо ишене жарабай ка-луу, үзүрүн башкасы көрүү. *Ийлеп-ийлеп итке салып, баса бергениң кандай* ("Ала-Тоо"). *- Мына баатыр! Ийлеп-ийлеп итке салып, үй-жай-ыман, мончоктой болгон балдары-ман ажырап, арсыз арманымды мен аракка айтып, арак мени сендирек-тете сүйрөп...* (Өмүрбаев).

ИЙНЕ ЖЕГЕН ИТТЕЙ. Өтө арык, аран эле жаны бар, илмийген. *Азыгы түгөнөрү менен ийне жеген иттей илмийди* (Ашымбаев). *Ийне жеген ит-тей болуп, санаа азабын тартып, ичи-нен тынып кыңырылат* (Осмоналиев).

В.: Ийне жуткан иттей. *Сулуу ийне жуткан иттей кынжылып, кыйналып өлөт* (Осмоналиев).

ИЙНЕ-ЖИБИНЕ ДЕЙРЕ. к. Ийне-жибине чейин.

ИЙНЕ-ЖИБИНЕ ЧЕЙИН. Майда-чүйдөсүнөн бери, эч нерсесин калтыр-бай, бүт баардыгын. *Ал төкпөй-чач-пай, ийне-жибине чейин алаканга са-лып айтып берип жатат* (Егиналиев). *Редакцияга келгенде аны менен ийне-жибине чейин маектештик* ("Ленин-чил жаш"). *Наристе айылдагы көргөндөрүн ийне-жибине чейин аңгемеледи* (Борбиев).

В.: Ийне-жибине дейре. *Ал мур-да жазылган, айтылган жана көкүрөктө уюп ачыла элек эмне-ри бардыгын ийне-жибине дейре узакка баарлаша сурамжылады* (Бей-шеналиев).

Ийне-жибинен бери. *Иште ийне-жибинен бери териштирип, эң бир фактыларын далилдей албайт* ("Советтик Кыргызстан").

ИЙНЕ ЖОГОТСОҢ ТАПКЫ-ДАЙ. Жапжарык, аябай жарык. *Ийне жоготсоң тапкыдай жер бети күндүзгүдөй* (Айтматов).

ИЙНЕ ЖУТКАН ИТТЕЙ. к. Ийне жеген иттей.

ИЙНЕ МЕНЕН КУДУК КАЗГАН-ДАЙ. Абдан оор, өтө татаал. *Илимий иш - ийне менен кудук казгандай кы-ямат нерсе* (Бердикеев). *Илим ийне менен кудук казгандай, Сатибекке жак-шы сөз айтып, жылуу мамиле менен жардамдаш болуңуз* (Тойбаев).

ИЙНЕНИН КӨЗҮНДӨЙ. Эң эле кичинекей, тырмактай, кенедей, өтө ки-чине. *Ийненин көзүндөй иш үчун мени убара кылбай эле койсоң болмок* ("Ала-Тоо"). *Ийненин көзүндөй жерден кан-тип өттү экен?* ("Чалкан").

ИЙНЕНИН КӨЗҮНӨН ӨТКӨРҮҮ. Абдан катуу кыйноо, азап чектирүү, катуу, катаал сындан өткөрүү. *Мен эле болсом, Эргеш акеңди "ийненин көзүнөн өзүм өткөрөм" деп жүрүптүр* ("Ленинчил жаш").

В.: Ийненин көзүнөн, устараның мизинен өткөрүү. *Ийненин көзүнөн, устараның мизинен өткөрөт бизди, манап тукуму* (Касымбеков).

ИЙНЕНИН КӨЗҮНӨН ӨТҮҮ. Өтө эле эпчилдигин, куулук-шумдугун, шы-луундугун көрсөтүү. *Каерге барсаң со-одагерлер соймондоп ийненин көзүнөн шукшурулуп өтөт, ошолордун күнү туул жатат азыр* ("Советтик Кыр-гызстан").

ИЙНИ БҮТӨЛҮҮ. Кийим-кечеси оңолуп, тыңып калуу. *Бирок ийин бүтөлүп курсак тое элек* (Жантөшев).

ИЙНИНДЕ БАШЫ БАР. Өз акылы өзүндө, акыл-эси ордунда. *Ийнинде башы бар ар бир адам ойлоно турган ойду айтып жатамын* (Бердикеев).

ИЙНИ КУБАНУУ. Жаңы кийим кийүү. - *Куттуу үйдөн куру чыкпайт, ийниң кубанып кетсин, баатыр, - деди Абыл* (Касымбеков).

ИЙНИНЕН ДЕМ АЛУУ. Абалы начарлоо, өтө оор абалда болуу, өлүм алдында туруу. *А тиги көзу алайып, ийнинен дем алат* (Жусупов). *Оорулуу көзу алайып, ийнинен дем алат* (Жусупов).

ИЙРИ ЖАНУУ. Деми сууй түшүү, деси кайтуу, шагы сынуу, көңүлү калуу. *Чертип бер, абышка! Ыйманы ысык бала көрүнөт ийри жанып калбасын* (Аалы).

В.: Ийи жануу. - *Не кааласа сураганын бергиле, ийи жанбасын* (Осмоналиев).

ИЙРИ ОТУРУП, ТҮЗ КЕҢЕШҮҮ. Шашпай, абдан ойлонуп иш кылуу, жакшылап акылдашып, бир пикирге, бир чечимге келүү. *Ушундай суроолордун тегерегинде ийри отуруп, түз кеңешүү керек* (Медетов). *Төлөмүш кечээ эле курортко кетпедиби, келсин, анан ийри отуруп, түз кеңешели* (Бердикеев). *Бул жерде ийри отуруп, түз кеңешер сөз болуп калды* (Ашымбаев).

ИЙРИ ТУМШУК. Пайдага, олжого жакын, пайдалуу нерсенин, олжо-буйланын үстүнөн чыгуучу. *Барган жеринен куру кайтпаган ийри тумшук күндөп-түндөп тактай-кирпичти уурдап ташып жүрүп дагы бир үйду чочойтуп салды* ("Чалкан").

ИЛЕБИ ЖЫЛУУ. Сүйкүмдүү, уккулуктуу. *Калайык, ийри отуруп Төголок Молдонун сырын уктук, илеби жылуу ырын уктук* (Бейшеналиев).

ИЛГЕРИ МУУН. Өсүп келаткан жаштар, өсүп-жетилип келаткан кийинки тукумдар. *Мына биздин илгери муундар! Алдыңа кетейин! Ылайым тилегиңе жет! Телегей Зарылбүбүнү кучактап бетинен сүйдү* (Өмүрбаев).

ИЛЕБИ КАЙТУУ. 1. Ийи жануу, көңүлү калуу, шагы сынуу. *Бекер кылдың, жаш неменин илеби кайтып калды* ("Ала-Тоо"). *Чоң умут менен келген келиндин илеби кайтып, шаабайы сууду* ("Ала-Тоо").

2. Бир аз муздай түшүү, салкын тартуу. *Кичине илеби кайтсынчы, ысык экен деди* ("Ала-Тоо"). *Садагалар келгиле, камданалы, күндүн илеби кайтып калды* ("Ала-Тоо").

ИЛЕБИНЕ ДАН БЫШУУ. Болуптолуп туруу, бардыгы ойдогудай, менменсиген абалда болуу, арааны жүрүп туруу. *Азыр анын калчаган чүкөсү алчы конуп, илебине дан бышып турган кези* (Сыдыкбеков).

В.: Илебине нан бышуу. *Бийдин илебине нан бышып турган чагы эле* ("Чалкан"), *Илебине нан бышат, Камчы басып атына, Төмөн карай жарышат* ("Эр Табылды"). *Илебине нан бышып, ташы жогорулаган мырзанын жергиликтүү жан жөкөрлөрү барган сайын арбып-дарбууда* (Бейшеналиев).

Илебине дан бышпоо. *Ал мурункудай эмес, өзүнчө кыял күтүп, илебине дан бышпай калыптыр* ("Советтик Кыргызстан").

Илебинен от жануу. *Эмитен илебиңен от жанат, башкаларды да өрттөп, өзүң да өрттөнүп кетпесең болду* (Бейшеналиев).

Илебинен от тутануу. *Илебинен от тутанып кутурган Калпа ажы Мырзабектин бой тарткан кызын*

алтынчы аялдыкка алды (Бейшеналиев).

ИЛЕБИН КАЙТАРБОО. к. Илебин суутпоо.

ИЛЕБИН СУУТПОО. Көңүлүн калтырбоо, шагын сындырбоо. *Букарбайдын илебин суутпай ара-чолодо отура калып кыш ичинде ушу дептер толгончо жазып берерине күмөндөр эмесмин* (Бейшеналиев). *Жалий илебин да суутпай, тилегин да катырбай табышмактуу сыноо менен жымыйды* (Бейшеналиев).

В.: Илебин кайтарбоо. *Төголок Молдого табыштаса, биздин илепти кайтарбас* (Бейшеналиев).

ИЛЕБИ СУУЙ ТҮШҮҮ. Көңүлү калуу, шагы сынуу, оюндагысы аткарылбай калуу. *Анан Төлөмүш менен Суусардын кабак-кашын байкай берип, илеби сууй түштү* (Бердикеев). *Кантсе да батаны оозанганда делебеси козголуп, каны кайнап, кекти кимден чыгараарын билбей турган кишилердин илеби сууй түштү* (Ш.Үмөталиев).

ИЛЕҢ-САЛАҢ БОЛУУ. Өтө создуккан, бир жагына ооп албаган ыргылжың абалда болуу. *Оорусу айыкпай, илең-салаң болуп жүрөт* ("Ленинчил жаш"). - *Балдарым, өзүңөр көрүп турасыңар, атаңар илең-салаң болуп, жакшы жөнүгө албай койду* ("Кыргызстан маданияты").

ИЛИККЕ АЛБОО. Көңүл бөлбөө, назар салбоо, катарга кошпоо. *Дүр зулум анын дилиндеги алал аракетин айкындаган датын иликке албай чыртылдап ызырынды* (Бейшеналиев).

ИЛИК САЛБАГАН ЖЫЛКЫ. Укурук салып кармалбаган, унаа катары минилбеген азоо жылкы. *Жигиттер, тигил кер сары, илик салбаган жылкы эле, абайлап кармап минип, акырын үйрөткүлө* ("Ленинчил жаш").

ИЛИКТИН ЖИЛИГИ. Жыты тууган, алыс тууган, анча-мынча туугандык жагы бар.

ИЛМЕ КАЙЫП. Арсар, болор-болбосу белгисиз, ачык эмес, өлчөөсүз, болжолсуз, табышмак сыяктанган нерсе. *Эми кайрылып көрүшөр-көрүшпөсү илме кайып* (Сыдыкбеков). *Эгерде учкан куштү бир жолу колуңан чыгарсаң, кайра айланып келери илме кайып иш* (Каипов).

ИЛЭЭШКЕНИ БАР. 1. Диний түшүнүк боюнча: азгыруучу жин-шайтаны, азгырганы бар деген маниде.

2. Бир чатактуу илинчеги бар.

ИҢИР ТАЛАШ. Көз байланган учур, күүгүм. *Мурат иңир талаш араң барып жетти* (Даникеев).

ИР ДЕДИРБЕЙ. Эч буйдалбай, кыйылбай, ошол замат. *Ир дедирбей талдаган Төголок Молдого, Жаңыбай менен Курмандын алым сабакты улаганы жакты* (Бейшеналиев). *Сүйгөн Турсундун айтканын ир дедирбей түшүндү* (Бейшеналиев). *Анын оозунан чыкканын ир дедирбей илмектеп кагазга саймалаган Ыбырай* (Бейшеналиев).

ИРЕГЕДЕН МАЙ АГУУ. Келим-кетим көп, тамак-аш кең-кесири, бардыгы жетиштүү болуп, мыкты турмушта жашоо. *Мисирейген Букен ирегесинен май акса да, кызматын жасаган байкуштардын чекесин жылыткан жери жок* (Сыдыкбеков). *Биз андай ирегесинен май аккандарга тең келе алабызбы, - деп жер карады* ("Ала-Тоо").

В.: Кемегеден май агуу. *Андагынын эмнесин айтасың, кемегебизден май акты.*

ИРЕГЕСИНДЕ ЖҮРҮҮ. Бирөөнүн үйүндө, колунда жүрүп жансактоо, ага көз каранды болуп жан багуу. *Кызматың кылып садаган, Ирегеде жүрөйүн* (Жантөшев).

ИРЕҢИ БУЗУЛУУ. Коркуп кетүү, коркондон өңү өзгөрүлө түшүү. *Мокочо көргөн ийри тумшук Гриша менен Атабайдын иреңдери бузулуп, сөздөрүнүн аягына чыкпай, аңкайып туруп калышты* (Саатов).

ИРИ АЛДЫ МЕНЕН. Эң мурда, биринчи болуп, башында, башталышында. *Ошондо ири алды менен калың аскер алынбадыбы* (Айтматов).

В.: Ири алды болуп. *Арзыкул элдин ири алды болуп, адаттагыдан тышкары каны кызуу чыкты* (Байтемиров).

ИТ АЗАБЫН КӨРҮҮ. Аябай кыйналуу, өтө кыйын, оор абалга туш келүү. *Өлгөндөн калганыбыз ит азабын көрүп, минтип кайра келдик* (Саатов).

ИТ АЙБАТ. к. Доңуз айбат.

ИТ АЛГАН ТҮЛКҮДӨЙ БОЛУУ. Жеңилиштен шылкыюу, кудуретсиз абалда болуу. *Эгер текшерүүчүлөр бүгүн келип калышса, анда ит алган түлкүдөй болмокпуз* ("Чалкан").

ИТ АРКА. Ынтымагы жок, ыркы жок, бирдиктүү эмес. *Ит арка бүлө ооздон сөзубүздү талашып, душманга туш ачып берди* (Өгөбаев). *"Мени киши катарынан чыгарыпсыңар" деп ит арка болуп көчтү да кетти* (Ш.Үмөталиев). *Бирин бири жактырбаган ит арка, тим эле ит менен мышыктай ыркырашкан немелер экен* (Бердикеев).

ИТАТАЙЫ ТУТУЛУУ. Жини келүү, кыжыры кайноо, ачуусу келип туталануу. *Шайы оогон адамча илкий бараткан Акматты көрүп итатайы тутулду* ("Кыргызстан маданияты"). *Ал эми айтып отурушса, кантип итатайың тутулбайт?* ("Советтик Кыргызстан"). *Мышыктын өлүгүн көрөйүн, ушундан кийин мышыкты көрсөм эле итатайым тутулуп, бүткөн боюм дүрүлдөй түшөт* (Борбиев). *Бирок, ошентсе да, тигинин итатайы тутулуп, бир топ мазесин кетирүүгө жарады* (Исмаилов).

В.: Итатайы тута түшүү. *Анын да итатайы тута түштү: силерди ким чакырды? Кеткиле азыр!...* (Жигитов).

Итатайы кармоо. *Менин да итатайым кармай калып, чалга терс аяктык кылдым* (Жигитов).

Итатайы келүү. *Чынын айтсам, анын мамилесине итатайым келип кетти* (Бердикеев).

ИТ АТАСЫН ТААНЫБОО. Өзүнөн улууну сыйлабоо, башканы (айрыкча чоочун кишини) урматтабоо. *Ит атасын тааныбайт: булар чын эле иттен тараган немелер окшойт* (Касымбеков).

ИТ АЯК КЕЧИРҮҮ. *этн.* Жаш баланы ит аяктан аттатып, бирөөнүн сугу түшөрлүк, көзгө урунарлык эчтекеси жок деп көрсөтүүгө багытталган ырымдоо.

ИТ БАЛДАК. 1. Колдорун суудан чыгара кулач таштап, кенен шилтебей, алдын карай челе таштап чабак уруунун, сууда сүзүүнүн бир ыкмасы, түрү.

2. Арышын керип, арышын керекере таштап, улам кызый чуркоо деген мааниде (көбүнчө жылкыга карата) колдонулат. *Учкаша минген бууданы Ит балдак уруп келатат* ("Мендирман").

ИТ БАШЫ КАҢГЫ БОЛУУ. Эмне кыларын билбей башы айланып калуу, башы маң болуу. *Ошентип, аганын макулун укпай Бөлөбала менен Бүкөш ит башы каңгы болуп, Осмонкулга ачык сөздөрүн айта алышпай, уулун ой тереңине салып койгон* (Өгөбаев).

ИТ БОЛУУ. Уят болуу, жаман абалда калуу, шермендеси чыгуу. *Кагылып кетейиндер, мен ит болдум, өлтүрө көрбөгүлө, мал-башым тартуу* (Саатов).

ИТЕЛГИ ТИЙГЕН ТААНДАЙ КЫЛУУ. Шаштысын кетирүү, айласын түгөтүү, чакчелекейин чыгаруу, алек-челек кылуу. - *Сарбала Орозбайды ителги тийген таандай кылды го, - деди Омор* (Өгөбаев).

ИТ ЖАЛАП КЕТКЕНДЕЙ. Тыптыйпыл, эч нерсеси калбагандай, ордутүбү менен жок кылгандай. *Ошол күнү карасам, коргумду ит жалап кеткендей, чөп деле өспөй калган экен* ("Кыргызстан маданияты").

ИТ ЖАНДУУ. Чыдамкай, ар кандай кыйынчылыкка, кыйноо-кыстоого туруштук бере ала тургандай, чыдамдуу. - *О-о, ит жандуу кайраным а! Дагы төрдөн туруп келгенби?!* - *деп жиберди* (Касымбеков). - *Ит жандуу ургур окшойт, - деп олуптур* (Бейшеналиев). *Мурун эле ушул сыяктуу оорунун белгилери белгилүү болгонуна моюн бербей ит жандуу болуп жүрө берген* (Бердикеев).

ИТ ЖЕБЕГЕН БОКТУ ЖЕШҮҮ. Оозго алгыс жаман сөздөр менен бири-бирин ашатып сөгүшүү, тилдешүү. *Жаңжал башталды: эки сугатчы ит жебеген бокту жешти* ("Чалкан").

ИТ ЖЫГЫЛЫШ. Күрөшкөндө кимиси жыгып, кимиси жыгылганы ачык болбой, аны аныктоого мүмкүн болбогон, тең тайлашкан абал, тең жыгылыш. *Экөө бой тиреше түшүп, күрөшө кетишти: экөө буйдалакташып калышты... «ит жыгылыш»* (Өмүрбаев). *Ит жыгылыш болуп калды, кайра күрөшкүлө.*

ИТ ЖУМАЛАК БОЛУШУУ. Улам бирин экинчиси жыгып алуу; улам бири артыкчылыкка ээ болуп туруу (бирок эч кимиси жеңишке жетишпөө); бири экинчиси менен катуу кармашкан абалда тоголонуу, кулоо. *Жолборс бар күчү менен булкунду. Экөө кериден ит жумалак болушту* (Көчкөнов).

ИТИ МАЙ ЖЕБЕГЕН. Тамак-ашы кең-кесири, байлыгы мол, чириген бай, дөөлөттүү, мал-мүлктүү.

ИТИРКЕЙИ КЕЛҮҮ. 1. Денеси дүркүрөгөн жагымсыз сезимде болуу. *Итиркейин да келтирет, моокумун да кандырат* (Жигитов). *Жаныма жакындап, эркелейин деп кыйшаңдаган сайын боюм дүркүрөп, итиркейим келет* (Абдукаимов). *Эстебейин десем деле эсимден кетпейт, итиркеймди келтирип* (Бердикеев).

2. Кыжыры келүү, ачуусу келип туталануу. *Токо болуштун кабагына кар жаап, болбогон нерсеге итиркейи келип, кылдан кыйкым таба албай турган кези* (Ш.Үмөталиев). *Бүбүкан тил кайырбаган сайын калыйча күчөп, андан бетер итиркейи келет* (Абдукаимов). *Эмнегедир итиркейим келип, Калбубуну жеп жиберчүдөй тиктей бердим* (Бердикеев).

В.: Итиркейди келтирүү. *Мага тескерисинче, анын ар бир сөзү темирди тырмак менен чыйкылдатып тырмагандан бетер итиркейимди келтирип, жол өмүр бою бүтпөөчүдөй сезилип келе жатты* ("Ала-Тоо").

ИТ КАТАРЫ КӨРҮҮ. Илүүгө албоо, катарга кошпоо, жек көрүү. *Балдар мени ит катары көрөт* (Абдукаимов).

ИТ КЕЛДИБИ, КУШ КЕЛДИБИ ДЕБӨӨ. Эч көңүл бурбоо, назар салбоо. - *"Ия бу не кылганың?! Ит келдиби же куш келдиби дебей, ыя?! - деди дили кара болуп* (Касымбеков). *Бюрократты билбеген киши жок: ит келдиби, куш келдиби - ал үчүн бир, иши жок* (Борбугулов).

ИТКЕ МИНГЕН КЕДЕЙ. Адалдан түгү жок, колунда эч нерсеси жок, абдан алсыз, өтө жарды. *Нурбай дагы итке минген кедейдин бири* ("Жаш ленинчи"). *Итке мин-*

ген кедей кезим эле, койлуу болом-бу деп, атыңды Койлуубай койгом (Шүкүрбеков).

В.: Итке минген томаяк. *Итке минген томаяктар да малдуу кишилерден саан алышып, мында көчүп келишкен* (Каимов).

ИТКЕ МИНГИЗҮҮ. Жарды кылуу, өтө жакырлантуу, мүнкүрөгөн, айласыз абалга дуушар кылуу. *Опол башкарган элден адалдан түк койбой итке миңгизери жөнүндө макулдашкан* (Осмоналиев).

ИТКЕ МИНИП КАЛУУ. Колдо болгон нерсесинин бардыгынан, мал-мүлкүнөн, ж.б. ажырап өтө жардыланып, жоксуз болуп калуу. *Бий, болуштардын ырамат, налогдору көз ачылбай отуруп, биз түгөл итке минип калдык* (Элебаев).

В.: Итке минүү. *Алсыздары кайың саап, кыздары шимүүр шимип, эл жардылыктан итке минип азыптозду* (Токтогул). *Анын тээ илгерки ата-теги да жалкоолугунан итке минип кедей болгонунан тарта эч мүдүрүлбөй жатка айтып чыкты* (Акматов).

ИТКЕ ЫРГЫТКАН СӨӨКТӨЙ КЫЛУУ. Катарга кошпоо, бөлүп таштоо. *Өзүңөр жакшы болуп кана мени итке ыргыткан сөөктөй кылып таштап койгон экенсиңер го?* (Абдукаимов).

ИТ КӨРБӨГӨН КОРДУКТУ КӨРСӨТҮҮ. Аябай кыйноо, катуу кысымга алуу, ызалоо. *Бир ай бою Куласыйга ит көрбөгөн кордукту көрсөттүм* (Осмоналиев). *Эми Орозкул суудан кайра кууп чыкпаса экен, элдин көзүнчө ит көрбөгөн кордукту көрсөтпөсө экен* (Айтматов).

ИТ КӨРБӨГӨНДҮ КӨРҮҮ. Көрбөгөн азап-тозогу калбоо, адам чыдагыс кордуктарды, кыйынчылыктарды башынан өткөрүү. *Токтор Өмүрзак байдан ит көрбөгөндүн баарын көрдү* (Абдукаимов). *Опол алты ай бою ит көрбөгөндү көрүп, Тайбаскулдун туткуну болуп жаткан* (Осмоналиев).

ИТ КУЙРУГУН ТҮЙҮШТҮРҮҮ. Бирин-бирине кайраштыруу, араздаштыруу. *Ит куйругун түйуштурбөй тынч жүрсөңчү.*

ИТ-КУШКА ЖЕМ БОЛУУ. Талада өлүп, сөөгү көмүлбөй калуу. *Батийнадай келини бар Кыдырбай ырыстуу тура, ит-кушка жем болбой, сөөгү жерге жашынды* (Сыдыкбеков).

В.: Карга-кузгунга жем болуу. *Азган-тозгон шордуулардын далайы карга-кузгунга жем болду* ("Ала-Тоо").

ИТ КЫЛУУ. Уят кылуу, жаман абалда калтыруу, онтойсуз кылуу. - *Ой, кой, байке. Ит кылба.* - *Чыны менен сестенди Жаныбек* (Жапаров).

ИТ МЕНЕН МЫШЫКТАЙ. Бири-бирине абдан өч, ынтымагы жок. *Ал экөөнүн ымаласы ит менен мышыктай экенин өзүң деле байкап калгандырсың?* (Саатов). - *Зулайка менен келини ит менен мышыктай деп уктум эле,* - *деди Шайлоо жолдо бара жатканда шоферуна карата үн катып,* - *мамилелери оңдолушкан го дейм, ыя?* (Медетов). *Бирин-бири жактырбаган ит арка, тим эле ит менен мышыктай ыркырашкан немелер экен* (Бердикеев).

ИТ ООРУ. Көндүм болгон, өнөкөт болуп калган жаман адат, терс көрүнүш. *Кедейдин күлүк аты, жакшы жары болсо көз арткан бай-манаптын ит оорусу бар эле* ("Ала-Тоо"). *Сен баягы ит ооруңду карматкан турган экенсиң го, үйүмдөн даам сызып олтуруп* (Баялинов). *Бирөө мактап койсо, көтөрүлүп кетме ит оорум бар* (Ш. Үмөталиев).

ИТ ӨЛГӨН ЖЕР. Адам жете албаган алыс, катаал жер, өтө кыйынчылык менен араң жете турган-дай жер. *Сени менен ит өлгөн жерге чейин барам. Искак ит өлгөн жерге жароочу азамат эле, дагы кереги тиер дешкен го* ("Чалкан").

ИТ ӨЛҮК КЫЛУУ. 1. Абдан уят кылуу, маскаралоо, абийирин кетирүү. *Эл алдында ит өлүк кылды.*

2. Бирөөнү акыл-эсин жоготкончо абдан катуу сабоо, тепкилөө, көк ала койдой союу. *Мунун кайсы күнөөсү үчүн мынча ит өлүк кылышкан?* ("Ала-Тоо").

ИТ ӨЛҮМ. Абдан катуу кордук көрүп, кыйналып, маскараланып өлтүргөн өлүм. *Кулактардын козголоңуна катышып, ит өлүмү менен өлүптүр* (Абакиров). *О, ит өлүмдү Качике жакшы түшүнөт* (Абдукаимов). - *Буларга убал жок, бир өлмөктөн үч өлсүн! Ит өлүмүн кылабыз деди* (Ш.Үмөталиев).

ИТ ТАЛАГАН ТҮЛКҮДӨЙ БОЛУУ. 1. Туш тараптан кагуу жеп, шылдың болуп, өтө ыңгайсыз жаман абалда калуу. *Орду жок сөздү көп айтып, ит талаган түлкүдөй болду.*

2. Самсаалап, салбырап эч нерсеси калбоо, жок болуу, тымтыракайы чыгуу, тамтыгы кетүү. *Байкуштун үйүн ит талаган түлкүдөй кылып кеткен экен... муну өзү кийин билиптир* ("Кыргызстан маданияты").

ИТ ТАРТЫШ. 1. Аркандын эки учунан эки киши кармап, карама-каршы жакты көздөй тартышмай оюн. *Башташып мындан кийин ит тартышты, Арканда сүйрөп жатты бири-бирин* (Маликов).

2. Ынтымаксыз, биримдиги жок, ыркы жоктук, ич-ара пикир келишпегендик. - *Ит тартышы бүтчү беле ордоңуздун! - деди Бекназар* (Касымбеков). - *Мына, аталыктын көзү өттү, эми көрүп алабыз, ордодо дагы ит тартыш чыгат* (Касымбеков). *Туугандын куйтусу болсо наалат айтып, душмандын түздүгү болсо ыракмат айтып, бул ит тартыш дүйнөдөн көп кыйналбай кеткиси келди* (Касымбеков).

ИТТЕН АРЗАН. к. Текейден арзан.

ИТТЕН ИЛГЕРИ, КИШИДЕН КИЙИН. Эптеп күн көргөн, турмушу начар, жармач. *Бул бечаралардын абалын кандай десек, ...иттен илгери, кишиден кийин. Ушинтип жүрүп жетилип да кетер* ("Ала-Тоо").

ИТТЕН ЧЫГАРУУ. Эптеп аны-муну айткан болуп жөнөтүү, куру жоп айтуу, алдап-соолап жолго салуу. *Көрсө, жөн эле иттен чыгарыптыр, ага деле кейибедик* ("Чалкан"). *Төрөбековдун бул эмне кылганы? эмне деп иттен чыгарганы? Эшик-төрдөй, алакан отундай жерде маңдай-тескей канатташ отуруп, бири-бирибизди алдай беребизби?* (Егиналиев).

ИТ ТЕРИСИН БАШЫНА КАПТОО. Аябай ызалоо, маскаралап, кыйнап, кордук көрсөтүү. *Болуш Тыныбектин ит терисин башына каптап туруп айылына жибермек* (Каимов).

ИТ ТЕРИСИНЕН ЖЕК КӨРҮҮ. Абдан жаман көрүү, аябай жек көрүү. *Мен аны башынан эле ит терисинен жек көрөм* ("Советтик Кыргызстан").

ИТТИН АРТКЫ ШЫЙРАГЫНДАЙ. Абдан жаман, өтө начар, жагымсыз. *Аны иттин арткы шыйрагындай эле көрөсүң го деп күлдү* ("Ала-Тоо"). *А иттин арткы шыйрагындай болгон неме* (Абдукаимов).

ИТТИН АРТКЫ ШЫЙРАГЫНДАЙ БОЛУУ. Абдан уят болуу, мас-

кара болуу, шермендеси чыгуу, өтө ынгайсыз, начар абалда калуу. *Мени ошол жерде сени ээрчип барган каракчыча да көрбөй, иттин арткы шыйрагындай болуп кайра келем го ыя?!* (Өзүбекова).

ИТТИН КАРА КАПТАЛЫНАН. Абдан көп, өтө көп, арбын, сан жеткис. *Бул жерде эски чыныктар, жаңы былыктар иттин кара каптalынан* ("Чалкан"). *Канжыгамда жаман сумкам бар, анын ичинде дары-дармек, спирт деген неме иттин кара каптalынан* (Бердикеев).

ИТТИН МУРДУНАН ТҮШКӨНДӨЙ. Күтпөгөн жерден чыга калгандай, пайда боло калгандай.

В.: Иттин мурдунан түшө калгандай. *Иттин мурдунан түшө калгандай болуп, сен кайдан?* ("Ала-Тоо").

ИТТИН МУРДУ ӨТКҮС. Абдан калың, киши жүрө алгыс, түнт (көбүнчө токой, бадал өсүмдүктөрүнө карата). *Иттин мурду өткүс жерге келдик. Иттин мурду өткүс чытырман токой.*

ИТТИН УУЛУ БАЙКАРА. Көрүнгөн киши, ким көрүнгөн адам аттуунун баары. - *Ушуну да билбейсиңби? Муну иттин уулу Байкара деле билет, - деп мени жемелеп кирди. Мындайды иттин уулу Байкара деле кийип жүрөт, мен айткан такыр башка, - деп жеңем байкеме таарына баштады* ("Чалкан").

В.: Иттин уулу байбарак, күндүн уулу гүлбурак.

ИТТИН ҮНҮ УГУЛГАН ЖЕР. Анчалык алыс эмес, жакын эле аралык. *Ушул иттин үнү угулган жерден кантип барбай калалы, жүр кеттик* ("Ала-Тоо").

ИТТИН ЧҮКӨСҮНДӨЙ. Кебете-кешпири жаман, чүрүшкөн, жагымсыз, көзгө толумдуу эмес. *Иттин чүкөсүндөй болгон неме экен* ("Чалкан").

ИТ ЫРКЫРАК. Жаман-жакшы айтышып чатакташкандык, чырдашкандык, ажылдашып чатак чыгаргандык. *Ынтымагы таштalат, Ит ыркырак башталат* (Касымбеков).

ИТ ЫРКЫРАК КЫЛУУ. Бөлүп-жарып араздаштыруу, ыркын, ынтымагын кетирүү, эл ичин бузуу. *Билермандарынан калыстык кетип, эл ичин ит ыркырак кылып турушкан кезде Токтогул атайын кыргыз-кыпчак эли деп журттун жалпы наамын көтөрүп, улуттун улут катары биримдигин үндөп, байыркы өткөн саналуу адамдарын дастан кылып жайды* (Касымбеков).

ИЧ АРА. Тымызын, акырын, астыртан. *Мындан жети-сегиз жыл мурун экөөбүз ич ара ымалага келип, катташа баштадык* (Жусупов). *Мусакожонун ортосунда инилери Султангазы, Калпанын ич ара бийлик талашуулары* (Бейшеналиев).

ИЧЕГИСИ КААРЫЛУУ. к. Ичегисине кан жүгүрүү.

ИЧЕГИСИНЕ КАН ЖҮГҮРҮҮ. Өтө ачка болуу, аябай курсагы ачуу, кезээрүү, ачкалыкка чыдабай кетүү. *Чоң энем өзүнчө кобурап, өзөөрүп калдың го? Ичегиңе кан жүгүрүп кетпедиби, - дей бере турган* (Өмүрбаев).

В.: Ичегиси каарылуу. *Бирдемең барбы, ичегим каарылып кетти* ("Ала-Тоо").

Ичи каарылуу. *Эчтеме ичпей, ичиңер каарылып кетти го!* (Жантөшев).

Ичине кан жүгүрүү. *Ичиңизге кан жүгүрүп кетпесин, чакырсам укпадыңыз* (Бейшеналиев).

Өзөгүгө кан жүгүрүү. *Өзөгүгө кан жүгүрүп кетпесин деп, оромонун калганын, эски болсо да, жылытып бердим* ("Кыргызстан маданияты").

Өзөгүнө кан жүгүрүү. *Уулуңуздун өзөгүнө кан жүгүрүп кеткенби дейм, бирде мени, бирде сизди жалжал карап, анан көзүн жумат* ("Ала-Тоо").

ИЧЕК-БООРУ ЭЗИЛҮҮ. 1. к. Ичек-боору катуу.

2. Ичи ысуу, абдан жакшы көрүү, элжирең кетүү. *Баласынын өзүнчө күлдурап, бытырайган колдору менен бирдекелерди санаган болуп жатканын карап отурган эне ичек-боору эзилип, баласын бооруна бек кысып өпкүлөп жиберди* ("Ала-Тоо").

В.: Ичи-боору эзилүү. *Аны көрүп ичи-боору эзилди* ("Чалкан").

ИЧЕК-БООРУ КАТУУ. Аябай көзүнөн жаш чыкканча күлүү, күлкүсүн токтото албай ыкшуу. *Беркилери да ичек-боору катып аткандыр деп караса, алардын күлмөктүрмак быш дешкендей түрлөрү жок* (Кыдырмышев). *Анан директор өзүн токтото албай ичек-боору катып каткырып күлдү* ("Кыргызстан маданияты").

В.: Ичек-боору эзилүү. *Анын жоругуна күлө берип, ичек-боорубуз эзилип кетти* ("Чалкан").

ИЧЕРИН ИЧИП, ЖАШАРЫН ЖАШАГАН. Көптү көргөн, көп жашаган, улгайып калган. - *Сиз менин билишимче, ичериңизди ичип, жашарыңызды жашаган бактылуу карыялардан болосуз деп айтсам, капа болбостурсуз* ("Кыргызстан маданияты").

ИЧЕР СУУ. Адамдын жашоосу, өмүрү, көрөр күнү. *Менин дагы ичер суум бар экен* (Осмоналиев). *Тайбас-кул чунактын дагы көрөр күнү, ичер суусу бар экең* (Осмоналиев). *Балам, сен капа болбо, атаңдын ичер суусу бар экен* ("Ала-Тоо"). *Аттиң, кайран жигиттин ичер суусу аз экен* ("Ленинчил жаш"). *"Ичер суум бар окшойт?!" деп тирүү калышына ишеним сызылып келип, эти ысып кетти* (Касымбеков).

В.: Ичер суусу, көрөр күнү. *Баарыбызды ыйлатып, баарыбызды сыздатып кетти. Ичер суусу, көрөр күнү алдыда эле* (Мырзаев). *Дагы биртике ичер суусу, көрөр күнү бар экен, шордуунун* ("Кыргызстан маданияты").

ИЧИ АЛА. Арам ойлуу, пейили бузук, ою түз эмес. *Ал булардын арасында ичи ала шумдар болбогой эле деп шекшинет* (Ашымбаев). *Байбагыш уулунан Конокбай менен Боокбек экөөнүн ичи ала экени аныкталды* (Өгөбаев).

ИЧИ АРАМ. к. Ичи бузук.

ИЧИ АЧУУ. 1. Кейүү, бирөөгө жан тартуу, боору ооруп аео. *Бир күнү жарган бээсине ээсинин ичи ачыды* (Тоголок Молдо). *Ал ыйлап кеткен, бирок анын көз жашына эч кимдин ичи ачыбады* (Жантөшев).

2. Кызгануу, ичи тарууу, кыйылуу, өкүнүү. *Ичиң ачыса бербей эле кой* ("Ала-Тоо").

В.: Ичи ачышуу. *Бекташ бемирен калсын, келин балама боорум ооруйт, ичим ачышат* (Кушубеков). *Кийин бир топ жылдар өткөн соң агам аялы менен эки баласын таштап кеткенин угуп, чындап ичим ачышты* ("Советтик Кыргызстан"). *Шаардан, окуудан келген балдарды көргөн бул экөөнүн тең ичи ачышып, ошо балдарга көзү түшөт* (Өмүрбаев).

Ичи ачынуу. *Кемпир береги аттыга айран ичип жаткан балага ичи ачына карап отура берди* (Өмүрбаев). *Сүттү арбын берүүчү эки уйду башка саанчыга өткөрүп бергенде ичи ачынып, кейип калды* (Убукеев).

Ичи ооруу. *Ошого ичиң ооруп турабы? Анын кеткенине ичиң ооруп калдыбы?* ("Чалкан"). *Бир туруп өспөй калган бак ичиндеги бе-*

десине ичи ооруп, эмне кылар айласын таппай чайналды (Мырзаев).

ИЧИ-БООРУ ЭЗИЛҮҮ. к. Ичек-боору эзилүү.

ИЧИ-БООРУНА КИРҮҮ. к. Ичи-койнуна кирүү.

ИЧИ-БООРУ ЭЛЖИРӨӨ. к. Ичи эзилүү.

ИЧИ БУЗУК. Кара ниет, арамдыгы бар, тымызын жамандык ойлогон. *Ичи бузук жигиттин, Асты иши оң болбос* (Токтогул). *Бирок, ичи бузук тыңчылар аны кармап берет* (Ашымбаев).

В.: Ичи кара. *Ичи кара душманды Даана билет биздин топ* (Барпы).

Ичи арам. *Ичи арамдан: не кылам деп сурасам бир тыйынга мага сат дейт даңкыңды* (Осмонов). *Өзүн акылдуу эсептеп, чиренгендердин ичи арам, калп боло тургандыгын да көрдүм* (Абдукаимов).

Ичи жаман. - *Ичи жаманды ит капсын балам, бала жеке сенде эмес, - деди Сейдеке* (Өгөбаев).

ИЧИ БУЗУЛУУ. Кандайдыр бир нерсеге же бирөөгө карата арам ойдо, жаман пейилде болуп, жамандык көздөп жүрүү. *Мен Базарбектин ичи бузулуп жүргөнүн мурун эле байкап жүргөм* (Каимов).

ИчИ БУРОО. Бир аз ичи ооруу, өкүнүү, кыйылуу. *Ичим бурап турат, бирок чыдабаска айла канча, - деп улутунуп койду*("Ала-Тоо").

ИЧИ БЫШУУ. Бир нерсени толук түшүнүп, ачык сезип турса да, аны ачык айта албай бушайман болуу, оюндагысын айтканча туталанып кетүү, чыдамы кетип, зорго чыдап туруу. *Алысыраак тагы бирөө жанындагыны жеңиден тарткылап, ичи бышып, а беркиси ага кайрыла албай дууга аралашат* (Касымбеков). *Анын ичи бышып, негедир муну көргүсү келбей сыртын салып жатты* (Ашымбаев). *Андай эле элдин жүрөгүн өйүгөн ой-санаага ичиң бышса, чындап эле коомго көмөктөшмөк болсоң, анда калк кандай жашаса, ошондой жашап, ага ойлош-санаалаш бол* ("Чалкан").

В.: Ичи кайноо. *Ою онго, санаасы санга бөлүнүп, ичи кайнап кетет да жанын коер жер таппай Сары-Өзөктүн ченем жеткис мейкинине башын катар көңүл таппай кыйналат* (Айтматов).

Ичи бук болуу. *Досуңдун ичи бук болуп кетти көрүнөт, колун чөнтөгүнө салып алып, эстеликти айланып, капалуудай басып жүрөт* ("Кыргызстан маданияты"). *Ичим бук болуп, ыйлагым келет* ("Ала-Тоо").

Ичи жарылып кете жаздоо. *Кусалыкка куурап жүргөн кичинекей бала ушунчалык ишенич менен колун кое бербей кармап келе жатканына Эдигейдин ичи жарылып кете жаздап бара жатты* (Айтматов).

ИЧИ ЖАКШЫ. Арамдыгы жок, ою түз, кишиге кара санабаган. *Ичи жакшысы да, ич күптү болуп калганы да, баары бирдей көзгө дуулдап, кадырлуу элчини аткарууга сыртка коштоп чыгышты* (Касымбеков). *Ошол келиниң ичи жакшы бирөөгө сыр узатса керек* ("Советтик Кыргызстан").

ИЧИ ЖАМАН. к. Ичи бузук.

ИЧИ ЖЫЛУУ. Ыраазы болуу, көңүлү жибүү, жакшы көрүү, имерилүү. *Анын ошонусуна ичим жылый түштү* (Жигитов). *Директордун мамилесине Гүлжандын ичи жылыды* ("Ала-Тоо"). *Сейдекенин ичи жылып, Бүбүнү жаш баладай эркелете чачынан сылап, бетинен өптү* (Өгөбаев). *Ал жогорудагыдай көрүнүштөн улам сергий түшүп, бир эсе аялынын тыкан, иш билги чыканына ичи жылып кетти* ("Ленинчил жаш").

В.: Ичи жибүү. *Кээ бир үйгө баш багар замат адамдын жүзүнөн улам, жылуу-жумшак мамиле байкалып, ичиң жибий түшөт* ("Кыргызстан маданияты").

Ичи ысуу. *Турмушта ар кыл адам болору бышык. Бирөөнө ичиң ысып ыраазы болсоң, бирөөнө ыраазы болосуң* (Касымбеков).

ИЧИН ЖЫЛЫТУУ. *Ак кофтасы саал чоңураак келген менен жарашыгы, көркү ичин жылытты* (Сасыкбаев). *Искендердин сөзү Берметтин ичин жылытып, кыпкызыл кылып тердетип жиберди* (Абдукаимов).

ИЧИ ИЙИККЕНДЕЙ. Көңүлү жибип жумшаргандай, ак пейилин карматкандай. *Кабагы жаркын Төрөгө баам салып, ичи ийиккендей баш ийкеп: - Болсун...Болсун... - деп отурду Курманжан* (Касымбеков).

ИЧИ ИЙРИЛҮҮ. Жакшы көрүү, жактыруу. *Бекбайдын тагдырын да өзүнүкүнө окшотуп, атасыз жетим катарында көрө баштаган беле же башка бир себептерден уламбы, кантсе да ичи ийрилип турду* (Абдыраманов). *Айзада тиктеп отуруп, бул баладан Темирдин үрөйүн көргөнсүп, ошондонбу, бир тууганындай ичи ийрилип, түтүндөй кара, узун көйнөгүн сүйрөлтүп, жоолугун буунбай бош таштап, ойго чөгүп келе берди* (Касымбеков).

ИЧИ-ИЧИНЕ ЖАБЫШУУ. Өтө ачка болгон же абдан арыктаган абалда кабырылып туруу. *Ичим-ичиме жабышып араң турам* ("Чалкан"). *Анын көзү чүңүрөйүп, эрди кеберсип, ичи-ичине жабышкан* (Осмоналиев).

ИЧИ КААРЫЛУУ. к. Ичегисине кан жүгүрүү.

ИЧИ КАЙНОО. к. Ичи бышуу.

ИЧИ КАРА. 1. Ниети жаман, башкаларга жакшылык кылгысы келбеген, бирөөнү көрө албаган. *Шеги жок алдыңа бүгүлөт, шектүү, ичи кара, иши кара жанынан түңүлөт* (Касымбеков). *Бул каганга ичи кара душманын издөө, нөкөрлөр жакшы билишет, кара жиндүү бакшы ошол замат айбалта менен бөлө чабышат* (Касымбеков). *Ичи кара бузуктар, Кымындай жанды күйгүзөт* (Барпы).

2. к. Ичи бузук.

ИЧИ КЕҢ. Пейли кенен, бир нерсеге ич тардык кылбаган, ар нерсени терең ойлогон. *Кең пейил, ичи кең адам экен* ("Ала-Тоо").

В.: Ичи кенен. *Ичи кенен, арамдыгы жок, айкөл беле, жаткан жери жайлуу болсун!* ("Советтик Кыргызстан").

ИЧИ КОЙНУНА КИРҮҮ. Адам менен тез эле жакындашып, аралашып кетүү, эпилдеп жумшак мамиле жасоо, ишенимге өтүү. *Мени - "энеке", сени - "атаке" деп, ичи-койнубузга кирип жүргөн себеби да ошол тура* (Баялинов). *Акмөөрдүн өргөөсүнө жеңкетайды март чачып, ичи-койнуна соорулап кирген Жантайдын шум жигити - Карбоз* (Бейшеналиев). Азыр курунамысты коюп, кекирейбей, чекирейбей, ыпылдап-шыпылдап ичи-койнуна кирди (Тойбаев). *Ич-койнуна кирип, ага эркелей берип, кээде Зарылды күлдүрө турган тамаша кептерди айтып салуучу* (Сыдыкбеков). *Акбаевдин ичи-койнуна кирип, коштоп алып, көп жерге барса керек* (Бектенов).

В.: Ичи-бооруна кирүү. *Мукамбай тим эле кишинин ичи-бооруна кирип турган киши экен* (Абдукаримов). *Таттуу сүйлөп, ичи-бооруңа кирет* ("Советтик Кыргызстан").

ИЧИ КУЙКАЛАНУУ. к. Ичи күйүү.

ИЧИ КҮЙҮҮ. 1. Өкүнүү, аябай кайгыруу, капалануу, абдан кейүү. *Муну угуп алып, дагы бир жолу ичи күйүп, жанын коер жер таппай, санын мыкчып, дагы бир жолу азаптанып алды* (Айтматов). *Анын ичи күйүп, ылжырап баратканына карабастан Жайдарбек сыр билдирбөөгө аракеттенди* (Медетов). *Асандын качып кеткенине абдан ичим күйду* ("Кыргызстан маданияты").

2. Ардануу, ызалануу. *Айдаркан ичи күйгөн кишинин сөзүн сүйлөду* (Абдукаимов). *Менин ичим күйгөну - тааныштарымдын аварияга учурагандыгында* ("Советтик Кыргызстан"). *Мындай мелдеште ичи күйгөндөр көп болгон* ("Кыргызстан маданияты").

3. Көрө албастык, ичи тардык кылуу, кызгануу сезиминде болуу. *Кесиптештеримдин бирөө көрө албай ичи күйөт* (Борбиев). - *Өзүңөр кармасаңар минтпейт элеңер, мага ичиңер күйүп жатат, - деди Баяз* (Жусупов). *Бирөөлөрдүн ичи күйүп, бирөөлөрдүн тили кычышып, өсөк күлкү кылышар* (Абдукаимов).

В.: Ичи куйкалануу. *Ээнчиликте күзгүдөн өзүн көпкө тиктеп, ...эч бир чыдоого болбой тургандай болуп ичи куйкаланып кетет* (Касымбеков). *Обу жоктук кылганына ичим куйкаланып кетет* ("Кыргызстан маданияты").

Ичи түтөө. *Ичи түтөп, баш аягы алты кадам зындандын түбүндө өзүнчө күңкүлдөп, нары-бери баса берди* (Касымбеков).

ИЧИ МУЗДОО. Көңүлү калуу, ичи жылыбоо, мурдагыдай болбой сууй түшүү, жек көрө баштоо. *Бөлөсүнүн тун баласына эми ичи муздай баштады* ("Кыргызстан маданияты").

В.: Ичи суу. *Жаш немени ирен-житпейинчи, ичи сууп калбасын дедим* (Айтматов).

ИЧИМ ТАП. Көп сүйлөбөгөн, бейчеки сөз айтпаган, ички сырын билгизбеген, бир сырдуу, түнт. *Исхак сынган бутун сыйпалап, көзүнүн төбөсү менен отургандарды сыдырып тиктеп, эрдин бек кымтып, ичим тап болуп отурду* (Касымбеков). *Ичим тап Суусардын бул сөзүнө ала көөдөк Төлөмуш анчалык маани бербеди* (Бердикеев). *Баягы жадырап-жайнаган кайниси бул күндө ой тереңине чөмүлүп, ичим тап боло баштаган* (Өгөбаев).

ИЧИН АЧЫШТЫРУУ. Абдан катуу кайгыртуу, ызалантуу. *Ошол сөздөр бүткөн боюмду чымыратып, ичимди ачыштырат* (Жусупов).

ИЧИН БУРАТУУ. Өкүнтүү, кейитүү, капа кылуу. *Адилдикти эңсеп келгендердин чаңкаган суусунун кандырып, өмүрүн жаркыратып, келечегине дем берди, айрымдарга жакпай, ичин буратып, оорутту* (Медетов).

ИЧИН БЫШЫРУУ. Ичин күйгүзүү, туталантуу. *Ал болсо берки экөөнүн ичин бышыра үн кошпой бир топко тура берди* (Ашымбаев).

ИЧИНДЕ АЛА КУРТУ БАР. Бир аз кытмырлыгы, кыйдылыгы бар. - *Жанагы чарба иштеринин башчысы Тилен ичинде ала курту бар неме* (Кыдырмышев).

ИЧИНДЕ АЛАСЫ БАР. Көңүлү түз эмес, арамдыгы, кытмырлыгы бар, ою бузук. *Ичинде аласы бар адамдар жазса жазгандыр, жалаа жаап* (Абакиров).

ИЧИНДЕ КАРА ЧААР ЖЫЛАНЫ БАР. Ою бузук, өтө кара ниет, арамдыгы ашынган. *Элдин көзүнчө жылуу мамиле жасаганы менен ичинде кара чаар жыланы бар* (Бердикеев).

ИЧИНДЕ КИРИ ЖОК. Ак көңүл, куулук-шумдукту билбеген, кишиге жамандык ойлобогон, ою түз. *Ичинде кири жок, ала көөдөн Жамалкан өзүнүн сөзүнө өзү каткырып күлдү* (Абдукаримов). *Мээнетсиз тиричиликти билбеген, тырнактай ичинде кири жок* (Абакиров). *Ушу карапайым шахтер, ичинде кири жок, көңүлү таза шахтер* (Абдукаимов). *Ак көңүл, аңгөдөк, даңкылдаган, ичинде кири жок, бала кыял күйөөсү тууралуу Жаңыл биринчи жолу ой чуркатып, оозунан биринчи жолу чыккан сөзү ушул болду* (Медетов).

ИЧИНЕ БҮКҮРҮ ТАРУУ АЙЛАНБАГАН. к. Ичине кара таруу айланбаган.

ИЧИНЕ ИТ ӨЛҮҮ. Бирөөнүн ийгилигин көрө албай, астыртан, тымызын кастык кылуу, ал жөнүндө арам ойдо болуп жүрүү. *Канчалык бийдирбөөгө аракеттенбесин, өзүн түз кармабасын, ичинде ит өлүп жаткандыгы сезилип турду* (Борбиев). *Түрүнө караганда жолдо карата ачуусу тарамак түгүл ичине ит өлүп, кыжыры кайнап келе жатты* (Жапаров).

В.: Ичинен ит өлүү. *Сыр алдырбай, ичинен ит өлсө да, сыртынан жылмайды* (Борбиев).

ИЧИНЕ КАРА ТАРУУ АЙЛАНБАГАН. Өзүнөн башкага жакшылык каалабаган, бирөөнүн ийгилигин, жакшы жагын көрө албаган, ага ич тардык кылган. *Айтканындай эле, ичине кара таруу айланбаган тар, күнүчүл экен* (Каимов). - *Өзүнчө эле туталанып, куйкасы курушуп, итатайы тутулуп кеткен, ичине кара таруу айланбаган, териси тар адамдар болот* (Медетов).

В.: Ичине бүкүрү таруу айланбаган. *Ал ичине бүкүрү таруу айланбаган, а түгүл бирөөнүн морунан коюу түтүн чыкканын көрө албаган бир неме экен* (Жигитов).

Ичине кара кыл айланбаган. *Ичине кара кыл айланбаган байкушум а...* (Сыдыкбеков).

ИЧИНЕ КИРИП ЧЫККАНДАЙ. Бирөөнүн ой-пикирин айттырбай билгендей, бардыгы дал келгендей. *Туура айтасың, Салыке! Сен тим эле менин ичиме кирип чыккандай сүйлөйсүң* (Каимов). *Кишинин ичине кирип чыккандай, жаныңызда отуруп сүйлөшкөндөй жазат экен* (Абдукаимов).

ИЧИНЕ КИР САКТАБАГАН. Жамандык, арамдык ойлобогон, кекчил эмес. *Мени өзүң билесиң, ичиме кир сактабаган даалдак адаммын* (Медетов). *Менин Качыкем андай эмес, ал ачык, ичине кир сактабаган неме* (Абдукаимов).

ИЧИҢЕН КАН ӨТКҮР. Жаман көргөндө, жактырбаганда айтылуучу каргыш сөз. - *Өз оокатын согуп жаткан элди жайына койбой кандай ичиңен кан өткүр жоболоңдуу жүрөт? - деп, Аргын далдырап барып олтуруп калат* (Өгөбаев).

ИЧИНЕН КАН ӨТҮҮ. Катуу кайгыруу, өкүнүү, аябай кейүү, оор кайгыга, санаага батуу, өтө кейиште болуу. *Бирок, намысы кеткенине ызаланып, ичинен кан өтүп турганын бала-бакыра, катын-калачтарга билдирген жок* (Ш.Үмөталиев). *Мырзабек сени эмне дегенин ойлосом ичимен кан өтүп кетет* (Абдукаимов). *Түртүшүп, ким кимине алактай караша, ичтеринен кан өтө дымы- ган жамааттын арасынан заңк эткен үн чыкты* (Бейшеналиев).

В.: Ичтен кан жүрүү. *Ичтен кан журду го, сенин кылганың* (Жооошбаев).

ИЧИНЕН КҮЙҮҮ. к. Ичинен сызуу.

ИЧИНЕН КҮЛҮҮ. Билгизбей астыртан шылдыңдоо, табалоо. *Айла жок ичимден күлдүм, жаштыктын оргу-баргысы деген кандай* ("Ала-Тоо").

ИЧИНЕН СЫЗУУ. Кайгы-капасын сыртына чыгарбай, өзүнчө ка-

паланууу, өз ичинен катуу убайым тартуу, өзүнчө бушайман боло берүү. *Адеп сактап, араздашайын дедим да, ичимден сызып, токсон сомдук статистик орунга кеттим* ("Советтик Кыргызстан"). *Бирок, ичинен сызып кек калганы менен эч кимиси ачыгына чыга албады* (Өгөбаев). *Атаңды апаң аяп, ичинен сызып жүрүп кеткен экен да жарыктык* (Бердикеев).

В.: Ичтен сыздоо. - *Эмне кылайын, кууса куугандыр, - деди Момун ичтен сыздап* (Айтматов). *Ал эрдин бек кымтып, ичтен сыздап, оозуна сөз кирбей отуруп калды* (Касымбеков). *Сыртынан сыр бербегендери менен аялы экөө туяксыз журушкөнүнө ичтеринен сыздачу* (Кушубеков).

Ичтен сызуу. *Кимдин жарыгы эрте өчту дегиче, манап ошол аялыныкында экенин билишип, ичтен сызып, өзүнчө күптү болуп, шордуулар өчүн ак мамыктан чыгарчу экен* (Кушубеков). *Сени эңсеп гана ичтен сызып каламын* (Жусупов).

Ичинен күйүү. *Кабагын түйүп, эрдин кесе тиштенип ичинен күйөт* ("Советтик Кыргызстан"). *Казак ичинен күйүп отурганда, Адыке от тутандырды* (Сыдыкбеков). *Абдылдабек бир ууртун тартып ичинен күйүп, өкүнүчтүү күрсүнүп койду* (Касымбеков). *Исак бул тамсилди өкүнүч менен эсине алып, ичинен күйдү* (Касымбеков).

Ичинен түтөө. *Ичинен түтөгөн эне кызына сыр билгизбейин дейт* (Сыдыкбеков). *Чоң болуш ичинен түтөп, сыртынан көйкөлө сыр бербейт* ("Ала-Тоо"). *Ичинен түтөп, алкына-жулкуна, арманын айткан айылына таанымал Айылчиева Кенжекан эле* ("Советтик Кыргызстан").

Ичинен сыздоо. *Өзү менен кошо соолорун ойлогондо ичинен сыздап убайын тартат* (Өгөбаев). *Жалындуу жаштын кайгысын бөлүшө тарткандай, биз дагы унчукпай ичибизден сыздадык* (Жантөшев). *Баарын түшүнүп, баарын билип, ичинен сыздап, ичинен тынат* (Бердикеев).

ИЧИНЕН ТЫНУУ. Оюндагысын, сырын ачыкка чыгара албай, ичине катып тим болуу. *Баарын түшүнүп, баарын билип, ичинен сыздап, ичинен тынат* (Бердикеев). *Экөө далайга үнсүз арбашып, ичтеринен тынып турушту* (Бейшеналиев). *Сакасы алчы туруп, ичинен тынган Тикбай үн дебейт* (Осмоналиев).

ИЧИНЕН ЧЫЙРАЛУУ. Астыртан, өзүнчө тырчый түшүү. *Улук төрөнүн үнүнөн эч ырайым сезилбегенине, нары ичинен чыйралып, башын акырын көтөрүп, көк мончоктой чекирейип турган көзүн көрдү* (Касымбеков).

ИЧИНЕН ЫЙЛАП, СЫРТЫНАН КҮЛҮҮ. Кыйналып-кысталгандыгын билдирбөө, сыр алдырбоо аракетинде болуу. *Канча баш мал керек дешкенин ичинен ыйлап, сыртынан күлүп, ыңкытып айдап берген* (Бейшеналиев).

ИЧИНЕ ЧОК САЛУУ. Дүүлүктүрүү, кызыгуусун арттыруу, ынтызарлыгын күчөтүү же ардантуу, арына келтирүү. *Жанагы "оюн" Нурландын ичине чок салуу үчүн болуп жатканын Асек кайдан билсин* (Борбиев).

В.: Жүрөгүнө чок салуу. *Сенин ырың баарыбыздын жүрөгүбүзгө чок салды* ("Ала-Тоо").

ИЧИН ЖЫЛЫТПОО. Нааразылыгын күчөтүү, жек көрүү сезимин пайда кылуу. *Эстеликтин тулку боюнан илеп дайыма согуп тургансып, мурункудай тигинин ичин жылытпайт, куру кыялга чарпытпайт* (Медетов). *Мейли кыймылы болсун, мейли кыял-жоругу болсун, бирөөнүн ичин жылыта бербеген өңдөнүп турчу* (Ашымбаев).

ИЧИН ЖЫЛЫТУУ. Ийиктирүү, ыраазы кылуу, жакшы көрсөтүү. *Баланын ар нерсеге шыктуулугу кимдин болсо да ичин жылытат* (Касымбеков). *Анын бул жосуну Ашырбектин ичин жылытты* (Ашымбаев). *Анын оокатка бүйрөлүгү, бир ишти беттесе дугдулуңдөп бүтмөйүн тыным албаганы ичин жылытат* (Ашымбаев).

ИЧИН ЖЫЮУ. Ичи тартылып, сынына келүү, табына келе баштоо (көбүнчө тапталган ат, күлүктөр жөнүндө).

В.: Ичин тартуу. *Семирип бара жатканда ичин тартып, тер алыш, таң ашыруу максаты* (Осмоналиев).

ИЧИН ИРИТҮҮ. Ыркын бузуу, ынтымагын кетирүү, ортосуна бүлүк салуу. *Бүт округка чуу салып, элдин ичин ириттиң* (Ашымбаев).

ИЧИН КҮЙГҮЗҮҮ. Намыстантуу, арына келтирүү, намысына тийүү. *Жаныштын ичин күйгүзүп, Гүлдананын көзүнө бир көрүнөйүн* (Саатов).

ИЧИН КЕНЕН ТАШТОО. Марттык кылуу, кең пейилдик кылуу. *Атасынын баласы да, силердин кириши-ңерди билип, ичин кенен таштады* ("Кыргызстан маданияты").

ИЧИН ТАРТУУ. к. Ичин жыюу.

ИЧИН ТЫРМАП КҮЛҮҮ. к. Боорун тырмоо.

ИЧИН ЫСЫТУУ. Жакшы көрүү жактыруу сезимин пайда кылуу. *Аны ошол гана баалап жүргөндөй жылуу сезип ичин ысытты* (Ашымбаев). *Басса-турса анын жоруктары ичин ысытып, чарчаганы унут болор эле* (Ашымбаев).

ИЧИН ЭЗҮҮ. Аябай күлдүрүү, ыкшытып, боор тырмата күлдүрүү. *Өзүнүн сырын жашырбай кылган кылыктарын айта берип, балдардын ичин эзип салчу* (Абдукаимов).

ИЧИҢ КҮЙСӨ, ТҮЗ ЖАЛА! Бирөөлөргө ич тардык кылган же көрө албастык мамиле жасаган адамга карата "эмне кылсаң, ошо кыл" деген сыяктуу мааниде колдонулат.

ИЧИ ООРУУ. к. Ичи ачуу.

ИЧИ ӨРТ МЕНЕН ЖАЛЫН БОЛУУ. Абдан катуу кайгыруу, күйүт тартуу, күйгүлтүккө түшүү. *Жигиттин ичи өрт менен жалын болду* ("Чалкан").

В.: Ичи өрт менен жалын. *Ичи өрт менен жалын, а өзү болсо эптеп жатып чачынын бүтүн жагын оюк жагына теңеди да, күзгүдөн тезирээк качып чыкты* (Акматов).

Ичи чок болуу. *Ойлосом ичим чок болот, Айтпасам көңүл бук болот* ("Манас"). *Баятан берки сөзүңдү, байкасам күйүп ичим чок* ("Курманбек").

Ичи өрттөнүү. *Ошондо ансыз да ичи өрттөнүп, көпкө дейре өпкөлөп ыйлаган экен* (Акматов). *Кудаяр кандын ичи өрттөндү* (Касымбеков). *Буржуазиялык чөйрө биздин ийгиликтерге ичи өрттөнүп жатат* (Ашымбаев).

Ичин өрттөө. *Эрксиздеп эриндери дирилдеп, аргасыз ачууга, ичин өрттөгөн ызага, баласы экөөнүн башына түшкөн кайгыга чыдабай, кайрадан сыздап ыйлады* (Айтматов).

ИЧИП-ЖЕП КОЮУ. Аябай зекип, кулагынын кужурун алуу, кайта-кайта кекетип-мокотуп, жемелей берип тажатуу. *Байкушту жөн эле ичип-жеп койду* ("Ала-Тоо").

В.: Ичип-жеп жиберүү. *Жөн эле ичип-жеп жиберди.*

ИЧИП-ЖЕП ҮРҮҮ. Абдан айыгышып, бучкактап кое бербей үрүү, тынбай катуу үрө берүү. *Ит ичип-жеп үрө баштады.*

ИЧИ СЫЙРЫЛУУ. Кыйылуу, өкүнүү, кейигенсүү, боору ооруу. *Баягы шүмшүк болуп жүрбөсүн деп ичи сыйрыла түшкөн Макмал, эч кимге сыр алдырбай, сыртынан багып караса, так ошонун өзү* ("Советтик Кыргызстан"). *Темир ичи сыйрылып, артынан карай калды* (Касымбеков). *Жарык, кенен көчө менен топтошуп, күлүп бара жаткандар аны кордоп жаткандай ичи сыйрылды* (Ашымбаев).

ИЧИ ТАР. 1. Башкалардын ийгилигин көрө албаган, өзүнөн башкаларга жакшылык каалабаган, өзүмчүл. *Ичи тар, кара мүртөз атабабаларынан берки сөөлөтүн казалга айлантпасыңды билип ызырынууда* (Бейшеналиев). *Сенин ичиң тар, өзүмчүлсүң* (Бердикеев).

2. Кызганчаак, абдан кароо, териси тар. *Менин ичим тар, байкап жүр деп, күлүп койду* ("Чалкан").

ИЧИ ТАРДЫК. 1. Башкалардын ийгилигин, жетишкендерин көрө албагандык, бирөөлөргө жакшылык каалабагандык, жетишкендик өзүндө гана болсо дегендик, бөлөктөргө ийгилик каалабагандык. *Жарашпас ичи тардык азаматка Тар болбо, тардык жаман тирүү чакта* (Осмонов). *Ал эми кек алмакка же ичи тардыкка жеңдирип туруп жазгандар бар* ("Чалкан"). *Же өз тажрыйбаңарды элге жаюуга ич тардык кыласыңарбы? - деп Маамыт күлдү* (Жантөшев).

2. Кызгангандык, өзү жакшы көргөнүн башкалардан коргогондук. *Адатынча аялы жөнүндө жаман ой ойлоп, ичи тардык кылды* (Сыдыгалиев).

В.: Ичи тарлык. *Андан бери Гүлай мени менен, Сабыйра Карим менен бийлесинчи. Ичи тарлыгыңар жокпу, Керим? - деп Сатар күлдү* ("Ала-Тоо").

Ич тардык. *Адилеттик менен да, ич тардык менен да күңкүлдөшөт* (Осмоналиев).

Ич тарлык. *Ич тарлык элин дагы кеңейтпейт, жерин дагы кеңейтпейт* (Осмоналиев).

ИЧИ ТАРУУ. Башкаларга жакшылык кылгысы келбөө, ийгилигин көрө албоо. *Байымбет болсо, анын бул түрпүн жайлоодогу дуулдагандарга ичи тарып жатат дегендей боолголоду* (Бейшеналиев). *Ушулардын баарын байкап, Абил бийдин кайта ичи тарып кетти* (Касымбеков).

Ичи тардыгуу. *Өзүн амалдуу, кыйын эсептеген Касымбектин ичи тардыгып терикти* (Бейшеналиев).

ИЧИ ТАРТЫНУУ. Бирөөдөн кагуу жеп же бирөөгө жаман көрүнүп, бирөөнүн көзү тийип калбаса экен деген мааниде аны аео, ага жамандыкты ыраа көрбөө иретинде колдонулат. *Бала туруп чоң кишинин айтканын айтса, ичим тартынат* ("Ала-Тоо"). *"Ушундай да моокум канбаган адам болобу?" - деп ойлоп бара жатты Төлөмүш аялынын суктануусуна ичи тартынып* (Бердикеев). *Чоюбек жетине да албай, ичи да тартына калдастады* (Бейшеналиев). *- Баланча акчабыз бар, - деп ал аялына айткандан ичи тартынат* (Ашымбаев). *Муну кез-кез кулагы чалган Күлкан кемпирдин ичи тартынчу* (Өмүрбаев).

ИЧИ ТУЗ КУЙГАНДАЙ АЧЫШУУ. Аябай өкүнүү, катуу кайгыруу, абдан күйүп-бышуу. *Карымкатнаштын кан буугандай басылып калышына, Суусардын ичи туз куйгандай ачышты* (Бердикеев). *Минтип, жакшы үмүтү сууп, ичи туз куйгандай ачышып, ачуусу келип турганда эмне гана балакет болбойт* (Кыдырмышев).

В.: Ичи туз куйгандай болуу. *Апам жоош да, билип жаттым , ичи туз куйгандай болуп отурганын* ("Советтик Кыргызстан").

ИЧИ ТҮТӨӨ. к. Ичи күйүү.

ИЧИ ТҮТПӨӨ. Чыдабоо, чыдамсыздык кылуу, аео, тынчы кетүү. *Сагынып калдымбы деп, ичим түтпөй алып келдим* (Бердикеев). *Эки күндөн кийин ичим түтпөй баламды көрөйүн деп бардым* ("Кыргызстан аялдары"). *Бирок миң кылса да, апа деген апа да, ичи түтүп тура албады мындайда* (Акматов).

ИЧИ ТЫЗЫЛДОО. Өкүнүү, кичине кейип калуу. *Көйнөгүн булактатып, татынакай колдорун булгалап жүгүрүп кетти. Белгисиз нерсеге ичим тызылдап, дел болуп калдым* ("Кыргызстан маданияты"). *Ал ошол жакшы ойлордун кубат-деми менен азыр да ичинин тызылдаганын сезбейт* (Кыдырмышев).

ИЧИ ТЫТЫЛУУ. Ичи ачышуу, санааркоо, тынчы кетүү. *Нары ойлонуп, бери ойлонуп, бекке жини келип жатып, ичи тытылып, көзү илинбей койду Нүзүптүн* (Касымбеков). *Сарыбайдын ичи тытылды* (Касымбеков).

ИЧИ-ТЫШЫ БИРДЕЙ. Сырткы көрүнүшү кандай болсо, ички дүйнөсү да ошондой деген мааниде. *Жаркылдаган ичи-тышы бирдей жигит көрүнөт дешип, эл жактыргансып калды* ("Ленинчил жаш").

ИЧИ УЙГУ-ТУЙГУ. Дилинде тынчтык жок, жүрөгүндө кандайдыр бир ыйкы-тыйкылык бар. *Электр өткөргүчүн камкөш улаштырган адамдын кайдыгерлиги деп, айтор ичи уйгу-туйгу* (Ашымбаев).

ИЧИ ЧОК БОЛУУ. к. Ичи өрт менен жалын болуу.

ИЧИ ЧЫКПОО. Ыраазы болбоо, канаттанбоо. *Ага тиги уй түгүндөй ойроттон хандык тийбей кайдагы бир уруунун ханы аталып жүрүшүнө өзүнүн да ичи чыкчу эмес* (Көчкөнов).

ИЧИ ЭЗИЛҮҮ. Аябай жакшы көрүү. *Бурул Саадатка ичи эзилип: - Ишенем, садага болоюн, - деди* (Абдукаимов). *Молдо Ыбырайымдын ичи эзилип, ыраазы болуп турган эле* (Убукеев). *Кызы бар эмеспи, анын үстүнө баласаак киши көрүнөт, балага ичи эзилип жатса керек* (Абдукаимов).

В.: Ичи-боору элжирөө. *Карап турсаң ичи-бооруң элжиреп "ананайын, мобу баланы карачы" дегиң келет* (Кыдырмышев).

Ичи ысуу. *Анын кечиримдүү жана көтөрүмдүү кыялына ичи ысыйт* (Ашымбаев). *Анын сага ичи ысып турат, улам жылдыздуу жалт-жалт карайт* ("Кыргызстан маданияты"). *Абышканын ушундай ийкемдүү коңшу келинге ичи ысый түшөт* (Кушубеков).

Ичи элжирөө. *Мен аларга ичим элжирей сонуркап карап турдум да, токтоно албай кыйкырып ийдим* (Жигитов). *Сага келген ооруну өзүнө өткөрүп алчудан кайра тартпоочудай болгонун көрүп туруп, ичиң элжирейт* (Медетов).

ИЧИ ЭҢШЕРИЛҮҮ. 1. Бир нерсе жетишпегендей ызалык, кусалык пайда болуп кейип туруу. *Мындан ары түшүндө көрбөсө, өңүндө учуратпоосун туюнгандай Байымбеттин ичи эңшерилди* (Бейшеналиев). *Таабалдынын ичи эңшерилип, бетинде кан-сөлү жок кумсарып турду* ("Ала-Тоо").

2. Тамак жегиси келүү, ичтейи ачылуу. *Бирок, ичи эңшерилип, курсагы ачып бара жатканын эми сезди* ("Ленинчил жаш").

ИЧКЕ КИР САКТОО. Дилинде жамандык болуу, бирөөгө жаман ой сактоо. *Аскар болуш үчүн көкүрөктү керип, ичке кир сактабай, армансыз кармашкандын өзү жетишет* (Абдукаимов).

ИЧКЕН АШЫНДАЙ БОЛУУ. Көнүмүш болуп калуу, көндүм бо-

луп калуу, адатка айлануу, демейдегидей эле көрүнүш катары эсептелүү. *Кийин жеңемдин таягы да ичкен ашымдай болуп кетти* (Жапаров).

В.: Жеген ашындай болуу. *Байбиченин жемеси мага жеген ашымдай болду* (Жантөшев).

ИЧКЕН АШЫН ЖЕРГЕ КОЮУ. 1. Абдан кадырлоо, сыйлоо, жакшы көрүү. *Сагынбек десе балдар ичкен ашын жерге коет* (Жантөшев). *Абыкем сизди эстегенде, ар качандан бир качан ичкен ашын жерге койгон пенделерден болуп бара жатат* ("Чалкан"). *Садыр - тууган дегенде ичкен ашын жерге кое койгон адам* (Бердикеев).

2. Абдан самоо, энсөө, аябай берилүү, көргүсү эле келип туруу. *Алыста жүрсө да, түн ичинде болсо да сени дегенде ичкен ашын жерге койчу экен* ("Ала-Тоо").

В.: Ичкен ашын жерге таштоо. *Футбол дегенде жаштар ичкен ашын жерге ташташат* ("Советтик Кыргызстан").

Ичкен аягын жерге коюу. *Бекен болсо китеп дегенде ичкен аягын жерге коет* (Каимов).

ИЧКЕНИ АШ БОЛБОО. Бир нерсеге катуу санааркап тынчы кетүү, санаасы тынбай кыйнала берүү. *Колуктум ичкени аш болбой сар санаа болуп жүргөнүн кийин өзү айтып берди* (Абдукаримов). *Алиги жаштайымда баш кошкон байкушум кантти экен дегенимде ичким аш болбойт* (Сыдыкбеков). *Акыретте көк эшек минишет деп ичким аш болбой жүрдү эле* (Бейшеналиев).

ИЧКЕНИ ИРИМ, ЖЕГЕНИ ЖЕЛИМ БОЛУУ. Бир нерсеге сары саналоо болуп кыйналуу, азап жей берүү, тынчы кетүү, катуу санаркоо. *Өзүңө бир балээ баштоочудай деген ушак-айыңды кулагыбыз чалып, тилмеч досуң экөөбүздүн ичкенибиз ирим, жегенибиз желим* (Бейшеналиев). *А турсун үйбүлөсүнүн үрөйү учуп, ичкени ирим, жегени желим болуп жатпайбы* (Бердикеев). *Өзү согушуп жүрсө, ансыз да ичкени ирим, жегени желим болуп жүрсө жети өмүрүн жерге киргизбейли* (Айтматов).

В.: Ичкенин ирим, жегенин желим кылуу. *Нинаның күндүр-түндүр үй бетин көрбөй, Осмон сыяктуу комсомолго жаңы өткөн жаштар менен үгүт-насыят таратып, айыл-кыштакты кыдырып кетиши да анын ичкенин ирим, жегеним желим кылат* (Саатов).

ИЧКЕН ТАБАГЫНА ТҮКҮРҮҮ. Жакшылыкка жамандык менен жооп берүү деген мааниде. *Бул, биринчиден, кесир, экинчиден, билгенге ичкен табагына түкүрүп таштаганга барабар жорук* (Медетов).

ИЧКЕ САКТОО. Эч кимге айтпоо, сыртка чыгарбоо, башкага билдирбөө. *Ал көргөн кегин ичке сактап жүрдү* ("Ала-Тоо"). *Мына ошондуктан баягы ууда жүргөндө эсине түшкөн Салкын Айсулууга жаздык жаңыртуу жөнүндөгү оюн ичке сактай турууну чечти* (Көчкөнов).

ИЧКЕ ҮЗҮЛҮП, ЖООН СОЗУЛГАН УБАК. Жаз мезгили, үзүмчүлүк учуру, тамак-аш тартыш болгон кез.

ИЧКИЛИККЕ БЕРИЛҮҮ. Арак ичкенге көнүү, аракпоз болуп кетүү. *Ичкиликке бериле электе бир чаарасын ишеп чыгалы деп ойлодук* ("Ала-Тоо").

ИЧ КӨПТҮРҮҮ. Буулуктуруу. *Көп сөз - ич көптүрөт* (Сыдыкбеков).

ИЧ КҮЙГҮЗҮҮ. Көрө албастык, ичи тардык сезимин пайда кылуу. *Экөөнүн ушул ысык достугу айылдагы айрым адамдардын ичин күйгүзөт, арам оюн козгойт* ("Ленинчил жаш").

ИЧ КҮЙДҮ. к. Ич күйдүлүк.

ИЧ КҮЙДҮЛҮК. Бирөөнүн ийгилигин, жетишкендигин көрө албастыктан, ыза болгондуктан, ардангандыктан пайда болгон ич тардык сезими. *Адегенде намыс кайнап, ич күйдүлүк болсо болор Барманда* (Сыдыкбеков). *Бизге жете албай өтө ызаланып, ич күйдүлүгү уламдан-улам күчөп жатат ко* (Абдукаримов). *Кезек баарыбызга келет, эртеби-кечпи, баарыбыздын барар жерибиз чогуу, ич күйдүлүктүн кереги жок* (Абдукаимов).

В.: Ич күйдү. *Кудай бизге берген бакты, Көрө албаган ич күйдү эшек кулактар* (Шүкүрбеков).

ИЧ КҮЙҮҮ. к. Ичи күйүү.

ИЧ КҮПТҮ. Дилде, ичте сакталган таарыныч, нараазылык. *Ич күптүсү эми чыккандай көөдөнүн кере дем алды* ("Ала-Тоо"). *Сөз андып контордон чыкпайт, Ич күптүсү барларга ыктайт* ("Чалкан"). *Ашырбек нечен-нечен ич күптүсүн кыйкырып жибере жаздап, бирок ага оозу барбай ачуусун ошол тушта суу көтөрүп чукул келип калган аялын көздөй атырылтты* (Акматов).

ИЧМЕКЕЙИ ИЧИНДЕ. Кылык-жоруктары, болгон өнөрлөрү ичинде катылуу, кылган иштери, ой-пикири купуя. *Күйүнүп да койбой, сумсайып, ичмекейи ичинде* (Осмоналиев). *Өзгөчө ар дайым иштин оңоюн көздөп, маянанын көбүрөгүн качырган, сыртынан караганда, момун көрүнгөнү менен ичмекейи ичинде, менин дос сөрөйүм бул иште эч кимди алдына салбайт* ("Кыргызстан маданияты").

ИЧМЕКЕЙИН ИЧИНЕ КАТУУ. Жаман былык-чылыктарын ичине сактоо, кылган иштерин, болгон өнөрүн купуя кармоо. *Бегаалыга бөлөлөрүнүн ачык айтпаганы менен ичмекейин ичине каткан* ("Ала-Тоо").

ИЧ ТАРДЫК. к. Ичи тардык.

ИЧ ТАРЛЫК. к. Ичи тардык.

ИЧТЕЙИ АЧЫЛУУ. Тамак ичкиси келүү, тамакка көнүлдөнүп, опкок тартып калуу.

ИЧТЕН АЛЫП СОЛКУЛДАТУУ. Катуу үшүтүү, аябай суук болуу. *Кеч күздүн кара суугунан жерге кыроо түшүп, адамды ичтен алып солкулдатат* (Абдыраманов).

ИЧТЕН БОЗДОО. Аябай азап чеккенин сыртына чыгарбоо, катуу күйүү, билгизбей өзүнчө капалануу. *Ал дагы күйүттүү эне, ичтен эски кайгысы козголуп, ичтен боздоп, акырын эрдин кыбыратып алды да, башын аргасыз ийкей өзүнчө улутунду* (Касымбеков).

ИЧТЕН БЫЧУУ. Тымызын жыйынтык чыгаруу, билдирбей бир бүтүмгө келүү. *Абасы менен көп нерсени ичтен бычып, ичтен түшүнүшкөндү жакшы көрүшчү* (Көчкөнов).

ИЧТЕН ЖЕГЕН КУРТТАЙ. Астыртан, тымызын чыккынчылык кылма, билгизбей ишти бүлдүрмө. *Ансыз деле ичтен жеген курттай болгон сары саанасы ырбады* (Бердикеев). *Кычаштык кылгандай жан дүйнөңү аза күттүрткөн өңдөнүп, ичтен жеген курттай билгизбей сөөк какшаткан мындуу күүнү сыбызгытууда* (Исмаилов). *Колунан бийлик тайыган соң ичтен жеген курттай дале болсо кубүрөп-шыбырап, туура жүргөн активдердин артынан коңуроо шылдыратат* (Сыдыкбеков).

ИЧИНЕН КАН ЖУГУРУУ. к. Ичинен кан өтүү.

ИЧТЕН КҮЙҮҮ. к. Ичинен сыздоо.

ИЧТЕН ЧЫККАН ИЙРИ ЖЫЛАН. Бала (ал жакшыбы, жаманбы - баары бир) - эт менен жүрөктөн жаралган, ал баары бир өз үчүн жакшы, сүйкүмдүү (бул сөз көбүнчө кейиганде, бала чеки иш кылганда айтылат).

Бала түшкүр, эне үчүн - дайыма бала: эси болобу, эси болбойбу, бою болобу, бою болбойбу, - ичтен чыккан ийри жылан (Касымбеков). *Өз уулу менен соттошуп жүрүүнү намыс көрөбү же ичтен чыккан ийри жыланды жамандыкка кыйбайбы, айтор, ичтен сызып жургөну - жургөн экен* ("Ала-Тоо"). *Ичтен чыккан ийри жылан өзүндөн сырын жашырган соң...* (Байтемиров).

ИЧТЕН ЭЗИЛҮҮ. Аябай кайгыга батуу, абдан ызалануу. *Ал күйөөсүнүн ичтен эзилип, бушайман болуп жургөнүн билүүгө аракеттенди* (Ашымбаев).

ИЧТИ ТУЗ КУЙГАНДАЙ АЧЫШТЫРУУ. Катуу кайгыртуу, аябай өкүнтүү. *Жанатан бери ичти туз куйгандай ачыштырган ыңгайсыз абалына жеңилбеди* (Исмаилов).

ИЧТИ-ТЫШТЫ БОЛУУ. Астыртан, тымызын макулдашып алуу, жашырын сүйлөшүп бир бүтүмгө келүү. *Ичти-тышты болуп өзүңөр бүтүрүп коюп, билмексенге салат экенсиңер да* ("Чалкан").

ИШ АЙРАН. Иш чатагына айланды, иштин ойрону чыкты маанисинде колдонулат. - *Иш айран. Апам алып кетти Кумушту* (Осмоналиев).

ИШ БИЛГИ. Жөндөмдүү, жөндүү, түшүнүктүү. *Айрыкча быйылкы кыштын алдындагы Кеңештин иш билги сунушуна ушул күнгө чейин ыраазы* (Мырзаев). *Жетекчилер да иш билги адамга асылат* (Мырзаев).

ИШ ЖҮЗҮНӨ АШЫРУУ. Орундатуу, аткаруу. *Душманга ок, доско сүйкүм, акылман, Эл тилегин иш жүзүнө ашырган* (Осмонкул).

В.: Ишке ашуу. *Менин дагы көптөн күткөн асыл максатым ишке ашып, Фрунзедеги бир окуу жайынан окумак болдум* ("Ленинчил жаш").

Турмушка ашуу. *Мындан көп жыл мурда ойлогон, кагазга гана түшүрүлгөн эскиздер мына минтип бүгүн турмушка ашып жатат* ("Советтик кыргызстан").

ИШИ АК. Күнөөсү жок, күнөөсүз, таза. *Ишим ак экен, кулугум табылды! - деп, жүрөгүнө аш барбай ууруга сырттан көз салат* (Осмоналиев). *Ишим ак экен, тез эле актальп чыктым* ("Ала-Тоо").

ИШИ АКСОО. Аракети жакшы натыйжа бербөө, иши начарлоо, жасаган жумушу алга жылбоо. *Анан жүрүп-жүрүп чамасы билинип, иши аксап, аттан кайра түшкөн* (Кыдырмышев).

ИШИ КАРА. Күнөөлүү, күнөөсү, кылмышы бар. *Ишиндин карасынан таш болуп калган эмеспи деп куурат-кан да* (Осмоналиев).

ИШИ КЫЛЫП. Эптеп-септеп, кантсе да, эмнеси болсо да. *Үңкүйүп ойго батып же туугап жерди таштап кетип бара жатканбы, же жолдун кыйынчылыгы үшүн алабы, иши кылып, бирдеме ичин жыртып тургандай* (Касымбеков).

ИШИ КУРЖУН БОЛУУ. Иши начарлоо, ойлогон ою онунан чыкпоо. - *Иш куржун болду, Насыр аке, - деди башкарма, - бир нерсе кылбасак болбойт* ("Ала-Тоо")

ИШИ КЫЙШАКТОО. Начарлоо, төмөндөө, кыйчалыштоо, иши ойдогудай болбоо, аксоо. *Жуман, балам, сен бүгүн, кое түр, атаңдын иши кыйшактап турат* ("Ала-Тоо").

ИШ ИЛГЕРИ! Иш илгерилесин, ишинер йгиликтүү болсун (иштеп жаткандарга, иш үстүндөгүлөргө каалоо, тилек катары айтылат). *Иш илгери балдар, эмне кылып жатасыңар?* (Турусбеков).

В.: Иш илгери болсун! - *Иш илгери болсун! - деди Кумуш. Андай болсун, болуш эже, - дешти иштеп жаткандар* (Осмоналиев).

ИШИ ОҢУНА АЙЛАНУУ. Иши оңолуу, жакшыра баштоо. *Айылчы агасы аздыр-көптүр каада ырымы менен атасына жиберсе, иши оңуна айланары бышыкталды* (Бейшеналиев).

В.: Иши оңуна көчүү. *Иши оңуна көчүп, Зулайка эртеси бешимде тилге келди* (Бердикеев).

Иши онунан чыгуу. *Ошентип, атасынын да, баласынын да иши оңунан чыкты* ("Ала-Тоо"). *Иши оңунан чыкпасына, айыпка жыгыларына көзү жеткен соң, биринчи киши ордунан обдулду* ("Чалкан").

ИШИ ТҮШҮҮ. Иш же башка нерселер боюнча бирөөгө көз каранды болуу, бирөөгө зарылуу. *Ошолорго ишим түшүп убара болгонумду сураба* ("Чалкан"). *Иши түшүп турган үчүн Шертай саламга келип жатат* (Бердикеев). *Бир жолу ишим түшүп, жөн эле жаныман түңүлгөм* (Бердикеев).

ИШКЕ АШУУ. к. Иш жүзүнө ашуу.

ИШКЕ ЖАРОО. Бир нерсе колунан келүү, аткара алуу. *Булар кадамкидей "Сүйүнчү, абаке, сүйүнчү! Жолборсун, ишке жарады!" - деп кыйкырды* (Жигитов). *Аз-замат! Ишке жараган тура!* (Медетов). *Көрсө, мен билбепмин. Ишке ошол киши жарады* ("Кыргызстан маданияты").

ИШ КУРЖУН. Начар, жаман. *Да, иш куржун экен кызым, сен турба, биерге* (Абакиров). *Иш куржун экен, Өтөке* (Абакиров).

ИШ МАШАГЫНА ЖЕТҮҮ. Кандайдыр бир иш аткарылууга, бүтүүгө жакындап калуу, чукулунан жайына келүү, жөнгө салынуу, оңолуу, жакшыруу. *Иш машагына жеткенде айныганың кандай?* ("Ала-Тоо").

В.: Иш машагына конуу. *Мына ишибиз эми машагына конду* ("Ала-Тоо").

ИШПАЛДАСЫ ЧЫГУУ. Тамтыгы кетүү, жараксыз болуу. *Кайран карагайдын куну качып, ишпалдасы чыга баштаптыр* (Борбиев).

ИШТЕН ЧЫГУУ. 1. Жараксыз болуу, жарабай калуу, жөндөмдүүлүгүн жоготуу. *Султандын сандары да иштен чыкты* (Шүкүрбеков).

2. Бузулуу, талкалануу, иштебей калуу. *Эски араба турат чалдыбары чыгып, абзелин ала кетели десек, анысы да иштен чыгып кетиптир* (Айтматов).

ИШТЕП ЧЫГУУ. Кандайдыр бир токтом, чечим, көрсөтмө ж.б. менен таанышып, маанисин ачып билүү, үйрөнүү, түшүндүрүү, талкуулоо, ондоолор, толуктоолор кийирүү иштерин жүргүзүү. *Өмүш чөп чабыкта иштеп жаткандарды чогултуп, директордун приказын иштеп чыкты* (Байтемиров).

ИШТИН КӨЗҮН БИЛБӨӨ. Иштин, иштөөнүн ыгын, аткаруу, бүткөрүү жолун түшүнбөө, ишти аткарууда тажрыйбасыздык кылуу. *Тарбиясы болбой, иштин көзүн билбей турса, ушул учурда... башка бир жетик адамды ханга аталык бийлигине чакырса болот* (Касымбеков).

ИШТИН КӨЗҮН ТААНУУ. Жумуштун шартын, жөнүн, ыгын мыкты билүү, аны билгичтик менен аткара алуу, майын чыгара иштөө. *Иштин көзүн тааныган звено башчысы сөзгө аралашып отурду* ("Кыргызстан аялдары").

В.: Иштин көзүн табуу. *Иштин көзүн тапкан, заң-закүндү билген адам айтып отурбайбы* ("Советтик Кыргызстан").

К

КААБЫНА КАЛУУ. Ачуусуна тийип алуу, жинин келтирүү. *Кыңк этип каяша айтсаң, манаптардын каабына каласың* (Сыдыкбеков).

В.: Каарына калуу. *Кокус дайындаганын аткарбай каарына калышса, оңбосу шексиз* (Бейшеналиев). *Бу дагы кудайдын эркидир, айлыбыздын четине Домбу өлүп калып, минтип ханыбыздын каарына калып отурабыз* (Касымбеков).

КААДА КҮТҮҮ. Пейил күтүү, каадаланып калуу, элден бөтөнчө болуу. *Жорого эрке бала болуп каада күткөн Эсир колдон келбесин билип, бүркүт ордуна жору тапшырды* (Осмоналиев).

В.: Каада чайкоо. *Кыз кезинде, бул Чүрөк Каада чайкап, эл бузган* ("Сейтек").

КААДАСЫН КАРМАТУУ. к. Адатын карматуу.

КААКЫ ОРДУНА КӨРБӨӨ. 1. Кенебөө, тоотпоо, кабагым-кашым дебөө, чым этпөө. *Ал түгөнгөн Сарыбай, Бир сайганда өлгөн жок, Кабылан Сейтек сайганын Каакы орduна көргөн жок* ("Сейтек"). *Азгандын жогоркудай төөдөгү дымагын айланада турган каттоочулар каакы ордуна көрүшпөгөндөй* (Кыдыралиев).

2. Тенсинбөө, тенине албоо, киши ордуна көрбөө. *Ал тиги тургандарды деле каакы ордуна көрбөй жай гана башын көтөрдү* (Бектенов).

В.: Каакыча көрбөө. *Ал сени каакыча көрбөйт. Ал мени каакыча да көрбөдү* (Сыдыкбеков).

Каакы көрбөө. *Ошол мадыра башты ...ой, аны мен каакы көрөмбү, үйлөп коем. Ики, анан ал эмне кылды?* (Саатов).

КААМЫТ КИЙҮҮ. Баш ийүү, биротоло моюн сунуу. *Кантип деги макул болот жер жүзү, Каамыт кийип кордугуна көнүүгө* (Маликов).

КААП СҮЙЛӨӨ. Ажылдап беттен алуу, аркырап бир тийүү. *Каап сүйлөгөндү кайдан үйрөнгөнсүң! Ачуума тийбей отур* (Ш.Үмөталиев). *Жакшы таап сүйлөйт, жаман каап сүйлөйт* (макал).

КААРЫ КАЙНОО. Аябай ачуусу келүү, катуу жинденүү, жаалы келүү. *Буга чейин эч нерседен шагы сына элек тоонун эркин кожоюнунун каары кайнады* (Медетов). *Ошон үчүн байдын каары кайнап, ачуусу келген* ("Кыргызстан маданияты"). *Жаны ачып, каары кайнаган Култай жанындагыларга акырая карады* (Абдукаримов).

В.: Каары бетине чыгуу. - *Вай, падышам, бүгүн каарың бетиңе чыгып калыптыр да* (Касымбеков).

КААРЫН ТАРТУУ. 1. Кандайдыр бир керектүү нерсеге абдан муктаж болуу, анын корун тартып кыйналуу. *Жокчулуктун каарын тарттык. Самындын каарын тарттык.*

2. Кыйынчылыкка дуушар болуу. *Ал жаш күнүнөн жетимдиктин каарын тартты.*

КААРЫН ТӨГҮҮ. Аябай ачууланууу, буркан-шаркан түшүп жаалдануу, каны кайноо. - *Каргыш тийген ошол күндөр! - деп кимгедир каарын төккөндөй бурчту мелтирей карады* (Жантөшев). *Түлкүбек түрүн бузуп, каарын төкту* (Жантөшев). *Баягы күйкөлөк, дагы күйкөлөктөп бизди жыйнап алып, кеп-сөзгө келбестен, каарын төккөнү жатса керек* (Баялинов).

КАБАГЫ АЧЫК. 1. Кайгы-капасы жок, жайдары, көңүлдүү. *Шергазыга чыгып келе жатканда жолукту. Анын кабагы ачык экен, кол алышып бакылдады* (Осмоналиев).

2. Кабагым-кашым дебеген, пешенелүү, ажарлуу, жылдызы жарык. *Ашыр жаркылдаган кабагы ачык бала* ("Ала-Тоо").

В.: Кабагы жарык. *Балакетиңди алайын, жылдызым, уктап жатса да кабагы жарык* (Сыдыкбеков). *Анын кабагы жарык, көңүлү көтөрүңкү* (Кыдырмышев).

Маңдайы жарык. *Сыядаттын маңдайы жарык, толкунданып, өзүн бакыбат сезип отурду* ("Кыргызстан маданияты"). *Арам ойлуу кишинин маңдайы жарык болбойт дешет экен* (Абдукаимов).

Маңдайы ачык. *Жайдарым күлүмсүрөп маңдайы ачык. Жүзүндө эрк нурлары турса ташып* (Турусбеков).

Көңүлү ачык. *Курдашыңдын көңүлү ачык, басканы шайдоот, мени көзүнүн кыры менен бир карады да сапарын улантты* ("Ленинчил жаш").

Кабак-кашы ачык. *Абдыкеримдин кабак-кашы ачык, көзү тирүү жигит* (Бейшеналиев).

КАБАГЫ АЧЫЛУУ. Жаркылдаган жайдары мүнөздө болуу, көңүлү көтөрүлүү. *Ал заматта жарк этип, максаты аткарылып, көксөөсү кангандай кабагы ачыла түштү* (Медетов). *Атанын кабагы ачылып, бүгүн көргөн-билгендерин сүйлөй баштады* (Убукеев).

В.: Кабагы жазылуу. *Анын кабагы бир аз жазылды* ("Ала- Тоо").

КАБАГЫ БҮРКӨЛҮҮ. Бир нерсеге капалануу, көңүлү чөгүү, сабыры суз болуу. *Анын кабагы гана бүркөлбөстөн, өңү да түктөйө түштү* ("Чалкан"). *Жылдызкандын кабагы саал бүркөлүп, акырын жер карады* (Байтемиров). *Аны укканда үй ээсинин да кабагы бүркөлүп, келгендерге бирдеме деп жатты* (Абдукаимов).

В.: Кабагы түйүлүү. *Анын кабагы түйүлүп, кез-кез катуу ушкүрүп, кандайдыр илең-салаң иштеп, жанындагы бизге карабай, көбүнчө жерди тиктейт* (Эшмамбетов).

КАБАГЫ БҮРКӨӨ. Капалуу, көңүлү ачык эмес, түктөйүңкү. *Жамал улам токтой калып, эрдин тиштейт, кабагы бүркөө* (Сыдыгалиев).

В.: Кабагы түнөрүңкү. *Сооданбековдун айткандарын көңүлгө тутпай, эмнегедир кабагы түнөрүңкү бойдон сыртка чыгып кетти* ("Ала-Тоо").

Кабагы салыңкы. *Бир чети чарчап, бир чети көздөгөн максатынын дарексиз экендигин ойлоп, Алымдын кабагы салыңкы* (Жантөшев). *Алардын кабактары салыңкы* (Тойбаев).

Кабагы салык. *Энеси кабагы салык суу көтөрүп келе жаткан Умсунайга карады* ("Ленинчил жаш").

КАБАГЫ ЖАРЫК. к. Кабагы ачык.

КАБАГЫ ЖАРЫЛУУ. к. Маңдайы жарылуу.

КАБАГЫ КАРЫШ САЛАНДОО. к. Кабагын карыш салуу.

КАБАГЫ КИРДӨӨ. Капа болуу, көңүлү чөгүү. *И! Эми ушуну да жолдош кылып алганы турат ко?! - деп, кабагы кирдеп, жүзүн үйрүдү* (Касымбеков). *Өкүнүч ой көңүлүнө кылт этип, эки кашынын ортосу бир тилинип тырышып, кабагы кирдей түштү* (Касымбеков).

КАБАГЫ САЛАНДОО. к. Кабагын карыш салуу.

КАБАГЫ ТҮЙҮЛҮҮ. к. Кабагы бүркөө.

КАБАГЫМ-КАШЫМ ДЕБЕГЕН. Эч кайгырбаган, түк кенебеген, та-

кыр убайым тартпаган. - *Байтын-бетим жотолуу, кабагым-кашым дебеген баба дыйкан болор* (Бейшеналиев). *Эркек ордуна чалгы чаап, суу сугарып, оор жумуштарды жасаса да, кабагым-кашым дебеген* (Саатов). *Зайыбы үй-тиричилигине тың, кабагым-кашым дебеген жайдары, ак көңүл аял* (Борбиев).

КАБАГЫМ-КАШЫМ ДЕБӨӨ. Кейип-кепчибөө, эч нерсеге кайгырбоо, тоотпоо, кенебөө, жаркылдап жүрө берүү. *Аны кабагым-кашым дебей тосуп алып, мейманды* (Көчкөнов). *Бермет кабагым-кашым дебестен Жумабайдын жолдош-жоролорун тосуп алуучу* (Борбиев). *Ачарчылыкта бар-жогуна карабай, кабагым-кашым дебей өзүнүн оорусун унутуп калат* (Бердикеев). *Бирок, ал бул суммага кабагым-кашым деген жок* (Бердикеев). *Балдар үйүнөн чыгарып ийсе, кабагым-кашым дебей келген жагына баса берери анык* (Өмүрбаев).

В.: Кирпигим-кашым дебөө. *Кирпигим-кашым дебей, буюрганын жеп, буюрган жашты жашап жатат* (Медетов).

Кабак-кашым дебөө. *Башына түшкөн кандай гана иш болбосун кабак-кашым дебей чыдамдуулук менен жеңип чыкчу* (Сыдыгалиев).

КАБАГЫНА КАР ЖААГАН. Түнөрүп, ачуусу келген, каардданган, жини кайнаган. *Кабагына кар жааган, сүрүнөн душман сүрдөгөн* (Айтматов). *Ал кабагына кар жаап, адам батынып сурагыдай эмес абалда келди* (Медетов). *Анын кабагына кар жааган, болбогон нерсеге итиркейи келип, кылдан кыйкым таба албай турган кези* (Ш.Үмөталиев).

В.: Кабагынан кар жааган. *Энесинин кабагынан кар жааган, иренжий сүйлөп, эртеден берки эпкини зорго таркаган* ("Кыргызстан маданияты"). *Кабагынан кар жааган, каары чындап кайнап, токойду жойлогон ач карышкырдай көзү кызарып жөнөйт* (Медетов).

КАБАГЫНА КИР ЖУГУЗБОО. к. Кирпигине кир жугузбоо.

КАБАГЫН БҮРКӨӨ. Капа болгондой, кайгыргандай же бир нерсени жактырбагандай сабыры суз, түнөрүңкү абалда болуу. *Кабагын буркөгөндө бүйүрмө баштыкты бүйүргөндөй алагай көзү куушурула түшөт* (Кыдырмышев). *Мындай кишинин күлгөнүнөн, кабак бүркөгөнү көп болот* (Абдукаимов).

В.: Кабагын ачпоо. *Эт, май, чайды оозу-мурдунан чыгарып шыпкап турбаса, чукчуюп кабагын ачпаган неме* (Кыдырмышев).

Каш-кабагын ачпоо. *Каш-кабагын ачпай отура берди эле, жеңеси жылмайсаң боло дегенсип, каптalынан түрткүлөдү* ("Кыргызстан маданияты").

КАБАГЫН КАРЫШ САЛУУ. 1. Капалануу, кайгыруу, убайым тартуу. *Ал киши кабагын карыш салып, башын чайкап койду* (Кыдырмышев). *Казангап көбүнесе унчукпайт, кабагын карыш салып, ойлоно берет* (Айтматов). *Кабагын карыш салып, чүйрүйгөндөн чүйрүйүп алыптыр* (Жигитов).

2. Ачуусу келүү, каардануу, түнөргөн көрүнүштө болуу. *Начальник кабагын карыш салып, стулун кырч-курч этирип, ызырынды* (Кыдырмышев). *Кабагын карыш салган атасы кимгедир ачууланып жатыптыр* (Осмоналиев). *Ал кабагын карыш салып, кара тер басып, заманасы куурулуп отурду* (Бердикеев).

В.: Кабагын салуу. *Жолбуновдун келишин сүйбөй ата кабагын салып, сес көрсөтүп, аркы үйгө чыгып кетти* (Убукеев).

Кабагын саландатуу. *Муса кабагын саландатып, түнөрүп, артынан*

басты (Абдукаимов). *Бала телмирип ыйламсырап, кабагын саландатып ылдый карады* ("Ала-Тоо").

Кабагы карыш салынуу. *Аны көрөр замат кабагы карыш салынып, ачуусу бетине түктүйө чыкты* (Жигитов).

Кабагы карыш-саландоо. *Кабагы карыш саландап, капа болуп отурду* ("Ала-Тоо").

Кабагы карыш түшүү. *Шыгай болуштун кабагы карыш түшө бүркөлүп, түнөрүптүр* (Медетов).

Кабагы түшүү. *Унтер-офицердин кабагы түшүп, көзүн акшыйтып Михаилге карады* (Жантөшев). *Боз үйгө жеткиче үйдөгү ата-эненин кабагы түшүп калчу* (Жусупов).

Кабагын карыш түйүү. *Ошол үчүн Оспандын маңдайында ал кабагын карыш түйүп, кыжылат болуп отурду* (Айтматов).

Кабагын карыш түшүрүү. *Көчөгө чыкса эле мурчуйгандан мурчуюп, кабагын карыш түшүрүп турат* (Жигитов). *Иттин үйдөн качып кеткени атамын кабагын карыш түшүрдү* (Жигитов).

Кабагын төмөн салуу. *Кабагын төмөн салып, бир саамга унчукпай турду* (Кыдырмышев).

Кабагын түйүү. *Атам кабагын түйгөн калыбында муну кошумчалады* (Бердикеев). *Анан ал кара эшегин минип, мылтыгын асынып, кабагын адатынча түйүп алса, бизге укмуштай сүрдүү көрүнүп кетет* (Жигитов). *Анан кантип ал кабагын түйбөсүн* (Кыдырмышев).

Кабагын үйүрүү. *Бирин-экин тааныштар менен жолугуп, сүйлөшүп калганымды укса кабагын үйрөт да турат* (Сыдыгалиев).

Кабагын чытуу. *Кыз кыртышы сүйбөй, кабагын чытып, тескери басты* (Саатов). *Ал кабагын чытып, унчукпай отурган* (Абдукаимов). *Аристан керегеге сүйөнүп, кабагын чытып куюлган терин куураган колу менен шыпырды* (Шүкүрбеков).

КАБАГЫ САЛЫК. к. Кабагы бүркөө.

КАБАГЫ САЛЫҢКЫ. к. Кабагы бүркөө.

КАБАК АЧАР. 1. Бирөөнүн алдына түшүү, көңүлүн ачуу үчүн көрсөтүлгөн сый (көбүнчө тартуу, калың маанисинде). *"Кабак ачарга" уялбастан үй айдап келгениңер кандай* ("Чалкан"). *Андан кийин кабак ачаары деп дагы бир жарым миң сом акча бериптир* (Тойбаев).

2. Адамды ыраазы кыла тургандай, адамдын жарпын жазар, көңүл ачар (көбүнчө тамак-аш куюлган идишке карата). *Кабак ачар кара аяк.*

КАБАК-КАШКА КАРОО. к. Кабак-кашына кароо.

КАБАК-КАШЫ АЧЫК. к. Кабагы ачык.

КАБАК-КАШЫМ ДЕБӨӨ. к. Кабагым-кашым дебөө.

КАБАК-КАШЫ ЧЫТЫЛУУ. к. Кабагын карыш салуу.

КАБАК-КАШЫНА КАРОО. Мүнөзүн, кыял-жоругун байкап көрүү, ошого жараша мамиле жасоо, көңүлүнө, кылык-жоругуна карата мамиле кылуу. *Сиздин кабак-кашыңызга карап, эшигиңизде кызмат кылып жүрөм* (Жантөшев).

В.: Каш-кабагына кароо. *Сыдыгалынын каш-кабагына карап, сага эч нерсе бере албадык* ("Кыргызстан маданияты"). *Колдогу жалгыз бала болгон соң кабак-кашына карайсың* (Укаев).

Кабак-кашын байкоо. *Бир аз тынып, тигилердин кабак-кашын байкап калды* (Бердикеев).

КАБЫРГА ТУУГАН. Алыс тууган, кыйыр тууган, туугандыгы анча жакын эмес. *Кабак-Арт менен Сарыкын Колдон Кабырга тууган кыпчак бар*

("Манас"). *Жанагы Шекер ошонун кабырга "туугандары"* (Үмөталиев).

КАБЫРГА СӨӨГҮ СӨГҮЛҮҮ. к. Кабыргасы сөгүлүү.

КАБЫРГАГА БАТУУ. к. Кабыргасына батуу.

КАБЫРГАГА КЕҢЕШҮҮ. Ары жак, бери жагын байкаштырып, абдан ойлонуу, шашпай көпкө ойлонуу. *Ташболот мырза, мен бир-эки күнгө өз кабыргама кеңешейин* (Бектенов). *Кабыргаңа кеңешип туруп, жообун берип кой, садага* (Сыдыкбеков). *Кабыргаңа кеңешип, эртеңке дейре жообуңду бер* (Бейшеналиев).

КАБЫРГАГА ТАШ БАТУУ. к. Кабыргасына батуу.

КАБЫРГАСЫ АЧЫЛБАГАН. Семиз, абдан семиз, жону билинбеген. *Мал кабыргасы ачылбаган бойдон кыштан чыгат* (Байтемиров).

КАБЫРГАСЫ КАЙЫШУУ. **1.** Бирөөгө боору ооруу, жаны ачуу, ага кейип аео сезиминде болуу. *Эрке өсүп, бошураак чыгып калганын жакшы билген абышка баласына кабыргасы кайышып, кейип турганын билгизбеди* (Абдукаримов). *Буга менин кабыргам кайышып отурган жок* (Элебаев). *Асыранкулдун санаасы санга бөлүнүп, кабыргасы кайышып, ою чабыттап алыста* (Сыдыгалиев).

2. Оорчулуктун, кыйынчылыктын азабын тартуу, кыйналып-кысталуу. *Жокчулуктун айынан ал байкуштун кабыргасы кайышты го* ("Ала-Тоо"). *О, жокчулук! Ушинтип далайдын белин майыштырып, кабыргасын кайыштырасың да* (Абдукаримов). *Ялдын турмушуна жүрөгү эзилип, кабыргасы кайышып турду* (Сыдыгалиев). *Сен эмес ушу баарыбыздын кабыргабыз кайышты* (Жигитов).

В.: Кабыргасы майышуу. *Кабыргабыз майышып жакын адамыбыздан, бир туугандан ажырадык* ("Ала-Тоо").

КАБЫРГАСЫ КАТУУ. Баралына жетүү, бой тартып, эр-азамат болуу, күчкө толуу, жетилүү. *Кабыргасы ката элек жаш кезинде жумуш иштеди* (Абдукаримов). *А биз, колхозчунун балдары, алардын ордун бастык, кабыргабыз ката электе оор түйшук көтөрдүк* ("Советтик Кыргызстан").

КАБЫРГАСЫ МАЙЛУУ. Бардар, колунда бар, оокат-тиричилиги мыкты. *Алар болсо, кабыргасы майлуу адамдар, бизде эмне болсун* ("Чалкан").

КАБЫРГАСЫ МАЙЫШУУ. к. Кабыргасы кайышуу.

КАБЫРГАСЫ СӨГҮЛҮҮ. Аябай жаны ачуу, зээни кейүү, катуу капаланууу. *Ошол кызымдан ажырап кабыргам бир сөгүлсө, күйөө баламдын кылыгынан сай-сөөгүм сыздап, экинчи ирет кабыргам сөгүлүп отурат* ("Чалкан"). *Ошон үчүн ал ботосу өлгөн иңгендей боздоп, кабыргасы сөгүлүп, сыздап турду* (Сайдуллаев).

В.: Кабырга сөөгү сөгүлүү. *Кабырга сөөгү сөгүлүп, Көзүнүн жашы төгүлүп* ("Манас").

КАБЫРГАСЫН БИТ ЖЕГЕНЧЕ КӨРБӨӨ. Кенебөө, тоотпоо, эч нерсе таасир этпегендей болуу, камаарап да койбоо. *Кабыргасын бит жегенче да көргөн жок* ("Чалкан").

В.: Кабыргасы бит чакканча болбоо. *Автобустун шофери менен анын жардамчысынын кабыргасы бит чакканча да болгон жок* ("Чалкан").

КАБЫРГАСЫН СӨГҮҮ. Аябай жазалоо, кордук көрсөтүү, абдан оор абалга дуушар кылуу. *Тосуп жаткан жоо болсо, Ылаачындай тиейин Кабыргасын сөгөйүн* ("Семетей"). *Күлчоронун кабыргасын сөккүлө Калтырбай канын төккүлө* ("Сейтек").

КАБЫРГАСЫНА БАТУУ. Аябай кордук көрүү, азап тартуу, кыйын, оор абалга туш келүү, абдан кыйналуу. *Тиги Арстандын оорусу кабыргама батып турат* (Шүкүрбеков). *Таштанбек кабыргасына баткан оор турмуштун бардык ызгаарын пил сыяктуу көтөрүп, чыдап жатты* (Саатов).

В.: Кабыргага таш батуу. *Бүгүн бечаралык башына түшүп, карайлаган элди көрүп, ого бетер кабыргасына таш батты* (Бейшеналиев). *Кайран эл тентип кеткенде Кабыргама таш батты* (Тоголок Молдо). *Тоголок Молдо кыйраган журт, улуган ит, ээн талаага айланган ата конушун көрүп, боконо жүлүнү сыздай, акыры "кабыргама таш батты" дегенди кайталай берди* (Бейшеналиев).

Кабыргага таштай батуу. *Кабыргага таштай баткан жокчулуктун кэри бат кете койбосо да, кеңчилик берешен колун энеге да сунду* (Касымбеков).

Кабыргага батуу. *Мокендин жаругу жолдо калсын, кабыргага аябай батты го* ("Чалкан").

КАГЫЛЫП КЕТЕЙИН. Жалынып-жалбаруу маанисинде айтылат. *Кагылып кетейиндер, мен ит болдум, өлтүрө көрбөгүлө, мал-башым тартуу* (Саатов).

КАДАМ КОЮУ. Белгилүү бир жаштан өтүп, кийинкисине баш коюу. *Быйыл он сегизге кадам койду* (Абдыраманов).

КАДАМЫ УЗАРУУ. Ийгиликке жетишүү, зоболосу көтөрүлүү, иш жагынан жогорулоо, иши илгерилөө. *Жакшылыкка бет алган Узарат жаштын кадамы* (Токтогул).

КАДЕМИ КАТУУ. Кордук көрүү, иши оңунан чыкпай абалы начарлоо, азапка түшүп мүңкүрөө, оор абалда калуу. *Катыларга катылбай, Кадемим мындай катабы ай!* ("Манас"). *Кадеми катып момундар Качан жетет тынымга* (Тоголок Молдо). *Кайран шаанилүү жайдары Нурдин, кадемиң кайтпаса экен* (Бейшеналиев).

КАДЫРЫН САЛУУ. Өзүнүн абалын, авторитетин пайдалануу. *Улукбек мырза, сага кадыр салып келип турам, мени бир ажаттан чыгар* (Жигитов). *Ал бир убакта бийдин ырчысы болуп жүрүп, хан күйөөгө жагып калып, кадырын салып сурап алган* (Көчкөнов). *Көрсө, мындай болуптур: ал жоргону аяндардын бийи биздин агабыздан кадырын салып сурайт* ("Ала-Тоо").

КАДЫР ТҮН. *дин.* Диний ишеним боюнча орозо айынын 27синде өтүүчү касиеттүү түн. *Кадыр түн тоскондой эки үйдөн тең от чыгат* (Жантөшев). *Бейшембинин күнүндө Жуманын кадыр түнүндө* ("Манас").

КАДЫР ЭСЕ. Демейдегидей, эч нерсени байкабагандай, жайма-жай. *Динар кадыр эсе токтоо сүйлөдү* (Сыдыкбеков). *Керимахундун күлкүсү - кадыр эсе күлкү эмес экендиги байкалып турат* (Жантөшев).

КАДЫРЫ СЫНУУ. Баркы кетүү, аброю тепселүү. *Бирок, Момундун башкаларда жок артыкчылыгы бар, эл көзүнө кадырым сынат деп корктогуну* (Айтматов).

КАДЫРЫҢ ЖАН БОЛСУН. Эч кандай кам санабагын, ордунда бокалот, сөзсүз болууга тийиш деген мааниде колдонулат. *Сенин кадырың жан болсун, көп эле кабатыр боло бербе* (Абдукаримов). *А жагынан кадырыңыз жан болсун, Арзыкул аман турса иш жайында болот* (Байтемиров). *- Кадырың жан болсун! Кежигемден мууздасаң да ансун! Кежигемден мууздасаң да ансун! Кежигемден мууздасаң да анс

КАЗА ЖЕТҮҮ. к. Каза болуу.

КАЗ КАНАТТАП ТУРУУ. Көп болуп жарданып туруу, катар-катар, кыркалекей болуп туруу. *Каз канаттап турган жортуулчуларды көздөй жөнөдү* (Жантөшев).

В.: Каз канат болуп туруу. *Эл каз канат болуп турду.*

Каз катар тизилүү. *Директор каз катар тизилип олтурушкан мугалимдерди бир сыйра карап өттү* ("Чалкан").

Каз катар болуу. *Акия баштаган бир кылка келиндер каз катар болушуп, жарыша күрөк сайышса, кызгалдактай көз уялат* (Сыдыкбеков).

КАЗ ТУРУУ. Жаңыдан тура баштоо, өз алдынча турууга үйрөнүү (жаш балдарга карата). *Кызыбыз каз туруп калды. Анда Гүлай каз туруп жүргөн, маалына жете элек кези* ("Кыргызстан пионери").

В.: Каз-каз туруу. *Неберем жакында, ушул жылдын март айынын башында каз-каз туруп калган болчу* ("Советтик Кыргызстан").

КАЗАНЫ ДА МАЙ, КАШЫГЫ ДА МАЙ. Бардыгы жетиштүү, тамак-аштан эч кемчилиги жок, молчулук болуп турган учур. *Калп айтып эмне, азыр менин казаным да май, кашыгым да май* (Абакиров).

КАЗАНЫ КОЮУ КАЙНОО. Тамак-ашы, оокат-тиричилиги жетиштүү болуу, кененчилик, молчулук байкалып туруу. *Колхоздошкондон бери гана казаның коюу кайнай баштады* (Убукеев).

КАЗАНЫ КУУШ. Пейли тар, сарандык жайы бар. *Садырдын казаны да кууш, жанагы карагер катыны да чык татырбайт* (Бердикеев).

КАЗАНЫ МАЙЛУУ. Бардар, колунда бар, оокат-аштуу, тамак-ашы кенен, жетиштүү. *Ал казаны майлуу, оокаттуу киши экен, аны биз айылдын аймагына биринчи кадам аттаганда эле байкадык* ("Советтик Кыргызстан").

КАЗАНЫ ОТТОН ТҮШҮҮ. Казан асып, тамак жасап ичер кудурети жок калуу, эч нерсеси жок карап калуу, жакырлануу, оокат-ашсыз калуу. *Казаным оттон түшүп, кызыл от кысыр калбаса болду* (Сыдыкбеков). *Казаны оттон түшүп калыптыр.*

В.: Казаны тулгадан түшүү. *Казаны тулгадан түшүп калыптыр. Казаны тулгадан түшүп, оту өчтү* (Шүкүрбеков).

КАЗАНЫНА АШ САЛЫП БЕРҮҮ. Жардамдашуу, көмөк көрсөтүү, көз салуу. - *Ай, какылдабай жаагыңды бас, Маадан сенин казаныңа аш салып берип жатса да* (Бердикеев).

КАЗАНЫН СУУГА САЛУУ. Казан аспай калуу, тамак-ашы түгөнүү, колунда эч нерсеси калбоо. *Ошентип, анын казаны сууга салынып калган экен* ("Жаш ленинчи").

КАЗАСЫН ОКУТУУ. Көргүлүктүү көрсөтүү, акесин таанытуу. *Казасын окуттум белем Канкор Манас бурутту* ("Манас").

КАЗЫ БАЙЛОО. Семирүү, семире баштоо, толуу. *Жүгүм жеңилдеп, санаам тынгандан бери кадимкидей казы байлап калдым* ("Ала-Тоо").

КАЙДА БАРСАҢ - МАМАЙДЫН КӨРҮ. Кайда барбагын, бардык жерде эле кыйындык, бардык жерде эле бирдей оорчулук, жапа тарткан көрүнүш деген мааниде колдонулат. - *Э, кызым, азыр кайда барсаң, мамайдын көрү болбодубу* (Абдукаимов). *Тоголок Молдо көкүрөгү куушурулгансып, кайда барсаң - мамайдын көрү, - деди ичинен* (Бейшеналиев).

КАЙМАГЫ БУЗУЛБОО. Эч нерсе болбоо, козголбоо, калыбы бузулбоо, бүлгүнгө учурабай тынч кала берүү. *Мына эми калың кара журт чачылып, көрбөгөнү көр болуп кайтканда, мал-жаның эсен, каймагың бузулбай калдың байым* (Сыдыкбеков).

КАЙМАККА КУЙМАК КУЙГАНДАЙ. Абдан мыкты, бири-бирине төп келишкендей, жарашып тургандай деген мааниде. *Эгер андай болсо, каймакка куймак куйгандай болот эле да* ("Ала-Тоо").

КАЙНАСА КАНЫ КОШУЛБОО. Эч келише албоо, ыркы келишпөө, бирине-бири эч жакындашпоо, элдешпөө, мамилеси жок болуу. - *Жок, Карабек мырза! Экөөбүздүн кайнаса каныбыз кошулбайт, ак жеринен каралап атаң экөөңдүн кылган кордугуңар эсиңде чыгар?* (Жантөшев). *Бай-манаптар Токтогулду кас санаган, кайнаса каны кошулбаган душманы катарында таанышкан* (Бөкөнбаев). *Төрөсү менен чоронун Ымаласы бирикпей, Кашатка чопо жошулбай, Кайнаса каны кошулбай* ("Манас").

КАЙРАСА КОЛ КЕСПЕГЕН. Эч нерсеге жарабаган, өтүмү жок, чоркок. - *Эх, Аянкул, сен ташка кайраса кол кеспеген неме окшойсуң* (Жусупов).

КАЙРАТ АЙТУУ. Аза күтүп, катуу кайгырып турган адамга жакшы тилегин айтып, көңүлүн көтөрүү, жубатуу. *Сөөгү сыздай түшкөн Сарала кайрат айтты: - Эстүү элең, Батишжан. Эсиң менен жүр, акылдан шашпа!* (Сыдыкбеков). *Эми мен Сагындыкка сын тагып, ага кайрат айтып отурам* (Абдукаимов).

В.: Көңүл айтуу. *Келгендер Алим эжеге, анын балдарына көңүл айтышты* (Абдукаримов).

КАЙРАТ БАЙЛОО. Күчтөнүү, чыйралуу, бакубат болуу, чыңалуу. *Бирок Адыл чыйралып, Кайта кайрат байлады* (Жантөшев). *Токсондоп мүшкүл келсе да, Кайрат байлап кажыбай, Кабелтең бууп белиңди* (Жантөшев). *"Жеңиштер" деген сонун сөз, Жерине кайрат байлады* (Бөкөнбаев).

КАЙРАТ КЫЛУУ. 1. Кыйын ишти аткарууга бел байлап, чымырканып, белсене киришүү. *Кантсе да бир кайрат кылып көрмөкчү болдум эле* ("Чалкан").

2. Сабыр кылуу, көп кейий бербөө, өзүн токтотуу. *Ушул күнгө чейин кайрат кылып келген сага биз туугандарың өтө ыраазыбыз* ("Кыргызстан маданияты").

КАЙРАТЫ ТАШ ЖАРУУ. Бет алганынан кайра тартпоо, бир нерсеге белсене киришүү. *Алп күчүм, таш жарган кайратым менен мен ушунча кордуктамын* (Сыдыкбеков).

КАЙСЫ БЕТИ МЕНЕН. Уялбай, кебелбей, тоготпой. *Коммунадан чыгарып койсо, кайсы бетибиз менен барабыз деп санаркайт* (Ашымбаев).

КАЙСЫ ЖЕРИНЕН ЖАЗУУ. Кандайча жаңылыштык кетирилди, эмнеликтен ушундай болуп калды деген мааниде айтылат. *О кудай!... Кайсы жеримден жаздым эле? Көрсөтөрүң ушул беле?* (Тойбаев).

КАЙСЫ ШАМАЛ АЙДАП КЕЛДИ. Кантип келип калдың, эмне себеп менен келдиң (көбүнчө көпкө көрүнбөй жүрүп келип калган кишиге карата айтылат). - *Келиңиз, доктор, келиңиз, сизди кайсы шамал айдап келди биз жакка?* (Сыдыгалиев). *Келчү эмес элең, сени кайсы шамал айдап келди?* ("Ленинчил жаш"). - *Сени кайсы шамал айдап келди, абышка?* (Жигитов). *Оо, ким десе, сиз белеңиз? Бу Чоң-Ташка кайсы шамал айдап келди сизди?* (Егиналиев).

КАЙТЫШ БОЛУУ. Өлүү, каза табуу, жарык дүйнө менен коштошуу. *Сапарбай таңга маал кайтыш болду* (Сыдыкбеков).

КАЙЧЫ КУДА. Бири-биринен кыз алышып, кыз беришкен куда-

лык. - *Соке, тагдырдын буйругу менен, биз сиз менен, эми кайчы куда болуп калдык* ("Кыргызстан маданияты").

КАЙЫМ АЙТЫШУУ. 1. Бирине-бири кезек берип, биринен кийин бири улантып ыр айтышуу, ыр чыгаруу. *Кайым айтышып чер жазуу менен кыштын күну өткөнү билинбейт* (Осмоналиев).

2. Бир аз жаакташып, айтышып калуу. *Ал экөөбүз бир аз кайым айтышып калдык.*

КАЙЫП БОЛУП КЕТҮҮ. Тез эле көрүнбөй калуу, тез эле жок боло түшүү. *Артымдан калбай кыйла жерге канаттуу немедей көзүмө көрүнүп олтурду да, анан кайып болуп кетти* (Медетов).

В.: Кайып болуу. *Бир кишиге көрүнбөй, кайып болду Акшумкар* ("Манас").

Жел кайып болуу. *Кылмышкер жел кайып болсо да, аны табам, - деп Омор бак арасынан кетпеди* (Сыдыкбеков).

КАЙЫРМАККА ИЛИНҮҮ. Бирөөнүн колуна түшүү, торуна чалынуу, тырмагына илинүү. *-Акең экөөбүз ойлодук: эми алар кайырмакка илинди го деп* (Жантөшев). *Жалий тигил элпек жөнөгөнчө мулуңдай, дагы бирөө кайырмагына илингенине кыңылдай обон салды* (Бейшеналиев). *Тергөөчүлөр Мааты менен Адылдын кайырмагына илинди го десек, жок илинбеди* (Жантөшев).

КАЙЫРМАК САЛУУ. Бирөөнү колго түшүрүүгө, чалынтууга аракет жасоо. *Кайырмак салганын анан билип калыптыр* ("Чалкан").

КАЙЫРМАККА САЯР ЭТИ ЖОК. Өтө арык, арыктап бүткөн, териси менен сөөгү бар. *Асандын кайырмакка саяр эти жок* ("Ала-Тоо").

В.: Шишке саяр эти жок. *Өзү жүдөө, өлө турганга окшоп, Шишке саяр эти жок* (Борбугулов).

КАЙЫРЫН ЧАЙЫР КЫЛУУ. Жакшылыкты жамандык менен жокко чыгаруу, кылган жакшылыгынын аягын чыр-чатакка айландырып жиберүү. *Так ошолор кайырын чайыр кылып жатканын көрмөксөң болосуңар ээ!* (Бектенов). *Кайырды чайыр кылдың кантейин, - деп, күйүп-бышып отурат* ("Чалкан"). *Же бой кезинде кетпей, же балдарың бой тартканга жетпей, ара жолго таштап, кайырды чайыр кылдың* ("Чалкан").

КАК БАШ. 1. Ырайымсыз, каниет, таш боор деген мааниде наалат айтуу, жек көрүү иретинде (көбүнчө кары кишилерге карата) колдонулат. *Менин айтканым менен болсоңчу, уктуңбу как баш?* (Айтматов). *Бу мен как баш! Эмнени ойлонуп отурам, ыя?" - деп өзүн өзү жек көрдү* (Касымбеков). *Ошо кемпир болгондо какшаган как баш деп бирөөдөн тил укпаган элем* (Абдукаимов).

2. Көп жашап, куулук-шумдукту билип калган, кексе. *Андай как баштар сага алдатпай калсын* ("Чалкан").

КАК ЭТКЕН КАРГА, КУК ЭТКЕН КУЗГУН ЖОК. Адам жашабаган ээн жер, эч нерсеси жок, элсиз ээн талаа. *Жер ээн, как эткен карга, кук эткен кузгун жок* ("Ала-Тоо"). *Алар жарым жолго жетип, кук эткен кузгун, как эткен карга жок бир тоонун арасына келе берген кезде чоң кардуу бороон болду* (Баялинов). *Бул жерде как эткен каргасы, кук эткен кузгуну жок ээн талаа, эрме чөл экен* ("Чалкан").

КАКАГАНГА МУШТАГАН. Түйшүктүн үстүнө түйшүк кошулган, үстөккө-босток азап тарткан,

азабы арылбаган. *Какаганга муштаган болуп, атасы жол кырсыгынан каза болсо болобу* ("Кыргызстан маданияты"). *Какаганга муштаган болуп, солдаттарга жугуштуу кесел жармашты* (Бектенов). *Какаганга муштаган деп, Дарыяхандын сегиз айлык баласы боюнан түштү* (Жантөшев).

В.: Какагандын үстүнө муштаган. *Ошондо жигити байды какагандын үстүнө муштаган кылып, табактагы куйрук-боорду аткып алат* (Бөлөкбаев). *Дал ошондо, эгер түшүнсөңүз, какагандын үстүнө муштаган болбодубу...* ("Чалкан").

КАККАН КАЗЫКТАЙ. Түптүз, эч кыймылсыз, турган жеринде. *Киргең бойдон босогодо каккан казыктай турган экөө чыгып кете алышпай шалдая түштү* (Өмүрбаев).

КАКТАБАЙ КАНЫН СОРУУ. Аябай эзүү, запкы көрсөтүү, ырайымсыз мамиле жасоо. *Эгер Орозкул иштен кууп жиберсе, кемпири кактабай канын соротко дейт* (Айтматов). *Кактабай канын сорот, азыр да шек санай сөз узатканы ошондон улам* (Медетов). *Булар тыйынды сом кылып, кактабай канды сургондор* (Шүкүрбеков).

В.: Кактабай канын ичүү. *Менин кактабай канымды иччү белең! - деди Ашыр кожоюнга* (Сасыкбаев).

Кактабай канын алуу. *Кактабай канымды алып, мага дагы эле болсо шек санай карайт* ("Ала-Тоо").

Канын соруу. *Адамдын канын сүлүктөй соргон кадимки казы манап* (Бектенов). *Алардын канын аябай соргон экен, элдин айтымына караганда* ("Ала-Тоо").

Канын кактабай соруу. *Канын кактабай соргон экен* (фольк).

КАКЫС-КОКУС КЫЛУУ. Анчамынча сес көрсөтүү, кагып-силкип урушуп коюу, жаза-буза урумуш болуп коюу. *Аттиң, атамдай болгон кишини какыс-кокус кылдым* ("Ленинчил жаш"). *Анын какыс-кокус кылганына терикпеди* ("Чалкан"). *Эч нерсе эмес, ошентип какыс-кокус кылып койбосо, көөп кетет* (Байтемиров).

КАЛАС БОЛУУ. Тазалануу, арылуу. *Өмүрүнчө тобо деп, Акыреттин камын жеп, Калас болгон күнөөдөн* (Токтогул).

КАЛБЫР БАЙЛОО. Бирөөнүн артынан кеп-сөз илештирүү, ушактоо, жаманатты кылуу. - *Биздин эмнебиз кетип атат, бир сапар чаңыталы, калбыр байлап, чаң чыгарып көрөлү* (Убукеев).

КАЛБЫР БОЛУУ. Тамтыгы кетип тытылуу, тешилүү. *Сатинге махорканын чогу түшүп, бир канча жери калбыр болуп калган* (Убукеев).

КАЛБЫР ӨПКӨ, ЖЕЗ КАНАТ. Чыгаан күлүк, чаалыкпас тулпар. *Кара байыр казанат, Калбыр өпкө жез канат Ат тулпарын минишип* ("Манас").

КАЛЕМИ КУРЧ. Жазгыч, таамай жазганга жөндөмдүү. *Журналисттердин калеми курч келет дешет* (Бөлөкбаев). *Калайыкка жардоого калеми курчтарды жиберсе кагажытсак осолдукка жатар* (Бейшеналиев).

КАЛКАСЫ ТИЙҮҮ. Жөлөк болуу, колдоо, жөлөө. *Айылчынын калкасы тийип, курсак ток тартып, жон бүтөлүп дегендей, кичине жандары сеп алышкан* (Бейшеналиев).

КАЛПАГЫН КӨККӨ ЫРГЫТУУ. к. Тебетейин көккө ыргытуу.

КАЛПТЫ КОЙГУЛАТУУ. к. Калпты шыпыртуу.

КАЛЧАГАН ЧҮКӨСҮ АЛЧЫ КОНУУ. Иши онунан чыгуу, иши илгерилей берүү. *Дайыма калчаган чүкөң алчы конордо ыктытып*

жүрөсүң ("Чалкан"). *Боке, калчаган чүкөң алчы конуптур, ишиң илгери болуптур, куттуктайбыз...* ("Чалкан").

В.: Калчаган чүкөсү алчы туруу. *Күзгү кеч аңыз бойлоп, Калчаган чүкөсү алчы туруп* ("Чалкан").

Калчаган чүкөсү алчы түшүү. *Калчаган чүкөсү алчы түшүп, дагы да аны азгырат, Сансыз ой кучагына батырып* ("Ала-Тоо").

Өкчөгөн чүкөсү алчы түшүү. *Азыр сенин өкчөгөн чүкөң алчы түшүп турган кези да* ("Ала-Тоо").

КАЛЫП АЛУУ. Конуп калуу, үйрөнүшүп, үйүр алып калуу. *Башын элпек ийкеген Бакен Гуля эжекесине калып алып, андан карыш бөлүнбөй калды* (Өмүрбеков).

КАЛЫБЫНА КЕЛҮҮ. Мурунку абалына, мурунку ордуна келүү, баштагысындай болуу. *Аз күндө айыгып бул жарат, Калыбыма келермин* ("Эр Табылды").

КАМ ЖЕБӨӨ. Ойлоп тынчсыздануу, убайым тартпоо, санаркабоо, камырабоо. *Ата сиз бизден кам жебеңиз, үйгө кете бериңиз, жолуңуздан кечикпеңиз* ("Ала-Тоо").

В.: Кам санабоо. *Силер тыяктан кам санабай иштей бергиле* (Турусбеков). *Күлжан экөөбүз барда иштен кам санабаңыз* (Байтемиров).

КАМ-ЖЕМ АЛБАЙ. Тынымсыз, кайра-кайра, үстөкө-босток. *Анын кызы болсо керек, кам-жем албай кечки саат онго жакын телефон чала берди* ("Кыргызстан маданияты").

КАМ ЖЕШ. Көңүл буруу, жардам кылуу, аракеттенүү. *Мына эми Адылбек келген адепки күндөн мектеп үчүн кам жеп, окуучулардын сабакка катышуу, жетишүүсү так көзөмөлдөнүп, мектептин ички-тышкы тартип-тазалыгы колго алынып баары жаңырды* (Өмүрбаев).

В.: Кам уруу. *Балдар менен бул-кушуп, Куч сынашып турмакка, Кандай болсо кам урат, Көтөрүп жерге урмакка* (Токтогул). *Журт оокатына кам урду* (Баялинов).

КАМЧЫ САЛДЫРБАГАН. Кандайдыр бир ишти айттырбай эле өзү иштеген, жөндөмдүү, өтө илбериңки, тың, чыйрак, мыкты. *Турмушубуз жаман болгон жок, аялым камчы салдырбаган тың чыкты* ("Кыргызстан аялдары"). - *Деле камчы салдырбаган күлүктөй кетет, бечара, - деди, дагы бирөө* (Жусупов).

КАМЧЫ САЛДЫРБОО. Айттырбай билүү, тың чыгуу, чыйрактык кылуу. *Албетте, ар бир жаңы иште алгач эле камчы салдырбай кеткендер болбойт десек жаңылышпайбыз* ("Ленинчил жаш"). *Элди билүү жагынан камчы салдырбапсыз* ("Советтик Кыргызстан"). *Байбиченин кыялы чукул, чапчаңдыгы бар, куулук жагынан да эч кимге камчы салдырбайт* (Ш.Үмөталиев).

КАМЧЫ САПКА ЖАРАГАН. Колунан бир нерсе келген, жүктөгөн милдетти аткара алган, бир нерсеге түшүнгөн, тыныраак. *Камчы сапка жарагандардан баш-көз кылып эки жигитти элүү башы кылып жөнөтүштү* (Абакиров). *Балким, камчы сапка жарачу эмелердир* (Бейшеналиев).

КАМЧЫ ТАШТОО. к. Чылбыр таштоо.

КАМЧЫ ҮЙРҮҮ. Камчы менен качыруу, чаап жибере тургандай ызырынуу. *Көк атчан кызыл чогу камчысын үйрүп, элди тебелетчүдөй Мамбетке үрпөңдөдү* (Бейшеналиев). *Сумсаңдап кезенише, камчы үйрүшө калып токтолушту* (Сыдыкбеков).

КАМЧЫ ЧАБАР. Таламын талашып, урушуп-чабышууга жарап калган улан. *- Жигиттер! - деген Айым өзүн багып турган камчы чабарларына каш кагып* (Осмоналиев).

КАМЧЫГА АЛУУ. Кыйноо, жазалоо, камчы менен сабоо. *Мындай буйрукту уккан жигиттери аларды камчыга алды* (Айтматов).

КАМЧЫГА САПТЫК. к. Бычакка сап болгондой.

КАМЧЫГА ЧЕНЕП БӨЛҮҮ. Жоодо жеңилген душмандын малмүлкүн ар кимдин эрдигине жараша үлөштүрүү, өйдө-ылдыйы жок кылып бөлүштүрүү, иштеген эмгекке карата сарпталган күчкө жараша, оош-кыйышы жок бөлүү. *Калмактан алган олжону Камчыга ченеп бөлгөндө* ("Семетей"). *Букардагы сан байге, Энеке, камчыга ченеп бөлөмүн* ("Семетей").

В.: Камчыга ченеп алуу. *Кара малды атап Камчыга ченеп алышты* ("Семетей").

КАМЧЫСЫ ЖАКШЫ. Жолдуу, дайыма жакшы адамга туш болот деген мааниде (көбүнчө алган аялына карата) колдонулат. *Кайран Сапаштын камчысы жакшы, көп узабай эле дагы бир перизатка туш болуптур* ("Кыргызстан маданияты").

КАМЧЫСЫ КАНДУУ. к. Колу кандуу.

КАМЧЫСЫН ЧАБУУ. Бирөөгө кошомат кылып, сөзүн сүйлөө, ураанын талашуу, талапташ болуу. *Оросул сенин теңтушуң эмес, малайың, камчыңды чабат, шилтеген жагыңа барат* (Осмоналиев). *Сөзүн сүйлөп, камчысын чабышкан. Калган көпчүлүк эл байлардын малдарын багышып, жан сактоо үчүн аларга баш калкалашып, ошолордун камчысын чабышып, аларды ээрчип көчүп жүрө беришчү тура* (Медетов). *Ошондо камчыны кошо чабышып, жанында жүрө бердиң* (Осмоналиев).

КАМЧЫСЫНАН КАН ТАМГАН. Зордугу, бийлиги жүрүп турган, абдан каардуу, катаал, ырайымсыз, кызыл камчы. *Ал кезде камчысынан кан тамган зулумдардын күнү тууган* (Каимов). *Бир кезде деми жер өрттөгөндөй болуп, камчысынан кан тамп, пенде тагдырын чымын өлгөнчө көрбөгөн Ойрот эми гана адамдык акылга келип, эми гана туя баштагандай* ("Кыргызстан маданияты"). *Илгери камчысынан кан тамган манаптар буйругун мындай аткарта алышчу эмес* (Касымбеков).

КАМЫРДАЙ ЖУУРУЛУШУУ. Бири-бири менен ынак болуп, аралашып кетүү. *Күндөлүк турмуш адаттары менен камырдай жууруулушкан чыгар* (Кыдырмышев). *Мүнөзү Кулубайдын купулуна толуп, бат эле камырдай жууруулушуп, өттмө катар болуп кетишкен* (Медетов).

КАМЫРДАЙ ЖУУРУУ. Оной эле жасап алуу, оной-олтон деп түшүнүү. *Бирөө "тагдыр" дегенди камырдай жууруп жасап алып, а биздейлердин тагдыры арман ганабы?!* (Касымбеков).

КАМЫРДАН КЫЛ СУУРУГАНДАЙ. Жигин билгизбей, өтө кылдаттык менен, эбин таап, чебердеп. - *Алпым, сени калайык катуу аңыз кылат, сазга тыгылган тайды камырдан кыл сууругандай тартып алган...* ("Кыргызстан маданияты"). *"Мазар таш" колдоп, камырдан кыл сууругандай болуп кеткиң бардыр, айланайын* (Кыдырмышев). *Садыр ал ишти камырдан кыл сууругандай бүтүрдү* ("Ала-Тоо").

КАМЫР-ЖУМУР БОЛУУ. Бири-бири менен өтө жакын, ынак болуп аралышып, алынышып кетүү. *Баштагыдай ар бири менен камыр-жумур болуп, лепилдеп турчу Ланичек тоңуна тарткан өңдөнүп турат* (Ашымбаев). *Кудалар камыр-жумур болуп эзилишти* (Осмоналиев). *Арызмуңун айтып, алар менен камыр-жумур болуп, бат эле таттуулашып*

кетти (Ш.Үмөталиев). *Ошондон тартып коомдук иштерге да баш оту менен киришип, коллективге камыр-жумур болуп кетти* ("Советтик Кыргызстан").

КАН МАЙДАН. Кан төгүлгөн согуш, уруш. *Баскынчы жоолорго каршы кан майданга көтөрүлүү даярдыгы башталды* (Бейшеналиев).

КАНАТ ЖАЮУ. Улам кеңири чөйрөгө тароо, белгилүү боло баштоо. *Ташкент темир жолчуларынын арасында мындай кыймыл өзгөчө кеңири канат жайды* (Абдукаримов).

КАНАТ-КУЙРУГУ ЖЕТИЛҮҮ. Баралына келүү, өсүп жетилүү, чоңоюу, торолуу. *Канат-куйрук жетилип, туш-туш жакка учуп жөнөдүк* (Шүкүрбеков). *Канат-куйругу жетилип дегендей, айланасына ар кыл жөндөмдүү шакирттерди топтоп, алардын өнөр сабатын өркүндөтүүдө* (Бейшеналиев).

КАНАТТУУГА КАКТЫРБАЙ, ТУМШУКТУУГА ЧЕКТИРБЕЙ. Эч кыйынчылыкка дуушар кылбай, жамандык көргөзбөй кастарлаган, бардык жагынан кам көргөн. *Канаттуугa кактырбай, тумшуктуугa чектирбей бөпөлөп асыраган балам* ("Ала-Тоо"). *Канаттуугa кактырбай, тумшуктуугa чектирбей багам. Мага да бала керек. Кошкула* (Сыдыкбеков).

В.: Канаттуугa кактырбай. *Ушуга чейин канаттуугa кактырбай жакшы тарбиялады* (Мурзаев). *Канаттуга кактырбай душмандан элди сактаймын* (фольк.).

Канаттуугa кактырбай, тумшуктуугa чоктурбай. *Мындан нары да туугандарын канаттуугa кактырбай, тумшуктуугa чоктурбай өз калкасына алганы болуп эсептелди* (Касымбеков). *Кудайбергенди канаттуугa кактырбай, тумшуктуугa чоктурбай келе жаткан кезде жетим калышы кыйынчылыкка дуушар кылган* (Бектенов).

Канаттуугa кактырбай, камчылууга чаптырбай. *Канаттуугa кактырбай, камчылууга чаптырбай баккан балам сен болсоң* (фольк.).

КАНАТЫ КАЙРЫЛУУ. Чоң жоготууга же кырсыкка учуроо, мүнкүрөп калуу. *Минтип канатым кайрылып колго түшүп калдым* (Осмоналиев). *Жакшы шакирттериңден ажыраганыңда бир канатың кайрылып үрпөйгөнсүң* (Бейшеналиев). *Умуттун канаты кайрылды, кайгы бир жагынан, жокчулук бир жагынан куушурду* (Ашымбаев).

В.: Канаты сынуу. *Карып калган кезимде Канатым сынып какшадым* (Осмоналиев).

КАНАТЫНА КАЛКАЛОО. Коргоо, жакын көрүү, көз салып жүрүү. *Дайыма канатына калкалап, жакынсынып, ар кандай сынактан өткөргөн* (Медетов). *Анан ушу киши канатына калкалап, боорuна кысып, китеп кап сатып берип турганы баланы эреркетип жиберди* (Айтматов).

В.: Канатынын алдына калкалоо. *Мына бул өйдө чекти уругун жөн эле канатынын алдына калкалап бакпадыбы* (Бердикеев).

КАНАТЫН КАЙРУУ. Кырсыкка учуратуу, мүнкүрөтүп коюу. *Байларга тең ата болом деп айтыша кетсең канатыңды кайрып коет* (Сыдыгалиев).

В.: Канатын кыркуу. *Салкынайдын өмүрүн мен кыйбасам, бул күнгө түшпөйт эле, канатын мен кыркkан экенмин* (Абдукаимов).

КАНАТЫН КАККЫЛОО. Аракет кылуу, бир ишти аткарууга катуу аракеттенүү. *Ланичек деле канатын каккылап, жанын сабап жүрбөйбү* (Ашымбаев).

КАН БУУГАНДАЙ. Тып эле, дароо эле, ошол замат, арыдан-бери. *Карым-катыштын кан буугандай басылып калышы Суусардын ичин туз куйгандай ачыштырды* (Бердикеев). *Өзү бүтүм чыгарды, өзү баарын кан буугандай токтотту, бирок Эдигейди ойлободу* (Айтматов). *Мурдагы кылык-жоруктары кан буугандай тыйылды* ("Кыргызстан маданияты").

КАНГА БАТКАН. Өтө оор, азаптуу, жанга баткан. *Кыргыздардын канга баткан азыркы абалына саякатчынын көзү эми даана жетти* (Осмоналиев).

КАНГА БОЕО. Канын төгүү, кызыл ала кылуу, кандоо. *Жазыксыз нечен адамды Канга боеп сабадың* (Осмонкул).

КАНГА КАН. Өлүмгө өлүм деген мааниде. *Канга кан алып бериңиз бай ата?! - деп токтотту сөзүн* (Осмоналиев).

КАНГА САЛАМ БЕРБӨӨ. Анчамынчаны тенине албоо, тоготпоо, эч кимге көз каранды болбоо. *Тирүү болсо эле болгону, түндөгү түн ал үчүн оор түн болчу, эми буюрса канга салам бербейт* (Сыдыгалиев). *Култай аксакалдын оокат-тиричилиги ого бетер оңоло түштү: канга салам бербей калган* ("Чалкан").

КАНДАН-БЕКТЕН КАЙРА ТАРТПАГАН. Жалтанбаган, коркпогон, таамай, түз сүйлөгөн. *Тоголок Молдо кандан-бектен кайра тартпаган, акыйкатка үндөгөн, жакырларга жан тарткан акын* (Бейшеналиев).

КАНДИМ БОЛГОН. Машыккан, дасыккан, маш болгон. *Жотолору жоон, эби-сынсыз, олчойгон эмелердин кармаштарда кандим болгон чагы* (Бейшеналиев).

КАНДУУ КОЛ. к. Колу кандуу.

КАНДУУ МОЮН. Киши өлтүргүч, кан ичкич, мыкаачы, зулум. *Качыке селее: кандуу моюндун баласы эмнеге келди? - Мен жөнүндө бирдеме укkандан сообу? - деди ичинен* (Сыдыкбеков).

В.: Канды моюн. *- О, кан күсөгөн канды моюндун баласы! Менин ишиме кийлигишкендей не акысы бар. Мени ала жатайын деген экен го* (Сыдыкбеков).

КАНДУУ ООЗ. Жегич, ичкич, алдым-жуттум. *Кандуу ооз бөрү болуп, азыр журттун жүзүн карай албай калмакмын да* (Сыдыкбеков). *- Ай, койчу, ошолорду! Кандуу ооз карышкырлар эмеспи* (Укаев).

В.: Кандуу тумшук. *Оңбогон жаңы жырткыч кайра кандуу тумшугун матырып, чеңгелин арбайтып ачканын кара* (Бейшеналиев).

КАНДЫ БУЛООН. Мал көп союлуп, эт-аш көп болгон, бака-шака түшкөн көрүнүш. *Казан асып, эт салган Канды булоон эл көрдүм* ("Эр Табылды"). *Канча малды кырышып, Канды булоон кылышып* (фольк.). *Канды булоон союлган малдын саны жок* (Сыдыкбеков).

В.: Кандуу булоон. *Тандап союп кандуу булоонго киришет* (Осмоналиев).

КАНДЫ КЫЗЫТУУ. Делебесин козгоо, ышкысын арттыруу. *Анын ырынын сөзү да, обону да канды кызытчу* (Борбиев).

КАН ЖАЛАГАН ИТТЕЙ КЫЛУУ. Кызыл ала кылып сабоо, кандап уруу. *Анан катынын бырпырата сабап, кан жалаган иттей кылгысы келди, өлтүрө жанчып салгысы келди* (Айтматов).

КАН ЖАЛАТУУ. Оозу-мурдун кандоо, оозу-мурдунан кан келтирип катуу жазалоо, уруу. *А түгүл балдар мына минтип оозубузду кан жалата токмоктошот* (Абдукаримов).

КАН-ЖАНЫН САЛУУ. Абдан аракет кылуу, бир нерсеге жетүү үчүн бүткүл күчүн сарптоо, жандили менен киришүү. *Башка жу-*

муштарын таштап, болуштукка кан-жанын салып киришкен эле (Укаев).

В.: Каны-жанын аябоо. *Бир тыным албай, каны-жанын аябай, күчүн ушу айылды курууга жумшады* (Жусупов).

КАН-ЖИНИ АРАЛАШУУ. 1. Бири-бирине абдан үйүр алышып, жамандык-жакшылыгы да бирге болуп, синишип кетүү. *Алардын анчалык деле каны-жини аралаша элек болсо керек* ("Чалкан").

2. Иретсиз, баш аламан, ыпылас абалда болуу. *Каны-жини аралашып калган тура* ("Чалкан").

КАН ЖОЛ. Эл тынымсыз жүрүп турган, ары-бери каттоо мүмкүнчүлүгү кеңири болгон чоң, кенен жол. *Сабыр атынын башын буруп кан жолго тартты* (Жусупов). *Биз бала кезде чоң апа кан жол менен кыштактын ортосунда почточу болуп кат-кабар ташыды* (Жусупов). *Мамлекеттин улуу кан жолундагы транспорттун жүрүшүнө эч кандай ысык таасир эте албайт* (Айтматов).

КАН ЖӨТКҮРТҮҮ. Оозу-мурдунан кан кеткидей абалга жеткизип, катуу кыйноо, азап тарттыруу. *Кызыталак ырдагыч немени ат койгус кылып кан жөткүрттүм эле* (Бейшеналиев).

КАН ЖУТКУЗУУ. к. Кан жуткуруу.

КАН ЖУТКУРУУ. Көргүлүктү көрсөтүү, катуу кайгыга салуу, абдан кыйноо, өтө жакын адамдарынан ажыратып, чоң кырсыкка дуушар кылуу. *- Суусунбу? Кан жуткурам сага!* (Осмоналиев). *Калпа көркоо калкка кан жуткуруп, кайгыга чөмүлтүп жаткан тура* (Бейшеналиев). *Көркооңдун көзүндө огу болсо мени кан жуткуруп атууга белен* (Бейшеналиев).

В.: Кан жуткузуу. *Бай, манаптар жалаа менен дыйкандарды курмандыкка чалышып, катын-баласын кан жуткузуп какшатууда* (Бейшеналиев).

КАН ЖУТУУ. Күйүмдүү адамынан ажырап оор кайгы тартуу, күйүттүү болуу. *Ата-энемден тогуз жашымда ажырап, зар какшап, кан жуттум эле* (Жантөшев). *Кантээр айла таба албай, Кан жуткансың ичиңде* (Токтогул). *Кайгы аралаш кызыл кан, Жутуп турган кезидир* ("Семетей"). *Өткөн кармашта капилеттен окко учуруп, кан жутуп ажыраган айбаттуу агасы Шеримбегин эскерткендей кабылдады* (Бейшеналиев).

КАН ИЧЕР. к. Кан ичкич.

КАН ИЧКИЧ. Киши өлтүргүч, канкор, ырайымсыз, мыкаачы, зулум. *Эгерде комсомол, бул кан ичкич залимдерге каршы болсо, мен ага жазылып алсам болмок экен* (Баялинов). *Кыларын кылып коюп кан ичкичтер, Жылмайып четте гана аман калды* (Турусбеков).

В.: Кан ичер. *Ат коюп алыс карап, мылтык атып, Басмачы кан ичерлер келе жатты* (Шамшиев). *Кан ичер жоону жеңүүгө Камданып чыккан калкымдан* (Бөкөнбаев).

Кан соргуч. *Жашасын эзилген эмгекчилер, жоголсун кан соргуч залимдер* (Жантөшев). *Жабыр көрдүк бир далай Кан соргучка жем болуп* (Тоголок Молдо). *Аркы чоң араандуу кан соргучтар кыбаасы кана Калпанын эрдигин даңазалашууда* (Бейшеналиев).

Кан ичме. *Шаймердендин кан ичмеси кармап, калтаарыды* (Сыдыкбеков). *Калтырбай жинин жайнаткын, Сен кан ичмеңди карматкын, как баш* ("Эр Төштүк"). *Өрттөй көзү бек жайнап, Кан ичмеси чын кармап* ("Манас").

КАН КАКШОО. 1. Зар кагуу, зарлаган кейиштүү абалда болуу.

Кан какшап басмачынын азабынан, зарлады муңга батып далай бейбак (Шамшиев). *Көп сандаган үй-бүлөлөр кан какшап, багар-көрөр кишиси жок темселеп калышты* (Абдукаримов). *Байкуш Сабира жегени желим, ичкени ирим болуп, кан какшап жүргөн имиш* (Абдукаримов).

2. Кайра-кайра, улам-улам айта берүү. *Кетип жатат туш-тушка, кан какшап үгүттөп отуруп ээ боло албай жатабыз* ("Ала-Тоо"). *Энеси машинага чыгып «Тарастан айрылба деп ыйлап, Ленага кан какшап айткан»* (Баялинов).

3. Зыркырап-сыздап ооруй берүү, жан кейите аябай ооруу. *Бүгүн менин буту-колум кан какшап ооруйт, күн буркөө болгондуктан болсо керек* ("Ленинчил жаш").

КАН КЕЧҮҮ. Кандуу майданга катышуу, кан төгүлгөн катуу согушта болуу, урушта болуу. *Мен мында курал кармап канды кечип, Салыштым душман менен эчен ирет* (Абдыраманов). *Кан кечсек өз-өз ара болдук жөлөк, Бир гана жеңсек дейбиз ой жок бөлөк* (Абдукаримов).

В.: От кечүү. *От кечип кан майданда болдук эчен* (Турусбеков).

Өрт кечүү. *Өрт кечип, көрбөгөндү көрүп, аман келген экен, кайран досум* ("Ала-Тоо").

КАН КУУ. к. Кун куу.

КАН КҮЙГӨН СОГУШ. Алаамат болгон, ажал менен арбашкан уруш, катуу салгылаш. *Эл элкин ыракаттана жашай баштаганда, карабайсыңбы, каргашалуу кан күйгөн согуштун башталганын* (Абакиров).

В.: Кан күйгөн жер. *Кан күйгөн жерден алты-саны аман кайтып келген атаңды, анын досу Алдакулду чакырғыла* ("Ала-Тоо").

КАН КҮЙҮҮ. Катуу кыргын болуу, кан төгүлүү. *Таңга маал катуу атышуу болуп, кан күйүп кетти* (Сасыкбаев). *Кан күйүп, кырчылдаш күчөгөн кезде баруусу зарыл* (Бейшеналиев). *Тыякта жер өрттөнүп, кан күйүп жатса, буякта шапар тээп, сайраңдап жүргөндөр бар* (Абдукаимов).

КАН КЫЗЫТУУ. Делебени козгоо, дүүлүктүрүп, жүрөктү алып учуруу. *Майдандаштарың жер дүңгүрөткөн командалардын коштоосунда кан кызытkан атакалардын шарданында селдей каптап батышка кетип баратышат* (Жигитов).

КАН МАЙДАН. Өмүр менен өлүмдүн арбашкан жери, кан төгүлгөн согуш, уруш, катуу салгылаш. *Аңгыча согуш чыгып, эр-бүлөнүн баары түп көтөрө кан майданга аттанды* (Өмүрбаев).

Кан соргуч. к. Кан ичкич.

КАН-СӨЛҮ ЖОК. Өнүндө кызылы жок, бопбоз, кубарып кумсарган. *Гүлайым кан-сөлү жок бозоруп жаак эти шимилген* (Бейшеналиев). *Балдагын өңөргөн, бетинде кан-сөлү жок, отуздарга жакындап калган солдатты аттан көтөрүп түшүрүштү* (Абдукаимов).

КАН-СӨЛҮ КАЧУУ. к. Каны качуу.

КАН ТӨГҮЛҮҮ. 1. Катуу кыргын болуу, өлүү. *Кыялында кан төгүлүп жаткан майданга аралашты* (Мырзаев). *Үч жылдан бери кырылышып, кыркышып, кандары төгүлүп жатат* (Осмоналиев).

2. Өлүү, ажалы жетүү. *Мүмкүн башың кесилип, каның төгүлөр* (Жантөшев).

КАН ТӨГҮҮ. Аябай кыргын салуу, өлтүрүү. *Каарданып алыпсың, Канымды төксөң мен мына* ("Манас"). *Кара кытай манжу журт Кармашса канын төгөм деп* ("Манас"). *Кан төгүүдөн аянбас, жакыны жок жалгыздын* (Осмоналиев).

КАН ТӨГҮШҮҮ. Катуу салгылашуу, урушуу, көп жоготууга дуушар

болуу. *Ал эми падыша күч көрсөтсө, кан төгүшүп, жан кыюудан баш тартпайбыз* (Сасыкбаев).

В.: Кан чачышуу. *Өзүңөрдүн кан чачышканыңар эчтеке эмес...* (Бейшеналиев).

КАН ТЫРМАК. Мыкаачы, зулум, канкор, тажаал. *Касымбектей кан тырмак көркоолорго да жазган балээ бардыр* (Бейшеналиев). *Ордолуу Келдибек тукуму илгерки кан тырмак ата-бабаларынын доорундагыдай алыстан кекетип-мокотушту* (Бейшеналиев).

В.: Кан чеңгел. *Тобо, кезегинде кан чеңгел Мусакожо, Калпа манаптар күчтүү эле* (Бейшеналиев). *Кан чеңгел канкорлорго ал экөө тең жек көрүнчү* (Бейшеналиев).

КАН ЧЫЧКЫР. Жаман көргөндө, жактырбаганда, тилдегенде (көбүнчө эркек балдарга карата) айтылуучу сөз. *Анан калса сулуулугу менен көптөрдү суусаткан периге бу кан чычкырдын жан берер түрү байкалбайт* (Көчкөнов).

КАНЫ БАШКА ТЕБҮҮ. Ачуусу келип, аябай чыңалып чыгуу. *Көкүрөгү ачышып, каны башка тээп, жүрөгү жарылып кетчүдөй түрсүлдөйт* (Айтматов).

В.: Каны башына тебүү. *Кекенген сезимге ууланган каны башына тээп, мээсин ууландырып, азыр бар күчүн жыйнап, ач бел, куу жондо өлгүсү келди* (Айтматов).

КАНЫ БУЗУК. Жеңил, тез ачууланма, көтөрүмү жок, бир нерсеге тез кыжырланып кетме. *Сенин андай тамашаңды көтөрө албайт. Анын каны бузук, жеңилип кетет, - деп жанындагы жолдошуна эскертип, аны тыйып отурду* (Абдукаримов).

КАНЫ БУЗУЛУУ. Аябай ачууланууу, чыдамы кетип, кыжыры кайноо. *Өткөн-кеткенди эсине түшүрүп, каны бузулуп кетти окшойт, бир аз желпилдеп барып токтоду* ("Ала-Тоо"). *Уурту дирт этип, таноосу кыпчылды, канынын бузулганын туйдурбаска аракеттенди* (Осмоналиев).

КАНЫ-ЖАНЫН АЯБОО. к. **Кан-жанын салуу.**

КАНЫ-ЖАНЫ МЕНЕН. Бүт мүмкүнчүлүгү, чын ыкласы, жандили, абдан берилген. *Ал каны-жаны менен даяр экендигин айтты да, Асанга кагазды акырын сунду* ("Кыргызстан маданияты").

КАНЫ ЖЕРГЕ ТИЙБӨӨ. Өтө зарыл болуу, оңойлук менен колго тийбөө, табылбоо, тез эле талап алып кетүү, жерге тийгизбей талашып алуу. *Жакшы китептин каны жерге тийбейт.*

В.: Каны жерге тамбоо. *Азыр андай буюмдун каны жерге тамбай калган.*

КАНЫ ИЧИНЕ ТАРТКАН. Каарданган, кыжыры келген, ызасы ашынган. *Анан сени менен биротоло сүйлөшөм, - деп каны ичине тарткан кашка баш жездеси көпкө күттү* (Саатов).

КАНЫ ИЧИНЕ ТАРТУУ. Ачуусу келип кумсаруу, кыжыры кайнап, өңү бузулуу. *Өзүнүн ички толгоосун байкаткысы келбей, каны ичине тарткансып, купкуу болуп, бирок жай сүйлөөгө тырышты* (Абдукаимов). *Тиги таноосу кыпчылган ачкүсөндөй сарынын андан бетер каны ичине тартып, муну тооруп жүрөт* (Өмүрбаев). *Алымды караган сайын таноосу кыпчылып, каны ичинө тартат* (Осмоналиев). *Мисирейип, каары сыртына чыгып, каны ичине тартып, өңү купкуу болуп, келини түгүл, көзүнө көрүнгөн кишинин баарын жутуп коер кейпи бар эле* (Эшмамбетов).

КАНЫ КАЙНОО. Ачуусу келүү, чыдамдуулугун жоготуп, кыжыры

кайнаган абалда болуу, катуу кызуулануу кетүү. *Менин каным кайнап, жанымды коерго жер таппай турганымды командир билди* (Өмүрбаев). *Сокур намысы тээп чыккан Шаршеналы Асылбектин айтканын укканда да болгон жок, каны кайнап, эшикти тарс жаап чыгып кетти* (Абакиров). *Эдигей болсо чыдай алчу эмес, талашып-тартышып, кызаңдап каны кайнап кетчү* (Айтматов).

В.: Каны кызуу. *Барган сайын Кебек карыянын каны кызып, урушарга киши таппайт* (Байтемиров). *Ошону ойлосом, эми да каным кызыйт* (Байтемиров). *Карт балбандын каны кызып, Куйручукка ачуусу келди* (Бектенов).

КАНЫ КАС. Мурдатан, ата-бабасынан бери душман, эзелтен касташкан жайы бар. *Ошол жакшы көргөн кызынын эле каны кас кишинин инисине катын үстүнө чыкканын укса, намысчыл чал ызадан жарылып кетиши ыктымал эле* (Осмоналиев).

КАНЫ КАТУУ. Тили оозуна батпай абдан суусоо, чаңкоо. - *Ичип жибер, балам, - деди Тазабек, - каның катып тургандыр!* (Сыдыгалиев). *Мен абдан жакшымын, бирок каным катып, суусап жатам* (Саатов). *Каның катып калса да чыдайсың* (Айтматов).

КАНЫ КАЧУУ. 1. Өңү кубарып-кумсарып кетүү, купкуу болуп кетүү (катуу корккон, ачуусу келген абалга карата). *Эмне кыларын билбей каны качып, калтаарып туруп калды* ("Ала-Тоо"). *Каны качкан Эсир тиштенди* (Осмоналиев).

2. Абдан арыктоо, эти качуу. *Кемпир тарбайып каны качкан колдорун серепчилеп бир нерсени караган болот* (Сыдыкбеков). *Малдыбайдын каны качкан өңүн бир карап алды да, Сейитке шашпай сөз узатты* ("Ала-Тоо").

3. Кургай түшүү, тоборсуу (көбүнчө жыгач же башка өсүмдүктөргө карата). *Тээтиги каны качкан карагайдын түбүнө барып токтогула* ("Кыргызстан маданияты").

В.: Каны-сөлү качуу. *Каны-сөлү качып, калчылдап туруп берди* (Сыдыкбеков).

КАНЫ КОЮЛУУ. Токтолуу, салабаттуу болуу. *Бирок, ар кандай ишке акыл бийигинен карап, акыл кеңдигинен сынап, каны коюлуп, ой токтотуп калгандай* (Касымбеков).

КАНЫ КЫЗУУ. 1. к. **Кызуу кануу.**

КАНЫ КЫЗУУ. 2. к. **Каны кайноо.**

КАНЫ МУЗДОО, ИчИ МУЗДОО менен бирдей. *Бек ага, - деди каны муздап, тил тийгизбеңиз, аксакалыбызга* (Касымбеков). - Эсиңе кел, удайчы, - деди каны муздай (Касымбеков).

КАНЫНА ЗАБЫН БОЛУУ. Бирөөнүн өлүмүнө, оор кырсыгына себепчи болуу, убалына калуу. *Жок, мен бирөөнүн канына забын болбоймун* (Аалы).

КАНЫНА СИҢҮҮ. Көнүп кетүү, демейдегидей көрүнүшкө айлануу, кадимкидей эле сезилүү. *Мунун баары көз ачкандан бери канына сиңип абдан маш болуп алган кесиби эле* (Укаев).

КАНЫН ИЧҮҮ. Өлтүрүү, жок кылуу. *Далай-далай азаматтын Куу найза канын ичип, Салган жайлап* (Маликов). *Сиз билбейсиз, Сүйөр аба? Канча активдин канын ичкен? Эмнеге унчукпайсыңар?* (Мияшев). *Анын бүгүн түнү канын ичем деп ант берди* (Акматов).

В.: Канын ууртоо. *Канын ууртабасам, деп кекенди* ("Ала-Тоо"). *Анын куну үчүн бүгүн сенин каныңды ууртаймын* ("Ала-Тоо"). *Шылдыңдайсыңар ээ?! Каныңды ууртап коеюнбу?!* (Тойбаев).

КАНЫН КАЙНАТУУ. Ачуусун келтирүү, кыжырлантуу, каарын козгоо. *Ал тургай кол мылтыгынан ок чыгаруугa чейин барышы тигилердин бир жагынан канын кайнатса, экинчи жагынан ойлонтпой койгон эмес* (Медетов). *Эр намысы канын кайнатып, Жалийге сыпаа какшык жылдырды* (Бейшеналиев). *Сыртынан билгизбегени менен көөдөндө кур санаа буркан-шаркан түшүп, канын кайнатты* (Ашымбаев).

В.: Канын кызытуу. *Анын кычык сөздөрү канымды кызытып, өзүмдү араң токтоттум* ("Ленинчил жаш").

КАНЫН КАКТАБАЙ СОРУУ. к. Кактабай канын соруу.

КАНЫН КӨӨКӨРЛӨӨ. Бардыгына бел байлоо, тобокелге салып иш кылуу, өлүмгө башын тигип коюу. *Канымды көөкөрлөп согушка барып келдим* ("Ала-Тоо"). *Бай, манаптарга каршы каныңды көөкөрлөп коюп күрөшкөнүң үчүн сени сөгө турган ким экен?* (Сыдыкбеков).

В.: Канын көөкөрдөө. *Көөкөрдөп төкту канымды, Көп кетирди алымды* (фольк.).

КАНЫН КЫЗЫТУУ. к. Канын кайнатуу.

КАНЫН СОРУУ. к. Кактабай канын соруу.

КАНЫН СУУДАЙ АГЫЗУУ. Кыргын салуу, аябай катуу салгылашуу.

В.: Канын суудай төгүү. *Кыздын кан куугандары болсо, соту жок эле канын суудай төгөт, - деди танкист* (Абдукаимов).

КАНЫ-СӨЛҮ КАЧУУ. к. Каны качуу.

КАНЫ СУЮК. 1. Токтоло элек, өкүм, чогоол, жеңил. *Каны суюк балдарга Атышарга жаа бербе. Каны суюк жаш бала Кагыша кетип жүрбөсүн* (фольк.). *Бала баатыр жалгызым, Каны суюк жаш бала* ("Курманбек").

2. Кыялы чатак, албуут, опурулма, кызуу кандуу. *Каны суюк Токбай уулу* (Бектенов). *Кээ бир каны суюк кишилер чыдай албай кулагын басат ко?* (Байтемиров).

КАНЫ СУЮЛУУ. Ачуусу келүү, жини келип, кыжырлануу. *Баятадан бери көп сүйлөп, эмне кыларын билбей, ар кимдерге асылып, каны суюлуп турду* (Абдукаимов).

КАНЫ ТАРТУУ. Ажалы жетүү, киши колдуу болуп өлүү. *Каны тартып келген экен* ("Ала-Тоо").

КАНЫ ТАШКЫНДОО. Өзүн-өзү токтото албай алеп-желеп болуу, токтоно албоо, жүрөгү алып учуу. *Седептин каны ташкындап, эмне кыларын билбей, аркы-терки басып турат* (Каимов). *Көз ирмемге бир кездеги эне-баланын каректери чүкүл жерден чагылыша түштү. Денелери дүркүрөп, каны ташкындады* (Исмаилов).

КАНЫ ТӨГҮЛҮҮ. Кыргынга учуроо, катуу кагылышка кабылуу, өлүмгө туш болуу. *Демонстрация, стачка маалында далай жазыксыздардын каны төгүлгөн* (Ашымбаев).

КАҢГЫ БАШ. 1. Башы катып, эмне кыларын билбей калгандык. *Эки жол айры болсо, ит башы каңгы болот* (макал).

2. Каңгып жүрө берме, байыр алып жашар жери жок, дейди. *Сен, качанкыга чейин каңгы баш болуп жүрө бересиң, ордуңду тапсаң боло, - деп атам абдан жемеледи* ("Ала-Тоо").

КАҢЫЛЖААРДЫ ЖАРУУ. к. Каңылжаарын жаруу.

КАҢЫЛЖААРЫН ЖАРУУ. Мурунду жарчудай кескин жыт келүү, катуу жыттануу. *Буруксуган жемиштердин жыты комнатанын ичине тарап, каңылжаарды жарып жиберди*

(Бейшеналиев). *Кычкыл жыт чабандын каңылжаарын жара берди* ("Чалкан"). *Эринге тийгенде каңылжаарды жарып, жутканда көздү ала чакмактаткан бозодон эки-үч сыйра көтөрүштү* (Бейшеналиев).

В.: Каңшаарды жаруу. *Сүр этин жыты каңшаарды жара баштады* (Осмоналиев). *Буруксуган жыпар жыт Тойбайдын каңшаарын жарып жиберди* ("Чалкан").

Каңылжаарын өрдөө. *Көк чөптүн жыты каңылжаарын өрдөдү* (Осмоналиев).

КАҢЫРЫГЫ ТҮТӨӨ. Катуу кейүү, бир нерсеге зээни кейип, катуу кайгырып жиберүү. *"О согуш, согуш! - дедим каңырыгым түтөп. - Деги сенин кылбаганың калдыбы?!"* (Жигитов). *Өмүрү акиташ көрбөгөн дубалды, төбөсү түшкөн үйдү көрүп, каңырыгы түтөгөн* (Сыдыгалиев). *Негедир каңырыгы түтөп, башын чайкайт* (Тойбаев).

КАПАРЫНА АЛБОО. Тоготпоо, маани бербөө, анчалык көңүл бурбоо. *Аны эч ким капарына албады* (Бейшеналиев). *Курмановдун азыркы тийишкенин анчалык капарына албагандай* (Бейшеналиев).

В.: Капарына келбөө. *Көйнөк, дамбалым шүүдүрүмгө чыланып, асты жагыман сыз өтүп жатканы да капарыма келген жок* (Жигитов).

КАПКАН БУЗУП, ТУЗАК ҮЗГӨН. Жеткен шылуун, ашкан куу, шум. - *Капкан бузуп, тузак үзгөн сенби?! же менби?!...* ("Ала-Тоо").

КАПТАЛЫНАН КҮН КӨРҮНҮҮ. Абдан арыктоо, кыржыйып өтө арык, алсыз абалда болуу. *Баккан малдарынын капталынан күн көрүнүп турса, анан кайсынысына бордоо совхозу деп айтабыз* ("Чалкан").

КАПШЫТЫ ЧЫГУУ. Ток пейил тартуу, көңүлү тоюу. *Паризек Бертанын карааның көрүп эле, капшыты чыга түштү* (Ашымбаев).

КАРА АЛАМАН. Чаң-тополон, будуң-чаң. *Кара аламан чабуулда Кайсы экени билинбей* ("Эр Табылды"). *Наркы күңгөйгө чыгышса, быяктагыдан өткөн кара аламан* (Бейшеналиев).

КАРА АЛТЫН. Таш көмүр. *Курманбай, Эралы абалар учурунда Сүлүктү шаарындагы шахтыларда кара алтынды качыратып казышкан адамдардан болушкан* ("Советтик Кыргызстан").

КАРААН-БУТА БОЛУУ. Ээлик кылуу, көз салуу, кайтаруу, көзөмөлдөө. *Андан көрө эми сен "Мазар-Ташка" караан-бута бол, ээлик бол* (Кыдырмышев).

КАРААН КЫЛУУ. к. Кара тутуу.

КАРААН ТУТУУ. к. Кара тутуу.

КАРААНЫ ТИЙҮҮ. Жардамы болуу, аркасы тийүү, көмөк көрсөтүү. *Катын да болсо бейбактын бир карааны тиер бекен деп, Жүрөм Айчүрөккө дем байлап* ("Сейтек").

КАРАН ТҮН БАШЫНА ТҮШҮҮ. к. Башына каран түн түшүү.

КАРА БАСУУ. 1. Көзү бозоруу, эс-учунан тануу. *Анын төрөтү кыйын, дайыма төрөгөн сайын кара басат* ("Советтик Кыргызстан"). *Катынын кара баскандай, Айкырыкты салды Карагул* ("Сейтек"). *Кыйкырыгы баш жарып, катынын кара баскансып, куугуну жаңы качкансып* (фольк.).

2. Кырсык басуу. *Канды кара басканда калыстыктан адашат* (Жантөшев). *Кара басып калбаса, Кантип Бермет айтты экен* («Саринжи-Бөкөй»). *Кара басып, кайдан гана бардык экен* (Бердикеев).

КАРА БАШЫ. Жалгыз өзү, жеке өзү, өзү гана. *Жан соогалап комуз чертип берип зорго кара башы кутулду* (Бейшеналиев).

В.: Коколой башы. *Тазабек коколой башы жургон молдокенин сазайын окутуп коюсу ыктымал* (Сыдыкбеков).

Кара жаны. *Өздөрүнүн кара жанын ала качышты* (Саатов).

КАРА БАШЫЛ. Адам, адамдын өзү. *Мен азыр кара башыл киши изде деп чыктым* (Сыдыкбеков). *Кара башыл адамдан байге сайышы да ыктымал* (Жантөшев). *Кара башыл кишини Байгеге саяр ою бар* ("Манас").

КАРА БАШЫН САЮУ. к. Башын саюу.

КАРА БАШЫҢА КӨРҮНСҮН! Кырсык, жамандык башкага эмес өзүнө тийсин, керт башына болсун деген мааниде колдонулат. *Калп айтышса, алардын кара баштарына көрүнсүн* ("Ала-Тоо").

В.: Кара башыңа көрүнгүр! *Андай кара башыңа көрүнгүр, төрөлөр күнү асман жарылып кетчүдөй күркүрөйт имиш* (Осмоналиев).

КАРА БАШЫҢДЫ ЖУТКУР! Өлгүр, өлүп кеткир, өлүп калгыр деген маанидеги каргыш. *Кара башыңды жуткур! Бутумду сыйра басып койдуңбу?* (Убукеев).

КАРА БЕТ. к. Бети кара.

КАРА БЕТ БОЛУУ. Уят болуу, маскара болуу, шермендеси чыгуу. *Кара бет болуп кантип барам?* (Абдукаимов). *Кара жолтой, кара бет болдуң, эшиктен үйгө башың кире электе эриңди жалмадың* (Жантөшев). *Анда ата-энеси кара бет болуп, өзү тозокто жалбырттайт да* (Осмоналиев).

КАРА БЕТТИК. Уятсыздык, жүзү каралык, ары жоктук, маскаралык. *Мен өзүмдүн кара беттигимди жашырып, өзүм менен кошо алып кетким келбейт* (Убукеев).

КАРА БОЛУУ. Жөлөк, тирек болуу, арка болуу. *Элге кара болуп турсун үчүн эр Эшимди жигиттери менен Ала-Букага таштап, Исхак Чаткалга ашып кетти* (Касымбеков).

КАРА БООР. 1. Бөлөк өсүп, өзүнүн тууган-туушкандарына кайдыгер болуп калган. *Жаман чапан кийгиздим Катыгып адам болсун деп, Кара боор жургүздүм* (фольк.). - *Аялыңда кеп жок, кеп кара боор жолдоштордо* (Алышбаев). *Бир көргөн киши жеткен түнт, кишиге ымаласы жок, кара боор дегидей* (Алышбаев).

2. Таш боор, ырайымсыз, боору таш, адамкерчилиги жок. *Адамдын тагдырын кандай кара боор акчага сатат* ("Ленинчил жаш"). *Артынан бала ээрчибеген кара боор как баштан опо таппайсың* (Укаев). *Чыныкан өзүнүн кара боор, катуулугуна ушул айткан уу сөздөрүнө өкүнгөн жок* (Абдукаимов).

3. Кедей, колунда жок, жарды. *Кара боор адамдын кызы ыпча жакта жургөнү жакшы* (Сыдыкбеков). *Ага кара боор журт илгеритен багынган* (Сыдыкбеков).

КАРА ДАЛЫ. Турмушка чыгар маалынан өтүп калган, жашы өтүп кеткен кыз. *Бир эсептен сиздики туура, минтип кара далы болуп калдым* (Тойбаев). *Кара далы бойдон калсам да, сүйүүсүз турмуш курбайм* (Борбиев). *Же кара далы болуп отура бересиңби?* (Борбиев).

КАРА ЖААК. 1. Чечен, сөзмөр, жаагын жанып мыкты ырдаган төкмө акын. *Кара жаак, жез таңдай, Кайраным, Током, аманбы?* (Токтогул). *Кара жаак, жез таңдай, Ырчы чечен аралаш Баары келсин тоюна* ("Манас"). *Экинчиси - Чүйдөгү кара жаак Калмурза, ал шордуу кошоматчылыгынан тапты* (Бейшеналиев).

2. Тилдүү, ооздуу, шакылдаган, сүйлөөк, тажаал. *Тил-ооздуу кашанган бир кара жаакка жолуксам кантет элем* (Саатов). *Ушундай кара жаак катын болот экен ээ?* (Бердикеев). *Саат баскырдын үйүнө баргандан бул кара жаак катынга кабылбай калат белем?* (Бердикеев).

КАРА ЖАН. к. Кара баш.

КАРА ЖАНДЫ КАЛКАЛОО. Керт башын коргоо, өз кызыкчылыгы үчүн аракеттенүү. *Үйүңдөн чыкса "капарың", Кара жанды калкалап, мындай качып кутул акырын* (Тоголок Молдо).

КАРА ЖАНДАН ТҮҢҮЛҮҮ. Аябай коркуу, үрөйү учуу, жүрөгү түшүү. *Туткундар кезек эми бизге келди дешип кара жандан түңүлүштү* (Осмоналиев).

КАРА ЖАНДЫ КАРЧ УРУУ. Бардык күч-кубатын, мүмкүнчүлүгүн жумшоо, тынбай аракеттенүү, жаны тынбай, тынымсыз катуу иштөө. *Кара жанды карч урган Жаркынбай там-таштуу, мал-жандуу, очор-бачар* (Бейшеналиев). *Мен биякта кара жанды карч уруп ага акча жөнөтүп турсам* (Бердикеев). *Жөндөн жөн эле далбастап, кара жанды карч уруп кыйнала бергиле* (Медетов). *Ошого бир шыпаа болор бекен деп кара жанды карч уруп жүрүп, мобу оокатты таптым эле* (Саатов).

В.: Жанды карч уруу. *Жанды карч уруп иштедик* ("Ала-Тоо"). *Жанды карч уруп окуп, акылды байытуу керек* (Бейшеналиев).

Кара жанын карч уруу. *Сүрөтчүлөргө дайыма иш табылат, ар бир мекемеде, ишканада жумуш чыгат, Асек кара жанын карч урду* (Борбиев). *Куу турмуштун айынан жердин жети түбүнөн оор келип, кара жанын карч уруп иштеген колу жөндүү адамдар* (Бейшеналиев).

КАРА ЖАНЫН САБАЛОО. к. Жанын сабоо.

КАРА ЖАНЫН ҮРӨӨ. к. Жанын үрөө.

КАРА ЖАНЫНАН КЕЧҮҮ. к. Жандан кечүү.

КАРА ЖАНЫН ООЗУНА ТИШТӨӨ. к. Жанын оозуна тиштөө.

КАРА ЖАНЫН САБАЛОО. к. Жанын сабоо.

КАРА ЖАНЫН ҮРӨӨ. к. Жанын үрөө.

КАРА ЖЕЛИН. Сүтү аз, желининде сүтү болбогон, сүтү аз чыккан деген мааниде колдонулат. *Эчкиче опо бербеген Кара желин уйлардан Каймак сүтүн алышат* (Аалы). *Кара желин картаң кой, Каруусуз козу бага албайт* (Осмонкул).

КАРА ЖЕМСӨӨ. Жегич-ичкич, алдым-жуттум, паракор. *Баягы кара жемсөөлөр дагы мыкаачылыгын карматкан экен ээ!* ("Ала-Тоо"). *Токтогул өз очогуна күл тартма, кара жемсөө, зордукчул, ырайымсыз болуш-бийлерди ачык сынакка сала баштады* (Касымбеков). - *Залим, кара жемсөө деп, жаңы эле бий атпайга, болуш атпайга кинээ айтып, күнөө коюп жүрөсүң* (Касымбеков).

КАРА ЖЕРГЕ КИР. Жемелөө, тилдөө иретинде колдонулат. - *О, катының менен кара жерге кир, - деп жекирген Карасакал, анын сөзүн бөлүп кетти* (Абдыраманов). *Алдырар күнү жазгырар... мен кара жерге кирейин* (Тойбаев).

КАРА ЖЕРДИ ЖАРУУ. Катуу кыйкыруу, өкүрүп-бакыруу. *Калың эл өлүктү коюп кайтканда, жалпы өкүрүк кара жерди жарып кете жаздап, анан айылды бут тым-тырс каптады* (Эшмамбетов).

КАРА ЖЕР ТАРДЫК КЫЛУУ. 1. Абдан сүйүнүү, катуу толкунданууу, кубанычы койнуна батпоо. *Төбөм көккө жетип, кара жер тардык кылып, кайда батарымды билбей турганымды көр!* (Эшмамбетов).

2. Айласы кетүү, эмне кыларын билбөө (көбүнчө уят болгон учурга карата колдонулат).

КАРА ЖИН. Абдан катуу ачуу, каар. *Шатмандын топон суудай бир келген кара жининен чочуладыбы, тек каяша кылбай ал отуруп берди* (Акматов).

КАРА ЖИНИ КАРМОО. Буркан-шаркан түшүп катуу ачууланууу, каарын төгүү. *Айласы кеткен жаш акын эми кара жини кармаган адамга долуланып өзү мыкты деп түшүнгөн ырларын үстөккө бостон окуп кирди* ("Кыргызстан маданияты"). *Ошондон улам ыза болгон байкуш апамдын кара жини кармай кетти окшойт* (Акматов).

КАРА ЖОЛТОЙ. Жамандыкты, кырсыкты кошо ала келе турган, жолу катуу. *Каалабасаң кара жолтой немени талкалап сал* (Медетов). *Кара жолтой болдуң, эриңди жалмадың* (Жантөшев). *Маа калганда Чүрөктүн Орою суук кеби бар, Кара жолтой шуркуя сала турган чени бар* ("Сейтек").

КАРА ЖОЛТОЙЛУК. Жолу катуулук, жамандыкты, кырсыкты, бактысыздыкты алып келе тургандык. *Кара жолтойлуктан качан болсо жамандыкты ээрчите келесиң* (Баялинов). *Кожоюндарым бул кырсыкты менин кара жолтойлугуман болгондой көрүшөт* (Элебаев).

КАРА ЖҮЗДҮҮЛҮК. Уяты жоктук, шермендечилик. *Мына ушул калп, алдамчылык, кара жүздүүлүктү Жолболдуев жашырып-жаппай, уялып да койбой Качыкеге ачык айтты* (Абдукаимов).

КАРА ЖҮРӨК. Ниети бузук, кара санатай, оң санабаган, кара ниет. *Кара жүрөк-залимдер кайыштай кести демимди* (Токтогул). *Кара жүрөк Канчоро Кан болуп бийлик жүргүздү* ("Семетей"). *Ошондо жылкы адамдын канаты болуп турганда чыгыштан селт этпес, кара жүрөк кан ичээр кол башчылар чыгат* (Осмоналиев).

В.: Кара көңүл. *Кара көңүл адамдан Бөлө жүр дайым чегинди* (Жантөшев). *Кара көңүл Канчоро Байгамбардай Бакайга каарын төгүп кордуктап* ("Сейтек").

Кара ниет. *Адам бактысын байлаган кара ниет тажаалдар чыккан* (Жантөшев). *Алар кара ниет эмеспи?* (Медетов).

КАРА ЖЫЛ. Кар жаабаган жыл, карсыз жыл. *Быйыл кара жыл болду.*

КАРА КАГАЗ. Согушта курман болгондорду билдирүү үчүн жиберилген кабар. *Касымдын кара кагазы жарым ай мурун колхозго келген экен* (Айтматов). *Балдарынан кара кагаз алгандан кийин таенем алма багына карабай айыл арасына көчүп барды* ("Советтик Кыргызстан"). *Кырк үчүнчү жылы күйөөсүнөн кара кагаз алган* (Мырзаев).

КАРА КИЙИНҮҮ. к. Кара кийүү.

КАРА КИЙҮҮ. Кара жоолук салынып, кара кийим кийип аза күтүү. *Мен жыйырма тогузумда кара кийингемин* (Медетов). *Жалгыз бой калган Зейнеп кара кийип бир аз отурган соң, жан багыштын аракетинде баласын колдон жетелеп алып тамчыларга кошулган болчу* (Айтматов).

КАРА КӨЗҮ. Дал өзү, нагыз өзү. *Бузукунун кара көзү экен, Бузуп айткан жалган сөзү экен* (фольк.).

КАРА КӨЗҮ КАШАЮУ. Оор кырсыкка, чоң жоготууга дуушар болуу. *Балам өлүп, кара көзүм кашайгандан бери, ошонун досторун эш тутуп жүрөм* (Бердикеев). *Бизди кудай урду, кара көзүбүз кашайды* (Казакбаев). *Соо калтырбайт ко, кудурет, кара көзүмдү кашайтып* (Бердикеев).

В.: Көзү кашаюу. *Көзүм ушинтип кашайбадыбы! - деди Ажар Айнанын жүзүн аймалай бакырып* (Жоошбаев).

КАРА КӨЗҮН КАШАЙТУУ. Чоң кырсыкка учуратуу, шорун катыруу, түбүнө жетүү. *Ач бел, куу жондо жат көзүнө бир тууган болбосок, катын жандуу сарттар кара көзүбүздү кашайтат* (Сыдыкбеков). *"Коку-уй, кара көзүмдү кашайтып кеткенби, кокуй?!" деген жаман ою менен ичкери жулунуп кирди* (Касымбеков).

В.: Көзүн кашайтуу. *Маа караба, балам, кутулуп кеткиле, колго түшсөңөр көзүңөрдү кашайтат* (Сыдыкбеков).

КАРА КӨҢҮЛ. к. Кара жүрөк.

КАРА КӨҢҮЛ БОЛУУ. Жүрөгү айланып, өзүн начар сезүү, көңүлү айнып кускусу келүү. *Энем эки күндөн бери кара көңүл болуп, эч нерсеге кызыкпайт, көлөкөдөн чыкпайт* ("Ала-Тоо").

КАРА КӨҢҮЛҮ КАРМОО. Көңүлү карануу, ниети бузулуу. *Кара көңүлү кармаса, бербей коет* ("Ала-Тоо"). *Кара көңүлү кармаса, атасын сен дейт* ("Кыргызстан маданияты").

КАРА КӨПӨЛӨК АЙДОО. Кырсык, мээнет чырмоо. *Элди кара көпөлөк айдады.*

КАРА КУРСАК. Жалан караандай курсагы үчүн иштеп, эптеп жанын баккан адам. *Үйдөгүлөрдүн көбү өзү болжогондой ушу тегеректеги кара курсактар экен* (Сыдыкбеков).

КАРА КҮЧКӨ. Калп эле, курулай. *Кайын атам кара күчкө жайымды сураган болду да чыгып кетти* ("Ала-Тоо"). *Кара күчкө катырып күлдү* ("Советтик Кыргызстан"). *Муну уккан ата-эне уулун кара күчкө кыстап, адабият китептерин күнүгө эки маал окушат* ("Чалкан"). *Ал бир жаман ой ойлоп, кара күчкө күлдү* (Абдукаимов).

КАРА КЫЛДЫ КАК ЖАРГАН. Бардыгына бирдей калыстык кылган, эч кимге жан тартпаган. *Ушул Алапайдын бир ыгын келтирип бергиле, эмгегиңер эсте. Кара кылды как жарган калыссыңар* (Өгөбаев). *Бердиштей кара кылды как жарган калысты кайдан табасыңар?* (Ш.Үмөталиев). *Кара кылды как жарып акыйкатты туу кармаган бийлер, Аргын менен Тезекбайдын мээнети сиздердин колуңуздарга түштү* (Өгөбаев).

КАРА МАЛ. Уй, төө, жылкы сыяктуу ири мал. *Кара мал, алтын, күмүшкө Калктын башы адашты* ("Манас").

КАРА КЫЛУУ. к. Кара тутуу.

КАРА МУРТӨЗ. Кыялы терс, таш боор, кыянатчыл, адамга жакшылык кылбаган. *Киши кара муртөз, киши ак көңүл - дааналана берет* (Осмоналиев). *Өзүң деле байкагандырсың, жеткен кырс, кара муртөз неме* (Бердикеев). *Мен кара мүртөз, таш боормун* (Абдукаимов).

КАРАНДАЙ СУУК. Жаан-чачын болбой, кар жаабай, күн ачык болуп тургандагы өтө катуу суук, ызгаар. *Кыймылсыз селдейип тура калсаң өпкөдөн өткөн карандай суук колдорундун учтарын, беттериндин отун ийне менен сайгандай тызылдатып иет* (Кыдырмышев).

В.: Кара суук. *Түгеген түкүрүк жерге түшпөй тоңуп, жаланган кара суук колу-бетти аймалайт* (Бердикеев).

КАРА НИЕТ. к. Кара жүрөк.

КАРА НИЕТТИК. Кара санатайлык, ою бузуктук, ниети жамандык. *Алар кара ниеттик кылышып, азыктулуктөрүн катып коюшкан* (Бектенов). *Кара ниеттик менен ак ниеттик атам замандан бери кармашып келе жатыптыр* (Бердике-

ев). *Ал эми арамзалык, кытмырлык, кара ниеттик сыяктуу уюткусу күчтүү болсо, андайлар деги эле өзгөчө өгөй учурап кыйын-кыстоо учурунда жамандыкка өлчөбөй койбойт экен!* (Медетов).

КАРАН КАЛУУ. Эч кароосуз, багуусуз, жалгыз калуу. *Каран калган жетимим, Каран түндү салбагын* ("Сейтек").

КАРАН КҮН! Өтө кайгырганда, чочуп кеткенде, аябай корккондо, катуу нараазылыгын билдиргенде колдонулат. *Эмне дейт каран күн, кудай? Каран күн, айта көрбө! Ысмайыл акемен кара кагаз келди... Каран күн түштү биздин үйгө* (Мырзаев). - *Эй, каран күн, бизге кошоматтан башка, чокубузду колубуз менен калкалаштан башка арга калган жок беле?...* (Касымбеков).

В.: Кокуй күн! *А, кокуй күн, дагы эмне болуп кетти! - ыя, кокуй күн, көңүл иши куруп кетсин!* (Бердикеев).

КАРАН КҮН ТҮШҮҮ. Кырсык чалуу, балакет басуу, кайгы каптоо, азап чулгоо. *Келин ошентип башындагы бактысына ишенип-ишенбей кыйды болуп турган чакта капыстан кырсык басты да, кайрадан каран күн түштү* (Акматов).

КАРАН ТҮН. Кыйынчылык, чоң кырсык, өтө оор абал. *Калдайган калктын башына каран түн мынча келе элек* ("Манас"). *Түйгундардан айрылып, Каран түн түштү Манаска* ("Манас"). *Карындашым Зууранын башына каран түн түшүптүр* ("Кыргызстан аялдары").

В.: Кара түн. *Жалпы эле Журттун башына кара түн түшүптүр* (Бектенов).

КАРАҢГЫДА КӨЗ ТАПКАН, КАПИЛЕТТЕН СӨЗ ТАПКАН. Өтө кыйын, айлакер, амалкөй. *Бир үйдө караңгыда көз тапкан, капилеттен сөз тапкан чечен бу түшкөн дүйнөнүн бир жери кем, бир жери сөлпүк экенин байкады* (Көчкөнов).

КАРАҢГЫ ЖАМЫНУУ. к. Түн жамынуу.

КАРА ООЗ. 1. Абдан каардуу, кишиге тайманбай кол салма, коркунучтуу (жырткычтарга карата). *Кара ооз аюуга катылса, чайнап салат* ("Ала-Тоо").

2. Тили суук, албуут, ажаан. *Кандай кара ооз неме эле, жаагын басып койсоңорчу. Ак кемпир жалакор, кара ооз катындын сөзүн кулагына илген жок* (Укаев).

КАРА ООЗУҢА КАН ТОЛГУР! Жаман, жагымсыз сөз айткан же жаман иш кылган кишиге карата жек көрүү маанисинде колдонулат. - *Бул кандай кара оозуңа кан толгур эле?! Кайдагы торпок?!* (Өгөбаев). *Ушундан кийин катуу айтсам, кара оозума кан толсун, - деди* (Бердикеев).

КАРА ӨЗГӨЙ. Чыр, чатак, кыянатчыл, кара санатай, уят-сыйыты жок, жандими. *Маркум атасы жакшы киши эле, уулу кайрымы жок кара өзгөй чыкты* (Жусупов). *Салыймага Бозгунчудай кара өзгөй күйөө керек беле?* (Егиналиев). - *Кийин кол бошогондо куран окутарбыз, - деп кара өзгөй жардыгын ашырды* (Бейшеналиев).

КАРА ӨЗГӨЙЛҮК. Кара санатайлык, катаалдык, кыянатчылык, уятсыздык. *Ушул жерде да кара өзгөйлүк кылдым, наадандык кылдым* (Мырзаев). *Тазабек кара өзгөйлүгүн карматса, өз элинен алыста, бөтөн жерде коколой башы жүргөн молдокеңдин сазайын окутуп коюшу ыктымал* (Сыдыкбеков). *Кара өзгөйлүк менен алган акчасын кайтарып төлөй турган болгондо Молдакунов прокурор Жумабаевге мөгдүрөп барган* ("Чалкан").

КАРА ӨЗӨК МААЛ. Оокат-аш тартыш болуп турган үзүмчүлүк

мезгил. *Кайын атам кара өзөк маалда урушка кеткен экен, ошол бойдон кайтып келе элек* ("Советтик Кыргызстан").

КАРА ӨПКӨ БОЛУУ. Ооруп калуу, илдетке чалдыгуу. - *Базарга жете электе эле кара өпкө болуп ооруп калды, - деди Элебес* (Мидин Алыбаев).

КАРАП ЭЛЕ ТУРГАНДАЙ. Өтө кооз, абдан сулуу, бөтөнчө жарашыктуу. *"Чымын көчөт", "килем көчөт" менен чырмалган чийлер карап эле тургандай* (Ш.Үмөталиев).

КАРА СААТ. 1. Ак санабаган, кара санатай, кара ниет, шум. *Кыргыны ката кетпеген кара саат жан экен* ("Эр Төштүк"). *Каап, кайдан кара саат сенин "мөлтүрөгүнө асыл" деген тилиңе кирдим эле* (Бейшеналиев).

2. Абдан кыйын, кырсыктуу, татаал, азаптуу деген мааниде. *Карыспандын кара суусу бар Кара саат ушу бар* (фольк). *Кара саат жолу бар* (фольк.).

КАРА СААТ ЧЫРМОО. Кырсык каптоо, балакет басуу, азапка туш болуу. - *Молдо дос, дагы кара саат чырмады* (Бейшеналиев).

КАРА САНОО. Бирөөгө жамандык издөө, кара ниеттик, кыянаттык кылуу. *Анын эмне мага кара санай турган жөнү бар?* (Байтемиров). *Бардыгыңар кулагдар болуп койгула, бизге кара санап, көпүрөөнү бузган ким?* (Жантөшев). *Кара санаганды өлгөндөй жек көрөм* (Бектенов).

КАРА СӨЗ. Чыгарманын ыр түрүндөгү эмес, жөнүнчө, кадыресе сүйлөө түрүндөгү формасы же анын тили. *Кара сөзгө караганда ырдын айырмасы эмнеде?* ("Кыргызстан маданияты").

КАРА СУУГА КАН КУЮУ. Бүлүндүрүп жиберүү, бүлгүнгө учуратуу. *Кара суугa кан куйган Бир канкорду тууган бейм* ("Манас").

КАРА СУУДАН КАЙМАК АЛУУ. Өтө эпчилдик, айлакерлик иш кылуу, ар нерсенин ыгын, амалын таба билүү. *Бирок элдин мулкүнө суук колун салып, кара суудан каймак алгандардын машинасы биринчи эле бурулушта бузулду* ("Советтик Кыргызстан").

КАРА СУУК. к. Карандай суук.

КАРАСЫН АЛУУ. *этн.* Жыл маалына жеткенден кийин аза күтүү убагында кийген кийимин чечтирип, башка кийим кийгизүү (көбүнчө күйөөсү өлгөн аялдарга карата). *Салт ушундай, төркүндөрүн чакыртып, Айзааданын карасын алып, кааласа башын ачып, уруксат кылышы ыктымал* (Касымбеков).

КАРА ТААНДАЙ. Абдан көп, сан жеткис, жайнаган. *Күндө кара таандай ылайчы, бакчачыларга союш, суусун жеткирүүнү токтотушту* (Бейшеналиев). *Эмне эле кара таандай чогулуп, ажылдап калгансыңар?* (Мырзаев). *Кара таандай жайнаган колду баштап, алоолоп батышка түрүлөт* (Осмоналиев).

КАРА ТАЛАШУУ. Бирөөнүн жардамын күтүп, жанын калкалоого, кыйынчылыктан кутулууга аракеттенүү, жан аргасын издеп далбасалоо. *Эл кара талашып, алактап кетип баратып, Муз-Арттын күркүрөгөн суусуна көч-мөчү менен чуркурап кириште* (Элебаев). *Ал кара талашып жуушап жаткан койду аралай чуркады* (Аалы).

КАРА ТАМАН. Кедей, кембагал, жарды, колунда жок, томаяк. *Мандикерликке баруу кара тамандардын иши* ("Ала-Тоо"). *Кара таман кедейлер, жалпы түшкүн оң жолго* (Тоголок Молдо). *Кара тамандар Тоозактын сөзүнөн чыгышпайт* (Абдукаримов).

КАРА ТАШТЫБЫ! Балакеттиби! (бир нерсенин орундалбай, ордунан

чыкпай тургандыгын күчөтүү, таасындоо маанисинде колдонулат). *Карганы күйкө кара ташты алсынбы? Кара ташына арман кыласыңбы? Заман азыр кедейдики* (Каимов). *Кенде кара ташты бычак болсунбу?*

КАРА ТАШТЫ КАК ЖАРУУ. к. Кара кылды как жаруу.

КАРА ТЕКЕ СҮЗҮҮ. Ойдо жок жерден кокустук болуп, кырсыктап, бузулуп, ордунда болбой калуу. *Кара теке сүзгөндө, каргашалуу күржунду кайдан ала койдум эле* (Саатов). *Жетимиштеги пенсионерди кайсы кара теке сүзүп жүрөт?* ("Советтик Кыргызстан"). *Бул жерге кайсы кара теке сүзүп келдим экен* ("Чалкан").

КАРА ТЕР БАСУУ. Катуу кыйналып, көл-шал түшүп тердеген абалда болуу. *Сөөктөрү кара тер басып, бирок уйкуга карамыгып, көзү бир аз илине калды* (Бердикеев). *Кайра аркасына чыгып бастыра албай кара тер басты* (Абакиров).

В.: Кара терге түшүү. *Мени кыздын ыры шердентип ийди, кара терге түшүп кар күрөдүм* (Жусупов). *Ит урсө терезеден көчө карап Калича кара терге түшүп турган* (Абакиров).

КАРА ТИЛИН КАЙРАГАН. Чечен, сүйлөгөн, жаагын жаныган, какшаган. *Кара тилин кайраган Кальң топко сайраган* ("Манас"). *Кара тилин кайраган Кан алдында сайраган* ("Манас").

КАРА ТУМАНДАЙ КАПТОО. Өтө көп болуп каптап кетүү. *Арпадан кол жуудук, чегиртке кара таандай каптап кирди* (Бердикеев).

КАРА ТУМШУК. Бактысыз, байкуш, ырысы жок, шордуу. *Уйкучулугуна жараша бул кара тумшуктун соргоктугун кантейин* (Убукеев). *Ошо кара тумшук, куу аяк, Качырып жоого кире элек* ("Сейтек"). *Кара тумшук жайнагыр, "Калк меники" деп чыгат* ("Семетей").

В.: Куу тумшук. *Баягы куу тумшук бала энесине кетип калган тура! - деп Сыпай жеңе арыздана кетти* (Убукеев).

Кем тумшук. *Бул кем тумшуктун кылганын кара* ("Ала-Тоо").

Тумшугу жок. *О, тумшугу жоктор, тургула! - деген Бурманын катуу дабышы менен селт ойгонуп кеттим* (Элебаев).

Тумшугу тайкы. *Туулгандан жалгыз кыз, тумшугу тайкы мен элем* ("Курманбек").

КАРА ТУТУУ. Бирөөгө ишенүү, ага таянып бел байлоо. *Аны эмнегедир жанатан бери Шааркан ичинен кара тутуп калган* (Мавлянов). *Токтогул кеткенген манаптардан жалтанбай, аны кара туткан кальң элди чыйралтып октолгон ырды жаадырды* (Бейшеналиев). *Жалгыз сени ээрчип, жалгыз сени кара тутуп, жалгыз сени эл да, туулган жер да тутунуп, ыргыткан ит шыбагы менен күн өткөрүп жүргөн* (Касымбеков).

В.: Кара кылуу. *Кара кылып кармаган, Кадимки эр Чубактан айрылдым* ("Манас"). *Эгиз козудай ээрчишкен балдары аны кара кылышат* ("Советтик Кыргызстан").

Каран кылуу. *Сенден башка караан кыларым жок* ("Ала-Тоо"). *Караан кылды деп уктум, Аты ургаачы Куялы...*("Сейтек")

Караан тутуу. *Силерди киши деп, караан тутуп, ишенип жүргөн мен акмак* (Медетов). *Күйөөсү үйүнө келе калса, эмнегедир аны караан тутуп, ага жан тартчу болду* (Медетов).

КАРА ТҮН. к. Каран түн.

КАРА ЧАБУУЛ. Чапкылаган катуу жүрүш. *Мурункудай кара чабуулга салбай, аттарды теминише зыпылдатып бастырып баратышат* (Жантөшев). *Ырысы жоктун аты кара чабуулда жүгүрөт* (макал).

КАРА ЧАБУУЛГА ТҮШҮҮ. Дүрбөлөңгө түшүү, бүлүнүү, бүлүк түшүү. *Адамдар кара чабуулга түшүп издебесе, менин дагы конгум келер эле, - деди Абдылас* (Эсенканов). *Убаданы бек аткарган ал уйчу Нускени кара чабуулга түшүп издегендерге төртүнчү күнү айтат* (Осмоналиев).

КАРА ЧАМГАРАК. *этн.* Салт боюнча атасынан мурас катары эң кичүүсүнө калуучу үй (боз үй).

КАРА ЧЕГИРТКЕДЕЙ КАПТОО. Ченемсиз көп болуп жабыла кирүү, быкбырдай кайнап басып калуу, өтө көп болуп жайнап кетүү. *Сибирь жактан актардын колу кара чегирткедей каптап кирди* (Эшмамбетов).

КАРА ЧЕЧЕКЕЙ. Абдан, өтө жакын, өз көзүндөй болгон, анык, чыныгы (туугандык, жакындык жөнүндө). *Мен, Аманбектин кара чечекей агасы Кожекемин* ("Чалкан"). *Мен сени кара чечекей бир тууганымдан артык көргөмүн* (Бердикеев). *Байымбет кара чечекей боордошундай кам жеп, үйрүлгөн досуна ыраазылыгын айкындады* (Бейшеналиев).

В.: Кара чечекейдей. *Кара чечекейдей болгон, өзүнүн көздөй кишисин алып келди* ("Бишкек шамы").

КАРА ЧЫЧКАН АРАЛАТУУ. Мамилени бузуу, ортосуна от жагуу, араздаштыруу. *Таттыгул кантсе да Мубарек экөөбүздүн ортобузга кара чычкан аралатып, студенттик кезден берки сыйлуу-сыпайы аралыгыбыздын бекем дубалынын кайырын чайыр кылып, заматта бузду да кетти окшойт* (Казакбаев).

КАРА ШАМАЛ. Жаан-чачынсыз ызгаардуу катуу шамал. *Ноябрдын башталышында эле кара шамал күчөп, андан кийин калың кар түштү* (Мырзаев).

КАРА ШАРШЕМБИ. Оор күн, элдик ишеним боюнча бул күнү иш кылууга, жол жүрүүгө болбойт. *Кара шаршембби күнү да мен аны бүтүрүп коем.*

КАРА ЭЛЕЧЕК КЫЛУУ. Эр бүлөсүнүн баарын өлтүрүп, аялдарын жесир калтыруу. *Каптап журтун кырамын, Кара элечек кыламын* ("Манас"). *Кыргыз бүткөн баарысы Кара элечек болду де* ("Манас").

КАРА ЭТТҮҮ. Тез арыктай турган, этин бир калыпта сактай албаган, борпоң, бош (көбүнчө жылкыга карата). *Кара эттүү мал экен, бат эле арыктап кетти.*

КАР БАСУУ. Бир жашка чыгуу, бир жаш болуу (элдик эсеп боюнча бир кар басуу - бир жашка чыккандыкка барабар болгон). *Учар көп жашады, он алты кар басты* ("Ленинчил жаш").

КАРГА БОК ЧОКУЙ ЭЛЕКТЕ. Эртең менен эрте, таң заардан, таң азандан. - *Кеттиби карга бок чокуй электе? - Кетти* ("Кыргызстан маданияты"). - *Эл-журт тынчылыкпы? Эмне болуп кетти? Карга бок чокуй электе келиптирсиң?* ("Кыргызстан маданияты").

В.: Карга кык чокуй электе. *Ушуну шылтоолошуп, таң заардан карга кык чокуй электе жетип келишет* (Борбиев).

КАРГА КЫК ЧОКУЙ ЭЛЕКТЕ. к. Карга бок чокуй электе.

КАРГА-КУЗГУНГА ЖЕМ БОЛУУ. Талаада өлүп, сөөгү көмүлбөй калуу. *Ач бел, куу жондо өл! Карга-кузгунга жем бол! Кутурган иттей кылып атып салышсын!* (Айтматов).

КАРГАНЫН ШЫЙРАГЫНДАЙ. Капкара, көрүнүшү өтө жагымсыз, начар. *Карганын шыйрагындай болгон немени кайдан ээрчитип алгансың* ("Чалкан").

КАРГА ШЫЙРАК. Абдан кир, кычы (көбүнчө бутка карата). *Бала көрбөгөнсуп, бала бакпагансып, айыл жеринде чоңойбогонсуп, мунун ме-*

нин баламды карга шыйрак дегенин карасаң! ("Ленинчил жаш").

КАРЕГИ МЕНЕН ТЕҢ АЙЛАНУУ. к. Көзүнүн агы менен тең айлануу.

КАРЕГИ МЕНЕН ЧИМИРИЛҮҮ. к. Көзүнүн агы менен тең айлануу.

КАРЕГИНЕН ТЕГЕРЕНҮҮ. к. Көзүнүн агы менен тең айлануу.

КАРЕГИН ЖАШ ЧАЮУ. Көзүнө жаш алуу. *Чалдын көзү шамдай балбылдап, карегин жаш чайды* (Сыдыгалиев).

КАРТ БӨРҮ. Көптү көргөн, турмуштун ысык-суугун башынан өткөргөн, кексе, кагылып-согулган. *Ал далайды баштан өткөргөн карт бөрүнүн бири* (Сыдыкбеков). *Кулбаш карт бөрүнүн колунда* (Абдукаримов).

В.: Карт шумкар. *Манчыркаган жаш манап Дүр карт шумкар менен кызыл эт балапандын эриш-аркак болорун бөгөйт* (Бейшеналиев).

КАРУУСУ КАЗЫК, БАШЫ ТОКМОК БОЛГОНЧО. Өмүрү өткөнчө, карыганча, узак мезгилге чейин. *Каруум казык, башым токмок болгончо сенин эшигиңде иштедим* ("Ала-Тоо").

КАРУУ ЭТИ КАТА ЭЛЕК. Жаш, баралына келе элек, жетиле элек. *Балтыр эти толо элегинде, каруу эти ката элегине карабай, айылдагы жеңилди жерден, оорду колдон алды* (Абакиров).

КАРШЫ АЛУУ. Бирөөнү чын ыкласы менен тосуп алуу, күтүп алуу. *Мусабек уулунун жогорку даражалуу болгонун бөтөнчө кубаныч-туулук менен каршы алды* (Сасыкбаев). *Ал инисин жылуу жүз менен каршы алды* (Бердикеев).

КАРЫЛЫККА БАШ КОЮУ. Улгая баштоо, картайганын сезе баштоо, жашы илгерилөө. *Адамкулдун сакалы ого бетер агарып, тулку-боюшүйүп, кичине эңкее тартып, карылыкка баш коюп калган экен* (Алыбаев).

В.: Карылыкка моюн сунуу. *Бул кезде Бейше-Баатырдын жашы жетимишке таянып, карылыкка моюн сунуп калган экен* (Медетов).

КАРЫСЫН КАЗЫК, БАШЫН ТОКМОК КЫЛУУ. к. Каруусун казык, башын токмок кылуу.

КАРЫШКЫРГА КОЙ КАЙТАРТУУ. Алдым-жуттумдарга, шылуундарга жол берүү, аларга ишеним кылып, мүмкүнчүлүк, шарт түзүп берүү. *Кыскасы, карышкырга кой кайтартыптырбыз дечи* ("Советтик Кыргызстан"). *Биз көп учурда өзүбүз байкабайбыз. Карышкырга кой кайтартып койдук* (Байтемиров). *Карышкырга кой кайтартып койдук дейт Татыбек* (Байтемиров).

КАРЫШКЫР СОТУ МЕНЕН ЖАЗАЛОО. Өз билгендей айтып коюу, каалаганындай күнөөлөө. *Карышкыр соту менен жазалап, касап да өздөрү, бычак да өздөрү болду* (Ш.Үмөталиев).

КАСАМ ИЧҮҮ. Каргануу, ант берүү. *Эки бардаңкеден кырк гана мылтык берилип, өз алдынча карыш жортпой турган болуп, аскер башынын алдынан касам ичип чыкты* (Касымбеков). *Касам ичип анттанышат* (Осмоналиев).

КАСТАРЫН ТИГҮҮ. Абдан каршыгуу, душмандык кылуугa, жамандык ойлоого ниеттенүү. *Жутаке менен Түнкатар молдонун тукуругу боюнча кастарыңды тигип калганыңды билем* (Жантөшев). *Бул журттун зоруна да, букарасына да кастарын тиккен душман катары кутуруп жатышат* (Касымбеков). *Чоюбек кастарын тигип жүрбөсүн бизге* (Бейшеналиев).

В.: Касын тигүү. *Касын тиккен душман Акматты камоого алып калганына көзү жетти* (Жантөшев). *Касын тиккен душманды Кыйратып мөрөй алышса* ("Мендирман").

КАСЫРЕТ КАГУУ. Арман кылуу, убайым тартуу. *Түшүнүп, ал дагы өз ичинен касырет кага "кантели, эми, кантели"...дегени сезилип, асте башын ийкегилеп турду* (Касымбеков).

КАТАРДАН ЧЫГУУ. Оозго алынбоо, эске алынбоо, көңүл бурулбай калуу. *Ошол күндөн баштап оозго алынбай Жангечти катардан чыгат* (Осмоналиев).

КАТКАН ЖАРАНЫ ТЫРМОО. Тынчыган ишти кайра козгоо, унут болуп бара жатканды кайта жаңыртуу, жаңылоо. *Каткан жараны тырмоого, тынчыган көңүлдү ачууландыруга, адамдарды кайраштырууга турпаты менен жаралган Каптал анда тирүү* (Осмоналиев).

КАТКЫРЫГЫ ТАШ ЖАРУУ. Катуу күлүү, өтө көңүлдүү, көңүлү куунак жүрүү. *Каткырыгы таш жарып, Катуу күлүп калышып* ("Манас"). *Каткырыгы таш жарып, дайыма шайдоот жүрө турган* (Саатов). *Каткырыгы таш жарат, Каны сүюк кысталак* (Көчкөнов).

КАТУУ БАШ. Сараң, битир, зыкым, колунан эч нерсе чыкпаган. *Мен зыкыммын, катуу башмын* ("Чалкан"). *Кыйын экен катуу баш, Карын майын жардырган* (Осмонов).

КАТУУДАН КАЗАН, ЖУМШАКТАН КҮЛҮН КАЛТЫРБОО. Тыптыйпылын чыгаруу, жер менен жексен кылуу, быт-чытын чыгаруу. *Сен бул элдин катуудан казанын, жумшактан күлүн калтырчу оюң барбы? - деди Чаки жасакерленип* (Ш.Үмөталиев). *Жер дүңгүрөткөн күчкө биригип, душманын кызыл уук кылып, катуудан казан калтырбады* (Көчкөнов).

КАТУУ КЕТҮҮ. Аша чабуу, чектен чыгуу, ченден чыгуу. *Бу Кайрыдин экөөбүз чогуу окуган жолдош да элек, көп катуу да кетпейли* (Бердикеев). *- Өтө эле катуу кетип жаткан жокпузбу, эже? - деп сурады Төлөмүш* (Бердикеев). *Койсоңузчу апа, кээде ушинтип катуу кетмеңиз бар* (Егиналиев).

КАТЫГЫН БЕРҮҮ. Жазасын берүү, кадемин катыруу, тийишкен кишиге өзүнүкүнөн катуу сокку уруу. *Катылган иттердин катыгын беребиз!* (Абакиров). *Анан жазмакей тоголонгон Молдонун катыгын берели* (Бейшеналиев).

В.: Катыгын колго берүү. *Зөөкүрдүк жасап, көңүлдү кирдетсе, анын катыгын колго берүү керек* (Медетов).

Катыгын колуна берүү. *Канкордун күлүн сапырган, Катыгын берип колуна Тилегин таштай катырган* (Бейшеналиев).

Катылгандын катыгын берүү. *Ошентип, Тайлак далай жолу катылгандын катыгын берген* (Бейшеналиев). *Сен тим эле катылгандын катыгын берчү кыз болгон турбайсыңбы* (Саатов). *Улугуна катылгандын катыгын берет* (Осмоналиев).

КАТЫП КАЛУУ. Сестейип туруп калуу, нес болгондой бир орунда жылбай туруу. *Анын муунун майда калтырак басып, ордунан жылбай, турган бойдон катып калды* (Ашымбаев).

КАШ-КАБАГЫН АЧПОО. к. Кабагын бүркөө.

КАШ-КАБАГЫН БАГУУ. Астыртан, тымызын байкоо салуу. *Аңгеме тутана албай, улуулар жагы бири-биринин каш-кабагын багып, күймөлө түшүштү* (Укаев).

В.: Каш-кабагын байкоо. *Көптү көргөн киши эмеспи, жигиттин каш-кабагын байкаштырыш үчүн акырын кеп баштады* ("Ала-Тоо").

КАШ-КАБАГЫН БҮРКӨӨ. к. Кабагын бүркөө.

КАШ-КАБАГЫНА КАРОО. к. Кабак-кашына кароо.

КАШ-КАБАКТЫН АСТЫНДА. Көз алдында, жанында. *Кайдуулат эми каш-кабагым астында го* (Бейшеналиев).

КАШ-КАБАКТЫН ОРТОСУНДА. Күтүлбөгөн жерден, бир заматта, көз ачып жумганча, тез эле. *Өлүм деген каш-кабактын ортосунда эле турбайбы* (Сыдыгалиев). *Ажал деген каш-кабактын ортосунда экен* (Ш.Үмөталиев). *Чын эле өлүмбү же азаппы, айтор, бул окуя каш-кабактын ортосунда болду* (Мырзаев).

В.: Каш менен кабактын ортосунда. - *Бизде өлүмдү каш менен кабактын ортосунда дейт, өлтүрсө - өлтүрөт* (Абдукаимов). *Көрсө, табияттын кырсыгы каш менен кабактын ортосунда тура* (Күшубеков).

КАШ КАГУУ. Белги берүү, ишарат кылуу. *Бактысына чиренип турган хан күйөө: "Жаның барбы? Ырда!" дегендей каш какты* (Көчкөнов). *Койчу жигиттердин бирин каш какып азгырат* (Абакиров).

КАШ КАЙТАРБОО. Кебелбөө, тоготпоо, кенебөө, былк этпестен, эч нерсеге назар салбастан. *А өрөөндүн терең кары али оор, каш кайтарбайт ко* (Өмүрбаев).

КАШ КАЙТАРУУ. Каршылык кылуу, тең тайлашуу, кыр көрсөтүү. *Улам бир балага өнөрүн көргөзүп жүргөн бул экөөнө каш кайтарган эч ким болгон жок* (Өмүрбаев).

В.: Каш кайруу. *Силердин ичиңерде аларга каш кайрар кимиңер бар?* ("Кыргызстан маданияты").

КАШ КАРАЙГАНДА. Күүгүмдө, көз байлаганда, караңгы түшкөндө. *Сулайман күндөгүсүндөй каш карайганда койду таш короого айдап келди* (Абдукаимов). *Кадырбек менен Асан каш карайганда аттары да, өздөрү да суй жыгылып, куру кол кайтышты* (Абдукаимов). *Каш карайганда кызы чырак жагып, атасын мейманканага киргизет* (Жигитов).

КАШ КАРАЮУ. Күүгүм кирип, көз байлануу, карангы түшүү, ирин-баран каптоо. *Каш карайып, эл орунга отурган маал* (Исмаилов). *Каш карайып кеч кирди* (Борбиев). *Каш карайып күн батты, Жылдыз толуп эл жатты* (Токтогул).

КАШ-КИРПИГИ БУЗУЛУУ. Мүнөзү, кыялы, кылык-жоругу терс жагына өзгөрүлүү. *Аны укканда Көкүмбайдын каш-кирпиги бузулду* (Бектенов).

КАШ ТАРТПОО. к. Каш кайтарбоо.

КАШЫК ДА МАЙ, ЧӨМҮЧ ДА МАЙ. Кененчилик, токчулук, молчулук, береке кирип, тамак-аш жетиштүү болуп калган абал. *Адам экен го деп эл да ыраазы: кашык да май, чөмүч да май* (Егиналиев). *Баягы тору бээни көтөрүп урдук, достугубуздун урматына, кашык да май, чөмүч да май, пай-пай-пай* (Медетов).

В.: Кашыгы да май, өтүгү да май. *Дагы жарды немелер кашыгы да май, өтүгү да май болуп, күнүгө мал союлуп, барбаңдап мейман күтүп калышты* (Касымбеков).

КАШЫК КАНЫ КАЛГАНЧА. Өмүрүнүн акырына чейин, бардык мүмкүнчүлүгүнүн болушунча, аргасы түгөнгөнчө. *Кармашамын кашык каным калганча* (Осмонкул). *Кашык каным калганча айткаңызды айткандай аткарам* (Жантөшев). *Алар менен эми кашык каным калганча салгылашам* (Өмүрбаев).

КАШЫК КАНЫН АЯБОО. Бардык күчүн, бүт мүмкүнчүлүгүн сарптоо, эч тартынбоо, бүткүл күчүн жумшоо. *Калкынын ысык-суугуна кашык*

каның аябастан кажыбай түтүш керек (Көчкөнов). *Бел байлаган кармаштан баш тартпас, кашык каның аябас Токтогулун камандарга чалдырбай, коргоп каларын билдиришти* (Бейшеналиев).

В.: Кашык канын берүү. *Мен сага кашык канымды берүүгө даярмын* ("Ала-Тоо").

КАШЫКТАП ЖЫЙЫП, ЧӨМҮЧТӨП ЧАЧУУ. Дүнүйөнү, мал-мүлктү аз-аздан, кичинеден жыйнап алып, эсеби жок ысырап кылуу, көп-көптөн жогото берүү. *Атасынын кашыктап жыйнаганын, баласы чөмүчтөп чачты да, бир жылдан соң көктү карап калды* ("Ала-Тоо").

КЕБЕЗ БАЙЛОО. *эск.* Кудага алып баруучу жылкынын көкүлүнө кебез байлап коюу. *Суркоенго кебез байлап куда түшкүлө* (Сыдыкбеков). *Кебез байлап башына Атымды түшүп берейин* ("Эр Табылды"). *Башына кебез байлап ат келтирип, Мал жандуу атакемди зор кубанткан* (Үмөталиев).

КЕБЕЗ МЕНЕН МУЗДОО. Эч жигин билгизбей, акырын, жылуу-жумшак мамиле менен тузакка түшүрүү, көзүн тазалоо, алдоо. *Канжар менен эмес, кебез менен мууздаш керек* (Бейшеналиев). *Бул чакан эки түрмөк далай адамдарды "сен жакшысың, кыйынсың" деп туруп, анан билгизбей кыяк менен чоң атасын утузуп, кебез менен мууздап жатпайбы* ("Ленинчил жаш").

КЕБИН ЭКИ КЫЛУУ. Айтканын-дегенин аткарбоо, орундатпоо. *Ким алдына чыгат, өз айлында кебин эки кылганды жаман көрөт* (Касымбеков).

КЕБИ СУУ КЕЧПӨӨ. Айткан сөзү эч нерсеге жарабоо, сөзүнө эч ким көңүл бурбоо, эч кимге сөзү өтпөө. *О, алакчы дүйнө, кедейдин кеби суу кечпей калган заман беле?* (Сыдыкбеков). *Кедейдин кеби суу кечпеген курган замана тура* (Сыдыкбеков).

В.: Сөзү суу кечпөө. *Абыкенин сөзү суу кечпей калганын Эшмат дароо байкады да, Өмүрзакты карызды доолап келүүгө жумшады* ("Кыргызстан маданияты").

КЕБИ СУУК. Сөзү орой, начар, көңүл калтыргандай, олдоксон. *Кеби суук жеңеңе Келип жүргөн дагы бар* ("Манас").

КЕБИ ЭКИ БОЛБОО. Айтканы айткандай аткарылуу, сөзүнө эч ким каршы чыкпоо, айтканы айткандай, дегени дегендей болуу. *Датка деген даража эң оболу бир вилаяттын диний көсөмү, андан соң кеби экі болбой турган элбегиси, аскербашчысы да болуп саналган* (Касымбеков).

КЕДЕРИ КЕТҮҮ. Иши илгерилебөө, оңолбоо, артынан кетүү, жакшырбоо, начарлай берүү. *Кедери жыл сайын кетип отуруп, совхоз азыр тырп этерге шайманы калбаптыр* ("Чалкан"). *Иши илгери келердин ити чөп жейт, кедери кетердин келини ууру кылат* (макал).

В.: Кери кетүү. *Кери кеткендин сакалы кекиртегине бүтөт* (макал). *Кериге иште кетирип, ууландыпасын жүрөктү* (Жантөшев).

КЕЖИГЕМДИН ЧУҢКУРУ КӨРСҮН. Экинчи көргүлүк кылбасын, кайрылып көрбөйүн, кездешпейин деген мааниде колдонулат. *Бул жерди кежигемдин чуңкуру көрсүн дедиби, артына бир кылчайбай изин сууткан* ("Чалкан").

КЕЖИГЕСИ ЖОК. Оной менен тил албаган, айткан-дегенди укпаган, кежир, кыйык. *Ушундай да кежигеси жок бала болобу.*

В.: Кежигеси кесилген. *Мунуң бир кежигеси кесилген неме экен, какшап жатып тил алдыра албай койдум* ("Ала-Тоо"). *Кежигеси кесилген бала ушул турбайбы, такыр тилге кирбейт* ("Чалкан").

КЕЖИГЕСИ КЕР ТАРТУУ. Кежирленүү, мойну жар бербөө. *Бир демеге жумшаса, кежигеси кер тартып турганын көрдүм* (Саатов). *Мурда коомдун ишине кежигеси кер тартып жаманатты болуп, биротоло түңүлткөн адам* (Медетов). *Балдар кежигеси кер тартып, илең-салаң* (Абакиров).

В.: Кежигеси кержейүү. *Кежигеси кержейип, араңдан зорго козголду* (Баялинов).

Кер тартуу. *Кейүү бар, кер тартуу жок* (макал).

КЕЖИГЕСИ ТЫРЫШУУ. Тырчый түшүү, ачуусу келүү, жактырбай көңүлү тескери калуу. *Менин кежигем тырыша түштү, э койсоңчу, болбогон кепти* ("Чалкан").

КЕЙПИН КИЙҮҮ. Кимдир бирөөнүн терс көрүнүштөгү жаман же начар абалына келүү. *Каныбекти колуңдан чыгарсаң, менин кейпимди киериңе шек жок* (Жантөшев). *Болбосо, ал да Мырзабайдын кейпин киет болучу* (Абдукаримов).

КЕКИРТЕГИН МАЙЛОО. Пара берүү, кошомат кылып, паралап коюу. *Тыяктан да, быяктан да кекиртегин майлаган оез эки анжы* (Бейшеналиев). *Менден да чоңдор бар, алардын кекиртегин майлап турбаса болобу?* (Ш.Үмөталиев).

КЕКИРТЕГИ ТАЛГА ИЛИНҮҮ. Ач калуу, наар албоо, даам сызбоо. *Анын казаны оттон түшүп, кекиртеги талга илинген.*

В.: Кекиртеги талга асылуу. *Ушинтип, солдоюп бекер жүрсөң кекиртегиң талга асылат* ("Чалкан").

КЕКИРТЕКТЕН АЛУУ. к. Жакадан алуу.

КЕКТИ СУУГА САЛУУ. Бири-бирин кечиришүү, ынтымакка келүү. *Силер ынтымакты тандап алып, эл болгула! Кекти сууга салгыла* (Ш.Үмөталиев).

КЕЛЕ БАКАН к. Келе бакан, куу союл.

КЕЛЕ БАКАН, КУУ СОЮЛ. Чыр-чатакты жакшы көргөн, уруш десе тура жөнөгөн, уу десе, чуу деген, чуулгандуу. *Кандай келебакан, куу союл жигиттердин жыйырмасын тандады* (Үмөталиев). *Буйругу жок, неси жок, келе бакан, куу союл боло баштадыңар го* (Осмоналиев). *- Ээ, балам, сенсиз деле кыргызда келе бакан, куу союл аз эмес, - деди Бурма* (Аалы).

В.: Келе бакан. *Келе бакан жигиттер бир-бирине карап, таңданып турушту* (Укаев).

Келе бакан, көк союл. *Бул кайсы келе бакан, көк союл?*

КЕЛБЕС ЖОЛГО КЕТҮҮ. Каза болуу, өлүү, дүйнөдөн кайтуу, көзү өтүү. *Өчөгүшкөн эки душман колунан, Көптөн бери даярдаган огунан Келбес жолго көп кетти* (фольк.).

В.: Келбес сапар жол тартуу. *Ошол жылдын кышында атам келбес сапар жол тартты* ("Кыргызстан маданияты").

КЕЛЕР-КЕТЕР СӨЗДӨР. Боло турган же болуп жаткан иштин шартына ылайык кеңеш катары айтыла турган ар кандай сөздөр. *Келер-кетер сөздөрдү сүйлөдү* ("Ала-Тоо"). *Келер-кетер сөздөрдү билип турган жан экен* ("Эр Төштүк"). *Зуннахунга абдан таанышып калуу үчүн келер-кетер сөздөрдүн бардыгын айтышты* (Жантөшев). *...Кайрат кыл... деп келер-кетер сөздөрдү айтып, жетилигин өткөргөнгө жеткирбей орокко алып чыктык* (Медетов).

КЕЛМЕ КЕЗЕК. Дал ушундай окуя сенин да башыңа келет, мындай көрүнүшкө сен да туш болосуң деген мааниде, көбүнчө, таба кылуу иретинде айтылат. *Айланды кудай таптыбы? Келме кезек келдиби?*

(фольк.). *Келме кезек экен го, Минтип, эркегибиз кул болдук* (фольк.).

КЕМЕЛИҢЕ КЕЛБЕГИР! Узабагыр, жаштайында соолгур, жашабагыр деген мааниде (көбүнчө жаштарга карата айтылуучу) каргыш.

КЕЛМЕСИ ООЗУНАН ТҮШҮҮ. Эси чыгып алдастоо, эмне дээрин билбей калуу, дапдаарый түшүү, өзүн жоготуп коюу (көбүнчө катуу коркуп кеткен учурга карата). *Келиндер бул кемпирдин келмеси оозунан түшүп калганын сезишти* (Жусупов).

КЕМ АКЫЛ. Акылсыз, түшүнүгү начар, акылы тайкы. *Дүйнөгө кызыккан кем акыл ашып кетсе менчелик болор* (Сыдыгалиев). *Ал буларды ойлобогон кем акыл, көөдөк* (Саатов). *Тамашаны билбеген кем акыл неме го, деп Баккоргон ичинен иренжийт* (Осмоналиев).

КЕМЕГЕ БАЙГЕ. Анчалык даңазалуу эмес, өтө чоң эмес, чакан ат чабыш. *Кылычбек бу жолу кызып кетип, бештысын кемеге байгеге кошуп жиберди* (Жакыпбеков).

В.: Көр байге. *Бүгүн кылдым көр байге, эртең кылам чоң байге* (фольк.).

КЕМЕГЕДЕН МАЙ АГУУ. Мал көп союлуп, тамак-аш ашып-ташып туруу, абдан берекелүү болуу, чөмүч да май, кашык да май болуу. *Тоюңарга бээ союп, кемегеңерден май агып жаткан күнү эгин сурап силерге келип отурам* (Жантөшев).

КЕМ ТУМШУК. к. Кара тумшук.

КЕНДИРИН КЕСҮҮ. Бир нерседен кемчил болуп, анын азабын тартуу, өтө муктаж болуп, кыйынчылык көрүү, аргасы түгөнгөн абалда калуу. *Анын кендирин ушул гана кесип турду* (Касымбеков). *Кейпи, жолдош Ажыматов жооп берейин дегиче телефон бузулуп калып, анын да кендирин кесип жаткан окшобойбу* ("Чалкан"). *Шабыралы жокчулуктун жармоосу кендирин кесип, жайлоо бетин көргөн жан эмес* (Жоошбаев).

КЕҢ ПЕЙИЛ. Март, берешен, боорукер. *Ал кең пейил адам эле, ошондуктан урматталууга, даңкталууга татыгуу* ("Жаш Ленинчи"). *Жок болсо да март, ач болсо токтой, бар-жогуна карабай кең пейил, мээримдүү адам* (Сыдыкбеков). *Аялы дагы кабагым-кашым дебей кең пейил адам* (Исмаилов).

КЕҢ ПЕЙИЛДИК. Марттык, берешендик, колу ачыктык. *Мерген уулуна аюу, илбирс аттырып алсам, олжо эмеспи деп баамдаган Сатылган Абдыраманга кең пейилдик кылды* (Сыдыкбеков).

КЕП ЖЕБЕС. Кептин жөн-жайын түшүнбөгөн, түшүнгүсү да келбей кежирлик кылган. *Кеп жебес кежир неме экен* ("Ала-Тоо"). *Кеп жебеген неме болсо, тыйтактап айтыша берет* (Таштемиров). *Кеп жебеген адамдын Жети атасы каапыр деп* ("Сейтек"). *Кеп жебеген кишиге эмне деш керек?* (Егиналиев).

КЕП ЖЕБӨӨ. Эч бир сөз таасир этпөө, айткан, дегенге макул болбоо, сөзгө түшүнбөө, жүйөөгө келбөө, кежирленип өз билгенин туура дей берүү. *Кеп жебеген неме болсо керек* ("Ала-Тоо"). *Кеп жебеген Байгазиевдин чуулгандуу арызын текшерүүгө нечен-нечен кымбат баалуу убакыттар кетти* ("Советтик Кыргызстан"). *Ал жажалап, кеп жемек түгүл, көз ымдай коюп жатты* (Ашымбаев).

В.: Сөз жебөө. *- Ой, Сарала, сакалыңдай удургубай сөз жесең кантет? - дешсе, Сарала аларга оңой менен моюн берчү эмес* (Сыдыкбеков).

КЕПИНИНДИ ЖЕГИР! Өлгөнүндө да жакшылык көрбөгүр (көбүнчө улгайган адамдарга карата каргоо, наалат айтуу маанисинде

колдонулат). *Кепиниңди жегир, иткушка жем болбой үйүңдө адал өл* (Жоошбаев).

В.: Кепиниңди жалмагыр! *Кепиниңди жалмагыр, көзүмө көрүнбөй жогол!* ("Ала-Тоо").

Кепиниң өрттөнгүр! *Кепиниң өрттөнгүр! Кантип кара санады?!* ("Ала-Тоо").

Кепиниң күйгүр! *Кепиниң күйгүр! Карыганда бута эмне жетпейт?!* ("Ала-Тоо").

КЕПИНИҢДИ ЖЕБЕ! Калп айтпа, жалган сүйлөбө, жаныңды жебе деген сыяктуу (көбүнчө наалат айтуу, нараазы болуу) кагуу иретинде колдонулат. *Кепиниңди жебе, кудай аткыр, минтсең ишиң оңолбойт* ("Чалкан").

КЕП КАЙРУУ. Каяша айтуу, айтыша кетүү, жооп берүү, сөзгө аралашуу. *Ал эч качан кеп кайрып көргөн жан эмес экен. Мен сизге биринчи жолу кеп кайрыдым* ("Фрунзе щамы").

В.: Сөз кайруу. *Улуу адамдарга сөз кайрыган болбойт.*

КЕПКЕ ЖЫГУУ. Сөзгө калтыруу, уят кылуу, жаман абалга жеткирүү. *Бирин-бири кепке жыгууга, кийинки муундарга күлкү кылууга өтүшөт* (Осмоналиев). *Манаттын кытмыр жоругун ачуу менен, баамдай албаган шордуу мергенчи Адыкени жүйөөлүү кепке жыгам менен... чечен тилге салып маселдете берди* (Сыдыкбеков).

КЕПКЕ КЕЛҮҮ. к. Кепке-сөзгө келүү.

КЕПКЕ КЕМТИК БОЛУУ. Сөзгө сынуу, абдан уят болуу, сөз кайыра албай жаман абалда калуу. *Мейманды атын сойгон да болмок беле Таке? Кепке кемтик болуп калабыз, Таке..., - деп ийгермекчи болду* (Касымбеков).

В.: Кепке кемтик, сөзгө сөлтүк болуу. *Бугулук элдин ар кимиси өлгөн ата-бабасынын күмбөзүнө бугунун мүйүзүн орнотууну урмат эсептеп, орнотпосо кепке кемтик, сөзгө сөлтүк болот* (Айтматов). *Кой, кийин кепке кемтик, сөзгө сөлтүк болосуң* (Абакиров). *Ушул кепти угуп Адамкул өзүн кепке кемтик, сөзгө сөлтүк сыяктуу сезип олтурду* (Мидин Алыбаев).

КЕПКЕ КЕМТИК КЫЛУУ. Уят кылуу, сөзгө сындыруу, жаман абалга калтыруу, шагын сындыруу. *Тил алып кой балам, кепке кемтик кыласың* ("Ала-Тоо"). *Башка элдин алдында булардын шагын сындырчу, кепке кемтик кылып, уятка калтырчу жорук* (Сыдыкбеков).

В.: Кепке кемтик, сөзгө сөлтүк кылуу. *Сизди кепке кемтик, сөзгө сөлтүк кылып жүрөт* (Абакиров). *Жөн жаткан элдин ичине бүлүк салып, илгери-кийин эл арасында бизди кепке кемтик, сөзгө сөлтүк кылларлык жорук жасашкандар ушулар* (Медетов).

В.: Кепке сындыруу. *Батыйна өзүн кордогон кызды кепке сындыргысы келет* (Сыдыкбеков). *Аны айыл аксакалдары кепке сындырып, бир чети ага өкүмдүк көрсөтүп, тентекти теске салып коюшмак* (Сыдыкбеков).

КЕП-КЕҢЕШКЕ АЛУУ. Катарга кошуу, сөзгө аралаштыруу. *Активдер Акманды кеп-кеңешине алышты* (Сыдыкбеков).

КЕПКЕ КОНОК БЕРҮҮ. Кезектешип сүйлөө, сүйлөп жаткан кишинин сөзүн жыра талашып бөлүп кетпей аягына дейре угуу. *Кепке конок бер, байбиче* (Тойбаев).

КЕПКЕ САРАҢ. Көп сүйлөбөгөн, оной менен сүйлөй бербеген, ашыкча сөз айтпаган. *Эжекем кепке сараң, жаш кезинде кыйла шайыр болуучу* (Сыдыкбеков).

КЕПКЕ-СӨЗГӨ КЕЛҮҮ. Жөнгө келүү, жөн-жайды угуу. *Кепке-сөзгө келбеген кежир болду жанбакты* (Тоголок Молдо). *Кепке-сөзгө келбестен, Жакып кан чырды баштады* ("Манас").

В.: Кепке келүү. *Анын кепке келчү түрү жок, жадаганда кете бердик* ("Ленинчил жаш").

КЕПКЕ СЫНДЫРУУ. к. Кепке кемтик кылуу.

КЕПКЕ СЫНУУ. Катуу уят болуу, сөзгө жыгылуу. *Ал эл алдында кепке сынды* ("Чалкан").

КЕПТИН ТӨРКҮНҮ. Сөздүн маниси, маңызы, негизи, багыты. *Ыскак эми гана кептин төркүнүнө түшүндү* (Исмаилов). *Кептин төркүнүн түшүнбөгөн Кален карт балыкчыга карады* (Укаев).

КЕПТИН УЧУГУН ЧЫГАРУУ. Айтайын деген оюнун четин чыгаруу. *Кулубай да ошондой бир кептердин учугун чыгарып, кудуңдап, өзүнчө сүйүнүп калат* (Медетов).

КЕП УР. Сүйлө, кеп сал, сөз айт. *Алар өз теңдүүлөрдүн турмушу турасында кеп урушуп отурушат* (Исмаилов).

КЕП ЭМЕС. Эң эле оной, эч деле кыйынчылыгы жок. *"Каныш-Кыя" селосун оңдоп, калыбына келтирдик-пи, калгандары эми кеп эмес* ("Кыргызстан маданияты").

КЕР АЯК. Каяшачыл, кыйык, тил албас. *Кер аяк, сөздү ушунчаңда токтот* (Жантөшев).

КЕРЕГЕНИ БАСА КӨКТӨӨ. Бирөөгө кысым көрсөтүү, катуу кысымга алуу. *Керегени баса көктөгөндөй кылбагыла, туугандар* ("Чалкан"). *- Керегени басып көктөгөндөй кылбагыла! Убал-сооп деген бар!* (Ш.Үмөталиев). *Керегени баса көктөп, алсызына алдусу зомбулук кылуу да ошо тууганчылыктын көлөкө жагы тура* (Сыдыкбеков).

КЕРЕГЕСИН ЖАЙДАКТОО. Боз үйдүн үзүк-туурдуктарын сыйрып салып, аза күтүү ырым-жырымы. *Үйлөрдүн керегиси жайдакталып, аза күтүштү* (Көчкөнов).

КЕРЕ МАКТАП, КЕҢ ТУШОО. Бир нерселерди айтып, кулагынын кужурун алып, жекире берүү, кекетип-мокотуп тынчтык бербөө. *Эмне эле кере мактап, кең тушап калдың? Күйөөсү көр жеме көрүнөт. Кере мактап, кең тушап, жакшылыктуу деле күн көрсөтпөйт өңдөнөт* ("Ленинчил жаш").

КЕРИГЕ ТАРТУУ. Ишке тоскоолдук кылуу, артка тартуу, ишти илгерилетпей жолто болуу, кечээндетүү. *Берди Каныбектердин ишин кериге тартып, Карабекти үч ирет өлүмдөн куткарды* (Жантөшев).

КЕРИ КЕТҮҮ. к. Кедери кетүү.

КЕР КАКШЫК. Тескери айтылган, кер айтылган сөз. *Сарыбек да кер какшык менен кайрылды* (Жакыпбеков). *Кер какшыгыңарды токтотсоңор кантет! - деди председатель* (Сыдыкбеков).

КЕРКИ-БАЛТАСЫ КОЛУНДА. Шай-доот, шамдагай. *Зууракандын керки-балтасы колунда... көңүлү келгенде тоону томкоруп, ойду опуруп жиберет өзү* (Сыдыкбеков).

В.: Балта-керкиси колунда. *Балта-керкиси колунда шартылдаган ачык-айрым келин болду* ("Ала-Тоо").

Балта-чоту колунда. *Тындыгын айтпа, балта-чоту колунда* ("Ала-Тоо").

КЕР-МУР АЙТЫШУУ. Жаакташуу, оозеки тартышып калуу. *Башкарма менен кечээ жыйналышта Өскөнбай кер-мур айтышып калган* (Кыдырмышев). *Бул тууралуу бир жолу Табылды менен да кер-мур айтыша түштү* (Бердикеев). *Ал аялы менен кермур айтышкан соң шаша-буша ишине жөнөдү* (Ашымбаев).

КЕР ООЗ. Тескери, кер какшык менен сүйлөгөн, оозуна алы жетпеген. *Оозуңа карап сүйлө, анын баласы сага*

окшогон кер ооздорду коргойм деп окко учкан (Сыдыгалиев). - *О, дулдуктаган өлук-тиригиңди көрөйүн, кер ооз* (Сыдыгалиев). Бетке чаап сүйлөп, бирок сөз жебеген кер ооз, бакан ооз адамдарга эми кадимкидей эле күрөш ачпасак болбой калды көрүнөт ("Кыргызстан маданияты").

КЕР ТАКЫМ. к. Куу такым.

КЕР ТАРТУУ. к. Кежигеси кер тартуу.

КЕРТ БАШЫ. Жалгыз өзү, жеке өзү, өзү гана. *Аша чапкан жерим жок, Сукетай, өз керт башымдан өткөргөн үчүн айтып жатам* (Бердикеев). *Мен жеке чарбага кызыгуунун зыянын өз керт башыман өткөруп билдим* (Каимов).

КЕСЕ АЙТУУ. Чечкиндүү сүйлөө, олку-солку болбой оюн так, даана баяндоо. *Эртеден бери шылтоо таппай шылкыйгандарды кыдырата көз алдынан өткөрүп, сөзүн кесе айтты* (Ашымбаев). *Ага удаа дагы бир өтүкчү сөз алып, коммуна бизге жарашпайт деп кесе айтты* (Ашымбаев). *Ишке тааныштыргын деп кесе айтты* (Осмоналиев).

КЕСИП АЛСА, КАН ЧЫКПАГАН. Зыкым, сараң, колунан эч нерсе чыкпаган, катуу баш. *Кесип алса, кан чыкпаганына Эдигенин көзү жетти* (Осмоналиев). *Бул жамандан кесип алса, этинен кан чыкпайт көрүнөт?* (Сыдыкбеков).

В.: Кессе кан чыкпаган. *Мамырмазимдин бул кызы кессең кан чыкпаган бир жез тырмак эле* (Элебаев).

КЕСИР ЧАЙКОО. Менменсинүү, пейил күтүү, бой көтөрүү. *Обу жок кесир чайкоонун кереги не.*

КЕССЕ КАН ЧЫКПАГАН. к. Кесип алса, кан чыкпаган.

КЕТЕ БЕРҮҮ. Өлүү, каза болуу, турмуштан өтүү. *Кийинки жылы отпускага чыгып, айылына барып келсе, кайран киши небересин ойнотуп отуруп кете бериптир* (Сыдыгалиев).

КЕШИГИ ЖОК. 1. Ырысы жок, бактысыз, байкуш, шордуу. *Кешиги жок, кайсы арыңа уктайсың!*

2. "Байкушум, ырысы жогум, багы жок шоордум" деген сыяктуу аягандык, боор ооругандык мааниде колдонулат. *Сак бол, кешиги жогум: Эми кантер экенсиң кешиги жогум?*

В.: Кешиги каткан. *Кешиги каткан байкуш, мынча эмне үшүдүң.*

Кешиги кедейген. *Кызымдын кешиги кедейген тура!*

КИЙИЗ КИТЕП. *сүйл.* Жалган, болбогон сөз, калп. *Сен аны кайсы кийиз китептен окудуң? Сен аны кийиз китептен көрдүңбү?*

КИЙИЗ ТЕПКЕНДЕЙ КЫЛУУ. Аябай сабоо, токмоктоо. *Болбосо сени кийиз тепкендей кылат бай* (Осмоналиев). *Көз ачып-жумганча аны кийиз тепкендей кылып кетишти* (Сыдыкбеков).

КИМ БАР, КИМ ЖОК. Кийин-кисин дагы көрө жатарбыз деген сыяктуу мааниде. *-А-а дейре ким бар, ким жок* (Ашымбаев).

КИМ КӨРДҮ КЫЛУУ. Тымызын жок кылуу, түбүнө жетүү, өлтүрүп коюу. *Ушул томаяктын кызын ким көрдү кылып, жар уратып салса не болот?* (Сыдыкбеков). *Бөлөбаланын думанасын ким көрдү кылып койбой жаныңар жокпу?* (Өгөбаев).

КИМДИН ООЗУНАН ТАБАСЫҢ. Азыраак нерсени талатып жиберип, куру каласынбы деген сыяктуу мааниде колдонулат. *- Ай, Кален, - деди Дос бир кезде, алты кап аштыгымды көпкө бөлгөндө кимдин оозунан табасың* (Укаев).

КИНДИГИ ТУТАШ. Өтө жакын, ажырагыс, бири-бири менен ынак. *Өзгөчө курбу-курдаштары менен энеден киндиги туташ төрөлгөнсүп кээ бирин күн сайын, а кээ бирин саат сайын көрүп баарлашпаса, кусаланып, жок издешип калар эле* (Ис-

маилов). *Же Кыдырбек менен киндигиң туташ болуп калдың беле?* (Абдукаимов).

КИНДИК КАНЫ ТАМГАН ЖЕР. Төрөлгөн, туулуп өскөн жер, ата мекени, ата-журту, ата конушу. *Киндик каным тамган жер, Кеңеши бирге тууган эл* (Нуркамал). *"Мен өзүмдүн киндик каным тамган кыргыз жериндеги тап душмандарды түп-тамырына чейин талкалаймын, эч жакка барбаймын", - деп убада бергемин* (Тойбаев). *Үч-Турпандан күндөп-түндөп жүрүп отуруп, киндик каны тамган жергесине келди* (Саатов).

В.: Киндик кесип, кир жууган жер. *Өзүнүн киндик кесип, жууган жерин эстейт* (Укаев). *Киндик кесип, кир жууган жер эстен кетпейт* ("Ала-Тоо").

КИРДИ-ЧЫКТЫ АКЫЛЫ БАР. к. Кирди-чыкты эси бар.

КИРДИ-ЧЫКТЫ ЭСИ БАР. 1. Өтө акылдуу болбосо да, анча-мынча эси бар, кээде бир нерселерге түшүнө коймосу бар. *Кирди-чыкты эси бар Кичи пейил уул экен* ("Эр Табылды").

2. Бирде түшүнсө, бирде түшүнбөгөн, элдир-селдир эсине келе калган (көбүнчө оорукчан адамга карата). *Жалгыз баласынын жоодо калганын угуп, шордуу эне эсинен танып жыгылды, ошондон бери кирди-чыкты эси бар* (Укаев).

В.: Кирди-чыкты акылы бар. *Койчубектин кирди-чыкты акылы бар, мага окшогон бир байкуш* (Байтемиров).

КИРДҮҮ КОЛ МЕНЕН КАРМАГЫС. Өтө назик, татынакай, абдан ардактаган. *Кирдүү кол менен кармагыс кызыбыз, аларга кор болууга тийиш эмес* (Осмоналиев).

КИРЕЙИН ДЕСЕ - ЖЕР КАТУУ, ӨЛӨЙҮН ДЕСЕ - ЖАН ТАТТУУ. Турмуштун өтө татаал абалына учурап, жашоодон аша кечкен көрүнүшкө карата колдонулат. *Кирейин десе - жер катуу, өлөйүн десе - жан таттуу көрүнүп, мөгдөгөн ал чоң ташка сүйөнүп отурду* (Осмоналиев).

В.: Кирейин десе - жер катуу. *Тракторчунун ошондогу уялганын айтпа: кирейин десе жер катуу* ("Советтик Кыргызстан").

КИРЕНДИ КИРИП АЛУУ. Биротоло карамагына өтүп алуу. *Мага десең Калбубуңө киренди кирип алгын* (Бердикеев).

КИРЕРГЕ ЖАЙ ТАППОО. к. Кирерге жер таппоо.

КИРЕРГЕ ЖЕР ТАППОО. Бир нерседен катуу корккондуктан же аябай уялгандыктан эмне кыларын билбей калуу, айласы кетүү. *Башкы врачтын көзүн көргөндө бөйпөндөп, кирерге жер таппай калат* (Бердикеев). *Коркконунан үрөйү учуп, кирерге жер таппайт* (Тойбаев). *Ал ошондо гана кыздын эмне максат менен келгендигине түшүнүп, кирерге жер таппай, бети чымырады* (Саатов).

В.: Кирерге жай таппоо. *Кокустан күн бүркөлүп, сыдырым шамалы ызгаар аралаш сокчу болсо, кирерге жай таппай, корголойсуң!* (Абдукаимов).

Кирерге ийин таппай калуу. *Кулубек байкем акырая бир караса, кирерге ийин таппай калар* (Айтматов).

Кирерге көр таппоо. *Душман кирерге көр таппай калды* ("Ала-Тоо").

Кирерге көр, жашынарга жер таппоо. *Душман кирерге көр, жашынарга жер таппай, жаагы жап болду* ("Ала-Тоо").

КИРЭЭРИ - ЭЛ, ЧЫГААРЫ - ЖОО. Эпилдеп ак ниет, жакшы адам көрүнүп туруп эле, астыртан душ-

мандык жасай берген. *Кирээри - эл, чыгаары - жоо куйткуларды куйкалап салар фельетонду жаратам десең такай эл арала, бирок мен баланча болом деп төш какпа* ("Чалкан").

КИРЕСИН ЧЫГАРУУ. 1. Эсесин чыгаруу, акыбетин кайтаруу, мээнетинин акысын алуу, түйшүктүн жыргалын көрүү. *Сен киресин чыгарганча мен эмне кылышым керек?* (Саатов). *Ошондо тамчы суунун киресин чыгарды* (Жусупов). *Мен үчүн далай жылы таттуу уйкуңду бузуп, эми ошонун киресин чыгарып, укта дегин, - деди Жылдызкан* (Байтемиров).

2. Көргүлүктү көрсөтүү, азабын тарттыруу. *Мына кызык, жети түндө кыз бала эркек менен ээн талаада жүрүптү? Шашпа, киресин чыгарам* (Саатов).

В.: Кысасын чыгаруу. *Баягылардын кысасын чыгарды.*

КИР ЖУГУЗБОО. к. Кирпигине кир жугузбоо.

КИРИП ЧЫККАНЧА. Өтө тез, арыдан бери, заматта, дароо. *Өз жаманы өлгөнчө билинбейт, киши жаманы кирип чыкканча* (макал).

КИРПИГИ ЖАБЫШУУ. Карайлоо, уйкусу келүү. *Көзү сүзүлүп, кирпиги жабышып араң отурду* ("Ленинчил жаш").

КИРПИГИ КАТУУ. Уктай албай убара болуу, уйкусу ачылып кетүү, убараланууу. *Нечен күндөр уктабай, Кирпиги жаман катыптыр* (фольк.). *- Бектин кирпиги катып калган. Санаа кесел - бектин кесели, - деди аппак тиштерин кашкайтып* (Касымбеков).

КИРПИГИНЕ КИР ЖУГУЗБОО. **1.** Бапестеп багуу, таза кармоо, күтүү. *Өзүм төрөгөн баламдан артык көрүп, кирпигине кир жугузбай алпештедим* ("Кыргызстан маданияты"). *Баламды өзүм алам. Кирпигине кир жугузбай өзүм багам* (Тойбаев). *Кирпигине кир жугузбай бапестеп багат* (Ш.Үмөталиев).

2. Ашыра мактоо, көтөрө чалуу. *Анысына карабай Досалиев өзүнүн эсеп-кысап кызматкерлерин жандай сүйөт, алардын кирпигине кир жугузбайт* ("Чалкан"). *Бир ай бою кирпигине кир жугузбады* ("Чалкан").

В.: Кир жугузбоо. *Домбунун өлүмүн табалап, бүткүл жамандыкты, жабырды ошого шылтап, караламанды сооротуп, хан атын, хан даражасын кир жугузбай коргоп отурбады беле* (Касымбеков).

КИРПИГИМ-КАШЫМ ДЕБӨӨ. к. Кабагым-кашым дебөө.

КИРПИГИНЕ МУЗ ТОҢУУ. Ачуусу келүү, каарануу. *Кабагына кар жаап, кирпигине муз тоңуп отуруптур* (Ш.Үмөталиев).

КИРПИГИНЕН ТАРТСА ЖЫГЫЛЧУДАЙ. Абдан алсыз, начар, араң эле жаны бар, ырп этерге алы жок. *- Дени сак болбой куруп калсын, карабайсыңбы кебетесин, кирпигинен тартса жыгылчудай* (Акматов). *- Балам, кирпигиңден тартса жыгылып кетчүдөй экенсиң* (Осмоналиев).

КИРПИГИ ТӨМӨН ТҮШҮҮ. Уялуу, тике карай албай жүзүн ала качуу. *Сатыш бетме-бет келгенде Асыранкулдун жүзүнө карай албай, кирпиги төмөн түшөт* (Сыдыгалиев).

КИРПИК ИРМЕБӨӨ. к. Кирпик какпоо.

КИРПИК ИРМЕГЕНЧЕ. Заматта, бир паста, көз ачып-жумганча. *Кирпик ирмегенче көздөн кайым болду.*

В.: Кирпик какканча. *Кирпик какканча болбой чоочун машина дыр коюп жүрүп кеткенде далдайып ордунан жылбай далайга чейин турду* ("Кыргызстан маданияты").

Кирпик ирмемде. *Кирпик ирмемде көз алдынан чубурган окуя равилдин жүрөгүн канатты* (Өмүрбаев). *Апкаарыган Байымбет кирпик ирмемде кайра чыйралды* (Бейшеналиев).

КИРПИК КАКПОО. Уктай албай коюу, уйку бетин көрбөө, уйкусу качуу, чырм этпөө. *"Бечара бул да кирпик какпай күтүп жаткан экен го", - деп тиги аялды аяп кетти* ("Кыргызстан маданияты"). *Чалгынга барган берендер Чаалыгып кирпик какпады* (Бөкөнбаев). *Кош кубаныч жүрөгүн туйлатып Кычан түндүн далайына чейин кирпик какпады* (Бейшеналиев).

В.: Кирпик-көзүн какпоо. *Таң атканча кирпик-көзүн каккан жок* (Жантөшев). *Экинчи күнү такыр кирпик-көзүн какпай чыктым* (Акматов).

Кирпик кага албоо. *Көп күндөн бери аттан түшпөй, ат үстүндө талыкшып, ат үстүндө үргүлөп келгенине карабай, эч кирпик кага албады* (Касымбеков).

Кирпик ирмебөө. *Постто кирпик ирмебей турдум* (Каралаев). *Үйбүлө кирпик ирмебей маңдайында* (Осмоналиев).

КИРПИКТЕН ТАРТСА ЖЫГЫЛГАНДАЙ. Абдан алсыз, начар, аран эле жаны бар, алы-күчү кеткен, ырп этерге алы жок. *Кирпиктен тартса жыгылгандай болуп, менин каркайган сөөгүм топурак көтөрө албай калса да, силерден кайгым жок* ("Чалкан"). *Мен бул катты эс алуу маалында, кирпиктен тартса жыгылчудай абалда экениме карабай жазып жатам* (Абакиров).

КИРПИК ҮЙРҮП, КАШ КАКПАЙ. Түз, таамай, эч тартынбай. *Кирпик үйрүп, каш какпай сүйлөгөн адам.*

КИРСЕ ЧЫККЫС. Адам кызыккыдай жасалгалуу, таза, кооз (үй-жайга карата). *Эми, алардын жашоосун сураба, үйүнө кирсең чыккыс* ("Чалкан").

КИЧИ ПЕЙИЛ. Мүнөзү жөнөкөй, карапайым, сылык, элпек. *Он баланын ичинде ата-энеге, отун-суугa карамдуусу, колунан көөрү төгүлгөн устасы, кичи пейил, билимдүүсү - силердин күйөө балаңар эле* ("Кыргызстан маданияты") *Ал жогорку билимдүү, өз ишин жакшы билет, кичи пейил* (Егиналиев). *Мынчалык эмне кичи пейил болуп кетти десе?!* ("Кыргызстан маданияты").

КИЧИ ПЕЙИЛДИК. Карапайымдык, өтө жөнөкөйлүк, сылыктык. *Дайыма кичи пейилдик менен мамиле кылат* (Жантөшев).

КИШИ АЛАСЫ ИЧИНДЕ. Адамдын оюнда эмне бар экенин билип болбойт, адамды сыртынан болжолдоп билүү кыйын. *Киши аласы ичинде, өзгөчө арызчылардан сак болгула* (Бердикеев).

КИШИ БОЛУУ. 1. Чоңоюу, эс тартып, өз оокатын өзү жасагыдай болуп калуу. *Аман жүрсө киши болор. Жаман чүрпөлөрү киши болуп калды* ("Ала-Тоо").

2. Оорудан жакшы болуу, айыга баштоо, баш көтөрүп калуу. *Кагылайын ачык айтып, ак сүйлөчү, абалы кандай, киши болчудайбы?* (Бердикеев).

КИШИ КАТАРЫНА КОШУУ. Тарбия-таалим берүү, адам кылуу, кам көрүү, элге аралаштыруу. *Ankам көрүү, элге аралаштыруу. Андай ооруйт экен өзүн эле окутуп-чокутуп, киши катарына кошсоңор болбодубу кагылайын* (Өмүрбаев).

КИШИ КЕЛДИБИ, ИТ КЕЛДИБИ ДЕБӨӨ. Эч көңүл бөлбөө, назар салбоо, тенсинбегендей мамиле жасоо. *Ата-а киши келдиби, ит кел-*

диби буларга баары бир белем (Ашымбаев).

КИШИ КИЙИК. Жомоктордо айтылуучу жапайы адам. *Киши кийикке окшойсуң* (Тойбаев).

КИШИ КИЙИК КЫЛУУ. Жыланач калтыруу, кийиндирбей коюу. - *Мени кийинтесиңби же киши кийик кылып жүрө бересиңби? - деп каарын жүзүнө чогултту* (Осмоналиев).

КИШИ КОЛДУУ БОЛУУ. 1. Өз ажалынан эмес, бирөө тарабынан өлүм табуу, өлтүрүп коюу. *Мунун киши колдуу болуп өлгөнүн же өз ажалынан мурт кеткенин кийин аныктарбыз* (Бектенов). - *Осоке, Жоодар киши колдуу болуптур! - деди* (Өгөбаев). *Алымкул аталыктын киши колдуу болушу булардын ортосун ого бетер суутуп кетти* (Касымбеков).

2. Уурдалуу. *Саап турган ую киши колдуу болду. Жылкы жоголбой эле киши колдуу болгону билинди* (Ш. Үмөталиев). *Акынды менден жакын билген киши жок, дептери киши колдуу болуп кетиптир* (Абдукаимов). *Билип коюңуз, дептер киши колдуу болгон жок, биз да бирдемени түшүнөбүз* (Абдукаимов).

В.: Душман колдуу болуу. *Жөнөкөй кишилер эмес, кадимки даңазалуу баатырлар да капилет басканда душман колдуу болушкан* (Абдукаимов). *Ал душман колдуу болуп, майып кылынышы айдан ачык* ("Ала-Тоо").

КИШИ КӨЗҮН КАРАБОО. Бирөөгө көз каранды болбоо, өз алдынча болуу. *Киши көзүн карабай, кийик атып жан бактык* (Калык).

КИШИГЕ ЖУГУМУ ЖОК. Колжойгон, эби жок, бирөө менен ымалага келе албаган, кербезирээк. *Кишиге жугуму жок бир байкушсуң! Минтип жүрсөң, кантип жан багасың* ("Ала-Тоо").

КИШИНИН ИЧИНЕ КИРИП ЧЫККАНДАЙ. Бирөөнүн оюндагысын так билгендей, ага аралашып жүргөндөй. *Сарыгулдун мына ушундай кишинин ичине кирип чыккандай сүйлөмө адаты бар* (Абдукаимов).

КИШИ САНЫНАН ЧЫГУУ. Катарга кошулбоо, илүүгө алынбоо, эч көңүл бурулбай калуу. *Антүү колунан келбегендери киши санынан чыгып калат* (Айтматов).

КОГУНА КУУРАЙ САЯ АЛБОО. Эч нерсе кыла албоо, колунан эч нерсе келбөө, куру опуза менен коркута берүү. *А сенин колуңан эмне келет? Когума куурай сая албайсың* (Борбиев).

КОЕНДОЙ ОКШОШ. к. Коендон окшош.

КОЕНДОН ОКШОШ. Опокшош, бирин экинчисинен айрып алгыс, союп каптагандай. *Коендой окшош козусу Коюңар тууган эгизден* (Маликов).

В.: Коендой окшош. *Коендой окшош кыздар ээрчишип келе жаткан жеринен чоң эненин көзүнө чалдыкты* ("Ленинчил жаш").

КОЕНДУН АЯГЫН ЖЕГЕНДЕЙ. Тынчы жок, бир жерге тынч алып тура албаган, ары-бери ойдологон (көбүнчө балдарга карата айтылат). *Коендун аягын жегендей жүрөт да, кечинде суй жыгылат.*

КОЕНДУН ЖАТАГЫНА ЧЕЙИН. Бүт бардыгын, ийне-жибине чейин, ой-чункурунан бери, эч нерсесин калтырбай. *Аскар коендун жатагына чейин жазбай байкашка ашыгат* (Сыдыкбеков).

В.: Коен жатагына чейин. *Бул жерде коен жатагына чейин жазбай билгендигин ошондо түшүндүк* ("Кыргызстан маданияты").

Коен жатагынан бери. *Алай тараптагы жерлерди коен жатагынан бери түшүрүлгөн карта боюнча үчкө бөлүштү* (Осмоналиев).

КОЕН ЖҮРӨК. Өтө эле коркок, жүрөгү жок, өтүмү жок. *Мен бир көлөкөсүнөн корккон коен жүрөк байкушмунбу?* (Абдукаимов). - *Кокуй, ой, коен жүрөк десе, коркпо!* (Жусупов).

В.: Суу жүрөк. *Айтпадымбы! - деди Омор оңдоно калып, суу жүрөксүң өзүң* (Сыдыкбеков).

КОЗУЛУУ КОЙ. Эптеп-септеп, иши кылып, акырындан. - *Ден солугуң кандай? - Козулуу кой* (оозеки речтен).

КОЗУ САЛУУ. Өлүк туup таштоо, баласы өлүк түшүү. - *Ой, айланайындар, акырын, бирин бири тебелеп кетип, туй элек койлор козу салбасын, - деди Асылбүбү безилдеп* (Жантөшев). *Ай арасында бооз койлор кичине эле ачка болсо козу салат* (Кыдырмышев).

КОЙ-АЙГА КЕЛБӨӨ. Тил албоо, сөз укпоо, кепке көңүл бурбоо. *Алардын кой-айларын укпай, сезбей койгондо "Чалкан" журналынан киши барды эле, алдастап жаныңды катаар жай таппай калдың* (Егиналиев).

КОЙДОН ЖООШ. Момун, токтоо, созулган, аркы-берки менен иши жок. *Колуктуң койдон жоош экен* (Тойбаев).

КОЙ МААРЕК ТАРТУУ. Жоошуп калуу, токтоо тартуу. *Ар ким өз кесиби менен кошулуп, кой маарек тартып, жыргал берекесине бөлөндү* (Медетов).

КОЙ ООЗУНАН ЧӨП АЛБАГАН. Кишиге өйдө карабаган, абдан жоош, момун, куулук-шумдугу жок, эч кимге жаманчылык кылбаган. *Кой оозунан чөп албаган момун не бир адамдардын сөөгү ушул мүрзөдө чириген* (Осмоналиев). *Бул менин кой оозунан чөп албаган бечара тууганым* (Касымбеков). *Үй ээси мурун деле кой оозунан чөп албаган момун киши эле* (Борбиев).

КОЙ ТЕРИСИН ЖАМЫНГАН. Өзүнүн чыныгы жүзүн, ким экендигин жаап-жашырган, түрүн өзгөртүп, тымызын душмандык кылган. *Кой терисин жамынган амалдуу бай, манап, молдо, кожолордун бетин ачууда, тап күрөшү айыгышкан учурда "Насыят" таасирдүү курал катары пайдаланууда* (Бейшеналиев). - *Коенкөзов кой терисин жамынган эл душманы! - деди комиссиянын башчысы шапкесин мыкчый ордунан обдулуп* (Акматов). *Сыртынан эле окшошкон менен дилинде паракор, көшөкөр, алдамчы болгондорду "кой терисин жамынгандар" дешет* ("Чалкан").

КОЙ ҮСТҮНӨ ТОРГОЙ ЖУМУРТКАЛОО. Жыргалчылык, телегейи тегиз, бейпил турмуш болуу, жыргал заман орноо. *Кой үстүндө торгой жумурткалап, жесир катын миң кой айдап, мал башын бура албай, нандан кашек чыгып калган заман келер!* (Ш.Үмөталиев). *Алыш-бериш, катышыңарды улап, кой үстүндө торгой жумурткалаган, байгерчиликте жашай бересиңер* (Бейшеналиев). *Токчулук деген кой үстүндө торгой жумурткалайт, - деп эңсеген заман ушул* (Бейшеналиев).

КОКОЛОЙ БАШЫ. к. Кара башы.

КОКОН ПЕШКЕ САЛЫП КОРКУТУУ. *диал.* Курулай эле коркута берүү, опузалай берип бирөөнүн сесин алуу, ормон опуза жасоо. *Мен анысына жумшарганым жок, Кокон пешке салып коркута бердим* (Жигитов). *Ал Түмөн экөөбүздү тең бак-бак этип тилдеп, Кокон пешке салып коркутуп, Түмөнгө опурулуп тийди* (Жигитов).

КОКУЙ АЛАТТЫ КОШТОТУУ. Катуу өкүрүп, суук кабар билдирүү, үнүнүн барынча жаман ой камтылган

өкүрүк чыгаруу. *Өзү үңүлдөп тышка чыгып, эшиктин алдына өбөктөп, таяк таянып туруп алып, кокуй алатты коштотуп өкүрүп кирет* (Кыдырмышев).

КОКУЙДУН ҮСТҮНӨ АЛАТ БОЛУУ. Өлгөндүн үстүнө көмгөн болуу, кыйынчылыктын үстүнө дагы кыйынчылык кошулуу. *Кокуйдун үстүнө алат болгон турбайбы деген үндөр чыкты* (Жантөшев).

КОКУЙ КҮН! к. Каран күн.

КОЛ АЛДЫНДА. Бирөөнүн карамагында, бийлигинде, бирөөгө көз каранды. *Кол куушуруп көзүн карап тургандай мен анын кол алдында эмесмин, - деди Култай* (Абдукаримов).

В.: Кол астында. *Анын кол астында жергиликтүү элден үч киши иштейт* (Сыдыгалиев). *Кайнененин кол астында илериңки, айтканды бүтүрүп, дегенди орундаткан элпек келин болчу* (Сыдыкбеков).

КОЛ АРАГА ЖАРОО. Тестиер тартып, майда-чүйдө иштерди аткаруурга, кол кабыш кылуурга жарап калуу, чоңоюп жеңил-желпи жумуштарды иштей баштоо. *Балдарынын улуусу тестиер тартып, кол арага жарап калган кези* (Сыдыкбеков). - *Өзүм бейтапгаган кезде булардын кол арага жарап калганын көр* (Осмоналиев).

КОЛ БАЙЛОО. Жолтоолук, тоскоолдук кылуучу, убактысын алып буйдалтуучу, будоо болуучу. *Көрсө, мен алдына өңөрүлүп, энеме кол байлоо болуп жатыпмын* (Сыдыкбеков). *Кол байлоо болчу жүктөрү жок, Батийналар поезд токтосо болду, шып түшүп кетишке белен* (Сыдыкбеков). *Жалчылык гана кол байлоо болуп турат* ("Ала-Тоо").

КОЛ БАЛА. Жашынан, кичинесинен бирөөнүн колунда туруп, өздөй болуп үйрөнүшүп кеткен балага же келинге карата колдонулат. *Жашында жетим калды. Айылдагы динчилге кол бала болуп кат таануды* (Бейшеналиев). *Апай эненин айдыңында кол баласы катары курсант дооран сүрүүдө* (Бейшеналиев).

КОЛ БАЛАЛЫК. Баласы сыяктуу, өз баласындай. *Ал Тыныбекти шынаарлап, жеке кол балалык кызматында гана эмес, шакирти катары өнөрүн жүгүзду* (Бейшеналиев).

КОЛ БАШЧЫ. Колго, аскер күчтөрүнө, согуш күчтөрүнө жетекчилик кылып башкаруучу, командачы.

КОЛ БАШЫНДАЙ. Кичинекей, чакан. *Кол башындай ак баштык, Ал Төштүккө чак баштык* ("Эр Төштүк").

КОЛ БЕРҮҮ. Саламдашуу, учурашуу. *Ага кол беришкен таанымал чиновниктер, байбачалар менен туздаш-даамдаш болгон* (Сыдыкбеков). *Бөтөнчө, ооруп жаткан Сатылган "Ак Эшенге кол берген Шадыбекти митаам дешке болобу", - деп ойлоду* (Аалы).

КОЛ ЖАЛГОО. Жакын турган, кол жеткен жердеги бир нерсени алып бере коюу. *Кол жалгап, тигини алып берип коюңуз.*

КОЛ ЖООЛУК. Өз алдынчалыгы жок, бирөөнүн эркине баш ийген, бирөөнүн кызыкчылыгы үчүн кызмат кылган. *Бошкойдой төбөлдөргө жасакерленип, алардын кол жоолугуна айлансам, биз да байыыр элек* (Бейшеналиев).

КОЛ ЖУУП КАЛУУ. Колдо болгон нерсесинен, мал-мүлкүнөн ажырап калуу, эч нерсеси жок калуу, чыгымга учуроо. *Бөлөбала бар чарбасынан кол жууп, ого бетер катаал турмуштун торуна чырмалган* (Осмонкул). *Уч-Булакка айдаган арпадан кол жууп кала бердик* ("Чалкан"). *Эл бирин-эки малдан кол жууду, үй-ичин туташ түгөтүштү* (Шүкүрбеков).

КОЛ ИЙИКТЕЙ. Өтө илериңки, женил-желпи, элпек, тил алчаак. *Кол ийиктей эпилдеген келинине Бурмаш суктана карады: бөйтөйүп, таптатынакай, кечөө чарчаганы билинбей кыргыйдай* (Садыбакасов).

КОЛ ИЙРИСИНЕ ТАРТУУ. Жакындарына, өз дегендерине, тууган-туушкандарына, жакын санаалаштарына жан тартуу, аларга мурдараак, көбүрөөк, жакшыраагын берүү. *Кол ийрисине тартып кетпес үчүн, контролдукка алып туруга милдеттүү* ("Советтик Кыргызстан"). *Сен ошол кедейлердин тобунун башчысы экениңен пайдаланып, кол ийрисине тартат кылып, өзүңө көбүрөөк алып койдуң* (Эшмамбетов).

КОЛ КАБЫШ КЫЛУУ. Жардамдашуу, көмөк көрсөтүп кошо иштешип берүү. *Жыйым-терим бүтүп, иш сээлдегенден бери Калыйча да кол кабыш кыла баштады* (Саатов). *Жумуштан колу бошой калганда жыгаччылык мастерскоюна барып, андагы карт жыгаччы Иванга кол кабыш кылыша кетет* (Баялинов). *Күлайым эжекем да кол кабыш кылып алардын жанында* (Сыдыкбеков).

КОЛ КАЙРУУ. Көбүнчө өзүнөн улуулардын урганына, чаап жибергенине унчукпай тим болуп калбай каршылык көрсөтүү, жооп кылып кайра уруу, кармаша кетүү, кол тийгизүү. *Мерген жарамсыздыгын билгендиктен эч кол кайырган жок* (Аалы). *Бешиктен бели чыкпай жатып кишиге кол кайырат* (Борбиев). *Өчүн ала дем алдырбай койгулап, тигинин кол кайрууга чамасын келтирбеди* (Эсенканов).

В.: Кол кайтаруу. *Кол кайтарбаганым менен, каргап шилөөдөн тартынганым жок* ("Советтик Кыргызстан"). *Мен кол кайтарбайт деп коомай турган Аликти ооз талаштыра коюп жибердим* ("Ала-Тоо").

Кол көтөрүү. *Канча кылган менен тартынды окшойт, кол көтөрө алган жок* ("Ленинчил жаш"). *Урушканда адегенде эң оболу ким кол көтөрсө, ошол күнөөлүү* ("Чалкан").

КОЛ КАРМАШУУ. Биргелешүү, бирин-бири колдоо, ынтымакташуу, биригүү, кошулуу. *Адегенде өзү көрүп, баарлашып, көңүлү табышканына кол кармашат* (Бейшеналиев). *Киришиштик кол кармашып, белди байлап* (Турусбеков).

КОЛ КЕСЕР. Мал сойгондо малды союп берген адамга эттей берилүүчү бир аз үлүш же жалпы эле бир нерседен ала турган өзүнө тиешелүү энчи. *Кол кесер бар. Кол кесерин алды.*

КОЛ КОЮУ. 1. Кандайдыр бир документтин, картинанын, белгилүү бир тексттин ж.б. алдына фамилиясын өз колу менен жазып, аны ырастоо, же бир нерсеге макулдугун, бир нерсенин аныктуура экендигин билгизүү. *Документтерге кол койду. Отпускага чыгуу жөнүндөгү арыздарга кол койду.*

2. Кандайдыр бир иштин, бир нерсенин аткарылышы, бүтүшү жөнүндө бирөөгө карата ишеними артуу, ошол иштин аткарылышына көзү жетүү, ага толук макул болуу. - *Кагылайын Зукешим, сага мен эми кол койдум, ишке жарапсың, - деп, өзүнөн өзү күлүңдөдү* (Баялинов). *Боо дейре анчейин теңиме алчу эмес элем. Көрсө, касиети артык "машайыкка" айланыпсың. Кол койдум, баатыр акеси. Аман бол* (Бейшеналиев).

КОЛ КӨТӨРҮҮ. 1. к. Кол кайруу.

2. Багынуу, баш ийүү. *Душман кол көтөрүп астыга түштү* (Жантөшев).

КОЛ КУУШУРУУ. 1. Кечирим суроо, сурануу, алдына түшүү, өтүнүү, өтүнүч кылуу. *Тебетейимди колтугума кысып, кол куушуруп, мөгөдөй ийилип бий алдында мөгөдүм* (Сыдыкбеков). *Күнөөсүн кечкин, кызым!- деп, кол куушуруп сурады* (Барпы). *Кол куушуруп кудаларың келет, андан көрө ошолорду кут* ("Чалкан").

2. Баш ийүү, багынуу. *Азаматтар эл намысын сактаган, кол куушуруп, бут кучактап жатпаган* (Маликов). *Тоголок Молдо акунума теңелбей, кол куушуруп, жолуна бөгөт болбоюн дегениңби?* (Бейшеналиев).

КОЛ КЫСКА. Ойлогон оюн, көздөгөн максатын ишке ашырууга мүмкүнчүлүгү жок, жетишсиз, колунда жок, жоксуз. *Кагылайын Батийна, сени кара зоонун астынан сууруп алаармын дедим эле. Айлам жок. Кол кыска, өзүм алсыз экемин* (Сыдыкбеков). *Кол кыска. Бирок, экөөбүздүн алма-терме алмашкан өнөр сыйыбыз мансаптуулардыкынан кымбат эмеспи* (Бейшеналиев). *Акыл жетсе, кол кыска, Алдаттым ачуу турмушка* (Сыдыкбеков).

КОЛ САЛУУ. 1. Уурдоо, бүлдүрүү, бирөөнүн же көпчүлүктүн мүлкүн законсуз өзүнө ыйгарып алуу, урук-сатсыз менчиктеп алуу. *Ачкадан өлсөм өлөм, бирок бирөөнүн ак эмгегине кол салбаймын* (Байтемиров). *Менин малыма кол салып, семиздеп сойгонду ким коюптур аларга* (Бейшеналиев). *Ортоктун малына кол салып, мен жинди болуптурмунбу?* (Бейшеналиев).

2. Бирөөгө тийишүү, колу тийүү, уруу. *Тоймат хулиганды карыдан алып, бой тирише кеткен ага атына жетип кол салды* (Өмүрбаев). *Шымаланган жигиттер ыкыс берип, Зуураканга кол салганы араң турушат* (Сыдыкбеков).

3. Согуш ачуу, уруш баштоо, басып кирүү. *Атаман Дутовдун армиясы Кокон, Маргаланга кол салат экен деген айың тарады* (Сасыкбаев). *Башчыңа колум саламын бурут, Малыңды талап аламын бурут* ("Манас").

4. Тиш салуу. *Ач карышкыр кишиге тиш салат.*

КОЛ СУНУУ. Көздөгөн максатка, ойлогон ойго жетүүгө умтулуу, аракет кылуу, далалаттануу. *Балам, болбос ишке бекер кол сунба, - деди* ("Ала-Тоо"). *Пайдаланып алтын жаштан, Кол сунгула жылдызга* (Аалы). *Кол сунам сендей селкиге* ("Чалкан").

КОЛ ТАЛАШУУ. Өтө көп болуп жетилип туруу, алууга же жыйноого даяр болуу, көп күч талап кылуу, кол жетишпөө. *Болумдуу гозолордун арасындагы булайган пахталар кол талашат* ("Ала-Тоо").

КОЛ ТИЙГИЗҮҮ. 1. Кандайдыр бир ишти аткарууга, иштөөгө бир аз катышкан болуу, көмөктөшүү. *Акман талаа жумуштарына да кол тийгизишет* (Сыдыкбеков). *Ага чоң да, кичине да кол тийгизип иштеп жатышат* (Сыдыкбеков). - *Айтпадымбы. Сырткы, ички көр оокатка колуңду тийгизбе. Өзүм тейлейм* (Бейшеналиев).

2. Бирөөнү чаап жиберүү, уруп же муштап ийүү. *Саадатка сөз эмес кол тийгизе турган болуп жүрүп, акыры иштин акыйкатына көзү жеткен Муса Саадаттын бутуна жыгылып, кечирим сурады* (Абдукаимов).

КОЛ УЧУНА ТИЙБӨӨ. к. Колу колуна жукпоо.

КОЛ ҮЗҮҮ. 1. Байланышпай, барышып-келишпей, катышпай, катташпай калуу, байланышы болбой калуу. *Катышып кол үзбөй турганыбыз да дурус* (Бейшеналиев). *Атай Маматтан кол үзөйүн десе, Седеп менен жолугушууга мүмкүндүк бер-*

ген ушул үй гана (Каимов). *Мен да сага ошондон кол үз деп айтканы жаткам* (Саатов).

2. Бир нерседен ажыроо, айрылуу, такыр кол жуун калуу, жок болуу. *Биз биртике эле көзүбүз мындай боло калса, жылкылардан кол үзүп кала тургандыз* (Баялинов). *Врачтар болбогондо жаштайынан жарыкчылыктан кол үзмөк* ("Ден соолук")

КОЛ ШИЛТӨӨ. 1. Колу менен белги берүү. *Жолдошу акырын кол шилтеп койду* ("Бишкек шамы").

2. Эч нерсеге карабай, бардыгын таштап салуу, мейли кереги жок деп коюу, бардыгына көз жумуу. *Сабира бул өңдүү ойлорго көп батkан сайын, акыры баарына кол шилтеп баса берди* (Абдукаримов). *Акыры баарына колун шилтеп көз жумдуга салды* (Абдукаимов).

КОЛГО АЛУУ. 1. Ишти же башка нерсени жөнгө салуу, жакшыртуу аракетинде болуу, өйдөлөтүүгө, ондоого катуу аракеттенүү, белсенип киришүү. *Өзүң жакшылап колго алсаң, бат эле адам болуп кетет күйөөң* (Сыдыкбеков). *Чарба төмөндөп кетти, колго албасак болбойт* ("Чалкан").

2. Бирөөнү өз тарабына тартуу, өзүнүн айткан-дегенинен чыкпай тургандай кылып, аны менен мамиле түзүп, муютуп коюу, өз кишиси кылып алуу. *Обулустта чоң кызматта иштеген тааныштарды колго алып, ...өзүнө жакын кедейлердин уулун кызматка көтөрүү максатын көздөдү* (Каимов). *Айтор, эртеңки күн өздөрү үчүн кандай болорун бүрүл баамдаган өкмөттүн жаш өкүлүн жакшылап колго алып коелу деген ойдо Качыкенин ичкойнуна киришти* (Сыдыкбеков).

КОЛГО ИЛИНҮҮ. Колго урунуу, колго тийүү. *Колго илингенин алып жөнөй бердик, аны тандап отурганга убакыт кайда* ("Ленинчил жаш"). *Жерди сыйпаласам, колума бир бодур таш илинди* (Баялинов).

КОЛГО КАРГА ЧЫЧАР. Дайыма эле жок бойдон турбас, жетишпеген, жоксуз абал оңолуп, жетишип кетер, бир жакшылык болор деген сыяктуу тилек кылуу маанисинде колдонулат. *Биздин колго да карга чычар.*

КОЛГО КАРОО. 1. Материалдык жактан бирөөгө көз каранды болуу. *Жарды туугандарым минтип, колго карап отурат. Биздин деле алыбыз чак* ("Ала-Тоо").

2. Жыйылып оттой албай, колдон жем-чөп жеп, колго багылып калуу (малга карата). *Топоз кышында башка малдай колго карабайт* (Абдукаримов).

В.: Колду кароо. *Ырысы жок жетимдер да биздин колду карап отурат* (Элебаев). *Жер ала-телек болуп, мал анча колду карабай калды* (Абдыраманов).

КОЛГО КӨТӨРҮҮ. к. Төбөгө көтөрүү.

КОЛГО САЛУУ. Көпчүлүктүн кароосуна, пикирине, талкуусуна коюу, добушка коюу. *А дегенде ачык колго салууну чечишти* ("Советтик Кыргызстан").

КОЛГО ТҮШҮҮ. 1. Уурулугу, кылмышы ж.б. билинип кармалып калуу. *Сак бол, колго түшүп калба!*

2. Туткун болуу, камалуу. *Калпа ажы колго түштү, кечээ түнү жыйырма беш аскер келип алып кетти. Байбичесин кайра куртkага көчүргөнү келдим* (Бейшеналиев).

В.: Колуна түшүү. *Эгер Ташматтын колуна түшсөм мени сабабай коебу* (Садыбакасов).

КОЛДОН АЛУУ. к. Жүгүн колдон алуу.

КОЛДОН АЛДЫРУУ. к. Намысын колдон алдыруу.

КОЛДОН КЕЛЕТ КЫЛУУ. Мансабына, күчүнө таянып өз билген-

дей иштете берүү, эркине койбоо, үстөмдүк кылуу. *Бир атанын тукумдары жесир-жетим деп, бизди колдон келет кылыңар бар экен го?!* (Сыдыкбеков).

В.: Колдон келди кылуу. *Ал мени колдон келди кыла албайт. Ал сени колдон келди кыла берет* ("Ала-Тоо").

КОЛДОН КЕЛЕТ. Иштөөгө, аткарууга болот, жеңил, оңой. *Талап кылса, колдон келбей турган деле иш эмес, колдон келет* (Кыдырмышев).

КОЛДОН МАЙ АГУУ. к. Салаасынан май агуу.

КОЛДОН СУУРУЛГАН. Ар нерсеге эпчил, өтө тың, чыйрак, шайдоот. *Ошо кезде колдон суурулган шылуун ырчы, чоорчу Адылдын жээни Болот деген жигит... таежеси Мөөргө сырдаш өсөт* (Бейшеналиев). *Колдон суурулган эптүү, амал-айлалуу Баракан жаңы өкмөткө ак дили менен кызмат өтөгөн адам болуп көрүндү* (Сыдыкбеков). *Өзү колдон суурулган эпчил, ат үстүнөн үч адамга алдырбас камбыл жигит* ("Ала-Тоо").

В.: Колдон түшкөн. - *Ай таң. Бала чагында эле куулдак эле. Колдон түшкөн берен болуптур* (Бейшеналиев).

КОЛДОН ТАЛАШУУ. Күч алуу, абдан күчөп туруу же өтө кызыган, абдан жандуу абалда болуу. *Карышкыр колдон талашып турганда өтө сак болбосо кыйын* (Жантөшев). *Ормуш өзү баштап ушинтип жаткан-да, башкалар кантип карап турсун. Колдон талашып иштешпейби* (Байтемиров).

КОЛДОН ТҮШҮҮ. Абдан бечара, мусапырдай көрүнүү, өлжүрөгөн көрүнүштө болуу. *Карасаң, бир заматта колдон түшүп калат* ("Ала-Тоо").

КОЛДОН ЧЫГАРУУ. 1. Бүтүрүү, бир жансыл кылуу, акырына чыгуу. *Иште биротоло колдон чыгардык* ("Жаш Ленинчил").

2. Ажырап калуу, кол үзүү. *Кайран кишини бекер колдон чыгардым* ("Чалкан"). *Жакшы бүлөнү бекер колдон чыгардык* ("Ала-Тоо").

КОЛДУ БАЙЛОО. Эркиндик бербөө, бошотпоо. *Ээ, дос, ал заманды каары, жакырчылык колду байлабадыбы* (Осмоналиев).

КОЛДУ КАРОО. к. Колун карoo.

КОЛДУН КИРИНДЕЙ. Бат эле жок болуп,түгөнүп кала турган, тез жоголуп кетме, түбөлүктүү эмес. *Курган мал колдун кириндей беле? Ушинтип бир күндө кедей болуп калабы, кудай* (Сыдыкбеков). *Дүйнө, жашоо дегендин өзү колдун кириндей нерсеби?* (Садыбакасов).

КОЛДУН КЫЧУУСУН КАНДЫРУУ. Өзү ыраазы болуп, моокуму канганча (кумардан чыга) былчылдата муштоо, уруу, сабоо. *Колдун кычуусу кангыча былчылдатышса керек, бети билинбейт* ("Ала-Тоо"). *Жаакка бир тартып жибердим эле, колдун кычуусу кана түштү* ("Ала-Тоо").

КОЛДУУ БОЛУУ. Өз ажалынан эмес, кандайдыр бирөөлөр тарабынан, бирөөлөр аркалуу атайылап өлтүрүлүү деген мааниде колдонулат. *Билбейм, айтор, апамды атам колдуу болгон дешип атышат* (Саатов). *Эгер алар Таштанбектин ким колдуу болгонун ачык билишкен болсо, анын үйүн өрттөп жибермек* (Саатов).

КОЛКО КЫЛУУ. Милдет кылуу, догурунуу. *Болгону эки саат менин төркүнүмдү күткөнүңдү колко кылайын деп турасыңбы?* ("Кыргызстан маданияты").

КОЛКОМДУ ЧАБАЙЫН. Көбүнчө балдарга жалынып-жалбаруу иретинде колдонулат. *Колкомду чабайын, уктай гой, чарчадың го?* ("Ленинчил жаш").

КОЛОМТО ЫРЧЫ. Атагы көп анча алыска кетпей, майда-барат жыйын, топтордо ырдап жүргөн ырчы, кол ырчы. *Бошкой эшик ырчысы, коломто ырчысы катары унутулар* (Бейшеналиев).

КОЛОМТОСУН СЫЙПАЛАТУУ. Таптырбай кетүү, куйрук түйүү. - *Урушта туруш жок, токтоосуз көчөлү, Молдоке, Жалийге коломтоңузду сыйпалаталы, жер чапчып калсын, - деди Кашгари* (Бейшеналиев).

КОЛТУГУНА КИРҮҮ. Эпилдеп-жепилдеп бирөөгө жалынып, ишенимге өтүүгө, өз кишисиндей болуп жакындашып, аралашып кетүүгө аракеттенүү. *Курманбай мен жокто таенемдин колтугуна кирип алып, жамандай берчү* (Элебаев).

В.: Коюн-колтугуна кирүү. *Салийма эбиреп-жебиреп, Мария Петрованын коюн-колтугуна кирип кетти* (Абдукаимов). *Бошкой ырчы Мусакожо чоң болуштун... укумтукумунан бери мактап, коюн-колтугуна кирген* (Бейшеналиев).

КОЛТУГУНА СУУ БҮРКҮҮ. Бирөөгө каршы көкүтүү, астыртан тукуруп, шилтеп коюу. *Караңгы кишилерди көкүтүп, колтугуна суу бүркөт* (Бектенов). *Момундардын колтугуна суу бүркүп, Самсахунга карай бет алдырууда* (Жантөшев). *Анын колтугуна суу бүркүп, мага аябай тукуруптур* ("Чалкан").

КОЛТУК АЧУУ. Душманга ички сырды билдирүүгө мүмкүнчүлүк берүү, чыккынчылык кылуу, ичинен орун берүү. *Намысы болсо жигиттин, жоого колтук ачабы?* ("Семетей"). *Ким болсо да душманга колтук ачса, чоңойткон жердин тузуна кара санаса, тагдыры так ушундай болот* (Борбугулов). *Келдибек уулуна колтук ачып, жасакерленип жүргөндөр да бар экен* (Бейшеналиев).

КОЛТУК КАГУУ. Ысык эле жаны туруу, араң жан, өтө начар абалда болуу. *Колтук кагып араң жан* ("Манас"). *Оорулуунун абалы өтө кыйын, колтук кагып калыптыр* ("Ден соолук").

КОЛУ АЧЫК. Берешен, март, эч нерсени аябаган, аену билбеген, жоомарт. *Маматтын колу ачык, кең пейил экендиги айылга билинди* (Каимов). *Ары сөзмөр, ары алыш-беришке колу ачык, шайыр адам эле* (Сыдыкбеков). *Мандикерлер көбүнчө колу ачык, эмгекти баалай турган кожоюндарды издейт* (Абдукаримов).

КОЛУ АШКА ЖЕТПӨӨ. Турмуш-тиричилик жагынан абдан начар, жетишсиз абалда болуу. *Колу ашка жетпей, жер тырмалап, саан саап жан баккан момун элди ок, ажал менен коркутуп отуруп каптап кирди* (Бейшеналиев). *Өмүр бою этегиң тизеңе жетпей, колуң ашка жетпей... куурап жүрүп өт, - деди Арзыкул Жылдызканга* (Байтемиров).

КОЛУ БАЙЛАНУУ. Колу бошоboo, бир нерсени аткарууга мүмкүнчүлүгү болбоо, өз билгенин жасоого эркы боло албоо. *Эңкейген кары, эмгектеген жаш дегендей азыр менде мүмкүнчүлүк жок. Колум байлануу* ("Ала-Тоо"). *Мен каалаганымды иштей албайм. Колум байлануу* (Каимов).

В.: Колу-жолу байлануу. *Менин колу-жолум байлануу. Күн-түн дебей, ата, энем кайтарууга алды* (Жантөшев).

КОЛУ БАРБОО. 1. Бирөөгө кол салууга, уруп же чаап жиберүүгө батына албоо, тарткынчыктоо (көбүнчө улуу кишилерге же алсыздарга карата ыйбаа кылуу, аео маанисинде). *Канча кылган менен аның сакалын сыйлады го, ага теңелип кармаша кетүүгө колу барбады* ("Ленинчил жаш").

2. Кандайдыр бир нерсени иштөөгө, аткарууга чечкиндүүлүк кыла албоо, даай албоо. *Ошол аялдан келген катты ачууга колу барбай турду* (Абдукаримов).

КОЛУ БИЛЕТ. Өзү билет, өзү билип, өзү башкарат, кандай кааласа, ошондой иштейт. *Коенбайдын колу билет* (макал). *Зулумдардын колу билет. Кандай жаза буюрам десе өз эркн* (Бейшеналиев).

КОЛУ БОШОО. Бош учуру, мүмкүнчүлүгү, убактысы болуу. *Колу бошой калганда энеси тээкке керип көрсөтүп берген сайманы саят* (Сыдыкбеков). *Үй турмушка бышык Сабира колу бошогон учурда Клава энесине каралашып турду* (Сасыкбаев).

КОЛУ ЖЕҢИЛ. 1. Колуна алган иши бат бүтөт же тез өтөт деген мааниде.

2. Мал мууздаганда жаны көпкө чыкпай турган. *Колуң жеңил го, балам, кенедей козу эмгиче эле тыбырап жатат.*

3. Дарылоо, эмдеп-демдөө, аялдардын төрөтүн кабыл алуу сыяктуу иштери жолдуу боло турган, ал дарылаган адамдар тез айыгып кете турган. *Байбиче, колуңуз жеңил эмес беле, бала тез түшүп кеткиси бардыр* (Сыдыкбеков). *Колуңдан айланайын, колу жеңил деп көп кишиден уктум, - деди кемпир врач кызга* ("Жаш ленинчи"). *Устатымдын колу жеңил, өзүң айткандай, ак жолтой болуп уулуңар айыкса... Молдокемдин жолдугу го башка... Менин көксөгөнүмдүн жолдугу го башка?* (Бейшеналиев).

КОЛУ ЖЕР АЛДЫНДА ЭМЕС. Колунан бир нерсе келет, такыр эле айласыз же жоксуз эмес, түңүлүүгө болбойт. *Биздин да колубуз жер алдында эмес, аларга бир керегибиз тиер* ("Кыргызстан маданияты").

КОЛУ ЖЕТИК. Бардар, колунда бар, жетиштүү. *Небере-чөбөрөлүү, малдуу, колу жетик жашайт экен* (Бейшеналиев). *Үйдүн керегелерин камыш менен калкалап коюуга ойлору жеткен да, колдору жетик эмес* (Убукеев).

КОЛУ ЖЕТПӨӨ. Жетишсиз, жоксуз абалда болуу, ойлогонуна, каалаганына жете албоо. *-Эх, Турсунум, ...ат жетелеп барсам да ылайык. Аны кайдан табабыз, кол жетпейт, ким берет?* (Бейшеналиев).

КОЛУ ЖУКА. Колунда жок, жетиштүү турмушта эмес, оокат-тиричилиги чабал, жоксуз. *Колунда бар кишилерге эчтеке эмес, айрыкча колу жука адамдар карызга батат* ("Ленинчил жаш").

В.: Колу тайкы. *Колу тайкы болгон менен дили бай азаматтын делебеси козуп, манаптын бой жеткен кызына ашык болот* (Бейшеналиев). *Колу тайкы, калың төлөөгө кудуретсиз, бой, жалчы жигиттер кубатташты* (Бейшеналиев).

Колу кыска. *Ойдо бар, бирок кол кыска.*

КОЛУ ЖУКАРУУ. Колунда болгон нерсесинен ажыроо, начарлай баштоо, жетишсиз абалга келүү, жардылануу. *Кол жукарып, оокат-тиричилик тартыш боло баштады* ("Ала-Тоо").

КОЛУ ЖУКТУУ. Бардар, жетиштүү. *Колу жуктуу туугандары каралашчу, кыл куйрукту да ошо тапмак* (Бейшеналиев).

КОЛУ КАНДУУ. Колу тийгенин соо койбогон, мертинтип же өлтүрүп сала турган, ары-бери кызыл-жаян кылып шылып жиберген. *Колу кандуу жигит.*

В.: Камчысы кандуу. *Камчысы кандуу киши.*

КОЛУ КОКОНДО, БУТУ БУКАРАДА. Ар нерсе, бардык иш колунан келет, ошондой мүмкүнчүлүгү

бар, төрт тарабы кыбыла, колдой тургандары көп деген сыяктуу мааниде.

КОЛУ-КОЛУНА ЖУКПОО. Өтө тез, ылдам кыймылдоо, шамдагайлык менен тез-тез иштоо. *Теримчи кыздарды карап турсаң, колу-колуна жукпайт. Булардын шамдагайлыгына аябай ыраазы болосуң* ("Ленинчил жаш").

В.: Кол учуна тийбөө.

КОЛУ КУУШ. к. Колу тар.

КОЛУ КҮЙГӨН. Жалккан, коркуп, жалкоотой болуп калган. *Жумгалда иштеп жүрүп, кошуп жазуудан колу күйгөн* ("Чалкан").

КОЛУ КЫСКА. 1. к. Колу жука.

2. Ойлогон оюн, көздөгөн максатын ишке ашыруруга мүмкүнчүлүгү келбеген, алсыз, колунда бийлиги жок. *Кагылайын Батийна, сени кара зоонун астынан сууруп алармын дедим эле. Айлам жок. Колум кыска, өзүм алсыз экенмин* (Сыдыкбеков). *Намыска бек, тайманбас болсо да колу кыска, жолу тар зайып айласыз уу жуткандай жүргөн кези* (Сыдыкбеков).

КОЛУ КЫСКАРУУ. Бир нерсени иштөөгө, аткарууга мүмкүнчүлүгү болбоо, бийликтен, мансаптан ажыроо, мурдагыдай болбой калуу, колунан эч нерсе келе албоо. *Бирок, анын ойлогонундай болбоду, Кызылбаштын колу кыскарды* (Каимов).

КОЛУ КЫЧЫШУУ. Кандайдыр бир ишти иштегиси келүү же бирөөнү муштагысы келүү, колу жөн турбоо деген сыяктуу мааниде. *Колум кычышып турат. Анын колу кычышып турат.*

КОЛУ ООЗУНА ЖЕТҮҮ. Өз алдынча жан сактоого, жашоого жетишүү, мүмкүнчүлүгү болуу, турмуш шарты онолуу. *Бул үй колу оозуна жетпеген бир шордуунуку экенин сураштырбай эле билгидей* (Жантөшөв). *- Үйлөнө элексиңби? - Кайдан. Эки кол оозго эми жеткенсиди. Мында жүргөнүм да ошол себептүү* (Осмоналиев).

КОЛУ ООР. Мууздалган малдын жаны тез чыккан, колунан мал тез өлгөн, чапканын майып кылган.

КОЛУ ТАЙКЫ. к. Колу жука.

КОЛУ ТАР. Колунан оной менен эч нерсе чыкпаган, катуу, зыкым, сараң. *Колу тарды март кылып, сандыктан нан алдырган* (Осмонов).

В.: Колу кууш. *Демейде колу кууш жеңе бүгүн эмне үчүндүр берешен, март* ("Чалкан").

Колу чүрүш. *Чымчүндөгөн колу чүрүш неме экен, көп деле жарыта алган жок* ("Ала-Тоо").

КОЛУ ТИЙҮҮ. 1. Убактысы, мүмкүнчүлүгү болуу, шарты келүү, колу бошоо, чолосу тийүү. *Бирок Жапар кетеринде, "келип-кетип турам" деп энесине канчалык убада берсе да, жумуштан колу тийип үйүнө көп келе алган жок* (Баялинов). *Жумуштан колум тийбейт.*

2. Бирөөнү чаап, муштап жиберүү, уруп коюу. *Сакалдуу кишиге колум тийип калды, айыптуумун. Кээде тоң моюндук кылышса айтып-деп түшүндүргөндүн ордуна кыйкырып-бакырып колум тийчү* (Мырзаев).

КОЛУ ТУТКАК. Майда-чүйдө нерселерди, колуна тийгенди уурдап, жымырып, кете берме, жулук ууру, кичине уурулук жайы бар. *Биздей кезинде эле чоң муштум, тентек, шылуун, колу туткак неме болчу* (Саатов). *Колу туткак байбичелер өздөрүнчө бүлкүлдөшүп, күлүп жөн болушту* ("Куйручук").

КОЛУ УЗАРУУ. 1. Турмуш-тиричилиги оңолуу, жакшылыкка, кенен турмушка жетишүү, оңоло баштоо. *Турмуш оңолуп, кол узарса, кыз берүүдөгү шаан-шөкөт кошо күчөйт*

экен (Эшмамбетов). *Эргешбайдын колу узарбады, чекеси жылып марыбады* (Борбиев). - *Эх, аюум, теңирде теңдик жок. Колубуз узарар күн барбы* (Бейшеналиев).

2. Жардам көрсөтөр, жүгүн женилдетер бүлөлүү болуу. *Балдары бойго жетип, колу узарып калды* (Сыдыгалиев). *Кыз берип, куда күттүң, келин алдың, колуң узарды* (Эралиев).

КОЛУ УЗУН. Кандайдыр бир ишти иштөө, аткаруу колунан келүү, күчү жетүү. *Биз барып чоң той кылалы, Колубуз узун болгон соң* (Эшмамбетов). *Өкмөттүн ниети таза, колу узун* (Аалы).

КОЛУ УЯЛУУ. Алам деген нерсесин ала албай умсунуп калуу, оңтойсуз, ыңгайсыз абалда калуу. - *О-о! Колуң уялбасын. Мунун кунуна менин күржүйгөн байым түшүнөт дейсиңби* (Бейшеналиев). *Мэ, колуң уялбасын алып тур* (Осмоналиев).

КОЛУ ЧҮРҮШ. к. Колу тар.

КОЛУМ СЫНСЫН! Алган жокмун, тийген жокмун, алсам буюрбасын! деген сыяктуу каргануу маанисинде колдонулат. *Алган жокмун, колум сынсын! - деди* ("Жаш ленинчи").

КОЛУН АДАЛДАТУУ. Сүннөткө отургузуу. *Баласынын колун адалдатамын деп, той откөрдү.*

КОЛУН БАЙЛОО. Башка ишке мүмкүнчүлүк бербөө, чолосун тийгизбөө, жолтоо болуу. *Кайра-кайра кеңеш куруу, камынуу, ичкериге түшүндүрмө, арыз наамэ жазуу түйшүгү арбын, менин колумду байлады* (Бейшеналиев).

КОЛУН КАРОО. Материалдык жактан бирөөгө көз каранды болуу. *Эми аялы таштап кетсе, кимдин колун карар экен?* (Каимов). *Керкибай мурда энесинин колун караса, эми Шайыркулдун көзүн карай турган болгон* (Каимов).

КОЛУН МУРДУНА КАТУУ. к. Эки колун мурдуна катуу.

КОЛУН МУРДУНА ТЫГУУ. к. Эки колун мурдуна тыгуу.

КОЛУН СУРОО. Аялдыкка алууга сунуш кийрүү, жуучу жиберүү, сүйлөшүү. *Кулбаш аксакал кыздын колун сурап жуучулардын келгенкелбегенин билүүгө аракет кылды* (Абдукаримов).

КОЛУН УЗАРТУУ. Жардамдашуу, жардам көрсөтүү, ишин женилдетүү. *Байтымбет колумду узартып чарбакты эзлесин. Бала-бото аталып, колумду узарткан тилмечимди кагып-согуп кодуласам түбүбүзгө зак кетер* (Бейшеналиев).

КОЛУН УЯЛТПОО. Шагын сындырбоо, ыңгайсыз абалга калтырбоо. *Менин колумду уялтпай алып коюңуз, ата* (Саатов).

КОЛУНА ЖУКПОО. Бир нерсеге жардамдашып, жасашып коюдан "эч нерсе болбойт", "андан жаман деле болуп кетпөө" деген мааниде бирөөгө жеме оодаруу. *Жана колум какшап, казанды жууй албай жатканда, суу ала жүгүрүп келип от жагып жиберсең, колуңа жукпайт эле го?* (Жантөшев).

КОЛУНА КАРГА ЧЫЧАР. "Биздин колго да бир нерсе тиер", "колубуз куру болбой биз.да онолорбуз" деген сыяктуу үмүттөнүү жакшылыкты күтүү маанисинде колдонулат. *Бакыр адам паанада. Биздин колубузга да карга чычар* (Бейшеналиев).

КОЛУНА КОЛ, БУТУНА БУТ БОЛУУ. Бардык ишин бүтүргөн жардамчысы болуу, жардамдашып көмөк көрсөтүп туруу. *Турсуну Айымкан менен эже-сиңдидей кеперес, улууга улуудай, кичүүгө кичүүдөй мамиле жасап, колуна кол, бутуна бут болуп алынып,кетти* (Бейшеналиев). *Апам менин Каныкей Апай эненин колуна*

кол, бутуна бут болуп үйүнөн чыкпайт (Бейшеналиев).

КОЛУНА ӨЛҮП БЕРҮҮ. Катуу каршылык көрсөтүү, өлбөгөн жерде калуу. *Сенин колуңа өлүп бербесем элеби?* ("Кыргызстан маданияты"). *Кокус шайтан сайып угуп калса, төп жүрбөгөн кишини жинидей көрөрүн билесиң, колуңа өлүп берет* ("Сүйүү жана үмүт").

КОЛУНА ТҮШҮҮ. к. Колго түшүү. 1.

КОЛУНАН КЕЛИШИНЧЕ. Алынын жетишинче, мүмкүнчүлүгүнүн болушунча. *Колуңан келишинче сыйлаганга үйрөн, ошого көн* (Мырзаев).

КОЛУНАН КЕЛҮҮ. Аткара алуу, орундата алуу, жарай алуу. *Деген менен жазыксыз куданы өлтүрүш Адыкенин колунан келген жок* (Сыдыкбеков). *Өңүн адам жерибесе, колунан баары келген мыкты кыз* ("Ала-Тоо").

КОЛУНАН КОКОН ТЫЙЫН КЕЛБӨӨ. Эч нерсеге жарабоо, пайдасы же жардамы тийбөө, эч нерсени аткара албоо. *Колунан кокон тыйын келбей делдейип басып жүргөндөр жокпу* ("Кыргызстан маданияты").

КОЛУНАН КӨӨРҮ ТӨГҮЛГӨН. Абдан уз, мыкты чебер, устат, колунан бардыгы келген. *Быяктын кыздарынын көбү келбеттүү, колунан көөрү төгүлгөн уздар* (Бейшеналиев). *Колунан көөрү төгүлгөн ургаачыга жолукту, бактысы бар экен, - деп Атайга да суктанышкан* (Каимов). *Колунан көөрү төгүлгөн усталардын да көзү түштү* (Тойбаев). *Ал турсун Таты таежем колунан көөрү төгүлгөн аял экенин коштум* (Ашымбаев).

КОЛУНАН ТИЗГИНДИ АЛУУ. Бийликти алуу, бийлей баштоо, бийлик жүргүзүү. *Жонумдан оорумду жеңилдетип, колумдан тизгинди алып, мыктыларга табакташ, элиңе чегээ болорсуң* (Бейшеналиев).

КОЛУНАН ЧЫГУУ. Кимдир бирөө тарабынан аткарылып, иштелип бүтүү, толук орундалуу. *Шырдактын оюу-чийүүлөрү бири-бирине төп келип, эч кынтыксыз. Мыкты устаттын колунан чыкканы көрүнүп турат* ("Кыргызстан маданияты").

КОЛУНДА БАР. Жетиштүү, оокаттуу, бардар. *Өзүндө жоктор колунда бар агайындан, айылдаштарынан күчүнө унаа алып, ага убун артып, бир-бирине каралаша өбөкжөлөк болуп келатышкан кишилер кең пейил, бейпил тартты* (Сыдыкбеков).

КОЛУНДА ЖОК. Жетишсиз, начар, алсыз, жоксуз. *Энебиз жесир, колунда жок* (Сыдыкбеков). *Адилетсиз турмуш ай, Колунда жок болгон соң, Бечаралык ушундай* (Токтогул).

КОЛУНДА ТУРАТ. Бийлик өзүндө, бардыгын өзү билет. *Бул бечаралардын тагдыры азыр анын колунда турат, эмне кылам десе өзү билет да* ("Ала-Тоо").

КОЛУНУН КЫЧУУСУ КАНУУ. Моокуму канганча абдан былчылдата уруу, согуу ж.б. сыяктуу мааниде. *Егордун колунун кычуусу канды окшойт, сөгүп-сөгүп, көчүккө бир тээп кайдадыр аттанып кетти* (Саатов). *Колунун кычуусу канганы менен кучунашы тарабады* ("Чалкан").

КОНОК АЛУУ. Ашта, тойдо алыстан чакырылган коноктору колунда бар алдуулары, жакын тууган-туушкандары бөлүштүрүп алып, кондуруп конок кылуу, сый-сыпат көрсөтүп тосуу, коноктоо. *Малдуулар ашка келгендерди күтүүгө, конок алууга камынышат* (Жантөшев).

КОНОК КААДАСЫ КЫЛУУ. Келген меймандарга төшөк салып,

орун даярдаганча сыртка чыгып туралы деген сыяктуу мааниде колдонулат. *Конок каадасы кылалы деген Сооронбайдын сөзүнөн улам отургандардын бардыгы тышка чыкты* (Жантөшев).

КОНУШ ЖАЙЛУУ БОЛСУН! Журт которгон же жаңы үйгө кирген адамга карата жакшы тилек, каалоо иретинде колдонулат.

КОО БУЗГАН КҮЛҮК. Ашкан, мыкты, чыгаан күлүк.

КОРКОК БИЛИШ. Кандайдыр бир айыбын, кылмышын ачып коебу, ал билинип калабы деп кимдир бирөөдөн чочулаган, батына албай тайсалдаган, ага көз каранды болгон абалга карата. *Кейпи коркок-билиш болуп калган жери болуугa тийиш* ("Ала-Тоо"). *Кымыз ташыгандай менин сага кандай коркок-билиш жайым бар эле?* (Байтемиров). *Бакир атама коркок билиш болуп жүрдү* (Осмоналиев).

КОРС ЭТҮҮ. Орой мамиле кылуу, тумшугу менен бир тийүү. *Жийдегүл... жай сураса жөн жооп бербей, корс эткени эмнеси? - деп шагы сына түштү* (Сасыкбаев).

В.: Корс-корс этүү. *Баласынын оңураак жооп бербей корс-корс этип чыгып кетиши, эненин жүрөгүн оорутту* ("Кыргызстан маданияты").

КОТУР ТАШЫ КОЙНУНДА. Жаман ойлуу, ичи арам, бирөөгө жамандык кылайын деген ниети бар, бузукулук ою бар. *О, наадан десе, кантер экен деп тим койсо, кылтыйып котур ташы койнунда турбайбы* (Байтемиров). *Сиздин койнуңуздагы котур ташты билген болсо, эне кургур "кайда кетсең да ала кет" деп жалынбас эле го* ("Советтик Кыргызстан").

В.: Койнуна котур таш катуу. *Ал котур ташын койнуна катканды билбейт* (Абакиров). *Котур таш катып койнуна, Сур жылан ороп мойнуна* (Сасыкбаев). *Кээси койнуна котур таш катып, Заар тили ок болуп атып* ("Чалкан").

КОШ БОЙЛУУ. Боюнда бар. *Бирок, кудай жалгап, аялым бат эле кош бойлуу болду* (Эшмамбетов). *Каным кош бойлуу эле* ("Ден соолук").

В.: Кош кабат. *Келиндин кебетесине караганда кош кабат өндөнөт. Зарылдын кош кабат болушу Көзөрбекке жаккан жок* ("Советтик Кыргызстан").

КОШ ЖЕМ БОЛУУ. Жеген-ичкенин (жем, тамак ж.б.) синире албай калуу, көтөрө албай калуу, күптү болуу. *Алымдын жанында отурганы чыныны колуна алып, кош жем болгон кулаалыча кекейип туруп чайды бир ууртады* (Жантөшев).

КОШ КАБАТ. к. Кош бойлуу.

КОШ КӨҢҮЛ. 1. Эки анжы, олку-солку, чечкиндүү эмес, көңүлсүз, кайдигер гана. *Тосор шашпастан мурутун сылап, жоопту кош көңүл кайтарды* (Эшмамбетов). *Бул окуяга кош көңүл мамиле жасады* (Абдукаимов). *Теңсинбегендей чоюлуп жай басканы, камырап да койбогон кош көңүл мамилеси мени таң калтырды* ("Ленинчил жаш").

2. Талгак. *Гүлжан, сен абдан азып кеттиң. Кош көңүл болуп жүрбө?* (Байтемиров). *Жеңе, кош көңүл деген эмне? Ал талгак деген сөз болот* ("Ала-Тоо").

КОШ СӨЗДҮҮ. Убадага турбаган, эки айткан. *Ар бирине көрүнгөндү айткан кош сөздүү неме экен* ("Ала-Тоо"). *Кош сөздүү кобур Кыйынсынып догур* (Тоголок Молдо).

КОШ ТИЗГИН. Бийлик, толук бийлик. *Жетик уулу Дүр көзүнүн тирүүсүндө эле кош тизгинди алууга даяр* (Бейшеналиев). *Жаңы заманынын ээси экенибизди айкындап, кош тизгинди колго алганда жыламын* (Бейшеналиев). *Берчи, кош тизгинди. Байлап, матап чөгөлөтөйүн.*

КОШОМАТКА КОЙ СОЮУ. Бирөөнүн алды-үстүнө түшүп жасакерленүү, жагынууга аракеттенүү. *Эсир артынан түшкөндөргө мамиле менен жагып, марттык менен таанышып, кошоматка кой союп кутулуп жүрдү* (Осмоналиев). *Хан Дыйканбай үйүндө жүргөнүңдү ырдадың, Кошоматка кой союп, Күлгөнүңдү ырдадың* (Токтогул).

КОЮН-КОЛТУК АЛЫШУУ. 1. Күрөшкөндө, кучакташканда бир колду экинчи кишинин колунун астынан, экинчи колун сыртынан алып кучактоо же курдан кармоо. *Балбандар коюн-колтук алышып таймашып, бирин-бири ала албай жатышты* ("Кыргызстан маданияты"). *Үчөө тең коюн-колтук алышып, кыса кучакташып көрүштү* (Абдукаримов).

2. Бири-бирине абдан жакын, ысык, ынак болуу, достошуу, өтө жакын ынтымактуу, таттуу болуу. *Букарбай Байымбетке коюн-колтук алыша удаа өргүй, кеперестей ымалалашкан соң жаканы карай аттаныштыы* (Бейшеналиев). *Өзү ачык-айрым, киши менен бат эле коюн-колтук алышып кетчүлөрдөн болот* (Абдукаимов).

КОЮН-КОЛТУГУНА КИРҮҮ. к. Колтугуна кирүү.

КОЮН-КОНЧУНАН ЧЫКПОО. Өтө жакын болуу, тырмышып эч ажырабоо (көбүнчө балага карата). *Атасынын коюн-кончунан чыкпайт.*

КӨЗ АЙЫРБОО. Бирөөнү же бир нерсени тигилип көпкө карай берүү, тиктөө, тиктеп тура берүү. *Батийна алардан көз айырган жок* (Сыдыкбеков). *Келаткан аялдан көзүмдү айырбай, бүшүркөп кайра-кайра карай бердим* ("Ала-Тоо"). *Соопкер колун жая дубананын оозунан көз айырбай тиктеп турат* (Осмоналиев).

В.: Көзүн албоо. *Алымкул башын көтөрбөй, Буурсун жиреп баратkан Бороздон көзүн албады* (Абдукаримов). *Жапар Жамыйладан көзүн албады* (Баялинов).

КӨЗ АКЫ. Кандайдыр бир ишти, же бир нерсени көрүп-билип жүргөндүгү, же ал иштин жакшы натыйжалуу болушуна тилектештиги, ниети туура экендиги үчүн тиешелүү деп эсептелген үлүш. *Чеченде жалпынын сөз акысы бар, байда кедейдин көз акысы бар* (макал).

КӨЗ АЛДЫНАН КЕТИРБӨӨ. Кайра-кайра элестете берүү, эсинен чыгарбоо, унута албоо. *Гүлайым жан курбусу Алымкулду такыр көз алдынан кетирбейт* (Абдукаримов). *Ай, кагылайын Алтынай ай! Баягы Алтынай жок, анын акыркы элесин алигиче көз алдыман кетире албайм* (Жантөшев).

В.: Көз кырынан кетпөө. Майда-чүйда значоктор да көз кырынан кетпеди (Байтемиров).

КӨЗ АЛДЫНДА. Кимдир бирөөнүн (бирөөлөрдүн) көзүнчө, ошолор менен бирге жүрүп, бирге өскөн мезгилде, бирге болгон кезде. *Оо, андагы булардын балалык кези эмгиче көз алдымда* ("Ала-Тоо").

КӨЗ АРТУУ. Бир нерсеге абдан кызыгуу, суктануу, жетсем деп эңсөө же бирөөнүн бир нерсесин менчиктеп алсам, өзүмдүк кылып алсам деп сугалактык, ач көздүк кылуу. *Карып бул кызга көптөн бери эле көз артып жүргөн* (Абдукаримов). *Зарыл экөөбүзгө көз артчу жигиттер сапар тартышты* (Сыдыкбеков). *Ач көз өлсө да дүнүйөгө тойбойт, Бирөөгө көз артканын койбойт* (Шүкүрбеков), *Кедейдин күлүк аты, жакшы жары болсо, ошого көз арткан бай-манаптын ит оорусу бар эле* (Баялинов).

КӨЗ АЧУУ. Бир нерсени жаңыдан тааныш биле баштоо, илим-билимге ээ болуу. *Тагынып билим деген өткүр жарак, Көз ачып аны менен алга барат* (Абдыраманов).

КӨЗ АЧКЫЧА. к. Көз ачып-жумганча.

КӨЗ АЧЫП-ЖУМГАНЧА. Бир заматта, бир паста, арыдан-бери, өтө тез, дароо. *Бирок, бактылуу турмуш көз ачып-жумганча бүлүнүп, эзелки таз кейпине келишти* (Каимов). *Суроолуу ой, көз ачып-жумганча бардыгынын көңүлүндө кайталанды* ("Советтик Кыргызстан"). *Сай сөөгү сыздаган Батийна көз ачып-жумганча бөктөрүнчөктү жукалай салып, Канымбубүнү учкаштырып алды* (Сыдыкбеков).

В.: Көз ачкыча. *Көрүнүп турган Үргөнчкө көз ачкыча барайын* ("Семетей").

Көз ачымга. *Алмамбет, Чубак эр Сыргак, Ошол үчөө болбосо, Калганын көз ачымга койбойбуз* ("Манас"). *Чарт-чурт этип чоң аймакты көз ачымга жарык кылган чагылгандай ал шаардын бир бурчун жаңыртып өттү* (Мырзаев).

Көз ирмегенче. *Дүр тигилип, көз ирмегенче шак тартып ийген уланга кыбасы кана тамшанды* (Бейшеналиев).

Көз ирмемде. *Эдиги көз ирмемде адамдардын бакылдагы чыккан үйгө жетти* (Осмоналиев). *Ошентип, көз ирмемде Ажар Айнадан ажырап калды* (Жоошпаев).

Көз ирмемге келбей. *Көз ирмемге келбей албеттүү колдор ал экөөнү паравозго тартып алды* (Абдукаримов). *Агалуу, инилүү экөө бирдей көз ирмемге кыйылыша жетимдикти эскеришти* (Бейшеналиев).

Ачып көздү жумганча. *Айтып оозун жыйгыча Ачып көздү жумганча* ("Сейтек"). *Андай-мындай дегиче Ачып көздү жумганча* ("Эр Төштүк").

Ачкан көзүн жумганча. *Биздин Кийизбай эмне? Ачкан көзүн жумганча кедей болду да калды* (Сыдыкбеков).

КӨЗ АЧЫП КӨРГӨН. Биринчи төрөлгөн, эң алгачкы кубанычы болгон баласы же биринчи келген келинине карата колдонулат. *Көз ачып көргөн тун баласын салт менен үйлөнтсө кантет* (Сыдыкбеков). *Гүлшанымды көрсөм дейт. Кантсе да, көз ачып көргөн келгини, жалгыз келини* (Даникеев).

КӨЗ АЧЫРБАЙ. 1. Бир заматта, тез эле, бир паста. *Алмамбет, Чубак кабылан Көз ачырбай жеткидей... Кыргын салып өткүдөй.* ("Манас").

2. Мүмкүнчүлүк бербей, тынымсыз, кайра-кайра, үстү-үстүнө, дембе-дем, удаа-удаа. *Айтор, бий, болуштар ырамат, налогдон көз ачырбай отуруп, бизди түгөл итке минген томояк кылды го* (Элебаев). *Залимдер көз ачырбай, жыл сайын алык-салыкты арбытты* (Бейшеналиев). *Түндөтөн бери көз ачырбай асман жерди чалкакейлеп турган ак жаан бешимден оогондо гана сээлдеди* (Өмүрбаев). *Өткөн күнү кечке көз ачырбай жамгыр жаап, Кулу жайыттан отунсуз кайтты* (Осмоналиев).

КӨЗ АЧКАНДАН БЕРИ. Төрөлгөндөн, жарык дүйнөнү көргөндөн бери, жарыкчылыкка келгенден бери. *Мунун баары көз ачкандан бери канына сиңип, абдан маш болуп алган кесиби эле* (Укаев).

В.: Көз ачканы. *Бечара бала көз ачканы багы бир ачылбады* ("Ала-Тоо"). *Адам көз ачканы түйшүккө малынып жүрүп өтүп кетеби?* (Ашымбаев).

КӨЗ БАЙЛАНГАН КЕЗ. Күүгүм кире, каш карайып эч нерсе көрүнбөй калган убак, иңир. *Көз байланган кезде гана ар үй өз очогуна от жагып тыным алышат* (Укаев). *Көздөгөн жерге чарчап-чаалыгып, көз байланган кезде жеттик* ("Чалкан").

В.: Көз байланган учур. *Көз байланган учурда Керимакун базар жактан келди* (Жантөшев).

Көз байланган убак. *Көз байланган убакта айыл тарапка канчалык карашса да тосуп чыгар Ыйсанын карааны көрүнбөдү* (Осмоналиев).

Көз байланган чак. *Көз байланган чакта жылдыздар көк бетине жайнап чыга келди* (Укаев).

КӨЗ БАЙЛОО. *дин.* Билдирбей, сездирбей дуба менен сыйкырлоо, азгыруу, алдоо деген мааниде. *Дуба окуп, көз байлап, Жер астына сиздерди Азгырып алып кириптир* ("Эр Төштүк"). *Беделин көргөн чочуган, көз байлаган сыйкырды Көбүрөөк даана окуган* ("Сейтек").

КӨЗ БОЕМОЧУ. Алдамчы, жазгырма, калпты чындай кылып көрсөтүүчү, көз жазгыруучу. *Мейманканада жатып "Терисин тешип чыгар күнөө жасаган көз боемочулар" деген макала жаздым* (Осмоналиев). *Анткени, пикири миллион сомдук иштерди жасаган көз боемочулар жеңил-желпи кутулуп кетти* ("Советтик Кыргызстан").

КӨЗ БОЛУУ. Көзөмөлдөп, ээлик болуп туруу, каралашып, кайтарып туруу. *Энем өлгөн соң, анын ордун басып, жетимдерге көз болууга Бурмаке кемпир келди* (Элебаев). *Четке чыккандан кийин өзүңөрдөн кичүүлөргө көз болуп жүргүлө, балам* (Абдукаимов). *Мен келгенче койлорго жакшылап көз бол* ("Ала-Тоо").

КӨЗ БООЧУ. *дин.* Көңүлүн башка жакка буруп алаксытуу менен жалган ишеним пайда кылуучу, сыйкырчы, сыйкырлап коюучу. *Күндүзүндө кыязды Жан кубантып жалдаптыр Түн киргенде Кыязды Көз боочу салып алдаптыр* ("Сейтек"). *Ыраңдуу түздү жайлаган, көз боочу болуп дубалап Адамдын көзүн байлаган* ("Сейтек"). *Сен балдардын атасысыңбы же көз боочусуңбу?* (Жантөшев).

КӨЗ ЖАЗГЫРУУ. Билинбей туруп жылт коюу, заматта, байкатпай, кайда кеткенин билгизбей жок болуу. *Тосмого камалган кулжадай даяр бута болбой көз жазгырсамбы дейм* (Бейшеналиев). *Алыска көз жазгырып кетүү керек экен, - деп өкүнө түштү да, - Ай, мейли деп кол шилтеди* (Укаев). *Ач кенедей жабышып тургандардан көз жазгыра албадым* (Жантөшев).

В.: Көз жаздыруу. *Заматта көз жаздырып кетти* ("Чалкан"). *Аларды көз жаздыруу кыйын болду* ("Ала-Тоо"). *Кылт этип көз жаздырып качып турган, Акылай Ала-Тоонун түлкүсү да* (Турусбеков).

КӨЗ ЖАЗДЫГЫ. Көздүн асты жагы. *Көз жаздыгы шишик тарткан жарчысы Жүрөгүнө колун басып сүйлөдү* (Аалы).

КӨЗ ЖАЗДЫГЫНДА БОЛУУ. Көз алдында, көз кыйыгында болуу, байкап туруу. *Жолдун тыягына бир, быягына бир чуркап ээрчий келаткан ок жетпес баятан Динардын көз жаздыгында болучу* (Сыдыкбеков).

КӨЗ ЖАЗДЫМЫНДА КАЛУУ. Байкалбай, билинбей, көңүлгө алынбай калуу, эске алынбай, эскерилбей калуу. *Райондук маданият үйүндөгү экинчи жолу ачылып жаткан көргөзмө көпчулуктүн көз жаздымында калбады* ("Кыргызстан маданияты"). *Кашар маселеси көз жаздымында калганына өкүндү* ("Кыргызстан маданияты"). *Мындай ууруглардын көз жаздымында калышы, көзөмөлгө алынбагандын кесепети канчалык зыянды алып келбеди* ("Советтик Кыргызстан").

В.: Көз жаздыгында калуу. *Орчундуу иштерди көз жаздыгында*

калтырууга болбойт ("Ленинчил жаш").

КӨЗ ЖАЗУУ. Адашуу, адашып табышпай калуу. *Караңгыда бир-биринен көз жазып калган жигиттер Календин буйругун угуп, аттын башын шашылыш буруп жатышты* (Укаев).

КӨЗ ЖАРУУ. 1. Төрөлүү, жарык дүйнөгө келүү (балага карата). *Ушул курсактагы бала аман көз жарса Айымжандын койнуна салып беремин* (Сыдыкбеков). *Шамшынын токоюнан сомдоп артына келген куу арчадан жакында көз жаруучу наристеге бешик жасатууда* (Бейшеналиев). *Таң аппак атып калган кезде бала көз жарды* ("Ала-Тоо").

2. Төрөө, боюнан бошонуу, бала төрөп алуу, балалуу болуу (аялга карата). *Сейдеке, ырысың бар экен, келиниң аман-эсен көз жарып, башыңа баш кошулуп олтурат, - дешип кемпирлер бака-шака* (Өгөбаев). *Ошентип, Мүйүздүү Бугу-Эне жетип келери менен зайып көз жарат* (Айтматов). *Кудай кошкон жубайынын аман-эсен көз жарып алусун алдадан үч убак тилеп жүрөт* (Бердикеев).

КӨЗ ЖАШЫН КӨЛ КЫЛУУ. Өксөп ыйлоо, көз жашы тыйылбай ыйлоо. *Агасынан тирүүлөй бөлүнгөн кыз тамак да ичпей көз жашын көл кылып, боздоп гана отурат* (Өмүрбаев). *Көз жашын көл кылып жатып каза болду* (Абдукаимов).

В.: Көз жашын көлдөтүү. *Асылгүл эми көз жашын көлдөтпөй, кадимкидей соолуга түштү* (Медетов). *Кезегинде көз жашын көлдөтүп Чоюбекке чоң калыңга сатканбыз* (Бейшеналиев).

КӨЗ ЖАШЫ КЫЛУУ. Кичине, бир аз ыйламыш болуу, анча-мынча ыйлаган болуу. *Мисирейген карабет, жок дегенде көз жашы кылып койбойт дешип, мени жекире башташтыы* (Жантөшев).

КӨЗ ЖАШЫНДАЙ. Кичине гана, анча-мынча, өтө аз, азыноолак. *Өткөн жумада атасынан келген көз жашындай акчаны окуусуна, квартирине төлөп, эми эки күндүк тамактык гана акчасы турат* (Баялинов).

КӨЗ ЖЕТКИС. Өтө алыс, учукыйры жок, чектөөгө мүмкүн болбогон, абдан узак, болжолсуз. *Өрдөктөр көз жеткис жакка учуп кетишти* ("Жаш Ленинчи"). *Зал дегенди карасаң төрт бурчуна көз жеткис, калк деген бык-бык* ("Советтик Кыргызстан"). *Көз жеткис мобул терең жар, Капчыгай менен барабар* (Маликов).

КӨЗ ЖИБЕРҮҮ. к. Көз жүгүртүү.

КӨЗ ЖООСУН АЛУУ. Кызыктыруу, өзүнө тартуу, сүйкүмдүү көрүнүү, суктандыруу. *Адамдын көз жоосун алган, жаратылышынын коздугуна суктанткан момундай асыл жерди көр* (Осмоналиев). *Менменсинген жигиттердин көз жоосун алган Сонунбалага сиз кантип жеттиңиз?* ("Ала-Тоо"). *Көркөмү көздүн жоосун алган мынабу үйдүн ичи кандайдыр бир шаңга бөлөнгөн* ("Кыргызстан аялдары").

В.: Көз жоосун тартуу. *Жайытка батпай мал жатат, көз жоосун тартып шаңданган* (Токобаев). *Өрдөгөн сайын карагат, ит мурун, бадалдар, жапалак арча, мажирөө тал... жолоочунун көз жоосун тартууда* (Бейшеналиев).

Көз жоосун түшүрүү. *Жакшынакай үйлөргө көз жоосун түшүрө секретарь кубанып бара жатты* ("Кыргызстан аялдары").

Көз жоосун кычыштыруу. *Султан-газылар мөрөйлөрү үстөмдөгөндөй калгый басыша... Касымбектердин көз жоосун ого бетер кычыштырды* (Бейшеналиев).

КӨЗ ЖУМДУГА САЛУУ. Кандайдыр бир иш ж.б. эптеп-септеп бүтүрө коюу, жүр-нарыга салуу, чала-була бүтүрүү, будамайлап иштей салуу, тобокел кылуу. *Ушуну билип, көзү жетип туруп, жоопкерчиликтен качып, көз жумдуга салууга анын акысы барбы?* (Кушубеков). *Сабийра бул өндүү ойлорго көп баткан сайын акыры баарына кол шилтеп, көз жумдуга салды* (Абдукаимов).

В.: Көз жумду кылуу. *Сооронбай аны "көп болсо чокунуп келер" деп көз жумду кылып жөнөткөн* (Бейшеналиев). *Балдарда не жазык, дагы төрөп берсе болгону деп жуучулар көз жумду кылды* ("Ленинчил жаш").

КӨЗ ЖУМУУ. 1. Өлүү, каза болуу, дүйнөдөн кайтуу. *Атасын канжыгага байланып жүргөн адам жок, бир күнү Момун чал да көз жумат, ошондо шордуу кызынын көргөн күнү не болот?* (Айтматов). *Коллективизация кезинде ак ниеттүү нечен адамдар душман колдуу болуп көз жумушкан* ("Кыргызстан маданияты"). *Кайран Музооке абабыз аз гана ноокастап көз жумду* (Бейшеналиев).

2. Жалтануу, коркуу калтаароо. *Көз жумбай жоодо чабышат Дээринде бар эр киши* ("Мендирман").

3. Тобокел кылуу, белсенүү, мейлиге салуу, капарга албоо, билсе да билмексен болуу. *Ал алды-артын ойлоп, баш катырып отурбастан,... өзүн тоскон кубанычка да, күйүнүчкө да, өлүмгө да көзүн жумп коюп илгери карай кете берет* (Укаев). *Бул жолу байбичеңиздин амал-айласына көз жуумп кое албайсың!* (Сыдыкбеков). *Эмне болсо ошо болсун деп, турмушта көз жумп жүрө берип, капыстан бет алдынан каргаша жолукту* (Абдукаимов).

В.: Көздү жуумп. *Чаап алмак беле, табып катары көздү жуумп барууга чыгынды* (Бейшеналиев). *Тобокелге салып, көздү жуумп бир чыгарма жазайын дедим эле* (Кыдырмышев).

Көзү жумулуу. *Аялынын артынан аздан кийин атасынын да көзү жумулду* (Шүкүрбеков). *Кандайча көмүшүбүз керек, эгер көзүңүз жумулуп кетсе* (Осмоналиев).

КӨЗ ЖҮГҮРТҮҮ. 1. Үстүртөн, жалпысынан байкоо жүргүзүү, бир сыйра айландыра карап чыгуу, үстүртөн байкап көрүү. *Жапар кызыл үйдүн ичинде көз жүгүртүп келип, Зулайка менен Зейнештин жазып жаткан газетасын көрдү* (Баялинов). *Ал менин түлкү боюма бир сыйра көз жүгүртүп чыкты* ("Ала-Тоо").

2. Тез-тез карап, окуп тааныш чыгуу. *Кагазды алды, буктөөсүн жазып көз жүгүртту* ("Ала-Тоо"). *Байымбет жубайынын тизме кагазына каз жүгүрүп чыкты* (Бейшеналиев).

В.: Көз чаптыруу. *Каныбек айланага көз чаптырды* (Жантөшев). *Жумушчуларга көз чаптырды да баланы колтукка түртту* (Баялинов). *Асылбек айлана-тегерекке көз чаптырып, эч ким көрүнбөйт дегендей белги берди* (Жоошбаев).

Көз жиберүү. *Саадат астыртан айыл жакка көз жиберип, ойлуу отурат* (Сыдыкбеков). *Айдай алдыртан көз жиберип, Бекендин таңыркоосун байкап акырын гана жылмайып коет* (Каимов).

КӨЗ ИЛИШПӨӨ. к. Көзгө илишпөө.

КӨЗ ИЛБӨӨ. к. Көз ирмебөө. 1.

КӨЗ ИЛИНДИРҮҮ. Бир аз уктоо, кичине чырм этип алуу. *Дос таң алдында гана бир саатгай көз илиндирди* (Укаев).

В.: Көз илинтүү. *Кален, чарчаган чыгарсың, азырак көзүңдү илинтип, куш уйку салып алсаңчы, - дегиси келди* (Укаев).

КӨЗ ИРМЕБӨӨ. 1. Уктабоо, уктай албоо, кирпик какпоо, уйку бетин көрбөө, такыр уктабай чыгуу. *Түнү бою көз ирмебей из караган, Алыста маекчинин чырагы өчтү* (Осмонов). *Ышкынаалы ал түнү таң аткыча көз ирмебей чыкты* (Байтемиров).

2. Жалтанып да койбоо, эч жазганбай тике кароо. *Айбалта колго алышып, көз ирмебей салышып* ("Манас").

В.: Көз илбөө. *Кален бүгүнкү түнү бир айла табуу керек экенин ойлоп, түнү бою көз илбеди* (Укаев). *Кээ түнү чочулап таң атканча көз илбей чыгат* ("Ала-Тоо").

КӨЗ ИРМӨӨ. Уктоо, бир аз тук этип алуу. *Башыма жаздык төшөп берчи, кичине көз ирмейин* (Бейшеналиев).

КӨЗ ИРМЕГЕНЧЕ. к. Көз ачып-жумганча.

КӨЗ ИРМЕМДЕ. к. Көз ачып-жумганча.

КӨЗ КАДОО. к. Көзүн кадоо.

КӨЗ КАЙКУУ. Учу-кыйрына көз жетпей мелмилдөө, өтө чон, абдан көп болуп көрүнүү, суктандырып мелтиреп, жайылып жаткан абалда болуу. *Жүрүп отуруп көз кайкыган талаага туш келдик* ("Ала-Тоо"). *Соң-Көл жайлоосунун Ак-Сай, Көк-Сай өндүрүндөгү буралган бетеге, жылтыркан, тулаң, ...кымыздык, козу кулак, шимүүр, улар гүл, ак кодол аралаш жыпар жыт чөптөрүн араласа көз кайкыйт* (Бейшеналиев).

КӨЗ КАРАНДЫ. Өз алдынча, өз эркинче боло албаган, бирөөнүн колун караган, ага баш ийген. *Окууну бүткөн соң, сураары жок көз каранды жетим, Шабдандын талабы боюнча анын карамагына тилмечтикке жиберилиптир* (Бейшеналиев). *Ар кимден жардам сурап, ыраажа сурап, көз каранды болуунун кимге кереги бар* (Бердикеев).

КӨЗ КАРАНДЫЛЫК. Өз алдынча, өз эркинче боло албагандык, бирөөнүн колун карап, анын айткан, дегени менен болгондук. *Илгерки жалтаңдык, көз карандылыктан кутулуп, тегиз өз башына өзү ээ* (Бейшеналиев).

КӨЗ КАРАШ. 1. Бирөөнү кароо, көз кырын салуу аркылуу өзүнүн пикирин, кандай ойдо экенин билдирүү манерасы. *Тумакчан кишинин көз карашы Дашага жаккан жок* (Сасыкбаев).

2. Кимдир бирөө же бир нерсе жөнүндө пайда болгон ой, пикир, түшүнүк, *Педагог ата уулунун көргөн-билген окуясы туурасында оюн айттыруучу да, эгер бала тура эмес көз карашта болсо, аны дароо сөзгө алып, туура багыттап коер эле* (Касымбеков).

3. Турмуш, табигат, коом туурасындагы жалпы түшүнүктүн, пикирдин системасы. *Материалисттик көз караш. Идеалисттик көз караш. Илимий көз караш.*

КӨЗ КОРГООЧ. Көз салып, баш-көз болуп, кармалап тургандык. *Өзүм эле эртели-кеч көз коргооч болуп турам* (Убукеев).

КӨЗ КӨРГҮС. к. Кулак угуп, көз көргүс.

КӨЗ КӨРСӨТҮҮ. 1. Каза болгон адамдын үй-бүлөсүнө, тууган-тууш-кандарына көңүл айтуу үчүн баруу, кирип чыгуу, көрүнүп коюу. *Шаар ичинде бирөөлөрдүкүнө көз көрсөткөнү бараткандыз* (Жусупов). *Айылдагы... а дүйнө кеткендердин үй- бүлөсүнө көз көрсөтүп кайтпак* ("Ала-Тоо").

2. "Келди", "болду", "катышты" деп эсептелиш үчүн белгилүү бир

жайга баруу, кирип чыгуу, көрүнүп коюу. *Көз көрсөтүп коюп, ишке тийди-качты болуп жүргөндөр аз эмес* ("Кыргызстан маданияты").

В.: Көз көргөзүү. *Байымбет өзү бир сыйра өлгөн-житкенге көз көргөзгөн соң, Абдыкалыкты Нарынга жөнөттү* (Бейшеналиев).

КӨЗ КӨРҮП, КУЛАК УККУС. к. Кулак угуп, көз көргүс.

КӨЗ КӨРҮНӨӨ. Көзүнчө, каратып туруп, көз алдында, өзү көрүп, каратып туруп. *Эми минтип эки үйүргө жакын жылкысынан көз көрүнөө ажырап, жер сыйпалап отурат* (Үмөталиев). *Сатарга ушуну менен эки жолу көз көрүнөө алдаттың* (Каимов).

КӨЗ КУМАРЫН КАНДЫРУУ. Бир нерсеге абдан ыраазы болгончо, моокуму канганча суктана кароо, каниет алуу. *Карай-карай жаратылыштын сулуулугуна көз кумарын кандырып, жолду улай нарыладык* (Бейшеналиев). *Чубалып турган пахтанын булалары кимдин болбосун көз кумарын кандырат* (Байтемиров).

КӨЗ КЫЗАРТУУ. Суктануу, кызыгуу. *Госпиталда жатып Берлинге карай качырып бараткан майдан-даштарымын бактысына көз кызарттым* (Жигитов).

КӨЗ КЫЙЫГЫН САЛУУ. Алдыртан тымызын кароо, акырын байкоо. *Нары четте мылтыкчан солдат мурутун саландатып, көз кыйыгын салып, чылым ороп турган* (Касымбеков). *Жылаңайлак өз бутуна көз кыйыгын салып, күрөң айгырдын түктөрүн такымынан күбүдү* (Осмоналиев).

В.: Көз кыйыгын имерүү. *Букарбай жүрөгү шуу эте Мусакожого көз кыйыгын имерди* (Бейшеналиев). *Болкойгон сакалдуу жолоочу астыртан көз кыйыгын имерди* ("Кыргызстан маданияты").

Көз кыйыгын жиберүү. *Отургандарга көз кыйыгын жиберди. Көз кыйыгын жиберип, акырын артынан карады* (Байтемиров).

Көз кыйыгын таштоо. *Кален көл жакка көз кыйыгын таштады* (Укаев).

Көз таштоо. *Керегелерде илбирс, карышкыр терилери илинген үй ичине Саякатчы көз таштады* (Осмоналиев).

КӨЗ КЫРЫНАН КЕТПӨӨ. к. Көз алдынан кетпөө.

КӨЗ КЫРЫН САЛУУ. 1. Карала-шуу, жардамдашуу, жардам берүү, кам көрүү. *Өмүрлүү бол, зоболоң көтөрүлсүн, балдарга көз кырыңды сала жүр деген батасына тоюнду* (Ашымбаев). *Шордуу жетимчемдин сенден башка кимиси бар. ...Көз кырыңды сала жүрөрсүң, - деди Акбала өзүн кармай албай ыйлап жиберип* (Укаев).

2. Бир нерсени байкоо максатында көз жүгүртүү, астыртан кароо. *Анан Сабырбек тамекисин тарткан болуп, бирок астыртан Бекбайдын жүзүнө көз кырын салып отурду* (Абдыраманов). *А офицер улам ага көз кырын салып, кайра алдындагы бирдемеге күйөлүп, колу ойсоңдоп, кайра көз кырын салып, кайра өзүнчө үңүлүп отурат* (Касымбеков).

В.: Көз салуу. *Эне кургур Кудайбергенге көптөн бери көз салып жүрөт* (Мырзаев). *Айланайын журт, балама көз сала жүрө көргүлө* (Турусбеков). *Бала көлгө далысын сала бурулуп отурду да, дүрбүнү жанына алып коюп дөбөнүн этегине көз салды* (Айтматов).

КӨЗ КЫЧЫШУУ. к. Көзү кычышуу.

КӨЗ МАЙЫ ТҮГӨНҮҮ. Тирмийип бир нерсени кечке тиктеп, окуп же иштей берип көзүнүн курчу кетүү, көзү талуу, көзүнө күч келүү.

Кечке жылбай, козголбой отуруп, көз майың түгөндү. Чутүрөйүп өңүңөн аздың (Бейшеналиев). *Кыштай алаканы жооруп, көз майы түгөнүп, ишин иштеп берип, томсоруп куру алакан үйүнө кайтат* (Сыдыкбеков).

В.: Көз майы кетүү. *Көз майым кетип жатып балама арнап жасаганымы отко салбадыбы, оң таппагыр* (Өмүрбаев).

КӨЗ САЛУУ. к. Көз кырын салуу.

КӨЗ ТАЙГЫЛУУ. Өтө кооз, көркөм көрүнүү, кооздугунан, көркөмдүгүнөн көз уялуу, жалтануу. *Куштун жүнүнүн кооздугунан көз тайгылат* (Сыдыкбеков). *Карасам колхоз айлымды, Малыман көзүм тайгылды* (Маликов). *Кең жайыкта түшүргөн жүктөр менен кишилерден көз тайгылат* (Укаев).

В.: Көз таюу. *Тоолор жашыл кымкаптай көз тайытып, нечен ирет кубулжуйт* (Жусупов). *Андагы эң кооз имараттарды караганда, тим эле көз тайыйт* (Кыдырмышев).

КӨЗ ТАЙДЫРУУ. Тике карай албай көзүн ала качуу. *Бул киши өлтүрүүдөн тайманбайт деп ойлоп, Календен көзүн тайдырып кетти* (Укаев).

КӨЗ ТАЛАШТЫРА. Көзгө түздөп, көзгө тууралап, далдап. *Мен аны көз талаштыра сүзгөн экемин* ("Ала-Тоо").

КӨЗ ТАҢМАЙ. Атайын бир кишинин көзү таңылып, ал киши башкаларды кууп, кармоого тийиш болгон элдик оюндун бир түрү. *Жаштар жоолук таштамай, ак чөлмөк, көз таңмай оюндарын баштады* ("Ала-Тоо").

КӨЗ ТАРАЗА. Көрүп же карап туруп болжолдоп ченегендик. *Же мүчөмдү көз таразасынан өлчөп, кандай кийим керектигин болжодубу* (Бейшеналиев). *Анын көз таразасы да оңой эмес экен, туура чыкты* ("Ала-Тоо").

КӨЗ ТАШТОО. к. Көз кыйыгын салуу.

КӨЗ ТИЙИҮҮ. Элдик ишеним боюнча: ооруп калууга же башка кырсыкка дуушар кыла тургандай даражада бирөөнүн сугу өтүү, көзүгүп калуу. *Энем көз тиет деп Түмөнбайын жаман көздөн сактаар жөнү бар* (Сыдыкбеков). *Көл болбой эгер кыз болсо, көз тиймек экен капкачан* (Сарногоев). *Ашка, тойго ээрчитсем көзү тиет деп, Аяп жүрөм баламды* ("Эр Табылды").

КӨЗ ТОЙБОО. к. Көзү тойбоо.

КӨЗ ТОКТОТУУ. Жакшылап, абдан байкап кароо. *Байбиче тыныга уландын кабак-кашына көз токтотту* (Бейшеналиев).

КӨЗ УЗАТУУ. Артынан карап калуу, көз ээрчите кароо. *Элден айбыккан кыз ачык коштошо албай көз узатып кала берди* ("Ала-Тоо").

КӨЗ УЧУНДА. Алыста, көзү жеткен жерде, көз алдында. *Жалгыз-жарымдаган салт атчан жолоочу көз учунда элес-булас өтөт* (Укаев). *Көз учуна араң-араң илинип, алыстан мунарыктап жаткан Арсланбап* (Өмүрбаев). *Ушул жашыл жондон туруп, көз учунда керилип жаткан өрөөнгө көз чаптырды* ("Ала-Тоо").

КӨЗ УЯЛУУ. 1. Күндүн же башка жарык нурдун ж.б. чагылышынан көз жалтанып, тике кароого мүмкүн болбоо, карай албоо.

2. Бир нерсенин кооздугуна, көркөмдүгүнө көз тайгылуу.

В.: Көз уялтуу. *Үй жасалгасында көз уялткан килем-килчеден сырткары... китеп койгуч текче ж.б. бар* (Бейшеналиев).

КӨЗ ЧАПТЫРУУ. к. Көз жүгүртүү.

КӨЗГӨ АТАР. Жазбай, таамай аткыч, атканы жаза кетпеген, мылтык атканга абдан маш болгон, мыкты, адис мергендиги бар. *Ээрчитип көзгө атардан эки мерген, Түн катып капчыгайда жолго келген* (Аалы). *А, мүмкүн чоңубуз чын эле көзгө атар мергендир, эмесе коендун бутундагы жипти үзө атуу оңойбу* ("Кыргызстан маданияты").

КӨЗГӨ БАСАР. 1. Жападан-жалгыз, бар болгону, турганы, бирөө гана. *Көзгө басар жалгыз медерибиз эле, - дейт кемпир, карыш-жылдырбай, таштап кетсең кагылайын* ("Ала-Тоо"). *- Катыгү-үн, бул көзгө басар, көрүп катар үлгүбүз* ("Чалкан"). *Анын көзгө басар жалгыз кызы, оорудан карарып калыптыр* (Жусупов).

2. Бирден-бир, мыкты көрүнгөн, эл оозуна кирген, өзгөчөлөнүп турган. *Биздин көзгө басар сыймыгыбызга ушундайча кароого жарайбы, жолуң болгур!* (Каимов). *Чубагынын беттегенинен кайтпас көк жалдыгын билген Манас, көзгө басар оендору бири-бирин кызыл-кыргын салбасын деп өзү аттанат* (Бейшеналиев).

В.: Көзгө тутар. *Сенден апаң садага, көзгө тутар медерим* (Жоошбаев).

КӨЗГӨ ЖЫЛУУ УЧУРОО. 1. Мурда көрүп-билип жүргөндөй, тааныштай сезилүү. *Мунун баары да көзгө жылуу учурайт, бирок эмнегедир эстей албай жаттым* (Баялиев). *Ал жакындаган сайын басканы, кебетеси көзгө жылуу учурай берди* (Алыбаев). *Тилекмат экөө бир отуруп маектешкен жер Кабылдын көзүнө жылуу учурады* (Элебаев). *Биринчи көргөндө эле Сейдеш анын көзүнө жылуу учурады* (Бейшеналиев).

В.: Көзү жылуу учуроо. *Сенин көзүң мага жылуу учурайт, кандайдыр бир жолугушкандайбыз* (Жантөшев). *Ырчы эмне үчүндүр аны тиктеп калды. - Токточу, балам! Көзүң жылуу учурайт* (Каимов).

КӨЗГӨ ИЛБӨӨ. 1. Тенине албоо, киши катарына көрбөө, тоготпоо, өзүнөн башкаларга маани бербөө, теңсинбөө. *Сапарбайды көзгө илишпей жашсынтат* (Сыдыкбеков). *Эмнесин айтасың, коңшубуз бизди көзгө илбей, кутуруп турат* (Абдукаимов). *Байсынып, бексинип мени көзгө илбей жатасың, Адыке, - деди жаны кашайган Казак тилин тартпай* (Сыдыкбеков).

2. Уялбоо, ийменбөө, тартынбоо, адеп, тартип сактабоо, ызаат кылбоо. *Бирок, азыр улуу-кичүүнү көзгө илбей бара жатат* (Сыдыгалиев). *Түлкүдөй мант берип турчуларды көргөндө ал жыйынды көзгө илбей эле сөгүнүп кирчү* (Медетов).

В.: Көзүнө илбөө *Бул катын эч кимди көзүнө илбей калды деп, айыл-апа Батийнаны айың кыла баштады* (Сыдыкбеков). *Аларды көзүнө илип да койбойт* (Сасыкбаев).

КӨЗГӨ ИЛИНҮҮ. к. Көзгө урунуу.

КӨЗГӨ ИЛЭЭШПӨӨ. 1. Өтө тез жүргөн, абдан ылдам жүгүргөн, бат кыймылдаган, тез чимирилген ж.б. көрүнүштө болуу. *Тоо эчкилер өтө жытчыл болот, кичине эле шамал үлп этип, киши тараптан жел келдиби, дароо жыт алат да, көзгө илээшпей зымырылат* (Таштемиров). *Ашырбекке тигинин буту-колу а дегенде жай кыймылдап, бара-бара көзгө илээшпей чимирик атып жаткансыды* (Ашымбаев).

2. Өтө майда, эң кичинекей, кымындай болуп көрүнүү, көзгө араң-араң көрүнгөндөй болуу. *Тээ көк асманда көзгө илээшпес нокоттой болуп торгойлор безилдеп, чуулдап сайрап турат* (Сыдыкбеков). *Сааттын тетиктери көзгө илээшпейт.*

В.: Көзгө илинбөө. *Караса көзгө илинбейт, Кашындагы жандардын кай кеткени билинбейт* ("Манас").

Көз илээшпөө. *Самолеттор көз илээшпей каршы-терши учуп, кайта кайтып жатты* (Абдукаимов). *Атаа... береги неменин кесме кескенине көз илээшпейт* (Сыдыкбеков).

КӨЗГӨ КӨРҮНБӨӨ. Иштеген иши, кылган жумушу ж.б. эсепке алынбоо, бааланбоо. *Үй тиричилигинде канчалык чыйрактык кылды? Бул далалат-тарынын бирөө да көзгө көрүнбөдү* (Осмоналиев). *Канчалык кунт коюп иштесең да иштеген ишиң көзгө көрүнбөйт, нааразы болосуң* ("Ала-Тоо").

В.: Көзүнө көрүнбөө. *Менин кылган жумушум бул ырайымсыздардын көзүнө таптакыр көрүнбөйт* (Баялинов).

КӨЗГӨ КӨРҮНӨРЛҮК. Алгылыктуу, бир нерсеге татый тургандай, арзый тургандай, ыраазы болгудай. *Иш жүзүндө көзгө көрүнөрлүк эч нерсе берген жок.* ("Ала-Тоо"). *Көзгө көрүнөрлүк деле эч нерсе иштей элекмин, апа сенин мээнетиңди актай албай жатпаймынбы..* ("Кыргызстан маданияты").

КӨЗГӨ КӨРҮНҮҮ. 1. Бой тартуу, бойго жетүү, чоңоюп калуу. *Бүкөн көзгө көрүнүп, бой тарткандан бери эмнелер жөнүндө ойлонот* (Мырзаев). - *Кагылайын Алымкан, кечээле сакалымы кармалап ойноп отурган бала эле, бүгүн кара, жакшы гүлзардын гүлүндөй тез жетилип, көзгө көрүнүп калыптыр* (Касымбеков).

2. Таанылуу, белгилүү боло баштоо, дайын болуу (көбүнчө жакшы сапаттары боюнча). *Окушка өтүп калса, бая баланчанын баласындай болуп деп көзгө көрүнүп, эл оозуна илингиси бардыр* (Өмүрбаев). *Эмгеги менен элге таанылды, көзгө көрүндү, сөзгө илинди* ("Советтик Кыргызстан").

3. *дин.* Сыйкырдуу күчтөр көз алдыга тартылуу, элестөө, аян берүү деген сыяктуу мааниде. *Булактын ээси ак тайлак көзгө көрүнүп, үйүнө тил-оозу жок келиптир* ("Ала-Тоо").

КӨЗГӨ САЮУ. Көрсөтүү, үйрөтүү. *Кимден кемчилик көрсөк, көзгө сайдык, оңдоштук, кемелине келген иши-биз үчүн алкоо уктук* ("Ленинчил жаш").

КӨЗГӨ САЙСА КӨРҮНГҮС. Абдан караңгы, капкараңгы, көрүүгө мүмкүн эмес, өтө караңгы. *Не бир көзгө сайса көрүнгүс, айсыз түндө да өзү жалгыз чыгат* (Укаев). *Сени менен сүйлөшкөн адам көзгө сайса көрүнгүс түндө жол жүргөн жолоочуга окшойт* (Медетов). *Күздүн көзгө сайса көрүнгүс нөшөрлүү түндөрү* (Борбиев).

КӨЗГӨ СУУК КӨРҮНҮҮ. Көрүнүшү, кебете-кешпири жаман, жагымсыз сезилүү, адам иренжигидей көрүнүштө болуу, өөн учуроо. *Айганыштын каны качып, кумсарып, көзгө суук көрүндү* (Байтемиров). *Демек, дардайган корукка суу жетпей куурап турса, көзгө суук көрүнөрү бышык* (Бейшеналиев).

В.: Көзгө суук учуроо. *Анын кейпи негедир көзгө суук учурады* ("Ала-Тоо").

Суук көрүнүү. *Жылдызкансыз үйдүн ичи мүрзөдөй суук көрүндү* (Байтемиров). *Токтонбойт санаа, көңүлүм. Элиме суук көрүндүң* ("Кедейкан").

КӨЗГӨ СҮРТӨРГӨ. Абдан муктаж болгон, эч табылбаган, такыр жок, өтө зарыл деген сыяктуу мааниде. *Мындай күткөн учурда көзгө сүртөргө дары болгондорун карачы* (Бейшеналиев). *Аны колдон алышып, көзгө сүртөргө табылбай турган дарыдай көрүштү* ("Кыргызстан маданияты"). *Башка көзгө сүртөр эч ким, эчтеке жок* ("Кыргыз туусу").

В.: Көзгө сүртүүгө. - *Көптөн бери көрүнбөй көзгө сүртүүгө дары болдуң го* (Айтматов). *Адис кадр көзгө сүртүүгө табылбайт турбайбы, ушу күндө* (Өмүралиев).

Көзгө сүрткөнгө. *Көзүбүзгө бир сүрткөнгө кумардар, сакадай бою сары алтын абышка турмуш энчилеген кадимки пенделик ролун кандай өтөп жатат* ("Ленинчил жаш").

Көзгө сүртөрлүк. *Ал эми элетте китепти шар окуган адам көзгө сүртөрлүк* (Бейшеналиев). *Экен-токондо көзгө сүртөрлүк айтылуу өнөрпоздордун негедир чокундуктукуна токтогонуна мартабалуулар чыкчырылып олунууда* (Бейшеналиев).

КӨЗГӨ ТОЛУМДУУ. Сындуу, келишимдүү, көңүлгө толорлук. *Көз карашы жоодур-жоош, сымбаты да өзүнө жарашыктуу, көзгө толумдуу эле* (Айтматов). *Көзгө толумдуу, көңүлгө жугумду, - деп өзү да жаркылдап, оолжуп кетти* (Касымбеков).

КӨЗГӨ УРУНУУ. Көрүнүп калуу, байкалуу, сезилип калуу. *Акылбек эрте чыгып алыптыр, жат көзгө урунамбы деп, күндүн батышын күтүп арыктын ичинде отурду* (Жусупов). *Көзгө урунбай же баскан табышы угулбай* ("Чалкан").

В.: Көзгө түшүү. *Уч кишинин төбөсү көрүндү. Элеман мындайда көзгө түшпөй бурулуп кетүүнү ойлоду* (Укаев). *Калган ат да, токум да, курал да көзгө түшсө айгак эмеспи* (Касымбеков).

Көзгө чалдыгуу. *Шаардын балдары зирек келет, бат эле көзгө чалдыгат* (Айтматов). *Кокус жабыла аттанып узатышса, көзгө чалдыгышарын ойлоду* (Бейшеналиев).

Көзгө чалынуу. *Те алыста, күндүз көгала болуп көрүнгөн бөксө адырлардын түбү ченде көп от жагылган, чет арасында караңдаган караан көзгө чалынат* (Касымбеков). *Андайда атайы өчөшкөнсүп, ал көзгө чалынбай коет бир оокумга* (Өмүрбаев).

Көзгө илинүү. *Сыйлашкан кайын сиңдиси көзгө илинип калабы деп, акырын шыбырап чыгып кетти* (Укаев).

КӨЗГӨ ЧӨП САЛУУ. к. Көзүнө чөп салуу.

КӨЗДӨН ДАЛДА БОЛУУ. 1. Көрүнбөө, карааны көрүнбөй калуу, карааны үзүлүү. *Кокус чоң эне көздөн далда болду дегенче, тоо түбүн көздөй карды жыңайлак кечип чуркап барып кайра келебиз* (Жусупов). *Чоколор чоң капчыгайга барганда, түндүк тарапка бурулушуп, көздөн далда болду* (Жантөшев).

2. Жашырынуу, көрүнбөй, билинбей калуу, байкалбоо. *Жылдызкан айла болсо акырын чыгып көздөн далда болууну ойлоду* (Байтемиров). *Көз ачып-жумганча, байкатпай көздөн далда болду* ("Ала-Тоо").

КӨЗДӨН КАЙЫМ БОЛУУ. Тез эле, бир заматта жок боло түшүү, көрүнбөй калуу. *Бир-эки кылчайды да, ошо бойдон көздөн кайым болду* (Айтматов). *Бакыт деген жүрөгүңдү дирилдете кандайдыр аптыктырып, обдулуп кармайм дегениңде көздөн кайым болуп кайкыган кооз куш сымал тийип качмасы да бар* (Бейшеналиев).

В.: Көздөн кайып болуу. *Алмаш ошол замат көздөн кайып болуп, кайра тез эле пайда болду* ("Советтик Кыргызстан"). *Заматта көздөн кайып болду* ("Ала-Тоо").

Көздөн муң болуу. *Кыз бир аздан кийин көздөн муң болуп учуп кетти* ("Жомоктор").

КӨЗДӨН ОТ ЧАГЫЛУУ. к. Көзүнөн от чагылуу.

КӨЗДӨН УЧУУ. Абдан зарыл болуу, табылбоо, энсетүү, сагындыруу. *О, чиркин эл менен жер көздөн учат* (Аалы). *Кербенчи соодагерлер, ошентип, көздөн учкан адими буюмдарды калктын малына эки эсе кымбатка урунтушат* (Бейшеналиев). *Билсең, анын кадыр-баркы көздөн учкан учурда билинет тура* (Абакиров).

В.: Көзүнөн учуу. *Туугандары көзүнөн учкан Сылый бизди көргөндө өз ата-энесин көргөндөй кубанды* (Сыдыкбеков). *Бир чети бир топ күндөн бери жер-суу көзүнөн учкандыкыбы, айтор тоо кыркаларына суктана берди* (Ашымбаев).

КӨЗДӨН ЧААР ЧЫМЫН УЧУУ. к. Көзүнөн чаар чымын учуу.

КӨЗДҮ ЖУУМП. к. Көз жумуу.

КӨЗДҮ КЫЧЫШТЫРУУ. Көзүнө урунуу, кызыктыруу. *Керек десе сени дароо табабыз. - Бар, көздү кычыштырбай жогол* (Бейшеналиев).

КӨЗДҮН ЖООСУН АЛУУ. Өтө кооз, көркөм көрүнүү, адамды суктандыргыдай, кызыктыргыдай, өзүнө тарткыдай көрүнүштө болуу. *Дасторкон жайылып үстүнө түрдүү даам төгүлүп, көздүн жоосун алат* (Сыдыгалиев). *Мында ар мүлк, ар бир буюм өз ордунда зымырап көздүн жоосун алат* (Сыдыкбеков). *Ира кылыктана басып, боз уландардын көзүнүн жоосун алат* (Бейшеналиев).

В.: Көздүн жоосу кануу. *Тим эле көздүн жоосу канып, укмуштар көз алдыңан өтүп жатпайбы* (Сыдыкбеков).

Көз жоосун түшүрүү. *Жакшынакай үйлөргө көз жоосун түшүрө секретарь кубанып бара жатты* ("Кыргызстан аялдары").

Көздүн курчун алуу. *Бак-дарак, алма, өрүк, жүзүм, жүгөрү дегендер көздүн курчун алат* (Баялинов).

КӨЗДҮН АГЫ МЕНЕН ТЕҢ АЙЛАНУУ. к. Көзүнүн агы менен тең айлануу.

КӨЗДҮН АГЫ МЕНЕН КОШО ДИРИЛДӨӨ. к. Көзүнүн агы менен тең айлануу.

КӨЗДҮН КАРЕГИНДЕЙ САКТОО. Өтө ыйык тутуу, сактоо, этият мамиле жасоо. *Мектеп жашынан баштап коомдук мүлктү көздүн карегиндей сактоого үйрөнөбүз* (Медетов). *Кант кызылчасынын бир да башын ууруга алдырбай көздүн карегиндей сакташат* (Саатов).

КӨЗДҮН КУРЧУ КЕТҮҮ. Көзү начарлоо, ачык, даана көрө албоо. *Көздүн курчу кеткен убак, балам* (Ашымбаев).

КӨЗДҮН КУРЧУН АЛУУ. к. Көздүн жоосун алуу.

КӨЗДҮН КЫЧУУСУН КАНДЫРУУ. к. Көзүнүн кычуусу кануу.

КӨЗҮ АДАШУУ. к. Баш адашуу.

КӨЗҮ АКСЫН. к. Көзүң аккыр!

КӨЗҮ АЛА ЧАКМАК БОЛУУ. 1. Көзү тунаруу, көңүлү каранғылап ымыр-чымыр боло түшүү, көзүнө эч нерсе көрүнбөй калуу. *Экинчи жолу урулган камчынын учу үстүңкү эринге келип тийгенде Алымкулдун көзү ала чакмак боло түштү* (Абдукаримов) *Аркаман келип* чапканда көзүм ала чакмак боло түшкөнүн билем (Жантөшев).

2. Абдан корккондо, шаштысы кеткенде, эмне кыларын билбей апкаарый калуу, дапдаарый түшүү. *Сапар өзүнүн фамилиясын көрүп, көзү ала чакмак болду* (Бөкөнбаев). *Мен жаныман тыңылып, ала чакмак болгон көздөрүмү жума койдум* (Жигитов).

3. Өзүн токтото албай алып учуп, көөп турган же катуу кызып калган абалда болуу. *Базары жүрүп турганда кимдин көзү ала чакмак болбойт* (Осмоналиев). *Көзүм ала чакмак болуп, бир киши эки киши, эки киши он киши болуп көрүндү* ("Ала-Тоо").

В.: Көзү ала чакмактоо. *Оо, бул эргүлдүн көзү ала чакмактап, ыктытып турган кези экен деп күлүп калышты* ("Чалкан"). *Кээси ошо көзү ала чакмактаган бойдон энеден туума сыртка чыга келишет* ("Советтик Кыргызстан").

КӨЗҮ АЧЫК. 1. Диний түшүнүк боюнча: жөнөкөй кишилерге

көрүнбөгөн ар кандай жин-шайтанды, арбакты көрө билген же бир нерселер жөнүндө алдын ала айта алган, олуялыгы бар. *Бул "көзү ачык" атанган кара жиндүү бакшыны нөкөрлөр не дейт, эми не түрлүү сыр көрсөтөр экен дешип, үрөйлөрү учуп карашты* (Касымбеков). *Мазардын ээлери көзү ачык бакшыларга көрүнөт* ("Советтик Кыргызстан"). *Келинимдин көзү ачык, айтканын жаземдебейт* (Бейшеналиев).

2. Көптү билип, көптү көргөн, ар нерседен кабардар, сабаттуу, билимдүү, даанышман. - *Сени да элиң окуган, көзү ачык азаматым дейт го!* (Укаев). *Мындай дилгир берилген көзү ачыктар болбосо байыркынын мурасы укум-тукумуна жетеби* (Бейшеналиев). *Сен көзү ачык даанышмансың, Асаке* (Борбуев).

КӨЗҮ АЧЫК ӨТҮҮ. 1. Эч жакшылык же жыргалчылык көрбөй, тилеген тилегине, максатына жетпей жүрүп өтүп кетүү. *Көрүнгөн байга кул болуп, көзү ачык өтүп кетемби* (Осмонкул). *Ал кыйын күндөрдү көрүп, бу дүйнөдөн тек гана көзү ачык бойдон өткөн экен* (Жигитов).

2. Өтө жаш кезинде, жаштайынан кайтыш болуу, өлүү. *Олда, көзү ачык өткөн карыптарым ай!* (Сыдыкбеков). *О, көзү ачык өткөн чымчыктарым... Татынакай периштелерим* (Сыдыкбеков). *Олда кагылайын, Алтынай ай, тал чыбыктай буралып турган кезинде көзү ачык өттү* (Жантөшев).

В.: Көзү ачык кетүү. *Тиричиликтин айласынан жер кезип жүрүп, ошол бойдон көзү ачык кеткен эмес, ал жарыктык* (Үметалиев). *Кантип эле көз ачык бойдон кетейин* (Сыдыкбеков) *Ошентип, эти кабылдап, кайран сулуу көзү ачык кетти* (Баялинов).

Көзү ачылбай кетүү. *Атадан калган белек көзү ачылбай кетпеди беле?* (Сыдыкбеков).

КӨЗҮ АЧЫЛБОО. Соо эмес, таза эмес, дайыма мас деген мааниде. *Окуусун таштап келгенден бери көзү ачылбайт* (Укаев). *Бу шордууну качан көрсөң, темтеңдеп жүргөнү жүргөн, көзү ачылбайт* ("Ленинчил жаш").

КӨЗҮ АЧЫЛУУ. 1. Бир нерсеге ачык, даана түшүнүү, ак-караны ажыратуу, көзү жетүү, таанып билүү. *Ырчыны ээрчип жүрүп Берендин көзү ачылды. Чалдыр-мулдур комуз чертчү эле, чоң комузчу болду* (Осмоналиев). *Макендин ченинде жүрүп ал көп нерсеге каныгып, көзү ачылды, чыйралды* ("Ленинчил жаш"). *Мындайча алганда дүйнөгө көзү ачылып, жок эле дегенде калыстык деген эмне, зомбулук деген эмне экенин түшүнүп келген болуу керек* (Акматов).

2. Сабаттуу, билимдүү болуу, ансезими өсүү. *Кат таанып ал, кат таанысаң көзүң ачылат* (Саатов). *Көзү ачылып, сезими кеңигенде ого бетер өткүр жигит болуптур* (Бейшеналиев).

3. Көңүлү көтөрүлүү, өзүн сергек сезүү. *Пастан ушул жерге келгенден бери көзүм ачыла түштү* (Кыдырмышев). *Барганда көзүм ачылып, жүрөгүм кубанды* ("Ала-Тоо"). *Кыз бечаралар жаңыдан көзү ачылып, өмүрдүн кубанычын сезип келатканда бирөөгө башы байланып, күтүлбөгөн окуяга кез болушат* (Каимов).

КӨЗҮ БАР. Тирүү, жашап жүрөт, өлө элек. *Кемпиринин көзү барда небереси алардын колунда эле* (Кушубеков). *Ал кишинин көзү бар кезинде айыл ынтымагы жакшы болучу* (Бердикеев). *Ушул күндө көзү бар.*

КӨЗҮ БОЗОРУУ. 1. Карайлоо, көзү тунарыктап, электенип жакшы

көрө албай калуу. *Көздөрү бозоруп, шайлары ооду* (Бектенов). *Эриндери кеберсип, көзү бозоруп кадам шилтөөгө алы келбей калды* ("Ала-Тоо").

2. Эч нерсени көзүнө илбей, тоготпой, дөөгүрсүп калуу, катуу көөп кетүү. *Атам бала кезинде козу кайтарып жүрүп, козуларын жамыратып ийгени үчүн, көзү бозоруп, дөөгүрсүп турган бай атамы камчы менен башка-көзгө койгулап сабаптыр* (Абакиров). *Күлбүбү, кудайды карап көзүң бозорсочу, катыгун!* (Сыдыкбеков).

3. Төрөт убагында кансырап, эсучун жоготуу, эсинен танып, эч нерсени сезбей калуу, кара басуу (көбүнчө төрөтү кыйын болгон аялдарга карата). – *Кокуй наалат. Келинимдин көзү бозоруп, алсырап, кансырап баратат. Жүр, экөөң тең куучулар* (Бейшеналиев). *Береги өтүкчүнүн аялы көзү бозоруп төрөп жүрөт* (Сыдыкбеков).

КӨЗҮ БУЗУЛУУ. 1. Ачуусу келгендей, жактырбагандай кебетеде көз карашы, мүнөзү өзгөрүлө түшүү. *Менин сабактан начарлай баштаганымды угуп, атамдын көзү бузулуп, мага түсүн үйүрдү* ("Жаш ленинчи").

2. Көбүнчө катуу ооруп жаткан адамдын абалына карата баш көтөрөр түрү жок, өлүм алдында турат деген сыяктуу мааниде. *Ай, кагылайын Алтынай ай! Баягы Алтынай жок, көзү бузулуп, өңүндө тирүүлүктүн белгисинен өлүмдүн белгиси ачык турган сыяктанды* (Жантөшев).

КӨЗҮ ЖАШЫЛДАНУУ. Ыйлап жиберчүдөй болуп, мууну бошоп, көзүнөн жаш кылгыруу, кичине жашып кетүү. *Жамалкандын жүрөгү алып учуп, эмне кыларын билбей алактап, көзү жашылданып турду* (Абдукаримов). *Менин абам болсо кырк экинчи жылдан бери кат-кабарсыз, – деди Саадат көзү жашылданып* ("Ала-Тоо").

КӨЗҮ ЖЕТИК. Көптү билген, дасыккан, ар нерсеге жете түшүнгөн, аркы-беркини мыкты билген. *Арасында караладай акылман, көзү жетик карылары отурбайбы. Дагы ким эмне дээр экен?* (Бейшеналиев).

КӨЗҮ ЖЕТҮҮ. Эмне экендигине, чындыгына же төгүндүгүнө, кандай болгондугуна ачык түшүнүү, толук ишеничи болуу, кандай болорун алдын ала билүү. *Атай бул жооптуу жумушту аткара албастыгына көзү жеткен соң, кантондун жетекчилерине "мени бошоткула" деп даттанды* (Каимов). *Көзү жетип, билип турган ишин Сапар далилдөөгө тырышты* (Сасыкбаев). *Алардан айла болбосуна көзү жеткенде жаңы начальник айрым жумуштарын өзү жасата баштаптыр* ("Советтик Кыргызстан").

КӨЗҮ ЖЕТПӨӨ. Бир нерсенин чын-бышыгына, болор-болбосуна ишене албоо, күмөндөр болуу. *Кийин төлөнөбү же биротоло кол жуул калабы, көзү жетпейт* (Ашымбаев). *Мусулманкулдун тынч жүрө алышына көзүм жетпейт, ишене бербейм* (Касымбеков).

КӨЗҮ ЖОК. Тирүү эмес, өлгөн, көзү өткөн. *Азыр бу кишилердин биринин да көзү жок* ("Советтик Кыргызстан").

КӨЗҮ ЖОК БААТЫР. Эч нерседен кайра тартпаган, тайманбаган, чыгаан, баатыр. *Сага даап сөз айткан мен көзү жок баатыр экемин* ("Ала-Тоо").

В.: Көзү жок эр. – *Көзү жок эр экенсиң деп, Бакдөөлөт кайта-кайта айтып, таң кала берди* (Абдукаимов).

КӨЗҮ ЖОК КӨГӨН, БАШЫ ЖОК БАКА. к. Башы жок бака, көзү жок көгөн.

КӨЗҮ ЖУМУЛУУ. к. Көз жумуу 1.

КӨЗҮ ЖЫЛУУ УЧУРОО. к. Көзгө жылуу учуроо.

КӨЗҮ ИЛИНҮҮ. Бир аз уктап кетүү, үргүлөп кетүү. *Сайсөөгү сыздап жатып жаңыдан көзү илинип кеткен Дүйшөнкул чочуп ойгонду* (Осмоналиев). *Короонун четинде кыйкырып туруп эле дилдиреп көзүм илине түшкөн экен* (Сыдыкбеков). *Ашырбек төшөгүнө жаткан менен далайга түйшөлүп, таңга жуук гана көзү илинди* (Ашымбаев).

КӨЗҮ КАЙНОО. 1. Бети албырып, көзү жалжылдап жашылдангандай көрүнүшкө карата (көбүнчө, эти катуу ысып, ооруп калган балдарга карата айтылат). *Кичине талмоорсуп, көзү кайнап турат.*

2. Көзү жалтылдап, абдан өткүр болуп көрүнүү. *Тебетей жээгинен кашы чыгып, көзү кайнап, тиктегенди жалтантат* (Осмоналиев).

КӨЗҮ КАНЫГУУ. Иштин жөнүн таамай билип калуу, ажыратуу, дасыгуу, маш болуу. *Көзү каныгып, колу машыгып, өнөрү өскөн сайын өргө чабуу адамдын адаты* ("Жаш Ленинчи").

КӨЗҮ КАРАҢГЫЛОО. 1. Көзү жакшы көрө албай бүдөмүк тартуу, начар көрүү. *Алдыман багып алар жылчык таппай, Баратты эки көзүм караңгылап* (Абдыраманов).

2. Алсыроо, эс-учун жогото баштоо. *Такыр өйдө боло албайм, көзүм караңгылап, башым айланып кетет* (Кыдырмышев). *Гүлайымдын көңүлү айнып, көзү караңгылайт* (Абдукаримов).

В.: Көзү карайлоо. *Айтор, талмоорсуп көзү карайлай түштү да, жыгылып кете жаздады* (Сыдыкбеков).

КӨЗҮ КАРОО. Көзү ачык туруп эле көрө албаган, суу карек. *Байкемдин көзү кароо. Бала күнүнөн ушундай экен* ("Ала-Тоо").

КӨЗҮ КАТУУ. Көрүүгө же жетүүгө зар болуу, кемчил болгон нерсени аябай самоо, абдан энсеген абалда болуу. *Балдарынын баары токтобой жүрүп, көзү катканда Шамбетти көрүшүп, аны да алда-жалда менен араң чоңойтушпады беле* (Исмаилов). – *Бул акчадан көзү каткан байкуш турбайбы* (Каимов). *Тамактан көзү каткан бечаранын обору ачылып калган тура* ("Ленинчил жаш").

КӨЗҮ КАШАЮУ. к. Кара көзү кашаюу.

КӨЗҮ КОЮЛУУ. Уйкусу келгендей магдыраган, мемиреп көшүлүнкү тарткан абалда болуу. *Эки кашынын ортосуна тер исиркектеп, көзү коюла түшкөнүн энеси көрүп отурду* (Айтматов).

КӨЗҮ КӨР. к. Көзү туюк.

КӨЗҮ КУРЧ. Өткүр, көрөгөч. *Тоолуктардын көздөрү курч эмеспи* (Бейшеналиев).

КӨЗҮ КЫЗАРУУ. Бир нерсеге көңүлү түшүп, абдан кызыгуу, сактануу, самоо, энсөө. *Күлүктү көзү кызарган Канайга жеткирип берип тынды* (Үметалиев). *Куржундун томпойгон бөйрөгү көзүнө дүйнө көрүнүп, орто жолдон олжо кылмакка көзү кызаргандар да болду* ("Ленинчил жаш"). *Бийликке жеткендин баары атын, даңкын калтыруугa көзү кызарды* (Осмоналиев).

В.: Көзү күйүү. *Жеңеси, көзү күйгөн менен өзү ыйбаа сактаган жигитке өңгөчүнөн чыңк курсунду* (Бейшеналиев).

КӨЗҮ КЫЙБОО. Бир нерседен ажырагысы же бир нерсени колдон чыгаргысы келбөө, бирөөгө ыраа көрбөө. *Жарык дүйнөну көзү кыйбады, үнсүз тиктеп күйөсүң, баласын аяп ыйлады* (Шүкүрбеков). *Баштыксаштыгы менен ыргытат элем, каап, баштыгым жаңы, көзүм кыйбайт* (Борбуев).

КӨЗҮ КЫЧЫШУУ. Бир нерсеге абдан кызыгуу, өтө суктануу, алсам

же жетсем деген пейилде ыкыс коюп туруу. *Бактын бутактарына эң сонун кооз чымчыктар олтурат. Аларды көрүп көзүм кычышат, бирок карматпайт* (Алыбаев). *Сен мында турбай үйүңө кетчи, көрсө дагы адатынча көзү кычышып жүрбөсүн* (Тойбаев).

КӨЗҮ МЕНЕН ТЕҢ АЙЛАНУУ. **к. Көзүнүн агы менен тең айлануу.**

КӨЗҮ МЕНЕН УЗАТУУ. Астыртан, тымызын карап кала берүү. *Сөз айтып, ой алмаша албаса да жигитти көзү менен узатып тим болду* (Сыдыгалиев).

КӨЗҮ МЫНДАЙ БОЛСО ЭЛЕ. Жок болсо, көрүнбөй калса. *Ай, ушунун оюнкарагы... Менин көзүм мындай болсо эле, шып жоголот* ("Жаш ленинчи").

КӨЗҮ ОЙНОО. Кызыгуу, суктануу, көзү түшүү. *Акчалуунун колу ойнойт, акчасыздын көзү ойнойт* (макал).

КӨЗҮ ӨТҮҮ. 1. Кадала карооо, тиктөө, тигиле карооо, кызыгуу. *Баланын көзү комуздан өтүп баратты* (Каимов). *Парижек ага назар салбай, эки көзү кыздан өтүп баратат* (Ашымбаев). *Байымбет аркы текчедеги китептерден көзү өттү* (Бейшеналиев).

2. Каза табуу, өлүү, көз жумуу. *Адамдын көзү өткөндө, жок экен кайтып келүүсү* (Үсөнбаев). *Көп кишилер назили наркы бар-жогун ченебей мартабалуу көрүнөм деген далалат менен жүрүп көзү өтүп кетип жатпайбы* (Айтматов).

КӨЗҮ ТАРТУУ. Элдик ишеним боюнча келечекте боло турган жакшылык же жамандык жөнүндөгү белги деген мааниде. *Оң көзүм тартат, кызым келип калабы, - деп, он күн үмүттөнүп жүрдү* (Байтемиров).

КӨЗҮ ТЕШИЛҮҮ. 1. Тыным албай көзү талыгыча иштей берүү же окуй берүү деген мааниде. *Баш көтөрбөй окуй берип, жаза берип көзүң тешилди го, жүдөп да кетиң, - деп, жеңем кейип-кепчип, жаныма отура кетти* ("Ленинчил жаш").

2. Чарчагыча карооо, зарыга карооо. *Сени күтүп жол карай бөрип иниси-сиңдилериңдин, жеңеңдин көздөрү тешилди бейм* (Казакбаев). *Карап отуруп көзүм тешилди. Ушунча да жоголуп кетесиңби?* (Айтматов).

КӨЗҮ ТИК. к. Тик көз.

КӨЗҮ ТИРҮҮ. 1. Бар, жашап жүрөт, көзү өткөн жок, аман-эсен, топурактан тышкары. *Анда Казангаптын көзү тирүү, кандай кылам десе өзү билген* (Айтматов). *Өлгөндөн кийин өздөрү билсин, ал эми көзү тирүү турганда коргоп кала турган кубаты бар* (Укаев). *Көзүм тирүү турганда ал экөөнү ыйлатпайм* (Өмүрбаев).

2. Тың, чыйрак, ар нерсеге жөндөмдүү, бышык, идиректүү. *Наркту үнөрпоз Токтогул комузун оңдой күүлөп, көзү тирүү жеткинчекке назарын бурат* (Бейшеналиев). *Ал көзү тирүү, сары чийкил, ыманы ысык жаш жигит экен* (Бөкөнбаев).

В.: Эти тирүү. *Айгүл эти тирүү, зээндүү кыз. Окусун. Адам болсун, - деди Исабек* (Айтматов). *Эти тирүү, кеби тың келин ушунча көптөн жазганбай тике айтты* (Сыдыкбеков).

КӨЗҮ ТОЙБОО. 1. Алымсынбоо, ыраазы болбоо, ач көздүк, сугалактык кылуу. *Эч нерсеге көзү тойбогон байлардын кылар иши ушул да* (Абдукаримов). *Дүйнөгө чапчу баракор, өлсө көзү тойбогон журт бузганын койбогон* ("Сейтек").

2. Сулуулугуна, көркөмдүгүнө суктануу, кызыга берүү, карай бергиси келүү. *Жылдызкан менен Уруя*

биринен сала экинчисин тиктеп, сонундарга көздөрү тойбой баратат (Байтемиров). *Зергер жасаган буюмдардын кооздугу ушунчалык, карап туруп көзүң тойбойт* (Абдукаримов).

КӨЗҮ ТОЮУ. Көргөн нерсесине аябай ыраазы болуу, канаатануу, көңүлгө толуу. *Балам керилген жигит болуп калган экен деп, көзүм тойгон ошондо* (Өмүрбаев). *Көркөмдүү салган үйлөр көп, Көз тоет шаңдуу айылга* (Осмонкул). *Атаганат, андайды көргөндүн көзү тоет, уккандын кулагы сүйүнөт* (Бейшеналиев).

КӨЗҮ ТӨБӨСҮНДӨ. Бир нерсени тез баамдаган, алдын ала билген, абдан кыраакы, байкагыч. *Анын көзү төбөсүндө, сенин анча жактырбай турганыңды билип койду окшойт* ("Ала-Тоо").

В.: Көзү чокусунда. *Анын көзү чокусунда.*

КӨЗҮ ТӨРТ. к. Эки көзү төрт.

КӨЗҮ ТУНАРУУ. Көзү каранғылоо, мунарыктап жакшы көрө албоо, күүгүмдөнүү. *Аягында чарчап кетет, жазганы чаар-ала болуп көзү тунарат* (Айтматов). *Жүкөштүн бүткөн бою шуу этип, көзү тунара түштү* (Сасыкбаев).

КӨЗҮ ТУЮК. Каранғы, маалымааты жок, кат-сабаты ачылбаган, билимсиз. *Ал кезде көзү туюк түркөй кыргыз мына ушунун да жөнүн билген эмес* (Үмөталиев). *Акылга жетик болсо да көзү туюк эзилген зайып, өз учурундагы абалды даана баамдай алган жок* (Сыдыкбеков).

КӨЗҮ ТҮЗ. Мамилеси жакшы, ниети таза, арам ою жок.

КӨЗҮ ТҮШҮҮ. 1. Бир нерсени жактыруу, аны алгысы келип аябай кызыгып калуу, суктануу. *Көйкашканын ошол жоргого көзү түшүп, эптеп ажыратып алуунун жолун издейт* (Көчкөнов). *Дароо үстөлдүн үстүндөгү сүрөт салган альбомго көзү түштү да бирден барактай баштады* (Алыбаев). *Көп күлүктөрдү карап туруп, бир атка көзү түшөт* (Осмоналиев).

2. Бирөөнү жакшы көрүп, сүйүп калуу, ага берилип жактырып калуу. *Эгер Үрпуканга көзү түшсө, ыгын келтирип жүздөштүрүүгө макулдаткан* (Бейшеналиев). *Болбосо, кечээ эле бирөөнүн кудалап койгон кызына көзү түшүп калып, үйлөнмөкчү болгон кашка ушул эмес беле* (Көчкөнов). *Келип-кетип жүрүп мага көзү түшүп, атама кудалашуу үчүн жуучу салат* (Каимов).

В.: Көңүлү түшүү. *Ал келинчекке бир кезде Теңирберди ағаңдын көңүлү түшүп жүргөн* (Укаев). *Кызына жайындагы Кетмен-Төбөлүк жаш ырчынын көңүлү түшүп кеткенин ...кулагы чалган* (Касымбеков).

КӨЗҮ УМАЧТАЙ АЧЫЛУУ. 1. Уйкусу тароо, көзү чайыттай ачылып, ойгонуп кетүү. *Үргүлөп уктап отурган кыз ыргып туруп, көзү умачтай ачылып телефонду алды* (Абдукаимов). *Көзүм умачтай ачыла түшкөн экен, жанымдан зуулдап эчки-текелер өтүп жатышыптыр* (Медетов). *Саматтын уйкулуу көзү умачтай ачылды* (Сасыкбаев).

2. Жаны сеп алуу, тынчый түшүү. *Бутумдагы чөңөрдү сууруп салганда көзүм умачтай ачылып, уйкуга кирипмин* ("Ала-Тоо").

3. к. Көзү ачылуу.

В.: Көзү чайыттай ачылуу. *Менин көзүм эми чайыттай ачылды* (Үмөталиев).

Умачтай көзү ачылуу. *Уктагандардын умачтай көзү ачылып, бардык табият күүгө кулак салгансыды* (Жантөшев). *Белинде окту алганда, Умачтай көзү ачылды, Ооруган жери басылды* ("Манас").

Уйкусу умачтай ачылуу. *Тарс эткен дабышка Маликтин уйкусу умачтай ачылды* ("Советтик Кыргызстан").

КӨЗҮ УЯЛУУ. к. Көз уялуу.

КӨЗҮ ЧАКМАКТОО. к. Көзү ала чакмактоо.

КӨЗҮ ЧАЛУУ. Байкап калуу, көрүп калуу. *Кыздын ошо татынакай уяң жүзүнөн жылмаюуну көзү чалды Адылбек* (Өмүрбаев). *Аңгыча эр ортонундагы дүңкүгүй кишини көзү чалды* (Каимов). *Курманжан датка... эл арасына кеңири суроо салып, ким кайдан көзү чалганын иликтөө жагын өтүндү* (Касымбеков).

КӨЗҮ ЧАНАГЫНАН ЧЫГУУ. Катуу корккондо, таң калганда же ачуусу келгенде көзү чоң ачылып бакырая түшүү, акырая кароо. *Үрөйү учуп, көзү чанагынан чыгып, баш калка издеп далбас урган жигитти бут денеси менен калкалап, көкүрөк тоскон аял...* (Кушубеков). *Карасакалдын көзү чанагынан чыгып, тиштери кычырап кетти* (Абдыраманов). *Бетинен каны качып, көздөрү чанагынан чыгып, Белек ачуулуу чыга калганда алар чочуп кетишти* (Жантөшев).

КӨЗҮ ЧАЧЫРОО. Бир нерсени өтө чыдамсыздык менен күтүү, зарыгуу, алсам же жетсем деп аябай эңсөө. *Ушул жерден тез эле узап кетсек дегенде көзүм чачырап, мүнөт сайын кыпылдап күтүп жүрөм* (Элебаев). *Туш-тушка көзү чачырап, көкүрөгүндө бир ой теминет* ("Ленинчил жаш"). *Акчаны көргөндө Молдоштун көзү чачырап кетти* (Абдукаимов).

КӨЗҮ ШИЛИСИНЕН ӨТҮҮ. Ачуу каар менен өтө жек көрүү абалында жекире кароо, теше тиктөө. *Эки мырзанын көзү Эдигенин шилисинен өттү* (Осмоналиев). *Анын жанагы шилисинен өткөн көзү Оросулдун көзүнө түбөлүк жабышып алгандай* (Осмоналиев).

В.: Көзү шилисинен чыгуу. *Ал өлсө, анын шилисинен чыккан кардуу көзү аны жинди кылат* ("Ала-Тоо").

Көзү желкесинен өтүү. *Аның кардуу көзү желкемен өтүп кеткендей болду* ("Чалкан").

КӨЗҮ ЫМЫР-ЧЫМЫР БОЛУУ. к. Ымыр-чымыр болуу.

КӨЗҮН АЛА КАЧУУ. Бирөөнү тике, таамай карай албай жалтактоо, көрүнбөөгө, карабоого аракеттенүү, жалтануу. *Мария болсо, күйөөсүнөн көзүн ала качып турду* (Ашымбаев). *Көп ичинен ал Мөңкөгө карады эле, карт балыкчы көзүн ала качып, артына кетенчиктей басты* (Укаев). *Коркконунан көзүн ала качып, өйүзгү тоо беттериндеги жыш карагайды карайт* (Жусупов).

В.: Көзүн жашыруу. *Байымбет алда нени сезгенсип жүрөгү болк эте, абасынан көзүн жашырып жерге үңүлдү* (Бейшеналиев). *Жасоол ылдый эңиле көзүн жашырды* ("Ала-Тоо").

КӨЗҮН АЛБОО. к. Көз айырбоо.

КӨЗҮН АЧА ЭЛЕК. Чоное элек, жетиле элек, боорун жерден көтөрө элек, өтө жаш. *Көзүн ача элек кызыл эт кезинде эле комуз менен ушунчалык ынак болуп, тилеги ошого оогон баланы башка кесипке буруута болобу?* (Каимов).

КӨЗҮН АЧУУ. 1. Эсине келтирип, тартипке чакырып коюу, бирди көрсөтүү. *Силер тоюнуп калган экенсиңер! Кутурган экенсиңер! - Шашпагыла, көзүңөрдү ачармын* (Каимов). *Тыюучу пенде өзүм дейт Ачайын мунун көзүн дейт* ("Семетей").

2. к. Көзү ачылуу. 2.

КӨЗҮН БАЙЛОО. *дин.* Дубалап, сыйкырлап эч нерсени сездирбей, көрсөтпөй коюу, жазгыруу. *Дем салып, никеге чейин көзүн байласын* (Бөкөнбаев). *Ал толготкон катындын, Көзүн байлап салчу экен* ("Сейтек").

КӨЗҮН БОЕО. Алдоо, жазгыруу, будамайлоо. *Бир адам ушунча кайлыктын көзүн боеп, көңүлүн байлап салдыбы?* (Бейшеналиев). *Билебиз силердин амалыңарды. Көзүбүздү боегуңар келет* (Жантөшев).

КӨЗҮН БУДАЛОО. 1. к. Көзүн боео.

2. к. Көзүн тазалоо.

КӨЗҮН ЖАШ ЧАЮУ. Ыйлап жиберчүдөй көзүнөн жаш кылгыра түшүү, жашып кетүү. *Акбала баланы кыя албай көзүн жаш чайып турду эле, жаалданган байбиче кирип келгенде чыйрала түштү* (Укаев). *Гулай сөзүн бүтүрө албай көзүн жаш чайыды* ("Ленинчил жаш").

КӨЗҮН ЖАШЫРУУ. к. Көзүн ала качуу.

КӨЗҮН ЖОГОТУУ. к. Көзүн тазалоо.

КӨЗҮН ЖУМУУ. к. Көз жумуу.

КӨЗҮН ЖЫРТУУ. Уйкудан ойгонуу, ойгонуп туруп кетүү. *Уйкудан көзүн жырта албай жатып, китеп кабына асылат, китеп-дептерин алмаштырып сала кетет* (Айтматов). *Курган эне көзүн жыртып тургандан баштап жаны жай албай, чарк айланып жүргөнү жүргөн* (Саатов).

КӨЗҮН КАДОО. Бир нерседен көзүн албай кадала кароо, тигиле кароо, өтө кунт коюп байкоо, көз салуу. *Карыя мен жакка бурулуп, бозомук нурсуз көзүн кадады* ("Ала-Тоо"). *Серкебай тултуюп бир саамга унчукпай, бөрү тиктеш салып, элчиге көзүн кадады* (Осмоналиев).

В.: Көзүн тигүү. *Мен өңдүү өксөп-дегдеп уул-кызың, Айырбай сизге карайт тигип көзүн* (Нуркамал). *Ал экөөнүн көптөн бери көзүн тигип жүргөн жери кандуу өзөк* (Укаев).

Көзүн түшүрүү. *"Эсен-соо" деп барып, Жапардын балдагына көзүн түшүрдү да, кайта ал унчукпай калды* (Баялинов).

КӨЗҮН КАРОО. 1. Бирөөгө баш ийүү, айткан-дегенинен чыкпоо, материалдык жактан толук көз каранды болуу. *Алты жүз үйлүүгө жакын чоро эли Тоскондун көзүн карап, буйругун аткарышат* (Осмоналиев). *Улам жыл өткөн сайын бай Салкынайдын көзүн карап, байбичесинин айтканынан чыкпай калган* ("Кыргызстан аялдары"). *Жыты таяке бирөөлөрдүн көзүн карап, күйпүйүп басынган учурунда Айылчынын дуушарланышы анын сообуна калгандай* (Бейшеналиев).

2. Жакшы көргөн баласынын, кызынын ж.б. айткан-дегени менен, ою менен болуу, таарынтпай, аяп мамиле жасоо. *Көрдүңбү уулуңду, - деди Калыйпа, биз мунун жалгыз деп көзүн карап отуруп, ушинтип алганбыз да* (Саатов). *Оорусунан коркуп көзүн карап калган бечара Татына уулунун кебин бузган жок* (Сыдыкбеков).

В.: Көзүнө кароо. *Жалгыз бала үчүнбү, Керимбай анын көзүнө карап, көп какпайт* (Мырзаев).

КӨЗҮН КАШАЙТУУ. к. Кара көзүн кашайтуу.

КӨЗҮН КЫЗАРТУУ. к. Көзү кызаруу.

КӨЗҮН МАЙ БАСУУ. Мансабына, байлыгына ж.б. абалына чиренип, менменсинип башкаларды тенсинбей, дөөгүрсүп, көөп кетүү. *Ой, айланайын Сагынбек ай, шумдуктай көрөгөч экенсиң! Эгер көзүмдү май баскан бойдон эсиме келбесем, талпагым ташка жайылбайт беле?* (Жантөшев). *Көзүн май басып, акчанын деми менен көкөлөп жүрө берди* ("Чалкан").

В.: Көзүн май каптоо. *Биз, адамдар ал кезде көзүбүздү май каптап калабы, билбейт да, билгибиз да келбей калат экен!* ("Кыргызстан маданияты").

КӨЗҮН ОЮУ. Бирди көрсөтүү, жазалоо. *Сенин көзүңдү ойгондон кийин айтар, - деди да, эшикти ачып сыртты карады* (Абдукаимов).

КӨЗҮН САТУУ. Бирөөдөн же бир нерседен үмүттөнүп зарыла кароо, үмүткөр болуп жалдыроо, телмирүү. *Жалгыз балам Шайымбет Ар кимге көзүн саткандыр* ("Эр Табылды"). *Көңүлүм өспөй жаш калып, Көзүмдү кимге сатамын* ("Курманбек"). *Узун жолду көп карап, Көзүн жолго сатабы* (фольк).

КӨЗҮН СҮЗҮҮ. 1. Көзүн жума тургансып, көшүлүп бараткандай кылыктана кароо. *Кыздын көзүн сүзүп, ойт берип кыткылыктап турганы көз алдынан кетпеди* ("Ленинчил жаш").

2. Көзү жумулуп же аңтарылып, көшүлүп уктап бараткандай абалда болуу (көбүнчө катуу ооруп жаткан адамга карата). *Тил сүйлөбөй титиреп, Көзүн сүзүп сулк жатат* ("Ала-Тоо").

КӨЗҮН ТААНУУ. к. Иштин көзүн таануу.

КӨЗҮН ТАБУУ. 1. к. Иштин көзүн таануу.

2. Жоголгон, жашырылган нерсе, буюм, мал ж.б. дал өзүн алуу, колуна тийгизүү. *Ушул жерден көзүн таптым* (Осмоналиев) *Уурдалган буюмдардын көзүн тапты* ("Ленинчил жаш").

КӨЗҮН ТАЗАЛОО. Жок кылуу, өлтүрүү, жайлап салуу. *Болбосо Орозкул экөөбүздүн көзүбүздү оңой эле тазалап коет* (Айтматов). *Азыр анын көзүн тазалабасаң, кийинчерээк ал кол салуудан да кайра тартпайт* (Укаев). *Жылматай адегенде тирүү айгак өз кызынын көзүн тазалайт* (Осмоналиев).

2. Жок кылуу, сарп кылуу, түгөтүү, аягына чыгуу, бүтүрүү. *Ал Сейилкандан калган мулктун далайынын көзүн тазалады* (Сыдыкбеков). *Дарыга алып келген беш сомдун көзүн тазалады* ("Чалкан").

В.: Көзүн будалоо. *Узап кете электе үч айылдан үч жигит жете барсын да көзүн будалап, жар көчүрүп таштап келе беришсин* (Убукеев).

Көзүн жоготуу. *Көзүн жогото электе үстүнөн басуу керек, чамдагыла* ("Ала-Тоо").

КӨЗҮН ТОЙГУЗУУ. Ыраазы кылуу, ыракат берүү. *Казак талаасы карт акындын ойго чөмүлгөн көзүн тойгузуп, ого бетер бажырайтууда* (Бейшеналиев).

КӨЗҮН ТҮШҮРҮҮ. к. Көзүн кадоо.

КӨЗҮНДӨ ОГУ БОЛСО АТЫП ЖИБЕРҮҮЧҮДӨЙ. Өтө жек көрүү сезими менен ызырына, каардана, абдан ачуусу келе кароо, бирди көрсөтүүчүдөй, жеп жиберүүчүдөй болуу деген мааниде. *Көзүндө огу болсо атып жиберчүдөй бардыгын айландыра карап алды да шарт чыгып кетти* (Жантөшев). *Көркоонду көзүндө огу болсо, мени кан жуткура атып жиберчүдөй түрү белен* (Бейшеналиев).

КӨЗҮНДӨ ОТУ БАР. Өтө тын, өткүр, кайраттуу, эр жүрөк, тайманбас. *Көзүңдө отуң бар эр көрүнөсүң деп, мен сени бекер мактаган эмес экемин* (Үметалиев). *Көзүндө оту бар, сүрү да бар, келечекти бекем кармаган эстүү кыз окшойт* (Абдукаимов).

В.: Көзүндө жалыны бар. *Көзүндө жалыны бар жигит көрүнөт, талабын орундаталы* ("Кыргызстан маданияты").

КӨЗҮНӨ АЙТУУ. Бетине, өзүнүн көзүнчө тике айтуу. *Ал эч тартынбай чындыкты көзүнө айтты* ("Кыргызстан маданияты").

КӨЗҮНӨ ЖАНЫ КӨРҮНҮҮ. к. Жаны көзүнө көрүнүү.

КӨЗҮНӨ ЖАШ ТЕГЕРЕНҮҮ. к. Көзү жашылдануу.

КӨЗҮНӨ ЖЫЛУУ УЧУРОО. к. Көзгө жылуу учуроо.

КӨЗҮНӨ ИЛБӨӨ. к. Көзгө илбөө.

КӨЗҮНӨ ИЛИНБӨӨ. к. Көзгө илинбөө.

КӨЗҮНӨ КАН ТОЛУУ. Каарын төгүп, көзү кызарып чыңалып кетүү, көзүнөн заары чыгуу. *Өйдөсүнгөн, басынткан кишини көрсө, Бекназардын көзүнө кан толо түшөт, колу дароо кылычына жабышат* (Касымбеков). *Абил бийдин көзүнө кан толо түштү* (Касымбеков).

КӨЗҮНӨ КАРАБОО. 1. Аябоо, азаят, түгөнөт деп ойлобоо, аянбай жумшоо, марттык менен жок кыла берүү. *Буруу-теруу санабай, Мал көзүнө карабай, Энчи берип жөнөттү* ("Семетей"). *Акчанын көзүнө карабай сатып ала берди* (Бердикеев).

2. Тартынбай тике айтуу, бетке айтуу. *Анан Боронду Эдигей көзүнө карабай баарын айтып бергенди көрүп ал* (Айтматов). *Эч кимдин көзүнө карабай болгонун болгондой айтты* ("Кыргызстан маданияты").

КӨЗҮНӨ КӨЗҮ ТҮШҮҮ. Капысынан тиктеше калуу, бирин бири көрө калуу, көздөрү чагылаша калуу. *Элемандын көзүнө көзү түшкөндө, кечээ эле ушу жигитти уруп, оозун кандаганы эсине түштү* ("Ала-Тоо"). *Райдын көзүнө көзү түшкөндө Бөбөк кубанып өзүнчө купуяланды* (Укаев).

КӨЗҮНӨ КӨЙГӨК БОЛУУ. Көзгө урунуу, көрүнүп туруп алуу. *Булардын көзүнө көйгөк болбой тезирээк кетип калчы, - деп жеңем мени акырын кетирип ийди* ("Ленинчил жаш").

КӨЗҮНӨ КӨР ТОПУРАК ТЫГЫЛСЫН! "Көзүң аккыр", "көзүң кашайгыр" деген сыяктуу, каргоо, тилдөө, жемелөө маанисинде колдонулат. *Оо, ошондо көргөнүмдө, балам керилген жигит болуп калган экен! Көзүм тойгон. Ээ, ошондо көзүмө көр топурак тыгылсачы!* (Өмүрбаев).

КӨЗҮНӨ КӨРҮНҮҮ. 1. Таанылуу, ким экенин билдирүү. *Эми быйыл мамлекеттик планды мөөнөтүнөн мурда аткарып, эл көзүнө көрүнө турган убагыңар келди* (Баялинов). *Ар гектардан 800 центнерден түшүм алып, күлгөндөрдүн көзүнө көрүнөрмүн* (Эралиев). *Өзүнүн ак эмгеги менен эл көзүнө көрүнө баштады* ("Советтик Кыргызстан").

2. Жазасын колуна берүү, сазайын окутуу, кадемин катыруу. *Мен аларга бүгүн өзүм барып көздөрүнө көрүнө коем, - деп, жеңең бууракандап жатыптыр* (Тойбаев). *Карын бөлө болсо да Кадырыма жетпесе Көрүнөйүн көзүнө!* ("Семетей"). *Ансайын булардын көзүнө көрүнөйүн деп албуттанган* (Жусупов).

КӨЗҮНӨ СУУК КӨРГӨЗҮҮ. Жаман көрсөтүү, жек көрүмчү кылуу. *Акунжанды Эрке кыздын көзүнө суук көргөзө берди* (Байтемиров).

КӨЗҮНӨ СҮРТҮҮ. к. Көзгө сүртүү.

КӨЗҮНӨ ТОПУРАК САЛУУ. к. Көзүнө чөп салуу.

КӨЗҮНӨ ТҮШҮҮ. к. Көзгө түшүү.

КӨЗҮНӨ ЧАЛЫНУУ. к. Көзгө чалдыгуу.

КӨЗҮНӨ ЧӨП САЛУУ. 1. Алдыртан, билгизбей чыгыштык кылуу, бузуктук кылуу, көзүн боео. *Менин Мазириям көзүмө чөп салбайт деп ага ичинен жалына берчү* (Ашымбаев). *Кыздай асыраган Серкебайга кара санаган токол кимдин көзүнө чөп салбайт, эгем?* (Сыдыкбеков).

2. Бирөөгө алдыртан, билгизбей жаманчылык издөө, бузукулук, чыккынчылык иш жасоо, кастык кылуу, көзүн будамайлоо. *Сенин кандай саясат жүргүзүп, кантип менин көзүмө чөп салайын деп жүрүшүңдү түшүндүм* ("Чалкан"). *Экинчи транспорт жөнөгөндө аны Доллежанова катып коюп, полицейдин көзүнө чөп салат* (Ашымбаев).

В.: Көзүнө топурак салуу. *Бектин көзүнө топурак салып, Айсалкынды өзүң качырып, күнөөңү мага жуктөгөнү жаткандырсың* (Жоошбаев). *Арабызга жоро-жубан, сатандарды жиберип, жолубуздан адаштырып, анан көзубузгө топурак салгысы келишет* ("Кыргызстан маданияты").

КӨЗҮНӨН ЖАЛЫН УЧУУ. к. Көзүнөн от чагылуу.

КӨЗҮНӨН ЖАШ КЫЛГЫРУУ. Ыйлагысы келүү, жашып кетүү. *Сабира колундагы букетин Сатарга берип жатып, көзүнөн жаш кылгырып кеткенин өзү да сезбей калды* (Алыбаев).

КӨЗҮНӨН ЗААР ЧАЧУУ. Каарын төгүү, жаалдануу, жекире тиктөө. *Атын ойдолото айлантып, көзүнөн заар чачат* (Осмоналиев).

В.: Көзүнөн заар чачыроо. *Көзүнөн чачыраган заар келиндин желкесинен чыга түштү* (Осмоналиев).

Көзүнөн ызгаар чачуу. *Алып көнгөн, берип көрбөгөн хан туктөйүп, көзүнөн ызгаар чачат* (Осмоналиев).

Көзүнөн заар учуу. *Абдырахмандын көзүнөн заар учуп, кылычты кынынан сууруп көрсөттү* (Касымбеков).

КӨЗҮНӨН КАН АЛУУ. Аябай кыйноо, жазалоо, катуу кысым көрсөтүү. *Томояктардын качан болбосун көзүнөн кан алып берүүгө ишениңиз* (Шүкүрбеков).

В.: Көзүнөн кан агызуу. *Оторбайдын көзүнөн кан агызып жүрүп, Акмат Жапарга жакшы ат алып берген болучу* (Жантөшев). *Малайларды тукуруп малымдын четинен көзүмдөн кан агыза булдуруп, аларга ээлетип жатат* (Бейшеналиев).

КӨЗҮНӨН КАН ЧЫГУУ. Жаны кашаюу, каары кайноо, ачуусу келүү. *Нузуптун тиштери шакылдап титиреп, көзүнөн кан чыгып, жини бастабай буулугуп алдастады* (Касымбеков).

В.: Көзүнөн кан түтөө. - *Бай, бергиңиз келсе, улак да болсо ыраазы болуп алып кетем, көзүмдөн кан түтөп турган чак* (Касымбеков).

КӨЗҮНӨН КАРА УЧУУ. Көзгө илинер же көрүнөр эч нерсе таппай амалы, айласы кетүү, аргасы түгөнүп, эч айла таба албай туруу. *Кең пейил устатын көзүнөн кара учуп турган учурунда тапканына кубана да, муңая да алчыланды* (Бейшеналиев). *Көзүнөн кара учуп турган неме, мени көрүп алды да кишенеп жиберди* (Алыбаев).

КӨЗҮНӨН КӨЗҮН АЛБОО. Көз айырбай карап туруу, тиктеп туруу. *Үрөйү учкан аялдын көзүнөн көзүн албай теше тиктейт* (Укаев).

КӨЗҮНӨН КҮЛКҮ КАЧУУ. Томсоро түшүү. *Аны эркелетип жаткан неме оозунан сөзү түшүп, көзүнөн күлкү качты* (Борбуев).

КӨЗҮНӨН КҮЛҮҮ. Жымын этип, жадырап-жайнап, күлүндөгөн жагымдуу көз карашты билдирүү. *Көзүнөн күлүп, жылмаңдап алыстан өңдү* (Осмоналиев). *Кыз ачык айтпаган менен көзүнөн күлүп, жымыйып төмөн карады* ("Ленинчил жаш").

КӨЗҮНӨН ОТ ЧАГЫЛУУ. Денеңин катуу оорушунан көз алдында учкун пайда болгондой сезимде болуп жаны кейип кетүү, өтө кыйналуу. *Мукан тоорулуп туруп көк желкеге муштаганда, Бейшекенин көзүнөн от чагылып, тегеренип*

кетти (Саатов). *Көзүнөн от чагылып, жаны мемиреген өңдөнүп, сендиректеп араң турду* (Ашымбаев). *Көзүнөн от чагылып каптады чымырай түшкөн Акбалбан жалтайлай түштү* ("Кыргызстан маданияты").

В.: Көзүнөн от чачыроо. *Алымкулдун көзүнөн от чачырап, бүткөн бою күйүп кеткендей болду* (Абдукаримов).

Көзүнөн жалын учуу. *Көзүнөн жалын учуп, жаны кашайган Бердигул: Жырткыч! Биз өлсөк береги эл бар! Кутурган канкорлор! - деп кыйкырды* (Тойбаев).

Көзүнөн от учуу. *Көзүнөн от учуп, денеси оор тартып, сендиректеп барып тумшугу менен жер сая жыгылды* (Медетов).

Көзүнөн от чыгуу. *Бутум өтө оор тартып сыздагандай болсо, көзүмдөн от чыгат* (Эсенканов). *Кулукенин көзүнөн от чыгып кетти* (Касымбеков).

КӨЗҮНӨН УЧУУ. к. Көздөн учуу.

КӨЗҮНӨН ЧААРЫ ЧЫГУУ. Жаалы келүү, абдан ачууланууу, каардануу. *Көзүнөн чаары чыгып, ийни менен дем алган Тыныбек жоон камчысын Алымбайдын жонуна басып алды* (Каимов). *- Тынчын алган ким экен? - деп Орозкул көзүнөн чаары чыга жалт кылчайды* (Айтматов). *Шабыраалынын көзүнөн чаары чыгып, баягыдан бетер жинденди* (Байтемиров).

В.: Көзүнөн чаарын чыгаруу. *Анын да итатайы тутулуп, бириң калбай кеткиле, - деди көзүнөн чаарын чыгарып* (Жигитов).

Көзүнөн чаары көрүнүү. *Ал жылуу айткансыганы менен көзүнөн чаары көрүндү* (Сыдыкбеков).

Көзүнүн чаары чыгуу. *Чынаркандын көзүнүн чаары чыгып, ичинен туталанып отурганын Бермет дароо түшүндү* (Абдукаимов). *Анын иреңи кара көк тартып, көзүнүн чаары чыгып, кутургандай ажаанданып баратты* (Каимов).

Көзүнүн чаарын чыгаруу. *Түшүндүңбү? - деп Курбантай Эргешти кекетип, көзүнүн чаарын чыгарды* (Мияшев). *Дочекал Ашырбекти издеп таап, көзүнүн чаарын чыгара тиктеп турду* (Ашымбаев).

КӨЗҮНӨН ЧААР ЧЫМЫН УЧУУ. 1. Жаны кейүү, катуу кыйналуу. *Толгоо тартып, көзүнөн чаар чымын учуп, араң олтурган Айганыштын сенден күткөнү ушул беле?* (Сыдыкбеков). *Көзүнөн чаар чымын учуп, таң аткыча кирпик какпай чыктым* (Баялинов).

2. Өтө оор абалда калуу, коркуу, аргасы түгөнүү, эмне кыларын билбей айласы кетүү. *Ошондо гана Көлбай колдуу болуп баратканын билип, көзүнөн чаар чымын учту* ("Ала-Тоо"). *Көзүнөн чаар чымын учуп, улакты Күрөңгө устөкө-бостоk камчы уруп, жиреп кирди* (Көчкөнов).

В.: Көзүнөн чымын учуу. *Көзүнөн чымын учуп, өзүн зорго кармап турду* ("Ала-Тоо").

КӨЗҮНӨН ЧЫКСЫН! Бирөөнүн жакшылыгын, жардамын, жакшы иштерин унутуп, көңүлгө албай же баалабай койгондо нааразы болуу, жактырбоо иретинде айтылат. *Ии-и, аны билбесең, сенин көзүңдөн чыксын, көзүндөн!* (Тойбаев). *Төлөмуштун жакшылыгын билбесек көзубуздөн чыксын!* (Бердикеев). - *Ыракмат, бий, ыракмат, сиз ушинтип адилеттике кызмат кылсаңыз, биз сизге ыраазы болбосок көзубуздөн чыкпайбы!* (Касымбеков).

КӨЗҮНӨН ЫЗГААР ЧАЧУУ. к. Көзүнөн заар чачуу.

КӨЗҮНҮН АГЫ МЕНЕН АЙЛАНУУ. к. Көзүнүн агы менен тең айлануу.

КӨЗҮНҮН АГЫ МЕНЕН КАРОО. к. Көзүнүн төбөсү менен кароо.

КӨЗҮНҮН АГЫ МЕНЕН ТЕҢ АЙЛАНУУ. 1. Бирөөнүн ою менен болуу, айткан-дегенинен чыкпоо, көзүн кароо (көбүнчө аео, жакшы көрүү, сыйлоо маанисинде). *Өзгөчө Темирдин күйүтүнөн соң көзүнүн агы менен тең айланып, баланы эркине кое беришкен* (Касымбеков). *Анын кыңыр ишин көрүп-билип турушса деле, жалгыздыгына ыйгарышып, көзүнүн агы менен тең айланышчу* (Медетов). *Бечара, апа деп көзүбүздүн агы менен тең айланып турат, келинибиз жаман киши эмес* (Өгөбаев).

2. Бирөөгө толук көз каранды болуп, айткан-дегенин аткаруу, анын каалаганын иштөө, жагынуу аракетин жасоо (көбүнчө баш ийүү, көз каранды болуу маанисинде). *Нечен жыл малын багып, көзүнүн агы менен тең айланып турдум* (Үмөталиев). *Бекей таежем эмне үчүн эрине арак берип, көзүнүн агы менен тең айланат?* (Айтматов). *Тирешкен кишилердин көңүлүн табуу үчүн байбиче лыпылдап ордунан туруп, дасторкон жайып, чай коюп, алардын көздөрүнүн агы менен тең айлануда* (Каимов).

В.: Көзүнүн агы менен айлануу. *Кыязы момпойгон күйөөсү жанындай көрүп, көзүнүн агы менен айланчудай* (Бейшеналиев).

Көзүнүн агы менен бирге айлануу. *Жадырап-жайнап делбиреп, көзүңдүн агы менен бирге айланып турган мамилесине ыраазы болосуң* (Байтемиров).

Көзүнүн агы менен кошо тегеренүү. *Алты күндөн бери көзүңдүн агы менен кошо тегерендим бир белги болгон жок* (Абдукаимов).

Көздүн агы менен кошо дирилдөө. *Баары сыпаа, баары дөөлөтман, көздүн агы менен кошо дирилдешип, биринен бири өтө, биринен бири озуна ...ак өргөө алдына чейин коштоп барышты* (Касымбеков).

Көзүнүн агы менен чимирилүү. *Бу көрүмсуз абышканы жандап турган нөкөрлөр, удайчылар көзүнүн агы менен чимирилишип, керектүү буйруктарын оң канатка, сол канатка берип турду* (Касымбеков).

Көзүнүн кареги менен кошо айлануу. *Анда алар менин көзумдүн кареги менен кошо айланып турду го, чиркин!* ("Чалкан").

Көзүнүн кареги менен чимирилүү. *Элдин көзүнчө көзумдүн кареги менен чимирилет* (Бейшеналиев).

Көзүнүн кареги менен тең айлануу. *Байкуш аялың барбы, сенин көзүңдүн кареги менен тең айланып турат ко* (Бердикеев).

Көзүнүн карасы менен тең айлануу. *Мырзабай Канышайдын көзүнүн карасы менен тең айланып, ширин сөздөрүн айтып жүрүп, акыры өз торуна түшүрөт* (Айтбаева).

КӨЗҮНҮН АГЫН ЧЫГАРУУ. Көзүн акшыйтып, жаман көргөн, жактырбаган мүнөздө кароо. *Карасакал көзүнүн агын чыгара кыжырданып сүйлөдү* (Абдыраманов). *Ал "жооп бересиз" деген сөздүн маанисин түшүнө бербей көзүнүн агын чыгара Бердике жакка кылчайды* ("Ала-Тоо").

КӨЗҮНҮН ЖАШЫ ОН ТАЛАА. Көз жашын тыя албай, ботодой боздоо, аябай ыйлаган абалда деген мааниде. *Батманын көзүнүн жашы он талаа, керегеге сүйөнө дандаарыйт* (Саатов). *Аябай таяк жегенсип, өпкөсү өпкөсүнө батпай солуктайт, көзүнүн жашы он талаа* (Бердикеев).

В.: Көзүнүн жашы көл. *Айласы кеткен балдардын көзүнүн жашы көл* ("Чалкан").

КӨЗҮНҮН КЫЙЫГЫ МЕНЕН КАРОО. к. Көз кыйыгын салуу.

КӨЗҮНҮН КЫЧУУСУ КАНУУ. Көрүп ыраазы болуу, алымсынуу, моокуму кануу. *Көзүнүн кычуусу канып, сулуунун келбетине ыраазы болду* ("Ала-Тоо").

КӨЗҮНҮН ОТУ ӨЧҮҮ. Шайы кетүү, начарлап калуу, күүдөн-күчтөн тайуу. *Көзүнүн оту өчө элек. Дагы эле ал-күчү өзүнө жетет* (Осмоналиев).

КӨЗҮНҮН СЫРТЫ МЕНЕН КАРОО. к. Көзүнүн төбөсү менен кароо.

КӨЗҮНҮН ТИРҮҮСҮНДӨ. Өзү барында, өзү жашап турганда. *Ушуну көрүп калайын, көзумдүн тирүүсүндө дедим* (Жусупов).

КӨЗҮНҮН ТӨБӨСҮ МЕНЕН КАРОО. Жек көргөндөй, жактырбагандай каардуу кароо, жекире кароо. *Төлөгөн эжесин көзүнүн төбөсү менен карап, жактырбай чыгып кетти* ("Советтик Кыргызстан"). *Аскар көзүнүн төбөсү менен кайдигер гана бир карады* ("Ала-Тоо").

В.: Көзүнүн агы менен кароо. *Көзүнүн агы менен карап койгон далайлардын акесин ушул колум менен тааныттым* (Осмоналиев).

Көзүнүн сырты менен кароо. *Бугимов Акимди көзүнүн сырты менен карап, катуу айтууга камданды* (Сасыкбаев).

КӨЗҮНҮН ЧААРЫ ЧЫГУУ. к. Көзүнөн чаары чыгуу.

КӨЗҮНҮН ЧААРЫН ЧЫГАРУУ. к. Көзүнөн чаары чыгуу.

КӨЗҮҢ АККЫР! Тилдөө, каргоо, жекирүү маанисинде (көбүнчө ыгы жок ыйлай берүү же кандайдыр бир ишти ж.б. көрбөй аткара албай калтыстык кетирген учурларга карата) колдонулат. *Көзүң аккыр эмне болду, сага! Көзүң аккыр, карбаластабай түз баспайсыңбы?* ("Ала-Тоо").

В.: Көзүнө ак түшкүр! *Көзүңө ак түшкүр, жакшы карабайсыңбы* ("Чалкан"). *Көзумө ак түшсүн! Тигинтип алар, өз түтүндөрүн өздөрү булатып жатканына тобо дебей дагы бышактап коем* (Кушубеков).

Көзүңө ак түшсүн! *Көзүңө ак түшсүн! Эмнеге мынча ыйлай турган жөнүң бар деди* ("Ала-Тоо").

Көзүң кашайгыр! *Көзүң кашайгыр! - деп кыйкырып жиберди, темселеп эшиктин көзүн сыйпалап жүрүп* (Касымбеков).

КӨЗҮҢ ЖАМАНДЫКТЫ КӨРБӨСҮН! Өзү көргөн, өзү үстүнөн чыккан кандайдыр бир жагымсыз, укмуш окуяны баяндоо анын адамга терс таасир этишин, жек көргөндүгүн, өкүнгөндүгүн билдирүүдө колдонулат. *Көзүң жамандыкты көрбөсүн! Жер бир замматта айлан-көчөк болуп кеткенсиди* (Жусупов). *Көзүң жамандыкты көрбөсүн, жөн эле тепсеп кетсе жер менен жексен кылчудай* (Медетов). *Көзүң жамандыкты көрбөсүн, бири ачкадан өлүп жатты, бири окко учуп каза тапты* ("Ала-Тоо").

КӨЗҮҢ КАШАЙГЫР! к. Көзүң аккыр!

КӨЗҮҢДҮ АЧ. Абайла, байка, сак бол, ушунчанда эсине кел деген сыяктуу, кекетүү, зекүү маанисинде колдонулат. *Мен ферма башчысы экенимди тааныш ал, көзүңдү ач! - деп Суксур кабак чытып, Дөөткө өкүм унчугат* (Осмоналиев). - *Мырза көзүңүздү ачыңыз! Мырза, дагы айтам, абийириңиз барда кетип калыңыз* (Каимов).

КӨЗҮҢДҮ КАРА! "Абайла", "байка", "этиет бол" деген мааниде колдонулат. *Сен бала, көзүңдү кара, өзүң комсомол болуп туруп, кой өлтүрүшүң уят, - деп күпүлдөдү да кайра жүрүп кетти* (Жантөшев). - *Ой, карыя, көзүңдү кара! - деп бир маалда үстүртөн кыйкырык чыкты* (Жусупов).

В.: Көзүңө кара! *Балам, көзүңө карасаң боло? Этек-жеңиңди жыйнап жүрчү, - деп гана эскертчү* (Осмоналиев). *- Көзүңө кара, уулум, эми суу соолчу болсо милиция менен келем* (Сыдыгалиев).

КӨЙ КАШКА. 1. Өзүнүн эң мыкты сапаттары, акылмандыгы, эрдиги, өткүрлүгү менен башкалардан айырмаланып турган, өтө чыгаан. *Кызыл байрак кырк кашка, Кылыгы журттан бир башка, Кырааны Манас көй кашка* ("Манас"). *Акылы артык бир башка, Ааламдан чыккан көй кашка* ("Эр Төштүк").

2. Уят-сыйыты жок, абдан ачык, тартынганды билбеген. *Мунун көй кашка экени байкалып турат, - деди кайнене нааразы болгон кейипте* ("Ленинчил жаш").

КӨЙНӨГҮҢДҮ УЙ ЖЕГИР! Көбүнчө жаш балдарга карата жемелөө, тыюу иретинде (жаш балдардын улутунганы, үшкүргөнү жаман жөрөлөгө деген мааниде) колдонулат. *Уктап жаткан баласы үшкүргөндө, ой тилегиң каткыр, көйнөгүңдү уй жесин! - деп үн чыгарды чоң эне* ("Ала-Тоо").

КӨЙНӨКТҮ МУРДА ЖЫРТУУ. Мурда төрөлгөн, улуулук жагы бар, ага караганда көбүрөөк билет деген мааниде. *Мен Шариптен беш көйнөктү мурда жыртып, беш кабырга мурда сыйыргандык кылдым* (Бейшеналиев).

КӨК АЛА КОЙДОЙ СОЮУ. Абдан катуу уруу, сабоо, токмоктоо. *Айылдын ээн баштары кечээ күнү старчынды көк ала койдой союптур* (Каимов). *Былтыр Сарыбай Канымбубуну көк ала койдой союп салганда, анын боюнан түшүп, далайга төшөктө жаткан* (Айтбаева).

В.: Кызыл койдой союу. *Эткен качанаак неме эле, кызыл койдой сойгула* (Сыдыкбеков).

КӨК БАШЫ. Суу бөлүштүрүүчү, сууну тейлөөчү, мурап. *Көк башы Актандын ак көңүл, пейли түз экенин алар билишет* (Бейшеналиев).

КӨК БЕТ. Оюндагысын бербеген, айтканынан кайтпаган, долу, абдан өжөр. *Көк бет болбой эле кой, агаңдын ачуусу жаман, башы-көзүңдү жарып туруп эле учкаштырып берет* ("Ала-Тоо"). *Калпа өзү өтүнүп отурса, мынча көк бет болуп дулдуюшу жарабас* (Бейшеналиев).

КӨК БӨРҮ КЫЛУУ. Таламай кылуу, көптөп тытып кетүү, талоонго түшүү. *Тиги эшиктен да, бул эшиктен да саксактап чуркап чыгышты, Егорду көк бөрү кылып кетишти* (Саатов).

В.: Көк бөрү болуу. *Аны көрүп-билип турган башы бар киши кайдан чыргоо тартсын, көк бөрү болуп кетер* (Кыдырмышев).

КӨК БУУСУ ЧЫГУУ. Көл-шал болуп тердөө, алка-шалка тер басуу. *Көк бөрүдөй жулунуп, көк буусу чыгып тартышып* ("Манас"). *Көк буудар чыкканда кирейин. Тартышып көргүлө, кимиңерди кимиңер ынандырар экенсиңер* (Бейшеналиев).

КӨК ЖАЛ. Тайманбас, жалтанбас баатыр, кайраттуу. *Сооронбай айтканынан кайтпаган көк жал* (Бейшеналиев). *Ырас эле ачуудан ала салганын туйган көк жал, акылга таянып кайра көкөлөөгө батынды* ("Ала-Тоо").

КӨК ЖАЛКАК. Өтө жылма, жылмакай болуп тоңуп калган, тайгалак, жылгаяк. *Көк жалкак мөңгүгө окшоп суунун өңү* (Маликов).

КӨК ЖАШЫК. 1. Абдан арык, алсыз, шайы жок. *Каны калган бир кашык, Эти калган көк жашык* ("Эр Төштүк").

2. Ооздон түшө калма, даамы жок, супсак. *Өлгөн койдун көк жашык эти ооздон түшө калат.*

КӨК ЖОН. Шайы кеткен, алсыз, начар, дарманы жок (көп төрөгөн аялдарга же көп тууган малга карата). *Көп төрөдү, бечара көк жон болбогондо эмнеси калды.*

КӨК КАРЫН. Тамактын каарын тартып обору ачылып, опкок болуп калган, оной менен тойбогон. *Кээ бир байлар ошентип көк карын байкушту шылдыңдаганы чын* (Сыдыкбеков).

В.: Көк ичеги. *Көк ичеги бала.*

КӨК МЕЛТЕЙ. Өз оюндагысын бербеген, айтканынан кайтпаган, өжөрлөнүп көшөрө берме, көкбет. *Эргешбай да бир беттегенин бербеген көк мелтей* (Борбуев). *Ал ошондой көк мелтей эле* (Элебаев).

КӨК МУШТУМ БОЛУУ. Көгөрүп, көпкөк болуп аябай үшүп калуу, абдан үшүп кетүү (көбүнчө жаш балдарга карата). *Кассада отурган Нуржан көк муштум болуп, колдору камтуугa келбейт* ("Ленинчил жаш"). *Үрүң-бараңдан папкалары жер чийип, көк муштум болгон балдар кибиреп кетип баратат* (Кыдырмышев).

КӨК МЭЭ. Акылынан айнып калган, кейбир, келесоо, макоо. *Эми мына сен келипсиң, атаңды тигинден ажыратып, шаарга алып кет. Болбосо акемди көк мээ кылат ал* (Акматов). *Көк мээ атама жетсин убалым деп каргап отурат* (Айтматов).

КӨК ТАЛКАНДАЙ ТИЙҮҮ. к. Көкөйгө көк талкандай тийүү.

КӨКӨ ТЕҢИР. *дин.* Колдоочу, сыйкырдуу күчү бар деген сыяктуу мааниде. *Көсөөнүн мурутундай сербейген айылдын улуу-кичүүсү калбай келип: "Барпыңын арбагы колдосун! Кыргыздын пири жар болсун! Көкө теңир жолуңду ачсын!" - деп чурулдай бата бериште* (Осмоналиев).

КӨК ТИЛ. Тантык, көп сүйлөгөн, мыжыкый. *Көк тил тантык деген бар, Көп сүйлөп жанды жеген бар* (Бейшеналиев).

КӨК ЧОКУ. Көптү көргөн, көптү билген, тажрыйбалуу, оной менен алдатпаган. *Бул көк чоку кексе чал оной менен алдатпайт окшойт, - деп ойлоду ичинен* ("Кыргызстан маданияты").

КӨК ЧЫЧКАНЫ БАР. Элдик ишеним боюнча, иштин илгерилешине, онунан чыгышына кедерги болгон кара жолтойлугу бар деген мааниде (адамга карата) колдонулат. *- Кашгарынын көк чычканы бар эле. Жолу болбогон бейм* (Бейшеналиев). *Көк чычканы барбы, уттуруп койдук дешип мага күлүшту* ("Ала-Тоо").

В.: Кара чычканы бар. *Ой, жолуң болгур десе, сенин кара чычканың бар окшойт. Мына, иш тескери айланып калды* ("Чалкан").

КӨК ШИЛТИ БОЛУУ. Абдан арыктоо, өтө алсыз, начар абалда болуу. *Жай капортосунда эле көк шилти болуп жүрбөй калдым* (Убукеев). *Жаз алды менен көпчүлүгү сүткө жеткиче көк шилти болуп жүрбөй кала турган* (Убукеев).

КӨККӨ КӨТӨРҮҮ. Жерге-сууга тийгизбей аябай мактоо, көтөрө чалып мактай берүү. *Жакшы көргөн кишисин көккө көтөрөт да, жаман көрсө жерге урат* ("Ала-Тоо"). *Көккө көкөлөтө көтөрөбү, же жерге көмөлөтө тебеби, көрөм* (Бейшеналиев).

В.: Көккө чыгаруу. *Көккө чыгара мактоо.*

КӨККӨ КҮЛҮН САПЫРУУ. к. Күлүн көккө сапыруу.

КӨККӨ ҮНҮ УГУЛУУ. к. Үнү көккө угулуу.

КӨККӨ ЧЫГУУ. к. Асманга чыгуу.

КӨКӨЙГӨ ТИЙҮҮ. к. Көкөйгө көк талкандай тийүү.

КӨКӨЙГӨ КӨК ТАЛКАНДАЙ ТИЙҮҮ. Абдан тажатуу, көңүл калтыруу, кабыргага батуу. *Хандын зулум-*

дугу көкөйгө көк талкандай тийди ("Жомоктор"). *Ал апаңдын көз жашын көлдөттү. Көкөйгө көк талкандай тийди* (Тойбаев). *Орой жана зөөкүрчүлүк мамилелери, алардын көкөйүнө көк талкандай тийди* ("Советтик Кыргызстан").

В.: Көкөйгө көк таштай тийүү. *Артыкча жокчулук журттун көкөйүнө көк таштай тийди* (Баялинов). *Оор турмуш анын көкөйүнө көк таштай тийди* (Бектенов).

Көкөйүнө тийүү. *Баштан өткөн оорчулук, жокчулук жаш баланын кендирин кеспедиби, көкөйүнө тийбедиби* (Баялинов). - *Кудайкары ургу-сургу көкөйүнө тийгенби* (Бейшеналиев).

Көкөйгө тийүү. *Демек, көкөйгө тийген алардын запкысы* (Абдыраманов). *Көкөйгө тийген бул жоруктан улам тигиге көрүнбөөгө аябай аракеттенчүмүн* (Медетов).

Көңүлгө көк таштай тийүү. *Бирок, көңүлгө көк таштай тийип, көшөкөрлүккө, жагымсыз жаатташууга, кереги жок кектешүүгө чейин барды* ("Советтик Кыргызстан").

Көңүлүнө көк талкандай тийүү. *Жалгыздык, бойдок жүрүү көңүлүмө көк талкандай тийди* ("Ленинчил жаш").

Көңүлүнө көк чайдай тийүү. *Бир канча күндөн бери көңүлдөрүнө көк чайдай тийген өрттү эстешти* ("Ала-Тоо").

Көңүлүнө тийүү. *Анын азыркы көргөн ыза-кордугу көңүлүнө катуу тийип, ...баланын сезими чочуп калбагай эле деп сестенет* (Өгөбаев).

КӨКӨЙДӨН КЕТКИС. Эч качан унутулгус, эстен чыккыс (жаманчылык, жаман иштер жөнүндө). *Тоголок Молдо булардын көкөйлөрүнөн кеткис кара тамга басып, шылдыңга капталтпады беле* (Бейшеналиев). *Бере бериңиз, мырзам, ат көрбөгөн немени көкөйдөн кеткис кылып көтөрүп чапсын* (Тойбаев).

В.: Көкөйдөн калгыс. *Согуш көкөйдөн калгыс иштерди жасады* (Абдукаримов).

Көкөйдөн чыккыс. *Көкөйдөн чыккыс зордук-зомбулукту көрүштү* (Элебаев).

КӨКӨЙҮН КЕСҮҮ. Көңүлүн калтыруу, каары өтүү, жанга батуу. *Алчактап өсөр чагында ачарчылык жанына батып, көкөйүн кести* (Ашымбаев). *Бабасы Музоокеден ажыраганы жетимдик көкөйүн кесип, эч кимден мээримдүү мамиле көрбөйм го деген ойдо эле* (Бейшеналиев). *Опосуз дүйнө, балким, бу бечаранын көкөйүн кесип, акыл суроого келгендир* (Каимов).

В.: Көкөйүн өйкөө. *Агасынын "апаңа сырдаш анда" деген ишаарасы көкөйүн өйкөгөн жаратты жаңылата чукугансыды* (Бейшеналиев).

КӨКӨЙҮ СУУ. к. Көксөсү суу.

КӨКӨЙҮНӨ ТАК САЛУУ. к. Көңүлүнө так салуу.

КӨКСӨСҮ СУУ. 1. Бирөөдөн өч алуу, кек алуу, максаты орундалып канааттануу, энсегени басылуу, жаны жай алып, көңүлү тынчуу. *Тигил өргөө жактан "зып-зып" чабылган камчынын дабышы чыга түшкөндө Маралбайдын кыбасы кангандай көксөсү суюй түштү* (Сыдыкбеков). *Көксөсү суюп, көңүлү жайланган Касымбек темир меш лепилдете жылуу жагылган ысык үйүндө* (Бейшеналиев).

2. Кандайдыр бир жаманчылыкка күйүп-бышып, анын болгондугуна, чын экендигине көзү жетип биротоло түңүлүү, көңүлү кайт болуу, суюп калуу. *Анын да көксөсү суюп калмак, кыз алган жарына бир ууч топурак салып калса* (Бердикеев). *Жылдызканды "табылды" деген бир сөз эле укса, көксөсү суюй түшкөнү турат* (Байтемиров). *Акыры сенин да көксөң сууйт, умут үзөсүң* (Медетов).

В.: Көксөсү басылуу. *Мына ушул жолугуштан кийин, бир аз көксөсү басылып калды* (Абдукаимов).

Көкшүнү суу. *Демиккен балдардын көкшүнү сууп, ыргылжың тарап кетишти* (Абдыраманов). - *Көрүп көкшүнү суусун, өчү кансын деп ала келген элек, - деди амир Музафар муңайып* (Касымбеков).

КӨКТӨН ТИЛЕГЕНИ ЖЕРДЕН ТАБЫЛУУ. Көптөн бери самап, издеп жүргөнү оной-олтон орундалуу, ишке ашуу, ыңгайы келип, ондой берди болуу. *Көктөн тилегени жерден табылып, көксөгөн буюмдар колуна тийгенден кийин Алфина көздөн кайым болот* ("Чалкан").

В.: Көктөн издегени жерден табылуу. *Көктөн издегени жерден табылып, энсегенине туш келип, жолу ачылды* (Бердикеев). *Мураттын көктөн издегени жерден табылып, ичинен купуя сүйүндү* (Бейшеналиев).

Асмандан издегени жерден табылуу. *Асмандан издегени жерден табылбадыбы, кудай берем десе ушинтип берет* ("Ала-Тоо"). *Күтүлбөгөн суроо устумдөгү ныгырган оордукту кимдир бирөө алып ыргытkандай жеңилдетти, асмандан издегеним жерден табылганына сүйүндүм* ("Кыргызстан маданияты").

Көктөн күткөнү жерден табылуу. *Көктөн күткөнү жерден табыла калгансып, мага келген киши го деп жетип барган* (Эралиев).

КӨКТӨН ТҮШӨ КАЛГАНДАЙ. к. Асмандан түшө калгандай.

КӨКТҮ КАРОО. Көөдөнүн көтөрүү, өзүн жанга тенебей менменсинип көөп кетүү, кекирейүү. *Буластатып буулум кийген, булкунтуп жорго минген жеңесинин көзү көктү карайт* (Бектенов). *Офицер болуп чыккандан кийин дүнүйөнү токумдай көрүп, көктү карап калдыңбы* (Абдукаимов).

КӨКТҮН СУУСУ. Жуурат, айран, сүт, кымыз сыяктуу тамак-аш. - *Көктүн суусун аябай бир кесе айран куюп кел, - деди* ("Ала-Тоо").

КӨКҮРӨГҮ КӨКТӨ. Дымагы күчтүү, көңүлү көтөрүңкү, эч капарсыз. *Мына ушундай көкүрөгү көктө жүргөн кезинде, жаштыгына да, багына да кызымтал чагында, тал түштө көч үстүндө чачы кыркылганы ага өтө катуу тийди* (Касымбеков).

КӨКҮРӨГҮ ТУНУК. Акыл-эстүү, сезимдүү, зээндүү. *Токтогул акындардан туйгун болгон, Көкүрөгү тунук акын булбул болгон* (Барпы). *Көкүрөгү тунук кишиге айла жок тура? Көңүлү жакын көсөлү, Көкүрөк тунук чечени* ("Манас").

КӨКҮРӨГҮН КӨТӨРҮҮ. к. Көөдөнүн көтөрүү.

КӨКҮРӨГҮН БАСУУ. Бир азга тыным алуу, эс алуу, бир аз тыныгуу. *Атың көкүрөгүн бассын, аттан түш, - деди* ("Жомоктор"). *Эми көкүрөгүңөрдү басып, жай олтуруп, чай-чамек ичип кеткиле* ("Кыргызстан маданияты").

КӨКҮРӨГҮН МУЗ КАПТОО. к. Жүрөгүн муз каптоо.

КӨКҮРӨГҮН ӨРГӨ АЙДОО. Курулай мактануу, кыйынсынуу, өзүнөзү көтөрө чалуу, дымагын көтөрө берүү. *Ай, мен ай, алда канча көйнөктү мурун жырткамын деп тыңдуусунуп, көкүрөктү өргө айдап журбөйүмбү* (Жантөшев). *Көкүрөгүн өргө айдагандардын эченин көргөнбүз* (Кыдырмышев).

В.: Көкүрөгүн өргө чабуу. *Анын кабарын алыстан угуп, көкүрөгүн өргө чапкан жигиттерге ал тамашага жооткотуп:"Эй, Мира силерди теңине албайт, жаш кызды чочутпагыла", - деп оюндагысын ай-*

тып таштады ("Кыргызстан маданияты").

КӨКҮРӨК КАГУУ. Менменсинүү, көтөрүлүү. *Демим сеникинчелик барбы, жокпу - көкүрөк каккан жан эмесмин. Бирок, сага суктандым* (Казакбаев).

КӨКҮРӨК КҮЧҮК. Эң кенжеси, эң кичүү баласы. *Бул менин көкүрөк күчүгүм, мен десең ушул баламын атын атабай тергегин деди* (Жантөшев). *Ата кургур кантсин, көкүрөк күчүгү Шарипаны жакшы көрчү* (Сыдыгалиев).

КӨКҮРӨККӨ КӨК ТАЛКАНДАЙ ТИЙҮҮ. к. Көкөйгө көк талкандай тийүү.

КӨКШҮНҮ СУУ. к. Көксөсү суу.

КӨЛӨКӨ ТҮШҮРҮҮ. Салакасын тийгизүү, жамандык кылуу. *Өзүнө көлөкө түшүрбөй, "ушул иште бар бололу" деп антташкан досу Нурбайга көлөкө түшүрдү* (Сыдыкбеков). *Кана эми кимге көлөкө түшүрүп жатат* ("Кыргызстан маданияты").

КӨЛӨКӨГӨ ТОН БЫЧУУ. Кимдир бирөөгө же бир нерсе жөнүндө «ушундай болот», «болмокчу» деп, сыртынан божомолдоп жорута берүү, курулай кыялдануу. *Жапар өз алдынча эле кыздын көлөкөсүнө тон бычып жүргөн* ("Ленинчил жаш"). *Ар ким өз көңүлүндө көлөкөгө тон быча берди* (Каимов).

КӨЛӨКӨДӨН ӨСКӨН ЧӨПТӨЙ. Өтө назик, алсыз. *Жанындагы жигит колунан эч нерсе келбеген көлөкөдө өскөн чөптөй болгон неме экен* ("Ала-Тоо").

КӨЛӨКӨДӨЙ ЭЭРЧҮҮ. Көз алдынан кетпөө, эч калбоо. *Ал калпагы кайчыланып, көзү букардын бычагындай жаландаган, жүүнү тирүү боз уландын элеси аны көлөкөдөй ээрчип алган* (Осмоналиев).

КӨЛӨКӨСҮ ТИЙҮҮ. Пайдасы, жардамы тийүү. *Тилегим бир жүргөн, Таята, тийбейт беле көлөкөм* (Үсөнбаев).

КӨЛӨКӨСҮНӨН КОРКУУ. Ашкере коркоктук кылуу, болор-болбостон корко берүү, өзүнөн-өзү чочулап туруу. *Ошонундун колунан келет дейсиңби? Ал көлөкөсүнөн корккон неме* (Осмоналиев).

КӨЛ-ШАЛ ТҮШҮҮ. к. Алка-шалка түшүү.

КӨМӨЧҮНӨ КҮЛ ТАРТУУ. к. Өз көмөчүнө күл тартуу.

КӨҢҮЛ АЙТУУ. Аза күткөн, өтө капалуу, кайгылуу адамдын кайгысын бөлүштүрүү, көңүлүн жубатуу. *Кадырбекти коюп келгендин эртеси келини экөө ал үч кабат үйдө жашоочулардан биринчи болуп кайрадан көңүл айтканы киришти* (Медетов). *Боору ачыгандар убапчубап келип көңүл айтып жатышты* (Ашымбаев).

В.: Кайрат айтуу. *Сөөгү сыздай түшкөн Сарала кайрат айтты: - Эстүү элең, Батишжан. Эсиң менен жүр, Акылдан шашпа!* (Сыдыкбеков).

КӨҢҮЛ КАЙТТЫ БОЛУУ. Бир нерсеге болгон кызыгуусу, каалоосу жоголуп, иренжип калуу, шаабайы суу. *Ошентип, иштин ыдырын бузуп, иштегендерди көңүл кайтты кылып жатышат* ("Чалкан").

В.: Көңүлү кайт болуу. *Езеф ошондо шаабайы сууп, Ланичектен көңүлү кайт болот* (Ашымбаев).

КӨҢҮЛ КАЛТЫРУУ. Капа кылуу, иренжитүү, таарынтуу. *Кычан курбуларынын көңүлүн калтыра албады* (Бейшеналиев). *Алардын көңүлүн калтырбай жылуу-жумшак багуучу уул, келин сен экөөбүз* (Сыдыкбеков).

В.: Көңүл калуу, *Канчалык көңүл калып таарынган менен Батийна Качыкени дале жаман көрчү эмес* (Сыдыкбеков).

КӨҢҮЛ КИРИ. Ичтеги нааразылык, таарыныч. *Көңүл кири көбүктөгөн*

ор болуп атылды (Осмоналиев). *Көңүл кири айтса кетет, Көйнөк кири жууса кетет* (Баялинов).

КӨҢҮЛ КОШ. к. Кош көңүл.

КӨҢҮЛ ООРУТУУ. Капа кылуу, таарынтуу, көңүлүн калтыруу. *Карынын да, жаштын да көңүлүн оорутпаган, жибектей чоюлган, бала мүнөздүү, кичи пейил адам экен* (Баялинов). *Кабарыңыз бар, Чаткалдан чыккан чатакты жөндөп келсем, эси жоктор иште айран кылып таштап көңүлүмдү оорутту, эл көзүнө сындырды* (Касымбеков).

КӨҢҮЛ САЛУУ. Каалоо, жактыруу, көңүлү түшүү. *Сиздин ушул буюмуңузга көңүл салып келдим эле. Көңүл салган буюмуң болсо айт, берейин* ("Ленинчил жаш").

КӨҢҮЛ СУРОО. Оорулуу адамдын ал-абалын атайлап барып сурап-билип коюу. *Оорунун көңүлүн сурасаң айыкканга тете дешет эмеспи, барып көрүп койгонуң оң* ("Ала-Тоо"). *Кечинде көңүл сурабайт, эртең баралы.*

КӨҢҮЛ УЛОО. Капа болбосун, көңүлү оорубасын деген ой менен айтканына макул болуп, коштоп коюу. *"Мүмкүн бул утурумдук алдамчы сезимдир" деп баарын жакшылыкка жоруп, көңүл улады келин* (Кушубеков). *Бай аке, көңүлүңдү улап сүйлөйүнбү, же ачуу да болсо эл арасынан көрүп келген чындыкты айтайынбы* (Укаев).

В.: Көөнүн улоо. *Болуптур, - деп көөнүн улап койду.*

КӨҢҮЛ ЧӨКТҮ БОЛУУ. к. Көңүлү чөгүү.

КӨҢҮЛГӨ АЛУУ. 1. Бирөө жөнүндө ойлонуу, эске алуу, кам көрүү. *Көрүнбөйт кайда кеткен деп, көңүлгө Бакай алыптыр* ("Манас").

2. Таарынуу, иренжип калуу. *Ал ошондой катуу сүйлөйт, көңүлүңүзгө албаңыз* ("Чалкан").

КӨҢҮЛГӨ КӨК ТАШТАЙ ТИЙҮҮ. к. Көкөйгө көк талкандай тийүү.

КӨҢҮЛГӨ МАЙДАЙ ЖАГУУ. к. Майдай жагуу.

КӨҢҮЛГӨ ТОЛУУ. Бардык жагынан толук жагуу, бардыгы көңүлгө төп келип туруу. *А балким, мен ал ойлогондой болбой, көңүлгө толбой калгандырмын* (Убукеев).

В.: Купулга толуу. *Эсен купулга толгон күү болсо, черте коюп жүрөт* (Сыдыкбеков).

КӨҢҮЛГӨ ТӨТӨ. Ыраазы болгондук, демөөр кылгандык, кубаттангандык, ишенгендик. *Биздин балдардын аралашканы бар тура, - дешип, кеп салып койгону эле көңүлгө төтө эмеспи* (Ашымбаев).

КӨҢҮЛГӨ ТҮЙҮҮ. Эстен чыгарбоо, эсте сактоо, эч унутпоо. *Эми сен биздин айткандарды көңүлгө түйө бергин* (Сыдыкбеков). *Кирип-чыгып тигилердин айткандарын көңүлгө түйүп, байкалбай жүрө берди* ("Кыргызстан маданияты").

В.: Көкүрөккө түйүү. *Атасынын акыры коштошуусун, анын жүзүн, элесин Чокон көкүрөккө түйгөн. Ошол акыркы коштошуусун эстеп, Чокон азыр да төшөгүндө ыйлап жатты* (Абдыраманов).

КӨҢҮЛДҮН БОРБОРУНДА. Эсте, унутулбайт, дайыма эске тута турган, кеземөлгө алына турган иш ж.б. деген мааниде. *Республиканын малчылары Москванын көңүлүнүн борборунда жана дайыма жардамдарды алып турат, - деп айткан* ("Советтик Кыргызстан"). *Басма сөздөрдүн көңүлүнүн борборунда турат.*

КӨҢҮЛҮ АГАРУУ. Бирөөгө болгон нааразылыгы, таарынчысы кетүү, жазылуу. *Бир кездеги үзөңгү кагышып бирге жүргөндөрү эсине түшүп, көңүлү агарып, бала сыяктуу каңырыгы түтөдү* (Касымбеков). *Сыйыңа*

карата - сый, сенин да көңүлүң агарып кеткени оң (Медетов).

В.: Көөнү агаруу. - *Кеп уулунда. Көөнү агарбай кетти. Каны кайнап кекти көөдөнүнө бек түйдү* (Бейшеналиев).

Көңүлү жумшаруу. *Эң акыркы ээсинин ага өзгөчө болгон мээримине Абдырахмандын кирдеген көңүлү жумшарып кетти* (Касымбеков).

Көңүлү жибүү. *Дашанын көңүлү жибип, Ашырга ишеничи, урматы артылды* (Сасыкбаев).

КӨҢҮЛҮ АЙНУУ. Жүрөгү айланып, куса тургандай болуп, өзүн начар сезүү. *Көзү чымырап, көңүлү айнып барып токтоду* (Бердикеев). *Гүлайымдын көңүлү айнып кусат, көзү караңгылайт* (Абдукаримов).

В.: Көөнү айнуу. *Көөнүм айнып, жаным жер тартып турат* ("Чалкан"). *Денемди жер тартып бараткандай, көөнүм айныйт, боюмду жерден көтөрө албай жаттым* (Өмүрбаев).

КӨҢҮЛҮ АЛЫП УЧУУ. к. Жүрөгү алып учуу.

КӨҢҮЛҮ АЧЫК. Кайгы-капасы жок, жайдары. *Анын айрыкча көңүлү ачык* (Бердикеев). *Нурак баягыдан бетер барпылдап, улуу-кичүүнүн баарына тамаша айтып, дегеле көңүлү ачык* (Өмүрбаев).

В.: Көңүлү көтөрүңкү. *Карыя момундай жаркылдаган көңүлүңүздүн көтөрүңкүсү жагат мага* (Бейшеналиев).

КӨҢҮЛҮ АЧЫЛУУ. Көңүлдүү, шаттуу, жадырап-жайнап, жаркылдаган абалда болуу. *Барпы үйүнө келгенде көңүлү ачылып, кумары жазылып, жыргап калуучу* (Байтемиров). *Курмакең да жарпы жазылып, көңүлү ачылып калды* (Сыдыкбеков).

КӨҢҮЛҮ БӨЛҮНДҮ БОЛУУ. Бир нерседен санаасы тынбагандай, сары санаа болгондой, тынчы кеткендей абалда болуу. *Анын көңүлү бөлүндү болду, ушерден кайта бер деген сөз жүрөгүн өйүдү* (Касымбеков).

КӨҢҮЛҮ БУЗУЛУУ. 1. Бир нерсе жөнүндө ойлонуп капа болуу, кайгыруу, көңүлү чөгүү. *Агасынын үйүнө келген жаш жигиттин эсине ар нерсе түшүп, агасын эстеп көңүлү бузулуп отурган эле* (Укаев). *Өткөн-кеткенди эстеп, көңүлүм бузулду* ("Кыргызстан маданияты").

2. Кандайдыр башка жаман ойго түшүү, азгырылуу, айнуу. *Батинанын көңүлү бузулуп жүргөнүн байкаган Кыдырбай аялына эскертти* (Сыдыкбеков). *Келиндин көңүлү бузулуп жүрөт өңдөнөт деген сөздү угуп Календин каны качып, ачуусу келди* ("Ала-Тоо").

В.: Көөнү бузулуу. *Көөнүм бузулуп барып токтодум. Баланын көөнү бузулуп жүргөнүн байкады.*

КӨҢҮЛҮ ЖАКЫН. 1. Бири-бири менен жакындыгы, ынактыгы бар, жакшы санаалаш, өзүнчө мамилелеш. *Тууган ичинде да булар менен көңүлү жакын эле* ("Кыргызстан маданияты").

2. Көңүл ачуу, ойноп-күлүү жагынан бири-бири менен ысык мамилелеш, көңүлдөш. *Сүйгөн менен акын жигиттин көңүлү жакын экенин байкап калган Жалий жигитти өзүнө тартып, колго түшүрүү аракетинде болду* (Бейшеналиев).

В.: Көөнү жакын. *Ал экөөнүн көөнү жакын өңдөнөт* ("Ала-Тоо").

КӨҢҮЛҮ ЖАРЫМ. Санаасы бир жерде эмес, көңүлү тынч эмес. *Баласы чагырды ойлоп санаага чөккөн апанын көңүлү жарым, сабыры суз* (Осмоналиев).

КӨҢҮЛҮ ЖИБҮҮ. к. Көңүлү агаруу.

КӨҢҮЛҮ ЖУМШАРУУ. к. Көңүлү агаруу.

КӨҢҮЛҮ ЖЫЛУУ. к. Жүрөгү жылуу.

КӨҢҮЛҮ КАЙТ БОЛУУ. к. Көңүл кайтты болуу.

КӨҢҮЛҮ КАЛУУ. к. Көңүлү үч көчкөн журттай калуу.

КӨҢҮЛҮ КАРАҢГЫЛОО. Өзүн начар сезип, эс-учун жоготкон же өзүн кармай албай алсыраган абалга келүү. *Аптыгып, оозу-мурду менен суу жутуп алып, көңүлү караңгылай түштү* (Жигитов). *Токтогулдун көңүлү караңгылап, эс-учун билбей калды* (Аалы).

В.: Көөнү караңгылоо. *Акындын көөнү караңгылап, башы айланды* (Бейшеналиев).

КӨҢҮЛҮ КАРК. Эч нерседен капарсыз, көңүлү жай, санаасы тынч, бир нерсеге ыраазы болгондой жайдары абалда. *Алардын аманчылыгын угуп, ата-эненин көңүлү карк* (Өмүрбаев).

В.: Көөнү карк. *Касымбек бийлигин түптөнтүп, кулачын кеңейтип, мартабасын жогорулатканга көөнү карк* (Бейшеналиев).

КӨҢҮЛҮ КӨТӨРҮЛҮҮ. Бир нерсеге сүйүнүү, кубануу, мандайы жарылуу, жайдары болуу. *Муну Гулгаакы өз ичинен жакшы жышаан деп кабыл алды да, эмнегедир эле көңүлү көтөрүлүп чыкты* (Медетов). - *Ии, жигит, зымырык куш таап келдиңби, көңүлүң көтөрүлө түшүптүр го* (Бердикеев).

В.: Көңүлү көккө көтөрүлүү. *Каттагы сөздөргө эненин көңүлү көккө көтөрүлдү* ("Ала-Тоо").

КӨҢҮЛҮ КӨТӨРҮҢКҮ. к. Көңүлү ачык.

КӨҢҮЛҮ ОО. Бир нерсени аткарууга, иштөөгө ниеттенүү, ошого ынтаасы бурулуу, көңүлдөнүү. *Машина алууга көңүлүм ооп жүрөт. Бүгүн силердикине барууга көңүлүм ооду.*

КӨҢҮЛҮ ООРУУ. Таарынуу, капа болуу. *Жылуу сөз айтып бата кылып койбогонуна биртке көңүлү ооруй түшүп, анан кыжыры да келип кетти* (Касымбеков). *Абышканын түрүн карап отуруп, Искактын көңүлү ооруду* (Касымбеков).

КӨҢҮЛ ӨСҮҮ. Көңүлү көтөрүлүп, жайдары боло баштоо, эргүү. *Оездун кеңсесинде иштегени көңүлү өстү* (Укаев).

КӨҢҮЛҮ САНГА БӨЛҮНҮҮ. к. Санаасы санга бөлүнүү.

КӨҢҮЛҮ САЛКЫН ТАРТУУ. Эч нерсеге пейли чаппай, бир нерседен көңүлү калгандай, иренжүү пайда болуу. *Атай болуш болуп, өз атасы Огонбайдын наамына көчкөндөн бери Султанаалынын көңүлү ага салкын тарта баштады* (Каимов). *Бардыгы жаттай сезилип, ажырата түшүнбөй, дел болгон Бегаалынын көңүлү салкын тартып, ушул үйгө тиешеси жоктой көрүнө түштү* (Эсенканов).

КӨҢҮЛҮ СУУ. Жакшы көргөн, үмүт кылган нерсесинен оң натыйжа чыкпасына көзү жетип, ичи муздоо, үмүтүн үзүп, иренжүү пайда болуу. - *Менин көңүлүм сууп, бузукташарымдын шекшооратын билип, каардуу кайнатам кайтарууга алды* (Бейшеналиев). *Кыздын көңүлү сууй түшкөнүн сезе сала Асылбек аркасынан жете жандай бастырды* (Абакиров). *Андан жогоркудай жооп угуп, көңүлүм сууй түштү* ("Чалкан").

В.: Көңүлү муздоо. *Ысыган көңүлүм муздабасын, Чагырбай?!* (Осмоналиев).

КӨҢҮЛҮ СЫЗДОО. к. Жүрөгү сыздоо.

КӨҢҮЛҮ СЫНУУ. Капа болуу, шагы сынуу, иренжип калуу. *Биринчи күндөн эле Күласалдын көңүлү сынат* (Осмоналиев). *Сарыбайдын көңүлү сынды, сызылып каңырыгы түтөдү* (Касымбеков).

КӨҢҮЛҮ ТАРТПОО. к. Көңүлү чаппоо.

КӨҢҮЛҮ ТЕТИК. Шайыр, кабагым-кашым дебеген, кайгы-капасы жок, шартылдаган. *Сен сыяктуу акылы жетик, көңүлү тетик медикти кордоп сүйлөгөнү деги акылга сыярлык нерсеби?* (Бердикеев). *Тишим кетик болсо да, көңүлүм тетик* (макал).

КӨҢҮЛҮ ТОК. Эч нерседен капарсыз, бардыгы ойдогудай, муктаждыгы жок, жетиштүү, кемчил эмес. *Жаңы колуктулуу күйөө кымылдап, көңүлү ток* (Осмоналиев). *Ага атасына ишенгенсип жаш балача ишенип, көңүлү ток* (Абдукаимов).

В.: Көөнү ток. *Көрүп койсом көөнүм ток дегендей, ушул жалгыз чүрпөнүн көзүн карап кубаттанып жүрбөйсүзбү* ("Кыргызстан маданияты").

КӨҢҮЛҮ ТОЮУ. Бир нерсеге ыраазы болуу, канааттануу, алымсынуу. *"Силерди сагындым!" дейм. Көрүп көңүлүм тоет, дарманыма дарман кошулат* ("Ленинчил жаш"). *Кайсы бир мерчемде элге айтарын айтып алган таризде кыйла көңүлү тоюп калган сыяктуу эле* (Касымбеков).

В.: Көөнү тоюу. *Байымбет досунун өз чаркына жараша курган тиричилигине, топуктуу турпатына көөнү тойду* (Бейшеналиев). *Жакага түшүп дан өстүргөн дыйкандарды көрүп, көөнүңүз тойду* (Бейшеналиев).

КӨҢҮЛҮ ТҮШҮҮ. к. Көзү түшүү.

КӨҢҮЛҮ ҮЧ КӨЧКӨН ЖУРТТАЙ КАЛУУ. Көңүл кайтты болуу, абдан нааразы болуу, аябай жек көрүү, жаман көрүү, иренжүү сезими пайда болуу. *Ысып барган делебем муздап, ойлогон оюм ордунан чыкпай, көңүлүм үч көчкөн журттай калып, үйгө кайтып келдим* (Бөлөкбаев). *Адамдан адамдын көңүлү үч көчкөн журттай калса, аны менен бирге жашоо кыйын го?* (Бектенов).

В.: Көңүлү калуу. *Тууганы Төлөмүштөн да көңүлү калды* (Бердикеев). *Андан катуу сөз угуп көңүлү калды* (Бердикеев).

Көөнү калуу. *Ал эмне дегениң? Көөнүң калдыбы, сөзүңө түшүнбөдүм! - деп Айжамал серпиле карап оңдонуп олтурду* (Убукеев).

КӨҢҮЛҮ ЧАК. Көңүлү куунак, жайдары. *Бекей таежесинин көңүлү чак болгону сейрек, көбүнесе, жылдызы жерге түшүп, томсоруп жүргөнүн көрөсүң* (Айтматов).

В.: Көөнү чак. *Байымбет тамыры ойлогонунан аша оргуштап тосконго көөнү чак, тигилерге да жайдаңдап учурашты* (Бейшеналиев).

Көңүлү шагдан. *Шабдан түбөлүгү түз келишимге ийиген элеттик жек-жааттарына көңүлү шагдан каркылдады* (Бейшеналиев).

Көөнү шагдан. *Кагылайын байкебайымдын жүзү жарык, көөнү шагдан* (Бейшеналиев).

КӨҢҮЛҮ ЧАППОО. Каалабоо, көңүлсүнбөө, көңүлү келбөө, табити тартпоо. *Китептин бетин ачкан менен көңүлү чаппай алагдыланды* (Бейшеналиев). *Паризек аптап ургандай алсырап, тамакка да көңүлү чаппай корунган кейипте эле* (Ашымбаев).

В.: Көңүлү тартпоо. *Ысык өткөндө айрым балдар чочуйт жана тамакка көңүлү тартпайт* ("Кыргызстан аялдары").

Көөнү чаппоо. *Бирок эмнеси экенин билбейт, Ланичекке көөнү чаппайт* (Ашымбаев).

КӨҢҮЛҮ ЧӨГҮҮ. Капалануу, кайгыруу, басынуу, тымызын кайгыруу. *Бөбөгү эсине түшүп, жаш көңүлү чөгүп, бир жанга тил катпай томсорду* (Укаев). *Баланын*

көңүлү чөгүп кетпесин деп колунан келгендин баарын жасайт (Бердикеев).

В.: Көңүлү чөгөт болуу. *Бул ишиңизди күйөөңүз укса, анын көңүлү чөгөт болуп, жоокерлердин ичинде ал сөзгө, уятка калбайбы* (Баялинов). *Көңүлү чөгөт болуп жүрөт. Деги мындан качан арылат. Неге өңөрүн кысат* (Бейшеналиев).

Көөнү чөгүү. *Көөнүм чөгүп турат.*

КӨҢҮЛҮН АГАРТУУ. Ыраазы кылуу, көңүлүн жайлоо, жумшартып, жибитип коюу. *Кездешкенде эле ак тилек айтып, көңүлүн агартып салганына төбөсү көккө жетти* (Ашымбаев).

КӨҢҮЛҮН АЛУУ. Талабын, мүдөөсүн аткаруу аркылуу бирөөнү ыраазы кылгыдай, көңүлүн көтөргүдөй иш кылуу, ишине жарап берүү. *Тигил коштошкону келген агайындар кезек менен улам бири чай берип, мырзанын көңүлүн алып, жолун кылып жатышты* (Сыдыкбеков). *Кошунамдын көңүлүн алайын деген аракетиң го, болбосо мынчалык убараланып, машина таап келе койбойт элең* ("Чалкан").

В.: Көөнүн алуу. *Тигилердин көөнүн алып койсоң жакшы болот эле* ("Чалкан").

КӨҢҮЛҮН КАЛТЫРУУ. Катуу таарынтып, көңүлүн оорутуу, иренжитип коюу. *Бир адамдын көңүлүн калтырып, катуу сөз айтпаган назик адам эле* (Бердикеев). *Жаны күйүп турганда алды-артын карабай оорулуу адамдын көңүлүн калтырып койгонуна өзү да бушайман* (Сыдыгалиев).

КӨҢҮЛҮН КӨТӨРҮҮ. Кубантуу, сүйүндүрүп коюу, ыраазы болгудай жакшы мамиле жасоо. *Байкуш кемпирдин көңүлүн көтөрүп, тойчулугунан ооз тийип чыгалы* (Өмүрбаев). *Карыпчылык абал баштарына түшүп отурган элдин көңүлүн көтөргүсү келди окшойт* (Укаев).

В.: Көңүлүн куш кылуу. *Көңүлүңдү куш кылган Чолпон-Ата кандай жер!* (Осмонкул).

КӨҢҮЛҮН КЫЙБОО. Капа кылгысы келбөө, кадырын сыйлоо, көңүлүнө кароо. *Алардын көңүлүн кыйбай, кылчактап жатып кечигип калдым* ("Ленинчил жаш"). *Жеңемдин көңүлүн кыйбай, кал десе кала берип, ушуну көрдүм* ("Кыргызстан маданияты").

В.: Көөнүн кыйбоо. *Муну таштап кетүүгө көөнүн кыйбай турам* ("Ала-Тоо").

КӨҢҮЛҮН ООРУТУУ. Капа кылуу, иренжитүү. *Сүйүнбайдын Бубү жөнүндө айткан наалаты Осмонкулдун көңүлүн оорутуп, жакшына сезимин маскаралагандай болду* (Өгөбаев). *Аттиң, атамдай болгон кишиге тил тийгиздим, ...көңүлүн ооруттум* ("Ленинчил жаш").

В.: Көөнүн оорутуу. *Адылбектин көңүлүнө дүрбөлөң түштү. Күлумкандын көөнүн оорутуп, кооганы өзү башталанын дароо билди* (Өмүрбаев). *Баланын көөнүн оорутпа, - деди* ("Ала-Тоо").

Көңүлүн сындыруу. *Ушул эки баланын көңүлүн сындырып силер да билмексен болуп туруп алсаңар ошондо курубайт беле, балдар* (Өгөбаев). *Кыздын көңүлүн сындырып албайын деп, этиеттей сурадым* (Казакбаев).

КӨҢҮЛҮН ТАБУУ. Бирөөнүн оюндагысын, каалаганын аткаруу, билгендей мамиле жасоо. *Санаа чүнчүткөн Паризектин көңүлүн эч ким таба албады* (Ашымбаев). *Же балакеттин баары Өмүрзаковго жагынбаганымдан, анын көңүлүн таап көшөкөрлөнбөгөнүмдөн болуп жатабы?* ("Советтик Кыргызстан").

В.: Көөнүн табуу. *- Байкагын, кыздын көөнүн табуу оңой иш эмес, би-*

рок өзү да жакшы көрүп калды окшойт (Осмоналиев).

КӨҢҮЛҮН УЛОО. к. Көңүл улоо.

КӨҢҮЛҮН ЭКИ АНЖЫ КЫЛУУ. к. Эки анжы болуу.

КӨҢҮЛҮН ЭКИ АЧА КЫЛУУ. к. Эки анжы болуу.

КӨҢҮЛҮНДӨ КИРИ ЖОК. Ак көңүл, эч бир жаман ою жок, арамдыгы жок. *Көңүлүндө кири жок жаш балача кубанып, ал башкарма мүчөлөрүн кыдырата карап алды* (Ашымбаев).

В.: Жүрөгүндө кири жок. *Анын жүрөгүндө кенедей да кири жок.*

Көөнүндө кири жок. *Көөнүмдө кирим жок эле.*

КӨҢҮЛҮНӨ ЗАК КЕТИРБӨӨ. Тарынтпай, капа кылбай жакшы мамиле жасоо, көңүлүн калтырбоо. *Дагы эле сылап-сыйпап, көңүлүнө зак кетирбей, көкүлүн түйүп, куйругун түйүп атказганың оң* (Бейшеналиев).

КӨҢҮЛҮНӨ ИЛБӨӨ. Назар салбоо, маани бербөө, көңүл бурбоо. *Улуу деп сыйлап отурсам, Уруулуу кыргыз көп элди Көңүлүңө илбейсиң* ("Эр Табылды").

КӨҢҮЛҮНӨ КАРОО. Капа болбосун, оюна кетпесин, жаман алып калбасын дегендей маниде көңүлүн оорутпай, таарынтпай тургандай этиет мамиле жасоо. *Булардын мамилесин бузбайын деди окшойт, эжесинин көңүлүнө карап чындыкты айта албай кайра кетти* ("Ленинчил жаш").

В.: Көңүлүнө карабоо. *Кызы эрке эмеспи, ...апасы абалына, көңүлүнө карабай жатканына таарынып, айласыз дагы шолоктоп ыйлады* (Касымбеков).

КӨҢҮЛҮНӨ КӨК ТАЛКАНДАЙ ТИЙҮҮ. к. Көкөйгө көк талкандай тийүү.

КӨҢҮЛҮНӨ КӨК ЧАЙДАЙ ТИЙҮҮ. к. Көкөйгө көк талкандай тийүү.

КӨҢҮЛҮНӨ ТИЙҮҮ. к. Көкөйгө көк талкандай тийүү.

КӨӨ ЖАБУУ. к. Бетине көө жабуу.

КӨӨ СҮРТҮҮ. к. Бетине көө жабуу.

КӨӨДӨНҮ ЖОК. Өзүн көтөрө чалып, мен эле деп турган, көйрөң, мактанчаак. *Ал эми бай аялдар болсо, көөдөнү жок көпкөлөң, өтө эле обу жок болуп калыша турган* (Убукеев). *Көөдөнү жок жигит. Көөдөнү жок көпкөн кыз.*

КӨӨДӨНҮН КӨТӨРҮҮ. Мен-менсинүү, бой көтөрүү, өзүн жогору саноо, мактануу. *Колун бөйрөгүнө ала коюп, көөдөнүн көтөрүп, сөзү дымактуу чыгып жатты* (Ашымбаев). *"Менден башка бу колхоздо ким бар!" деп көөдөнүңдү көторчү элең го, сен* ("Чалкан"). *Кабинадан оолжуй тартып чыгып, кара көз айнекти түшүрбөй, көөдөнүн көтөрүп, ыңгырана басымыш болду* ("Фрунзе шамы").

В.: Көкүрөгүн көтөрүү. *Мени менен ойногуңар бар ээ? Жыламышев көкүрөгүн көтөрө сүйлөдү* ("Чалкан").

Көкүрөгүн өргө айдоо. *Анда мунун көкүрөгүн өргө айдап, жер баспай турган кези эле* ("Ленинчил жаш").

Көөдөнүн өргө чабуу. *Көөдөнүн өргө чаап турган кези.*

КӨӨНҮ АГАРУУ. к. Көңүлү агаруу.

КӨӨНҮ АЙНУУ. к. Көңүлү айнуу.

КӨӨНҮ ЖАКЫН. к. Көңүлү жакын.

КӨӨНҮ КАРАҢГЫЛОО. к. Көңүлү каранғылоо.

КӨӨНҮ КАРАЮУ. Бир нерсеге ачуусу келип кекенүү, кек сактап көңүлү бузулуу. *Көөнү карайып, жаак эттери түйүлүп араң турат* ("Ала-Тоо").

КӨӨНҮ КАРК. к. Көңүлү карк.

КӨӨНҮ ТОЮУ. к. Көңүлү тоюу.

КӨӨНҮ ЧАК. к. Көңүлү чак.

КӨӨНҮ ЧӨГҮҮ. к. Көңүлү чөгүү.

КӨӨНҮ ЧАПЛОО. к. Көңүлү чаплоо.

КӨӨНҮН УЛОО. к. Көңүл улоо.

КӨП БОЛСО. Ашып кетсе, эң эле кыйын болсо. *Кыздардын калыңы көп болсо бир үй* (Каимов).

КӨР АЗАБЫ. Өтө кыйынчылык, катуу кыйналыш. *Биз көргөн күндү сураба, көр азабы* ("Ала-Тоо").

КӨР БАЙГЕ. эс. Адам өлгөндөгү (кара ашындагы) ат чабыш же ат чабыштын байгеси. *Телтору атты бербеймин, Көр байгеге чаптырам* ("Курманбек"). *Көкөтөйдүн көр байге Көргөн жанды кубантып* ("Манас").

КӨР ЖЕМЕ. 1. Майда жеме, жемекөйлүк. *Чыдай албайм сенин көр жемеңе* (Бейшеналиев).

2. Ыгы жок эле кемирип-кесип, ичип-жей берген, орду жок жемелей берген, өтө майдачыл, жемекор. *Көр жеме кайнатам көрсөтпөгөнү калган жок* ("Ала-Тоо"). *Көр жеме киши.*

КӨР КАЗУУ. Бирөөгө жамандык кылуу, жамандык издөө, кырсыктатуунун аракетин кылуу. *Бирөөгө көр казсаң кең каз* (макал).

КӨР КАШКА. Мааниси жок, акылсыз.

КӨР ООЗУНДА. Өлүм алдында, өтө кыйын абалда. *Мусапырлык башка түшүп, кор болуп, көр оозунда турганда эмненин кайраты* (Осмоналиев). *Акыры көр оозунда турган немелер өмүр үчүн кармашууга даяр* (Каимов).

КӨР СООДА. Соодага начар, туура соода кыла албаган, ала турган нерсесинин баасын чыгара албаган. *Көрүнөө көр сооданын кулу болду* (Көчкөнов). *Көр соодасың, соода кыла албайсың.*

КӨР ЧЕҢГЕЛ. 1. Олбурлуу, чоң чеңгел. *Көр чеңгелин арбайтып эт сугунуута камынды.*

2. Алдым-жуттум, жегич, ач көз. *Бул Шабыраалы көр чеңгелдин колунан келчү иш. Аны актоого болбойт* (Байтемиров). *Ал башынан ошондой көр чеңгел неме эле* ("Ала-Тоо").

КӨРБӨГӨНДҮ КӨРҮҮ. 1. к. Көрбөгөнү көр болуу.

2. Жан жыргаткан жыргалчылыктын үстүндө болуу, жыргап-куунап доорон сүрүү. *Курдашым Манас барында көрбөгөндү көргөмүн, Абыкенин тушунда Ар жорукка көнгөмүн* ("Манас").

КӨРБӨГӨНҮ КӨР БОЛУУ. Көрбөгөн азабы калбоо, азап-тозокту, далай кордукту, кыйынчылыкты башынан өткөрүү. *Серек өмүрүн асырайм менен улам бир чоочун айылды маанектеп жүрүп, көрбөгөнү көр болду* (Осмоналиев). *Каныбектин көрбөгөнү көр болуп төшөктө жатат* (Жантөшев).

В.: Көрбөгөндү көрүү. *Анысынан да жазгы, күзгү жаанда моминтип темселешип, көрбөгөндү көрүшөт* (Эралиев). *Жетимчиликтин айынан көрбөгөндү көрдүм, - деп, бала улутунуп койду* ("Ала-Тоо").

Көрбөгөн күнүн көр кылуу. *Ошондой бир жолкуда Эдигейдин көрбөгөн күнүн көр кылды го бу оңбогон Каранар* (Айтматов).

КӨРГҮЛҮКТҮ КӨРҮҮ. Бул сөзүмө көнбөсөң, көргүлүктү көрөсүң ("Семетей").

КӨРГӨ БУТУ САЛАНДОО. Карылыгы жетип, өлөрүнө аз калуу же өлүм алдында туруу деген мааниде. *Ээ.. балам, биздин болсо, көргө бутубуз саландап турат. Заманыңардын жыргалын эми силер көргүлө* (Жоошбаев).

КӨРГӨН КҮНҮН ИТ КӨРСҮН. Анын күнү курусун, көрбөгөндү көрдү, катуу кыйналды, азап чекти деген сыяктуу мааниде. *Умуттун көргөн күнүн ит көрсүн, көрүнгөндөн*

кайыр сурап, куу турмуштун корун тартты (Ашымбаев).

КӨРДӨН АЛЫП, ЖЕРГЕ УРУУ. к. Жерден алып көргө уруу.

КӨРДӨН АЛЫП, КӨРГӨ УРУУ. к. Жерден алып, көргө уруу.

КӨР ООЗУНА БУТ САЛУУ. Өтө кыйналуу, азап чегүү, кыйынчылык башка түшүү. *Моминтип, менчилеп, көр оозуна бут салганда баркын билип, кайсалайсың, каранасың* (Осмоналиев).

В.: Көр оозуна бут малуу. *Качып кетер Көйгап жок, көр оозуна бут малдым* (Осмоналиев).

КӨР ООЗУНАН КАЙТУУ. Өлө турган абалга келип, кайра оңолуу, баш көтөрүү, өлбөй аман калуу. *Апам катуу ооруп, көр оозунан кайтты* ("Кыргызстан аялдары"). *Селки болуп селкилдеп жүрөм деген жаным көр оозунан кайттым* (Абдукаимов).

В.: Көр оозунан кайта келүү. *Каныбек көр оозунан кайта келгени эсиңдеби, кубатым* (Жантөшев).

Көр оозунан кайра кайтуу. *Ал көр оозунан кайра кайтты* ("Ала-Тоо").

Көр оозунан кайра тартуу. *Үч ай ооруп, көр оозунан араң дегенде кайра тарттым* ("Ала-Тоо").

Көр оозунан кайтып келүү. *Көр оозунан кайтып келдим, бир ажалдан башканы көрдум* ("Ала-Тоо").

КӨР ООКАТ. Жарыбаган болор-болбос ооката, тиричиликтин аракети, жашоо, түйшүгү. *Эл-журт бар, эптеп көр оокат өтөр* (Кушубеков). *Турмуш, күндөлүк көр оокат алагды кылат* (Мырзаев).

КӨРДӨН АЛЫП, ЖЕРГЕ УРУУ. к. Жерден алып көргө уруу.

КӨРДӨН СУУРУП, КӨРГӨ САЛУУ. к. Жерден алып, көргө уруу.

КӨРДӨН АЛЫП, КӨРГӨ САЛУУ. к. Жерден алып көргө уруу.

КӨРДӨН ЧЫГА КАЛГАНДАЙ. Адамдын жүрөгү түшкөндөй, түрү суук, көрүнүшү жаман. *Эч капарсыз келе жатканда көрдөн чыга калгандай беш-алты адам тегеректеп калды* ("Ала-Тоо").

КӨРӨ АЛБОО. Ич тарлык кылуу, ичи күйүү, ыраа көрбөө. *Туугап бар болсо көрө албайт, жок болсо асырай албайт* (макал).

КӨРӨЙҮН ДЕГЕН КӨЗҮ ЖОК. Жек көрөт, жаман көрөт, көргүсү келбейт, жакшылык кылайын деген ниети жок. *Орозкул болсо, бизди көрөйүн деген көзү жок* (Айтматов). *Барган сайын кыжыры кайнап тутугуп, экөөбүздү тең, өзгөчө Ажике жеңемди көрөйүн деген көзү жок, атамдын* (Акматов).

КӨРӨР КӨЗ. Эң жакшы көргөн, өтө жакын санаган, ардактап сүйгөн, билерман (көбүнчө аялга карата). *Касымбектин босогосун аттаган сайын үйүндөгү иреттүүлүк бектин көрөр көз айымы Айымкандын тескегенинен улам экендигине ынанууда* (Бейшеналиев). *Көрөр көз билерман Баякенин бутумунө Шабдан баатыр эч нааразы боло элек* (Бейшеналиев).

КӨРӨР КҮН. Жашай турган өмүр, тиричилик. *Тайбаскул чунактын дагы көрөр күну бар экен, ээ...!* (Осмоналиев).

В.: Көрөр күн, ичер суу. *Көрөр күн, ичер суусу бар экен, бечаралар өлдүм-талдым дегенде Караколдун четине жетишти* (Ашымбаев). *Көрөр күн, ичер суум бар экен, эшикке чыгып кылдырап басып калдым* (Жусупов).

Көрөйүн деген күн. *Менин дагы көрөйүн деген күнүм бар* (Осмоналиев).

КӨРӨР КҮН, ИЧЕР СУУСУ ТҮГӨНҮҮ. Өмүрү, жашоо-тиричилиги аяктоо, күнү бүтүү. *Чыны эле көрөр күн, ичер суум түгөнөбү?* (Осмоналиев). *Кол баштап нечен ка-*

затта жүрүп, соо калган карт баатырдын көрөр күнү, ичер суусу түгөндү (Айтматов).

КӨРПӨСҮ КӨГӨРҮҮ. к. Көшөгөсү көгөрүү.

КӨРҮ КҮЙСҮН! Көбүнчө улгайган кишилерге карата каргоо, тилдөө маанисинде колдонулат. *Көрү күйсүн! Жоро шайтан көрүндө да жөн жатпайт, өлсө деле мага асылганын койбойт* (Жигитов).

КӨРҮНДӨ ӨКҮР! Жакшылык көрбө, өлгөндө да тынч жатпа! деген мааниде беймаза кишилерди каргоо иретинде колдонулат. *Көрүндө өкүр, как баш! - деп каргап жатты* ("Ала-Тоо"). *Башкага кымындай жакшылык ойлобойсуң, көрүндө өкүр, канкор!* (Осмоналиев).

В.: Көрүндөн таш чыккыр! - *Көрүндөн гана ташы чыккыр, ким гана болду экен а?! - деп күйдү Мадыл* (Касымбеков).

КӨТӨРӨ ЧАЛУУ. Мактоо, көтөрмөлөө. *Ал каркылдап Тоголок Молдону көтөрө чалды* (Бейшеналиев). *Түлкүбек отургандарды көтөрө чалып мактай баштады* (Жантөшев).

КӨЧ БАЙСАЛДУУ БОЛСУН! Баруучу жайынарга аман-эсен жеткиле деп, көчүп бара жаткандарга айтылуучу каалоо, жакшы тилек. *О, жеңелер, көч байсалдуу болсун! - деди Дайыр* (Жантөшев).

КӨЧҮГҮ ЖЕР ЖЫТТАБОО. Бир жерге тынч алып отура албоо, жаны жай албоо, жаны тынбай чарк айланып жүрө берүү. *Аныкы да жөндүү. Ажы абамдын көчүгү жер жыттабайт* (Бейшеналиев). *Ал көчүгү жер жыттабай кечке кат артынан жүрөт* (Жигитов).

В.: Көчүгүн жер бастырбоо. *Ушул келин мен үйүнө бардым, болду, көчүгүмдү жер бастырбай жумшай берет* (Элебаев).

КӨЧҮГҮН ЖЕРДЕН АЛБОО. Удаа-удаа төрөй берүү, жүйүр төрөө. *Байкуш жеңем, бизге келгени көчүгүн жерден алган жок* ("Ленинчил жаш").

КӨЧҮК АЙЛАНБАГАН. Өтө тар, эң эле кичинекей. *Көчүк айланбаган кичинекей бөлмөсү бар.*

КӨЧҮК БАСУУ. Бир аз отуруу, эс алуу. *Асылбек текчеде отургандардын жанына көчүк басты* (Абакиров). *Өзүмүн кайгымы унутуп, алардын жанына барып көчүк бастым* (Мырзаев).

КӨШӨГӨҢ КӨГӨРСҮН! "Бак-таалайлуу бол, бактылуу жаша, өмүрлүү бол" деген мааниде жаштарга карата айтылуучу алкоо, каалоо, тилек. - *Ырахмат кызым! Көшөгөң көгөрсүн! - деп кемпир үнүн каргылданттты* (Байтемиров). - *Бали! Акын болбосоң кое кал. Көшөгөң көгөрсүн!* (Бейшеналиев). *Кызыңыздын көшөгөсү көгөрсүн, байбиче* (Сыдыкбеков).

В.: Көрпөсү көгөрүү. *Ошон үчүн көрпөсү көгөрүп, жамбашы жерге тийгенче ат үстүнөн түшкөн жок* (Бердикеев).

КУБА ЖҮЛҮН. Ак жүздүү, ак жумал. *Куба жүлүн, күлүң көз келинге астыртан көз ымдайт* ("Чалкан").

КУБАНЫЧЫ КОЙНУНА БАТПОО. Аябай сүйүнүү, катуу кубануу, өтө кубанычта болуу. *Кубанычы койнуна батпай, ар кайсы жерге бир тийип жүгүрүп жүрөт* ("Чалкан"). *Зууранын кубанычы койнуна батпай келинине жалбарып, бетинен өпкүлөйт* (Сыдыкбеков).

В.: Кубанычы койнуна сыйбоо. *Кубанычым койнума сыйбайт, азыркы таалайлуу заманыбызга ыраазымын* ("Ала-Тоо"). *Жапардын кубанычы койнуна сыйганы жок* (Баялинов).

Кубанычы койнуна толуу. - *Кубанычы койнуна толгон Мукаштын жүрөгү дикилдеп аптыгат* (Эсенканов). *Нурматтын көңүлү көтөрүлүп, кубанычы койнуна толду* (Жантөшев).

Кубанычы маңдайына батпоо. *Кубанычы маңдайына батпай, сыймыктанып келе жатыптыр* (Айтматов).

Кубанычы жерге батпоо. *Кубанычы жерге батпай жүрөк толкуйт, Андыктан келген элем сүйүнчүлөп* (Байтемиров).

Кубанычы ичине сыйбоо. – *Кубанычы ичине сыйбаган абышка өзүнчө күбүрөп, тизгин какты* (Жапаров).

Кубанычы ичине батпоо. *Кубанычтары ичине батпаган балдар арабага толушуптур* (Осмоналиев).

Кубанычы денесине сыйбоо. *Тоголок Молдо күдүңдөп, кубаттанып, кубанычы денесине сыйбай, сүрдүү жоопттуулукту сезгендей көрүнүүдө* (Бейшеналиев).

Сүйүнчү койнуна батпоо. *Сүйүнчү койнуна батпаган Оросул начальник кеткенден кийин бажаңдап ар нерсени сүйлөдү* (Осмоналиев).

Кубанычы көөдөнүнө батпоо. *Туугап жер көз алдыга келет. Кубанычым көөдөнүмө батпайт* (Өмүрбаев).

КУБА ТӨБӨЛ. Ашыкча бапестебей, эркелетпей, бышыктырып, тотуктуруп (өстүрүү, чоңойтуу, тарбиялоо). *Куба төбөл өстүрдүм курч болотко тең болот* (фольк).

В.: Боз төбөл. *Анчалык кооз көйнөк кийүү мындай турсун боз төбөл кийинүүгө да жетпеген кез болбодубу* ("Ала-Тоо").

КУДА КААЛАСА. Буюрса. *Мына эми, куда кааласа, арзыган көгүчкөнүңдү колуңа салам!* (Үмөталиев). *Куда кааласа, жакында аны да алабыз* (Акматов).

КУДАЙ АЙДАП КЕЛҮҮ. Күтүлбөгөн жерден, кокусунан иш оңолуу, жакшыра баштоо деген мааниде колдонулат. *Элдин ырысына буларды кудай айдап келген экен, – дейт кара сакал баж-баж эте төшүн дагдандатып* (Ашымбаев).

КУДАЙ АКЫ. Бир нерсенин чындыгын ырастоо, далилдөө, бекемдөө иретинде колдонулат. *Кудай акы, калыс айттың чыныңды* (Аалы). *Кудай акы, андай акча жок эле, – деп Момун жүдөдү* (Айтматов).

КУДАЙ АЛГЫР! Бирөөгө нааразылыгын, жаман көргөнүн билдирүүдө, жактырбоо, жемелөө маанисинде наалат катары колдонулат. *Кудай алгыр, колунан келбегенден кийин андай ишке кийлигишип эмне кылат экен* ("Ленинчил жаш").

В.: Кудай аткыр. *Кудай аткырды ыймырабай тыңыраак бол десең болмок экен* ("Ала-Тоо"). *Кудай аткырды эми мен эмне кылармды билбейм* (Саатов).

Кудай албагыр. *Тел музоодой болгон күйөөсүн айтсаң, ар-намысы жок кудай албагыр* (Бердикеев).

Кудай алкагыр. *О, Кудай алкагыр мынча эмне жоголдуң?* ("Ала-Тоо"). – *Кудай алкасын сени балам. Кадырлап көөмп коер киши чыгар, эми өлүм мени коркута албайт* (Айтматов).

КУДАЙ АЛСЫН. 1. Кишиби ошол да, куруп кетсин деген сыяктуу жек көрүү, жемелөө маанисинде колдонулат. *Э, ошону кудай алсын, качан болсо эл көңүлүн эптеп өзүнө буруш үчүн бир балээни айта берет* (Айтматов). *Ошолорду кудай алсын, алар жүргөн жер оңмок беле* (Эралиев).

2. Ошол да кеппи, ал колдон келет, оңой эле бүтө турган иш деген мааниде колдонулат. *Чечимди кудай алсын, эми эле боло калат* ("Ала-Тоо"). *Кудай алсын ошону, анын милдетин мага коюуңуз, – деп бажаңдай кетти алиги жигит* ("Жаш ленинчи").

КУДАЙ БЕЗЕР. Өтө шум, ашкан митаам. *Кудай безер паччагар, Түбүң залим турбайбы Советтин сотту менмин деп Пара жеп сотту булгайбы!* (Бейшеналиев).

КУДАЙ БЕТИН САЛБАСЫН. Кандайдыр бир нерсенин адам таң калгандай сапатын, жөнүн баса көрсөтүп, күчөтүп айтууда колдонулат. *Боз ала желек, кызыл туу, кудай бетин салбасын, Бойбойлогон ыызчуу* ("Манас"). *Кудай бетин салбасын, район тополоң эле түшүп калды* (Абдукаимов).

В.: Кудай бетин көрсөтпөсүн. *Кудай бетин көрсөтпөсүн, адам даап бара албайт* (Даникеев). *Кудай бетин көрсөтпө, бир жолу атчан элем, зорго качып кутулгам* (Касымбеков). *Мурдагыдан бешбетер чаңырып кое берди дейсиң, кудай бетин көрсөтпөсүн* (Айтматов).

Кудай бетин көргөзбө. *Бирок, жаман жери кышты чилде киргенде кудай бетин көргөзбө, чилденин каары менен бууранын каары төп келишип калышат* (Айтматов).

КУДАЙ БИЛЕТ. Арсар, али белгисиз, болжолдуу нерсе. *Анын келер-келбесин кудай билет, бирок бүрүшкөн бечара саргарып күтө берди да, жедеп аргасы түгөнгөндө козголду* (Бейшеналиев).

КУДАЙ ДЕШКЕН. Антташкан, өтө жакын, ынак. *Анда мен баламды сиздин балаңыз менен кудай дешкен дос кылабыз* (Тойбаев).

КУДАЙ ЖАЛГАП. Иш онунан чыгып, ондой берди болуп. *Бөлмө ичине элеңдеп карадым. Кудай жалгап, эч ким жок экен* (Казакбаев). *Кудай жалгап, анын башы иштей калып, жакшы сунуш киргизди* ("Кыргызстан маданияты").

КУДАЙ ЖАЛГАСЫН! Көбүнчө бирөөгө ыраазы болуу же келиндерди алкоо маанисинде колдонулат. *Өмүрүң узун болсун! Кудай жалгасын! Сооп иш кылдың, ишиң оңолсун!* (Медетов). *Балам, кудай жалгасын! – деген сөздөр таятасынын оозунан чыкканын бала ишене албай укту* (Айтматов).

В.: Теңир жалгасын! – *А-а, айланайын балам. Сага чоң рахмат! Сени теңир жалгасын! Эми биз кайталы, келе колуңду бер, азаматым!* ("Ала-Тоо").

Кудай жалгагыр! *Ай, кудай жалгагыр, уулуңду таап келчи* (Тойбаев). – *Ой, – деди жалынгандай күбүрөй, энеми капа кылбай, деги эле эчтеме болбогондой кашкайып барчы, кудай жалгагыр, ай...* (Касымбеков).

Кудай тилегинди бергир! *Кудай тилегинди бергир, жаныңда ишенимдүү жигиттериң бар тура!* (Медетов).

КУДАЙ КААРЫ. Бирөөгө наалат айтуу, тилдөө маанисинде колдонулат. – *Оо, кудай каары түрүң кантет, карангун! – деп чоң эне баланын бетиколун тазалай баштады* ("Ала-Тоо").

КУДАЙ КУТ КЫЛСЫН! Буюрсун, ушул эле жетишет, мындан көптүн кереги жок деген мааниде каниет кылгандыкты, ыраазы болгондукту билдирүүдө колдонулат. *Алдыңа кетейиндерим! Айта берсе биздин жомок түгөнөбү... Эми силердин ушунуңарды кудай кут кылсын!* (Өмүрбаев).

В.: Кут кылсын. *Курманбекке кут кылсын, Канышай жалгыз баламды* ("Курманбек").

Кут болсун. *Сыйлыгыңар кут болсун деп, отургандар бизди куттуктай кетишти* ("Ленинчил жаш").

КУДАЙ МОМУН. Абдан жоош, эч нерсе менен иши жок, кой оозунан чөп албаган. – *А койчу, а киши кудай момун киши го, – Калый жымың этип күлүп койду* (Жапаров).

В.: Кудайдын боз кою. *Өзү да кудайдын боз кою дешип аяп жүрүштү* (Айтматов).

Кудай урган. Начар, жаман. *Ал ошондой кудай урган, билгени ошол да* ("Чалкан").

КУДАЙ УРГАН ЖЕРДЕ. Эч болбогондо, эң эле жок дегенде, айла-

сы кеткенде. *Кудай урган жерде да ошол колуман келмек* ("Ала-Тоо").

В.: Кудай урса да. *Кудай урса да аны аткарат, андан кам санаба* ("Ленинчил жаш").

КУДАЙ УРСУН! 1. Актануу, чындык экендигине ишендирүү маанисиндеги каргануу. *Кудай урсун! Мен өзүм көрдүм. Кудай урсун, тийген жокмун. Кудай урсун, барган жокмун. Ушу жакшылыгыңды унутсам, кудай урсун* (Бердикеев).

2. Жемелөө, ачууланууиретинде колдонулат. *Сени кудай урсун! Ушундай да иш кыласыңбы?*

В.: Куран урсун! *Ооз айыбымды тартайын, кагылайын жеңеке. Куран урсун! Буларды кой де* (Сыдыкбеков).

Кудай-теңир урсун! *Кудай-теңир урсун, ошондогу мен көргөн кичинекей кагаз дал ушул болчу, - деп Ашырбек жанын сабайт* (Акматов).

КУДАЙ УРУУ. Жаман ишке, кырсыкка дуушар болуу маанисин билдирүүдө колдонулат. *Карыганда муну кудай урган тура* (Турусбеков). *Мени кудай уруп таштады. Муну кайсы кудай уруп жүрөт.*

КУДАЙ-ТЕҢИРИН ТААНЫБАЙ КАЛУУ. Дөөгүрсүп көөп кетүү, дардалактап эч нерсени көзүнө илбөө, тенине албоо. *Баягы Калман деле кудай-теңирин тааныбай калды* (Элебаев). *Шарше кудай-теңирин тааныбай, туш келгенде опурулуп, каяша айтканды сабачудай демитет* (Сыдыкбеков).

КУДАЙ ЭСЕБИҢДИ ТАПКЫР! Жек көрүү, каргоо маанисинде колдонулат. *- Ата-а бечара ай-э! Кудай эсебиңди тапкыр! Алиги аракеч ит жедеп эле жүрөгүн түшүрүп салган тура!* (Өмурбаев).

КУДАЙГА КОЙ. 1. Ишен, ишенип кой деген сыяктуу кескин убада кылуу маанисинде колдонулат. *Биз сага жамандык издесек кудайга кой* ("Ала-Тоо").

2. Бирөөгө нааразы болуу, каргоо маанисинде колдонулат. *Бизге кара санасаң, сени кудайга койдум. Сен ушинтмек белең, акыры кудайга койдум, башка айтарым жок* ("Ленинчил жаш").

КУДАЙГА КОЛУ ЖЕТКЕНСҮҮ. Менменсинүү, кекирейүү, өзүн жогору саноо, текеберчилик кылуу. *Надзиратель туткун жигит менен священниктин ортосунда кудайга колу жеткенсип, чиренип турду* ("Ала-Тоо"). *Кудайга колу жеткенсип, жаман-жакшыны көзүнө илбей калды* ("Чалкан").

КУДАЙГА ҮНҮ ЖЕТҮҮ. 1. Абдан катуу кейүү, аябай ачуу үн чыгарып боздоо. *Кудайга үнү жетип чыңырган-дай болсо, бечара кыздын жанына адам туралбайт* ("Ала-Тоо").

2. Зар какшап, зыркырап-сыздап тилек кылуу, зарлоо. *Кудайга жетер үнүбүз. Умутту үзбөй энеке, Он жыл өлбөй жүрүңүз!* ("Семетей").

В.: Кудайга үнү угулуу. *Май куйруктун сулп этке Тартып келип жиберди. Кудайга үнү угулуп Көмүргө башы жыгылып* (фольк.).

КУДАЙГА ШҮГҮР. Ыраазы болуу, алымсынуу, болгонуна каниет кылуу маанисинде колдонулат. *Кудайга шүгүр, турмушубуз анча деле жаман эмес, балдар бутуна туруп калды* ("Кыргызстан маданияты"). *Кудайга шүгүр, менин уулдарым ушинтип калбаганына шүгүр!* (Абдыраманов).

В.: Кудая шүгүр. *Кудая шүгүр, баш көтөрүп калды* ("Ала-Тоо").

КУДАЙГА ЫРААЗЫ. Көңүлү жай, телегейи тегиз, өтө кубанычтуу. *Асыранкул отургандардын бирөөнө жоолук таштап, теңтуш кыздын бетинен өөп койсо эле, кудайга ыраазы* (Сыдыгалиев).

КУДАЙЫ СУРОО. Кайыр-садага, жардам суроо, тилемчилик кылуу. *Күйүк көмөч, күлчө нан Кудайы кайыр сурадым* (Токтогул).

КУЗГУН КЫК ЧОКУЙ ЭЛЕКТЕ. к. Карга бок чокуй электе.

КУЙГАН КЫТТАЙ. к. Кыт куйгандай.

КУЙКАСЫ КУРУШУУ. Абдан ачууланууу, кыжыры келүү, кыжырлануу. *Бул сөздү укканда Мырзабектин куйкасы курушуп, буркан-шаркан түшөт* (Баялинов). *Мураталы ого бетер кызарып, куйкасы курушуп, зааркана тыңдады* (Бейшеналиев). *Ачуусу келип, Токтор аксакалдын куйкасы курушуп, заматтын ичинде тааныгыс болуп кетти* (Абдукаримов).

В.: Куйкасы тырышуу. *Бул жолу чалдын куйкасы тырышкан жок* (Каимов). *Желдеттин куйкасы тырыша түшту* (Бектенов).

КУЙМА КУЛАК. Укканын унутпаган, улама. *Акма кулакка айтса болбойт, Куйма кулакка куйса толбойт* ("Чалкан"). *Бар кабарын алдырып, Куйма кулак кулагын, Укканыңа кандырып* ("Семетей").

КУЙРУГУ ЖОК. Өтө куу, митам, шыпыр, кудайдан жөө качкан. *Ошол учурда тигил куйругу жок мени сынап жатканын кайдан билдим* (Алыбаев). *-Ээ, мунуң бир куйругу жок бөдөнө окшойт* (Осмоналиев).

КУЙРУГУ ҮЗҮЛҮҮ. Бүтүү, токтолуу. *Дарбазадан куйругу үзүлө түшкөндө, өңүп турган көп кол чуру-чуу көтөрө кыйкырык салышып, туш-туштан качырып кириште* (Касымбеков).

В.: Куйругу үзүлбөө. *Өзүнүн алешем иштери жана азыркыга чейин куйругу үзүлбөй келе жаткан кесепеттери жөнүндө олуттуу чечимге келер деген ишенимдебиз* ("Советтик Кыргызстан").

КУЙРУГУН БАСУУ. Каарына калуу, жинине тийүү, кыйыгына калуу. *- Адыке эсирбесин... Куйругумду баспасын, басса соруп салам! - дептир* (Сыдыкбеков).

КУЙРУГУН БУРОО. к. Куйругун толгоо.

КУЙРУГУН КАРМАТПОО. Таптырбоо, оңой менен колго тийбөө. *Жанагы Тана куйругун карматпай кетти* (Үмөталиев). *Аны колдон чыгарбай кое туруш керек, болбосо ал экинчи куйругун карматпайт* (Осмоналиев).

КУЙРУГУН КЫПЧУУ. Коркуп тим болуу, тынчып калуу, жалтанып, батына албай калуу. *Куйругуңду кыпчып калгансың го? - деди тиги бери жакта отурган адамга* (Байтемиров). *Эч нерсе айта албай куйругун кыпчып жолго түштү* ("Чалкан").

В.: Куйругун кысуу. *Куйрукту кысып жөн жүрүү керек эле* (Үмөталиев).

КУЙРУГУН СЫРТКА САЛУУ. Ыркка көнбөө, өзүнчө эле четтей берүү, эч кимге кошулбоо. *Куйругун сыртка салып, ыргыштап калыптыр го?*

КУЙРУГУН ТОЛГОО. Эсине келтирип, тезге салып коюу, сазайын берүү, катуу айтып эскертип коюу. *Андайдын тизгинин эмитен тартып, куйругун толгоп койгонуңар жөн* (Жантөшев).

В.: Куйругун буроо. *Куйругун бурап, эсине келтирип койбосоң, мындайлар башка чыгып кетпейби* ("Чалкан"). *Андай ээн баштардын куйругун бурап коюш керек* ("Ленинчил жаш").

КУЙРУГУН ҮЗҮҮ. Такыр, бирото бүтүрүү, тындыруу. *Эмки айлыкта куйругун үзөм деп он сом берди* ("Ала-Тоо").

КУЙРУГУН ШЫЙПАНДАТУУ. Жакыдагысы, сүйлөшкүсү келип, бирок анча батына албай айланчык-

тоо, имерчиктөө. *Куйругун шыйпаңдатып жетип келиптир, менин сүйүнкүрөбөй койгонумду байкады өңдөнөт, эч нерсе дей алган жок* ("Ленинчил жаш").

КУЙРУГУНА КАЛБЫР БАЙЛОО. Бирөөнүн артынан ушак-айың таратуу, жаман атка кондуруу, дайыма кооптонуп, чочулап жүрө тургандай абалга жеткирүү. *Ийинге кире албай жатып, куйругуна калбыр байлаган чычкандай болуунун кереги эмне?* (Жантөшев). *Токтоо! чычкан ийинге кире албай жатып куйругуна калбыр байлайт болбо, Сапарбай, сен да* (Сыдыкбеков).

В.: Куйругуна калбыр тагуу. *Анын куйругуна калбыр тагып, анан ага "Сактангыла Сатардан" деп бадырайта жазып узатыш керек эле* ("Чалкан").

КУЙРУК ТҮЙҮҮ. Биротоло кетип калуу, алыстоо, таптырбоо, карматпоо, экинчи колго тийбөө. *Кабыл кеткенде да бул элден биротоло куйрук түйдү* (Элебаев). *Борондуга келгени да аз эле болду, турук алып калабы, же куйругун шарт түйүп бир күнү кете береби, анысы азыр белгисиз* (Айтматов).

КУЙРУК УЛАШ. Бирине-бири удаа, жакын, биринин артынан экинчиси удаалаш, караандаш. *Бээ кишенеп жөнөдү, артынан иттер куйрук улаш бара жатты* (Борбиев). *...Теке чалбар, кулун тумак кийишип, саадак байланган кыздар эркектерге куйрук улаш баратышты* (Осмоналиев).

КУК ЭТКЕН КУЗГУН, КАК ЭТКЕН КАРГА ЖОК. Эч нерсеси жок, эч жан жашабаган ээн талаа, ээн жер. *Алар жарым жолго жеткенде кук эткен кузгун, как эткен карга жок жерге туш келип, бет алды чоң бороон башталды* ("Ала-Тоо").

КУЛ ЖЕБЕС. Майлуу чүйгүн эт, эттин чүйгүндөрү. *Кул жебес деген ушул деп, бир табак килкилдеген майлуу эт тартты* ("Ала-Тоо"). *Кул жебестен алгыла деп, казы, карта, сары жүрмө аралашкан чоң табак этти коноктордун алдына койду* ("Ала-Тоо"). *- Ыя? Неге какшыктайсың? Табалап турасың го?! Же, кул жебести жегиле деп, кулкулдап отурасыңбы?* (Үмөталиев).

КУЛАГЫ БЫШУУ. к. Бышы кулак болуу.

КУЛАГЫ ЖОК. Сөз укпаган, тил албаган, кыйык (көбүнчө балдарга карата). *Мындай кулагы жок тилазар болорбу деп чоң эне ачууланды* (Таштемиров).

КУЛАГЫ КАТУУ. Жакшы укпаган, чала укkан, дүлөй чалыш. *Тиги атаңдын кулагы катуу, кыйкыра сүйлөбөсөң укпайт* (Убукеев).

КУЛАГЫ УЗУН. к. Узун кулак.

КУЛАГЫ ЧАЛУУ. Сөздүн чекесин угуп калуу, чала-була кабардар болуу. *Көрө албаган Кожо менен Бошкой ээсин көкүтүп, өзүңө бир балээ баштоочудай деген ушак-айыңды кулагыбыз чалды* (Бейшеналиев). *Райондун жаңы жетекчилери тымызын текшерүү ишин жүргүзүп жаткандыгын кулагы чалган Карагул Тазабектин артынан ээрчип үйүнө чейин барат* (Медетов).

КУЛАГЫ ЧУУЛДОО. 1. Ден соолугу начарлап, өзүн начар сезүүдөн улам угуу сезиминде кандайдыр бир дүңгүрөгөн дабыш пайда болгонсуу. *Айнагүлдүн көздөрү жайнап, жүрөгү катуулап кагып, кулагы чуулдай баштады* (Жантөшев). *Кулагым чуулдап, эсим оop бара жатканымда Жусуптун жолдоштору фашисттерди кырды* (Алыбаев).

2. Бирөөнү кепке-сөзгө алып сыртынан талкуулоо, ушактоо, (ошол кишиге карата "кулагы чуулдап жатат го", "кулагын чуулдаттык го" деген мааниде айтылат).

Кулагын жапыруу. к. Кулак жапыруу.

КУЛАГЫМА КУМ КУЮЛСУН. Эч нерсе укkан жокмун деп ишендирүү, карануу маанисинде колдонулат. *- Жок... жок... Уксам кулагыма кум куюлсун* (Бейшеналиев).

КУЛАГЫНА АЛТЫН СЫРГА. Эсинде болсун, эсинен чыгарбасын, эч качан унутпасын деген мааниде. *Тиги келиндердин кулагына алтын сырга, айтып кой, байбиче* ("Ала-Тоо").

КУЛАГЫНА ИЛБӨӨ. Айткан сөздү укпоо, ага маани бербөө. *Жалынып-жалбарган оюн, башчы келиндин сөзүн кулактарына илбеди* (Жантөшев).

КУЛАГЫНА КУМДАЙ КУЮУ. Бир нече жолу кайталап айтуу, кайра-кайра айта берүү. *Байкемдин оюна койбой, жогорку маалыматтуу, үй-жайы, машинасы бар кызга үйлөн деп кулагына кумдай куюшчу* ("Кыргызстан маданияты"). *Апам күндө эле кулагыма кумдай куюп жүрөт* ("Жаш Ленинчи").

В.: Кулагына куюу. *Оору-сыркоодон этиет болууну, жаман оюнга жолобоону ата-энелери кулактарына куюшту* (Абукаримов). *- Коммунага ишене бербейм, ирденген күндө да бизге ээлик кыла койбос деп чочуйм, - деп кулагына куя берди* (Ашымбаев).

Кулагына салуу. *Сүйүнчүлүү бир сөздү Кулагыма салбадың* ("Семетей").

КУЛАГЫНА ШАК ДЕЙ ТҮШҮҮ. Кокусунан, күтүлбөгөн жерден угулуп калуу, даана угула калуу. *Саал кыркырап чыккан Осмон бригадирдин тааныш үнү Адылбектин кулагына шак дей түштү* (Өмүрбаев). *Машина узай бергенде энемдин бакырганы кулагыма шак дей түштү* (Жусупов).

КУЛАГЫНАН КҮН КӨРҮНҮҮ. Абдан арыктоо, өтө алсыз, начар абалда болуу, аябай арыктап кетүү. *Ал байкуштун кулагынан күн көрүнөт.*

КУЛАГЫНАН ҮРКҮҮ. Эл арасында айтылган имиш сөздөрдөн улам өзүнөн-өзү кооптонуп, чочулап тынчы кете баштоо. *Айрыкча Көк-Суудагы элдер кулагынан үркту* (Элебаев).

В.: Кулагынан коркуу. *Жүрөгүнө аш баспай кулагынан корко Бермет үйүндө* (Осмоналиев).

Кулагынын учунан үркүү. *Жосунсуз иштеринен шек санаган. Кулагынын учунан үркө баштаган* (Осмоналиев).

КУЛАГЫНЫН КУЖУРУН АЛУУ. **1.** Бир нерселерди кайта-кайта айта берип тажатуу, тынчтык бербөө. *Күнүгө баягы сөзүн айта берип, кулагынын кужурун алып жанын кейитти* ("Ала-Тоо"). *Аялы кулагынын кужурун алчу болду* ("Кыргызстан маданияты").

2. Чурулдаган, катуу чыккан үн же кайта-кайта тынымсыз чыккан дабыштан тажоо. *Татыбектин коңуругу күчөп, кулактын кужурун алды* (Таштемиров). *Таандар айланып, алардын баш-аламан үнү кулактын кужурун алат* (Байтемиров).

В.: Кулагын тындырбоо. *- Жетишет! Кулагымды тындырбай күн сайын бир сөздү айта берип жадаттың* (Борбиев). *Зарылдын зээндүүлүгүн күнүлөп, Калыйманын айрым абысындары өз кыздарын жемелеп, кулагын тындырбай жатышат* (Өмүрбаев).

КУЛАГЫНЫН КЫЧУУСУ КАНУУ. Кандайдыр кулакка жагымдуу нерселерди угуп абдан ыраазы болуу, моокуму кануу, ырахат алуу. *Кана ырдачы, жаштардын кулагынын кычуусу кансын* (Жантөшев).

В.: Кулагынын курчу кануу. *Дагы уласа деп кулагынын курчу канбай керилген Байымбет... бырс этти* (Бейшеналиев).

Кулагынын курчун кандыруу. *Айтор, менин милдетим кулагыңардын курчун кандырмай, көңүлүңөрдүн толгоосун жандырмай* (Бейшеналиев).

КУЛАГЫНЫН СЫРТЫНАН КЕТҮҮ. Айткан кепке анчалык назар салып, кунт коюп укпоо, укмаксан болуу. *Айтылган сын алардын кулагынын сыртынан кетип, кыжырданууну пайда кылды* ("Кыргызстан маданияты"). *Бул сөз жетекчинин кулагынын сыртынан кетчү болду* ("Советтик Кыргызстан").

В.: Кулагынын сыртынан желпүү. *Акын Чоюбектин сөзүн кулагынын сыртынан желпип, өкмөттүн өкүлүнө тике кайрылды* (Бейшеналиев).

Кулагынан кайып өтүү. *Өкүмдардын өктөм буйругу кулагынан кайып өткөн* (Бейшеналиев).

Кулагынын кырынан кетүү. *Жанатан бери сүйлөп жаткан сөздөрү тигилердин кулагынын кырынан кетип жатты* (Бердикеев).

Кулагынын учунан кетүү. *Кемпирдин сөзү кулагынын учунан кетет, анын үстүнө көп кеби түшүнүксуз* (Айтматов).

КУЛАГЫНЫН УЧУНАН ҮРКҮҮ. **к. Кулагынан үркүү.**

КУЛАК БЫШУУ. **к. Бышы кулак болуу.**

КУЛАКДАР БОЛУУ. Бир нерседен кабардар болуу, байкай жүрүү, биле жүрүү. *Силер да жоголгон атка кулакдар боло жүргүлө* ("Ала-Тоо"). *Эми мындан ары силер да сак болгула, кулакдар боло жүргөн жакшы* ("Ленинчил жаш").

КУЛАК ЖАПЫРУУ. Укса да укмаксан болуп, унчукпай коюу, сеники туура дегенсип сөзгө аралашпай, жооп кайтарбай угуп отура берүү. *Езеф мындайда "эми айтчуңду айт" дегендей кулак жапырып, башын шылкыйтып отура берчү* (Ашымбаев). *Деги мейли, туруп берейин, - деп Акиянын жемесине кулак жапырды* (Сыдыкбеков). *Удайчы үн бере албады, шалдырап атына араң минди да кулак жапырып, атын бат-бат желдирип жөнөй берди* (Касымбеков).

В.: Кулагын жапыруу. *Байкуш атам кулагын жапырып башка бөлмөгө чыга каччу* (Борбуев).

КУЛАК ЖОК. Кайра-кайра айта берет, тажатат, укпуң келбейт деген мааниде. *Бир жыл бою менде кулак жок болду. Ошондон бери менде кулак жок.*

КУЛАК КАГЫШ КЫЛУУ. Кандайдыр бир нерсе жөнүндө алдын ала айтып көндүрө берүү, каңкуулап эскертип коюу. *Бийдин кулак кагыш кылганы ушул эле* (Каимов). *Байбиче келинине кулак кагыш кылды: - Күн чыкканга калбай туруп жур балам* (Каимов). *Аялы меймандын жөнүн бүгүн да кулак кагыш кылды* (Укаев).

В.: Кулак какты кылуу. *Бирок бир сөздү унутпаңыз... Ошону сөзсүз айтып коюуңуз деп, кулак какты кылды Сабырбек* (Абдыраманов).

КУЛАК КАКПОО. Укмаксанга салуу, уккусу келбөө, тоготпоо. *Эл арасында күбүр-шыбыр нааразылык чыгат. Бригадир ага кулак какпайт, назар салбайт* ("Чалкан"). *Кызып алган аял күйөөсүнүн сөзүнө кулак каккан жок, дагы ырдап кирди* (Байтемиров). *Андай акарат кептерге Бостон кулак какчу эмес* ("Советтик Кыргызстан").

В.: Кулак салбоо. *Анын кебине кулак салбагансып, молдо шарият жолун туюндурду* (Сыдыкбеков).

КУЛАК-МУРУН КЕСКЕНДЕЙ. Тыптынч, жымжырт, эч доошсуз. *Те*

коргондун этек жагынан сүтак сайрап, кайра бир убакта ал дагы магдырап үргүлөп, түн түбүнө чөгүп, кулак-мурун кескендей жымжырт (Касымбеков). *Поезд өтпөй калган ара-чолодо талаа бети кулак-мурун кескендей, көчкү жүрүп кеткендей ың-жың тунжурап турат* (Айтматов).

В.: Кулак кескендей. *Айлана кулак кескендей кереңине тартып, кызды зериктирип жибергендей сезилди* (Ашымбаев). *Шуу-шуу өткөн жолбун желдин шоокумунан башка дабыш жок, кулак кескендей* (Касымбеков).

КУЛАК МУРУНДУ ШЫЛЫП САЛГАНДАЙ. Эч нерсе жок, тыптыйпыл, жылан сыйпагандай. *Бүт тарап кулак-мурунду шылып салгандай болду да калды* ("Ала-Тоо").

КУЛАК-МЭЭНИ ЖАРУУ. Бакашака түшкөн, кулак жаңырткан катуу дабыш чыгаруу. *Балдар кулак-мээни жарып ышкырып да жиберишти* (Жантөшев). *Чоң өзөндүн шары тоону жаңыртып, кулак-мээни жарат* (Каимов).

В.: Кулак-мээни тундуруу. *Күңгүрөгөн доолбас кулак-мээни тундурду* ("Семетей").

Кулакты жаруу. *Бака-шака тарсылдактар кулакты жарат* ("Ленинчил жаш").

КУЛАК-МЭЭСИН ЖЕЙТ. Кайра-кайра айта берип же жагымсыз дабыш салып тынчын алмай, тажатмай, тынчтыксыз. *Кален деп менин атымды укканда эле кызынын кулак-мээсин жейт экен* (Акматов). *Үйүнө кирип-чыгып күңкүлдөп, аялынын кулак-мээсин жейт* ("Ала-Тоо"). *Калың тобу менен бүгүн кечке чуулдай берип, бир жакка учуп да кетпей кулак-мээни жеп жатты* (Айтматов).

В.: Кулак-мээсин алуу. *"Ата-энеси таштап кеткен немени мага кереги канчалык экен! Башка түйшүгүм да аз эмес", деп таенеси таятасынын кулак-мээсин алат* (Айтматов). *Ал үйгө кирди дегиче экөө эки жагынан кулак-мээсин алышчу* ("Кыргызстан маданияты").

КУЛАК САЛБОО. **к. Кулак какпоо.**

КУЛАК САЛУУ. Кепке көңүл бөлүү, көңүлдөнүп угуу, кунт коюп угуу, тыңшоо. *Оо, балам, Калык, тилимди ал, Акыл айтам, кулак сал* (Токтогул). *Кыял жоруктары, кылган иштери экөөбүздүкүндөй экен Бексултан, - деди, ишенбесең кулак сал, мен окуюн* ("Чалкан").

В.: Кулак төшөө. *Байымбет заңкылдап боздогон жесирдин ыйына кулагын төшөп, жашыл бетегеси жапырылган жапсарга кыңкайды* (Бейшеналиев). *"Азыр токой ичи абдан коркунучтуу го?" - деп ойлоду бала сыртагы тынымсыз доошко кулак төшөп жатып* (Айтматов).

Кулак буруу. *Кыз атасы кулак бурду, Айта бергин дегендей* (Осмонкул). *Алмамбет көзүнүн көнчөгүн саландатып, Бекназар жакка кулак буруп, жооп күтүп көшөрдү* (Касымбеков).

КУЛАК СЕНДЕ. Кана, айта бер, угуп жатам, угам деген мааниде. - *Кулак сенде, чырагым, өз дилиңди айт* (Абакиров). *Ырдай бер, Жамийла, кулак сенде* ("Ленинчил жаш").

КУЛАК ТУНУУ. Кандайдыр катуу ызы-чуу, тарс-турс, калдыр-күлдүр эткен добуштан кулак жаңыруу, жаңырыктан укпай калуу. *Күркүрөп жаткан дайранын Кулагың тунат шарынан* (Бөкөнбаев).

КУЛАК ТҮРҮҮ. Кандайдыр бир кабарды угуугa күтүнүү, акмалоо, абайлап туруу. *Апай апа этегин кагына, кооптоно тышка кулагын түрдү* (Бейшеналиев). *Бүт элет дүңгүрөп, Домбу үчүн Насирдин бектин кун сурап камалап жатканын кооп менен кеп кылып, кулак түрдү* (Касымбеков). *Акыры*

кандай болуп чыгар экен? - дешип, бериси район, арысы областка чейин кулак түрүп калды (Баялинов).

В.: Кулагын көтөрүү. *Ашыр чыгдан тараптан чыккан дабышка кулагын көтөрдү* (Жантөшев).

КУЛАКТАШ БОЛУУ. Бири-бири менен байланышып, кабардар болуп туруу, кабарлаш болуу. *Карасакал Бекбайдын башынан чеңгелдеп эркелетти: - Кан канды кылбайт эмеспи... Өз канымсың да - мага кызмат кылып келдиң, мындан ары да кулакташ болобуз* (Абдыраманов).

КУЛАК УГУП, КӨЗ КӨРГҮС. Абдан алыс, өтө алыс, мурда көрүп-билбеген, белгисиз. *Же бир кулак угуп, көз көргүс жерде болсочу* (Саатов). *Деле кулак угуп, көз көргүс жерге оолактап кетеличи? - дейт аялы* (Осмоналиев).

В.: Кулак укпаган, көз көрбөгөн. *Ошо бойдон калган тукумун сактап, кулак укпаган, көз көрбөгөн бир жерлерге кетип калган экен* (Айтматов).

Көз көргүс. *Көз көргүс жакка кетсемби, мазарым айнып турат* ("Ленинчил жаш").

Көз көрүп, кулак уккус. *Төртөөбуз кол кармашып көз көрүп, кулак уккус жакка кетебиз* (Жантөшев).

КУЛАНДАН СОО. Дени-карды таза, оорусу жок, сопсоо, таптаза. - *Кандайча? Куландан соомун! Эч жерим оорубайт* (Борбиев). *Аялы экөө тең куландан соо* ("Чалкан").

КУЛАН ӨӨК БОЛУУ. Таң атууга жакындап, агара баштоо. *Тап коюша арбашып турган ээн жердин бөрүлөру таң кулан өөк болгондо тоо-ташка житишти* (Бейшеналиев).

КУЛАЧ ЖАЮУ. 1. Умтулуу, аракет кылуу. *Ал келечекке умтулуп кулач жайды* ("Ала-Тоо").

2. Жайлуу, тароо. *Окумуштуулардын күчү менен пайдалуу кендердин жаңы жерлери табылып, аларды өздөштүрүү ийгиликтүү кулач жайды* ("Кыргызстан маданияты").

КУЛАЧ УРУУ. Суудан сүзүш үчүн кулачын кере шилтеп, алга карай умтулуу, чабак уруу. *Жыпар кумары тараганча кулач уруп, күн бата сайдан чыкты* (Каимов).

КУЛДА КУЛАК ЖОК. Эч бир үн чыгарбайт, сөз сүйлөбөйт, унчукпайт, укса да укмаксан болуп жөн калат. *Ал кулда кулак жок отурду* ("Ала-Тоо").

В.: Кумда кулак жок. - *Эмне кылып жүрөсүңөр? Ким үндөп жүрөт жаман жорукка? Оросул аларды жемелей баштады. Кумда кулак жок. Баш көтөрбөй жүздөрүн ала качат* (Осмоналиев).

КУЛДУК УРУУ. 1. Макулдугун сурап алдынан өтүү, өтүнүү. *Кудалашып чай бердим, Кулдук уруп, май бердим* (фольк.). *Он үчүндө эле кулдук уруп, куда түшө баштады* (Сасыкбаев).

2. Баш ийүү, таазим кылуу, жүгүнүү, моюн сунуу. - *Жаркынбай чекеси жерге тийгенче кулдук урду* (Бейшеналиев). *Мен тез эле анын колоң чачына чалынып, аксаргыл жүзүнө мүнөзүнө кулдук ура баштадым* ("Ала-Тоо").

В.: Кулдук кылуу. *Кубатына колхозчу эл, кулдук кылып багындым* (Үсөнбаев).

КУЛДУГУМ БАР. Бирөөнүн алдынан өтүп, кечирим суроодо айтылуучу сөз. *Кулдугум бар, таксыр, аз айып, көп күнөөм болсо кечирип коюңуз* ("Жомоктор"). - *Кулдугум бар, ардактуу Ажы ата, - деди* (Убукеев).

КУЛКУНГА КУЮУ. Ичип-жеп коюу, жок кылуу. *256 миң сомду кулкунга куйгандыгын азыр райондук, областык тергөө органдары жакшы билишет* ("Чалкан").

В.: Кулкунга салуу. *Кулкунга салып коюп билмексен болуп компойгондор жок дейсиңби* ("Ала-Тоо").

КУЛКУНУ БУЗУК. Жегич, ичкич, алдым-жуттум. *Кулкуну бузук кузгун, ушу сага ишенген мендейлер курусун. Кемпир молдонун бетин апчып аларда тура качып кутулду* ("Советтик Кыргызстан").

В.: Кулкуну жаман. *Кулкуну жаман жигит деп уктум эле, макул болор бекен* ("Кыргызстан маданияты").

КУЛКУНУ АРААНДАЙ АЧЫЛУУ. Алдым-жуттум болуп, жеп-ичкенди адат кыла баштоо, ага көнө баштоо, жеп-ичүүнү көздөө, ач көз боло баштоо. *Бирок кулкуну араандай ачылып, озу оронуп жаткан жүндү түрмөгү менен жута баштаганда анын тарбайган суу колу сыртка чыкты* ("Чалкан").

В.: Кулкуну ачылуу. *Баарынын тең кулкуну ачылып турат* (Кыдырмышев).

Кулкуну бузулуу. *Ушул кездеги эл жакшысы деп жүргөндөрдүн кулкуну бузулуп бүткөн* (Укаев).

Кулкуну чоңоюу. *Кулкуну чоңоюп, жуктуу төөнү жүгү менен жута баштады* ("Чалкан"). *Билдим сенин напсиңди, Кулкунуңуз чоңоюп Парадан Жалий аксыңбы?* (Бейшеналиев).

Кулкуну кеңүү. *Жылдан-жылга Өмүрзак байдын кулкуну кеңип, ынсап дегенди билбей чайрекерлерге акы бербей келет* (Абдукаримов).

КУЛКУНУНА КУЮУ. Пара берүү, паралап алдын алып коюу. *Башкарманын кулкунуна куюп койгон соң, анын сөзун сүйлөбөгөндө кантсин* ("Чалкан").

В.: Кулкунуна уруу. *Ошончо менен кулкунуна урганда кантип жибибей койсун* ("Ленинчил жаш").

КУЛТ КОЮУ. Бир жакка кирип кетүү, кетип калуу, тез эле көрүнбөй калуу. *Өтөгөн шашыла ичкериге култ койду* (Абакиров). *Ашырбек Ланичектин туура көздөй шашып баратканын көрдү, ал тез эле Езефтикине култ койду* (Ашымбаев).

КУМ КАЙРАК. Кургак келип, үбөлөнүп турма. *Кум кайрак картошка экен.*

КУМ КУЛАК. Жакшы укпаган же укмаксан болгон, айтканды тоотпогон кишиге карата айтылат.

КУМАР КӨЗ. Моймолжуган, жоодураган назик көз караш, же абдан сулуу, акылдуу деген мааниде кыздарга, келиндерге карата айтылат. *Куурасам акыл табышар, Кумар көз болсо сүйгөнүм* (Жантөшев). *Оймок ооз, кумар көз, Өзүңө теңтуш алганы* (Барпы).

КУМДА ИЗИ КАЛБОО. к. Сайда саны, кумда изи жок.

КУМПАЙДАН ТУУЛГАН. Сүйүктүү баатырларга карата айтылган оң эпитет. *Кумпайдан туулган кабылан, Кузгундан туулган куу Кыяз* ("Сейтек").

КУМУРСКА БЕЛ. Бели ичке келген, келишимдүү, сындуу, сыйда. *Ева кумурска бел, көрктүү кыз* (Ашымбаев). *Кумурска бел келин жан Ашык болдум секет жан* ("Ала-Тоо").

КУМУРСКАДАЙ КАЙНОО. Быкылдап аябай көп болуу, быкпырдай жайноо. *Ашуунун түбүнө шыкалган эл кумурскадай кайнап, толкуп турду* (Элебаев). *Ушул жерде эле кумурскадай кайнап жатышчу эле* (Касымбеков).

КУМУРСКАНЫН УЛУТУНГАНЫН БИЛЕТ. Анын билбегени жок, баары жоктун баарын билет, өтө айлалуу. *Анын сырын эмгиче билбейсиңби? Ал кумурсканын улутунганын билет* ("Ала-Тоо").

КУНДА ЖОК. Өтө мыкты, ордун эч нерсе менен алмаштырууга

болбой турган, бардык жагынан келишкен. *Жорголугу кунда жок.*

В.: Кунунда жок. *Дөбөтүм дөбөт кунунда жок эле* (Осмоналиев).

КУНАНДЫН КУЛАГЫ МЕНЕН ОЙНОО. к. Аттын кулагы менен тең ойноо.

КУНАРЫ ЖОК. Жарыбаган, жарытпаган, берекеси жок, эч нерсеси алгылыктуу жок. *Кунары жок адамдар. Кунары жок үй.*

КУНУ КЕТҮҮ. 1. Берекеси кетүү, пейли таруу. *Берекесиз байлардан Пейил менен кун кетет* (Токтогул).

2. Мурдагысындай болбой начарлап калуу. *Күрүчбектин куну кетти. Заман түрүн байкаган ал жайлоодо чалкалап жүрө берүүну токтотту* (Осмоналиев).

В.: Кунары кетүү. *Ал эми кунары кеткен жайытта кайсы мал эт алат* ("Советтик Кыргызстан").

Куну качуу. *Байдын үйү баягыдай эмес, куну качкан* (Каимов).

КУНУ УЧУУ. 1. Куну кетүү.

2. Өтө кымбаттоо, баасы жогорулап кетүү. *Базардын куну учту. Алтындын куну учту.*

КУПУЛГА ТОЛУУ. к. Көңүлгө толуу.

КУР АЛАКАН. Колунда ала келген эч нерсе жок, жөн эле, курулай. *Анан өзүм силерди чакырып алып, аздыр-көптүр жолуңарды кылам, - деди деп, Дарыяхан кур алакан кайта келди* (Жантөшев). *Кур алакан кантип барабыз деп, аялым көңүлдөнбөй койду* ("Ленинчил жаш").

В.: Куру алакан. *Кудая шүгүр, азыр куру алакан эмеспиз* (Саатов).

Куру кол. *Табийгый кырсыктын кесепетинен эмгектери бекерге кетип, түшүмүнөн куру кол калган калкка ачарчылык коркунучу туулду* ("Советтик Кыргызстан").

КУР ДҮРМӨТ. 1. Огу жок жалаң гана дары салынган дүрмөт. *Аларды кур дүрмөт менен коркутмакчы болду* ("Ала-Тоо").

2. Куру кайрат, натыйжасыз аракет, жөн гана опуза. *Ал бечаранын колунан эмне келер дейсиң, кур дүрмөт да* ("Чалкан").

В.: Куру дүрмөт. *Алыбек куру дүрмөт менен заңгырата бир атып койду* (Жантөшев).

КУР ЖАЛАК. к. Таш жалак.

КУР ООЗ. Үйдөн бир нерсе ооз тийбей, даам сызбай. *Үй ээси мени кур ооз чыгаргысы келбей, алдыма дасторкон жайды* (Каимов).

КУР ТУЛУПКА МӨӨРӨӨ. Болбогон, болбой турган, пайдасы тийбей турган бир нерсеге ишенүү, куру бекер үмүткер болуу. *Көрсө, биз кур тулупка мөөрөп жүргөн экенбиз* ("Чалкан"). *...Күнүбатча абысыным "куру тулупка мөөрөгөн байкуш!"...* (Касымбеков).

В.: Кур желге семирүү. *Кур желге семирип, көкүрөктү өргө айдай берүүнүн кимге кажаты бар эле* ("Ала-Тоо").

КУР ЧИРЕН. к. Куу чирен.

КУРАН КАРМОО. Диндик ишеним боюнча өзүнүн күнөөсүз экендигин, актыгын ишендирүү маанисинде куран кармап ант берүү, актануу. *Менин баламдын актыгын кудай өзү көрүп тургандыр. Актыгы үчүн куран кармап беремин* (Сыдыкбеков).

КУРАН ТҮШҮРҮҮ. *дин.* Өлгөн адамдын арбагына багыштап "Куранды" окуп чыгуу.

КУРАН УРСУН. к. Кудай урсун.

КУРГАК СӨЗ. Аткарылбай турган, иш жүзүнө ашпай турган сөз, жөн эле айтылып калган сөз. *Аны орундоо үчүн кургак сөздү көп сүйлөбөй иш жүзүндө көрсөтүү керек* (Тойбаев).

КУРГАК ЧЕЧЕН. Көп сүйлөгөндү жакшы көргөн, сөз маанисин биле

албаса деле сүйлөй берген. *Карала башкалардай кургак чечен эмес, бешенеси жарык, жүйөөчүл чечен. Ошо жүйөөчүл чечендигинен бий шайланган* (Бейшеналиев). *Кургак чечен далай-далай сайраган, Тилин бүлөп бекеринен кайраган* (Турусбеков).

КУРКУЛДАЙДЫН УЯСЫН ТАБУУ. к. Үкүнүн уясын табуу.

КУРМАН БОЛУУ. Белгилүү бир максат үчүн, эл-журттун ж.б. камы үчүн жанын кыйып, өлүм табуу, өлүмгө баруу. *Ар-намыс үчүн, эркиндик үчүн курман болушту алар* (Абдыраманов). *- Баштарын жоготушкан жок алар, согушта курман болушту. Эл-жерин коргоп* (Абдыраманов).

КУРМАН ЧАЛУУ. 1. Кудай жолуна, адамга арнап, кудайга сыйынып мал союу. *Баарынын алдына туура тартып ноктону тыгыз кармаган жигиттин колундагы ...жал- куйругун сапыра ойноктогон ак боз бээни, кудай-арбакка сыйынып курман чалышты* (Бейшеналиев).

2. Ошондой максат менен адамды өлтүрүү, өлтүрүп коюу. *Залимдер, кан ичерлер курулушка канча момундарды курман чалышпады* (Бейшеналиев). *Кызыңды курман чалбагын, Куруган эски намыска* (Маликов).

В.: Курмандыкка чалуу. *Анын хан көтөрүлүшүнө курмандыкка чалынчу жаныбарды Калпага туура тартышты* (Бейшеналиев). *Ала турган байгеңди айтчы, баламды курмандыкка чалсам да сенин жогуңду табайын* (Жантөшев). *Колго тийсе атасы, Курмандыкка чалалык* ("Манас").

КУРСАК КАЙНОО. Ичи күйүү, ачууланууу, туталанып, кыжыры келүү, жаны кашаюу. *Азыр курсак кайнап, ич күйүп, куруп турган кезегим* ("Сейтек"). *Опол тоодой ойрон шер Жаңы өлгөндөй болушуп, Курсак кайнап, жан күйүп, Дене бошоп, кан күйүп* ("Семетей").

КУРСАК КАМПАЙТУУ. Тамактан тое ичүү, абдан тоюу. *Булар атангыча курсакты кампайтып алайын* (Бейшеналиев).

КУРСАК КӨТӨРҮҮ. Кош бойлуу болуу, боюнда болуу. *Сейдеш курсак көтөрүп калган, ал атлас көйнөгүнүн үстүндөгү көгүлтүр кемселинин ачык боорун кымтыламыш этип, бир көргөн адамга байкалбаган торсойгон курсагынан кымырылган калыбында моймолжуду* (Бейшеналиев).

КУРСАГЫ ООРУУ. 1. Бирөөгө жан тартуу, аны аео, боор ооруу. *Бала чырылдап ээрчип турса, курсагың ооруйт экен* ("Ала-Тоо").

2. Бир нерсеге ичи тарып, бергиси келбей кыйылуу, кызгануу. *Курсагың ооруп турса, жөн деле кой деди, оюн-чындан* ("Кыргызстан маданияты").

КУРЧУ КАЙТУУ. Мурдагыдай болбой жумшара түшүү, жалтайлап калуу. *Жаалдуу өкүмдар жаагы карышып, курчу кайтып өкүттө үнүн чыйылдатты* (Бейшеналиев).

КУТ БОЛСУН! "Буюрсун", "болгону жакшы болуптур" деген мааниде бирөөнү куттуктоо, ага тилек кылуу, каалоо иретинде айтылат. - *Кут болсун, урматы улук Канике айым, биздин азирети ак пашабыздын улук ыракымы* (Касымбеков). *Аккула сизге кут болсун!* ("Манас").

В.: Кут кылсын! *Курманбекке кут кылсын Канышай жалгыз баламды* ("Курманбек").

КУТУ КАЧУУ. Берекеси кетүү, азып-тозуу, начарлоо, жүдөө. *Дасторконубуздун да куту качып, кылымдар бою өнүккөн салтынан, рамжалынан, шаанисинен ажырай баштагансыйт* ("Советтик Кыргызстан").

КУТУ УЧУУ. Үрөйү учуу, аябай коркуу. *Ошол арада жан кулактын*

учунда болуп, калктын куту уча түшкөн (Ашымбаев). *Калыбет карыялардын да куту учуп, сабыры кетип, баштары калч-калч эте коломтодогу муздак күлдү чукулап отуруп беришти* (Акматов).

КУТУЛБАС КУЯГА КАЛУУ. Бүтпөй турган чырдуу, зыяндуу окуяга кабылуу, дуушар болуу. *Болбосо өмүр бою кутулбас куяга калбайбызбы* (Айтматов). *Акылы чолок зайыптын тилин ээрчип... кутулбас куяга ошондо калармын, мүшкүл* (Сыдыкбеков).

КУТУРГАН ИТ БАЙЛАСА ЧЫДАГЫС. Адам чыдагыс, чыдоого мүмкүн эмес. - *Кутурган ит байласы чыдагыс, үйдүн ичине киргенден киши заарканат* ("Ленинчил жаш").

КУУ АЯК. 1. Эч нерсеге жетпеген, жетишпеген, жарыбаган, жакыр. *Ээ, чекеси тердебеген куу аяктарга бөөдө бергенден көрө ошол кудайдын ыйык деген жерине чачып баса бергеним түзүк эмеспи?!* (Касымбеков). *Ошо кара тумшук, куу аяк качырып жоого кире элек* ("Семетей").

2. Төрөбөгөн, согончогу канабаган, баласыз. *Кантейин, кудай бала бербей куу аяк кылып койсо, колуң менен жасап ала албайт экенсиң?!* (Касымбеков).

КУУ БАШ. Баласы жок, такыр бала көрбөгөн. - *Сен эмне, мени өкмөткө кармап берейин деп келдиңби? Менин атамды да өзүңө тең, куу баш кылайын деп келдиңби?* (Абдыраманов). *Тиги карасур зайыптын согончогу канабай, аны куу баш өткөрүп баратат* (Касымбеков).

КУУ ДАЛЫ. Далысы жабышкан, итий оорусу. *А балдарынын көбү териси сөөгүнө жабышып, ийнеликтей чилмийип куу далы* (Сыдыкбеков).

КУУ ЖАТЫН. Такыр төрөбөгөн, согончогу канабаган, туубас. *Ал куу жатының деле Сейдакматтыкында качып отурат* (Айтматов). *Мен сага окшоп согончогу канабаган куу жатын белем ыя?* (Айтматов).

В.: Куу жамбаш. *Уяла турганы куу жамбаш келиниби, беш жылдан бери ийнинен бир пальто түшпөйт* ("Ала-Тоо").

КУУ ЖОЛТОЙ. 1. к. Кара жолтой.

2. Бактысыз, таалайсыз, ырысы жок (көбүнчө балдарга карата жемелөө иретинде колдонулат). *Канчоронун жоругун, Куу жолтой балам биле албайт* ("Сейтек").

КУУ КАЗАН. Казан-аягынын берекеси жок, үйүнөн адам тоерлук тамак-аш бере албаган. *Эсентай куу казан киши эле* ("Ала-Тоо"). *Бейкүнөө бирөөлөргө аяк четин тиштетпеген куу казан кишилер экен* ("Жаш Ленинчи").

КУУ КАМЧЫ. Урушту, чыр-чатакты жакшы көргөн, уруш-чабыштан башы чыкпаган, чоң муштум. *Куу камчы киши. Жеткен куу камчынын бир эле, бечара* ("Ала-Тоо").

КУУ КАНЖЫГА. Эч нерседен жолу болбогон, дайыма олжосу жок, куру кайткан (көбүнчө мергенчилерге карата). *Куу канжыга курган чал* (фольк.).

КУУ КАПТАЛ. Абдан куу, митайым, билсе да билмексен болгон анткор, шум. *Куу каптал неме дароо мант берип, сөздү башка жакка чаргытып кетти* (Бектенов). *Ал куу каптал сурakta: "Пудовкин мен эмесмин" деп танды* (Бектенов).

КУУ КЕКИРТЕК. Тамагы жаман, өзүмчүл, ичип-жегенди жакшы көргөн. *Азимжан, Турдубайдай куу кекиртектердин отурган жерин кетмендеп салуу керек* (Бөкөнбаев).

КУУ КУЛАК. Дүлөй, керең, кулагы катуу. *Куу кулак болгон Ашырбай унчуга албады* (Үмөталиев).

КУУ ТАКЫМ. Өтө шум, митайым, эч сөз өткөрбөгөн тапан. *Көрчү, куу такымды, шашпа-а, толорсугуңду кыйдырбасам элеби!* (Бейшеналиев). *Ой, оңбойт ко, бу куу такым!* (Осмоналиев).

В.: Кер такым. *Бала туруп кер такым болгонуна таңгаласың* ("Ленинчил жаш").

КУУ ТЕРДИК. Минген атын бат эле арыктатып жиберген же жакшы багып мине албаган. *Өзү ошондой куу тердик неме тура* ("Ала-Тоо").

КУУ ТУМШУК. к. Кара тумшук.

КУУ ТУЯК. 1. Куу шыйрак.

2. Жарыбаган, эч жакшылык көрбөгөн, томор деген мааниде. *А, бу куу туяк тобосу көккө жеткен кудаанын эркесиндей дөө, шааларды каралагысы бар* (Бейшеналиев). *Куу туяктарды экинчи эшикке жологус кылсамбы дедим эле* ("Ала-Тоо").

КУУ ТҮЛКҮ. Өтө шум, митайым. *Желкемдин чүңкуру көрсүн, сага окшогон жылмакай куу түлкүнү!* (Бейшеналиев).

КУУ ЧИРЕН. Курулай жасанган, сылан короз, мактанчаак, колунан эч нерсе келбесе да кекирейип басып жүргөн, кербез. *Мындай ырлардын адам убалынан коркпогон көркоолорду, куу чирендерди тымызын каймана шылдыңдаар, өч алар куралга айланары шексиз тура* (Бейшеналиев). *Куу чирен, жөө манаптардан колхозубуз азырынча куру эмес* (Убукеев).

КУУ ШЫЙРАК. Такыр төрөбөгөн, согончогу канабаган, туубас. - *Ээ, ошону койсоңчу! - дейт. - Коколой башы, бир куу шыйрак катын менен өтмөк болду го* (Осмоналиев).

В.: Куу туяк. *А эгер мен кокус болсом, тиги сенин куу туяк кызыңды ким алат? Ыя, ойлодуң беле ошону!* (Айтматов).

КУУ ЭТЕК. 1. Өтө жарды, томаяк, кедей. *Куу этек Шаршеге окшогон айылдаштары эле* (Сыдыкбеков). *Молдо Байымбет молодой чокчойгон чатырын куу этек жардылардын алачыгынын ортосуна кондуруп менин журтумду ээлегенсип сөөлөттөнөт* (Бейшеналиев).

2. Бала көрбөгөн, бала-чакалуу болбогон, төрөбөгөн. *Куу этек да шордуу, балдары болсо этегине ырыс толуп, бешенеси күн конуп турбайт беле дейт таенеси* (Айтматов). *Артында туяк калбасына жаны кейиди да, куу этек катынына жини келе баштады* (Айтматов).

КУУРАЙ БАШЫН СЫНДЫРБОО. Эч нерсеге колу тийбөө, эч иш кылбай жүрө берүү, бекерчиликке көнүп алуу, жеңил жан багуу. *Кумаркан ушул күнгө чейин куурай башын сындырган жок* (Байтемиров). *Небактан куурай башын сындырбай бекер жашап, өмүрүн куунак кармап келген Эсир алтындарын четинен кармап, сараң урунат* (Осмоналиев).

В.: Чырпык башын сындырбоо. *Ал өмүрүндө чырпык башын сындырган жан эмес* (Байтемиров).

КУУРАЙ САН. Буттары ичке, арык кишилерге карата айтылат. *Ева куурай сан болгон менен тыным албай иштеп, ал куйган кыш да көрктүү түшүп жатты* (Ашымбаев).

КУУРАЙДАЙ БОЛУУ. Абдан арыктоо, этинен түшүп, тыртыйган абалга келүү. *Куурайдай болгон колу-буту тарбайган баланын сөлөкөтүн көрүп, жүрөгүм шуу дей түштү* (Жантөшев).

КУЧАК ЖАЮУ. Мээримдүүлүк, меймандостук менен тосуп алуу. *Кемпири да меймандос адам экен, кучак жая конокту каршы алып, бар*

тамагын берип сыйлады (Баялинов). *Үйдөн чыкты балдары кучак жайып, көтөруп эркелетти чалдары* (Аалы).

В.: Кучагына алуу. *Көрбөйсүңбү, кимиси болсун, баары да бизди бул жерде бир туугандай кучагына алышты* (Баялинов).

КУЧУНАСЫ КАНУУ. Моокуму кануу, ыраазы болуу, каниет алуу, кумардан чыгуу. *Ар кыл жагдайды таамай элестетер сөз таажылары табылганда гана кучунам канат* (Бейшеналиев). *Акын кастык дилин айкындап айтып алганына кучунасы кана курсунду* (Бейшеналиев).

КУЧУНАШЫ КАРМОО. Кыртышы сүйбөө, терс кыялын карматып кыжырланууу, ачуусу келүү. *Көкус кучунашым кармаса бир балээ баштalып жүрбөсүн! - дейт Куудул* (Баялинов). *Төрөбөгөн аялдын күнү курусун, - кыязы эринин бул сөзүнө кучунашы кармай түштүбү, баятан унчукпай чай куюп отурган Тилектин аялы сөзгө аралаша кетти* (Айтматов).

КУШ БОО БЕК БОЛСУН! Жаңы аял алган кишини куттуктоо, жакшы тилек, жакшы каалоо айтуу маанисинде колдонулат. *Э, Нурмат байбача, куш боо бек болсун! - деген табыш чыкты* (Жантөшев). *- Куш боо бек болсун, куттуктайм! - деп Жанболот солдаттын колун бекем кармады* (Шимеев).

КУШ ЖЕМИНДЕЙ. к. Куш тилиндей.

КУШ КАНАТЫ ТАЛЫГАН. Адам өтө алгыс, өтө татаал, бийик же абдан алыс деген мааниде. *Бир жагынан бир жагына өтө албай ат туягы түлөгөн, куш канаты талыган миң катмарлуу улуу тоо* (Касымбеков).

КУШ КЕЛИПСИЗДЕР! Келген меймандарды мээримдүүлүк, меймандостук менен күтүп алууда колдонулат. *- О, Байымбет ага, куш келипсиз! Сизди көрүүгө куштар элем. Күүлүү, демдүү жүрөсүзбү* (Бейшеналиев).

КУШ ТИЛИНДЕЙ. 1. Кичинекей, тырмактай, аз гана. *Куш тилиндей бир нерсе тийген го колуна.*

2. Кичинекей, аз гана, кыскача жазылган кат, кабар ж.б. *Тентектикти коелу да, кыздын өзүнөн куш тилиндей кабар алалы, - деди Сулайман* (Сыдыкбеков). *Ал көз айнегин аарчып, арсаңдатып жазылган куш тилиндей кагазды калтыратып кармап турду* (Саатов).

КУШ УЙКУ. Бир аз тук этип алма, көз илинип ала коймо, кыска, сергек уйку. *Кален ушул күнү кичине куш уйку салып алды* (Укаев). *Нинанын сөзүнөн улам, куш уйкудан чочуп ойгонгон эмедей селт этти* (Саатов). *Чыканактап калды эле, куш уйкуну салды эле* ("Манас").

КУШ УЧУРБОО. Каркыттап, бөпөлөп багуу, өтө ардактап мамиле жасоо. *Ал бирөөнүн куш учурбай ардактаган жалгызы эле* ("Чалкан"). *Жалгыз кызынын көзүн карап, куш учурбай, "сен эле аман болсоң - биздин байлыгыбыз, тирлигибиз ошо!" - деше турган ата-энеси* (Өмүрбаев).

КУШ ЭТ. Эти, денеси майда-майда бүдүрлүү, майда чыбырчыктуу, жылма эмес. *Куш эт дене. Куш эт бала.*

КУШУ ЖОК. Бир нерсеге кызыкпаган, көңүлү чаппаган, көңүлсүз. *Элдияр, Эрмек досум жок, Эч нерсе сүйөр кушум жок* ("Эр Табылды"). *Хайтахундун сөзгө анчалык кушу жок* (Абдукаримов).

КУШТУН КӨЛӨКӨСҮНӨ ТОҢУУ. Абдан алсыз, начар, назик. *Башыма күн өтүп эмне, куштун көлөкөсүнө тоңгон начар белем?* (Акматов).

КУЮ БУЗУК. Ниети бузук, ою жаман, арам ойлуу. *- Булардын куюбузук, бөлүнөбүз дешет экен* (Ашымбаев).

КУЮП КОЙГОНДОЙ. 1. Абдан окшош, айрып алгыс, союп каптагандай. *Ал кудум өзүнө куюп койгондой он жашар кызы менен нан жеп олтурду* (Ашымбаев).

2. Өзүнө ченегендей, чапчак, тура. *Көгүш көйнөгү тараз боюна куюп койгондой* (Сыдыкбеков).

КУЮШКАНГА КЫПЧЫЛУУ. Өзүнө тиешеси жок нерселерге кийлигише берүү, аралашып кетүү. *- Отур былк этпей, өлүгүңдү көрөйүн көк мээ, куюшканга кыпчылбай шык олтур* (Айтматов). *Куюшканга кыпчылбай тур, дейм!* (Тойбаев).

КУЮШКАНЫ БЕК. Ээлеген орду, мансабы ж.б. бекем, оной менен козголбойт, алдырбайт, ишенгени, тиреги мыкты. *Кудайдын мунусуна да шүгүрчүлүк, кабатыр болбо, куюшканың бек* (Бейшеналиев). *Бу Кыдыралынын куюшканы бек, ага тенелбе, алың да жетпейт* ("Ала-Тоо").

КУЮШКАНЫ БОШ. Анча ишенчиликтүү эмес, бекемирээк, тыңгылыктуурак эмес, көпкө узай албайт деген мааниде, көбүнчө, бийликке, мансапка карата колдонулат. *Менин байкашыма караганда анын деле куюшканы бош өңдөнөт деди аялына* ("Ленинчил жаш").

КУЮШКАНЫ КОШ КАБАТ. Материалдык жактан мыкты, колу жетиштүү, болуп-толуп турган, колунда бар, бардар. *Булар кимдер? Булар байлар, куюшканы кош кабат манаптар* (Жантөшев).

В.: Куюшканы беш кабат. Бул агайдын куюшканы беш кабат, сырты эле жалтырак эмес, ичи да жалтырак, - деди бир кыз (Жантошев).

КУЮШКАНЫ КӨТӨРҮЛҮҮ. 1. Жолго чыга турган болуу, бир жакка жол жүрүү, сапарга чыгууга шарты келүү. *Куюшканы көтөрүлүп, Нарынга барсам деп турат* ("Ала-Тоо").

2. Иши алга жылуу, иши илгерилөө, онунда болуу. *Куюшканы көтөрүлсө, олжо өзүнөн өзү табыла берет экен* ("Ала-Тоо").

КУЮШКАНЫ КЫЙШАЮУ. Иши онунан чыкпай кыйчалыштай берүү, иши начарлоо. *Куюшканың бир кыйшайып алгандан кийин, кантсең да оңолуу кыйын турбайбы?* (Абдукаримов).

В.: Куюшканы качуу. *Азыр биздин куюшкан качып турган кез деп, Какач оор күрсүнүп койду* (Жоошбаев).

Куюшканы бошоо. *Жалгыз уулунан айрылып, малы жутта кырылып, ачарчылыктын каабы өтүп, куюшканы бошогон чалдын эмнесине теңелесиң* ("Ала-Тоо").

Куюшканы шыпырылуу. *Сарыгулдун бул тилеги онунан чыгып, куюшканы шыпырылып баратканенин ташы өздө кулады* (Абдукаимов).

КУЮШКАНЫ ТАЙКЫ. Колунда жок, жоксуз, бактысыз, алсыз. *Куюшканы тайкы бечара Казактын колунан эмне келсин* (Сыдыкбеков).

КҮЙБӨГӨН ЖЕРИ КҮЛ БОЛУУ. Абдан ызалануу, кыжыры кайноо, жаны кашайып капа болуу, теригүү. *Мурун мындай кордук көрбөгөндүктөн, Алымбектердин күйбөгөн жерлери күл болду* (Жантөшев). *Ой, аны эмне кыласың? - деп айкырып жиберди Калыйча күйбөгөн жери күл болуп* (Медетов). *Бирдижарым аял-эркектердин кыйшаңмыйшаң иштерин билсе, күйбөгөн жери күл болуп, туталанчу...* (Казакбаев).

В.: Күйбөгөн жери күйүү. *Иш учун кызыкпаган кыздын таң кала караганына күйбөгөн жерим күйду* ("Кыргызстан маданияты").

Күйбөгөнү күл болуу. *Айрыкча ушул кабарды укканда бери Казактын күйбөгөнү күл болду* (Сыдыкбеков).

КҮЙБӨГӨН ЖЕРИН КҮЛ КЫЛУУ. Катуу ызалантуу, ачуусун, кыжырын келтирүү, жанын кашайтуу. *Тыяк-быягыңдан жашырып өтүп күйбөгөн жериңди күл кылып жиберишет* (Убукеев). *Ушинтип билсе да билбегенсип, боорсуп суроо бериши Ашымдын күйбөгөн жерин күл кылды* (Каимов). *Жолдоштарынын корсунта келекелеши Көлбайдын күйбөгөн жерин күл кылды* ("Ала-Тоо").

КҮЙДҮМ-БЫШТЫМ БОЛУУ. Турмушка бышуу, турмуштун ачуу-таттуусун башынан өткөрүп, бышык болуп, такшалып калуу. *Турмушту түшүнгөн, күйдүм-быштым болгон киши гана ал ишти аткара алат* ("Ала-Тоо").

КҮЙҮП-БЫША БЕРҮҮ. 1. Шашкалактоо, шашып-бушуп, чебеленүү, кейип-кепчий берүү. *Иш бүтмөйүнчө уктабай, күйүп-быша бермей мүнөзү бар* ("Ала-Тоо").

2. Аябай теригүү, ичи күйүү, ыза болуу, ачуусу келүү. *Мансур аялы берген садага жети нанга айтпаган сөздөрдү айтып, күйүп-быша берди* (Абдукаримов).

В.: Күйүп-жана берүү. *Үшкүрүп шордууларды карап алып, бук болуп күйүп-жана берет* (Турусбеков).

КҮЙҮТҮ КҮЧӨӨ. Убайымы артуу, кайгы-капасы көбөйүү. *Жолборстун акыбалы көтөрүлгөнү Жоро шайтандын жылдызы жерге түшүп, куйкасы курушуп, күйүтү күчөгөн* (Жигитов).

КҮКҮК БОЛУП КИРҮҮ. Көбөйүү, нукка батпай ашып-ташуу, ташкындоо (кирген сууга карата). *Кышында кар оор түшүп, жазында сай-сайларга суу батпай күкүк болуп кирди* ("Ала-Тоо").

КҮКҮК МЕНЕН ЗЕЙНЕПТЕЙ. Бири-бирине жете албай, көрүшө албай аябай сагынышкан, көрүшсөк деп энсешкен абал. *Жокчулуктун айынан канча жыл көрүшө албай күкүк менен зейнептей болдук* (Бейшеналиев).

КҮКҮРТТӨЙ КҮЙГӨН. Курч, өткүр, тайманбаган, өтүмдүү. *Мазар ападан күкурттөй күйгөн сендей уул чыкты* (Осмоналиев).

КҮЛ АЗЫК. Узакка сапарга чыкканда алып жүрүүгө ылайыкталган, оной менен бузулбай турган азык-түлүк, тамак-аш (көбүнчө семиз уйдун этин кургатып, аны майда туурап, талкан аралаштырат: таруунун же башка эгиндин талканына бал, сары май кошуп да жасайт). *Анатай сен дагы атаңа күл азыкты өз колуң менен даярдаш үчүн окууну таштай турасың. Бир жыл болобу, эки жылбы, аны көрөбүз* (Айтматов).

КҮЛ АЛА БОЛУУ. к. Боз ала болуу.

КҮЛГӨ ООНАГАН КҮЧҮКТӨЙ. Кара ала, тору ала болуп булганган, кейпи кеткен, кирдеген. *Тигил, бул кычыктан күлгө оонаган күчүктөй болуп, балдар тура келишти* (Сасыкбаев).

КҮЛГӨ ООНАТУУ. Шылдыңдоо, келекелөө, маскаралоо, мазактоо. *Жабыла барып, күлгө оонатуу керек! - деди Телтай деген атка минер* (Ш.Үмөталиев).

КҮЛГӨ ЧАПКАНДАЙ. Уятка калуу, боз ала болуп, шагы сынуу, шылдың болуу. *Эми жоргомдон биротоло көксөм сууду. Оңдотууну, бирөөгө көрсөтүүнү деги эле эңсебей калдым. Аялым да: "И-и! Күлгө чапкандай болдуңбу, - деп кырыма чыгат* ("Кыргызстан маданияты").

КҮЛДҮҮ КҮЧҮК. Майда-барат нерселер менен алышып, үйдөн чыга албаган, күйпүл ала болуп абдан жүдөгөн, ындыны өчкөн деген маани-

де. *Кээ бир наадандар жаш кыздарга үйлөнөр замат аларды эч жакка чыгарбастан, үйлөрүнө камап, күлдүү күчүк кылышат* ("Ала-Тоо").

КҮЛӨ БАГУУ. Өтө жайдары, мээримдүү мамиле жасоо. *Кашкар чөөгүндөн колуна суу куюп турган Зуураканга байбиче күлө багып кызына айткандай айтты...* (Сыдыкбеков). *- Э-э... ырахмат... балам, - деп ыраазылыгын жашырып-жаба албастан күлө багып төргө өттү* (Касымбеков). *Татыке аны угурлап күлө баккан чырайын көргөздү* (Өмүрбаев).

КҮЛКҮСҮ ЧЫГУУ. Көңүлү куунак, өтө кубанычтуу абалда болуу. *Сайра жеңенин күлкүсү чыгып, күнү тууду* ("Чалкан").

КҮЛ ОЙРОН. Көбүнчө аялдар кошок кошкондо жаш өлгөн күйөөсүнө карата айтылуучу сөз. *Асылым Арпа күл ойрон, Кандай жорук баштадың* (Тоголок Молдо).

КҮЛТҮГҮ ЖОК. Уяты жок, уятсыз, абийирсиз. *Күлтүгү жок жигит. Күлтүгү жок кишиге айла жок тура.*

КҮЛҮ ДОДО БОЛБОО. Бир жерге байыр алып турбоо, турук албоо, ар кайсы жерде көчүп жүрө берүү. *Жерайы келбеген, күлү додо болбогон, ынтымаксыз, тойбогон токур элденби?* (Касымбеков). *Кечеги күлү додо болбогон өмүрдү сапырып келип: Белине кылыч байланып Абаңдын Барбаган жери калбаган, - дейт* (Көчкөнов). *Күлү додо болбой араздашып, өз бетинче кеткен ата-эне сөрөй ушу тирүүлөй жетимди ойлойт дейсиңби?* (Айтматов).

КҮЛҮ ЖОО. Тегинде каршы, ою түз эмес, пикирлери келишпеген. *...Курманжан-бүбү күлү жоо күндөштөрдүн көңүлүн жайгарып, чиренген бек эринин купулуна толуп, акыры ага акылчы, айлына башчы болууга татып кетти* (Касымбеков).

КҮЛҮК АТТЫ БУЧКАККА ЧАПКАНДАЙ. к. Жылаңач төөнү бучкакка чапкандай.

КҮЛҮ МЕНЕН ЧЫГУУ. к. Оту менен кирип, күлү менен чыгуу.

КҮЛҮН ДОДО КЫЛУУ. Бир жерге турук алып, байырлап орун-очок алып туруп калуу. *"Эгер кокус жолуктуруп калсаң, үйлөн, күлүңдү бир жерге додо кыл да, теңтуш эмессиңби, ийге көндүрүп кой", - деп атасы өтүндү* ("Советтик Кыргызстан").

КҮЛҮН КӨККӨ САПЫРУУ. Таш талканын чыгаруу, кыйратуу, эч нерсесин калтырбай жок кылуу. *Багыңды ачып малайлар, Ленин тапты акылды Эл жегичти жоготуп, Күлүн көккө сапырды* (Токтогул). *Тээ байыркы Хазар деңизинен тартып Кытай-Чекке чейин созулган төө түгүндөй түрктүн даңкка бөлөнгөн калааларынын күлү көккө сапырылып, эрендеринин ат бутуна тепселип, көрбөгөнү көр болгонун саймедиреди* (Көчкөнов).

В.: Күлүн асманга сапыруу. *Басмачылардын кайсы жерлерде экенин айттырып алышып, душмандын күлүн асманга сапырышты* (Сасыкбаев). *Күлүңдү асманга сапырайынбы! Жогол экөөң тең!* (Осмоналиев).

Күлүн сапыруу. *Күүлөнүп кызыл баатырлар, Душмандын күлүн сапырды* (Осмонкул). *Кайраттуу күндө балдарым, Канкордун күлүн сапыргын* (Тоголок Молдо). *- Уктуңбу!... Күлүн сапырып таштайм!* (Касымбеков).

КҮЛҮН ЧОГУУ ТӨГҮҮ. Ынтымакташып, биргелешип чогуу оокат кылуу, тиричилик өткөрүү, ынтымагы бузулбоо. *Алыбай уулу илгертен бери күлүн чогуу төккөн эл эмеспи* ("Ала-Тоо").

В.: Күлүн бир жерге төгүү. *Төлөк уругу күлүн бир жерге төгүп, ынтымактуу эл болушту* ("Ала-Тоо").

КҮЛ ЧАЧАР. Тентек, шок. *Ал бир күл чачар. Кайран ата, баласы бир күл чачар чыкты.*

В.: Күл бузар. *Мына, күл бузар деген ушул да.*

КҮЛ ЧЕЛҮҮ. Ачулаануу, жинденүү, кыжыры келүү, буркан-шаркан түшүү. *Тазабек күулдөп-шаалдап өзүнчө күл челет* (Сыдыкбеков).

КҮМ-ЖАМ БОЛУУ. Ойрон болуу, кыйроо, таш-талканы чыгуу, жок болуу. *Ал жараңкадан түшүп кеткен мал түптүз барып гана арылдаган сууга тийип, күм-жам болот да калат* (Жантөшев). *Бат эле же нары, же бери күм-жам болсом деп жатпайымбы!* (Бейшеналиев). *Кылт этип буту тайыса күм-жам болуп, ар кайсы аскада бирден мүчөсү илинип калчудай жаман жай* (Байтемиров).

КҮМ-ЖАМ КЫЛУУ. Жок кылуу, жоготуу, өлтүрүү, көзүн тазалоо. *Кайран кишини Алимжан күм-жам кылып салды* (Каимов). *Көрүнгөнүн кетирбей, Күм-жам кылып атканмын* ("Эр Табылды"). *О, бу зил оорусу айыкпас, адамды күм-жам кылчу жаман дарт дешчу* (Абдукаимов).

КҮМҮШТҮН КҮКҮМҮНДӨЙ ТЕРҮҮ. Өтө кылдаттык менен чогултуу, үйрөнүү, этият мамиле жасоо, аздектөө. *Те алыстан ат арытып, жер көрүп, эл таанып, асыл сөз, асем күү самап, күмүштүн күкүмүндөй бирден терип үйрөнүп жүргөнүн баян кылды* (Касымбеков).

КҮН АЛЫС. Бир күнү коюп бир күнү, ортодон бир күн өткөрүп. *Күн алыс иштөө. Күн алыс барып турат.*

КҮН БАТКАНДАЙ КЫЛУУ. к. Ай баткандай кылуу.

КҮН БҮТҮҮ. к. Күнү бүтүү.

КҮНДӨ МАЙРАМ, КҮНДӨ ТОЙ. Шаан-шөкөт, сайран куруучулук, оюн-зоок. *Ырас, Жолборс үчүн күндө майрам, күндө той жылына бир келип катары менен жыйырма күндөй созулар эле* (Жигитов). *Аларга күндө майрам, күндө той болуп турса, бакытка тете баалашат* (Ашымбаев).

КҮНДӨШТҮН КҮЛҮ ЖОО. Алар эч качан бири-бирине ак санабайт, алар өмүр бою бирине бири ич тардык кылат (көбүнчө байбиче менен токолдун мамилесине карата). *"Мен энемдей болгон байбичелердин үстүнө түшпөймүн! Күндөштүн күлү жоо. Менин өз сарайым, өз кемегем болуш керек", - деп атайлап мен-синди* (Көчкөнов).

В.: Күнүнүн күлү жоо. *О койчу, күнүнүн күлү жоо деген ошол.*

Күнүлөштүн күнү жоо. *Күнүлөштүн күлү жоо экендигинин чындыгына ынандым.*

КҮНДҮН КӨЗҮ КӨРҮНБӨӨ. Күндү булут тосуу, жерге күндүн жарыгы түшпөө, көлөкө болуу. *Кайсы убак болуп калды? Күндүн көзү көрүнбөйт! Мынча эмне кечикти* (Осмоналиев).

КҮНДҮН КӨЗҮ ЧАЧЫРАГАНДА. Күн жаңыдан чыкканда, күн тие баштаганда. *Күндүн көзү чачыраганда аттандык. Күндүн көзү чачыраганда бээлерди желеге имерип, кулундарды Чагыр өзү байлады* (Осмоналиев).

В.: Күндүн нуру чачыраганда. *Күрүчбек күндүн нуру чачыраганда жан берди* ("Ала-Тоо").

Күндүн мурду чачыраганда. *Колу-буту чырмалып, оозу таңылган Оросул эртең менен күндүн мурду чачыраганда табылды* (Осмоналиев).

КҮНДҮН МУРДУ ЖЕРГЕ ТИЙГЕНДЕ. *Өрт чыккандын эртеси күндүн мурду жерге тийген маалда ...шаардык комитетинин секретары келди* (Ашымбаев).

В.: Күндүн мурду чалганда. *Мергенчилер күндүн мурду чалганда чокуга жетишти.*

Күндүн мурду чыкканда. *Күндүн мурду чыкканда машина Ак-Белге чыга келди, тээ тоо башынан тамылжый түшкөн жээк көрүндү* (Өмүрбаев).

КҮН ЖОК. Жашоо, жан сактоо болбойт деген мааниде. *Жигиттер, бул көпөссүз күнүбүз жок, өлгөн бала үчүн тирүү балдардын убалына калбайлы* (Нурпеисов). - *Биерде эми мага күн жок* (Абдыраманов).

КҮН КАКТЫ БОЛУУ. Жайында көп минилип, же ишке чегилип, ысыктын табы өтүп, оңоло албай, семире албай алуу (көбүнчө жылкыга карата айтылат). *Сенин күн какты болгон аттарың Күндүк жолго жарабас* (Осмонкул).

КҮН КАРАМА. Кошоматчы, эки жүздүү, күчтүүрөк болуп бараткан, алдуу-күчтүү жактын, тараптын сөзүн сүйлөгөн. *Кээ адам күн карама, эки жүздүү, Бул адам тууралыктан үмүт үздү* (Тоголок Молдо). *Күн карама оюлгур, Күлүп сүйлөп жалтактап* (Тоголок Молдо). *Үч жакка чойгон үч жааттын ортосунда аргасыз жылмаңдаган күн карамага айланып, өзүнүн амандыгын сактаган оңой, бирок...* (Касымбеков).

КҮН КЕЧИРҮҮ. Жашоо, өмүр өткөрүү, жан сактоо, бала-чакасын, үй-бүлөсүн асыроо. *Атам жарыктык, ошол жерди мекендеп, жайдыр-кыштыр эч кимге кошулбай күн кечирип, бизди асырап келген экен* (Медетов).

В.: Күн кечүү. *Жалганчы болуп жүргүчө, Жалгыз жүрүп күн кечем* (фольк.). *Бирок бөтөн журттун колундагы аялдардын турмушу кандай болуп, күн кечери Ажарга белгисиз* (Баялинов).

КҮН КӨРСӨТПӨӨ. Кордук көрсөтүү, тынчтык бербөө, өтө начар мамиле жасоо, өз жайына койбой, үстөмдүк кылып, тынчын ала берип жүдөтүү. *Бирок мунун кайын энеси башынан өч болучу. Күн көрсөтчү эмес* (Элебаев). *Ушинтип отурсаң мага күн көрсөтпөйсүң го, - деп, дагы оңуранып шарт чыгып жөнөгөнүм эсимде* (Айтбаева). *Мурдатан орун алып калган неме күнүлүк кылып, кийинки барган мага күн көрсөтпөс* (Эшмамбетов).

КҮН КӨРСӨТӨР. Жан сактатар, багып-көрөр, жардам берер, көмөктөшөр, оокат-тиричилик өткөртөр. - *Анда бир үйдүн эркеси да, күн көрсөтөр эр-азаматы да өзүң экенсиң* (Жантөшев).

КҮН КӨРҮҮ. Жашоо, өмүр сүрүү, оокат-тиричилик кылуу. *Сүйбөгөндөн кийин, анын үстүнө апсыйган картаң чал менен кантип күн көрүүгө болот?!* (Абдукаримов). *Орозкулдун колун карап, күн көрүп жүргөнүңдү билбейсиңби?* (Айтматов).

В.: Күн өткөрүү. *Тополоң ошонусу менен эл кыдырып, күн өткөрөт, балабакырасын багат* (Осмоналиев).

КҮНҮН КӨРҮҮ. Кандайдыр бир нерсенин (дүнүйөнүн, турмуштун балдарынын ж.б.) убай-урматын, жыргалын, пайдасын көрүү. *Көкөтөйдүн көп дүйнө, Калмактар күнүн көрөт бейм* ("Манас"). *Күмүштү тапкан сен болдуң, Күнүн көрдү алты арам* ("Манас"). *Багыңды коргоп жоо сайган Балдарыңдын күнүн көр* (Үмөталиев). *Бөкөн, Чаян өлгөндөн кийин Жакып Алтай тоосун таянып, өзүнчө күнүн көрүп турду* ("Манас").

КҮНҮ ӨТПӨӨ. Жашоо-тиричилиги, турмушу кыйындоо, иши жүрбөө. - *Бек тургула, биз болбосок булардын күнү өтпөйт, - дейт Дочекал өнөктөрүнө* (Ашымбаев).

КҮН САЛГЫЛЫК КЫЛБАСЫН. Көз каранды болбосун, бир ишти аткарууда бирөөнүн көзүн карабасын. *Дөдөйгө күн салгылык кылбасын* (Бай-

темиров). *Сага күн салгылык кылбасын. Ач адамга күн салбасын деп ыйлады* ("Ала-Тоо").

КҮН САЛУУ. Бирөөнүн көзүн кароо, бирөөгө көз каранды кылуу, анын жардамына муктаж кылуу. *Кулукко күн салгыча, байталга бак берсин* (макал). *Кишиге салган күн курусун, көзүн караган сайын адамды күнкор кылып жиберет* (Жантөшев).

В.: Күнү калуу. *Баласына күнү калып отурган кемпир* ("Чалкан").

КҮН ТИЙГЕН ЖЕРДИН КҮКҮГҮ. Кимдин иши оң болуп турса, же кимде бийлик болсо, ошого кошомат кылган, анын сөзүн сүйлөгөн өң карама, кошоматчы. *Күн тийген жердин күкүгү болуп оокат кылып, жан багуу сага окшогон адамдын колунан келет деди* ("Ала-Тоо"). *...Күн тийген жердин күкүгү, көкүрөгү өз чамасынан өөдө, бирөөнүн кайгысы - аларга күлкү, өзү эки буттуу түлкү* (Медетов). *Алар күн тийген жердин күкүгү, - деп Сүйүнбай эмки иштин чордонун ошолорго бурду* (Өгөбаев).

В.: Күн тийген жердин чоросу. *Күн тийген жердин чоросу. Ким чоң болсо, ошону жандайт, ошонун сөзүн сүйлөйт* ("Чалкан"). *Мындайдын келгенине кубанба, кеткенине кайгырба - мындайды ошон үчүн "Күн тийген жердин чоросу" дейт, ага теңирим көкжал бөрүнүн артынан ээрчиген жорунун, кузгундун, карганын күнүн берип койгон* (Касымбеков).

Күн тийген тоонун күкүгү. *Күн тийген тоонун күкүгү болуп, кара жанынын камын көрүп, акыры Жылматай да кетти дүйнөдөн* (Осмоналиев).

Күн тийген жердин бүлөсү. *- Күйругуңду кыпчып калгансың го? Күн тийген жердин бүлөсү* (Байтемиров).

КҮНҮ БҮГҮНКҮДӨЙ. Ошол эле бойдон, эч өзгөрбөгөн, мурдагы калыбында. *Уялары күнү бүгүнкүдөй* (Жантөшев). *Бала кезде береги жылдыздарды күнү бүгүнкүдөй нечен жолу тиктедик* (Жусупов).

КҮНҮ БҮГҮН. Азыр да, ушул убакка чейин, эмдигиче. *Күнү бүгүн да эсимде.*

В.: Күнү бүгүнкүгө чейин. *Зулумдардын таягының заары күнү бүгүнкүгө чейин сөөк-саагымды сыздатып жүрөт* (Абдукаримов).

КҮНҮ БҮТҮҮ. 1. Өлө турган мезгили жетүү, өлүү. *Ажал жетип күн бүтсө, Аруу жууп көөмп кой* ("Манас"). *Кичинекей кызы күнү бүткөн тоокту там башынан ыргытып ийиптир* (Жигитов). *- Чык эшикке, айбан! Күнүң бүттү сенин! - деп май көчүккө керилип туруп тепти эле, Орозкул төрт аяктап тоңкоңдоп барып, анан теңселе туруп эшикке чыкты* (Айтматов).

2. Бийлиги, мансабы колдон кетүү, мурдагыдай болбой калуу. *Анын күнү бүттү, мурдагы кел-кели жок деди* ("Ала-Тоо").

В.: Күнү бүтүп, суусу ичилүү. *Күнүң бүтүп, сууң ичилди го шордуум* (Жоошбаев).

Күнү бүтүп, суусу түгөнүү. *Анын күнү бүтүп, суусу түгөнгөн экен.*

Күнү түгөнүү. *Күнүң түгөнгөндө, айлаң кеткенде бул жайга келет экенсиң* (Сыдыкова).

КҮНҮ КАЛУУ. к. Күн салуу.

КҮНҮ КАРАН БОЛУУ. Кыйынчылыкка, оор абалга дуушар болуу, чоң кайгыга, бактысыздыкка, кырсыкка учуроо. *Эгер бул агабыз болбогондо күнүбүз каран болот эле* (Жантөшев). *Ылайым күнү каран болуп, темселеп калсын* (Абдукаимов). *Жерге кирсин, күнү каран Бир басынса ургаачы, Кайда Батам балдар менен, Көөнүм чаппайт көчүүгө* ("Ала-Тоо").

КҮНҮ КЕЧҮҮ. Жашоосу, оокат-тиричилиги эптеп өтүү. *Алганыңды бүйрө кармасаң, сенин да күнүң кечпейби, элчилеп...* (Жусупов).

КҮНҮ ТУУ. Бардыгы оюндагысындай, дегениндей, өзү каалагандай болуу, арааны жүрүп туруу. *Эркектер дөбөдө кымыз ичишип, калжаң сөздүн күнү туул... турган кезде, ачык туруп күн күркүрөдү* (Осмоналиев). *- Ай, Кудайменде! Күнүм тууса көрөрмүн. Унутпа ушунуңду, деди да, Элеман кете берди* (Нурпеисов). *Кошоматчылардын, башкармага жагынуучулардын күнү тууду* ("Советтик Кыргызстан").

КҮНҮ ТҮГӨНҮҮ. к. Күнү бүтүү.

КҮНҮ ТҮШҮҮ. Бирөөгө көз каранды болуу, бирөөнүн көзүн кароо. *- Ушу силерге кайсы элдин, кайсы жердин күнү түшүп калды экен, өңкөй каракчы?!* (Касымбеков). *Тышка чыгып бирөөгө күндөрү түшүп көрбөгөн немелер, кайсы үйдү көздөй басаарын билишпейт* (Осмоналиев). *Акбүбү... тышкы алгыберги жумуштар боюнча кимдир бирөөгө күнү түшүп калса, анда бир-эки сөз менен гана пикир алышат* (Өгөбаев).

В.: Күнү калбоо. *Жеңижок бирөөнүн алдында шүмүрөйүп отура албаган зарделүү, бир эле Суванга күнү калбаган жалпы журтка кадырлуу адам болучу* (Касымбеков).

КҮН ЧУБАКТОО. Күнөстүү жерге, күн жакшы тийген жерге кактанып, күнгө жылынып отуруу. *Мен боорго барып күн чубактап отурайынчы* (Бейшеналиев). *Сагындар мандалак издеп кетишкенде үйдөгүлөр эшикке чыгып, күн чубакташат* (Осмоналиев). *Чокой кургаганча күн чубактап көздү жүлжүйтүп отуруп калам* (Жусупов).

КҮПТҮСҮ ЖАЗЫЛУУ. Кеги, кекенгени тарап, өчү канып женилдей түшүү, мүдөөсүнө жетүү. *Күнүсү өлүп, күптүсү жазылды* (фольк.).

КҮҢК-МЫҢК ЭТҮҮ. Оюн ачык, так айталбай, бүдөмүктөтүп бир нерсени ичинен күңгүрөгөн болуу. *Угузбаса да ич ара күңк-мыңк эткендер бар эле* (Ашымбаев). *Дагы эмне деп жасакерленип, кууланаар экен деген пикирде Аскар мунусун коопсуу кабылдады да, күңк-мыңк этти* (Жантөшев). *Адамбек эсепти билем же билбейм деп ачык айта албай, күңк-мыңк этип, кысылгансып калды* (Баялинов).

В.: Күңк этүү. *- Мындайда унчукпаган озот, - деп күңк этти* (Нурпеисов). *Ормокеев ачуусун ичине батыра албай күңк этти* ("Ала-Тоо"). *Жаш келин эмнегедир кызара түшүп, жер карап күңк этти* (Сыдыкбеков).

КҮРС ЭТҮҮ. Ачуусу келгендей корс эткен орой үн чыгаруу. *Акылы тайкы куу чогоол, Кара муртөз күрс этер* (Жантөшев).

КҮҮГҮМ ТАЛАШ. Анча карангы боло элек, инир кирип келаткан кез. *Чуу күүгүм талаштагы токой арасынын тынчтыгын бузду* (Жантөшев).

В.: Күүгүм баранда. *Нурбай таң сүрө жөнөйт да, кайра күүгүм баранда араң келет* (Баялинов).

КҮЧ АЛУУ. Күчөө, күчөй баштоо, күчтүү, кубатуу болуу, көбөйүү. *Уламдан улам шамал күч алат. Бороон күч алып, толкундар төө өркөчтөнүп жээкке урунуп жатты* ("Кыргызстан маданияты").

В.: Күчаладай күч алуу. *Булар эми күчаладай күч алган экен го* (Жакыпбеков).

КҮЧ КЕЛТИРҮҮ. Кандайдыр бир нерсеге же бирөөгө көбүрөөк басым жасоо, ага оордук, кыйынчылык келтирүү, көбүрөөк таянуу. *Бугимов папироско күч келтирип, дале ары-бери басып турат* (Сасыкбаев). *Көзүнө күч келтирип ыйлай берди* ("Ала-Тоо").

КҮЧ КҮЙӨӨ. Кыздын ата-энеси менен бирге жашаган күйөө, өзүнчө үй-жайы жок күйөө бала. *Күч күйөө болуп кирем деп, Кызын бекер алам деп* ("Олжобай менен Кишимжан"). *Күч күйөө жатканын кальңга тогойт* (макал). *Чоңдун катын-баласынан өйдө*

илээлуу келчи эле, сени менден ажыратып, күч күйөөгө айлантпасын (Бейшеналиев).

КҮЧ КҮЙӨӨ БОЛУУ. Аялынын ата-энесиникине башы менен биротоло кирип берүү. *Ырас кылыпсың: күч күйөө болуп, оңой оокатты тапкан окшойсуң* (Эшмамбетов).

КҮЧ КЫЛУУ. Иштеген иши, көрсөткөн жардамы, көмөгү ж.б. кызматы өзүм үчүн эмес, сен үчүн деген мааниде милдет кылуу, доомат коюу. *Өз жумушуңду өзүң иште, мага күч кылба деп кагып койду* ("Ала-Тоо").

КҮЧТӨН ТАЮУ. к. Күүдөн таюу.

КҮЧҮ КАЙТУУ. Баштагыдай, мурдагысындай болбой басандай түшүү. *Оорунун күчү кайтып калды. Алардын күчү кайтты, эми корко турган жерибиз жок.*

КҮЧҮ ТАШУУ. Кубаты, даремети ашуу, күчтөнүү, күчтүү болуу. *Бул нелелердин күчү ташып... турган кези жазында эмеспи* (Нурпеисов).

КҮЧҮН АЛУУ. Убактылуу пайдаланууга берүү, иштетүүгө берүү же алуу. *Бир аттын күчүн алып берейин.*

В.: Күчүн берүү. *Азимкан балам, тагындын үч күндүк күчүн бербедиң* ("Кедейкан").

КҮЧҮНӨ САЛУУ. Бир нерсеге таянып иш бүтүрүү. *Акчанын күчүнө салуу. Бийликтин күчүнө салуу.*

КҮЧҮН ҮРӨӨ. Бардык күчү, бүт мүмкүнчүлүгү менен аракеттенүү. *Бүт күчүмду үрөймүн. Ат күчүн үрөп, алда кайдан келдим.*

КЫБАСЫ КАНБОО. Аткарылган ишке же башка бир нерсеге алымсынбоо, каалагандай аткарылбоо, тилегени орду- нан чыкпоо. *Кыбасы канбайт баатырдын кыйратпай жоону күч менен* (*Аалы*).

КЫБАСЫ КАНУУ. Тилегени ордунан чыгып, абдан ыраазы болгон, алымсынган сезимде болуу, мооку-му каныл, жарпы жазылуу. *Кут этпей "күнөөсүн" мойнуна ала берсе, кыбасы канып, бийлиги мудаасына жеткендей өзү ыраазы болуп, кадыресе жумшарып калат* (Касымбеков). *А түгүл жөжүрөгөн майдаларды жайына койбой ыйлатып, ошого кыбасы кана каткырып жүрүштү* (Өмүрбаев). *"И, өтүп баратасыңбы, бегим, бул байманалуу, бактылуу дүйнөңдөн?!" деген кыбасы канып турган кыязы сезилгенсийт* (Касымбеков).

КЫБЫРАГАН ЖАН ЖОК. Эч ким, эч адам жок, жымжырт, эч бир жан көрүнбөө. *Кыбыраган жан жок, айлана тымтырс.*

В.: Кыбыр эткен жан жок. *Короодо кыбыр эткен жан жок* (Жантөшев).

КЫДЫР ДААРЫГАН. Бактылуу, иши онунан чыккан, иши илгерилеп турган. *Бийликте кыдыр даарыган, периштелер көз салган адамдар турарын даңктады* (Осмоналиев).

В.: Кыдыр жылоологон. *Көрсө сенин өнөрүң кыдыр жылоологон өнөр турбайбы* (Осмоналиев). - *Өзүң чөп-чардын тилин, таштын сырын молдолордон окуп үйрөндүңбү, же кыдыр жылоологонбу* (Осмоналиев).

КЫДЫР КОЛДОГОН. *Сен өзүң бекер адам эмес көрүнөсүң, кыдыр колдогон жан окшойсуң* ("Кыргызстан маданияты").

КЫЖЫРЫ КАЙНОО. Жини келүү, ачууланууу. *...Мунарбектин Айбекке кыжыры кайнап кетти окшойт, кичинекей муштуму менен аны дал ортого коюп жиберди* (Акматов). *Биз ошондо Улукбек акеге боорубуз ачып, Жоро шайтандын ырайымсыз тамашасына кыжырыбыз кайнады* (Жигитов).

КЫЖЫРЫНА ТИЙҮҮ. Жинине тийүү, жинин, ачуусун келтирүү. *Анын буйрук кыла айткан сөзү карыя кишинин кыжырына тийди* (Убукеев).

КЫЗ ТАЛАК. Көбүнчө эркектерди тилдөөдө, жемелөөдө колдонулат. *Кызы талак Толтойго Көрсөтө албай мен калдым* ("Семетей").

КЫЗАРА БӨРТҮҮ. Ыракатын көрүү, иштин берекетин табуу. *Кызара бөртөт деген бар, Саргара багып сактасаң* (Осмонкул).

КЫЗДЫН БАЛАСЫНДАЙ. Эң назик, көркөмдүү, татынакай. *Кыздын баласындай момураган айланайыным! Кыздын баласындай, колдун салаасында* (макал).

КЫЗУУ КАНДУУ. Өзүн-өзү токтото албаган, ачуусу чукул, токтомдуу эмес, мүнөзү чапчан, чогоол. *Кызуу кандуу кишиге кол тийгизсе же бир жаман сөз айтса, иштин бүткөнү* (Жантөшев). *Кызуу кандуу, каардуу киши Эдигей, ошо мүнөзү үчүн Боронду деп аталып калган* (Айтматов).

В.: Каны кызуу. *Каны кызуу жаш жигит чапса чаап койгондур* (Байтемиров).

КЫЗЫЛ-АЛА КЫЛУУ. Оозу-мурдун канжалатуу, кан чыгара катуу таяктоо, уруп-согуу. *Шымаланган, олбурлуу жигиттер бат эле кызыл ала кылып жибериши* (Сыдыкбеков).

КЫЗЫЛ БАТЫРЫШ КЫЛУУ. Өлгөн малдын этин тууган-туушкандары болуп өз ара, ич ара бөлүштүрүп алып, ордун бастырып коюу. *Алар дайыма кызыл батырыш кылышат.*

КЫЗЫЛ БООР. Кембагал, кедей, колунда жок. *Катагандыктар... куур тонду эттерине кийген кызыл боор кембагалдар* (Сыдыкбеков).

КЫЗЫЛ БУТ. Аялы жок, бойдок. *Кызыл бут жигиттер көп.*

КЫЗЫЛГА БЕРЕКЕ. Кырман берекелүү болсун, алынган эгин мол болсун деген каалоо маанисин билдирет. - *О, баракелде, жигиттер, кызылга береке болсун!*

КЫЗЫЛДАЙ САБОО. Аябай, катуу токмоктоо, кызыл-ала кылуу. *Ушундай дагы эр болобу, жыйырма отуздай киши кызылдай сабап жатса, башы-көзүн жашырып да койгон жок* (Токтогул).

В.: Кызылдай союу. *...Жиндердин ачуусу аябай келди, ошентип, мени кызылдай сое башташты* ("Жомоктор").

КЫЗЫЛ ЖАБАР БОЛУУ. Бир аз, анча-мынча кийим-кечелүү болуп, үстү бүтөлүп калуу, оңоло түшүү. *Байкем менен жеңемин турмушун көрүп зээним кейийт. Кызыл жабар болушсунчу деп кездеме алып бардым эки-үч курдай* (Жапаров).

КЫЗЫЛ ЖАЯН БОЛУУ. Аябай кан агуу, канга боелуу. *Мурду кызыл жаян болуп кетти* (Турусбеков).

КЫЗЫЛ КАМЧЫ. Ырайымсыз, аялга катаал. *-О, кызыл камчы зулум, мен саа аяш белем?! Мындай каардуу кызыл камчыны ким көргөн* (Сыдыкбеков). - *О кудай урган келесоо, деле камчысынын кызылын кантесиң* (Акматов).

КЫЗЫЛ КАМЧЫГА АЛУУ. Аябай сабоо, уруу, таяктоо. *Шадыбек анын колу-бутун таңдырып көйнөкчөн көмөрөсүнөн жаткырып коюп, өзү чарчаганча кызыл камчыга алды* (Каимов). *Кыз да болсо аябай, Жигиттер, кызыл камчыга алгыла* ("Олжобай менен Кишимжан").

КЫЗЫЛ КАР ЖААГАНДА. Эч качан болбой турган же качан болору белгисиз нерсеге карата айтылат. *Кызыл кар жааганда тилегибиз орундалат тура, - деп мыскылдап күлдү* ("Чалкан").

КЫЗЫЛ КЕКИРТЕК. 1. Куру кыйкырыкты жакшы көргөн, жөнү жок жерден, орунсуз эле бир нерселерди талаша кызыууланып сүйлөй берме. *Кээ бир кызыл кекиртек адамдар оозуңду ача электе эле айтышууга даяр болуп турат* ("Ала-Тоо"). *Көрчү тигил кызыл кекиртек*

старчын да байдын таламын талышып, жан-алы калбай жагынып жатат (Абдукаримов).

2. Алдым-жуттум, жегич-ичкич, жеп-ичкенди жакшы көргөн. *"Менин чыгармамды жылдырсаң, сенікин учурабыз", - деп ачык соодалашкан кээ бир кызыл кекиртектер чыкты* ("Кыргызстан маданияты").

3. Ичип-жей турган тамак-аш деген мааниде. *Азыр эл кызыл кекиртектин гана айласын ойлоп калган* (Абдукаримов). *Кызыл кекиртектин айынан мында келдим* (Абдукаримов). *Кызыл-кызыл кекиртек, кыйла жерге секиртет* (макал).

КЫЗЫЛ КЕРЕГЕ КЫЛУУ. 1. Боз үйдүн үзүк, туурдугун сыйыруу, жалгыз кереге-уугу калуу. *Тезинен боз үйдү кызыл кереге кылып сыйрып жибериште* (Касымбеков). *Ал эми ортодогу алты канат ак үйдү эл кызыл кереге кылып, токсон тогуз курчап тургушту* (Көчкөнов).

2. Кыргын салуу, үй мүлкүн талоо, талкалоо, эч нерсесин калтырбай олжолоп кетүү. *Акарат кылган сасыткылардын өздөрүн жүндөй сабап, айылын кызыл кереге кылып, талап келгиле* (Аалы).

В.: Кызыл уук кылуу. - *Кана, батаңарды бергиле, мен азыр жигиттеримди баштап, букараны кызыл уук кылам* (Үмөталиев). *Жер дүңгүрөткөн күчкө биригип, душмандын кызыл уук кылып, катуудан казан калтырбады* (Көчкөнов). *"Биз кол көтөрбөсөк да, казан-аякты талкалап, үйдү астын-үстүн кылып, кызыл уук кылып кетишти!" деп, улукка чуркурап ыйлап арыздангыла!* (Үмөталиев).

КЫЗЫЛ КЕТМЕН. *диал.* Жазгы талаа иштери кызыган учур, мезгил. *Кызыл кетмен учурда айылчылап жүргөнүңөргө жол болсун!* ("Ала-Тоо").

КЫЗЫЛ КОЙДОЙ СОЮУ. **к. Көк ала койдой союу.**

КЫЗЫЛ КУЛАК. Бир нерселерди өз пайдасы үчүн ашык баада сатуучу алып сатар, чайкоочу. *Борбордогу кымызга көптөн бери арам акча, оңой олжо тапкан кызыл кулактар ээ болуп келатышат* ("Советтик Кыргызстан"). *Ушул унутчаак жеңебиз кызыл кулактын кызы болуп жүрбөсүн* (Тойбаев). *Кызыл кулак, сүткорго, Пайда чыгар мал жакшы* (Жантөшев).

КЫЗЫЛ КУЛАКТЫК. Ашыкча пайда табуу үчүн болгон соодагерчилик, алып сатуучулук. *Кызыл кулактыкты Кемин өрөөнү боюнча мындан мыкты билгени жок* ("Чалкан"). *Кызыл кулактык кылбаңыз, жеңе* (Тойбаев).

КЫЗЫЛ КЫРГЫН. Кандуу кагылыш, кан төгүлгөн катуу согуш, уруш. *Төрт жыл бою кызыл кыргында жүрүп, алты санынын кыпындай жерин окко чырпытпай, уруш бүткөндө "Даңк" орденинин үчөөн катар тагынып келет* (Жигитов). *Турдубай мерген Калчаны жетелеп, Мусакожону артка калкалап, кызыл кыргынды окчун саксактоодо* (Бейшеналиев).

В.: Кызыл кыргын, кара сүргүн. *Ушул кызыл кыргын, кара сүргүндөн аман калган бул кишинин колдоочусу бар экен* (Акматов). *Дүйнөлүк алаамат болуп, өмүр менен өлүм айгышып жаткан кызыл кыргын, кара сүргүндү аралап өтсөң, бирок өлбөй тирүү чыксаң, анан а киши кантип адалдык менен арамдыкты билбей чыксын* (Айтматов).

КЫЗЫЛ КЫРГЫН, САРЫ СҮРГҮН БОЛУУ. 1. Абдан катуу урушуу, аябай салгылашуу. *Кызыл кыргын, сары сүргүн болуп, эки уруу үч күн беттешти* ("Ала-Тоо").

2. Абдан катуу уу-дуу болуу, аябай талашып-тартышуу. *Сенин*

айыңдан атаң экөөбүз кызыл кыргын, сары сүргүн болуп калдык деди апам ("Ала-Тоо").

КЫЗЫЛ КЫРМАН. Бышыкчылык болуп, кырманга эгин толуп турган кез, кырман бастырып, эгин жыйнап алуунун кызуу учуру. *Кызыл кырман маалы келди жаңырып, Эркекаял эмгек нурун жамынып* (Калык).

КЫЗЫЛ МАЙ БОЛУУ. 1. Семиз малдын (көбүнчө жылкынын) кыйналуу, табынан жануу, дартка чалдыгуу, арыктоосуна карата айтылат. *Үйүрдөгү айгыры кызыл май болгон* (Осмоналиев).

2. Кыйналгандан каруусу кетүү, алсыроо, чарчоо, зоругуу. *Чаржайыт чарпып күч качып, Кызыл май болдук, тер басып* (Элебаев). *Жөндөн-жөн эле далбастап, кара жаныңарды карч уруп, кыйналып, тоо коюнун бүтүндөй тинтип, кызыл май боло бербегиле* (Мавлянов).

КЫЗЫЛ МАЙ КЫЛУУ. Катуу кыйналтуу, зоруктуруу. *Кыпчактын Ак-Шыйрагын семизинде тер алдырып алып, кызыл май кылып алыптыр* (Көчкөнов). *Өзүңөрдү убара кылып, атыңарды кызыл май кылып... деп жасоолдорду аяган киши болду* (Осмоналиев).

КЫЗЫЛ ӨҢҮ САЗ БОЛУУ. Өңүнөн азуу, сары санаа болуу. *Узун бою бас болуп, Кызыл өңү саз болуп* ("Манас"). *Корккончунан далай эл Кызыл өңү саз болгон* ("Жазгыч акындар").

КЫЗЫЛ ТЕБЕТЕЙ. *тар.* **1.** Хандын белгиси катары өзгөчө тигилген баш кийим. *Кыргызда ар элдин бир кызыл тебетейи бар деген сөз калетсиздей* (Бейшеналиев).

2. Хан, бек. *Булар кызыл тебетей болгон Казатты өлтүрүшкөш* (Осмоналиев). *Байымбет уулубуз азуусун айга жаныган чоң болушка, ыман, чоронун мүлдө кызыл тебетейлерине жакты* (Бейшеналиев).

КЫЗЫЛ ТИЛ. Чукугандай сөз тапкан, чечендиктин, мыкты ырдай билүүнүн, сүйлөй билүүнүн белгиси, символу катары колдонулат. *Өнөр алды - кызыл тил* (макал). *Өзүнүн кызыл тилин кыябы менен безеп, сөз талашканда алдына жан салбайт* (Нурпеисов). *Жетимиштен ашканча, Кызыл тилиң безеди* (Тоголок Молдо).

КЫЗЫЛ ТИЛИ БУУДАЙ КУУРУУ. **к. Тили буудай куруу.**

КЫЗЫЛ ТЫТТАЙ КҮБҮЛҮҮ. Кыргынга учуроо, кырылуу, көп өлүү. *Үч мерте кызыл тыттай күбүлүп кырылышты* (Касымбеков).

КЫЗЫЛ УУК КЫЛУУ. **к. Кызыл кереге кылуу.**

КЫЗЫЛ ЧЕКЕ БОЛУУ. Талашып-тартышып, кызандашкан абалга жетүү, катуу урушуп калуу. *Алар менен чеке болушпай, жөндүү мамиледе болуңуз* (Егиналиев). *Комдук жерде кызыл чеке болуп, итче тытышып жатышса тим коймок беле, тиешелүү жерге алып барышты* ("Чалкан"). *Бул шылдың Аскардын сай сөөгүн сыздатып, чатак кызыл чеке болуп мушташууга чейин ырбады* (Исмаилов).

КЫЗЫЛ ЧИЕДЕЙ. Кичинекей, өтө жаш, чөбүрөгөн майда, боорун жерден көтөрө элек. *Ал азыр мына бул кызыл чиедей жаш балалуу, суру качкан аялды көргөндө зээни кейип кетти* (Жантөшев). *Эптеп алып кел, Садыке, кызыл чиедей жаш балдар турат* (Бердикеев). *Кызыл чиедей жетим калган биздин тагдырыбыз менен эсептешкилери келбейт экен да!* ("Кыргыз Туусу").

В.: Кызыл чие. *Биринен бири кичине кызыл чие беш бала көздөрүн бажырайта, улам бири мурдун шуу тартып, ата айткан жомокту кулакка куюп отурушчу* (Сыдыкбеков). *Казак уук матап, кереге көктөп,*

адал эмгек менен кызыл чие балдарын ырыскысыз калтырчу эмес (Сыдыкбеков).

КЫЗЫЛ ЧОК. I. 1. *тар.* Кытай кызматкери, атка минери. *Кызыл чок, ак эшикчи, үйөздөрүм, Эл урган жаман эле мүнөздөрүң* (Тоголок Молдо).

2. *тар.* Жергиликтүү башкаруу уюмдарынын чабарманы. *Биз барганда кызыл чоктор бирөөнү ортого алып, өлөрчө тепкилеп жаңы тургузду* (Элебаев). *Келди да Мамбетти "аттан түшкүн" деди, "Кызыл чок деген мен бир күчмүн" деди* (Турусбеков). *Шертай мындай кызыл чоктон канча адамды сактап калбады* (Бердикеев).

КЫЗЫЛ ЧОК. II. Азап, шор, кыйынчылык. *Кызыл чиедей беш бала менен кызыл чоктун ичинде калдым* ("Кыргызстан маданияты").

КЫЗЫЛ ШАПАЛАККА АЛУУ. к. Кызыл камчыга алуу. *Разъезден алыс бир дөңсөөнү айлана берип токтоду да, анан Каранарды кызыл шапалакка алды* (Айтматов).

КЫЗЫЛЫ КЫЗЫЛ, АГЫ АК. Татынакай, жакшынакай, бардыгы келишкен (аялга карата айтылат). *Шамбеттин тирүү кезинде Калыйпа кызылы кызыл, агы ак, балкыйган аксаргыл аял эмес беле* (Бердикеев). *"Кайни?! Мендей бозала абышканы кантип кайним дейт бу кызылы кызыл, агы ак буралган жаш келин?!" деди бир ою...* (Касымбеков).

КЫЗЫЛ ЭТ. Жаңы төрөлгөн баланы, айбандардын балдарынын жаңы туулган кездегисин, канаттуулардын балапандарынын жүнү чыга электигисин билдирүүдө колдонулат. *Кантип ошо кудайдын жиберген алааматы кызынын мобу кызыл эт болуп турган күнөөсүз периштедей наристе балдарына келип тийсин* (Абдукаимов). *Кызыл эт кезинде эле комуз менен ушунчалык ынак болгон баланы башка кесипке бурууга болобу?* (Каимов).

КЫЗЫЛ ЭЭК. Абдан карыган, карылыгы жеткен, оозунда тиши жок (кемпир-чалга карата). *Токтогулдун айрым обон, күүлөрүн кызыл ээк болсо да, таңдана кагазга түшүрүптүр* (Бейшеналиев).

КЫЙГЫЛЫГЫ ЧЫЧКЫЛЫК БОЛУУ. Айласы кетүү, амалы түгөнгөн, шаштысы кеткен абалда болуу. *Ошондо тим эле кыйгылыгыбыз чычкылык болду* ("Кыргызстан маданияты").

КЫЙКЫМ ТАБУУ. Болбогон жерден кемчилик таап, аны шылтоолоп күнөө коюу. *Кемпирдин мамилесинен, тамак беришинен кыйкым табат* (Осмоналиев). *Кара Санька кудай ургандай тажаал неме, кыйкым таап акыны кемите берет* (Абдукаримов).

КЫЙРЫСЫНАН УРГАНДАЙ. Бир четинен кыйрагандай, катары менен таптакыр талкалагандай, таш талкаланы чыккандай. *Жеке гана чычыркангы эмес, башка жыгачтары да кыйрысынан ургандай кыйылып жатат* ("Чалкан"). *Бадалдын арасында өңүп жаткан кызылдар тобу басмачылар кыядан эңкее бергенде кыйрысынан ургандай кылды* (Осмоналиев).

В.: Кыйырынан тийгендей. *Кыйырынан тийген немедей Кырк чоро каран калганбы* ("Манас").

КЫЙСЫПЫР ТҮШҮҮ. Эмне кылаарын билбей алдастап, шашып калуу. *Эчтемени биле элек эмчек ээмп үлгүрө албай жаткан бала менен Толгонайды көрүп, кыйсыпыр түшүп калышты* (Абукаимов).

КЫЙТ ЭТҮҮ. Тырчып калуу, кичине таарына түшүү. *Кыйт этип калган го, сөз сүйлөбөй койду* ("Ала-Тоо").

В.: Кыйт дей түшүү. *Кичине кыз, калыбы, кыйт дей түштүң го, ээ* (Маликов). *Карыганда киши жаш баладай болуп заматта эле кыйт дей түшөт экен* ("Ала-Тоо").

КЫЙТЫҢ-МЫЙТЫҢЫ ЖОК. Өйдө-ылдый, андай-мындай эч нерсеси жок, түз, туура жүргөн. *Кыйтың-мыйтыңы жок, улууну урматтайт, айтканды аткарат, түшүнөт* (Тойбаев).

КЫЙЫГЫНА КАЛУУ. Каарына калуу, ачуусун келтирүү, жемесине калуу. *Таза, балээлүү ишке кабылгамын го! Мунун кыйыгына калбагай элем!* (Осмоналиев). *Кокусу Куйручук аны элге айтса мен журтка шылдың болом, андан көрө мунун кыйыгына калбай, айтканын орундайын, - деди байдын уулу* (Бектенов).

В.: Кыйыгына тийүү. *Тигинин кыйыгына тийип албайын деген ой менен аяр сүйлөдү* ("Ала-Тоо"). *Мамыт акенин кыйыгына тийбейин дедиби оозун жыйды* (Жусупов). *Милицияга чалып, ушу аялды экинчи кыйыгыма тийгис тартипке чакыртсамбы?* (Бейшеналиев).

КЫЛАРГА ИШИ ЖОК, САЛАРГА КУШУ ЖОК. Ишсиз, бекер, иштебей жүргөн. *Жүрөк өйүп, тынчтык бербеген бул ойлорду кыларга ишим жок, саларга кушум жоктугунан айткан эмесмин* ("Кыргызстан маданияты").

КЫЛБАГАН САНАТТЫ КЫЛУУ. Аябай кордоо, запкы көрсөтүү, маскаралоо. *Каныбек Айдарбек датка-га кылбаган санатты кылып, Ак жал деген күлүк атын минип качат* (Жантөшев).

В.: Кылбаганды кылуу. *Аялы байкушка жаш кезинде кылбаганды кылды* ("Ала-Тоо").

КЫЛ БУУГАНДАЙ КЫЛУУ. Дароо, тез токтотуу, болтурбай коюу. *А чын-чынында халтуранын алдын кыл буугандай кылууга болбойт, болушу мүмкүн да эмес* ("Кыргызстан маданияты").

В.: Кыл буугандай тороо. *Буга чейин эле эчен аттуу-баштуу таланттар, эчен ирет халтуранын алдын кыл буугандай торомок болушкан экен, бирок халтура келатат го, а түгүл гүлдөп атат го* ("Кыргызстан маданияты").

КЫЛГЫЛЫКТЫ КЫЛЫП, КЫЛ ЖИП МЕНЕН БУУП КОЮУ. Астыртан, тымызын бирөөгө жамандык кылуу, кыянаттык кылып коюп билмексен болуп жүрө берүү. *Ыя, кылгылыкты кылып коюп, кыл жип менен буун коюп, эми ырсайып, мыскылдап, тиктеп турасыңбы?!* (Касымбеков). *- Ачуусун кара, жаман жооштун чакырандап! Кылгылыкты кылып коюп, кыл жип менен буун коюп...* (Акматов).

В.: Кылаарын кылып, кыл жип менен буу. *Мына кылаарын кылып, кыл жип менен буун, билмексендикке салып, четке суурулуп чыга бериштиси* ("Советтик Кыргызстан"). *Кылаарын кылып, кыл жип менен буун таштап, сарсанаа басып отурат* (Егиналиев).

Кылгылыкты кылуу. *"Э! Ушу оңбогон боз маңка кылган экен кылгылыкты!..." деди ичинен Ныязалы* (Касымбеков).

КЫЛДАЙ ЖАКПОО. Такыр жакпай калуу, эч нерсеси туура келбөө, такыр төп келбөө. *Көңүлүнө кылдай жакпай калган жоруктары үчүн Кожон иттерин адамды сөккөндөй шылып сөгөт* (Абдыраманов).

КЫЛДАЙ КАРА САНАБОО. Бирөөгө эч качан жамандык ойлобоо, жаманчылык кылбоо. *- Атаменден арбагын сыйлаган ак байбичеге кылдай кара санаба, катын! - дейт ал коркуп, үңкүйүп Зуурканга* (Сыдыкбеков).

В.: Кылына кара санабоо. *Бирөөнүн кылына кара санабаган ал кишини мен билемин, - деди* ("Ала-Тоо").

Кылча кара санабоо. *Бирөөгө кылча кара санабаган бечара, - деп ичинен аны аяды* (Ашымбаев).

КЫЛДАЙ КЫЙКЫМ ЖОК. Эч күнөөсүз, айыпсыз, таза, аруу. *Ашырбай өзүндө кылдай кыйкым жок экенин, күнөөнүн баарысы тең Керим менен Кундузда экенин кайра-кайра айтып келет* (Акматов).

КЫЛДАН КЫЙКЫМ ТАБУУ. Болбогон жерден күнөө коюу, жок жерден кемчилик табуу, эч негизсиз эле кине коюу, чыр чыгаруу, же айыптоо. *Кийинчерээк кылдан кыйкым таап, "уйкучу" деп шылтоолоп, кышында жылаңайлак төркүнүнө жөнөтөт* (Көчкөнов). *Үйүнөн келини кеткенден бери Орозбай жылкычысына оң карабай, кылдан кыйкым таап кордогондун үстүндө* (Өгөбаев). *Кылдан кыйкым таап урушуп турсаң, үйдө кайсы береке болсун* (Бердикеев).

В.: Кылдан кынтык табуу. *Кийин кайненесинин катаалдыгы күчөгөндөн күчөп, "кылдан кынтык таап" дегендей, каран күн башына түшкөн учурда ага жан тартчу болду* (Медетов).

Кылдай жерден кыйкым табуу. *Кылдай жерден кыйкым таап, обу жок корсулдаганына караганда эптеп эле Сылыйды кетирүү максатын көздөгөнсүйт* (Исмаилов).

Кылдан кыйкым чыгаруу. - *Кылдан кыйкым чыгарып коңшу урууну барымталап талаганды оңой көрүшөт* (Касымбеков).

Кылдан кыйкым, жумурткадан кыр издөө. *Эң жакшысы кылдан кыйкым, жумурткадан кыр издеген душмандарыңыздын ушак-айың кебинен калас болосуз - бул ушул тапта ашкере зарыл* (Касымбеков).

КЫЛДАН КЫЙКЫМ ТАППОО. Эптеп айыптоонун, күнөө коюунун шылтоосун издөө. *Кечээ бирөө үйүндөгү жигиттерге эски эт түгөнө элек деп, жаш мал сое албаган экен, кылдан кыйкым таппай араң турган жигиттер аны камчыга алып аябай сабашты* (Үмөталиев). *Кылдан кыйкым таппай ыйлаак болуп кетти* (Өмүрбаев). *Жанагы кылдан кыйкым таппаган немеси далайды иренжитпесе экен* (Ашымбаев).

КЫЛДАН КЫЯ БАСТЫРБОО. Жөнү жок жерден күнөө коюу, кылт эттирбей күнөөлөй берүү, эч мүмкүнчүлүк бербөө, кынк дегизбөө. *Кылдан кыя бастырбай күнүгө уруша берип жадатып жиберди* ("Ала-Тоо"). *Бийиңердин өлгөн баласын биз өлтүргөнсүп кылдан кыя бастырбайсыңар* ("Ала-Тоо").

КЫЛДЫН КЫРЫНДА. Өтө кыйын, кысталыш абалда, кейиштүү, кыйын учурда. *Күрүчбекке жер тартып, кылдын кырында турат* (Осмоналиев).

В.: Кылдын учунда. *Эл тагдыры кылдын учунда турганда жанбактылардын кесири тийеби деп чочулаган бий* (Каимов). *Сабынан мынамына үзүлүп түшчү немедей илдиреген уулунун өмүрү кыл учунда экенин сезген* (Кушбаков).

КЫЛ ҮСТҮНДӨ. *Бул кезде Талгаттын өмүрү кыл үстүндө эле* ("Кыргызстан маданияты"). *Бу да ошол кишилердин бири, көңүлү гана эмес, өмүрү кыл үстүндө турган кези* (Касымбеков).

КЫЛ ЖУГУЗБОО. 1. Абдан таза кармоо, таза урунуу, таза асыроо. *Атына жараша өзү да, такай боюна жарашыктуу кийинип, үстүнө кыл жугузбай, сакал, мурут, чач-пачты ар дайым тегиздетип, галстукту мойнунан түшүрбөй чыкыйып жүрөт* ("Ала-Тоо").

2. Начар жактарын жашырып, аябай мактай берүү, ашыра мактоо, өтө эле көтөрө чалуу. - *Сиз, жолдош башкарма, баарына эле кыл жугузбай актап атасыз, а өрт кандайча чыгат? Билишиңиз керек* (Осмоналиев).

В.: Кыл жукпоо. *Тасторконуна кыл жукпайт, идиштери жеткилең* (Сыдыкбеков).

КЫЛ ЖУУГУЧ. Кылдан тоголок-тоштуруп жасалган казан жуугуч. *Күлүкан жерде жаткан кыл жуугучту керегенин башына кыстарды* (Жантөшев).

КЫЛ ЖУУГУЧТАЙ. Аябай чатышкан, кирген, чиеленишкен (көбүнчө чачка карата). *Чачы кыл жуугучтай болуп, өзү күйпөйүп жүдөп бүткөн, бул бечаранын көргөн күнүнө кудайдын боору ооругандай* (Өмүрбаев).

КЫЛ ЖЫЛДЫРБОО. Бирөөгө эч нерсе бербөө, колунан эч нерсе чыгарбоо, өтө зыкымдык, сараңдык кылуу. *Дүнүйөсү ашып-ташып жатса да бир туугандарына кыл жылдырбайт* ("Ала-Тоо"). *Касымбек менен калпа жыйналган чыгымдын эсебин кыл жылдырбай такташып, камчыга ченеп бөлүү далалатында* (Бейшеналиев).

В.: Кыл чыгарбоо. *Кыл чыгарбас Элеман мал менен жандын баарынан кечип таштады* ("Эр Төштүк").

КЫЛ КӨПҮРӨ. Кыйын абалда, оор ыңгайда, татаал кырдаалда. *Кадырбек менен Мырзабектин ортосундагы кыл көпүрөдө турганымда, Сабийра, сен жөлөп-таяп алып кеттиң* (Абдукаимов).

КЫЛ КУРТ. Ичке кирип алып, астырган, тымызын, билинбей иш бүтүрө берген душман. *Арабызга жүргөн кыл курттун бири Асанбай дегенде эл таң калды* ("Ала-Тоо").

КЫЛ КЫРКПОО. 1. Эч нерсе жей албай, тамак иче албай калуу же чөп жей албай, оттой албай калуу. *Кыл кыркпай үч күнү төшөктө жатты. Кыл кыркпайт, ыландап калса керек.*

2. Абдан мокоо, эч нерсеге өтпөө, кеспөө (балта, чот, бычак ж.б. кесүүчү буюмдарга карата). *Бычактары кыл кыркпайт.*

КЫЛ МЕРГЕН. Көзгө атар, өтө мыкты, адис мерген. *Ыбырай текжайын айтып отурса, өзүнчө узун сабак, атасы кыл мерген, энеси жез оймок, сөзмөр эле* (Ашымбаев).

КЫЛООСУ ТҮШӨ ЭЛЕК. Аркыберкини көрүп кагыла элек, өсүп жетиле элек, өтө жаш. *Мына бу турган кырк чоро Кылоосу түшүп бүтө элек, Эрдигин сынап көрсөм дейм* ("Семетей").

КЫЛТАККА ИЛИНҮҮ. Бирөөнүн амалдуу аракетине кабылып, чыга албай калуу. *Губернаторду тузакка түшүрүүнү көздөгөн кары манап өзү кылтакка илингенин эми түшүндү* (Бейшеналиев).

КЫЛ ТАМАК. Тамак-ашты өтө аз ичкен, тамакты ылгап ичкен. *Кыл тамак жигит. Кыл тамак кыз.*

КЫЛТ КОЮУ. Бир заматта шып этип жок болуу, билинбей жөнөп кетүү. *Жумушум бар эле деп бир жакка кылт койду* ("Ала- Тоо"). *Кылт коюп кетип калыптыр, таппай калды* ("Ала-Тоо").

КЫЛТ ЭТИП КОЮУ. 1. Бир аз ичүү, кичине ууртап коюу. *Муздак суудан суусап келе жатып кылт этип койдум эле, тамагым ооруп калыптыр* ("Ала-Тоо").

2. Бир аз ичкилик ичип коюу. *Бир аз кылт этип койгон көрүнөт* ("Чалкан"). *Сүйүнгөнүмдөн ошо бөдөнөнүн сүтүнөн кичине кылт этип койгом* (Тойбаев).

КЫЛТ ДЕЙ ТҮШҮҮ. Эсине келе калуу, оюна түшө калуу, эстей коюу. *Кадышанын кыял-жоругу эсине кылт дей түшкөндө, анын жука эриндери өзөргөн кишиникиндей араң кыбырап, өзүнчө шыбыраган* (Мавлянов).

КЫЛТ ЭТТИРБӨӨ. 1. Былкылдатпай өтө катуу кармоо, кыңк эткизбөө. *Кийинки апасы кыйын киши көрүнөт, балдарды кылт эттирбейт* ("Кыргызстан аялдары").

2. Дарооо, ошол замат. *Чоюбектин кимисине кандай мамиле, сый жасап атканын кылт эттирбей жеткирип турууга тыңчыларды коюшкан* (Бейшеналиев).

КЫЛ УЧУНДА. к. Кылдын кырында.

КЫЛ ҮСТҮНДӨ. к. Кылдын кырында.

КЫЛЧА КАРА САНАБОО. к. Кылдай кара санабоо.

КЫЛЧАК-КЫЛЧАК КАРОО. Кайра-кайра кылчайып артын карай берүү (көбүнчө бир нерсени кыя албай же бирөөнү күткөн абалга карата). *Ал баланын үнү угулбай калганга чейин артын кылчак-кылчак карап, көзүнүн жашын төгүп баратты* ("Кыргызстан маданияты").

В.: Кылчаң-кылчаң кароо. *Энеси кылчаң-кылчаң артын карап, зыркырап ичи күйүп бара жатты* (Шүкүрбеков).

КЫЛ ЧЫГАРБОО. к. Кыл жылдырбоо.

КЫЛЫГЫ ЧЫГУУ. Начар жактары (көбүнчө кыял-жоругу,) жүрүш-турушу билине баштоо. *Биринчи айларда Сайра түзүк эле. Бирок улам кийинчерээк бирдеп-экилеп кылыгы чыгып, былыгы чубала бербедиби* (Касымбеков).

КЫЛЫ КОРОБОО. Эч чыгым болбоо, чыгымга учурабоо, жанынан эч нерсе төлөбөө. *Мен үйлөнгөндө агамдын кылы да корогон жок* ("Ала-Тоо").

КЫЛЫ КЫЙШАЙБОО. Эч нерсе болбоо, эч зыян тартпоо, тоготпоо. *Арадан беш ай өткөндөн кийин "Усупбеков кылы кыйшайбай эле баягы кызматында иштеп жүрөт" деген кабар укктум* ("Чалкан"). *Баарыбыздан кеч туруп, энем экөөбүз даярдаган дасторконго олтуруп, кылы да кыйшайбай чай ичкенин кантесиң* ("Кыргызстан маданияты"). *Эр өлтүргөндө да кылы кыйшайбаган манап кокусунан кармалгансып, мудасын уулдарына дайындай албай калды* (Каимов).

КЫЛЫМДЫ БАСКАН. Көптү көргөн, турмушта көп нерсени башынан өткөргөн. *Кылымды баскан шер болсоң Кыраан тууган эр болсоң Кыйрыңдан тентип не келдиң* ("Манас").

КЫЛЫМДЫ БУЗГАН. Чоң бүлүк салган, чаң салган. *Алооке кандын Коңурбай, Кылымды бузган зор ошол* ("Манас").

КЫЛЫНА ТИЙБӨӨ. Эч нерсени албоо, такыр зыян келтирбөө.

КЫЛЫНА КАРА САНАБОО. к. Кылдай кара санабоо.

КЫЛЫЧТЫН МИЗИН ЖАЛОО. Антташуу, ант берүү. *Саадактын огун кармалап, кылычтын мизин жалап, антын кылып калды эми* (фольк.).

КЫЛЫЧЫН ДАТ БАСУУ. *эск.* Тынч, жай-баракат оокат өткөрүү, уруш, согуш дегенди ойлобоо. - *Ошентип, кылычыңарды дат басып, эндекей жатканыңарда, табактагы этиңерди, сабадагы кымызыңарды тартып кетсе кантет?* (Касымбеков). *Анан эмне болмок эле? Албетте, бир күнү болот кылычты дат басат* (Көчкөнов).

КЫЛЫЧЫНАН КАН ТАМГАН. Өтө каардуу, ырайымсыз, мыкаачы, зулум. *Кылычынан кан тамган, Жаныбек атту хан болгон экен* ("Жомоктор").

КЫМ ДЕЙ ТҮШҮҮ. к. Жым дей түшүү.

КЫНЫНА КИРГИЗҮҮ. Коркутуп, жүрөгүн алып коюу, баш көтөргүс кылуу. *Кайран философту чап кармап, желкесинен ныгыра басып, кынына араң киргизбедимби* (Жигитов). *Анан аны "эшиктен келип төр меники" дедиртпей, тартипке чакырып, кынына киргизүүгө болот эле го?* ("Советтик Кыргызстан"). *Мен эки-үч ооз сөз менен анын жаагын жап кылып, кынына киргизип койгомун* (Жигитов).

В.: Кынына кийирүү. *Анын жүрүшү бай-манаптын үрөйүн учуруп, бий-болушту кынына кийирчү* (Өмүрбаев).

КЫНЫНА КИРҮҮ. Коркуу, баш көтөрө албай калуу, кың дээр алы калбоо. *Көк ала койдой сойдуруп, жүрөгүн өлтүрсө, башка жарды, жалчы кынына кирбейби?* (Каимов). *Мактанмак түгүл кынына кирип, кылтың түшөт* ("Чалкан"). *Эл бири менен бири кармашып, башкарган желмогуздары четинен кынына кире баштады* (Осмоналиев).

КЫНЫП КОЙБОО. Тоготпоо, чымын чакканчалык көрбөө. *Кынып койсо булорбасын, - деп Ашырбек бир топко кейийт* (Ашымбаев).

КЫҢ ДЕБӨӨ. Унчуга албоо, каяша кылбоо, айткан-дегенин унчукпай орундата берүү. *Биринин айткынын бири кың дебей орундатуучу эле* (Байтемиров). *Күлүкандын атасы колунан келген кызматты кыңк дебей аткарган, момун кишинин бири эле* (Ашубаев).

В.: Кыңк этпөө. - *Ушул кайрат бирикпей жатпайбы, бириксек Күручбектер кыңк этет беле бизге* (Осмоналиев). *Үн чыгарба! Кыңк этсең, каныңды жалайм!* (Осмоналиев). *Эми кыңк этпей он миң сом төлөсүн* (Тойбаев).

КЫҢК ДЕДИРБӨӨ. Сүйлөтпөө, унчуктурбоо. - *Кыңк дедирбейт дебейсиңби? - деди күрүлдөгөн дабышын күчтөп* (Ашымбаев).

КЫҢЫР ИШ КЫРК ЖЫЛДА БИЛИНЕТ. Жамандык эртеби-кечпи белгилүү болот, жамандыкты жашыруу мүмкүн эмес деген маанини туюндурат. - *"Кыңыр иш кырк жылдан кийин да билинет" деген элдин сөзү бар... Көрө жатарбыз* (Абдыраманов).

КЫПЧА БЕЛ. Ипичке, көркөмдүү, кыналган, ичке бел (аялдарга карата). *Кызыл беттүү кыпча бел Кыздары сонун кыргыздын* (Бөкөнбаев). *Айсалкындын кыпча бели мажрум талдай ийилет* (Жантөшев). *Ойноктогон акылдуу, өткүр көздөрү күлүңдөй түшүп, жылуу тийген күндөй мээрим менен жигит оң колун кыздын кыпча белине оролто, имере тартып... өбөм дедиби, не жакын отургусу келдиби?* (Сыдыкбеков).

КЫРААН КАТКЫ. Бардыгы бирдей, жапырт күлгөн катуу күлкү. *Эл кыраан каткы жыгылып калышты* (Баялинов).

КЫРГЫЙДАЙ БОЛУП КАЛУУ. Көңүлү ачылып, жакшы болуп, жеңилденип, өзүн жакшы сезип, женил сезип калуу (көбүнчө сыркоо адамга карата). *"Апа, кандайсыз?" деген кыздын суроосуна "бүгүн кыргыйдай болуп калыптырмын", - деп күлүп койду* ("Ала-Тоо").

КЫРГЫЙДАЙ ТИЙҮҮ. Түз эле качыруу, катуу тийүү, басмырлап мамиле кылуу. *Таптык сезим кыңыр ишке кыргыйдай тийди* ("Чалкан"). *Мынабу ууру досуң кыргыйдай тийдиби, кандай?* (Нурпеисов).

КЫРГЫЙ КАБАК. Бир аз таарынышкан, араздашкан мамиле. - *Ой, аны кой. Болуш агаң менен кызыл көз чал кыргый кабак* (Нурпеисов). *Агаларым Сүйөө карыя менен кыргый кабак экен деп, менин тескери караганым кандай* (Нурпеисов).

КЫРГЫЙ КАБАК БОЛУУ. Бир аз таарынышып, араздашып калуу. *Анархан Саламатханга таарынып, ошондон бери кыргый кабак болуп жүргөн* (Жантөшев). *Бир аз айтышка кетип, кыргый кабак болуша түштүк* ("Ала-Тоо").

КЫРДАНЫП КЕТҮҮ. 1. Каза болуу, көз жумуу, көзү өтүп кетүү, өлүү. *Молдокем кырданып кетиптир деп мага угузду* ("Ала-Тоо").

2. Кызматынан түшүп калуу, ишинен бошоп калуу. *Мурдагы пейли жок, кызматынан кырданып кеткенге жүдөй түштү* ("Чалкан").

КЫРДЫ БЫЧАК. Бири-бирине кас, ичтери жаман, өз ара өч. *Мен аны менен кырды бычакмын* ("Ала-Тоо"). *Алгач ишеним жоголуп, анан кырды бычак кырдаал түзүлдү* (Бердикеев).

КЫРДЫ БЫЧАК БОЛУУ. Өз ара касташуу, мамилелери бузулуп, өчөгүшүп кетүү, өз ара каршылашуу, касташуу, душмандашуу. *Ататууганы менен кырды бычак болуп жүргөн жаман жигиттин бири экен* ("Ала-Тоо"). *Береги кырды бычак болгон манаптын жек-жааттары* (Осмоналиев). *Аралары кырды бычак болуп, дүнүйө, мансап үчүн кармашуу башталды* (Касымбеков).

КЫРДЫ КЫДЫРЫП, СЫРДЫ СЫДЫРУУ. Бир жерден туруктуу орун ала албай, көп жерге баруу. *Ал жеңесине кырды кыдырып, сырды сыдырып келгенин кеп уруп берип жатат* (Бектенов).

КЫРК ЖЫЛКЫ. Жаңы төрөлгөн баланын кыз же эркек экендигин айтууда анын кыз экендигин билдирүү маанисинде колдонулат. *Уул, сүйүнчү! Келинчегиң кырк жылкы төрөдү* ("Ала-Тоо"). *Жеңем эмне төрөптүр? Кырк жылкы.*

КЫРК КӨЙНӨК. *этн.* Жаңы төрөлгөн ымыркай бала кырк күнгө толгондо, анын кыркын чыгарып, ырымдап кийгизилген курак көйнөк. *Айылдын аялдары чогулуп, ымыркайга кырк көйнөк кийгизип, ырымын жасашты* ("Кыргызстан Маданияты").

КЫРК КЫРДУУ. Өнөрлүү, ар тараптуу, акылдуу. *Жигит бир сырдуу, кырк кырдуу болот* (фольк.).

КЫРК ӨРДӨГҮН УЧУРУУ. к. Беш өрдөгүн учуруу.

КЫРК ШЫРЫК. Жамаачылан-баган жери жок, абдан көп жамаачы түшкөн. *Кечке жааган ак жаан өттмө катарынан өтүп, үстүндөгү кырк шырык кемсели өзүнчө эле бир жүк болгонсуп, ийнин басып калды* ("Ала-Тоо").

КЫР КӨРСӨТҮҮ. Сес көрсөтүү, көтөрүлө сүйлөө, мыктысынып мамиле жасоо, чоңсунуу. *Шадыга кыр көрсөтүп, дагы биринчи болуп тоңмоюндук кыла баштады* (Касымбеков). *Бир четтен Чаки чындаса Дөкө тукумун да көзгө илбейт экен го" деген айың жүрөөр, буларга кыр көрсөтөйүн деп амалданды* (Үмөталиев).

КЫРКЫН БЕРҮҮ. *дин.* Өлгөн адамга кырк күн толгондо мал союп, куран окутуу, эскерүү. *Абышканын кыркын бердик.*

КЫРС ЭТҮҮ. Ачуусу келүү, жактырбаган мүнөздө жини келгенсип калуу. *Териси тар, мүнөзү чатак болсо, бая эле кырс этип кабагын салып калат эле* (Сыдыкбеков).

КЫРТЫШЫН САЛУУ. Сүйүнкүрөбөө, сүйбөө, анча жактыра бербөө. *Асанкулдун көңүлү тырчый кыртышын сала коомайланды* ("Ала-Тоо").

В.: Кыртышы каалабоо. *Кырс мүнөзүм кармаган мен бул терс аяк пенде менен сүйлөшүүнү кыртышым каалабай турду* ("Кыргызстан маданияты").

Кыртышы сүйбөө. *Абил бий ачык эле кыртышы сүйбөй тыржыйып калды* (Касымбеков). *Ордого жакын киши деп, мурда эле кыртышы сүйбөгөн Бекназар паңсатты жек көрүп калган болучу* (Касымбеков). *Кайра кайтканда көңүлсуз, кыңырыла сүйбөй, шылкыйып келе жаттык* (Жусупов).

Сыртын салуу. *Сен мага эмне сыртыңды салып калгансың.*

КЫРТ ЭТМЕСИ КАРМОО. Жини келип, супсуну сууй түшүү, дароо өзгөрүлүү, иренжигенсип терс кыялы кармай түшүү. *Ыбырай жээнинен супсуну сууган өңдөнүп, кырт этмеси кармай калдыбы, салкын гана экөө бактылуу болсун дептир, - деди* (Ашымбаев).

В.: Кырт дей түшүү. *Айласы кеткен Калыйпа ичи бышып, баарын чалынан көрүп, кырт дей түштү* (Өмүрбаев).

КЫРЧАҢГЫ ООЗ. Тийишип сүйлөгөн, бирөөнүн жоорун чукуп, тийишип, мазактап сүйлөгөн. *Бирок, кырчаңгы ооз Тоголок Молдону көшүлтүп таштасак... ал кабарыбыз Калпа ажы менен Касымбек болушка жетсе кантебиз* (Бейшеналиев).

КЫРЫНА ЧЫГЫП АЛУУ. Үстөмдүк кылуу, басмырлап алуу. - *Мени көп кекетүүчү болбо, - деп Калыйча унчукпай калган эринин кырына чыгып алды* (Осмоналиев). *Жылдызкандын жеңилгендигин байкаган Суусар карап турсунбу, кырына чыгып алды* (Байтемиров).

КЫСЫР АҢЫЗ. Көптөн бери айдалбаган жер. *Буулантма айдала турган кысыр аңызды айдата бергенбиз* (Убукеев).

КЫСЫР КАЛДЫ. Эки жашка караган төлдөй элек кой. *Ашырдын кайтарганы жалаң гана кысыр калды* (Жантөшев).

КЫСЫР ЭМДИ. Кысыр калган энесин ээмп жүргөн, же эки эне эмген тай, же торпок. *Эки энени тел эмген Кысыр эмди тайды сой* (Барпы).

КЫТ КУЙГАНДАЙ. Оор, салмактуу, эп келише калган, жараша түшкөн. *Ыманкул акенин аземдеп соккону кыт куйгандай кынапталып, беттери мисирейип турчу* (Жусупов). *Ээрге олтурушу кыт куйгандай бекем* (Сыдыкбеков).

КЫЧЫГЫНА ТИЙҮҮ. Бирөөнө тийишип, ачуусун, жинин келтирүү, кыжырын кайнатуу. *Тамаша иретинде бири-биринин кычыгына тийишип, кызыраңдап калышчу* (Сасыкбаев). *Байкадыңарбы, кечээ жолдо чындыкты айтып кычыгына тийдим* (Бейшеналиев). *Календин ушул сөзүн оңду-солду айтып, Караталздын кычыгына тийип алган* (Нурпеисов).

КЫЧЫК СӨЗ. Бирөөгө тийишип, чыр-чатак чыгара турган жагымсыз сөз. *Кычык сөз укканды эле кыжырлантпай, айтканды да анчамынча ачуркантары айдан ак го* (Ашымбаев).

В.: Кычы сөз. *Дүйшөнгө кычы сөз айтып, ого бетер көкүтүп туруучу* (Жусупов).

Кычыткы сөз. *Кычыткы сөздөн жададык.*

КЫЧЫК СҮЙЛӨӨ. Тийиштик кылуу, бирөөгө тийишип, чыр-чатак чыгара турган сөз айтуу. *Өмүрбек да тигинин шылдың аралаш тамашасына карата кычык сүйлөдү* (Байтемиров).

КЫЧУУСУ КАНУУ. Моокуму кануу, канаатануу, ырас болуптур деп жыргай түшүү, табасы кануу. *Э, бут уруунун шагын сындырган Серкебайдын башы жер сайса экен, - дешип, кычуусу каныл, Тазабекти жактай олтурушту* (Сыдыкбеков).

КЫШТЫН КЫРААН ЧИЛДЕСИНДЕ. Кыштын эң суук мезгилинде, сууктун эң катуу учурунда. *Бирок кыштын кыраан чилдесинде башка мектепке кетиш Саадатка убалыраак болор* (Абдукаимов).

КЫЮУСУН ТАБУУ. Ыгын келтирүү, амал-айласын табуу, эпкелиштирүү. *Кыюусун таап сөз айт-*

сам, Кылгыра түштү көздөрүң (Сарногоев).

В.: Кыюсун келтирүү. *Карыя кыюсун качан келтирер экемин деп, кыбыр этпей аңдып отурду* (Нурпеисов).

Кыябын табуу. *Кыябын таап сүйлөө.*

КЫЯ БАСПОО. 1. Абдан урматтоо, сыйлоо, кадырлап ийменүү. *Кыя баспай алдыңан Кол куушуруп турайын* (Жантөшев). *Астыңан кыя баспай, айтканыңды аткарам* ("Ала-Тоо").

2. Бир нерсени текке кетирбөө, бир нерседен кур калбоо, андан пайдалануу. *Олжодон кыя баспайт. Кенчтен кыя баспайт.*

В.: Кыя өтпөө. *Бирөөну тамашага чалып, бозо, эт-ашын жайнаткандардан кыя өтпөгөн манаптын шылуун жигитине кайрылды* (Бейшеналиев).

КЫЯ БАСТЫРБОО. Туткактоо, тап жылдырбай андуу. *Кыя бастырбай артыман такымдап жүрдү* ("Ала-Тоо"). *Кыя бастырбай күнүгө жемелеп турчу болду* ("Ала-Тоо").

КЫЯ ӨТКӨРБӨӨ. Өткөрүп жибербей пайдалануу, текке кетирбей учурунда пайдаланып калуу. *Андай иштерди кыя өткөрбөй турган адам.*

В.: Кыя кетирбөө. *Ал эч нерсени кыя кетирбейт.*

КЫЯБЫН ТАБУУ. к. Кыюсун табуу.

КЫЯБЫ КЕЛБӨӨ. Учуру, ыңгайы болбоо. *Ушундай сезим бийлеген шарттарда сөзсүз жолугушалы деген жыйынтыктарга келет, бирок жолугуулардын кыябы тук келбейт* (Абдыраманов).

КЫЯЛ КҮТҮҮ. Мурдагыдай болбой мүнөзү өзгөрүлүү, көбүү, менменсүү, дердейүү. *Кыял күтүп, салам айтсаң алик албай калган кези экен.*

В.: Пейил күтүү. *Пейил күтүү эси жоктун иши. Пейил күтүп калыптыр.*

КЫЯЛЫ ЧАТА. Урушчаак, кежир. - *Баары жакшы, түгөнгөн кишинин кыялы чата, оюна келгенин бербейт* (Өмүрбаев).

КЫЯЛЫ ЧУКУЛ. Ачуусу тез келме, тез эле ачуулана кетме, ороюраак. *Чоң атасынын кыялы чукул экенин билген бала оюндагысын айталбай кыжалат болуп турду* ("Ала-Тоо").

В.: Кыялы чорт. *Кыялы чорт, аракеч күйөө Асылкандын жүрөгүнүн сары суусун алды* (Өмүрбаев).

КЫЯМАТ ЖАЙГА КЕТҮҮ. Өлүү, көзү өтүү. *Кыяз жүгүрүп барып, шумкарды чыгарып алды, бирок кымбат шумкар кыямат жайга кеткен окшойт* (Эшмамбетов).

КЫЯМАТ-КАЙЫМ БОЛГОНЧО. Өлөр-өлгүчө, түбөлүк, дагы далайга чейин. *Кыямат-кайым болгончо Кызматыңа турайын* ("Манас").

КЫЯМАТТЫН КЫЛ КӨПҮРӨСҮ. **1.** *дин.* Бейишке баруучулар гана өтүп кетиши мүмкүн болгон кылдан ичке, бычактан миздүү көпүрө. *Анысы азыр адам менен жерди кыяматтын кыл көпүрөсүнө такап койду* (Бердикеев).

2. Өтө кыйынчылык, катаалдык менен, азап тартып бүтө турган, абдан кыйын иш.

КЫЯҢ КЕСКИ. Ар кандай амал-айлалуу, ашкан куу, митаам, кыйды, залим. *Кыяң кески Чалкалмак, Кыядан жолду тосконбу* ("Манас"). *Кишинин баары эле сендей кыяң кески эмес го деди* ("Чалкан").

КЭЭРИ КЕТҮҮ. Берекеси кетүү, куту, куну учуу, баштагыдай болбоо, начарлоо. *Айрым мекемелердин тейлөө иштеринин да кээри кете баштаган* ("Советтик Кыргызстан").

КЭЭСИН ЧЫГАРУУ. Өч алуу. *Чыгарамын Букардын Капкайдагы кээсин* ("Манас"). *Баягынын кээсин чыгарды деп тим болду* ("Чалкан").

Л

ЛАМ ДЕБӨӨ. Айтылган тапшырманы, ишти, каалоону дароо аткаруу, каршы болбоо. *Байбиченин тапшырганын лам дебестен ойдогудай бүтүрөт* (Сыдыкбеков). *Абам жеңемдин ою менен болуп, анын айтканын лам дебей аткарууга далбас урат* («КМ»). *Акбалбан үңкүйүп жер тиктеп, эрдин кесе тиштеп, лам деген жок* (Касымбеков).

ЛАМ ДЕП ООЗ АЧА АЛБОО. Таптакыр жооп бере албоо, каяша кылууга даремети жетпөө, алсыз абалда калуу. *Эчкирип ыйлап жиберди, лам деп ооз ача алган жок* (Бердикеев).

В.: лам ооз ачпоо. *Лам ооз ачпай тынч олтурду* (Осмоналиев). *Бул сөзгө эч ким лам оозун ачпады* (Маймулов).

Лам деп ооз ачпоо. *Түрүүсүндө лам деп ооз ачпаган апамдын түшүмө кирип, айткандарына таң калдым* (Бердикеев).

Лам деп каяша айтпоо. *Төбөсү менен жер каздырсаң да лам деп каяша айтпайт* (Бердикеев).

М

МАА ДЕСЕҢ. к. Мага десең.

МААНАЙЫ ПАС. Көңүлү чөгүнкү, кабак-кашы салыңкы *Чынымды айтайын, мен азыр гана бул шашылыш жазылган эмгегимдин кыйла кемчиликтерин сезип, жеме күтүп, маанайым пас отурдум* (Медетов). *Аз-аздан топтолуп кирүүгө кезмет күткөндөрдүн маанайы пас* (Бейшеналиев).

МААНИ БЕРБӨӨ. Көңүл бурбоо, назар салбоо, демейдеги көрүнүш катары кароо. *Аны Ыскак жакшы түшүнөт, жаңкы анча маани бербегени да ошондон* (Исмаилов). *Ата-эне бута маани деле берген жок* (Исмаилов).

МААШЫР БОЛУУ. Ыраазы болуу, канааттануу, ыракаттаануу, көңүлүнө толуу. *Манапбай өз кесибине маашыр болгондой күлө сүйлөдү* (Сыдыкбеков). *Баракелде сөзүнө, Маашыр болдум өзүнө* ("Эр Табылды").

МАГА ДЕСЕҢ. Айткан тилди албасаң, дегенге көнбөсөң, эмне кылсаң өзүң бил, мага баары бир деген мааниде колдонулат. *Мага десең эки колуңду төбөңө алып басып кет. Мага десең билгениңди кыла бер* (Сайдуллаев).

В.: Маа десең. *Маа десең тарат ып жибер.*

МАДЫРА БАШ. Кагылбаган, али жаш, аркы-беркини жете түшүнө элек, тажрыйбасыз. *Мен да сендей мадыра баш болчумун* (Жусупов). *Эшек курту мурдунан түшө элек мадыра баштын кылганын карабайсыңбы!* (Саатов). *Биз анда бир кылка кодурандаган мадыра баштар элек* ("Советтик Кыргызстан"). *Мадыра башсың сен... Алтын деген алиги сенин чоң атаң чапкан темир эмес* (Абдыраманов).

МАЗАР БАСЫП КЕЛГЕН. Алыстан, алыс жерден келген. *Мазар басып келген даам экен, алсаңар, - деп, чай берип жаткан аял өрүк, мейизден биз жакка жылдырып койду* ("Ала-Тоо").

МАЗАРЫ АЙНУУ. Көңүлү бузулуу, капа болуу. *Тигилердин жүрүм-турумун, жашоосун көрүп туруп, мазарым айныды* ("Бишкек шамы").

МАЗАСЫН АЛУУ. Тынчтык бербөө, убара кылуу, тынчын кетирүү. *Баланын да, менин да мазамды алдыңыз* (Сыдыгалиев). *Жолборстун көңүлүнө кайра да кабатырлык аралап кирип, тынчын кетирип, мазасын ала баштады* (Жигитов).

В.: Мазесин кетирүү. *Бирок, ошентсе да, тигинин итатайын тутултуп, бир мазесин кетирүүгө жарады* (Исмаилов).

МАЙ БАШ. Эч нерсени түшүнбөгөн, байкабаган, анчалык деле кенебеген. *Алдагы селденгдей болуп ичегиң чубалып кала элегиңде бу жерден жогол! Тапкан экенсиң май башты!* (Ш.Үмөталиев). *Тапкан экенсиң май башты* (Тойбаев).

МАЙ БОЛПОЧ. Болтоюп эттүү көрүнгөн, чыйрак эмес, жүүнү бош, борпоң деген мааниде. *Болжураган май болпоч бала тура.*

МАЙДАЙ ЖАГУУ. Купулуна толуу, туура келүү, ойлогонундай, ойдогудай болуу. *Тазабектин көзүнүн чаарын баамдап коркуп отурган саяк молдого Мекебайдын тигиндей деп айтканы майдай жагып, жым дей түштү* (Сыдыкбеков).

МАЙДА СӨЗ. Анча-мынча, майда-барат, анча мааниси жок пикир, бир сүйлөнүп кала берүүчү сөз, атайын бир максатты көздөп айтылбаган кеп. *Үй-бүлөдөгү майда сөздүн баарын энесине ташый берет* (Абдукаимов).

МАЙ ЖУКПАС. Шыпылдаган, абдан эпчил. *Карыптын мисирейген май жукпас келини мага чаканы карматты* (Элебаев).

МАЙ ИЧМЕ. Элдик ишеним боюнча: суутуна айланганда, ичи өтүп алсырап, май ичирүүнү талап кылуучу оору (көбүнчө жаш балдарга карата). *Баласы май ичме болуп, ары барып, бери келди.*

МАЙ КАЗАН. Кең пейил, март, берешен. *Ылайыгы келген жерлерде Кадыйдын май казан болуп кетээр жери да бар* (Ш.Үмөталиев).

МАЙ КӨТӨН. Ак жолтой, жолу жакшы деген мааниде (көбүнчө балдарга карата: өзүнөн кийин эркек бала төрөлгөн же ал туулгандан кийин ар кандай жакшылык иштер, кубанычтар болгон учурда) колдонулат. *Ак жолтой, май көтөн бол* (Сыдыкбеков).

МАЙЛУУ ЖҮРӨК. к. Жүрөгү майлуу.

МАЙНЕКЕ БОЛОЮН. Убадага бек туруп, айтканымды аткарып, орундатам деген сыяктуу ишендирүү, каргануу маанисинде айтылат. - *Деги бир деме билген болсом, майнеке болоюн* ("Ала-Тоо"). *Тоскоол болсом майнеке болоюн* (Кушубеков). *Булар менен сүйлөшсөк эле майнеке болоюн!* (Тойбаев).

В.: Майнекенин таз катыны болоюн! *Экинчи кайталасам, майнекенин таз катыны болоюн!*

МАЙ ТАЛКАН. Жанга тынч, олжосу, пайдасы көп кызмат, абдан пайдалуу жер же ошондой абалдагы шарт. *Кетер эле, бирок, мындай май талканга жетпейт* (Шүкүрбеков). *Жумшактык кылсаң кээ бирөө Май талкан кылат аябай* (Сарногоев).

МАЙ ТАМАН. Жөө басууга көнүкпөгөн, жөө жүрүүнү, жан кейитип кыйналууну көп каалабаган, манап сымал. *Май таман киши мергенчиликке жарабайт. Байлардын май таман балдары нечен курдай ызырынганда Кристинанын жүрөгү сыздаган* (Ашымбаев).

МАЙ ТАМЫЗУУ. к. Чырагына май тамызуу.

МАЙ ТУЯК. Ашып-ташып, иресинен май агып, менменсинип, дөөгүрсүп турган. *Анда чегиңден өтпөй чыдай тур, "май туяк" манап* (Бейшеналиев). *Ырчы май туяк болсо, сизге окшоп калат* ("Кыргызстан маданияты").

МАЙ ЧЕҢГЕЛ. Колунда бар, берсе колунан келе турган, куру кол эмес. *Эми май чеңгел Тоголок Молдо күтсө сендей катчыны, тобо дебегенде нетебиз* (Бейшеналиев).

МАЙ ЧУҢКУР. Жан кейитпей, эч кыйналбай жыргап-куунап жата берүүчү жай, бекер оокат. *Мына бул жакта да май чуңкур бар! Бар болгондо да кандай?* (Жантөшев). *Куусуң да куу кишилердин баары ушундай болот, май чуңкур тапса да бирөө аркылуу таап, анан өзү култ кирип кетет* (Абдукаимов).

МАЙЫН СУРОО. Убактынча пайдалануу (көбүнчө күч унаага карата). *Көл-Короонун жанындагы айылдардан көчкөнгө жүк арта турган бир-эки төөнүн майын сурап келем* (Убукеев).

МАЙЫН ЧЫГАРУУ. Колуна алган ишин абдан мыктап, сапаттуу кылып аткаруу, жерине жеткире иштөө, мыкты иштей билүү. *Езефтин аялы көп сүйлөбөгөн, жай кыймылдап, бирок иштин майын чыгарган неме* (Ашымбаев). *Өзүнө тагылган тапшырманын майын чыгарып, майнаптуу иштеген адамды кадырлап, жогору баалаган* ("Советтик Кыргыз-

стан"). *Эмгектен качпайт ырыс, өз ишинин майын чыгара кылыш* (Шүкүрбеков).

В.: Майын сыгуу. *Маш болормун майданында Майын сыгып өнөрдүн* (Бөкөнбаев).

МАЙЫП БОЛУУ. 1. Өлүү, курман болуу, жарык дүйнө менен коштошуу. *Теңдиксиз жоонун колунан Майып болду Курманбек* ("Курманбек"). *Жоокерчилик, жылкы тийип келүү эрдик деп жүрүп, агалары майып болушту* (Абакиров).

2. Жарадар болуу, жарат алуу, колу-буту же башка мүчөсү зыянга учуроо, кырсыкка кабылуу. *Эки урунун чабышында ал бир көзүнөн ажырап майып болот* (Медетов).

МАЛАК ЖАЛАГАНДАЙ. Тыптыйпыл, жыпжылма, эч нерсеси калбагандай. *А бүгүн малак жалагандай, кардарлар тургай, ээси дайынсыз* (Бейшеналиев).

МАЛ БОЛУУ. к. 2. Адам болуу.

МАЛ БООР ЭТ МЕНЕН ТЕҢ. Өтө жакын, керектүү. *Боз жоргонун кайгысын унута албай жургөндурсуң, мал боор эт менен тең эмеспи, нары да жанга өлчөнгөн жакшы болсо?!* (Касымбеков).

МАЛДЫН БУТУН СЫНДЫРУУ. Бир нерсеге атап же кандайдыр бир жакшылыкка арнап мал союу. *Бир малдын бутун сындырбасам болобу! Кана, ыраазылык берип коюңуз* (Касымбеков).

МАЛ КИНДИКТҮҮ. Мал өстүрүүгө жайлуу, ыңгайлуу. *Ак мөңгүлүү Ала-Тоо Мал киндиктүү жер экен* ("Ала-Тоо"). *Малынан айрылгысы келбеген да ушул мал киндиктүү көчкөн журт* (Сыдыкбеков).

МАЛ ЭЭСИ МАШАЙЫК. Жоголгон малынын кимде, кайда экенин божомолдоп билет, көзү ачык, айтканы чындыкка туура келет деген мааниде колдонулат. *Мал ээси машайык, балким анын болжолу туура келер* ("Чалкан").

МАМАЙДЫН КӨРҮ. Кайда барсаң да, кандай кылсаң да кыйынчылык, азап-тозок, кайгы, муң деген мааниде. *Э, балам! Чыдабаска амал канча? Кайда барсаң Мамайдын көрү* (Жантөшев). *Эмне кылуу керек? Барар жер, басар тоо жок. Кайда барсаң да Мамайдын көрү...* ("Ала-Тоо").

МАМАЙДЫН КУНУНДАЙ КУУ. к. Чубактын кунундай куу.

МАМЫР-ЖУМУР БОЛУУ. к. Камыр-жумур болуу.

МАНТ БЕРҮҮ. Чукул бурулуу, чыга берүү. *Мант берип кыйла адамды умсундурган* (Медетов).

МАҢ БАШ. Эч нерсеге түшүнбөгөн, жеткире ойлонбогон, кем акыл. *Фархаддын бай үңкүрүн табабыз деп далай маң баштар келишкен* (Тойбаев).

МАҢ БОЛУУ. Эмне кыларын билбей, башы айланган абалда дал болуу, өзүнчө бир чечимге келе албай башы катуу. *Эки айрылыш жолдун кайсынысына түшөрүмдү билбей, маң болуп туруп калдым* ("Ала-Тоо"). *Иштерди иштеп, эми эки айры жолдо маң болгон Манапбай салкын тартып Айнагүлдөн алыстоого аргасыз болду* (Сыдыкбеков).

В.: Маңги баш болуу. *Анын ушу калаада калганын, биротоло эле маңги баш болуп кайыр сурап калганын Асылбек угуп жүргөн* (Абакиров).

МАҢДАЙГА БҮТКӨН. Бар болгон, колунда турган. *Маңдайга бүткөн жалгыз ую бар жарды чал чыгымды кайдан тапсын?* (Элебаев).

В.: Маңдайга жазган. *Маңдайга жазганы ушул, бута да тобо деш керек* ("Кыргызстан маданияты").

МАҢДАЙГА ЖАЗГАНДЫ КӨРҮҮ. Тагдырдын буйругуна моюн сунуу, жазмыш тартуулаганды көрүү. *Маңдайга жазганды көрбөскө чара барбы? - деп Жанкечти абасын сүйөптаяйт* (Осмоналиев).

МАҢДАЙГА ЖАЗЫЛГАН. Тагдыр буюрган, башка келген. *Маңдайыма жазылган ырыскыма топук кыламын* (Осмоналиев).

МАҢДАЙГА ЖАЗУУ. Тагдыр буюруу, башка келүү, туш болуу. *Ажалдуубуз өлөрбүз, Кыдыр алла салганын Маңдайга жазса көрөрбүз* ("Сейтек"). *Эмне, бул коммунаны жеке эле биздин маңдайга жазыптырбы? - деп опурулуп, доо артат* (Ашымбаев).

В.: Маңдайына жазуу. *Толгон немеден ушуну маңдайына жазып койгонун карасаң?* ("Кыргызстан маданияты").

Маңдайына бүтүү. *Экөөнүн маңдайына бүткөн жалгыз кызы чарчап калса, алар зарлабаганда ким зарлайт* (Ашымбаев).

МАҢДАЙ ЖЫЛЫТАРЛЫК. Болор-болбос, аз да болсо көңүл бурарлык, анча-мынча жагымдуу маанай байкалардык, көңүл бурууга арзырлык. *Калем кармаганы кесиптештеринен маңдай жылытарлык сөз укпаган жазуучу да элүүгө чыкканда мактоого бир маарып калат* ("Кыргызстан маданияты"). *Алардын ар бири ийгиликтүү пайдаланып, башка тилдерге которуп жатышы маңдай жылытарлык көрүнүш* ("Кыргызстан маданияты").

МАҢДАЙ СӨӨГҮ КАЙКЫ. Бактысыз, таалайсыз, таалай айтпаган, багы ачылбаган. *Маңдай сөөгүң кайкы экен, Бак-таалайың тайкы экен* ("Манас").

В.: Маңдайы кайкы. - *Шору арылбаган Батийна..! Туулгандан маңдайы кайкы жаралган экен да...* (Сыдыкбеков). *Маңдайым кайкы, ырысым тайкы белем?* (Үмөталиев).

МАҢДАЙ ТЕРИ. Өз эмгеги менен тапкан нерсе, иштеп тапкан акысы, накта эмгегинен жаралган үлүшү. *Алымбектин сары маңка катыны кийген сүлөөсүн ичик, түлкү ичик, илбирс ичиктер шордуулардын маңдай теринен жаралган* (Жантөшев). *Чегирткеевдей патриоттор таман акы, маңдай тери менен он жылдап тапкан каражаттарын бир тыйынына чейин фронт үчүн берип отурат* (Абакиров). *Дыйкан - талыкпаган мээнеткеч, маңдай тери менен күн көргөн булбул* (Бейшеналиев). *Ушу күнү маңдай тери менен тапкан адал насибиңди кажылап жүрөм* (Укаев).

В.: Тырмак тери. *Өпмөк тургай курган атанын тырмак тери тапкан соолук койго алынган сөйкөнү эшикке ыргыткан* (Сыдыкбеков).

МАҢДАЙ ТЕРИ КАЙТУУ. Эмгеги колуна тийүү, эмгегинин үзүрүн көрүү. *Ар бир жерди сарамжалдуулук менен бакканда гана андан маңдай тер кайтат* (Өмүрбаев). *Быйыл күз жаман эмес, маңдай теribиз кайтсансып калды* ("Кыргызстан Туусу").

МАҢДАЙЫ АЧЫК. к. Кабагы ачык.

МАҢДАЙЫ ЖАРЫК. к. Кабагы жарык.

МАҢДАЙЫ ЖАРЫЛУУ. Аябай кубануу, сүйүнүү, жайдарылануу, көңүлү шат болуу. *Эл кубанып турса, биздин да маңдайыбыз жарылып калат* ("Кыргызстан маданияты"). *Ырас, көпчүлүк эл маңдайы жарыла балдарын мектеп-интернатка алып келишти* ("Ленинчил жаш").

МАҢДАЙЫ ЖЫЛЫБОО. к. Чекеси жылыбоо.

МАҢДАЙЫНА ЖАЗУУ. к. Маңдайга жазуу. *Толгон немеден ушуну маңдайына жазып койгонун карасаң?* ("Кыргызстан маданияты").

МАҢДАЙЫНА СЫЙБОО. Буюрбоо, буюрбай калуу. *Ай кагылайын Алтынай ай! Ал биздин маңдайыбызга сыйган жок. Не деген чолпон эле* ("Ала-Тоо"). *Ал да маңдайына сыйбай кетти* (Сыдыкбеков).

МАҢДАЙЫ ТАЙКЫ. Бактысыз, турмуштан жолу болбогон. *Кээ бир маңдайы тайкы кишилерге окшош болбо* (Исмаилов). *Маңдайы тайкы шоркелдейчи* (Осмоналиев).

МАҢЫ ЖАПЫЗ. 1. Кабагы бүркөө, көңүлү ачык эмес.

2. Басмырт, жоош, анча тың эмес. *Аман маңы жапыз болгон менен мал багып, өз оокатына өзү тың* ("Ала-Тоо").

МАСЕЛЕНИ КАБЫРГАСЫНАН КОЮУ. Иштин чечилишин, аткарылышын тездетүү, ыкчамдатуу максатында болор жерин, ток этерин айтуу, чечкиндүү киришип, катуу талап коюу. *Арабыздагы сары сакал Култек абдан чечкиндүү неме эле, бир күнү маселени кабыргасынан койду* (Абдыраманов). *Сессияга маселени кабыргасынан коюп келдим* (Бердикеев). *Болбосоң маселени кабыргасынан коет* (Тойбаев).

В.: Маселени кырынан коюу. *Атайын партиялык жыйналыш чакырып, маселени кырынан коебуз, талкуулайбыз* (Егиналиев). *Ал начальнигине кирип эле маселени кырынан коет* (Жигитов).

МАТ КЫЛУУ. Ооз ача алгыс кылып отургузуп коюу, сөз менен жеңүү. *Ошентип, ал ветврачты мат кылган экен* ("Кыргызстан маданияты").

МАСТАН КЕМПИР. к. Жез кемпир.

МАШБАЛДАК АТУУ. Жан-дили менен кызмат кылуу, өлөр-тирилерине карабай катуу аракеттенүү. *Эчтеке менен иши жок, бига көбүнчө курсагынын тойгону гана эсеп, өз чарбасында машбалдак атып аракеттенет* (Борбиев).

МАШ БОЛУУ. Көңүлүү, чеберчилиги артуу, шамдагайлыкка жетишүү. *Бир паста маш болгон официантка баарын даяр кылды* (Бердикеев).

МЕДЕР ТУТУУ. Ишенүү, жөлөк катары саноо, бел тутуу. *Балдарын медер туткан топуктуудай* (Бейшеналиев). *Көпчүлүк Култашырдын сөзүн медер тутуп ынанды* (Абакиров). *Эжесинин боорум деп жалгыз медер туткан ишеничи Төлөмуш болчу* (Бердикев).

МЕЙИЛ КАДЫР ИШИ. Каалосу, өз эрки, ар кимдин өз ыктыяры. *Адамкерчилик кылсаңар жардам бергиле, мейил кадыр иши* (Бердикеев). *Эч кимди зордоо жок, жөн гана мейил кадыр иши* (Бердикеев).

МЕЙНЕТИНДИ АЛАЙЫН. к. Мээнетинди алайын.

МЕЙМАН КААДАСЫН КЫЛУУ. Жатар алдында сыртка чыгып, бир аз сейилдеп келүү (бул көбүнчө келген конокко төшөк салардан мурда айтылат). *Азыр колу, бутту чоюп, сыртка мейман каадасын кылалы* (Бейшеналиев).

В.: Конок каадасы кылуу. *Биз конок каадасы кылып, сыртта бир аз кобурашып, ары-бери басып жүрдүк* ("Ала-Тоо").

МЕН ДЕСЕҢ. Мени чын эле сыйласаң, мага жан тартып, жакшылык кылайын десең. *Мен десең, досум, бул кылыгыңды жакынкы күндөрдөн баштап таштап жибер* ("Кыргызстан маданияты").

МЕНИН КОЛУМ ЭМЕС, УМАЙ ЭНЕНИН КОЛУ. *дин.* Көбүнчө балдарды эмдеп-домдоодо, аялдарды төрөтүүдө же бир ишти баштоодо "бул умай эненин колу менен иштелип жатат, мындай касиеттүү колдун эми түшсүн, айыгып кетсин, башталган иш ийгиликтүү жакшы аяктасын" деген тилек-каалоо маанисинде айтылат. *Кана, даярсыңарбы, анда баштадым, бул менин колум эмес, умай эненин колу, уч эле бутуп кетсин* ("Кыргызстан маданияты").

МЕНТИНЕН ТАЮУ. 1. Алданкүчтөн кетүү, шайы ооп, начарлап ка-

луу. *Жүзү топуракка окшоп бозоргон Күрүчбектин ментинен тайып калганы көрүнүп турат, уулуна сүйүнө илээлеп басып, үйүнө жетти* (Осмоналиев).

2. Бедели кетүү, кадыр-баркы төмөндөө. *Серкебай бай айыл арасына бастыра албай шагы сынып, ментинен тайыды* (Сыдыкбеков).

МЕРТ БОЛУУ. Өлүү, жарык дүйнө менен коштошуу. *Эчен жандык мерт болуп, тоо койнуна бүлүк жетти* (Медетов). *Наристе баланын жалаң сана-адан, кусадан жүрөк оорусуна чалдыгып мерт болушу өтө аянычтуу экен* ("Кыргызстан маданияты"). *Жайында 20-июнда мерт болбоду беле* (Медетов).

МЕРТ КЫЛУУ. Капысынан, күтүлбөгөн жерден майып кылуу, өлтүрүү. *Келген жоону кетирбес, мерт кылар мерген жери бар. Кыжырына тийгенде, чаар алып мерт кылган* (фольк.). *Анан Шералыны мерт кылды деген кабар тарады* (Абакиров). *Бардык айбанаттарды коркутат, бетташып кармашканын мерт кылат* (Кыдырмышев).

В.: Мент кылуу. *Кезиккенди кент кылган Алышканды мент кылган* ("Сейтек").

МИЗ БАКПОО. Көшөрүп туруп алуу, айтканынан кайтпоо, ийикпөө, кайра жанбоо, эч муюшпоо. *Ысмайылбек миз бакпай, экөөнү качырды* ("Ленинчил жаш"). *Азат бою дүркүрөсө да, эки-үч күндөн бери төгүлгөн кан менен ыза-кордукка уугуп калган эле, миз бакпай кайраттуу турду* (Көчкөнов). *Жаш сулуунун миз бакпаган бул сөздөрү анын жүлүнүнө сайылды* (Көчкөнов).

МИЗДҮҮ КЫЛЫЧКА ТҮШҮҮ. Абдан опурталдуу учурга туш келүү, өтө курч жагдайга кабылуу. *Минтип миздүү кылычка түшүп, ажал менен бетме-бет кармашып, өлбөй келип отурган уулга көңүлү жибиди* (Касымбеков).

МИЗИ КАЙТУУ. Баштагыдай кайрат кыла албай коркуп калуу, жалтануу, батына албоо, анча даай албай, бир аз басаңдай түшүү, мурдагысындай болбой калуу. *Мырзабек баштаган манаптар кердирип, кийимин тонотуп сабатса да мизи кайтпады* (Бейшеналиев). *Жаркынайдын мизи кайтып, ишенер-ишенбесин билбей деңдароо болуп калды* (Абдыраманов). *Ат үстүндөгү чоочундун ырайымы жоктой чамынган сүрүнөн Октордун мизи кайта түшөт* (Осмоналиев).

В.: Мизи кайтарылуу. *Кожокенин мизи кайтарыла түштү* (Сыдыгалиев).

Мизи жапырылуу. *Орундуу айтылган сөзгө жыгылып, бая бакылдап жаткан кишинин мизи жапырыла түштү* ("Ала-Тоо").

Мизи майтарылуу. *Тигилердин түрүн көргөндө калдастап, мизи майтарыла түштү* (Жоошбаев). *Мындай манапка касташуучулардын мизи майтарылып, дос-тааныштар көбөйө баштайт* (Осмоналиев).

Мизи мокоо. *Куру шекшинүүдөн чечкиндүүлүктүн мизи мокоп жатпайбы* ("Ленинчил жаш"). *Сабылып, ачык чыгуудан айбыгып, миздери мокоп титирөөдө* (Бейшеналиев).

Мизи тайгылуу. *Өктөм жеткен өкөө тырчыбыраак, бирок да укктуктуу абазга миздери тайгыла ат үстүнөн кулак төшөштү* (Бейшеналиев).

МИЗИН КАЙТАРУУ. Баш көтөргүс, каршы чыккыс кылып коркутуп коюу, жүрөгүнүн үшүн алуу. *Эл ар кандай жоолордун мизин кайтарып, эл деген наамын ыйык сактап кала алды* (Ш.Үмөталиев). *Анын үстүнө жаш неменин мизин кайтарып коеюн деп ойлоду* (Сыдыгали-

ев). *Катаал учурда каршылашкан топко жалгыз аттанып, душмандын мизин кайтарган көсөлдөр чыгат* (Осмоналиев).

В.: Мизин майтаруу. *Баталашып камынган "жети ата" "бир атанын" чабуулунун мизин майтарып, карсылдашып сабашты* (Бейшеналиев).

МИЛДЕТ КЫЛУУ. Бир нерсеге доомат кылуу, аткарган иши үчүн бир нерсе талап кылып, док урунуу. *Милдет кылып келген жан, Тойдургун деп чалкалар* ("Манас").

МИЛДЕТТҮҮ КОНОК. Колунан келген урмат-сыйын көргөзүү менен атайлап күтүлө турган конок. *Милдеттүү коноктуку оңой эмес, уят болбогудай болгула* ("Ала-Тоо").

МИҢ АЛАКЕТКЕ ТҮШҮРҮҮ. Кыйноо, тынчын алуу, дүрбөлөңгө түшүрүү. *Тыныбек көз боочудай тыңдаган калайыкты миң алакетке түшүрүүдө* (Бейшеналиев).

МИҢ ГҮЛҮНҮН БИРИ АЧЫЛА ЭЛЕК. Али жаш, эч нерсени көрө элек, аркы-беркини абдан түшүнө элек, турмуштук тажрыйбасы аз. *Ага капа болбо, миң гүлүнүн бири ачыла элек, алтын башың аман болсо, ак таңдай булбулдун үнүн нечен угасың* (Абакиров).

В.: Он гүлүнүн бир гүлү ачыла элек. *Бул кыздын он гүлүнүн бир гүлү ачыла элек, ошол себептен ага көп катуу сөз айтпаңыз* ("Ала-Тоо").

МИҢ КЫЛГАН МЕНЕН. Кетсе да, кандай кылса да, деген менен. *Миң кылган менен ичи түткөн эмес экен. Миң кылган менен бир тууган да.*

МИҢ МЕРТЕБЕ ТОБО! Абдан ыраазы, аябай ыраазы болуу маанисинде айтылат. *Аны биздин ырыскыбызга жаратканына миң мертебе тобо!* (Медетов).

В.: Миң мертебе ыраазы. *Ушундай бирөөгө туш болгонуңа миң мертебе ыраазы болосуң* (Медетов).

МИҢ САН. Өтө көп, эң көп, эсеп жеткис, арбын. *Заңгырап катар-катар миң сан үйлөр Салынган ар жеринде эчен-эчен* (Нуркамал). *Баш кошуп миң сан кедей артель болду* (Элебаев).

МИҢ ТОЛГОНУУ. Көп ойлонуу, сар-санаага батуу, ойлонуп көп убаракерчиликке батуу. - *Ата көрү, - деди ичинде миң толгонуп, өзүбектин, кожонун тукуму болбосо* (Абакиров).

МИҢДИН БИРИ. Табылбаган, абдан зарыл, эң керектүү, сейрек учуроочу (көбүнчө дары-дармекке карата). *Кой, эчкинин аксагына марал кулак миңдин бири* (Жантөшев). *Мынчалык аракеттин аркасында шыгын өркүндөткөн идиректүүлөр миңдин биридир* (Бейшеналиев).

МИҢДЕН БИР. Өтө сейрек, аз гана, анда-санда. *Андай сапат азыр миңден бир гана адамда болбосо, андайды табуу кыйын го* ("Ленинчил жаш").

МОЙНУ ЖАР БЕРБӨӨ. Көңүлү келбөө, кежигеси кер тартып иштегиси келбөө, ышынчаактык кылуу. *Кичинесинен кара жумушка кызыкпаса, үдөөсүнө чыга көнүкпөсө кийин өмүрүнчө кара жумушка мойну жар бербейт турбайбы* (Касымбеков). *Менин мойнум ага көп жар бербейт* (Абакиров). *Эмитен минтип эчтекеге мойнуң жар бербей жүрсө, сенден кандай окумуштуу чыгаар экен* (Саатов).

МОЙНУ ЖООН. к. Жоон моюн.

МОЙНУ МЕНЕН ТАРТУУ. Өз кылган кылмышы үчүн өзү жооп берүү, өзү милдеттүү болуу, өз айыбынын азабын тартуу. *Кол менен кылганды моюн менен тартыш керек* (Байтемиров). - *Кара чечекей уулумду набыт кылып, жоокердин баарын кыдырып, өзүң анан качып келгениңди мойнуң менен тартасың* (Көчкөнов).

МОЙНУНА АЛУУ. Кемчилигин, күнөөсүн, кылмышын танбоо, болгонун болгондой айтуу, чынын айтуу. - *Мына эми мойнуңа алдың. Эми болсоң сатып ал ошолорду алдагы байлыгыңа* (Кушубеков). *Чындыкты моюнга алуудан башка арга жок* ("Ала-Тоо")

МОЙНУНА КОЮУ. Кемчилигин, күнөөсүн, кылган кылмышын далилдеп берүү, тана албагыдай кылып далилдөө. - *Асаке, сиздин менин мойнума кое турган эч бир далилиңиз жок* ("Кыргызстан маданияты").

В.: Мойнуна салуу. *Коюн кайтарбай коюп, карышкырга жедиргендеринин баарын мойнуна салды* ("Кыргызстан маданияты").

МОЙНУНА МИНҮҮ. 1. Толук бийлөө, үстөмдүк кылуу, басынтып алуу. *Айылдын абалы жаман. Жокчулук биротоло моюнга минип алды* (Абдукаримов). *Бай-манаптар кедейлердин мойнуна минип, баш көтөргүсүз абалда кармаган* ("Ала-Тоо").

2. Жүк болуу, бирөөгө салмагын салуу, башканын эсебинен күн көрүү. *Ата-эненин мойнуна минип, ошолордун аркасы менен дарданып жүрөт.*

МОЙНУНАН БАЙЛАГАН ИТТЕЙ. Көңүлү келбей, айласыздан, арандан-зорго, күч менен, кыйыктанып жатып деген мааниде колдонулат. *Мойнунан байлаган иттей болуп араң кетти. Мойнунан байлаган иттей болуп эле кыйыгына тартып турат* (Абдукаимов).

В.: Мойнунан байлагандай. *Мунун баарына тең Бермет катышты, бирок катышканы менен мойнунан байлагандай болуп, кыйылып араң эле басып жүрдү* (Абдукаимов).

МОЙНУНА СОРПО ТӨГҮЛҮҮ. Шору катуу, башына кыйынчылык түшүү, айласы кеткен, өтө кыйын абалда калуу. *Обу жок сөз айтып алып, татырлык жооп алгандан кийин, Солтобайдын мойнуна сорпо төгүлгөнсүп туруп калды* ("Ала-Тоо"). *Менин көзүм өткөндөн кийин сенин керилип уктап жаткаңды көрөрмүн, мойнуңа ошондо сорпо төгүлөр* (Кыдырмышев).

МОЙНУНА ТҮШҮҮ. 1. Төлөмөр болуп калуу, төлөп берүүгө милдеттүү болуу. *Мойнуна эки миң акча түшүптүр* ("Ала-Тоо").

2. Мойнуна жүктөлүү, жоопкерчиликтүү болуу. *Эми атам өлгөндө тиричиликтин бардык түйшүгү өз мойнуна түштү* (Абдукаримов).

МОЙНУН СЫНДЫРУУ. к. Шайтан мойнун сындыруу.

МОЛДО БОЛУУ. Тентектиги, шоктугу жоголуп, жоош, момун болуп калуу (көбүнчө балдарга карата). - *Эне, Сапаш молдо болуп калган турбайбы* ("Ленинчил жаш").

В.: Сопу болуу. - *Эй, бийкеч, бат эле сопу болуп калган турбайсызбы!?* ("Чалкан").

МОЮН АЛЫШУУ. Абдан таттуу болуу, аябай ынтымактуу болуу. *Мурда моюн алышып жашаган Насыр менен Күлумдөй жубайлар жок сыяктуу көрүнөр эле* ("Ала-Тоо").

МОЮН БЕРБӨӨ. Баш ийбөө, макул болбоо, жеңилбөө, көңүл бөлбөө. *Ажике жеңем жакшы эле моюн бербей күйөөсү кармаган жеңин жулуп алып Мунабияны көздөй тап коеюн дегичекти Мунабия аны кыжаалат бир карап алгандай болду* (Акматов). *Мурун эле ушул сыяктуу оорунун белгилери белгилүү болгонуна моюн бербей жүрө берген* (Бердикеев).

МОЮНГА АЛУУ. 1. Айыбын, кылган күнөөсүн, жаңылыштыгын танбоо, ырастыгына макул болуу, болгону чын деп айтуу. *Эмесе, Карасуунун казан башында турган шефповарлары ботконун тузун саал*

өткөрүп жиберишкенин моюнга алуу керек ("Чалкан"). *Ыйлаак кемчилигин мойнуна алды* (Байтемиров). *Айтолкунда чындыкты моюнга алуудан башка арга жок* (Каимов).

2. Милдетин алуу, аткарууга милдеттүү болуу. *Кыштын катуу чилдесинде өтө кыйындыкты, оордукту моюнга алып, мал багып, мал өстүрүп жаткан эмгек баатырларына мен ызаат менен карайм* (Баялинов). *Мамырды жүйөөгө келтирүү милдетин да Алтын мойнуна алды* (Байтемиров).

МОЮН СУНУУ. Айтканына, койгон талабына макул болуу, баш ийүү, көнүү, каршылык көрсөтпөө. *Жүйөлүү жоопко Бакы моюн сунат* (Осмоналиев). *Иштен баш тартуу кылмыш катары кабыл алынаарына ишенген Осмонкул бара-бара моюн сунуп калды* (Өгөбаев). *Он жылдык өмүрү бир күндө өтүп кеткендей карылыкка ошол күнү моюн сунду* (Кушбаков).

МОЮН ТАПТЫК КЫЛУУ. Баш ие бербөө, айтканына көнбөй, моюн сунбай коюу. *Айтор, ага Иманов моюн таптык кылып, мүмкүнчүлүк бербей жүргөндөй* (Бейшеналиев).

МОЮН ТОЛГОО. Тил албоо, кежирлик кылып бир нерседен баш тартуу, аткаргысы келбөө. *Сагын моюн толгоп койгону менен бүгүн кузгундан эрте турду* (Осмоналиев). *Алар тиги Кары Тукумдарын, андагы Чонор Баатырын бел тутуп, моюн толгошуп жатышат ко* (Көчкөнов). *Абышка дагы эле моюн толгойт* (Медетов).

МОЙНУ ТОҢДУК КЫЛУУ. к. Тоң моюндук кылуу.

МОЙНУ ТОҢ. к. Тоң моюн.

МӨГӨДӨЙ САЛБЫРОО. Абдан сурануу, аябай өтүнүү. *Мөгөдөй салбырап алдыңа келип отурам, эмне кылсаң, өзүң бил* ("Кыргызстан маданияты").

В.: Мөгөдөй ийилүү. *Сайра жалынып-жалбарып, мөгөдөй ийилип жанында турат* (Сыдыкбеков).

МӨРӨЙҮ ҮСТӨМДӨӨ. Женишке ээ болуу, көтөрүлө түшүү. *Бу саам Касымбек ага кошула ээрчигендери мөрөйү үстөгөндөй көтөрүлдү* (Бейшеналиев). *Калпа мөрөйү үстөмдөгөнүн туйдура болуш агасына компойду* (Бейшеналиев). *Ал улуктарына жакшы көрүнүүгө шыйпаңдап мөрөйү үстөмдөгөндөй мактанган түрү бар* (Бейшеналиев).

МӨӨРӨП КЕТҮҮ. Текке кетүү, куру-бекер өтүү, пайдасыз болуу. *Баса, Омор айткандай, биздин өмүр мөөрөп кеткен экен го* (Сыдыкбеков).

МУЗ ЖҮРӨК. к. Жүрөгү муз.

МУЗ МЕНЕН ТАШ. Абдан муздак, аябай муздак, тоңуп калган. *Ий, колуң муз менен таш болуп калган тура* (Байтемиров). *Таң аткынча бөлмөнүн ичи муз менен таш* ("Советтик Кыргызстан").

МУЗДАГАН САНДАЙ БОЛУУ. Үн катпоо, тоң мамиле кылуу. *Бул муздаган сандай болгон немени кайдан тапкансың* ("Жаштык жарчысы").

МУЗООСУНДА СҮЗДҮРҮҮ. Жаш кезинен, башынан эле моюн сунуп, баш ийип калуу, коркуп жалтак болуп калуу, бел алдырып коюу. *Бардыгы тең музоосунда сүздүргөн акмактар да* (Жантөшев). *Музоосунда сүздүрүп койгон эл колун куушуруп, коюн жетелеп, алдынан тосуп чыкты* ("Ак Мөөр"). *Музоосунда сүздүргөн шоркелдейлер да* (Бейшеналиев).

МУРДУ БАЛТА КЕСПӨӨ. к. Мурдун балта кеспөө.

МУРДУ БҮТҮҮ. Бир нерсеге абдан карк болуу, ашып-ташкан кененчиликте болуу, абдан туйтунуу. *Акча жагынан мурдуң бүттү го?*

МУРДУ ДЕРДЕЕ ТҮШҮҮ. Мактануу, өзүн сыймыктуу сезүү, кубануу. *Чын эле Сабырдын мурду дердее түштү* (Жусупов).

МУРДУМДУ ТУУРА КЕСИП БЕРЕЙИН. Бул чындык, ошондой болоруна шек жок, сөзсүз боло турган нерсе, толук ишеничтүү деген сыяктуу ишендирүү, ынандыруу маанисинде колдонулат. *Кал десе мурдумду туура кесип берейин* ("Чалкан"). *Кайра келбесе, мурдумду туура кесип берейин* ("Ала-Тоо"). *Эгер сенден режиссер чыкса, мурдумду туура кесип берейин* (Борбиев).

МУРДУ МЕНЕН БИР ТИЙҮҮ. Корс эткен, орой мамиле кылуу, кимдир бирөөгө катуу айтып чогоолдук жасоо, корстук кылуу. *Кайнап-кайнап отуруп эле мурдум менен бир тийгенимди билип калам* ("Советтик Кыргызстан"). *Бакырчактын күүлөнүп келип мага мурду менен бир тийгени ошол экен* (Жигитов). *Жар түбүндө тепселип жаткан буурасын көрүп, Казангаптын жанына баткан экен, мурду менен Эдигейге бир тийди* (Айтматов).

В.: Тумшугу менен бир тийүү. *Өзү да айтып күлөт: "тумшугум менен бир тиймемди салыптырмын", – деп* (Абдукаимов).

МУРДУНАН ЖЕТЕЛЕТҮҮ. Бирөөгө толук көз каранды болуу, баш ийүү, бирөөнүн айтканынан чыкпоо, өз алдынча боло албоо. *Анын эмнесине кайгырасың, өзүнүн жамандыгынан мурдунан жетелетип жүрөт* ("Ала-Тоо"). *Өзгөчө өзү хан туруп Нүзүпкө мурдунан жетелетип калгандыгы үчүн эч кечире албады* (Касымбеков). *Карапайым койчулар көптү билет, ошондуктан Абылбек койчуларга мурдунан жетелетип жүрөт* (Жусупов).

МУРДУНАН ЖЕТЕЛӨӨ. Бирөөнү өзүнүн таасирине багындырып, баш ийдирип алуу, көз каранды кылуу, айткан-дегенинен чыкпай турган кылып алуу. *Биринчиден, сени мурдуңан жетелебей өзү коркуп турсун* ("Чалкан").

МУРДУНУН МАҢКАСЫН ААРЧЫЙ АЛБОО. Колунан эч нерсе келбөө, бар мүмкүнчүлүгүнөн ажыроо, эч нерсе кыла албай калуу. *А муногун, андай болгондо мурдунан маңкасын ааарчый албай калат* (Медетов).

В.: Мурдунун богун ааарчый албоо. *– Айтканың акылдуу кеп дечи, бирок балдарың али мурдунун богун ааарчый албайт* (Айтматов).

МУРДУНАН СЕМИРҮҮ. Көөп кетүү, бой көтөрүү, дердейип менменсинүү. *Аба, сиздин оң жагыңыздагы, кер мурут бизди тааныбай, мурдунан семириптир* ("Чалкан").

МУРДУНАН СУУ АГУУ. Кыйналуу, азап чегүү. *Мурдунан суу аккан го, кыязы, бөлөк эл, бөтөн жерде* (Кушубеков).

МУРДУНАН ЭШЕК КУРТУН ТҮШҮРҮҮ. Акесин таанытып, тартипке чакырып коюу. *Шашпа, мурдуңан эшек куртуңду түшүргөндө түшүнөсүң* (Тойбаев).

МУРДУНАН ЭШЕК КУРТУ ТҮШӨ ЭЛЕК. Баштагы абалынан кайта элек, эч жаманчылык, кыйынчылык көрө элек. *Мурдунан эшек курту түшө элек манап намысына чыдабай болушка кордук көрсөтүшү да мүмкүн* (Каимов).

МУРДУНА СУУ ЖЕТҮҮ. к. Тумшугуна суу жетүү.

МУРДУН БАЛТА КЕСПӨӨ. Кенебөө, тоготпоо, камаарап койбоо, капарыны албоо, көңүл бурбоо. *Мурдубузду балта кеспейт, кайгы-капа менен жумушубуз жок* (Убукеев). *Ушуну курап алса болду, көйнөгү жок тери тонун жалаң этине кийип жүрсө мейли мурдун балта кеспей, кымыз уулап, жаңжал издеп, кутуруп чаап жүрмөй* (Касымбеков).

В.: Мурду балта кеспөө. *Бактыгулдун мурду балта кеспейт,*

магдыраган үйкуда (Сыдыкбеков). *Алапайдын мурду балта кеспейт, үзөңгүгө бутун салып, аттанмакчы болгондо жаны кашайган Исмадияр оодара тартып, жакадан алды* (Саатов).

МУРДУН ЖАРУУ. Кандайдыр бир нерсенин жыты мурунга катуу таасир берүү, катуу жыттануу. *Биз үйгө киргенде чыгдан жактан ысталган саба менен ууз кымыздын жыты мурдубузду жарды* ("Кыргызстан маданияты"). *Тер жыттанган үйдүн ичи таза абадан киргендердин мурдун жарып жиберди* (Абдукаимов).

В.: Мурунду жаруу. *Сабыр кара чатырга келгенде балыктын сурсүгөн жыты мурунду жарды* (Жусупов).

МУРДУН КАЙРУУ. Мизин кайтаруу, сестентүү. *Иттин мурдун кайрып койбосо, кутуруп кетпейби?* (Ш. Үмөталиев).

МУРДУН КӨТӨРҮҮ. Кекирейүү, менменсинүү, көпкөлөң тартып чиренген абалда болуу. *Жаман киши ошондой, бат эле жакшылыкты унутуп, мурдун көтөрүп калат* (Абдукаримов). *Анысын Жакиш сезбейт экен мурдун көтөрүп* (Бердикеев). *Жанакы Ишемби деген неме кийинки күндөрдө мурдун көтөрүп эле жаман болуп кетти* (Кыдырмышев).

В.: Мурун көтөрүү. *Ыгы жок мурун көтөргөндүн кереги эмне* (Жантөшев).

МУРДУН ТАЗАЛОО. Эч нерсе билбеген, көрбөгөн киши болуп актанып чыга берүү. *Ал ошентип, мурдун тазалап жөн калмак* ("Ала-Тоо").

МУРДУН ТАРТА АЛБАГАН. 1. Али жаш, кагыла элек, турмуштун өйдө-ылдыйын биле элек, тажрыйбасыз. *Мурдун тарта албаган жаш балдар эмнеге түшүнсүн* ("Ленинчил жаш").

2. Үлдүрөгөн, ымтыраган, жүүнү бош. *Асанбек мурдун тарта албаган неме көрүнөт* ("Ала-Тоо").

В.: Мурдунун суусун тарта албаган. *Тиги мурдунун суусун тарта албаган немелерден өйдө муну окуп алышарын, анан тартынбай каалагандарын айта беришерин ойлоду* ("Ала-Тоо"). *Асылкан кечээ эле мурдунун суусун тарта албай жүргөн неме эмес беле?* (Абдукаимов).

МУРДУН ТЕШКЕН ТОРПОКТОЙ. Айткан-дегенинен чыкпай тургандай, ою менен боло тургандай. *Бир айдын ичинде эле кыз Асектин башын айлантып, мурдун тешкен торпоктой жетелей баштады* (Борбиев).

МУРДУНУН СУУСУН ТАРТА АЛБАГАН. к. Мурдун тарта албаган.

МУРДУН ЧҮЙРҮҮ. Жактырбоо, тенине албоо, тенсинбөө, тоотпоо. *Кесиптештеримдин бирөөн көрө албай, ичим күйөт, экинчилери жактырбай, мурдун чүйүрөт* (Борбиев). *Айтор, ал жай убакта эле көзү көргөндүн баарын жактырбай, мурдун чүйүрүп жүргөнсүйт* (Жигитов).

МУРДУ САЛАНДОО. Жакындоо, чукулдоо. *Кар түшпөгөнү болбосо, кыштын мурду саландап турат* (Ш.Үмөталиев).

МУРУН АЛДЫНАН. к. Мурун учунан.

МУРУНДУ ЖАРУУ. к. Мурдун жаруу.

МУРУН КӨТӨРҮҮ. к. Мурдун көтөрүү.

МУРУНТУГУ БОШ. Токтоло элек, ойноо курак, жаш кез деген мааниде. *Айтор, мурунтугу бош боз баштар мындай турушсун, эр ортону көк ала сакалдарга чейин тигил мактоону кулак түрүп угушат* (Сыдыкбеков).

МУРУН УЧУНАН. Акырын, астыртан, жай гана, угулар-угулбас.

Анан дагы угулар-угулбас куду өзү менен сүйлөшүп жаткандай мурун учунан сүйлөнө кетчү (Мырзаев).

В.: Мурун алдынан. *Мурат ага тике карабай, мурун алдынан күңк этти* (Даникеев).

МУРУТУНАН ЖЫЛМАЮУ. Үн чыгарбай, болор-болбос күлүмсүрөп коюу. *Ал мурутунан жылмайып, эргип койду* (Бейшеналиев). *Карап алып, мурутунан жылмайып койду* (Бердикеев).

МУРУТУНАН КҮЛҮҮ. к. Мыйыгынан күлүү.

МУУНУ БОШОО. Бирөөгө жаны ачып, боору ооруп кейүүдөн улам зээни кейип ыйлагысы келүү, кейиштүү абалга туш келүү, токтоно албай жашып кетүү. *Бирок душман жабалактап турганда, мууну бошоп, муңга батып кетчү эмес* (Бөкөнбаев). *Качыкенин өзү да буулугуп, бүткөн бою калтырак басып, мууну бошоп турду* (Сыдыкбеков).

В.: Муун-жүүнү бошоо. *Алманбайдын муун-жүүнү бошоп кетти* (Сайдуллаев). *Эне сөзүнүн ушул жерине келгенде муун-жүүнү бошоп, тамагын ый бууп калгансыды* (Медетов).

Жүүн-мууну бошоо. *Жолой айласы кетип, жүүн-мууну бошой түшөт* (Өзүбекова).

Муун-жүүнүн бошотуу. *Сай-сөөктү сыздата сүйлөгөн Сайранын сөзү Бейшекенин да муун-жүүнүн бошотуп, зээнин кейитти* (Саатов).

МУУНУ КАЛТЫРОО. 1. Күчү кетүү, күч-кубаты кетип алсыроо, шаймаңы бошоо. *Анын мууну калтырап, кара-тер басты.*

2. Коркуу, калтыраап калуу, калтырак басуу. *Муну ойлосом, ушул күнгө чейин мууным калтырайт* (Абдукаимов).

В.: Муун-мууна тийбөө. *Муун-мууна тийбей калтыроо менен: - Жакшы, - дедим* (Жантөшев).

МУУНУ КАТУУ. Баралына жетүү, күч-кубаты толуу, эр жетүү, чоңоюу. *Букаранын тукуму мууну катып жетилди* (фольк.).

В.: Мууну бекүү. *Мууну бекий элек жаш балдар.*

МУУНУНА КИРҮҮ. Телчигүү, күч кирүү. *Келтенин каарынан кийин Оросул көпкө мууна кире албай шалдырай түштү* (Осмоналиев).

МУУНУНА ТҮШҮҮ. Дене мүчөлөрүнүн баарына тарап, шалдырай түшүп, шайы кетүү (көбүнчө ачка болуп тамак ичкенден кийинки абалга карата). *Асанбектин мууна түшкөн бейм* ("Чалкан").

МҮЙҮЗДҮҮ БОЛОМ ДЕП, КУЛАГЫНАН АЖЫРОО. к. Мүйүз тилейм деп, кулагынан ажыроо.

МҮЙҮЗ ТИЛЕЙМ ДЕП, КУЛАГЫНАН АЖЫРОО. Жок нерсеге жетем деп, колунда барынан ажыроо, куру калуу. *Мүйүз тилейбиз деп барып, кулагыбыздан ажырап калбайлы деп ойлодук* (Бөлөкбаев).

В.: Мүйүздүү болом деп, кулагынан ажыроо. *Бир саатча мурда эле күндүзгай кара, жарашыктуу таралган чачы болгонун, мүйүздүү болом деп, кулагынан ажырап калганын ойлоп, каңырыгы түтөп кетти* ("Ала-Тоо").

МҮЙҮЗҮ ЧЫКПОО. Эч пайда таппоо, артыкча, өзгөчө болуп кетпөө. *Сарандыктан деле мүйүзүбүз чыккан жок* (Каимов). *Жарым саат ашык уктап, мүйүзү чыкпады* ("Советтик Кыргызстан").

МҮНӨЗ ТАМАК. Өтө майлуу, түздуу болбогон женил тамак. *Эптеп мүнөз тамак менен оокат кылып жүрөт* ("Чалкан"). *Мүнөз тамак ичип жүрөт.*

МҮНӨЗҮ ЖЕҢИЛ. Анча токтоо эмес, оор басырык эмес. *Казы - орто бойлуу, чымыр денелүү, мүнөзү женил жигит* (Сыдыгалиев).

В.: Жеңил мүнөз. *Анын жеңил мүнөз экени көрүнүп турат* ("Ленинчил жаш").

МҮНӨЗҮ ООР. Абдан токтоо, салмактуу, салабаттуу, оор басырык. *Мүнөзү оор, салмактуу, табиятынан ушундай жаралган* ("Кыргызстан маданияты").

В.: Оор мүнөз. *Же, ушундай оор мүнөзү үчүн жигит жүрөгүнө жол таап, өзүнө тарта албагандыр* ("Кыргызстан маданияты").

МҮРДӨМГӨ КЕЛБӨӨ. Ошол замат, токтосуз, дароо, тез эле. *Келтек экинчи жолу карышкырдын тумшугуна тийгенде ал мүрдөмгө келбей шалк дей түштү* (Каимов).

МҮРӨКТҮН СУУСУ. 1. Элдик түшүнүк боюнча: өмүрдү, жашоону узартуучу дары суу. *- Сен эмне, мүрөктүн суусун ичтим дейсиңби?*

2. *сүйл.* Ичкилик, арак. *Түрүнө караганда Сатыбек мүрөктүн суусунан кылт этип алгансыйт* ("Кыргызстан маданияты").

МЫДЫР ЭТКЕН. Кыбыраган, кыбыр эткен, көзгө илинген. *Бул чөйрөдө бизден башка мыдыр эткен жан жок* (Элебаев). *Жанында уй мүйүз тартып отургандар түгүл те алыста үндүн жаңырыгы араң жетип турган жердеги эл да мыдыр этишпей сөз тыңшап калышты* (Касымбеков).

МЫЙЫГЫНАН ЖЫЛМАЮУ. **к. Мыйыгынан күлүү.**

МЫЙЫГЫНАН КҮЛҮҮ. Үн чыгарбай, билинер-билинбес жылмаюу, кичине күлүмсүрөө, ууртунан күлкү чыгаруу. *Алардын аңгемесин тыңшап, мыйыгынан күлүп койду* (Абдукаимов). *Жигит Атакелдинин сөзүн төкпөй-чачпай айтып барганда Кырбаш мыйыгынан күлүп койду* (Сыдыгалиев). *Эми Асыл акырын мыйыгынан күлүп, Сулайман менен Сүйүнбайды аңдып калган* (Өгөбаев).

В.: Мурутунан күлүү. *Качканын көрүп Чубактын, Мурутунан күлдү эми* ("Манас"). *Эдиге мурутунан күлүп, оолактай берди* (Осмоналиев).

Мурутунан мулуюу. *Дүр бүктөлүү кагазды шар ача:"жайыраак барабыз, күт" деген кыска сөздү окуп, мурутунан мулуйду* (Бейшеналиев).

Мыйыгынан жылмаюу. *Ал мыйыгынан жылмайып, деле шашпаган кыязда бара жатты* ("Чалкан"). *- Болот экен го, - деп өз алдынча .Кошбаев мыйыгынан жылмайып баратты* ("Кыргызстан маданияты").

Мыкыйынан күлүү. *- Жок, укан эмесмин, - деди Тообай мыкыйынан күлүп* (Кыдырмышев).

МЫК ЧЕГЕР. Мыкты, кыйын, билерман, билгич. *Эки жаат болуп ордо атышкандардын бир тарабынын мык чегери, - Асанкан* ("Чалкан").

МЫЛТЫКТЫН ООЗУНДА, КЫЛЫЧТЫН МИЗИНДЕ. Абдан опурталдуу, өтө коркунучтуу, өлүм менен ажал арбашкан жерде деген мааниде колдонулат. *Мына ушул Чал дайыма мылтыктын оозунда, кылычтын мизинде жүрүп, жоокерчилик заманда бир катар аты чыгат* (Ш.Үмөталиев).

МЫНА КЕЛЕТ, АНА КЕЛЕТ. Азыр, көп узабай эле, кыска мөөнөттүн ичинде деген мааниде колдонулат. *Мына келет, ана келет менен аллеядан ары-бери басып жүрө берип, убакыттын далайын өткөрдүм* (Саатов).

МЫШ БОЛУУ. Катуу уятка калуу, шылдың болуу. *Унутулгус иш болуп, Урушам деген Коңурбай Өзү келип мыш болуп* ("Манас"). *- Ырдап жиберсең, кызы экөө мыш болуп калсын, - деп көзүн кысты* (Осмоналиев). *Ошондо мыйыгынан күлгөн эр-*

кектер мыш болуп, камчылары менен сандарын чаап, туура бастырышты (Жусупов).

МЫШ КЫЛУУ. Катуу сындыруу, шылдың кылуу, уятка калтыруу. *Азырынча сасык бай кайын атасы менен куу чирен кемчонтой эрин мыш кылып, Үрпукандын даңазасы жайыла берди* (Бейшеналиев). *Биздин жаңы апабыз алардын сазайын колуна берди бейм, иттин гана арткы шыйрагындай мыш кылды* (Борбиев). *Улакчылардын бардыгын мыш кылып, кош дөбөнү үч айландырып келип, Көй-Кашканын алдына таштады* (Көчкөнов).

МЫШЫК БАСЫШКА САЛУУ. Акырын, жай, эч шек алдырбай басуу, жүрүү деген мааниде айтылат. *Анан шырп алдырбай, мышык басышка салып, чоп алачыктын ичин карады* (Саатов).

МЫШЫК БОЛУУ. Коркуу, жүрөгү түшүү. *Бирок, Шертайдын бир жакшы жери - мышык болуп калган күндө да жакшылыгын эч бир тууганынан аябайт* (Бердикеев). *- А-а?! Мышык болуп калат экенсиң го, мышык болуп* (Касымбеков). *Жолумдан жолборс чыкса, мышык болбой кантейин, Осоке?..* (Касымбеков).

МЫШЫК СОПУ. Кандайдыр бир жагымсыз, былыктуу ишти иштеп коюп билмексен, көрмөксөн болгон анткор, арамза. *Эч жерге батпай шумдук болгон неме айылга көчүгү батканча мышык сопу болоюн деген го деп, анын сыпайыкерчилигине ишенишпеди* (Каимов).

МЫШЫК-ЧЫЧКАН ОЙНОТУУ. Туура эмес мамиле жасоо, шылдыңдоо, нечен алакеттен өткөрүү. *Бул эмне, мени мышык-чычкан ойнотот* (Казакбаев).

МЭЭГЕ ЧАЙ КАЙНАТУУ. к. Мээсине чай кайнатуу.

МЭЭ ЖЕТПӨӨ. Түшүнбөө, биле албоо. *Оймо-чиймелерине мээ жетпейт, чаташкан кооз килемдер* (Осмоналиев).

МЭЭ КАЙНОО. Абдан ысуу, өтө ысык болуу. *Мээ кайнап, тилдер кургап, күндөр ысып* (Бөкөнбаев).

В.: Мээ сызгырылуу. *Керимсел куйкаланган талаа үстүндө аптап лапылдап мээ сызгырылат* ("Ала-Тоо").

МЭЭ КЫЛУУ. Маңызданып, эзмелеп сүйлөй берип тажатуу, башын айландыруу. *Бир айткан сөзүн эки айтып, Дарданбайды мээ кылды* (Тоголок Молдо). *Сүйлөй берип мени мээ кылып жиберди.*

В.: Мээни ачытуу. *Мээни ачыта турган маңыз адам эле* (Жантөшев).

МЭЭНЕТИНДИ АЛАЙЫН! Айланайын деген сыяктуу жалынуу маанисинде колдонулат. *... Жылдызкан, чарчаган жоксуңбу, ыя? Үлүрөйгөн мээнетиңди алайын* (Байтемиров). *- О, айланайындар! - Мээнетиңди алайындар! Чоңойдуңарбы, - дешип Сурма менен Кадыр неберелерин өбүштү* (Жантөшв). *Ошент, мээнетиңди алайын, өзүңдүн эсиң бар эмеспи* (Тойбаев).

В.: Мээнет кетейин. *Мээнет кетейин, эмне болду сага?!* ("Ала-Тоо").

Мейнетиңди алайын. *Мейнетиңерди алайындарым! - деп өзүнчө кобурады* ("Чалкан").

МЭЭРИН ТӨГҮҮ. Ичи эзилүү, жакшы көрүү, сүйкүмдү мамиле жасоо. *Кайкыдагы чоколок таштын жанында турган кызга мээрин төгө карап койду* (Медетов).

МЭЭРИ ТҮШҮҮ. Жакшы көрүү, жактыруу, сүйүп калуу. *Алымбек датка али бир ооз сөз айтпай отуруп, бул адамга мээри түшүп, ичи жылып калды* (Касымбеков).

МЭЭР ЧӨП. Элдик ишеним боюнча: бирөөнү өзүнө тез тарта тургандай касиет. *Деги, Чаке, ушу сен-*

де мээр чөп бар (Сыдыкбеков). *Айтор, байбиче экөөңөрдүн ортодоңордо кандай мээр чөп бар экенине көзүм жетпей койду* (Сыдыкбеков).

МЭЭСИ АЙЛАНУУ. 1. Акылынан айнып калуу, алжып калуу. *- Мээси айланып калган окшойт, карасаң...* ("Ленинчил жаш").

2. к Башы айлануу.

3. Өзүнчө бир чечимге келе албай башы маң болуу, эмне кылаарын билбей калуу. *- Эжеке, сиздин сурооңузга мээси айланып турат* ("Кыргызстан пионери").

В.: Мээси айнуу. *Мээси айныган чал.*

Мээси катуу. *Доочу келсе күнүгө, Мээң катат каңгырап* (Токтогул).

Мээси шишүү. *Мээм шишиди да калды.*

МЭЭСИ АЧУУ. Эмне кылаарын биле албоо, баш-аягын таппай маң болуу. *Жамалбек оюна келгенин айта берсе, кишинин мээси ачыйт* ("Чалкан").

МЭЭСИ БӨКСӨ. Акылы тайкы, кем акыл. *-Э-эй, мээси бөксө айбан! - дейт ал* (Осмоналиев). *Мээси бөксө болгону менен, денеси чың, ишкер эле* ("Ала-Тоо").

МЭЭСИ БӨКСӨРҮҮ. Акыл-эси баштагыдай болбой кем акыл боло баштоо (көбүнчө карылыгы жеткен, алжый баштаган адамдарга карата). *Анын дагы мээси меникиндей бөксөргөн тура* ("Кыргызстан маданияты").

МЭЭСИ ЖЕТПӨӨ. Түшүнбөө, баамдай албоо. *Окуу колумдан келбейт, Сыдыке, мээм жетпейт* (Бердикеев).

МЭЭСИ КЕҢГИРӨӨ. Бир нерсени андай албоо, ага акылы жетпөө. *Аздан соң мээси кеңгирип, башы айланып кетти* (Укаев).

МЭЭСИНЕ МАЙ КАЙНАТУУ. к. Башына май кайнатуу.

МЭЭСИНЕ ЧАЙ КАЙНАТУУ. к. Башына май кайнатуу.

МЭЭСИН ЧАГУУ. 1. Катуу кордук көрсөтүү, кыйноо. *Далайлардын мээсин чаккан канкор басмачы акыры колго түштү* (Жоошбаев).

2. Бир нерсени кайта-кайта айта берип, жемелей берип тажатуу. *Элебес баягы көнүмүш көр жемесине салып, толуп жаткан бир демелерди айтып, мээмди чагып жатат* (Элебаев).

В.: Мээсин эзүү. *Анан "ууру кылба, ушак сүйлөбө" деп акылдуусунуп, аялынын мээсин эзгендер да далай* (Бердикеев).

МЭЭСИ ТУНУУ. Бака-шакадан, уу-дуудан башы ооруп кеңгирөө. *-Эй, кудай жалгагыр, болдучу, мээм тунуп кетти* (Бердикеев).

Н

НААЛАТ КЕЛТИРҮҮ. Сөз тийгизүү, уят кылуу. *Чоң кырсыкка учурабай, ата наамына наалат келтирбей жүрсө эле чоң болор эле* (Медетов).

НААР АЛБОО. Тамак ичпөө, эч нерсе жебөө, ооз тийбөө. *Бүгүн эртеден бери наар алганыбыз жок* (Элебаев).

НАЗАРЫ АЧ. Мээримсиз, ач көз, нысапсыз. *Жалган дүйнө! Энеден ажыраган бала назары ач болот белем* (Осмоналиев). *Байдын уулу назары ач, ыймандуу киши андан кач* (макал).

НАЗАРЫН СЫНДЫРУУ. Көңүлүн калтыруу, шагын сындыруу, уят кылуу. *Талоонго алган жеңжаатынын назарын сындырып, томсорткондо Бошкой аны алкайбы?...* (Бейшеналиев). *Ичине кир албай, кишиге жүрөгүн ачып, боорукер өскөн баланын назарын сындырып коер бекен* (Өгөбаев).

НАЗАРЫ СЫНУУ. Көңүлү калуу, шагы сынуу, көөнү калуу. *Ошондо жаман назарың сынат экен* (Бердикеев). *Анысына ырахмат укпай, назары сынып кайтканын түйду* (Медетов). *Шайлоодо жыгылган Ырысбектин назары сынып, айланадагылардын баары көзүнө душмансып, шөмтүрөй түштү* (Өгөбаев).

НАЗАРЫ ТҮШҮҮ. 1. Көңүлү түшүү, жакшы көрүү, сезими пайда болуу. *Ушу кымгуутта Зарипанын сулуулугуна Эдигейдин назары түштү* (Айтматов).

2. Көңүлү чөгүү, уят болуу. *Карыя алдында назарым түшүп, алсыз болдум* (Жусупов).

НАЗ ТАШТОО. Кылыктана, өтө жайдары мамиле жасоо. *- Келе, алдагы далдаң кулагыңды чоеюн! - деп наз таштады* (Ш.Үмөталиев).

НАЙЗА БОЙЛОБОО. Эч нерсе тең келбөө. *Найза бойлобой турган иштерди жасаптыр. Найза бойлобой турган сөздөрдү айтат.*

НАЙЗАНЫН УЧУНДА, КЫЛЫЧТЫН МИЗИНДЕ. Абдан кыйын кырдаалда, өтө опурталдуу учурда. *Алар менен найзанын учунда, кылычтын мизинде беттешебиз* (Бейшеналиев).

НАМАЗЫ КАЗА БОЛУУ. *дин.* Намаздын өз убагында окулбай, орундалбай калышы же кечиктирилип окулушу.

В.: Намазы бузулуу. *Керек Султанга бурула карай салды эле, тиги намазы бузулган молдодой жыйрыла түштү* (Егиналиев).

НАМАЗЫН ОКУТУУ. Жазасын берүү, катуу жазалоо, сазайын берүү. *Эсир күбүрөп кыжынат: - Ошолордун ташы эле кулай береби дайыма?! Шашпасын, намазын окутармын* (Осмоналиев).

НАМЫСТЫ КОЛДОН ТАЙДЫРУУ. Жеңилип калуу, уят болуп калуу. *Ушунча журттун арасында агасы маскара болуп, намысты колдон тайдырганына акын абдан капа болду, кейиди* (Бейшеналиев).

В.: Намысты колдон чыгаруу. *Бошкой ырчы жеңилип, намысты колдон чыгарганына Касымбек кыжына өкүнгөндөй ичинен катуу күрсүндү* (Бейшеналиев).

Намысты колдон кетирүү. *Намысты колдон кетирип, маскара болгуча, өч алуунун амалын ойлоо керек, - деп, катуу кекенди* (Осмоналиев).

НАМЫСЫНА КАМЧЫ ТИЙҮҮ. Сезимине доо кетүү, ызаланып, сынып калуу. *Кыз өлсө "теңине алба-*

гандыктан болду" деген чыгат да, күйөө бала тараптагылардын намысына камчы тиет (Осмоналиев).

НАМЫСЫН КОЛГО АЛУУ. Өз абийирин, беделин сактоо, жеңишке ээ болуу. *Намысын колго алууну көздөгөн чекир өңүнүн каны качып, тиш салчу жырткычтай ызырынып, эч кимге сыр айтпай бешимде атканды* (Осмоналиев).

НАМЫСЫ ОЙГОНУУ. Арына келүү, сезими козголуу. *Намыстары ойгонуп, кандары кайнап, жандарын үрөшөт* (Абакиров).

НАН БОЛУУ. Жалпаюу, былчыюу, былчыйып калуу. *Бүткөн бойдун баарысы кадимкидей нан болуп* ("Манас").

НАН КАРМАШУУ. Антташуу, убадалашуу, бири-бирине сөз берүү. *Ошентип бул экөө Тазабектин көзүн кандай тазалоо керек деген бүтүмгө келип, арак ичишип, акырында нан кармашып, аттанышкан* (Мавлянов).

НАН УРСУН! 1. Чындыгына ишендирүү, ынандыруу маанисинде колдонулат. *Нан урсун! чын айтам. Көрсө алардын обу жок тамашасы, куудулданышы экен* (Медетов).

2. Көбүнчө каргоо, жек көрүү маанисинде колдонулат. - *Аны да ыраа көрбөй тебелетип таштадың. Нан урсун! - деди* (Өгөбаев).

НАПСИСИН АГЫТУУ. Ач көздүк кылуу, сугалактык кылуу. *Калың, жеңкетай жебедик деп напсисин агытып жаткан жалгыз ушу унутчак жеңем экен* (Тойбаев).

В.: Нысабын агытуу. *Бир өзөндүн дайрасын соолто жутсак да тойбочудай нысабыбызды агытуудабыз* (Медетов).

НАР КЕСКЕН. Абдан курч (кылычка карата). *Уста менен дос болсоң, нар кескенин аларсың (макал).*

НАРЫ БАРЫП, БЕРИ КЕЛҮҮ. Өтө кыйналуу, катуу оорудан кайра тарту, өлүмдөн калуу. *Аялдын бир ажалы төрөт дешет экен, демек аял кыйналып: нары барып, бери келет го?* (Абдукаимов).

НАРЫДАН БЕРИ. к. Арыдан бери.

НАСПАЙ АТЫМГА. Бир азга, бир саамга, анчалык узак эмес. *Аман дымып, наспай атымга унчукпай, чар тарапка суктанып карап турду* (Бердикеев). *Зулайка наспай атым убакыт өтпөй операция столунун үстүндө жатты* (Бердикеев).

НЕ БАР, НЕ ЖОК. Эмне болот, кандай болот, билип болбойт деген сыяктуу алдын ала кам көрүү маанисинде. *Көп жол басасыңар, согушка киресиңер: не бар, не жок, жеп ал, садага болоюн* (Абдукаимов). *Аялынын оор абалынын жашырганын түшүнүп, не бар, не жок деп айлынан келген жеңил машинаны дайындап койду* (Сыдыгалиев).

НЕЗ БОЛУУ. Дал болуу, жалдырап, эмне кыларын билбей калуу. *Нез боло түшкөн Үпөл тамдын сырткы эшигинин ачкычын араң тартты* (Бердикеев). *Алтыбайдын акылы кетип нез болуп* ("Эр Табылды").

В.: Нес болуу. *Барсам кабинетинде жалгыз отуруптур, нес болуп катып калыптыр* (Бердикеев).

НЕРВГЕ ОЙНОО. Жинин келтирүү, чыдамын кетирип, кычыгына тие берүү. *Батима энтигип, тойдум, ушундай нервге ойногон ичкич эрдин барынан жогу! Жолой жок болсо доочу жок, нервим тынч! Сатам!* (Ж. Өзүбекова).

В.: Нервге тийүү. *Апал ого бетер нервине тийип, ой, сенин алкаш эриң кимге керек, саталбайсың!* (Өзүбекова).

Нервди бузуу. *Бирок, андай коркунучтуу эч нерсе болуп өтпөсө да, ошол ушак-айындар канча нервди бузбады дейсиз* ("Советтик Кыргызстан").

НИЕТИ АК. Ою тунук, кишиге жамандыгы жок, арамдык ойлобогон. *Ниети ак, пейли дурус кишилер дайыма ушундай болот* (Саатов).

НИЕТИ БУЗУК. к. Кара ниет.

НИЕТИ КАРАЮУ. Пейили бузулуу, оюна жамандык келүү, жаман ой пайда болуу. *"Ит ач болсо ээсинин этин жейт, задисин карачы", - деди ниети карайып* (Касымбеков). *"Карачы, катынга чаргытканын карачы?!" деп, ниети карайып, тилмеч кабагын үйрүп ойлонуп кетти* (Касымбеков).

НИЕТИ ЧАППОО. к. Пейли чаппоо.

НИКЕ КЫЮУ. Үйлөнүшкөндүгүн, баш кошкондугун үрп-адатка ылайык тууралап коюу, ырастоо.

НИКЕСИ БУЗУЛБАЙТ. Эч зыянга учурабайт, эч нерсе болбойт. *Күтө турса, никеси бузулбайт, айта бар* ("Чалкан").

НЫСАБЫН АГЫТУУ. к. Напсисин агытуу.

О

ОБОДОЮ СООЛУУ. Абдан ачкорок, өтө сугалак болуп, тамактан көзү өтүп калуу, тамакка үзүлүп түшүү. *Күндөрдүн биринде Мусуралы калпа чакыртты. Ал эң ободою соолуп, кендири кесилген Оросулдун курсагын тойгузду, жаңы кийинтти* (Осмоналиев).

ОБОРУ АЧЫЛУУ. 1. Ачкорок болуп, аябай тамак ичкиси келип калуу. *...Ачылган оборду, тызылдаган ичти чүйгүн ысылык, кургак даам менен бурдай басты* (Бейшеналиев). *Алардын сыртынан көзөмөлдөгөндөр, оборлору ачылып, ...эт көтөрүп бараткан жигиттерге... жардамдаша кетишет* (Аалы).

2. Алкы бузулуу, алдым-жуттум болуу, бир нерсени көп алгысы келип, алсам-жутсам деп эле калуу. *...Эсирген Калпанын обору бара-бара ачыла баштады* (Бейшеналиев).

О ДҮЙНӨ КЕТҮҮ. Өлүү, көз жумуу, дүйнөдөн кайтуу, көзү өтүү. *Бопун онунчуну бүтүп, "мына эми окууга жөнөймүн" деп турганда атасы о дүйнө кетип, ал жылы шарт болбой калды* (Медетов). *Экөөңөрдүн бирге жашай турган күнүңөр түгөнгөн экен, эриң о дүйнө кетти* (Мавлянов).

В.: О дүйнө сапар тартуу. *Андан бир-эки ай өтпөй 36 жашында о дүйнө сапар тартты* ("Советтик Кыргызстан").

Оо дүйнөгө сапар чегүү. *Алардын бирөө оо дүйнөгө сапар чеккендиги жөнүндө кабар келди* (Абакиров).

О, ЖОЛУҢ БОЛГУР! Адамдын натуура жүрүм-туруму, чекилик иш жасагандыгы үчүн нааразы болуу, жеме оодаруу маанисинде колдонулат. *О, жолуң болгур, кой антпе! Кантет? Ошенткен да болчу беле?!* (Медетов).

ОЙ-БОЮНА КОЙБОО. Акидей асылуу, эркине, макулдугуна карабоо. *Тигинин ой-боюна койбой алмак-салмак жалынып-жалбарып жатышып, бир кайыкты жарым саатка сурап алышпайбы?* (Мавлянов). *Ал экөөбүз Тозордун ой-боюна койбой жатып жөнөтүп жибердик* (Эшмамбетов). *Жолдо жакшы санаалашы жолугуп, ой-боюна койбой үйүнө алып келип коноктойт* ("Кыргызстан маданияты").

ОЙДУ ОМКОРУП, ТООНУ ТОМКОРУУ. Көп жумуш аткаруу, абдан катуу иштөө, таш-талканын чыгаруу. *Чындасак, ойду омкоруп, тоону томкоробуз* ("Кыргызстан аялдары"). *Мына ойду омкоруп, тоону томкоруп жүргөн кезеги* (Кыдырмышев). *Өзүнчө ойду омкоруп, тоону томкоруп, ... көтөрүңкү ишенимде келген Кожон, ...артына шарт бурулуп, кароолчу болуп иштеген гидрометстанциясы тарапты көздөй бет алып жүрүп кетти* (Абдыраманов).

ОЙДУ-ТООНУ АЙТУУ. Баш-аягы жок, маанисиз сөздөрдү сүйлөө, ар кайсынын башын бир айтып дөөдүрөй берүү. *Ойду-тоону айтпай, ток этер жерин айтчы.*

В.: Ойду-тоону оттоо. *Ойду-тоону оттой берет.*

ОЙЛОСО ОЮНА, УКТАСА ТҮШҮНӨ КИРБӨӨ. Иштин, окуянын жөнү мындай болорун такыр күтпөө, күтүлбөгөн жерден башкача болуп кетүү. *Башка бирөө менен жүрүп кетет деп Күкүндүн ойлосо оюна, уктаса түшүнө кирбей турган* (Борбиев).

ОЙМОК БООЧ САЛУУ. Башкаларга көрсөтпөй, байкатпай чымчуу, уяткаруу максатында чымчып алуу. *Энеси оймок booч салып калды.*

ОЙМОК ООЗ. Оозу кичинекей, бөйтөйгөн (көбүнчө кыздарга, алардын сулуулук сапатына карата айтылат). *Оймок ооз, бото көз Кыздары сулуу кыргыздын* (Осмонкул). *Ордунан турду буралып, Оймок ооз, калем каш* ("Курманбек").

ОЙМОКЧОНГО ПИР БОЛУУ. Аял затына ыйык көрүнүү. *Семетейиң көз жумса: Оймокчонго пир болгон, ордолуу журтка дүң болгон* (Көчкөнов).

ОЙРОН БОЛУУ. 1. Көзү өтүү, жок болуу, өлүү. *Ал байкуш жаш кезинде ойрон болду.*

2. Талкалануу, кыйроо, бүлгүнгө учуроо. *Отун алып от жактың, Ойрон болуп кой бактың* (фольк.). *Басмачылар ойрон болду.*

В.: Ойрону чыгуу. *Тек, биз мыктылар барсак, ордонун зынданына салып ойронубузду чыгарбасын деп чочулашты* (Абакиров).

ОЙРОТТО ЖОК. Тендешсиз, баа жеткис, эң мыкты. *Омурткасы он кула, Ойротто жок чоң кула* ("Семетей").

ОЙ ТАБЫШУУ. Бир пикирге келүү, ойлору төп келүү, көз караштары бирдей болуу. *Ооба, аны менен оту күйүшуп, ой табышкан жок* (Егиналиев).

ОЙТ БЕРҮҮ. 1. Буйт берүү, жалт бурулуп карматпай качып кетүү. *Апасы келип сермей бererде Сатыкул ойт берди* (Касымбеков). *Сур ат ойт берип кошкурганда, Нур акең так, так! - деди* (Аалы).

2. Кандайдыр бир окуядан, иштен аргасын таап чыга берүү. *Бул окуяга катышпаган оңдур дегенсип, Ысмайыл ойт берип чыга берди* ("Ленинчил жаш").

ОЙ ТОЛГОО. Жүрөгүн өйүп, абдан катуу ойлонуп жүргөн ниет, ички сезим. *Ошондон улам акындын ой толгоосу тагдырдын утурумдук күчү кимде, түбөлүктүү күч кимде экендигин... чакмактоодо* (Бейшеналиев). *Кабырылган ой толгоосун зорго муунай күрсүндү* (Бейшеналиев).

ОК АТТАТУУ. *этн.* Атылган ок денесинде калган кишинин үстүнөн күнөөсүз аялды аттатуу (элдин ишеними боюнча мындай учурда аял күйөсүнө карата таза, ак жүрсө, ала жип аттабаган болсо, ок түшүп калат деген түшүнүк болгон). *Алып келгин Чүрөктү, ок аттатып калалык* ("Семетей").

ОК ЖАҢЫЛУУ. Ок тийүү, жарадар болуу. *Менин оң жаккы балтырыма ок жаңылды* ("Ала-Тоо"). *Неси болсо да үч жашар балага ок жаңылганы жумушчулардын жүрөгүн сыздатты* (Акматов). *Ак падышанын куралдуу желдеттери ашууну тосуп, самсыган элди чекесинен атып киргенде, Айжамалга ок жаңылды* (Саатов).

ОК ЖЕДИРҮҮ. Ок менен атып өлтүрүү, окко учуруу. *...Тетиги тайкашкачан кутурган Шеримбектин өзүнө гана ок жедирип үстөмөндөтөт* (Бейшеналиев).

ОККО УЧУУ. Октон ажалы жетүү, ок тийип өлүү. *Атасы Айткулу үркүндө окко учкан, энеси Батма кече жакында, Кытай жеринде өлдү* (Баялинов). *...Жалгыз уулум согушта окко учпаса, ...мен силердей токойдун жапан дөдөйлөрүнө кор болот белем?* (Айтматов). *Темир окко учкан күнү Ташкендин алдында элек* (Касымбеков).

ОК ООЗУНА! Суук кабарды, жаман сөздү укканда чочуп кетип, "андай болбойт", "андай дебе, андай болушу мүмкүн эмес деген сыяктуу ук-

унутпа деген мааниде. *Оң кулагың менен да ук, сол кулагың менен да ук, Бузук дайыма эле бузук* (Шүкүрбеков). *Калайык калк?! Оң кулагыңар, сол кулагыңар менен укку-ла!* (Тойбаев). *Муну оң кулагың менен да, сол кулагың менен да ук, түшүнүктүүбү!* (М.Абакиров).

ОҢОЙ ООКАТ. Мандай тер менен табылбаган, женил. *Митайымдык кылуу, куулануу, ууру кылуу, оңой ооката берилүү - чабалдыктын белгиси* (Медетов).

ОҢ ТАППАГАНДАЙ. Бир топ, бир кыйла өлчөмдө. *Оң таппагандай көп жүк экен.*

ООЗ АЙЫБЫ. Сөзүнөн жаңылып же бирөөгө тил тийгизип, шагын сындырып, уят кылып койгондугу үчүн тарткан айып, жаза. *Илгери ата-баба салтында ооз айыбы үчун жаза катуу болгон. Ооз айыбыңызды тарта элегиңизде, сөзүңүздү кайра алыңыз* (Бейшеналиев). *Карган томаяк ооз айыбын тартып, өз жеринен топурак буюрбай калсын* (Бейшеналиев).

ООЗ АПЫРТМА. Көтөрүп, кошуп айтма, өтө көтөрө чалма, ашыкча мактап жиберме. *Менин ушундай ооз апырtмам бар* (Абдукаимов).

В.: Ооз көптүрмө. *Ушундай жерде ооз көптүрмөнун кереги эмне, - деп энем аларды тыйган болду* ("Аса-ба")

ООЗ АЧА АЛБОО. Жооп таппоо, жообун табууга чамасы келбөө. *...Сүйүктүү кайним-ай, сен эмне деп турасың, - деп акырын айтса да, оозун ача албай каларын билди* ("Ала-Тоо").

ООЗ АЧКЫС КЫЛУУ. Экинчи сүйлөгүс, баш көтөргүс кылуу. *Жалий катуу кагып, ооз ачкыс кылууга ыкыстап токтоду* (Бейшеналиев).

ООЗ АЧУУ. Орозосун ачуу, рамазан айында жарык чыккандан күн батканга чейин тамак ичпей, кечинде убагы келгенде тамак ичүү. *Апам ооз ачууга жаңы эле отурган.*

ООЗ АЧПОО. Сүйлөбөө, унчукпоо, эч нерсе айтпоо. *Абдил карыя менен жаңы келинден башкасы лам ооз ачышкан жок* (Алыбаев). *Энем экөөбуз ооз ачпай, ары-бери айланып жүрдүк* ("Кыргызстан маданияты"). *...Иштеги кемчиликтер жөнүндө ооз ачпоо кандай олуттуу кесепеттерге алып келиши мүмкүн экендигин көрсөтүп отурат* ("Советтик Кыргызстан").

ООЗ АЧЫРБОО. Сүйлөтпөө, сүйлөөгө мүмкүнчүлүк бербөө. *Анын ушул сөзу көптөн бери жүрөгүн зилдетип, акыры аны ооз ачырбай, мокотуп келген кеселдин өзүнө окшоду* (Ашымбаев). *Андан башка айланын жоктугу ооз ачырбай, кимдин да болсо демин кесип тунжуратты* (Касымбеков).

ООЗ АЧЫП ӨПКӨН, КӨЗ АЧЫП КӨРГӨН. Биринчи төрөлгөн тун бала же эң биринчи келген келин деген мааниде. *Ооз ачып өпкөн, көз ачып көргөн балам сен эмес белең* ("Ала-Тоо").

ООЗ БАСЫРЫК. Жашырын сырды же бир нерсенин дайынын башка бирөөгө билгизбөө, чыгарбоо, жаап-жашырып коюу үчүн бериле турган же берилген баалуу буюм, нерсе, пара. *Тигил миң башы менен старчынга, элүү башыларга берилген ооз басырыкты эмне дейсиң* (Абдукаримов). *Ко-ош мырза! Убадаң боюнча ооз басырыкты төлө* (Осмоналиев). *Азырынча колуктунун ооз басырыгына Манас менен Каныкей аралашкан окуяларды ала туралычы* (Бейшеналиев).

ООЗ БЕКИТҮҮ. Орозо мезгилинде орозонун шартына ылайык эртен мененки таң куланөөк салган убактан кеч күүгүмгө чейин тамак ичпөө. *Уул, келининин айтканына болбостон, чал*

менен кемпир ооз бекитип алышты ("Ала-Тоо").

ООЗГО АЛАРЛЫК. Бир нерсеге татырлык, арзырлык. *Оозго аларлык иш кылган жок. Оозго аларлык деле кеп айта алган жок*

ООЗГО АЛГЫС. Айтууга мүмкүн болбогон, айтуудан уяла турган, абдан уяттуу, ыплас. *Оозунан ак ит кирип, сары ит чыгып, оозго алгыс сөз сүйлөдү.*

ООЗГО АЛЫНБОО. Катардан чыгуу, эскерилбөө, кошула албоо. *Ошол күндөн баштап оозго алынбай Жангечти катардан чыгат* (Осмоналиев).

ООЗГО АЛЫНУУ. к. Оозго кирүү.

ООЗГО БАТПАС СӨЗ АЙТУУ. Ашкере, ашыкча, көтөрө чалып сүйлөө. *Ошондо Канат тарабындагылардын бирөө "оозго батпас сөздү айтып" турганын кара!* (Ш.Үмөталиев).

ООЗГО ИЛИНҮҮ. к. Оозго кирүү.

ООЗГО КИРҮҮ. Өзүнүн жакшы сапаттары, адамгерчилиги менен элге белгилүү болуп, эл оозунда айтыла баштоо. *Нүзүлтүн даңкы бүткүл Таласка жайылды, ага кошумча өзүнүн түз сөздүүлүгү, сыпаачылыгы менен оозго кирип, элге алынып, мырза атыгып, күндөн күнгө кадыры артты, досу, курдашы, санаалашы көбөйдү* (Касымбеков). *Тунгуч аш-тойго барып балбанга түшүп, ошондон оозго кирет* (Осмоналиев). *Асанбек оозго кирди, атагы берки айылдан аркы айылга кетти* (Осмоналиев).

В.: Оозго алынуу. *Жүрүш-турушу менен тез эле оозго алынып кеткен жеңебиздин эмгегине да эл ыраазы* ("Ленинчил жаш"). *Анын үстүнө орто мектепти дурус бүтүп, анчамынча оозго алынып калган* (Мавлянов). *Жылдызкан дароо эле оозго алынды* (Байтемиров).

Оозго илинүү. *Кече гана көчөдө топ кубалап жүргөн балакай бир эле күну күйөрмандардын сүймөнчүлүгүнө жетип, жарданган көпчүлүктүн оозуна илинет* (Айтматов). *Мурун эл ичинде көрүнгөнгө түртку болуп жүргөн кишилер да аштыкка бир чыгып келип, оозго илинди* (Нурпеисов).

Эл оозуна кирүү. *Эл оозуна кирип, көпчүлүккө таанымал болуп калышты* ("Советтик Кыргызстан"). *Жигит атка конуп, эл оозуна кирди* ("Кыргызстан маданияты"). *Топ аралап, эл оозуна кирип, жакшы атанып кетүүгө дилгир жаш уландар эмес...* (Касымбеков).

ООЗГО СУУ УУРТАП АЛГАНСУУ. Такыр унчукпоо, үн катпоо, сүйлөбөө. *Оозго суу ууртап алгансып үн катпай отурганыбыз наадандыкка жатпайбы* (Борбиев).

ООЗГО ТҮШКӨН АЛМА. Даяр оокат, мандай тер, мээнет кетпеген дүнүйө. *Анын колго түшкөн коену да, оозго түшкөн алмасы да, башы тогуз, аягы сегиз төлгөсү да боло беришет* (Кыдырмышев).

ООЗДОН ООЗГО ӨТҮҮ. Элге жайылып кетүү, биринен-бирине угулуп, дайын болуу, тарап кетүү. *Батыйна жөнүндөгү кабар бат эле ооздон-оозго өттү* (Сыдыкбеков). *Чөмүч молдонун бул ыры ооздон оозго өтөт* (Осмоналиев). *Мейли жазылган жанытма казал жайылаар. Ооздон оозго, колдон колго өтөөр* (Бейшеналиев).

В.: Ооздон оозго жортуу. *Канаттуу сөз, мурдагы Бошкойдун кордоосун тебелеп ооздон оозго жортту* (Бейшеналиев).

Ооздон оозго көчүү. *Ал ооздон оозго көчүп, тоо арасында ырдалып келген* (Осмоналиев). *Маанилүү окуяларды угуу, кайталап айтылып, улам толукталып... ооздон оозго*

көчүү деген - себепкер адамдын беделин көтөрөт (Осмоналиев).

Ооздон оозго тароо. *Калмурзанын ыры ооздон оозго тарап, узун элдин учуна дейре угулат* (Бейшеналиев). *Жолуңда кездешкен айылдарды ...кырып-жоюп келаткан кабар ооздон-оозго тарап дүңкүлдөп жатты* (Нурпеисов).

ООЗДОН ТҮШҮРБӨӨ. Дайыма айтылуу, сөз болуу, эл арасында даңазалануу, унутулбоо. *Айыл эли жеңүүчүлөрдү ооздон түшүрбөй жүрдү* ("Советтик Кыргызстан"). *Арманду зайып, бийкечтердин өз дилинен чыккандай сызылтып ооздон түшпөс даңазалуу ырларына айлантуусу мүмкүн* (Бейшеналиев). *Үйрөнүп, Байымбет байкебиздин казалы деп... кыз оюндарында ооздон түшүрбөй ырдап жүрсөк дейбиз* (Бейшеналиев).

ООЗДОН ЧЫГАРБОО. Башка бирөөгө айтпоо, эч кимге билгизбөө. *Бирок, бул милдетти башка бирөөгө оозуңдан чыгаруучу болбо* (Сасыкбаев).

ООЗДОН ЧЫГА ЭЛЕКТЕ. Айтары менен, ошол замат, дароо, токтоосуз. *Баланын кичи пейил, элпектигине ыраазы болосуң. Бир нерсени ооздон чыга электе орундатып коет* ("Кыргызстан маданияты").

ООЗДОРУНА СӨЗ АЛБОО. Унчукпоо, сүйлөбөө, кеп айтпоо. *Там ургандар болсо бир далайга ооздоруна сөз албай, эч ойго келбеген мындай зордукка ишенип, ишенишпей жалдырашууда* (Акматов).

ООЗДУГУ ЖОК АТТАЙ. Адепсиз, тартиби жок, уялганды, ийменгенди билбеген. *Ооздугу жок аттай болуп, жүргөнү жаман.*

ООЗДУГУН КАГУУ. Шагын сындыруу, унчуктурбай, сүйлөшпөй демин кайтарып коюу. *...Бир сапар, удулу келгенде Календин ооздугун кагып койду* (Акматов).

ООЗДУ КУУ ЧӨП МЕНЕН ААРЧУУ. "Жок" дегенден башканы айтпоо, колунда дүнүйөсү болсо да "жок" дей берүү. *Бирок, аз болсун десе эле "эрте мактаганда майып кылып алабыз" деп ооздү куу чөп менен аарчыганда болбойт* ("Ленинчил жаш").

ООЗДУК САЛУУ. Баш ийдирүү, багындыруу. *Какыраган жерлерге, ооздук салып Чоң Чүйгө, Бурганыңа кубанам* (Осмонкул).

ООЗДУН ЖЕЛИ. Ооздон бир чыгып кеткен сөз, куру бекер айтылган, ишке ашпай турган кургак сөз. *Башка көрө албаган жат көздөр ооздун жели, куру мактаныптыр деп жорушар* (Жусупов). *Менин ооздумдун жели колум менен дароо чукталат* (Бейшеналиев).

В.: ООЗ ЖЕЛИ. *Далай касиети артык манасчылардын керектүү чыгармалары ооз жели, өз башы менен кетти да, унутулду* (Бейшеналиев). *Бирөөгө кыямат... түйүнү табылбас туюк нерсе, бирөөгө опоңой ооз жели менен чечилет* (Бейшеналиев).

ООЗДУН ЖЕЛИН АЕО. Бир нерсени айткысы, сүйлөгүсү келбөө, айткандан эринип, кыйыктанып коюу. *Оозуңдун желин аябай, мен жөнүндө айта кет* ("Ала-Тоо").

ООЗ КАРМАНУУ. к. Оозун кармануу.

ООЗ КЕСИР. Опурула, мактана сүйлөгөн текебер сөз, курулай мактаныч. *Ооз кесирден сактансын, азыр Куубай тукуму өзүнчө кутман журт* (Мавлянов).

ООЗ КЕСИРСИЗ. Бир нерсени аткарылары, болуп кетери ишеничтүү, орундалары бышык деген мааниде колдонулат. *Төрөгө жана өзүбүздүн мыктыларга берген убада-шартиңди ооз кесирсиз аткарамын* (Бейшеналиев).

ООЗ КӨПТҮРҮҮ. Курулай менменсинип, көтөрүлүп, мактанып сүйлөө, оозу менен опуруп-жапыра берүү. *Ооз көптүрүп ойду ээрчиткен кур кыял, Ойлочу дос, кайдан келсин көңүлгө?* (Маликов). *Ушу али да "мен Төрө менен Токтогулду айдатып", "тиги эле Курманжан датка өзү арага киши салса болбой" деп, оозун көптүрүп, мактаныч кылып жүрөт* (Касымбеков). *Күз келди, күз менен бирге Орозкул жайында көргөн сый-урматынын акысын, ооз көптүрүп берген убадасын, күзгө чейин деп алган карызын төлөөр учур келди* (Айтматов).

ООЗ МАЙЛОО. 1. Бирөөнү белгилүү максат үчүн коноктоп, сыйлап коюу, көңүлүн алуу же паралоо. *Бай, старчындардын оозун майлап койгондуктан, аны колдойт* (Абдукаримов). *Кудайбергендин балдары чоңунун оозун майлап, кушчудагы туугандарынын алдына да барышкан* (Каимов).

2. Кылмышын, айыбын билип калган адамга ооз басырык кылып бир нерсе берүү. *Иштин түбү жаман жакка чаап баратканын байкаган соң пара-сараны басып берип, улуктун оозун майлап, акежакелеп араң кутулду* ("Ала-Тоо").

ООЗ ТИЙҮҮ. Тамак ичүүнү баштоо, даам татуу. - *Иним, эң мурун оокаттан ооз тиели!* (Каимов).

ООЗУ АЧЫК. 1. к. Ачык ооз. *Капуста эккенди мен мына бу оозу ачык, обу жок жеңеңди билгендей билчүмүн* (Егиналиев).

2. Орозо кармабаган, оозу бек эмес. *А киши орозо кармабайт, оозу ачык.*

ООЗУ АЧЫЛУУ. Бир нерсеге аябай таң калуу, таңданып, делдейип туруп калуу. *Жеңем Лайлыкандын ыйлаганын көрүп, оозу ачылып, корко баштады* (Жантөшев). - *Ой, көрбөгөндөчү, укмуш болду. Оозум ачылып калыптыр. Күч деп ушуну айт* (Айтматов). *...Эки өркөч төөдөн башка тирүү жан жок жерде да адам турат экен деп ооздору ачылып өтүп жатпайбы* (Айтматов).

ООЗУ БАРБОО. Бирөөгө бир нерсени батынып, даап айта албоо, тарткынчыктоо. *Курдаш деген сөздөн кийин Айнагүлдү байбиче деп айтышка Батийнанын оозу барбады* (Сыдыкбеков). *Алмакан апа элден мурун почтодон укса да айтууга оозу барбай, үйүнө ыйлап кирип кетти* (Жусупов). *...Ашырбек нечен-нечен ич күптүүсүн кыйкырып жибере жаздап, бирок, ага оозу барбай ачуусун ошол туушта суу көтөрүп чукул келип калган аялын көздөй атырылтты* (Акматов).

В.: Оозу батпоо. *"Жакшылык кабарбы?" деп сурашка Искактын оозу батпады* (Касымбеков). *Дөөттүн бул жоругун көргөндөр аны карып калды деп айтууга оозу батпайт* (Осмоналиев). - *Оозум батпай турду эле, датка! - деп калды* (Касымбеков).

ООЗУ БЕК. 1. Орозо кармаган, орозонун шартына ылайык келбеген учурда тамак-аш ичпеген, оозуна даам албаган. - *Орозо айы эмеспи, оозум бек эле, балам* (Осмоналиев).

2. Оңой менен оозунан сөз чыкпаган, ичине сыр сактай алган. *Андан коркпой эле кой, анын оозу бек* ("Ала-Тоо").

ООЗУ БОШ. 1. Ичине сыр сактай албаган, ачык ооз. *Оозу бош жаным, кайдан божурап ийдим* (Сыдыкбеков). *Жамалкан эженин оозу бош* (Абдукаимов). *Балдар, мен төлгөнү бекер ачтырган экенмин, эми оозу бош киши айтпай тура албайт* (Абдукаимов).

2. Чын ыкласы менен эмес, калп эле, ооз учунан гана. *Анысы чын*

дечи, - деп оозу бош кобурады (Ашымбаев). *- Келиңиз, - дедим оозум бош* ("Кыргызстан маданияты"). *Кары чоочуркап тиктеп, оозу бош салам айтты* (Касымбеков). *Шакир Саяктын көңүлүн улай, оозу бошураак унчукту* (Абдыраманов).

ООЗУ БОШОО. Кептери түгөнүү, сүйлөп аяктоо, сөзүнүн аягына чыгуу. *Кептен ооздору бошоп карап калышты* (Осмоналиев).

ООЗУ ЖАП БОЛУУ. Сүйлөөгө, кеп айтууга даай албоо, жооп кайтара албай тим болуу, сүйлөй албай калуу. *Айдайкандын оозу жап болуп, эшикти тарс жаап чыгып кетти* (Убукеев). *Бу Муса кайда жүрөт?- ...деди да, оозу жап болду* (Убукеев). *Ошону менен Мукандын оозу жап боло турган* (Саатов).

ООЗУ ЖЫЙЫЛГАНЧА. к. Оозун жыйып алгыча.

ООЗУ КАТУУ. Баш бербеген, тизгин тартканга оңой менен көнбөгөн, ала качма (көбүнчө жылкыга карата). *Бул кудай ургурдун оозу аябай катуу* (Медетов).

ООЗУ КҮЙҮҮ. Экинчи айткыс болуп жалкып калуу. *Оозу күйгөн неме дагы айтууга даай алган жок* ("Чалкан"). *Эчен оозу күйүп, жалкотой болгон кургур, калыс сөзүн айта албай жалтактап, артын качырды* (Кыдырмышев).

ООЗУ МЕНЕН ОРОК ОРУУ. Колунан эч нерсе келбесе да "бүтүрөм", "кыйратам" деп курулай опурула берүү, айта берүү. *- Оозуңар менен орок оруп, тилиңер менен машак тере турган кокуй немелер экенсиңер! - деп, келин наараздыланды* (Убукеев). *Мага айтпагандын баарын айттырып, оозу менен орок оро бериптир* (Жигитов). *Ошол экөө биригип алып, оозу менен орок оргондой болсо, жиниң келет* (Саатов).

ООЗУМУ КАРА ЖАМА ЖЕСИН. Экинчи андайды айтпайм, оозанбайм деп карануу, ант кылуу маанисинде колдонулат. *- Айтпа десең, айтпайм. Мындан нары кыңк этип ооз ачсам, оозумду кара жама жесин* (Казакбаев).

ООЗУ-МУРДУ КЫЙШАЙБОО. Айтууга болбой турган, ыгы келбеген нерсени уялбай, ийменбей айтып салуу, каратып туруп калп айта берүү. *Оозу-мурдуң кыйшайбай туруп кантип айттың ушуну* (Байтемиров). *...Окуучулардын ордуна башка жандыктарды окутуп каларына күнөм жок экендигин оозу-мурду кыйшайбай жазса соо киши күлөт да!* (Жусубалиев). *Ошондо оозу-мурду кыйшайбай туруп эле "ат табылганча аяк улоо" деди* (Саатов).

В.: Оозу-мурду кыйышпай. *Айтор оозу-мурду кыйышпай туруп, жакында ишке киришебиз десе болобу* ("Чалкан").

ООЗУ-МУРДУНАН ТҮШӨ КАЛГАНДАЙ. Абдан окшош, союп каптагандай. *Мунун атасына окшоштугун карасаң, тим эле оозу-мурдунан түшө калгандай* (Аалы).

ООЗУ-МУРДУНАН ЧЫГУУ. 1. Ашыра ичүү, өлчөмүнөн көп ичип-жеп коюу. *Ичимдиктерди тапшырышып келишип, күбү менен быштырып коюп тойгончо, ал тургай оозу-мурундарынан чыкканча ичишиптир* (Мавлянов). *Үйдө болгон тамакты оозу-мурдунан чыкканча шыкады* (Бердикеев). *Эт, май, чайды оозу-мурдунан чыгарып шыкап турбаса, чукчуюп кабагын ачпаган неме* (Кыдырмышев).

2. Ай-күнүнө жетип, төрөрүнө жакындап калуу (кош бойлуу аялга карата). *Аялынын оозу-мурдунан чыгып турат. - Былжыраба! Башка кесир кылба. Оозу-мурдунан чыгып турса* (Садыбакасов).

ООЗУНА АЛБОО. 1. Кеп кылбоо, эч нерсе дебөө, эстебөө, эскерип да койбоо. *Ал ата-энесин оозуна алганга да жарабады.*

2. Такыр ичпөө, ооз тийип да койбоо. *Ал ичкиликти оозуна албайт.*

ООЗУНА АЛЫ ЖЕТПӨӨ. Укканкөргөнүн, алды-артын байкабай көрүнгөн жерде айта берүү. *Жөн эле айта бересиңби, найсап! Эмне оозуңа алың жетпейби?* (Саатов). *Оозуна алы жетпеген үйлөп учурбайбы!?* (Касымбеков). *Эмне үчүн ушуга окшогон оозуна алы жетпеген аялдар өздөрүн кыйын ойлошот* ("Советтик Кыргызстан").

ООЗУНА КАРАТУУ. Өзүнө көңүл бурдуруу, таңгалдыруу, башка бирөөнү көз каранды кылууга жетишүү. *Өлбөсөк экөөбүз көрөрбүз. Сен экөөбүз сыяктууларды Чолпонбай эртең эле оозуна каратат* (Жантөшев).

ООЗУНА КАРМОО. Тапкан-ташынганын ага арнап, көзүн карап туруу. *Ата-энеси болгонун оозуна кармап, чыйпылдап тургандыктан, Төлөгөн кийим-кечектен кем-карч боло койгон жок* ("Советтик Кыргызстан").

ООЗУНА КЕЛГЕНДИ ОТТОО. Келжиреген орунсуз сөздөрдү сүйлөй берүү, ар кайсынын башын айтып тантыроо. *- Акын оозуна келгенди оттой береби* (Бейшеналиев). *Кадыр эми башкы эсепчиге жалынып, оозуна келгенди оттоп, алынын келишинче бакылдап жатты* (Бердикеев). *- Ай сен да оозуңа келгенин оттой берет экенсиң, - деп Сабитжан жалжактап калды* (Айтматов).

В.: Оозуна келгенин айтуу. *- Жөн эле оозума келгенин айтып койдум да, - деди бүжүрөп* (Айтматов).

ООЗУ МЕНЕН ОТТОО. *- Эмне деп оозуң менен оттоп турасың* (Нурпеисов).

Оюна келгенди оттоо. *Оюңа келгенди оттоп жүрсөң максатың ишке ашпайт* (Тойбаев). *Садыр чындап мас болду. Ал оюна келгендин баарын оттоп жатты* (Мырзаев).

ООЗУНА КИРҮҮ. к. Эл оозуна кирүү.

ООЗУНА КЕП КИРБӨӨ. Эмне айтарын билбей дендароо боло түшүү, жооп таап кайтара албай оозунан кеби түшүү. *Курманжан оозуна кеп кирбей кеңгиреп, жүрөгү капилеттен торго чалынган чымчыктай алдас ура тыбырап, тула боюнан тер кетип, отуруп калды* (Касымбеков). *Мына, Маамыт баягы сүрдөгөн оозуна кеп кирбей калган малай Маамыт боюнча эмес - Ташкенден окуган, партияга алынган, кантордун бир белдүү кызматчысы* (Касымбеков).

ООЗУНА КУЛПУ САЛЫНУУ. Сүйлөбөй, эч нерсе айтпай калуу. *Башта Суусарга бирдеме деп сүйлөөчү. Эми оозуна кулпу салынды* (Байтемиров).

ООЗУНА КУМ КУЮЛГАНДАЙ БОЛУУ. Экинчи кайтарып сөз айта албоо, ооз ача албоо, жооп кайтарып сүйлөөгө мүмкүнчүлүгү болбоо. *Чачтуу думананын оозуна кум куюлгандай болду* ("Ала-Тоо"). *Оозуна кум куюлгандай болуп унчукпаганына ардыгып, ызаланып... темирдей ысык бирдеке анын өзөгүн күйкалап жиберди* (Садыбакасов).

В.: Оозуна күл куюлгандай болуу. *Оозуна күл куюлгандай болуп, үндөгөн жок* ("Ала-Тоо").

Оозуна талкан куюлгандай болуу. *- Сиз эмне көлөкөдөй ээрчип алдыңыз! - деди кыз. Жигит оозуна талкан куюлгандай болуп үч-төрт мүнөт унчукпай калды* ("Чалкан").

Оозуна таруу куюлгандай болуу. *Оозуна таруу куюлгандай болуп, жер тиктеп тура берди* (Жантөшев).

ООЗУНАН АЙЛАНСЫН. Бирөөнүн кандайдыр бир иши; айткан сөзү жана башка аракеттерин жактырбаганда колдонулат. *Колум бошобойт же көңүлүм келбейт деген кежирлик оозунан айлансын* (Исмаилов).

ООЗУНАН АКААРАТ КЕП ЧЫГУУ. Бирөөнүн көңүлүн калтырган, шагын сындырган, адамдыгын тепсеген жаман сөз айтуу. *Бири бет келгенин жапырып, "андай эмес, мындай" деп, биринин арбагын эл алдында тебелешке өрөпкүйт, оозунан акаарат кеп чыгат* (Касымбеков).

ООЗУНАН АК ИТ КИРИП, КАРА ИТ ЧЫГУУ. Оюна, оозуна келгенди оттоп сөгүнүү, оозго алгыс ыплас сөздөрдү айтуу, тилдөө, каргоо. *Орозкулдун оозунан ак ит кирип, кара ит чыгып, атасынын көзүнчө кызын дөбөт жыттабас канчык, күнү бүткүчө кысыр калган эшек деп, ...сөгүп жатканын аргасыздан... уккан тура* (Айтматов). *Калыйпа катындык кылып алкынып, оозунан ак ит кирип, кара ит чыккан күндө да бир кебелип койгон эмес* (Бердикеев). *...Туш келген жерден апчылашып, тытышып, үзүшүп, ооздорунан ак ит кирип, кара ит чыгып дегендей болушуп, суй жыгылышканча элге арача беришпей ажаандашыптыр* (Медетов).

В.: Оозунан ак ит кирип, сары ит чыгуу. - *Аа балдарыңа! ... - деп бакылдаган үнү менен сөгүп, оозунан ак ит кирип, сары ит чыкты* ("Ала-Тоо").

ООЗУНАН АЛДЫРГАН БӨРҮДӨЙ БОЛУУ. Даяр турган нерсесинен ажырап, эмне кыларын билбей аңкайып калуу, эмне кылаарын билбей далдырай түшүү. *Беш кишиге Адыкелер даай алышпай, оозунан алдырган бөрүдөй болуп аргасыз калышты* (Сыдыкбеков).

В.: Оозунан алдыргандай болуу. *Оозунан алдыргандай болуп умсунуп калышты. Угарын укту го Адылбек, негедир оозунан алдыргандай болуп комулдай түштү* (Өмүрбаев). *Канча бир түшүндө оозунан алдыргандай комсунган эле* (Өмүрбаев).

Оозунан жулдурган бөрүдөй болуу. *Куралдуу сакчылар оозунан жулдурган бөрүдөй аң таң аңырайышты* (Бейшеналиев). *...Сайган байгелерин колдон келсе бут алсак, оозунан жулдурган бөрүдөй болор эле* (Осмоналиев).

Оозунан алдырган бөрүчө. *Оозунан алдырган бөрүчө далдырай түшкөн долонотулуктар дароо Бекниязды эстешет ошондо* (Акматов).

Оозунан жулдургандай болуу. *Бир заматта оозунан жулдургандай болду да калды* ("Чалкан").

ООЗУНАН ЖЕЛ ЧЫКПОО. Айтылган сөздү, сырды эч кимге айтпоо, билдирбөө, ичке сактоо. *Менин оозуман башка бирөөгө жел да чыкпаган* (Жантөшев).

В.: Оозунан жел чыгарбоо. *Жанынан үмүт кылгандар оозунан жел чыгарбасын деп, бардыгыбызды чогултуп алып кекетишти* (Жантөшев).

ООЗУНАН ЖЕЛ ЧЫГА ЭЛЕКТЕ. Айтаар замат, дароо. *Абам жеңемдин ою менен болуп, ...оозунан жел чыга электе илип кетип, анан аны аткарууга далбас урат* ("Кыргызстан маданияты").

ООЗУНАН КАРА СУУ КЕЛҮҮ. Абдан ачка болуп өзөгү караруу, ачкалыктан кайышуу, өзөгү үзө тартуу. *Оозуман кара суу келип, кыйындык менен дем алып, күйүгүп кеттим* (Элебаев). *...Жарытылуу наар татпаган кургурдун өзөгү үзө тартып, оозунан кара суу келет* (Бейшеналиев).

ООЗУНАН КЕБИ ТҮШҮҮ. к. Оозунан сөзү түшүү.

ООЗУНАН КӨК ТҮТҮН БУРКУРОО. Катуу кайгыруу, күйүнүү, мунканууу, сыздоо же аябай эңсөө, көксөө. *Элди, жерди сагынганын айтып, бир көрсөм дегидей болсо, оозунан көк түтүн буркурайт* (Аалы).

В.: Оозунан көк түтүн буратуу. *Чоң атам Шырдак ошондогу турмушун эскергенде "олда оңбогон куу турмуш ай" - деп оозунан көк түтүн буратып арман менен айтканын али да болсо кулагыма угулгансып турат* (Жантөшев). *Ал шофер болушту эңсегендей болсо оозунан көк түтүн бурайт* (Өмүрбаев).

Оозунан көк түтүн булоо. *Төрөбеков болсо оозунан көк түтүн булап, эмне деп жоп кайтарарын билбей туруп калды* (Егиналиев).

Оозунан көк жалын чыгуу. *Кайгысын айтат буркурап Оозунан көк жалын чыгат шыркырап* ("Манас"). *Абылым дегидей болсо, бечара Батийнанын оозунан көк жалын чыгат* (Сыдыкбеков).

Оозунан көк түтүн чыгуу. *Сүйгөн жарын, асыл балдарын эстегенде Иващенконун оозунан көк түтүн чыгып, тапка келген кыргыйдай алга умтулат да турат* (Баялинов). *Оозунан чыгат көк түтүн Ойдогу дарты козголуп* ("Эр Табылды").

ООЗУНАН ОТ БҮРКҮҮ. Каардануу, заарын чачуу. *Чычаласа бирде чаар жыланга айланып, оозунан от бүркөт* (Борбиев).

ООЗУНАН СӨЗҮН ЖУЛУП АЛУУ. Сүйлөп жаткан адамдын сөзү бүтө электе эле өз сөзүн айтып кирүү, сөзүн жыра тартуу, аны токтоого аргасыз кылуу. *Ашырбек досуна айтарда, мергенчи оозунан сөзүн жулуп алды* (Ашымбеков). - *Мен эмне элди сага окшоп канап-бутап жеп жатыптырмынбы? - деди Муса, Абылкасымдын оозунан сөзүн жулуп алып* (Абдукаимов).

ООЗУНАН СӨЗҮ ТҮШКӨН. Эки ооз сөздүн башын курап айта албаган, өлжүрөгөн, өтө бош. *Оозунан сөзү түшкөн бир байкуш экен, болгон окуяны жөндөп да айтып бере алган жок* ("Ала-Тоо").

ООЗУНАН СӨЗҮ ТҮШҮҮ. Айтып жаткан сөзүн аяктай албай, эмне дээрин, эмне айтарын билбей далдырап туруп калуу, апкаарый түшүү. *Бек оозунан сөзү түшүп, эмне дээрин билбей, селдейип калды* (Каимов). *Бий алдына барганда мындан бетер момпоюп-тымпыйып, оозубуздан сөз түшөт* (Сыдыкбеков). *Курманжан оозунан сөзү түшүп, кабагын үйрүй тиктеп калды* (Касымбеков).

В.: Оозунан кеби түшүү. *Аларды көргөндө эле айыпкер шордуулардын сүрү качып, ооздорунан кеби түштү бейм, теңир?* (Сыдыкбеков). *Амир Музафар оозунан кеби түшүп, нестейип токтоло калды* (Касымбеков). *Таң калганынан Орозкул оозунан түштү* (Айтматов). *Тиги эси чыгып, ооздорунан кеби түшүп калгандар да сыртка чыгышты* (Айтматов).

Оозунан сөзү ыргуу. *Капитан столду муштап какыйганда, Ысактын оозунан сөзү ыргып кандай чыга качканын билбейт* (Садыбакасов).

ООЗУНАН СҮТҮ КЕТЕ ЭЛЕК. к. Эне сүтү оозунан кете элек.

ООЗУНАН ТҮШӨ КАЛГАНДАЙ. Абдан окшош, куюп койгондой. *Анын өнөрлүү уулу Молдобасан оозунан түшө калгандай окшош* (Бейшеналиев).

ООЗУНАН ТҮШҮРБӨӨ. Дайыма айта жүрүү, эскере жүрүү, эсинен чыгарбоо. *Эми айылдагылар ...кадырлабай жүргөн Дүкананы ооздорунан түшүрүшпөй кеп-сөзгө алышты* (Жусупов). *Эл ичинде Кулукеңди ооздорунан түшүрүшпөйт*

дешет ко, ошондойбу? (Мавлянов). *Баягы арча челекти эрке токолго алып барып берди эле, тамак куйган сайын Ашырбайды оозунан түшүрбөс болду* (Ш.Үмөталиев).

ООЗУНАН ЧАЛЫНУУ. Сөзүнөн кармалуу, ошого байланыштуу кандайдыр бир ишти аткарууга мажбур болуу, милдеттүү болуп калуу. *Ал оозунан чалынып албадыбы.*

ООЗУНАН ЧЫГАРБОО. Эч кимге айтпоо, эч кимге билдирбөө, жашыруу. - *Мен председатель бойдон турсам, сени сөзсүз заводдун башчысына көтөрөм, жыргайбыз, оозуңдан чыгарба, - деген* (Ашымбаев). *...Иштин токтоп калуу себептерин өлөр өлгөнчө оозуман чыгарбайм деген тил катка кол коюп анан тарап кетүү чечими болду* (Айтматов).

ООЗУНАН ЧЫГЫП КЕТҮҮ. Жашырын кепти, сырды айтып салуу. *Же баягы селсебет акеси жөнүндөгү сөз оозунан чыгып кеттиби деп, шек санап турабы, айтор өзүнчө кооптуу* (Медетов).

ООЗУНАН ЧЫККАНЫН ЭКИ КЫЛБОО. к. Айтканын эки кылбоо.

ООЗУНАН ЭНЕ СҮТҮ КЕТЕ ЭЛЕК. к. Эне сүтү оозунан кете элек.

ООЗУН АҢЫРДАЙ АЧУУ. Таң калуу, айран-таң болуу. *От жагар эч камтамасы жок, ...тике турганы боюнча чараны кош колдоп көтөрүп, жорокорлордун оозун аңырдай ачып, бут шыңгытып, түбүн сарыктырып уурдап салды* (Касымбеков).

ООЗУН АППАК КЫЛУУ. Абдан катуу кагып, такыр унчукпас, сүйлөгүс кылуу, жаагын жап кылуу. *Булардын кармайм деген колун кагып, сүйлөйм деген оозун аппак кылып басып кетиптир* (Абдукаимов). *Атама каршы чыгып оозун аппак кылайын деген элем, раистин көз ымдап, эрдин кысканынан улам унчукпай калдым* (Жантөшев). *Таабалды кайратына келе түшүп, мырзалардын оозун аппак кыла баштады* (Бектенов).

ООЗУНА САЛА БЕРҮҮ. Айтканы айткандай келүү, айтканындай болуп чыгуу. *Оозума сала берген экен келиним айыгып кетти* (Медетов). *Жеңебиздин оозуна кудай сала берген тура* (Сыдыкбеков). *Көрсө-ө, атаңдан айланайын ... оозума чын эле сала берген тура* (Сыдыкбеков).

ООЗУНА СӨЗ КИРБӨӨ. Айтар сөзүн таба албай, айтайын дегенин айта албай апкаарый же дапдаарый түшүү. *Бопуш эмне кыларын билбей, оозуна да сөз кирбей, бир дал боло түштү* (Мавлянов). *Жүрөгү бир ысып, өлгөнү тирилгендей кубанып, оозуна сөз кирбей, комузду кармалап, сыйпалап туруп калды* (Касымбеков). *Чокондун оозуна сөз кирбей аптыгып калды* (Абдыракманов).

В.: Оозуна эчтеме кирбөө. *Эриндери титиреди, эмнегедир эки көзү Абилден өттү, Абил аны тиктебеди, оозуна эчтеме кирбей жигиттин башы каңырады* (Касымбеков).

ООЗУН АЧУУ. Таң калуу, эмне экенин биле албай аңырайып тура берүү. *Ошентип койсом, абышкам үрпөйүп, оозун ачып калыптыр* (Айтматов). *Таенеси да, Бекей таежеси да, кызын көтөргөн Гүлжамал да ооздорун ачып, жээкте турмак* (Айтматов). *Асмандагы жыбыраган жылдыздарга оозумду ача карап, делдиреп калыпмын* (Жусупов). *Байымбет кызык жомок тыңдагандай досуна оозун ача делдейди* (Бейшеналиев).

ООЗУН АЧЫРБОО. к. Ооз ачырбоо.

ООЗУН АЧЫРУУ. Абдан таңдандыруу, аябай таң калтыруу, өтө таңыркатуу. - *Дал Фрунзенин өзүндө,*

Нурийла экөөңдүн тоюңда атайын ада арнап ырдап, далайдын оозун ачырам, алаканын жыртам (Бейшеналиев). *Мал аркасы менен далайдын оозун ачырып, далайдын кулагын делдейткен* (Осмоналиев).ы - *Тигил үйдө Кашгары ырчы сонун ырларды комузуна кошуп ырдап... боорубузду эзип, оозубузду ачырды* (Бейшеналиев).

ООЗУНА ЧӨП АЛБАС. к. Кой оозуна чөп албаган.

ООЗУНА ШАЙТАН ТҮКҮРГӨН. Ырчылыгы, акындыгы ашынган, мыкты ырдаган, жамакчылыгы, сөзмөрдүгү ашкан. *"Чекир кишинин оозуна шайтан түкүргөн" деген кеп ырас бейм. Сарала чекир турумтайдай эпейип кеп баштаганда ынандырып салат* (Сыдыкбеков).

ООЗУНА ЭЧТЕМЕ КИРБӨӨ. к. Оозуна сөз кирбөө.

ООЗУНА ЭЭ БОЛО АЛБОО. 1. Тизгинин тартып токтото албай ала качтыруу. *Акия аттардын оозуна ээ боло албай, бээни арабанын огу менен койдурду* (Сыдыкбеков).

2. Өзүн-өзү токтото албоо, оозуна эмне келсе, ошону ылгабай айта берүү. *Оозуна ээ боло албагандан кийин, андай жерге барып эмне кылласың? - деп жемелей баштады* ("Ала-Тоо").

ООЗУН БАСУУ. Айттырбоо, сүйлөтпөө, сүйлөтпөй тыйып коюу, токтотуу. *Кокуй оозуңду баса тур, байкабай айтып жибердим, - дегендей шек берди* (Ашымбаев). *Ачусу келе түшкөн неменин андан бетер жинине тийгиси келбей, Мырзабек оозун басты* (Абдукаимов). *...Умуткандын тышынан коргоп, астыртан болушуп, Умуткандын артынан айтылган ушак-айың айта койгондордун оозун басып жүрөт* (Өгөбаев).

Б.: Оозун жап кылуу. - *Эми, мырза, ошент оозуңду жап кыл, айтып коеюн, ыраазы кылам...* (Касымбеков). *Акча берип оозун жап кылды.*

ООЗУНДА БАРДЫР. "Айтканы келер", "айтканы аткарылар" деген маанини туюндурат. - *Оозунда бардыр, адамдын оозунда болсо, алланын кулагында дейт* (Ашымбаев).

ООЗУНДА БЕШ ООЗ СӨЗҮ ЖОК. Бир-эки ооз сөздүн башын кошуп эптештирип айта албаган, сөзгө чоркок, сөз сүйлөөгө жөндөмү жок деген мааниде. *Ымтырбай бирдеме десең боло, оозунда беш ооз сөзүң жок байкушсуң* ("Чалкан").

ООЗУНДА СӨЗҮ БАР. Анчамынча чечендиги бар, дурустап сүйлөй билген, кеп-кеңешин айта алган. *Анткени, атасы Бөлөбала тыш адамдардын көзүнө коңур көрүнгөну менен оозунда сөзү бар адам болчу* (Өгөбаев).

ООЗУНДА ЭМИ ЖОК. Айткан сөзү дайынсыз, ойду-тоону айткан. *Бечара көйрөң эле, кызыл сөздү желге чачкан оозунда эми жоктун нагыз өзү эле* (Нурпеисов).

ООЗУН ЖАП КЫЛУУ. к. Оозун басуу.

ООЗУН ЖЫЙЫП АЛГЫЧА. Айтып бүткүчө, сөзүнүн аягына чыккыча, айтып бүтө электе. *Ирина оозун жыйып алгыча, сырткы эшикти бирөө какты* (Жантөшев). *Оозун жыйып алгыча, Жетип алмаң барды эми* ("Манас"). *Какшап айтып Манаска оозун жыйып алгыча* ("Манас").

В.: Оозун жыйгыча. *Оозун жыйгыча эки жеңеси колтуктаган Назгүл кирди* (Осмоналиев). *Андай-мындай дегиче Айтып оозун жыйгыча* ("Эр Төштүк"). *Деп ошентип Күлчоро Айтып оозун жыйгыча* ("Сейтек").

Оозун жыя электе. *Сагын оозун жыя электе тоо эчкини жонуна арчындатып, бараңын асынган калы-*

бында Кулу эшиктен баш бакты (Осмоналиев).

Оозун жыйып ала электе. *Бул өзү бара жаткан чабаганчы, Деп Мамбет оозун жыйып ала электе, Бет алып экөөн көздөй бура тартты* (Турусбеков).

ООЗУН ЖЫЙЫП АЛУУ. Сөзүн айтпай токтоп калуу, айтып аткан сөзүн токтото коюу. *Мамыт акенин кыйыгына тийбейин дедиби оозун жыйып алды. Ал кат бизде, - деп жибере жаздап оозун жыйып алды* (Ашымбаев). *Кундуз демин ичине жыйып, жакшы эле бир нерсе айтмакчы болот деле кайра ошого жүрөгү даап бара албай оозун жыйып алат* (Акматов).

ООЗУН ЖЫЯ АЛБОО. Күлкүсүн тыя албоо, күлкүсүн токтотууга мүмкүн болбоо. *Апендинин тамын көргөндөй Какачты көргөн пенде оозун жыя албайт* (Жоошбаев).

ООЗУН КАРМАНУУ. Кандайдыр бир иштин болуп кетишине же айтылып калган сөзүнө катуу өкүнүү, өкүттө, арманда калуу. *Бактысы баштан тайганда, "Аттиң" деп оозун карманат* (Осмонкул). *- Кой каралдым, ...эреже бузуп, ырк бузуп, кийин кинээ сөз угуп, өмүр бою өкүнүп, оозуңду карманба?!* (Касымбеков). *Бүбү өзү деле жыргаган түрү жокко, оозун карманып жүргөндүр да, адам бир адашат тура ...* (Өгөбаев).

ООЗУН КАРОО. Айткан сөзүн толук аткаруу, анын айткан дегени менен болуп туруу. *Бул датканын баасы, ордодогу салмагы жөнүндө кеп болгондо бут Анжиян журту оозун караганы баарыга дайын...* (Касымбеков). *Илгертен бери ...элдин бардыгы биздин оозубузду карашчу эле, ынтымак кетти* (Жантөшев). *Кишилер Нүзүптүн оозун карап калышты* (Касымбеков).

ООЗУН КОЕ БЕРҮҮ. Тизгинди кое берип катуу чаап жөнөө, атын катуу чабуу. *Каныбек менен Темир атынын оозун кое берип, кандай темингендерин байкабай калды* (Жантөшев). *Далдак атынын оозун кое берип, камчы басып качат* (Осмоналиев). *...Атынын оозун кое берип, жолду жол дебей камчы ура кыштакка дыр койду* (Жусупов).

ООЗУН КӨПТҮРҮҮ. Курулай көтөрүлүү, мактануу, оозу менен опуруп-жапырып кыйратам, жыргатам дей берүү. *- Бул баланын дагы эшек курту мурдунан түшө элек да, ошон үчүн оозун көптүрүп сүйлөп атат, - деди Бейшебаев сөзгө кошулуп* (Жусубалиев). *Алгачкы ийгилигине делөөрүгөн жаш жигит оозун көптүрүп жагынуу үчүн айтып койгондур* (Бейшеналиев).

ООЗУН КУУ ЧӨП МЕНЕН ААРЧУУ. Колунда бар болсо да дайыма "жок" дей берүү, "жоктон" башканы айтпоо. *Мына азыр үрүмдөн табылбас малды алдыга жайып коюп олтурсам, ооздорун куу чөп менен аарчышат* (Айтматов). *Сансыз малдуу Сараңбай "жок", "жок" деп оозун куу чөп менен аарчый берип, акыры бут байлыгы ташка айланып калгандай, дурус чыгарманы каралап, аны жокко чыгаргандан башканы билбеген сынчынын артында кандай эмгек калат?* ("Кыргызстан маданияты"). *Качан болсо, оозуңду куу чөп менен аарчып жүрөсүң* (Байтемиров).

В.: Оозун куу чөп менен сүртүү. *Андайда бир гана сары эсеп оозун куу чөп менен сүртпөсө, Сыдыйың жылаңач баатыр эмеспи* ("Кыргызстан маданияты").

Оозун куу чүпүрөк менен аарчуу. *Оозуңду куу чүпүрөк менен аарчыбай көрсөтүүчү сыйың болсо алып чык, келиндер жарыша сүйлөдү* ("Кыргызстан маданияты").

ООЗУН КҮЙГҮЗҮҮ. Уят кылуу, өтө ынгайсыз абалда калтыруу. *Күү*

экенсиз, оозумду күйгүзүп койдуңуз, колу-бутумду жиби жок байлап салдыңыз (Абдукаимов).

ООЗУН МАЙЛОО. к. Алкымын майлоо.

ООЗУН ООРУТУУ. Куру бекер сүйлөй берүү, убара болуу. *Болбогон ишке оозуңду оорутпа.*

ООЗУН ТАПТОО. Сүйлөй тургандай болуу, сүйлөп жибергиси келүү, бир нерсени айтууга камдануу. *Ажар жакшы эле оозун таптап, чыкпасаңчы деп айтайын деп, бирок айта албады* (Жоошбаев). *... Ачуусу келип чыңалып, оозун таптап баратканда жашыраактар түрткүлөп алып чыгып кетишти* (Абдукаимов). *Шарип дагы бирдеме айтчудай оозун таптап барып, ичинен күңүрөнүп тим болду* (Бейшеналиев).

ООЗУН ТАРТПОО. к. Тилин тартпоо.

ООЗУН ТИКТӨӨ. 1. Сөзүн угуу, айткан-дегенине көңүл бөлүү. *Жыйын анын оозун тиктеп тирилип калды* (Касымбеков). *Кайра дым болуп, баары Ажыбай датканын оозун тиктеп калышты* (Касымбеков). *А Шерали-хан башка бийлер сыяктуу эле аңкайып оозун тиктеп отурду* (Касымбеков).

2. Айткан-дегенинен чыкпоо, көзүн карап туруу. *Сары-Өзөктүн элинин баары оозун тиктеп эле жалдырап отурса дегенде эки көзү төрт...* (Айтматов). *Жана эле оозун тиктеп отурган элдин эми ага кабагы кирдүү* (Касымбеков).

ООЗУН ТӨӨ ТЕПСЕ ДЕЛЕ. "Эмне болсо да сүйлөөр сөзүн айтпайбы" деген мааниде колдонулат. *Жарыктык киши оозун төө тепсе деле айтпайбы, - деди ичинен* ("Ленинчил жаш").

ООЗУНУН ЖЕЛИН АЕО. Бир ооз сөз айтканга жарабоо (көбүнчө жардам берүү, көмөктөшүү маанисинде). *Анын айтканын жок дебейт эле, оозунун желин аяды, жардам бергиси келбеди* ("Советтик Кыргызстан").

ООЗУНУН САЛУУСУ БАР. Дайыма жакшы тамак-аштын, сыйдын үстүнөн чыгуучу, жакшы тамактан жолдуу. *Пайгамбар барына азыр, оозуңардын салуусу бар балдарым турбайсыңарбы* (Бейшеналиев). *Оозунун салуусу бар экен кургурумдун* (Бейшеналиев). *Бакас дос, оозуңдун салуусу бар экен ээ* (Бейшеналиев).

В.: ООЗУНУН САЛУУСУ. *Балким, көптүн оозунун салуусудур* (Бейшеналиев). *Улагага тепейген жолбун жетимдин оозунун салуусу акыры мындагы чиренген дөөлөттүүлөрдүн бакисинен артык түштү* (Бейшеналиев).

ООЗУНУН ЧЫГЫ КУРГАБОО. Тамакты дембе-дем, кайра-кайра, уламулам иче берүү, оозун тындырбоо. *Бу сенин эмнең бар, деги оозундун чыгы кургабайт. Оозунун чыгы кургабай, алагүүсү тарабай жүрө берди* ("Ленинчил жаш").

ООЗУҢА ЖЫЛАН УЯЛАГЫР! Жагымсыз жаман сөз, суук кабар айткан кишиге карата коргоо маанисинде айтылат. *Оозуңа жылан уялагыр, сен эмне деп жатасың* ("Чалкан").

ООЗУҢА КАН ТОЛГУР! к. Кара оозуңа кан толгур!

ООЗУҢА КАРА! Антип айта бербе, байкап сүйлө, абайла деген мааниде зекүү, кекетүү иретинде колдонулат. *Бала, сен оозуңа кара! - деп четки отурган адам ага түсүн үйрүдү* ("Ала-Тоо"). *Оозуңа кара, кемсинтпе!* (Осмоналиев).

В.: Оозуңа карап сүйлө! *Оозуңузга карап сүйлөңүз, бай, - деди кайран бала жалтанбастан Мырзабекке* (Баялинов). *- Эмне дейт! Оозуңа карап сүйлө! Мен да сыйлуу конок* (Эшмамбетов). *Кой айланайын, сага эч ким теңелбейт, оозуңа карап сүйлө!* (Бердикеев).

ООЗУҢА КАРА ТАШ! Коркунучтуу кабар, жагымсыз, начар сөз айтып жибергенде "токтот", "андай дебе", "айтканың келбесин", "андай болбосун" деп кагуу маанисинде колдонулат. *Сөзүн бүткөрө койбой катыны: "Оозуңа кара таш! Дөөрүгөнүң ылайым өз башыңа жетсин"* (Жигитов).

В.: Оозуңа таш! *Оозуңа таш, какшанган жаагың сынгыр!* ("Ала-Тоо"). *А кокус менден башка бирөөгө буйруса эмне болот эле мунара? Оозуңа таш! дейм өзүмдү өзүм* (Акматов). - *Оозуңа таш! - деп айтып, бешинчи киши... отурган жеринен тура калды* (Осмоналиев).

Таш оозуңа! *Таш оозуңа! Эмне деп жатасың* (Сыдыкбеков).

ООЗУҢА КЕЛГИР! Кандайдыр бир кепти айтып койгондугу үчүн бирөөнү каргоо, наалат айтуу маанисинде колдонулат. *Оозуңа келгир! Кандай неме айтты экен - деп, күйкөлөктөп каргап жатты* ("Ала-Тоо"). *О, оозуңа келгир, айтып турганын кара мунун!* ("Ала-Тоо").

ООЗУҢА МАЙ! Кандайдыр бир жакшылык же жакшы кабар жөнүндө билгизген кишиге карата сүйүнүү, толкунданuу менен алкоо маанисинде колдонулат. *Оозуңа май, айланайын, оозуңа май! Кана, окуп жиберчи! - деп Чотур сүйүнгөнүнөн эмне кылаарын билбей турду* (Абдукаимов). - *Оозуңузга май, атаке, айтканыңыз келсин, - деди жаңы көздүн ээси* (Касымбеков). - *Оо, оозуңа май, айланайын! Ме! Ме! - деп, жанында эбактан бери жүргөн акчаларын сүйүнчүлөп келген балага үсту-үстүнө чача карматып...* (Медетов).

ООЗУҢАН СЕКЕТ БОЛОЮН! Алкоо, ыраазылыгын билдирүү маанисинде колдонулуучу алкыш. - *Оозуңан секет болоюн, ушул кепти жеткирген оозуңан!* (Медетов).

ООЗУҢА ОК! к. Ок оозуңа.

ООЗУҢДА БАРДЫР! Кимдир бирөөнүн айткан кебине карата сенин айтканыңдай болуп калаар, айтканын туура чыгып калаар деп үмүт кылуу, ыраазы болуу маанисинде колдонулат. - *Балким, аган келип калар, оозуңда бардыр, айланайын* ("Ала-Тоо").

ООЗУҢДАН АЙЛАНСЫН! Айтууга татыксыз, аны айтып оозунду булгаба, кеп кылба, убара болбо деген мааниде бирөөнүн көңүлүн жубатуу, жоошутуу иретинде колдонулат. *Эми кылмышты моюнга алуу оозуңдан айлансын!* (Осмоналиев).

ООЗУҢДАН АЙЛАНАЙЫН! Алкоо, жалынуу маанисин туюндурат. *Оозуңдан айланайын! Атаганат, жериң болсо, ушинтип жокчулуктун корун тартат белек* (Саатов).

ООЗУҢДУ БИРӨӨ ТЫРМАДЫБЫ? Сени айткын деп бирөө кыйнадыбы, айткан сөзүңдүн азабын өзүң тарт деген мааниде айтылат. *Сенин оозуңду бирөө тырмадыбы, эми анын эмнесине кейийсиң?* ("Ала-Тоо"). *Төлөмүштүн оозун бирөө тырмадыбы? Шук отур* (Бейшеналиев).

ООЗУҢ КАЙСЫ ДЕСЕ, МУРДУН КӨРСӨТҮҮ. Таптакыр эч нерсе билбөө, бир нерсеге акылы жетип, өз алдынча ой жүгүртө албоо, макоолук кылуу. *Оозуң кайсы десе, мурдун көрсөтүп тургандан кудай сактасын* (Егиналиев). *Мунуң оозуң кайсы десе, мурдун көрсөткөн неме экен, кишини жарытпайт го! - деп күлүп койду* ("Ленинчил жаш"). *Кимиси кайсы жумуш аткарарын билбей, оозуң кайсы десең, мурдун көрсөтөт* ("Чалкан").

ООЗУ-ООЗУНА ЖУКПОО. Эч буйдалбай шакылдатып, тартынбай тез сүйлөө. *Шволик анын оозу-оозуна жукпай сүйлөгөнүн кунт коюп угуп турду* (Ашымбаев).

В.: Оозу-оозуна тийбөө. *Аның тим эле оозу-оозуна тийбеген неме экен го* ("Ала-Тоо"). *Бул чоң согуш баарыбызды кырмак болду го! - деп, оозу-оозуна тийбей такылдады* (Абдукаимов).

ООЗУ ТАШ БОЛУУ. Унчукпоо, сүйлөбөө. *Коңурбай колго баш болду "Коркпойсуң" деген какшык сөз Ошондо оозу таш болду* ("Манас").

ООЗУ ТАШ КАБУУ. к. Таш кабуу.

ООЗ УЧУНАН. Анча көңүлдөнбөй, чын пейли менен эмес, кайдыгер гана. *Тигил кишинин атын алгыла! - деген болуп ооз учунан урмат көрсөтүп коюшуп, өздөрү бой көтөрүшөт* (Сыдыкбеков). *Келген экөө ооз учунан Акбар менен эсендешти да, бел чечпестен калдая тарта орун алышты* (Убукеев). *Кээ бир учурларда маалымдуулук жана кайра куруу деген сөздөр ооз учунан айтылып жаткандай сезимдер пайда болуп жатты* ("Советтик Кыргызстан").

В.: Ооз учу менен. *Серкебай Алымбектин кунун... төлөп берүүгө ооз учу менен макулдук берип, баш ийкеди* (Осмоналиев). *Анын ооз учу менен айткандары аялы менен балдарынын кулак учунан кетти* (Каимов).

ООЗУ ШОК. *Оозуна келгенин эч тартынбай кереги бар же жогуна карабай сүйлөп салма, айтайын дегенин айтып коймо. Оозу шок Франтишекти ким тыят* (Ашымбаев).

В.: Шок ооз. *Шок ооз бала. Шок ооз жигит.*

ООЗУ ЭМДҮҮ. Айткан-дегени таасирдүү. *Ырп этээр дармансыз жатса да, оозу эмдүү, ...буту кишенделүү пенденин зары, күйүттүү кемпирди жашытат* (Бейшеналиев).

ООКАТТАН КОЛУН ТАРТУУ. Оокат-тиричилик көйгөйүнө аралашпай, такыр киришпей калуу (көбүнчө кары кишиге карата). *Абышка эбак эле оокаттан колун тарткан.*

ООКАТЫ ӨТПӨӨ. Жашоо-тиричилиги начарлоо, жакырлануу, өтө оор абалга келүү. *Анын оокаты өтпөй жатат.*

В.: Күнү өтпөө. *Күнү өтпөйт, байкуштун бизсиз.*

ООМАЛ-ТӨКМӨЛ ДҮНҮЙӨ. Бирде бар, бирде жок, өйдө-төмөн, жаман-жакшы боло бере турган жашоо, абал, турмуш-тиричилик. *Карылар меселдегендей опасыз оомал-төкмөл дүнүйө чиркиниң ушубу?* (Бейшеналиев). *Карачы оомал-төкмөл дүнүйө, ушу туңкуйган катындан эгин суратып* (Садыбакасов).

В.: Оомалуу-төкмөлүү дүйнө. *Кантсе да бу ошонун кесепети, оомалуу-төкмөлүү дүйнө болду го* (Абакиров).

Оомалуу дүйнө. *Адыл ордунан козголуп, тике карап: оомалуу дүйнө экен,- ...деди* (Бердикеев).

ООР БАСЫРЫК. Токтоо, көтөрүмдүү, эч кебелбеген, салмактуу. *Ойлоп сүйлөп, орундуу жооп кайтарган оор басырык, тыкан, кайраттуу жигит болучу* (Баялинов). *А келин ыймандуу, оор басырык кара жумушка кабелтең неме экен* (Бейшеналиев). *Тойчубек ойчул, оор басырык киши эмеспи* (Баялинов).

В.: Оор басырыктуу. - *Узатып койгула, - деди кыркка чукулдаган оор басырыктуусу* (Ашымбаев). *Жамалкан токтолуп, оор басырыктуу болуп калган эле* (Абдукаимов).

ООР КҮН. Дин ишеними боюнча: иш иштесе, же жол жүрсө жолу болбойт, иши аткарылбай турган күн, жума күн. *Оор күнү жолго чыкпай, башка күнү баргын.*

Оор жоготуу. Өтө жакын, абдан белдүү адамынан ажыроо. *Жапардан ажырап, ушинтип, орду толгус*

оор жоготууга учурадык, - деп каңырыгы түтөдү (Жантөшев).

ООР МҮНӨЗ. к. Мүнөзү оор.

ООРСОК НАМЫЗ. Куру намыс, куру көрсөтүлгөн дымак. *Оорсок намыздын экөөбүзгө эмне кереги бар.*

ООРСОК СӨЗ. Негизсиз, куру айтылган кеп. *Оорсок сөзүңдү койсоңузчу!*

ООР ТОПОНДОО. Кандайдыр бир иштин, түйшүктүүсүнүн көбүн бүтүрүп, аткарууга оңтойлотуп, женилдетип коюу. *Азаматтар, оор топондон койгон турбайсыңарбы!*

ООР ТҮН. Караңгы, тунжураган, көзгө сайса көрүнгүс түн. *Оор түн... асман бүркөө, саат беште, мемиреп эл уйкуда жаткан кезде* (Шүкүрбеков). *Оор түндүн тынчын алып зырылдап, Аркы-терки, Автомобиль чабылган* (Бөкөнбаев).

ООР УЛУТУНУУ. Өтө катуу, терең улутунуу, үшкүрүнүү. *Бечара эне көзүн сүртүндү да, ...оор үшкүрдү* (Касымбеков).

ООРУН КОЛДОН, ЖЕҢИЛИН ЖЕРДЕН АЛУУ. Бардык жагынан жардам берип, көмөк көрсөтүү, түйшүгүн жеңилдетүү. *Сен аскерде жүргөндө оорумду колдон, жеңилимди жерден алышкан ушул Күкүн болду* (Тойбаев). *Атасынын оорун колдон, жеңил жерден алат* (Бердикеев).

В.: Оорун колдон алуу. *Мейли ушунумду бергенине шүгүр. Оорумду колдон алып, жүгүмдү жеңилдетти* (Бейшеналиев). *Оорун колунан алып, минтип айттырбай жүгүн жеңилдеткен ...инисине жүрөгү жылыйт* (Бейшеналиев).

ОПОЛ ТООДОЙ. Абдан зор, өтө чоң. *Опол тоодой эр көк жал, зыңгырады кенебей* ("Сейтек"). *Баягыда бир жолу опол тоодой болгон бир жигит алып: "Менин күнүм эмне болот" деп шолоктоп ыйлаган* (Егиналиев). *...Өткөндүгү кармашта капилеттен ... ажыраган опол тоодой жөлөгү, айбаттуу агасы Шеримбегин эскерткендей кабылдады* (Бейшеналиев).

ОПОСУЗ ДҮЙНӨ. *дин.* Түбөлүктүү эмес, убактылуу, күнүмдүк деген мааниде. *Жанына күч келгенде алтыныңагып кетип жатса да карабайт окшойсуң. Опосуз жалган дүйнө экенин ошондо бир билдим* (Бердикеев).

ОПОТ БОЛУУ. Ойрондолуп жок болуу, кыйроо. *Кашык калды каныбыз, Опот болду элибиз* ("Сейтек").

ОП ТАРТУУ. Соруу, өзүнө карата тартуу. *Ушунун баарын жалгыз ок өзүнө оп тартып, кемирип, кесип жеп жаткансыды* (Мавлянов). *Ачууланып оп тартса, Ай-аалымды соруптур* (фольк.).

ОРДОСУ БУЗУЛУУ. Ойрон болуу, кыйроо, талкаланып жок болуу. *Канай ордосу бузулуп, тиккен туусу жыгылып түшкөнсүп сурданган* (Үмөталиев).

ОРДУ ЖОК. Жөнү жок, ылайыгы жок, дайынсыз, дайны жок, туруксуз, туругу жок. *Орду жок сөздү көп сүйлөп, Дүйнөнүн жүзүн булгайсың* (Токтогул). *Орду жок жигит.*

ОРДУНАН АТЫП ТУРУУ. Тез, өтө ыкчам тура калуу, чочугандай тез кыймылдоо. *Ордуман атып турдум чочуп* (Бердикеев). *Ордунан атып туруп Сусарды өөп-өөп жиберди* (Бердикеев).

ОРДУНАН ЧЫГУУ. Каалагандай оюндагыдай орундалуу, аткарылуу. *Айтканы ордунан чыгып, көңүлү көтөрүңкү.*

ОРДУН СЫЙПАЛАП КАЛУУ. Турган жеринен, койгон жеринен таппай калуу. *Үйдөн киши чыкпады. Апсамат түшө калып эшикти серпе көтөрсө, аңгырап ээн. Алар Эмирдин ордун сыйпалап калышты* (Осмоналиев).

В.: Ордун сыйпоо. *Атаганат, ордун сыйпап кайсалаганда ...анын салабаты ого бетер бараандуу, даана чагылып отурбайбы* (Бейшеналиев).

ОРДУ-ТҮБҮ МЕНЕН. Такыр, биротоло. *Мен айтып жатам, барасың, барбасаң, орду-түбүң менен жоголосуң* (Бердикеев).

ОР КАЗУУ. Бирөөгө жамандык кылуу, жамандык издөө, карасанатайлык кылуу. *Бирөөгө ор казсаң тайыз каз, өзүң түшүп калбагын* (макал).

ОРМОН ОПУЗА. Бирөөнү опуруп-жапырып коркутуучу, сесин алуучу жасалма амал, ыкма. *Түз эле билген кишиче Ормон опуза кылып, качырып сала бердим* (Бөлөкбаев). - *Ой, жигит! Сен жөнү жок Ормон опузаңды кое тур...* (Үмөталиев). *Ормон опузанын кереги эмне, жолдош тергөөчү* (Абакиров). - *Токтот! Ормон опузаңдын оозун урайындар!* (Үмөталиев).

ОРОЗОНУН ОН ТАМЫРЫ БИР КЕЛҮҮ. Туш тараптагы, ар кайсы жактагы тууган-туушкан же жакшы санаалаш, жакын адамдары бир мезгилде келгенине карата колдонулат.

ОРОЗОСУН АЧА ЭЛЕК. Эч тамак иче элек, оозуна наар ала элек. *Таңда турган байбиче айкыра-кыйкыра орозосун ача элек айылга чуу салды* (Сыдыкбеков).

ОРОЙ КӨЗ ЧАРАЙ. Көзмө-көз, бүт бардыгы чогуу турганда, элдин көзүнчө, эл алдында, эч кимден жашырыкча эмес. *Каалаганымды орой көз чарай ачык таштадым* (Бейшеналиев). *Качантан бери орой көз чарай, улуу-кичүү дебей элдин тобунда эргүүнү самабады беле* (Бейшеналиев). *Орой көз чарай дегендей, бардыгыңар мында турасыңар* (Жантөшев). *Орой көз чарай отурасыңар, силерди туура түшүнүп, жардам берет деп ишенем* (Бердикеев).

ОРОК ТАШТАМАЙ. *диал., этн.* Отун үчүн куурай оргон балдардын мелдеш оюну: канча бала ойносо, ошончо санда, бирдей өлчөмдөгү таңгак же чек куурайлар коюлат да, белгиленген чекке ойногон балдардын ороктору кезек менен ыргытылат, кимдин орогунун учу жерге сайылса, ошол орок ээси куурайды утат. *Бала кезде нечен орок таштамай ойнодук го* ("Ленинчил жаш").

ОРОЮ СУУК. Коркунучтуу, коотуу. *Маа калганда чүрөктүн Орою суук кеби бар* ("Сейтек").

ОРТОГО АЛУУ. Жалпысы, бүт бардыгы чогулуп сөзгө алуу, кыстоого алуу, ур-бериге алуу. *Колхозчулар чыныңды айт деп, сары тончон кишини ортого алышты.*

ОРТОГО САЛУУ. 1. Бар болгонун тең бөлүшүү, тең көрүү. *Студент кезде болгонун ортого салып жашоочу элек, азыр андай кайда* ("Ленинчил жаш").

2. Бардык болгон ишти ачык сүйлөшүү, жашырбай ачык айтуу, көпчүлүккө коюу. *Иштин жайын ортого салайын, силер да ойлонуп, оюңардды айткыла* ("Ала-Тоо").

ОРТОДОГУ ОТ ӨЧҮҮ. Турмуш бузулуу, үй-бүлө жашоосу болбой калуу. *Эки ортодогу от өчтү, эмне айла кылабыз.*

ОРТО ЗААР. Же ары, же бери эмес, ыргылжың болгон абал. *Билерман чоңдор орто заар болуп, күнөм санашат* (Бектенов).

ОРТОК ТИЛ ТАБЫШУУ. Өз ара түшүнүшүү, бирдей көз карашка келүү, бир пикирде болуу. *Бул жигиттин дагы бир жакшы жери оозкөптүрмө опузага салбай, алар менен да орток тил табыша билгендиги* (Мавлянов).

ОРТОН КОЛДОЙ. Мыкты, жараган, эң сонун, алдынкы. *Уулу эң мурун мусулманча окуудан көзүн ачса, ...анан орустан окуп, ортон колдой киши болмок* (Каимов).

ОРТОҢОР ТОЛСУН! Кандайдыр бир адамдар тобуна карата ынтымагынар, биримдигинер ашсын деген мааниде колдонулат. - *Ортоңор толсун айтып, шыңга бойлуу ак саргыл жигит келип учурашты* (Акматов).

ОРТОСУНАН ЖЕЛ ӨТПӨӨ. Бири-бири менен өтө ынтымактуу, таттуу болуу, абдан тыгыз байланышта болуу. *Алардын ортосунан жел өтпөйт.*

В.: Ортосунан кыл өтпөө. *Бу ортосунан кыл өтпөй калган өмүр менен өлүм кармашына биле туруп өзү жөнөтүп койгонун айкын сезип, не кайгырбай, не кубанбай нестейип кала берди* (Касымбеков).

ОРТОСУНАН ОТ ЧЫГУУ. Мамилеси бузулуу, ынтымагы кетүү. *Баягыдай күтүрөп мейман күтүп, шапар тепкендин орду ачышып, Төлөгөн менен Моймолдун ортосунан от чыкты* ("Советтик Кыргызстан").

ОРТОСУНА ОТ ЖАГУУ. к. Арасына от жагуу.

ОРТОСУНА ОТ ЫРГЫТУУ. к. Арасына от жагуу.

ОРТОСУ СУУ. Мамилелери солгундоо, начарлоо. *Алымкул аталыктын киши колдуу болушуна булардын ортолору ого бетер суып кетти* (Касымбеков). *Сөз жалганбай, ортолору суып кетти* (Касымбеков).

ОРУН АЛУУ. 1. Орунтуктоо, жайланышуу, туруп калуу. *Төшөк дайын болду, орун алыңыздар, меймандар.*

2. Жок эмес, бар болуу, кездешүү, учуроо. *Жогорку кемчиликтердин орун алганын мойнуңузга аларсыз.*

В.: Орун-очок алуу. *Тиги кайын сиңдиң бой тартып орун-очок алса, бул уулуң чоңойсо, кор болбойсуң, аяш!* (Жантөшев). *Эми минтип элге жетсек деп эки көзүн чачыраткан ыйык мекемеден орун-очок алып отурат* (Акматов).

Орун басуу. *Ал бечара орун басып калыптыр.*

ОРУН МАЙЛОО. *сүйл.* Жаңы кызматка турганын белгилеп тамак-аш берүү. *Ал бүгүн орун майлады.*

В.: Стол майлоо. *Эми столду майлаарсың, баатыр.*

ОТ АЛЫШПОО. Бири-бириникине киришип-чыгышпоо, ынтымагы кетүү, ыркы кетип катташпай калуу. *Айла болсо сени менен от алышпоого мен тырышайын, менден от албоого сен тырыш, - деди Арзыкул Жылдызканга* (Байтемиров). *Бир уруунун кишиси экинчи уруунун үйүнөн от алышпагандай болсун* (Убукеев).

ОТ БАСКАНДАЙ БОЛУУ. к. Чок баскандай болуу.

ОТ БАШЫ БОЛУУ. Үй-жайдын, үйбүлөнүн ээси болуу. *Жаман эмес, кудайга шүгүр, от башы болуп отурабыз.*

ОТ БОЛБОО. Ыркы келишпөө, ынтымагы кетүү, араздашуу, бирге жашай албоо. *Баары бир экөөбүз от болбойбуз* ("Ала-Тоо").

В.: От-казан болбоо. *Кантип от-казан болуп отурам, энең барып турган тажаал* (Касымбеков). *Же мындан нары от-казан болуша албайсыңарбы?* (Касымбеков). *Мүнөзүм чалпоо. Эч ким менен от-казан боло албайм* (Каимов).

ОТ КЕЧҮҮ. к. Кан кечүү.

ОТКО-ЖАМГА ТҮШҮҮ. Жанын аябоо, эч нерседен кайра тартпоо, ар кандай кыйынчылыктардан баш тартпоо. *Бала үчүн киши отко-жамга түшөт.*

ОТКО КИЙИРҮҮ. Жаңы келген келинди жигиттин тууган-туушкандары үйүнө чакырып, эшик-төрүн көрсөтүү. *Акең бир козусун союп, сени отко кийирем, жалгыз атымды мингизип чыгарам дейт, - деп Кундуз мени үпчүлөөдө* (Жантөшев).

В.: Отко киргизүү. *Кыдырбай Батийнаны отко киргизген* (Сыдыкбеков).

ОТКО КОЮУ. Оттотууга кое берүү, чөпкө коюу. *Атты чыгарып*

отко кое бер! - деди Жылдыз (Жантөшев). *Сейдеши аны күтпөстөн озуна унаасын отко коюп, жанында кериле басып турат* (Бейшеналиев).

ОТКО СИЙГЕН ТЕНТЕК. Өтө ашынган, баш бербеген (балага карата). *Буту жер баскандан отко сийген тентек болуп чыккан жубарымбек ушул жаздан бери эле эмнегедир боюн токтотуп, бир башкача момоюп калды* (Акматов).

ОТКО-СУУГА САЛУУ. Урдумсоктум болуу, ар кандай кыйынчылыктарды, жаман-жакшыны баштан өткөрүү. *Ээ, жан деген ошентип адамды отко-суугa салып, калакай-чолокой эттирет тура чиркин* (Кыдырмышев).

ОТКО ТҮРТҮҮ. Кандайдыр бир кесепеттүү, кырсыктуу, жаман иш жасоого үгүттөө, азгыруу, тетири жолго салуу. *Алдап отко түртпөгүн. Менин да көрөйүн деген күнүм бар* (Осмоналиев).

ОТКО ТҮШҮҮ. Ар кандай кыйынчылыктарга башын байлоо, даяр туруу. *Сен баштасаң ушул жигиттер отко түшүүгө да даяр* (Нурпеисов).

В.: Отко-чокко түшүү. *Садыр дүйнөгө түркүк боло тургансып, өзүнөн өзү эле отко-чокко түшүп, күйүп-бышып жүрөт* (Бердикеев).

ОТ МАЙ. Башка бирөөнүн жайытынан пайдалангандыгы үчүн төлөнүүчү акы. *Калпа ажынын миң жылкысынын от майы деп ...он эки семизин тандап, бөлүп союп жешет* (Бейшеналиев). *Менин малымдан от май доолап, кол салып, семиздеп сойгонду ким коюптур аларга* (Бейшеналиев).

ОТ МЕНЕН ЖАЛЫН. Абдан ысык, эң жогорку температурада (көбүнчө оорулуу, ноокас адамга карата айтылат). *Табигий табити таза адам, болбосо караңгы түндө бети от жалын болуп кызарбайт эле да* (Медетов). *Сыйлангандардын төбөлөрү кекке жетип, эмне айтып, эмне кыларын билбей, бүткөн бойлору от менен жалын болуп күйүп, жүрөктөрү лакылдап, маңдайлары чыпылдап тердеп турушту* (Абдукаимов).

ОТ МЕНЕН КИРИП, КҮЛ МЕНЕН ЧЫГУУ. к. Оту менен кирип, күлү менен чыгуу.

ОТ МЕНЕН ОЙНОО. Өтө коркунучтуу, чоң кырсыкка учурай тургандай ишке баруу. *Ай, балдар, от менен ойнобосоңорчу.*

ОТОП-БУТАП ЖЕЙ БЕРҮҮ. Элдин болгонун тартып алып, оор турмушка кириптер кылуу. *Манаптар элди отоп-бутап жей берген.*

ОТ ТАШТОО. к. Арасына от жагуу.

ОТТОЙ БЕРҮҮ. Оозуна келгенин айтуу, дайыны жок сүйлөө. *Ал оттой берет, көңүл бөлбөй эле койгула.*

ОТТОН АЛЫП СУУГА, СУУДАН АЛЫП ОТКО САЛУУ. Көрбөгөн кордукту көрсөтүү, кыйноо, катуу кысым көрсөтүү, каргап-шилөө. *Жанын күйгүзүп, сөөгүнө бата турган ачуу сөздөрдү айтат, оттон алып сууга, суудан алып отко салып калтыратып кармайт...* ("Ала-Тоо"). *Кемпир жаагын баспады. Көйнөгүнүн чайналган этегин ары карап, бери карап, каргай берди. Баланы оттон алып сууга, суудан алып отко салды* (Айтматов).

В.: Оттон алып, сууга салуу. *Кечеги уйкусуз түндөн, балапан жанын оттон алып, сууга салган тумоодон кыйналып калган бала көшүлүп уктай берди* (Айтматов). *Мария да анча эмес, а тигил безилдеген Акия Чаргын байкушту оттон алып, сууга салып жатат* (Сыдыкбеков).

Оттон алып, чокко салуу. *Күнөөсүз жерден, уул-келинин да, Нурмамбетти да оттон алып, чокко салат* (Медетов).

ОТТУУ КӨЗ. Тиктөөсү өткүр, курч. *Оо, ал оттуу көз жан эле.*

ОТУ БЕТИНЕ ЧЫГУУ. Кыпкызыл болуп нурданып, жаркылдап туруу. *Оту бетине чыгып, жаркылдап турган бала* (Нурпеисов).

ОТУ КҮЙҮШПӨӨ. Ыркы кетүү, ынтымактуу жашай албоо. *Батийна жыгыла жаздап өзүн араң токтотту. Болгон экен. Отум күйүшпөс... силерге бүлө болуп да бербесмин* (Сыдыкбеков). *Бизди кудай кошуп кичинебизден баталашкан экенсиздер, бирок отубуз күйүшпөдү* (Өгөбаев). *Бирок эмне үчүн оту күйүшпөй, ыркы кетип, бири-бирине пейли тартып, көптүн бирибиз деп, көз жумду жашап жатышканы бөтөн бирөөгө эмес, өздөрүнө да табышмак эле* (Кушбаков).

ОТУ КҮЙҮШҮҮ. Ынтымактуу болуу, пикирлери келишүү, таттуу болуу. *"... Акыры эле балдардын оттору күйүшүп кетсе, биз кайда бармак элек", - дешкен* (Өгөбаев). *Илгери-кийин оту күйүшүп кетер деген тилекте тилин тишине катып жүрдү* (Ашымбаев).

ОТУ МЕНЕН КИРИП, КҮЛҮ МЕНЕН ЧЫГУУ. Бирөөнүн кол алдында эч баш көтөрбөй, кынк этпей, малайы сыяктуу кызмат кылуу, эртеден кечке тыным албай иштөө. *Байлардын оту менен кирип, күлү менен чыгып жүрүп өлгөн малайлар аз эмес* (Шүкүрбеков). *Оту менен кирип, күлү менен чыкса да өгөй энеден укканы заардуу тил* (Кушбаков). *Отуңар менен кирип, күлүңөр менен чыгып, кыяматка дейре силердин кул-кутаныңар болуп жүрүшсүн, - дедим* (Касымбеков).

В.: От менен кирип, күл менен чыгуу. *Ал деле бала, дагы бактыбыз бар экен, от менен кирип, күл менен чыгып, бир өйдө карабай жаркылдап-жайнап оокатын кылып жүрөт* (Өгөбаев).

Оту менен ойноп, күлү менен кошо чыгуу. *Атасы байдын иретегесинде жүрчү, энеси алардын оту менен ойноп, күлү менен кошо чыгаар эле* (Ашымбаев).

Эшиги менен кирип, күлү менен чыгуу. *Жети атаңдан бери карай кызматыңды кылып, эшигиң менен кирип, күлүң менен чыктым. Аягын!* (Жантөшев).

Күлү менен чыгуу. *Анын үйүндө күлү менен чыгып үч жыл жүрдү* ("Ала-Тоо").

ОТУНА МАЙ КУЙГАНДАЙ БОЛУУ. Каалаганындай, тилегениндей болуп калуу, иши онунан чыгып, ондой берди болуп кетүү. *Бул сөз Айдаровдун отуна май куйгандай болду* ("Ала-Тоо").

ОТУ ӨЧҮҮ. Бүлгүнгө учуроо, жашоо-тиричилиги токтоо, казаны кайнабай калуу. *Жангечтиден баштап, жакын туугандарына чейин эч нерсе калтырбай айдатып кетет. Жаңгечтинин оту өчөт* (Осмоналиев).

ОТУРГАН ЖЕРИН КЕТМЕНДӨӨ. Кимдир бирөөнү абдан жек көрүү, жакын жолотпоо, көргүсү келбөө, өзү тургай, отурган жерин да казып чыгарып таштоо, мамилелешпөө. *Ал анын отурган жерин кетмендейт.*

В.: Баскан изин кетмендөө. *Айганыш менен Дөдөндун Баскан изин кетмендейм* ("Курманбек").

ОТУ ЧЫГУУ. к. Бетинен чыгуу.

ОЧОК КҮТҮҮ. Үй-бүлөлүү болуу, үйлүү-жайлуу болуу. *Абдыкалык аскердик мөөнөтүн өтөп, андан соң эсепчиликти Караколдон окуду, кийин очок күттү, бала-чакалуу болду* (Жусупов).

ОЧОК ЭЭСИ. Аялы, зайыбы. *Очок ээси менен коштошуп, сыртка чыгышты. Эшикте эки өспүрүм эки келишкен атты сагактап, күтүп турушкан экен* (Касымбеков).

ОЧОР-БАЧАР БОЛУУ. Үй-бүлөлүү, бала-чакалуу болуу, үй-бүлөсү көбөйүү, орун-очок алып калуу. *Токторбайдын уулу аялдуу болуп, очор-бачар болуп калган* (Каимов). *Ал эбак булардан бөлүнүп, очор-бачар, бала-бакыралуу болуп, үй-бүлө күткөн* (Медетов).

ОШОНДОЙДУН ИЧИНЕН ЧЫГУУ. к. Бирдин үстүнөн чыгуу. - *Тырчыма шум ошондойдун ичинен чыкмак* (Осмоналиев).

ОЮНА КЕЛГЕНДИ ОТТОО. к. Оозуна келгенди оттоо.

ОЮНА КИР САКТАБОО. Жамандык ойлобоо, бирөөгө жамандык ойлобоо. *Оюна кир сактабаган жалпак кара Бакир атайылап токтотуп мындай деди...* (Бейшеналиев).

ОЮНДА КАРА ЖОК. Ак көңүл, эч жаман ою жок, эч кимге жамандык ойлобогон. *Оюнда кылдай кара жок Дүйшөнкулду кампачы кылып шайлашты* (Бөкөнбаев).

В.: Оюнда кири жок. *...Карапайым, оюнда кири жок досуна жеткиликтүү болсун үчүн кошок ыкмасын секин жыбылжытты* (Бейшеналиев).

ОЮ МЕНЕН ОПУРУП, ООЗУ МЕНЕН ТОЛТУРУУ. Куру сөзү, ою менен эле бүтүрө берүү, баарыжоктун баарын кыйратып эле аткарып салуу. *Же ушинтип ою менен опуруп, оозу менен толтуруп, жыргап-куунап жаткандан артык эчтеке жокпу?* (Кыдырмышев).

ОЮН САЛУУ. Ойноктоп кетүү, ары-бери чуркоо, дың салуу. *Белесте оюн салып кулундары, Куушуп жонго чыгат кунандары* (Маликов).

ОЮ ОНГО БӨЛҮНҮҮ. Сары саналоо, бир нерселер жөнүндө кайра-кайра, ойлоно берүү. *Дөчекалдын окуясы оюн онго бөлүп, ошого кейип турган* (Ашымбаев). *Ошентип, анын тынчы кетти. Ою онго бөлүндү* ("Кыргызстан маданияты"). *Таштанбек канчалык аракеттенсе да, ширеңкенин чийи менен көзүн тиреп койгондой уйкусу качып, ою онго бөлүнөт* (Саатов).

В.: Ою онго, санаасы санга бөлүнүү. *Ашырбай али жок. Алар да, албетте, мен сыяктуу ою онго, санаасы санга бөлүнүп, жеке тагдыры туурасында сөзсүз ойлонушат* ("Ленинчил жаш"). *А чынында ал азыр ою онго, санаасы санга бөлүнүп, мөгдөп отурган чагы* (Айтматов).

Ою онго, санаасы санга чачыроо. *Ою онго, санаасы санга чачырап ичи бышып кетет да, жанын коерго жай таппай, Сары-Өзөктүн ченем жеткис мейкинине башын катар көңүл таппай кыйналат...* (Айтматов).

Ою он талаа болуу. *Насипкандын ою он талаа болуп бүттү* (Акматов).

Ө

ӨГүЗ ДОГУН КАРМАТУУ. Өжөрлөнүү, көгөрүп туруп алуу, көктүгүн көрсөтүү. *Акия Элебестен чындап жаакка жегенде, ачуу үнүн барынча салып, өгүз догун карматкан* (Сыдыкбеков).

ӨГҮЗ ӨЛБӨСҮН, АРАБА СЫНБАСЫН. Эптеп-септеп, анчалык кыйналбай, катуулап киришпей, илең-салаң аракет менен. *Өгүз өлбөсүн, араба сынбасын, - деди сары сакалчан* (Баялинов).

ӨГҮЗ ӨЛТҮРГӨН БАЛТА. Кандайдыр бир иштин болушуна себепкер, айыпкер болгон адам деген маанияде колдонулат. *Өгүз өлтүргөн балта мына, алдыңызга койдук, көп күнөөбүздү кечириңиз, - деп кудалар сөз баштаишты* ("Чалкан").

ӨЗ АРБАЙЫН СОГУУ. Башка бирөөгө залалы же пайдасы жок, өзүнчө, өз билгенинче жан сактай берүү. *Баарыдан да Абылов менен эже, жездемдин калчаганы өз арбайымды соккон тынч көңүлүмдү дүүлүктүрүп бүлүк салып кетпедиби* (Бейшеналиев). *Атабайдын жини келип, тигини жыга түрттү. - Бар, өз арбайыңды сок! Менде ишиң болбосун!* (Саатов).

ӨЗ БАШЫНА ЖЕТҮҮ. Бирөөгө деген жамандык өзүнө келип тийүү, өзү зыяндап, кырсык көрүп калуу. *Башкача кылган кастыгы түлкүнүн өз башына жетти* (Баялинов).

ӨЗ БӨГҮНДҮ БӨКТӨ. Башкаларга кам жегиче, өз ишиңди бил, өз камыңды жөндөп ал деген маниде колдонулат. *- Кыргызым! Калмактарыңды жайына калтырып, өз бөгүндү бөктөсөңчү, кете берсеңчи* (Убукеев).

ӨЗ ЖАЗДЫГЫН ӨЗҮ АЛА ЖАТУУ. Өзү менен кошо касташкан кишисин да күнөкөр кылуу же өзү өлө турган болгон соң, касташкан адамын да өлүмгө дуушар кылып, өчүн ала кетүү. *Тургунбек тынч кала бергиси келбей, өз жаздыгын өзү ала жатууну көздөп, Асанкулга асыла баштады* ("Ленинчил жаш").

ӨЗ КАШЫГЫН ӨЗҮНӨ САЛУУ. к. **Өз табагын өзүнө тартуу.**

ӨЗ КЕКИРТЕГИН ОЙЛОО. Керт башынын кызыкчылыгын ойлоо. *Ал өз кекиртегин ойлогон неме.*

ӨЗ КИЙИМИНЕ ӨЗҮ БАТПОО. Бийлигине, байлыгына чиренип, эч нерсени көзүнө илбей, дөөгүрсүп, чатырап турган абалга карата. *Полковниктин өз кийимине өзү батпай элирип турушунун, чынында, чоң себеби бар болчу* (Осмоналиев).

ӨЗ КИНДИГИН ӨЗҮ КЕСҮҮ. Эч ким карабай, эч кимдин жардамы тийбей, өзү менен өзү болуу. *Осмонкул өз киндигин өзү кесип, калың жоосунан бир намысын алып чыккан экен, аты жакшы, аягына чейин жалгыз барсын* (Өгөбаев).

ӨЗ КОЛУ ӨЗ ООЗУНА ЖЕТҮҮ. 1. Турмуш-тиричилиги оңолуп, жетиштүү абалга келүү. *...Түлөберди өзүнчө оокат кылып, колхозго кирип, бир экилеп жандык күтүп, өз колу өз оозуна жетип, жадырап-жайнай баштады* (Жантөшев).

2. Чоноюу, эр жетүү, өз тиричилигин өзү кылууга, жан сактоого жароо. *Шүгүрчүлүк, жетимчелер да чоңоюп өз колу өз оозуна жетип калды* ("Ала-Тоо").

ӨЗ КӨЗҮНӨ ӨЗҮ ИШЕНБӨӨ. Көзү көргөн нерсесине ишенүү кыйын болуу, ишенбей кое албоо, абдан таң калуу. *...Окумуштуунун алдына барышканда Сатымбай өз көзүнө өзү ишенбей, таң калып турду* (Абдыраманов). *Адам өз көзүнө өзү ишенбей, айтууга сөз таба албай, аранданып зорго акыл-эсин жыйды* (Борбиев). *Эми карачы, ...өз көзүңө өзүң ишенбейсиң, - деди чоң ата* (Жусупов).

ӨЗ КӨМӨЧҮНӨ КҮЛ ТАРТУУ. Өз кызыкчылыгын көздөө, өзүнүн гана камын ойлоо, кандайдыр бир ишти, маселени өз пайдасына чечүүгө аракеттенүү, өзүмчүлдүк кылуу. *Өз көмөчүңүзгө күл тартпай, кара кылды теңдеп жарыңыз* (Жантөшев). *Ар ким өз көмөчүнө күл тарта баштады* (Медетов). *Куурай башын сындырбаган жалкоо эле, өз көмөчүнө күл тарткандан башканы билбеген өзүмчүл эле* (Жигитов).

В.: Көмөчүнө күл тартуу. *Бир өзүмдүн көмөчүмө Күл тарткандымен койсом* (Маликов).

Өз очогуна күл тартуу. *...Алсызын күчтүүсү уйпалап, билерманларынан калыстык кетип, ар бири өз очогуна күл тартып, ...турушкан кезде Токтогул атайын "кыргыз кыпчак эли деп, ...байыркы өткөн сандилүү адамдарын дастан кылып жайды* (Касымбеков).

Өз токочуна күл тартуу. *- Мына ушул тапта өз токочуна күл тартып, өз максатына гана чаба турган болсо, мейли хан болсун, мейли бек болсун, мейли кара аламан болсун, журт безери, эл безери деп баалanат* (Касымбеков).

ӨЗ КУЛАГЫНА ӨЗҮ ИШЕНБӨӨ. Укканларына ишенүү кыйын болуу, эки анжы абалда калуу. *Жаркынай өз кулагына өзү ишенбегендей отуруп, кайра сурады...* (Абдыраманов). *Таштанбек өз кулагына өзү ишенбей, такактап сурады* (Саатов).

ӨЗ КҮНҮН ӨЗҮ КӨРҮҮ. Эч кимдин көзүн карабай өз алдынча ооктын өткөрүү. *Апам: "Балдары өз күндөрүн өзү көрүп кетет", - дейт* (Жусупов).

ӨЗӨГҮ КАРАРУУ. Абдан ачка болуу, ачкалыктан кубаты кетүү. *Өзөгүң кararды го, жүр, үйгө кирип, тамак иччи* (Саатов). *Балдардын курсагы кабышып, өзөгү карарып баратат* (Өмүрбаев). *Эми эле чай ичкенине карабастан, өзөгү карарып, кезегинде тамшанып коет* (Байтемиров).

В.: Өзөгү караюу. *Ат кошчулар сопоктоп жүрүп, чарчап, өзөктөрү карайып, ...камчылана-темине жүрүп келатышты* (Касымбеков).

Өзөгү кайрылуу. *Ичи ысып, ...өзөктөрү кайрылганда сорпо жыттанган үйдөн эт аңдымай* (Осмоналиев).

Өзөгү ооруу. *Өзөгүм ооруп кетти.*

Өзөгү үзө тартуу. *Көкөнүн оозуна кара суу келип, өзөгү үзө тарткансыды* (Касымбеков). *...Жарыгылуу наар татпаган кургурдун өзөгү үзө тартып, оозунан кара суу келет* (Бейшеналиев).

ӨЗӨГҮ КҮЙҮҮ. 1. Бир нерсеге өтө кайгыруу, абдан капа болуу, ичи күйүү. *Өлөйүн деймин арымдан, Өзөгүм күйгөн зарымдан* (фольк.).

2. Абдан ачка болуу, тамак ичкиси келип, ичи ысып кетүү. *Өзөгүм күйүп турат, бир нерсең барбы?*

В.: Өзөгү өрттөнүү. *Ага боорлору ооруп, өзөктөрү өрттөнүп турганы чын* (Осмоналиев). *Байымбет кезегинде бабасынын өз оозунан так укпаганына өзөгү өрттөнсө да ...эшиткендерине каниеттенүүдө* (Бейшеналиев). *Сайра көз жашын тыйып, мостое калды да, өзөгү өрттөнүп бараткандай шалдайып олтуруп, оор үшкүрдү* (Саатов).

Өзөгү сыздоо. *Муну көрүп Жамгырдын ого бетер өзөгү сыздады, эки бети түктүйүп санаадан жүдөп кетти* (Касымбеков).

ӨЗӨГҮ ООРУУ. к. **Өзүгү карауу.**

ӨЗӨГҮ ҮЗӨ ТАРТУУ. к. Өзөгү карауу.

ӨЗӨГҮН ҮЗҮҮ. Аябай жакшы көрүп эгилип-жагылуу, ички эзилүү. *Ал небересине өзөгүн үзөт.*

ӨЗӨК БАЙЛОО. Баш алууга жакындап калуу (өсүмдүктөргө карата). *Арпа өзөк байлап калыптыр.*

ӨЗӨК ЖАЛГОО. Анча-мынча бир нерсе ичүү, бир аз шам-шум этүү, азыраак тамактануу. *Үчөөбүз жыйып келген нанды бир үйлүү киши чай менен ичип, өзөк жалгадык* (Элебаев). *...Бир чайнек чай алып, унчукпай отуруп өзөк жалгады да, ошого каниет кылып, ошого топук кылып, кайра тышка чыкты* (Касымбеков). *Ажар менен Каныбек аталадан ичип, өзөк жалгашты* (Жантөшев).

ӨЗӨГҮ КАРАЮУ. к. Өзөгү карауу.

ӨЗӨКТӨГҮ ӨРТ. Ички куйкалаган өтө оор кайгы. - *Айтканыңыз эп, Айыке, Өзөктөгү өрттүн өчпөсүнүн жөнү бар* (Сыдыкбеков). *Башымдагы караны алгыла! Ансыз өзөгүмдөгү өрт өчпөйт* (Сыдыкбеков).

ӨЗӨК СӨЗ. Ушак, ушак-айың. *Мына ошондон бери кайын энеси келинин батырбай койду дешип, эл оозунда өзөк сөз жүрдү* (Абдукаимов).

ӨЗ ТАБАГЫН ӨЗҮНӨ ТАРТУУ. Өзүнүн мамилесине жараша мамиле кылуу. *Жанатан бери сыйлуу конок болуп отурган Аманкул өз табагын өзүнө тартканын эми билди* ("Ала-Тоо").

В.: Өз кашыгын өзүнө салуу. *Анын өз кашыгын өзүнө салды. - Мейли, мейли, - деди муруту түктүйө, - биз дагы өзүнө жараша өз кашыгын өзүнө салабыз, жолдош Веребкин* (Касымбеков).

ӨЗ ТОКОЧУНА КҮЛ ТАРТУУ. к. Өз көмөчүнө күл тартуу.

ӨЗ УБАЛЫ ӨЗҮНӨ. Айтканды укпай бирди көргөн, бир кырсыкка, учураган адамга карата өзүнөн көрсүн, бирөөгө милдет кыла турган жөнү жок деген мааниде колдонулат. *Эч кимдин тилин албагандан кийин, өз убалың өзүңө балам, - деди атасы* ("Ала-Тоо"). *Тилимди алсаң, сени ошого үйрөтөм, албасаң өз убалың өзүңө* (Бейшеналиев). *Экинчи ушинтип кыр көрсөтсөң, өз убалың өзүңө* (Саатов).

ӨЗҮ БИЙ, ӨЗҮ ХАН. Бардыгын өзү билген, өз каалаганындай иштей алган, өз эрки өзүндө болгон адамга карата айтылат. *Ал азыр өзү бий, өзү хан* ("Ала-Тоо"). *Катын-баласынын ортосунда аны какчу бир жан жок, өзү бий, өзү хан болуп отурат* (Нурпеисов).

В.: Өзү бий, өзү бек. *Өзү бий, өзү бек атанып, эндекей жаткан уруулардын башын бириктирип келишти* (Касымбеков).

ӨЗҮ БИЛЕМДИК. Башкалар менен эсептешпестен, макулдашпастан, өз билгениндей иштей берүүчүлүк. *Мындайда өзү билемдиктин кереги эмне, - деп отургандар жактырган жок* ("Ала-Тоо").

ӨЗҮ БҮТӨТТҮК. Иштин жүрүшүнө көңүл бурбай, карабай иштиктүү киришпей таштап коюучулук. *Кээ бир чарбаларда өзү бүтөттүк орун алганы байкалат* ("Чалкан").

ӨЗ ҮЙ, ӨЛӨҢ ТӨШӨК. Башкага тиешелүү эмес, бөлөк-бөтөнчүлүгү жок, өзүнө гана менчиктелген, өзүмдүк. *Чындыгында эле өз үй, өлөң төшөк болуп жыргап эле калдым* ("Чалкан"). *Кенедей кысылбагыла, өз үй, өлөң төшөгүңөр, самап жүрүп жеттиңер* (Ашымбаев). *Жоро-жолдошторун төргө отургузуп коюп, тамаша сөздөрдөн сүйлөп салып, өз үй, өлөң төшөгүн шатыра-шатман күлкүгө толтурат* (Үмөталиев).

ӨЗҮ МЕНЕН КЕТСИН. Жаман адаты, кылык-жоругу башкаларга тийбей, өзү менен кошо жок болсун деген мааниде колдонулат. *Андай иттик өзүң менен кетсин, экинчи мага оозанбагын, мен укпайын* ("Чалкан").

ӨЗҮ МЕНЕН ӨЗҮ. Өз алдынча, эч ким менен иши жок. *Ошондо ал эч жанды тааныбай өкүрүп-бакырып чамына беруучу, калган убакта ал өзү менен өзү* ("Ала-Тоо").

ӨЗҮН ЖАНГА ТЕҢЕБӨӨ. Өзүн башкалардан акылдуу сезүү, жогоруу көрүү. *Ал өзүн өзү акылдуу көрүп, өзүн жанга теңебеди* (Абдукаимов).

ӨЗҮН ЖОГОТУП КОЮУ. Кандайдыр бир оор иштен, кабардан улам дендароо боло түшүү, эмне кыларын билбей калуу. *Чал кулак салбады, укпады, ал өзүн жоготуп койгон эле* ("Ала-Тоо"). *Акылбек өлүктү карап турду да эмне дээрин билбей өзүн жоготуп койду бир паска* (Жусупов).

В.: Өзүн жоготуу. *Ал өзүн таптакыр жоготкондой, шалдырай орудунан турду* (Абдукаимов).

ӨЗҮН КАЙДА КОЕРУН БИЛБӨӨ. к. Өзүн коерго жер таппоо.

ӨЗҮН КАРМОО. Сабырдуулук, токтоолук кылуу, өзүн-өзү токтотуу. *Анан өзүмдү өзүм кармап, зыңгырап бой көтөрүп, сыртымды салгамын* (Абдукаимов). *Ансыз да кыйынчылыкка башын байлап бараткан жигиттин алдында өзүн кармоого тырышты* (Нурпеисов).

В.: Өзүн колго алуу. *Өзүмдү колго алгандан көрө, колума мылтык алганым жакшы* (Тойбаев). *Өзүн колго алган Чокон, "Сабырбек агай!" деп кыйкырып жиберүүдөн өзүн араң токтотуп калды* (Абдыраманов).

ӨЗҮН КОЕРГО ЖЕР ТАППОО. **1.** Бир жери катуу ооруп, жаны жай албай алдастоо, чабалактоо, кыйналуу. *Айнагүлдүн ички ооруп, өзүн коерго жер таппай, курган кыздын чый-пыйы чыкканда, үйдөкүлөр конокту унутуп коюшту* ("Ала-Тоо").

2. Бир нерседен катуу коркуп жан аргасын издөө, же кыйын учурдан чыга албай айласы кетүү, аргасы түгөнүү. *Мен өзүмдү коерго жер таппай жан соогалап, бакыра терезени көздөй качтым* (Жантөшев). *Санаасы тынчыбай, өзүн коерго жер таппай турган Төлөмүштүн жөн-жайын сезди* (Бердикеев). *Ходжаевдин оңу кумсарып, өзүн коерго жер таппай, үй ичинде демейдегиден башкача аркы-терки баса баштады* ("Советтик Кыргызстан").

ӨЗҮН КӨРГӨЗҮҮ. Өзүн тааныттууга аракет кылуу (көбүнчө жакшы сапаттары боюнча). *Берметтин алдында өзүн көргөзгүсү келгендей болуп, жантыгынан жата калып жатканын Бермет түшүнгөн жок* (Абдукаимов).

ӨЗҮН ӨЗҮ БИЛИП, ӨТҮГҮН ТӨРГӨ ИЛҮҮ. Каалаганын жасоо, эч ким менен эсептешпей бардыгын өз билгениндей иштей берүү. *Жашырбай так айтканда, тартип солгундап, тартипсиз адамдар өзүн-өзү билип, өтүгүн төргө илип жүргөн* ("Советтик Кыргызстан"). *Эмитен "өзүн-өзү билип, өтүгүн төргө илгенин" көр ой мунун! - Жаңыл энесинин жемесин аягына чейин укпан жок* (Медетов). *Балам, дагы өзүңдү өзүң билип, өтүгүңдү төргө илүүчү болбогун* (Тойбаев).

ӨЗҮН ӨЗҮ УНУТУУ. Бир нерсеге өтө берилгендиктен башка нерселерге көңүл бурбай, эч нерсе сезбей калуу. *Анан бир маалда аңгеменин таасирине кадыресе арбала баштайбыз да, өзүбүздү өзүбүз унутуп калабыз* (Жигитов).

ӨЗҮНӨ КЕЛЕ АЛБОО. Эс-учун жыя албоо, дендароо абалда болуу. *Мен*

ансыз өзүмө келе албайм (Борбиев). *Бир топко чейин Айша өзүнө келе албай жүрдү* (Мырзаев).

ӨЗҮНӨ КЕЛҮҮ. Эс-учун жыйып, кадимки абалына келүү. *Эки сааттан өтүп барып анан өзүнө келгенсиди* (Мырзаев). *Акырындап барып өзүмө келдим* (Бердикеев). *Бу маалда жана Калый эже менен кермур айтыша кеткен Даадый ачуусу тарап, өзүнө келе элек болчу* (Егиналиев).

ӨЗҮНӨН КАЛСЫН. Жардам бердим, акыл айттым, алардын өтөсүнө чыга албаса, күнөө өзүндө, өзүнөн көрсүн деген мааниде колдонулат. *Алдынан бир өтөлү, эгер болбосо, иттик өздөрүнөн калсын* ("Ала-Тоо").

ӨЗҮН ТОКТОТО АЛБОО. Жеңилип кетүү, сабырдуулук кыла албоо. *Өзүмдү токтото албайм, акыры үмүт үзүп, түрмүштан кече жаздап токтойм* (Эшмамбетов).

ӨЗҮНЧӨ ТҮТҮН БУЛАТУУ. Өз алдынча турмуш-тиричилик өткөрүп, үй-бүлө күтүп, оокат кыла баштоо. *Өзүмчө түтүн булатышым керек эле* (Абакиров).

ӨЗҮ ТОЙСО ДА, КӨЗҮ ТОЙБОО. Өзүндөгү болгондорго алымсынбай каниет кылбай дагы алсам, жутсам деген ниет менен сугун артуу. *Ач көз өзү тойсо да көзү тойбойт, бирөөгө көз артканын койбойт* (фольк.). *...Көргөндүн үстүнө көрсөм деп, дагы алкы бузулуп, талабы, каалоосу күчөп, өзү тойсо да көзү тойбой кетер дейм?!* (Касымбеков).

ӨЙДӨДӨ ӨБӨК, ЫЛДЫЙДА ЖӨЛӨК. Таяныч болор, бел кылар, ар дайым жардамы тиер киши. *Ал үчүн өйдөдө өбөк, ылдыйда жөлөк болор таяныч керек эле* (Каимов). *Өйдөдө болсо өбөк, ылдыйда болсо жөлөк боордошторунун дегенин илик албады* (Бейшеналиев).

ӨЙДӨ КАРАБОО. Каяша кылбоо, сөзүнө сөз кайтарбоо, ызат кылып сыйлап туруу. *Дале мунун бир кишиге өйдө караганын көрө элекмин* ("Ленинчил жаш"). *Анын сыпайы жүрүм-турумун, бирөөгө өйдө карабаган мүнөзүн кыйла кыздар жактырат* (Ашымбаев).

ӨЙДӨ КАРАТПОО. Сөз айтырбоо, унчуктурбоо. *Өтүкчүдөй өнөр күтсө, өйдө каратмак эмес окшойт* (Ашымбаев).

ӨЙДӨ КАРАГЫС КЫЛУУ. 1. Абдан уят кылуу, элди карай албай тургандай, баш көтөрө албагандай кылып маскаралоо. *Карган жесир катын! Мени өйдө карагыс кылдыбы? Күручбекке шермендем чыкпадыбы! Эмнеге бардым* (Осмоналиев).

2. Баш көтөргүс, кайрып кеп айткыс кылып катуу жазалоо, мизин кайтаруу. *Каардуу кайнененин максаты Батыйнаны өйдө карагыс кылуу* (Сыдыкбеков).

ӨЙДӨ-ЫЛДЫЙ АЙТЫШУУ. Жаман-жакшы айтышып, анчамынча кыжылдашып, араздашып калуу. *Эрди-катын болгон соң, өйдө-ылдый айтышат да* (Фольк.).

ӨЛБӨГӨН ЖЕРДЕ КАЛУУ. Аябай кармашуу, мүмкүнчүлүгүнүн болушунча, алынын жетишинче катуу таймашуу. *Булар согушту көрө элек, дыр коюп качып беришеби же өлбөгөн жерде калып беришеби?* (Абдукаримов). *Мага айт, ким урса да. Өлбөгөн жерде калышайын аны менен...* (Мырзаев). *Берметти качырмак турсун, өлбөгөн жерде кала турган кыз экен* (Абдукаримов).

ӨЛБӨГӨН ТӨРТ ШЫЙРАГЫ КАЛУУ. Абдан катуу уят болуу, жети өмүрү жерге кирүү, уялганынан баш көтөрө албай калуу. *Зуннахундун тарыныч менен айткан сөздөрүнө Тулкубектин өлбөгөн төрт шыйрагы*

калган сыяктанды (Жантөшев). *Борбук молдонун өлбөгөн төрт шыйрагы калды белем, бир кызарып, бир бозоруп, күрөө тамыры да көбө түштү* (Баялинов). - *Бул жерде башканын атын аташпай, туш-туштан ушинтип кыйкырышканда Калыйчанын өлбөгөн төрт шыйрагы гана калган* (Медетов).

В.: Өлбөгөн төрт саны калуу. *Токтогул бөлөк жактан келип отурган кишилердин көзүнчө өлбөгөн төрт саны калып, ооз ачса эле тиги дагы жаман кеп ырбата турган, мыңк эте албай отуруп калды* (Касымбеков). *Султанмурат бектин өлбөгөн төрт саны калды* (Касымбеков).

ТӨРТ ШЫЙРАГЫ ӨЛБӨГӨН ЖЕРДЕ КАЛУУ. *Анын төрт шыйрагы өлбөгөн жерде калып, катуу ызаланды* ("Асаба")

ӨЛБӨ ЖАНЫМ, ӨЛБӨ ДЕП. Эптеп-септеп, ырмайып-чырмайып, арандан зорго. *Өлбө, жаным, өлбө деп, өлгөндөн калганыбыз эптеп жеттик* (Элебаев). *...Эптеп өлбө, жаным, өлбө деп кайра самсыган элдин сабында Ашырбек баратты* (Ашымбаев).

ӨЛБӨСТҮН КҮНҮН КӨРҮҮ. Эптеп-септеп жан багуу, эптеп оокат өткөрүп, жан баккан болуу. *Бир убактагы азуусун айга жаныган жигит эми минтип өлбөстүн күнүн көргөн бир абышка болуп калды* ("Кыргызстан маданияты"). *Элге айткыла, быякта ачарчылык, жатарга жай жок, эптеп өлбөстүн күнүн көрүп жатабыз, - деген маалыматты билгизген* (Ашымбаев). *... Бышкан алча менен борсуган алмаларга курсагын кампайтты... иши кылып, өлбөстүн күнүн өткөрүп жүрдү* (Абдыраманов).

ӨЛГӨНДӨ КӨРГӨН. Абдан зарыгып, көпкө күтүп жүрүп көргөн, аран дегенде жеткен (көпкө балалуу болбой жүрүп бала көргөн адамга карата). *Өлгөндө көргөн баласы.*

ӨЛГӨНДҮ КҮЛДҮРГӨН. Абдан, жеткен, аябагандай. *Абдан эле жаш кезим. "Өлгөндү күлдүргөн куудулдар" деген кепти эшиткенимде:"Ии, өлгөн кишини күлдүрчү кыйын бар тура" деп делдейет элем* (Сыдыкбеков).

ӨЛГӨНДҮН ҮСТҮНӨ КӨМГӨН КЫЛУУ. Ого бетер оор абалга дуушар кылуу, ойронун чыгаруу, мурдагысынан беш бетер кылуу. - *Тиги өлүгүңдү өлгөндүн үстүнө көмгөн кылбай ордунан козгобойсуңбу?* (Каимов). *Эл нары дуулдап, бери дуулдап, "кой", өлгөндүн үстүнө көмгөн кылбайлы" дешип, көбү мурдагы жедирген мал-мүлкүнөн ошол жыйын үстүндө эле кечип жибериште* (Касымбеков). *Өлгөндүн үстүнө көмгөн кылып, ушулардыкы өттү* (Байтемиров).

ӨЛДҮМ-ТАЛДЫМ ДЕГЕНДЕ. Арандан зорго, аран-аран, өтө зор кыйынчылык менен. *Чак түштө үйдөн чыккан чал өлдүм-талдым дегенде бешим ченде араң шаардын четиндеги бөксө тоого жетти* (Борбиев). *Ошентип өлдүм-талдым дегенде сааны бүтүп, сааган сүтүмду карасам сапсары эле каймак* ("Кыргызстан маданияты"). *Сөөктүн бийик ашуусун өлдүм-талдым дегенде зорго ашып, бийик бетте кыялай бастырган саякатчы алдыда* (Осмоналиев).

ӨЛКӨНҮҢ ӨССҮН! к. Өркөнүң өссүн!

ӨЛМӨКТӨН ДОҢУЗ КОП. Эмне болсоң ошо бол, өлсөң өлө бер. *Сен өлмөктөн доңуз коп! Ат өлмөктөн доңуз копсун, тиги чал ылайым ит өлүмүн тапса экен* (Айтматов).

ӨЛӨ АЛБАЙ ЖҮРҮП, ӨЛӨҢ АЙТУУ. Өз акыбалын сого албай жүрүп, башкага акыл айтып, жол көргөзгөн болуу. *Өлө албай жүрүп, өлөң айтат* (Жантөшев).

ӨЛӨ ЖАТКАНЫ. Эң эле начар, эң эле болбой калды дегени. *...Дыйкандын өлө жатканы көмөчтү капталга чаап, максымды аяк толтура баржактатып, тасмалын жайылтышат* (Бейшеналиев).

ӨЛӨӨРҮН САНОО. Абдан кыжаалат болуу, кыйналып-кысталуу. *Ал эми тыйыны жанынан чыгаарда моминтип, үлдүрөп жер тиктеп, өлөөрүн санап калгандарын көр!* (Бердикеев).

ӨЛӨР ЖЕРИНЕ ТИЙҮҮ. *Талуу жерине тийүү, өтө катуу таасир этүү. Султанмурат бектин өлөр жерине тийди* (Касымбеков).

ӨЛӨР-ТИРИЛЕРИНЕ КАРАБОО. **1.** Бир нерсеге жан аябай, тартынбай катуу киришүү. *Өлөр-тирилерине карабай иштеди.*

2. Боор оорубоо, көзүнө карабоо. *Үчөө аттарынын өлөр-тирилерине карабастан, өргө карай чабышты* (Жантөшев).

ӨЛӨРҮНӨ КӨРҮНҮҮ. Кыянаттчылык, кара ниеттик жагына ооп, түз жүрбөгөн кары адамдарга карата айтылат. *Өлөрүнө көрүнсө керек, кемпирин кууп салыптыр.*

ӨЛӨТ АЛГЫР! Кыжырлануу, тилдөө маанисинде (көбүнчө уйга карата). *Өш! Өш, өш дейм, өлөт алгыр! Айдак! – деп дөбөдөн чаңкылдады* (Айтматов). *Өш дейм, алда өлөт алгыр ай! – деген Алымкулдун үнү чыкты* (Абдукаримов). *...Өлөт алгыр бир кызыл уй мөңкүп барып жүрүп бербеспи!* (Элебаев).

ӨЛСӨ БИР ЧУҢКУРДА, ТИРҮҮ БОЛСО БИР ДӨБӨДӨ БОЛУУ. Жакшы санаалаш, кыйышпас адамдар, жакындар бөлүнбөй бирге бололу, чогуу көрөлү, ынтымакта бололу деген мааниде колдонулат. *Жалпы журт өлсөк бир чуңкурда, тирүү болсок бир дөбөдө бололук деп жатышат* (Сасыкбаев).

ӨЛСӨМ СӨӨГҮМ ЫРААЗЫ. Абдан ыраазы болгондук маанисинде колдонулат. *– Айкөлүм, сизге тирүүлүктө өзүм, өлсөм сөөгүм ыраазы* (Бейшеналиев).

ӨЛҮГҮҢДҮ КӨРӨЙҮН! Ачуусу келгенде аялдар тарабынан айтылуучу акарат кеп. *"Өлүгүңдү гана көрөйүн жубарымбек, колума бир түшөрсүң! ...Сени элеби, сага элеби... калкалап алар көкшүн таятаң экөөңдү тең карап тур!..."* (Айтматов). *– Отур былк этпей, өлүгүңдү көрөйүн көк мээ, куюшканга кыпчылбай шүк отур* (Айтматов). *– Як, өлүгүңдү көрөйүн! – деп союлун шилтеп калды* (Исмаилов).

В.: Өлүк-тиригиңди көрөйүн! *О, өлүк-тиригиңди гана көрөйүн, арам ит десе* ("Ленинчил жаш"). *Хамилдин аялы жаалданып: өлүк-тиригиңди көрөйүн шерменде, – деп, топ элдин көзүнчө кызга качырып сала берди* ("Ала-Тоо").

ӨЛҮКТӨЙ УКТОО. Эч нерсени сезбей, абдан катуу уктоо. *Бу бечаранын көзү качан ачылат, тим эле өлүктөй уктайт* ("Чалкан").

ӨЛҮКТҮН АЛАКАНЫНДАЙ. Тыйтайган, кичинекей, кенедей, жарыпагандай. *Атаң чириген бай болсо дагы өлүктүн алаканындай куучуюп зыкым болучу* (Байтемиров).

ӨЛҮМ ЖАН. Такыр, эч качан, түк дагы. *Матвеевич кекечтенүү дегенди өлүм жан билбейт* (Бейшеналиев).

ӨЛҮМ ООЗУНАН КАЙТУУ. к. Көр оозунан кайтуу.

ӨЛҮМТҮГҮН АРТУУ. Бирөөгө док урунуу, милдетин артып өжөрлөнүү, салмагын салуу. *Кудай сактасын, мен сизге өлүмтүгүмдү артпайм* (Абдукаримов). *Кичинекей кыйынчылык болсо кыйналып иштеп, эмгек кылыштын орduна турмушка нааразы болуп, колхозго өлүмтүгүмдү артып жатып алчумун* (Абдукаимов). *– Неге өлүмтүгүңдү*

артасың? Жубарымбек, отунга бар, отунга (Осмоналиев).

ӨЛҮП КЕТЕЙИН! Бир нерсенин чын экендигин далилдөө иретинде карануу, актануу маанисин туюндурат. *Өлүп кетейин, аксакал, өз атаман да жакшы көрөм* (Айтматов).

ӨЛҮҮ МАЛ. Мүлк, байлык, оокат. *Көп дүнүйөсү бар экен, Жайыттагы малынан Өлүү малы көп экен* ("Манас").

В.: Өлүү дүйнө. *Адамдар, эркиндикти асырагыла, ...өлүү дүйнөнүн кулу болбогула* (Ашымбаев). *Андай адамга өлүү дүйнө ашыкча жүк болору айдан ак го* (Ашымбаев).

ӨЛЧӨӨСҮ КУРУСУН. 1. Абдан, аябай, эң эле деген күчөтүү маанисинде колдонулат. *Адамдын көптүгүн айтпа, өлчөөсү курусун.*

2. Жаман, оозго алгыс, айтып болгус, айтууга мүмкүн эмес деген мааниде колдонулат. *Адам эмес экен, өлчөөсү курусун. Аны айтпай эле кой, өлчөөсү курусун, бир укмуш неме экен.*

ӨЛЧӨӨСУ ӨЗҮНӨ БОЛСУН. Өз башы менен кетсин, башкалар мындай ишке кабылбасын, дуушар болбосун деген мааниде колдонулат. *Анын өлчөөсү өзүнө болсун* (Аалы).

В.: Өлчөөсү өзү менен кетсин. *Өлчөөсү өзү менен кетсин, аны коюп башканы айталычы* ("Ала-Тоо").

ӨМҮР БЕРСИН! Өмүрүң узун болсун, көп жаша деген мааниде көбүнчө алкоо иретинде. *Өмүр бересин, айланайын!*

ӨМҮР БОЮ. Өмүрүнчө, өмүрүнүн акырына чейин, дайыма. *Өмүр бою жакшылыгыңды унутпайын* (Абдукаимов). *Улуу-Чаттын тоолору, өмүр бою бетине беш тал чөп чыкпагандай кубарып турат* (Жантөшев).

ӨМҮРДҮН КЫШЫ КИРҮҮ. Улгаюу, картая баштоо. *Өмүрдүн кышы кирип келатканда сени мынча сулуу кылып неге жаратты дейм да?* (Айтматов).

ӨМҮР КЫЛЫЧТЫН МИЗИНДЕ. к. Жан кылычтын мизинде.

ӨМҮРЛҮҮ БОЛ! Көп жаша деген мааниде берилүүчү бата, алкоо. *– Өлкөнүң өссүн, өмүрлүү бол, айланайын, – деди кемпир* ("Ала-Тоо").

ӨМҮР СҮРҮҮ. Жашоо. *Эркек-аял жар болуп, өмүр сүрсө тең кызык* (Осмонкул). *Гүлдөп өмүр сургүлө, Эркин ойноп күлгүлө* (Турусбеков).

ӨМҮРҮ ЖАКШЫЛЫК КӨРБӨ! к. Жакшылык көрбө.

ӨМҮРҮНӨ БАЛТА ЧАБУУ. к. Тамырына балта чабуу.

ӨМҮРҮН САЮУ. к. Башын саюу.

ӨМҮРҮН СУРОО. к. Жашын суроо.

ӨМҮРҮНҮН БИР ГҮЛҮ АЧЫЛБОО. к. Он гүлүнүн бири ачылбоо.

ӨМҮРҮ ӨР ТАЯНУУ. Жашы илгерилей баштоо, карылыкка баш коюу. *Тилекке каршы, жашы улгайып өмүрү өр таянган, отуруп-турганда демигет* (Исмаилов).

ӨМҮРҮ ӨЧҮҮ. Өлүү, каза болуу, тиги дүйнөгө кетүү. *Байкуш, ошентип жүрүп өмүрү өчтү.*

ӨМҮРҮҢ УЗУН БОЛСУН! Көп жаша деген маанини туюндурган алкоо кеп. *– Өмүрүң узун болсун! Кудай жалгасын! Соопиш кылдың, ишиң оңолсун! ...* (Медетов).

ӨНӨ БОЙ. *эск.* Бүт дене, тулку. *Бойдон кетип дарманы Өнө бою тер болуп* ("Манас").

ӨҢ-АЛЕТТЕН КЕТҮҮ. Өңү бузулуп, кубарып-кумсаруу, каны- сөлү качуу (корккондо, чарчаганда, ооруганда ж.б. учурларга карата). *Үрөйлөрү учуп, өң алеттен кеткен аялдардын паранжалары ачылды* (Саатов). *Бир албырып, бир*

кубарып өң- алеттен кеткенин кайненеси дароо баамдады (Абакиров). *Куугунга алынып, урунуп-беринип, чыргай аралаган немедей өң- алеттен кеткен* (Осмоналиев).

В.: Өң-даалаттан кетүү. *Өң-даалаттан кеткен аялдар дүбүрөп, орундарынан тура калышты* ("Кыргызстан маданияты").

Өңдөн кетүү. *Ушунун баарын Абил бий баштаган топ бийлер, айыл аксакалдары, Абдырахман элчи дөң башында өңдөн кетип, кеңгиреп көздөн өткөрүп турушту* (Касымбеков). *Кара киши эки жакты элтеңдеп карап, өңдөн кетип, тили сөзгө келбей апкаарый түшту* (Касымбеков).

ӨҢГӨЧҮН ҮЗӨ ТАРТУУ. Тан калганда, суктанганда чыйкылдаган жагымсыз үн чыгаруу. *Какылдак өңгөчүн үзө тартты* (Сыдыкбеков).

ӨҢДҮ КӨРСӨ, ЖҮЗ ТАЮУ. Көзүн көрүп ийменүү, айбыгуу, жооткотуп тайсалдай түшүү. *Өңдү көрсө, жүз таят, нечен сыйын көрүп, бирге туз даамдашып жүргөн, катуу кете албады...* (Касымбеков). *Өң көргөндө жүз таят өзүнөн кабар алалы* ("Семетей").

ӨҢ КАРАМА. Эки жүздүү, колунан бир нерсе келип турган кишинин сөзүн сүйлөөчү, туруктуу эмес. *Кээде өң карама кишилер эки ортодон пайда табышат* ("Чалкан"). *Өң карама мамиле жасагандар* (Медетов).

В.: КҮН КАРАМА. *Ага ишенбе, жеткен күн карама неме.*

ӨҢ ТААНЫШ. Сыртынан гана тааныш, көрүшүп же учурашып гана жүргөн. *Ал жөн эле өң тааныш, анча жакшы билбеймин.*

ӨҢҮ БУЗУЛУУ. Бир нерсеге катуу капа болгон, кыжырланган, ачууланган же кыйналган учурларда өзүн башкача сезип, өзгөрүлө түшүү. *Суу болуп жаткан куур тонду көрүп, өңү бузулду* (Жантөшев). *Азыркы укканына өңү бузулуп, ичи уйгу-туйгу болду* (Айтматов). - *Эмне, мен сүйлөсөм эле өңүң бузула түшөт* (Жантөшев).

ӨҢҮ ЖЫЛУУ УЧУРОО. Ким экендигин жакшы биле албаса да, бир көргөн кишисиндей, өңү тааныштай сезилүү. *Жаш жигиттин өңү жылуу учураган менен кай жерден көргөнүн эстей албады* (Каимов). *Адегенде тааныбаган, бирок өңү жылуу учураган бу жигит жакындап бастырып келди* (Абдукаимов). *Улам бир кадам шилтеп жакындашкан сайын, өңдөрү жылуу учурап, көздөрү өтөт* (Осмоналиев). - *Сен айтчы? - деди Эдиге, чала моңол өңү жылуу учураган жаш уланга* (Осмоналиев).

ӨҢҮМБҮ ЖЕ ТҮШҮМБҮ. Чындык экендигине ишене бербөө, тан калуу, ишенүүгө кыйын болуу маанисинде. *Бакен өңүмбү же түшүмбү деген абалда калды* (Өмүрбаев).

ӨҢҮНӨ КЫЗЫЛ ЖҮГҮРҮҮ. Мурдагы абалына караганда алда канча кубаттанып, оңоло түшүү, көңүлү көтөрүлүү. *Өңүнө кызыл жүгүрүп, жакшы болуп калды.*

В.: Өңүнө кызыл чуркоо. *Энемдин өңүнө кызыл чуркап, жан дүйнөсү кыйла жандана түшту* ("Кыргызстан маданияты"). *Жарым саат өтпөй Франтишектин өңүнө кызыл чуркап, жайдаңдап чыкты* (Ашымбаев).

ӨңүНө чЫГУУ. Эттенип, тирденип оңоло түшүү. *Председатель мурункусунан оңолуп, өңүнө чыгып, жаак көбүңкү тартып калыптыр* (Ашымбаев). *Байкасам, ал былтыр аябай чөгүп жүргөнүн бүт унутуп, кийимди да тандап кийип, өңүнө толук чыгып, эми кайгыны сезер эмес* (Эшмамбетов).

В.: Өңүнө кирүү. *Кантсин, бечара, кадимкидей оңолуп, өңүнө кирип калган тура.*

ӨҢҮ СУУК КӨРҮНҮҮ. Жагымсыз, сүйкүмсүз көрүнүү, серт өндөнүү. *Анын өңү суук көрүнөт* (Абакиров).

В.: ӨҢҮ СУУК УЧУРОО. *Анын өңү суук учурады.*

ӨПКӨ-ЖҮРӨГҮН ЧАБУУ. Абдан жакшы көрүп, айланып-кагылып, жалынып-жалбарып, мээримдүү мамиле жасоо. *Батыш жеңе балдарына өпкө-жүрөгүн чаап жиберчү эле* (Байтемиров). *Өпкө-жүрөгүн чаап жалынчу эле, бир күйсө ошол күйөт дейт тигил* (Осмоналиев). *Үзүлүп-түшүп, айланып-кагылып, өпкө-жүрөгүн чаап, башыңызды заматта тегеретип гана таштайт* (Борбиев).

В.: Өпкө-боорун чабуу. *Бүт жандили менен берилип, өпкө-боорун чабат* ("Ленинчил жаш"). *Жалына берчү өпкө-боорун чаап* (Бердикеев).

ӨПКӨ-ЖҮРӨГҮ ООЗУНА ТЫГЫЛУУ. Катуу коркуп кетип апкаарый түшүү. *Өпкө-жүрөгү оозуна тыгылып, уюн көрмөк тургай өз жанын ала качып, кудайлап жүгүрүп кайра үйүнө кирет* (Егиналиев).

ӨПКӨ КАГУУ. Өкүнүү, арман кылуу, катуу өкүттө калуу, ардануу, ардыгуу, өксүү. *Ачуу ызага ардыгып, өксүп жашын төккөн Батийна энесине көрүнбөй өпкө кагып өкүнөт* (Сыдыкбеков).

ӨПКӨ КӨПТҮРҮҮ. Мактануу, көтөрүлүп коюу. *...Борондуу Каранарыңыз менен ээси сиздин сүрөтүңүздү бардык гезит-журналдарга чыгарабыз, атыңыз алыска кетет, ошол үчүн биз атайы келдик деп өпкө көптүрүп салышты* (Айтматов).

ӨПКӨМДҮ ЧАБАЙЫН. Көбүнчө балдарга карата жалынуу иретинде колдонулат. *Ак жолтоюм, садага кетейиним, өпкөмдү чабайыным* (Абакиров). *Тур, турагой, кеттик үйүңө, өпкөмдү чабайын* (Абакиров). - *Өпкөмдү чабайын ай, өпкөмдү чабайын! ...Эмне болду экен деп жаным калсачы* (Сактанов).

ӨПКӨ-ӨПКӨСҮНӨ БАТПОО. Солуктап абдан катуу ыйлоо, энтигип токтоно албай көпкө чейин солуктай берүү. *Сербейген шордуу өпкө-өпкөсүнө батпай шолоктоп өксүп ийди* (Сыдыкбеков). *Таятасын карабай: "Кечиктим... Сабактан кечиктим..." деп өпкө-өпкөсүнө батпайт* (Айтматов). *Оо, бир оокумда кадимки эне-атасын ээрчип ыйлаган наристедей өпкө-өпкөмө батпай солуктап соорондум* (Өмүрбаев).

ӨПКӨСҮ ЖОК. Женил мүнөз, көйрөң, курулай күүлөнүп, жээлиге берме, мактанчаак, дарданкүү. *Айылда принцче кийинсең, балдар сени өпкөсү жок дебейби* (Жусупов). *Өпкөсү жок байкуш өңдөнөт, жайына кой, - деп апам тыйып койду* ("Ала-Тоо").

ӨПКӨСҮ КАЗАНБАКТАЙ БОЛУУ. Бирөөгө катуу таарынып калуу, нааразы болуу. *Ага айтпай койсок, өпкөсү казанбактай болор. Барганда учурашып кайтпасаң өпкөсү казанбактай болуп калат.*

В.: Өпкөсү казандай, өтү аяктай болуу. *Сабырдын өпкөсү казандай, өтү аяктай болуп, Баязды эстеген сайын итиркейи келип, туталанды* (Жусупов).

Өпкөсү казандай болуу. *Өпкөсү тим эле казандай болду, ошондо.*

Өтү аяктай, өпкөсү казандай болуу. *Бир айтасыңбы, эки айтасыңбы, өтүм аяктай, өпкөм казандай болду го, анда.*

ӨПКӨСҮ КӨБҮҮ. 1. Шолоктоп, басылбай ыйлай берүүдөн улам энтигип, токтоно албай буулуккан

абалда болуу. *Жашы көлдөп, өпкөсү көбө түшкөн Батийна кеп айта алган жок* (Сыдыкбеков). *Аягында өпкөсү көөп, ийнин тарта солуктап, бетин басып эчкирип алды* (Садыбакасов).

2. Катуу күйүгүү, демигүү. *Деми көөдөнүнө батпай өпкөсү көөп, таноосу дирилдеп тургану өзүнө билинген эмес* (Өмүрбаев).

3. Дардаландап мактануу, көйрөндөнүү, дүүлүккөн, дарбыган абалда болуу. *Муну угуп Теке чанчтай болуп дардайды, өпкөсү көөп, таноолору барбайды* (Борбугулов). *Өпкөсү көөп келген Муса томсоро түштү да, отуруп калды* (Абдукаимов). *Менден беш бетер жетине албай, өпкөсү көөп альптыр* (Айтматов).

В.: Өпкөсү көөдөнүнө батпоо. *Эмилбек өпкөсү көөдөнүнө батпай күйүгө коркунучтуу жакты карады* (Осмоналиев).

ӨПКӨСҮ КӨРҮНҮҮ. Өтө жоксуз, начар абалда болуу. *Өпкөбүз көрүнүп араң турганда, андай чоң иш биздин колубуздан кайдан келсин* ("Ала-Тоо").

ӨПКӨСҮН КАЛБЫР КЫЛУУ. Аябай жалынып-жалбара берүү, өпкө-жүрөгүн чабуу (көбүнчө сурануу, өтүнүү маанисинде). *...Тилими тузак, өпкөму калбыр кылып жүрүп... араң уруксат алдым* (Жантөшев). *... Бригадирдин өпкөсүн калбыр кылып, тил албай жургөндөрдү эсине келтириш керек, - деди Сагынбек* (Жантөшев). *Эрин сабап жургөн кишиге жалынып жүрүп өпкөсүн калбыр кылды* (Убукеев).

ӨПКӨСҮН КОЛУНА АЛУУ. Обу жок мактанып, жээлиге берүү, көкүрөгүн өргө айдоо. *Мына мунуң өпкөсүн колуна алып келе жатат го, - деди Меңке* (Нурпеисов).

В.: ӨПКӨСҮН КОЛУНА КАРМОО. *Ага эмне, өпкөсүн колуна кармап жургөндүр.*

ӨПКӨСҮ ООЗУНА КЕЛҮҮ. 1. Күшүлдөп катуу күйүгүү, демигүү, энтигүү. *Өпкөсү оозуна келгенче жүгүрүптүр.*

2. Катуу корккон абалда апкаарый түшүү. *Эсир алактап, өпкөсү оозуна келди* (Осмоналиев).

ӨПКӨСҮН ҮЗҮҮ. Катуу уруу, өтө ооруксунтуу. *"Бас ай, менин жаныма олтур, өпкөңдү үзүп коем, бас!" - деп Талипти кежигеден алды* (Исмаилов).

ӨПКӨМДҮ ЧАБАЙЫН! Жакшы көргөн кишисине же балага карата жалынып-жалбаруу иретинде колдонулат. *- Өпкөмдү чабайын, суу алып келе койчу! - деп, апасы баласын суугa жумшады. Оозуңа май, өпкөмдү чабайын, - деди Гулайым* (Абдукаримов). *Өзүбүз картаң кемпир-чал болсок, биртике аясаң боло, өпкөмдү чабайын* (Саатов).

ӨПКӨ ЧАБУУ. *этн.* Бирөө бир жактан аман-эсен келгенде, же катуу оорудан айыкканда, кырсык, оору ушуну менен чыгып кетсин деген ырым менен эчки союп, өпкөсүн ошол кишинин башына, алакан, тамандарына, көкүрөгүнө чапкылап ырымдагандан кийин башынан тегеретип ыргытуу, көбүнчө итке таштоо. *Калтабай бир улак алып келди да, Сатылганга өпкө чапты* (Аалы).

ӨПКӨ ЧАБЫШ. *эск.* Чоң аш-тойлордо жаңы союлган малдын өпкөсү менен эки адам жыланач этке салгылашып, бири- бирин жыга чабууга аракет кылган оюн, мелдеш. *Илгери өпкө чабыш деген оюн болчу экен.*

В.: Өпкө чаптырмай. *Андан кийин өпкө чаптырмай башталды.*

ӨРДӨГҮН УЧУРУУ. к. Беш өрдөгүн учуруу.

ӨРКӨНҮҢ ӨССҮН! Көбүнчө жаштарга карата зоболоң көтөрүлсүн, бактылуу бол деген мааниде берилүүчү бата, алкыш. *Ырахмат, балам, өркөнүң өссүн!* (Медетов). *Өркөнү өссүн дешип алкашты* (Борбиев). *Омор уулуна эскертип коет: - Жакшы өс, өркөнүң өссүн!* (Сыдыкбеков).

В.: Өлкөнүң өссүн! *Өлкөнүң өссүн, чырагым!*

ӨРТ ӨЧКӨНДӨЙ КЫЛУУ. 1. Талкалоо, тыптыйпыл кылып жоготуу. *Арстан эрди өлтүрүп, Өрт өчкөндөй кылат деп* ("Манас").

2. Эч нерсе колбоо, артында из колбоо.

В.: Өрт өчкөндөй болуу. *Туяксыз өтөт, арты өрт өчкөндөй болот* (Бердикеев).

ӨТМӨ КАТАР. Чиелешкен, ар тараптан абдан байланышкан, көп жагынан чырмалышкан. *Өтмө катар куда болушту. Өтмө катар туугандык жагыбыз да бар.*

ӨТМӨ КАТАРЫНАН ӨТҮҮ. Бүт суу болуу, кургак эч нерсеси калбоо. *...Жамгыр эленип, көчүк басар, кургак орун калбай, өтмө катарынан өтүп, суугa түшкөн чычкандай шумуроюшуп, ак жаандан соңку чыкыроонго көк тумшук болуп тоңушуп, ...бүк түшүп жыгыла башташты* (Касымбеков).

ӨТӨСҮНӨ ЧЫГУУ. Тындыра орундатуу, аягына чыга аткаруу, бүтүрүү. *Иштин өтөсүнө чыга албаса, кээ бир кызматчылар өзүнүн арызы менен бошонуп аларын биз жакшы билебиз* ("Жаш ленинчи"). *Адатта дос күтпөгөн адам болбойт, бирок анын өтөсүнө чыгуу баарынын эле колунан келе бербейт* (Каимов).

ӨТӨ ЧАБУУ. Ашыкча кетүү, чегинен ашырып жиберүү. *Зарлыктын жөн эле сөзгө калемпир сээп, курчутуп, өтө чапмайы бар* ("Ала-Тоо"). *Мен сени түшүнөр бекен деп сынагамын, сен өтө чаап кетпедиңби* (Абдукаимов).

ӨТҮП КЕТҮҮ. 1. Өлүү, жан таслим болуу, көзү өтүү. *Көй-Кашкага сайылган жебени сууруп алса өтүп кетерин түшүнгөн Кумтан-Кара-Жаак ошол бойдон алып жөнөмөкчү болду* (Көчкөнов).

2. Абдан тажатып жиберүү, ашынып кетүү. *- Алып кел! Деги сеники өтүп кетти, ушу жыгылсам дагы!... - деп кыжындым, каным кайнап* (Медетов).

ӨЧКӨН ОТУН ТАМЫЗУУ. Кайра жандандыруу, мурдагы калыбына келтирүү. *Өчкөн отум тамызчы Абаке, өлгөн жаным тиргизчи!* ("Манас"). *Бул сөздү айтып эр Мажик Өчкөн отун тамызды* ("Манас")

В.: Өчкөн отун күйгүзүү. *Кулубай антүүнүн ордуна өчкөн отун күйгүзүп, өлгөн болушту тирилтип олтурбайбы, кокуй* (Медетов).

П

ПАЙГАМБАР ЖАШЫНДА. Улгайып калганда, карылыкка баш койгон убакта деген мааниде айтылат. *Пайгамбар жашында Кылычбек күлүк чапты* (фольклор).

ПАЛ АЧУУ. к. Бал ачуу.

ПЕЙИЛ КҮТҮҮ. Менменсинүү, өзүн жогору саноо. *Коңшу пейил күтсө, үй ээси капа болот* ("Ала-Тоо"). *Калемин колуна алып, кабарчы сыяктуу мурчуя пейил күтүп калды* ("Ала-Тоо").

ПЕЙИЛИ АГАРБОО. Ичине кир сактоо, арам ойдо калуу. *Чачы агарса да пейили агарбаган бул мерездин Жакишкандан жамандык көргөну барбы* ("Чалкан").

ПЕЙИЛИ БУЗУК. Бирөөгө жакшылык кылбаган, жакшылык ойлобогон, арам ою бар.

ПЕЙИЛИ БУЗУЛУУ. Көңүлүнө жамандык алуу, жамандык жагына баруу, тескери жолго түшүү. *Ооруга жолугардан бир жыл илгери Жүдөмүштүн пейли бузула баштаптыр* (Убукеев).

ПЕЙИЛИ ТАР. Зыкым, сараң, колунан эч нерсе чыкпаган, ичи тар. *Таята, таякелерим чириген бай. Ошентсе да котур улак үчүн өлгөн өңкөй пейли тар, сараңдар* (Элебаев).

ПЕЙИЛИ ТАРУУ. Зыкым болуу, колунан эч нерсе чыгарбоо, катуу болуу. *Мурда эле курушкан пейли ого бетер тарыды.*

Р

РАЖА ТОКТОТУУ. *эск.* Элден алынуучу чыгымдын өлчөмүн белгилөө. *Уруу аксакалдары жыйында чыгымдын ражасын токтотушту.*

РАСПААСЫ ЧЫГУУ. Уят болуу, маскарасы чыгуу, абийири төгүлүү. *Жалпы чогулушта жалган сводкасынын распаасын чыгардым* ("Чалкан").

С

СААТ БАСКЫР. Ишиң онунан чыкпагыр, кырсык баскыр деп наалыган, нааразы болгон мааниде айтылат. *Саат баскыр, машина да көрүнбөйт.*

В.: Саат чырмагыр. *Саат чырмагыр, жоголгонун кара, — деп корбашы тынчсыздана баштады* (Жантөшев).

САБЫРЫ СУЗ. Көңүлсүз, капалуу, маанайы пас, кабагы ачык эмес. *Атамдын артынан тез эле кетчүдөй сабырым суз болуп, мүңкүрөй баштадым* (Байтемиров).

САГЫЗГАН ИЗИ. Абдан жука, бир аз аз гана, кыламык (жааган кардын канчалык экендигин билгизүүдө колдонулат). *Ал күнү болжогон жерге жете алган жокпуз. Эртең менеп турсак сагызган изи кар жаап салыптыр* (Убукеев).

САГЫЗГАН КУБАЛАП КЕТЧҮДӨЙ. Өтө кооз, ар түрдүү түстө, кызыл-тазыл деген мааниде. *Сагызган кубалап кетчүдөй кийинипсиң, - деп теңтуштары Айзааданы тамашалашты* («Кыргызстан аялдары»).

САДАГА БОЛОЮН. Баласын, же өзүнөн кичүүлөрдү эркелетүү, жалынып-жалбаруу, жакшы көрүү маанисинде колдонулат. *Мен садага болоюн Жалжылдаган көзүңдөн* ("Ала-Тоо").

В.: Садаган кетейин! *Садаган кетейин десе! - деп, Калмурат Алымкулга карады* (Абдукаримов).

Секет болоюн! *Секет болоюн, өз үйдөгүдөй көрүп тартынбай иче бер, - дейт эне, чоочун кызга* ("Ала-Тоо").

Секет кетейин! *Секет кетейин, бара гой, - деп, баласын жумшады* ("Ала-Тоо").

САДАГА КЕТ! Бирин экинчисинен кем саноо, баркы жок, баасы жок кылып көрсөтүү, кемсинтүү иретинде колдонулат. *Жапардан садага кет* ("Ала-Тоо").

В.: Секет кет! *Баладан секет кет, өппөгүн арак жыттанган оозуң менен* ("Чалкан").

САЗАЙЫН БЕРҮҮ. к. Адебин колуна берүү.

САЗАЙЫН КОЛУНА БЕРҮҮ. к. Адебин колуна берүү.

САЗАЙЫН ТАРТУУ. Азабын тартуу, жазасын алуу. *Пайгамбардай кишинин башын аттаган ээнбаш неме сазайын тартсын, - деген сөздөр айтылып жатты* ("Ала-Тоо").

САЙГА АРКАНДОО. Алдоо, сызга отургузуу, жазгырып кетүү. *Эми түшүнбөдүмбү! Көрсө, сен болушунду сайга аркандаган жүрүпсүң* (Убукеев).

В.: Сазга аркандоо. *Сени торпогуң менен кошо сазга аркандап кеткенин билген жоксуңбу? - макоо...* («Чалкан»).

САЙГАК ТИЙГЕНДЕЙ. Абдан тез, өтө шашылыш. *Отургандар сайгак тийгендей дүргүп тура калышты* (Бейшеналиев).

САЙДА САНЫ, КУМДА ИЗИ ЖОК. Дайыны чыкпай жоголгон, дареги билинбей калган, кабарсыз жок болгон. *Келген себеби: жээндери бар эле, жээндеринин да сайда саны, кумда изи жок* (Шүкүрбеков).

В.: Сайда саны, кумда изи калбоо. *Эгер унчукпай кетип калсаңар, биз эмне болот элек? Сайда саныбыз, кумда изибиз калбайт болучу* (Жантөшев).

САЙДА САНЫ ЖОК. Тамтыгы чыккан, тарпы кеткен, абдан жыртылган, чалдыбары чыгып, эскили-